

నమః పరమ ఋషిభ్యః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీభాష్యమ్.

౧ అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలే వినతవివిధభూతవ్రాతరక్షైకదీక్షే। శ్రుతిశిరసివిదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే భవతు మమ పరస్మిఞ్ఛేముషీ భక్తిరూపా.

శ్రుతప్రదీపికా.

వరదం ద్విరదాద్రిశేఖరం కమలాయా దయితం దయానిధిమ్। శకలార్థిజనేప్సితప్రదం ప్రణమామి ప్రణతార్తిహారిణమ్॥ వేదాన్తసూత్రభాష్యార్థమాచార్యేణాభ్యుదీరితమ్। గిరా దీపికయేవాహం దర్శయిష్యే యథామతి॥

౧ ఆరిప్సితగ్రన్థస్యావిఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయగమనార్థమిష్టదేవతానమస్కారరూపం మఙ్గళం కృత్వా కుర్వన్ స్వార్థం ప్రతిపాద్యం సంక్షేపతః శ్లోకేన దర్శయతి॥ అఖిలేతి॥ ప్రథమేన పాదేన ప్రథమసూత్రార్థం ... సంకార్యజాతమ్-కతిపయకారణచతుర్ముఖాదివ్యావృత్త్యర్థమఖిలశబ్దః-ప్రాయికత్వనివృత్త్యర్థం సకలేత్యనుక్తిః-అజ్ఞాతం నాస్తీతివదఖిలేతివ్యతిరేకోక్తిః-ఆకారోపక్రమత్వసిద్ధ్యై నిఖిలేత్యనుక్తిః-తస్య భగవద్వాచకత్వశక్తియోగాత్-తదవివక్షాయామపి మఙ్గళికత్వమకారస్య-నఞో మఙ్గళేతరత్వం నిషేధ్యవిశేషాపేక్షయా-న స్వతః- అత్ర తు నైష్కల్యనిషేధేన పౌష్కల్యపరత్వాన్మాఙ్గళికత్వమేవ- జన్మ త్రివిధం నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతరూపమ్- స్థేమా అన్తర్యామివిష్ణ్వవతారాదిముఖేన కరణీయా వివిధా స్థితిః-భఙ్గః నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతరూపః- మోక్షస్య ప్రధానప్రయోజనతయా విషయత్వాత్ పృథగేవ వక్తవ్యత్వాదనేకార్థసాధారణశబ్దేన తమన్తర్భావయితుమయుక్తమ్- అతో హి పూర్వాచార్యాః పృథగూచుః- జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసమహానన్దైకహేతవే, జగదుద్భవస్థితిప్రణాశసంసారవిమోచనాదయ ఇతి చ- ఆదిశబ్దేనానుప్రవేశనియమనధారణాదిర్గృహ్యతే- ప్రదేశాన్తరే జగదుద్భవస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలస్యేత్యనేన కర్త్రోక్తార్థస్వీకారస్యైవ యుక్తత్వాత్-అత్రైవ మోక్షేఽనియోజ్యశ్చేత్ ... ప్రకారేణ సాపేక్షత్వాదివ్యుదాసాయ లీలాశబ్దః-జనయితృత్వాద్యుపలక్షణం జన్మాద్యుపాదానతాభిప్రాయం- బహు స్యాం ప్రజాయేయేతిహి శ్రుతిః- లీలాశబ్దేన నిమిత్తత్వం ద్యోతితమ్-అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిం పరిహరతానేన ద్వితీయసూత్రార్థశ్చ సూచితః- అథ ద్వితీయద్వికార్థం సంక్షిపతి॥ వినతేతి॥ వినతరక్షాపదాభ్యాం తృతీయచతుర్థలక్షణార్థౌ సూచయతి-వినతా విశేషతః ప్రహ్వీభూతా ఉపాసకాః-తద్వైవిధ్యం తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇత్యాది వక్ష్యమాణప్రకారేణ- భూతా భగవజ్జ్ఞానేనలబ్ధసత్తాకా ఇతి భావః- వినతభూతసమ్బుద్ధి వా ప్రీతో వినతభూతవ్రాతః- వ్రా

౨ పారాశర్యవచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం సంసారాగ్నివిదీ
పనవ్యపగతప్రాణాత్మసంజీవనీమ్ । పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతివ్యాఘాతి

తశబ్దేన ఆస్ఫోటయన్ముక్తిమ్, పశుర్మనుష్య ఇత్యాద్యర్థోఽభిప్రేతః। గరుడ ఇష్టప్రాప్త్యనిష్ట నివారణలక్షణాః - ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః - అప్యహం జీవితం జహ్యామ్, కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం వోపరుధ్యాదితి హ్యుక్తమ్ - ఏకా ప్రధానం దీక్షా యస్య తత్తథోక్తమ్ - దీక్షాశబ్దేనావర్జనీయత్వం గర్భితమ్ - ఏతద్వ్రతం మమేతి హి తదుక్తిః - అథ శాస్త్రోపక్రమప్రతిష్ఠాతచతుస్సూత్ర్యర్థమాహ॥ శ్రుతీతి॥ బ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాదన్యమానకత్వవ్యుదాసేన శాస్త్రైకరక్షణీయతా హి తదర్థః - శ్రుతిశబ్దః ప్రమాణవైలక్షణ్యం ద్యోతయతి - శ్రూయతే నిత్యమితి హి శ్రుతిః - శిరశ్శబ్దేనానన్యపరభాగో వివక్షితః - విదీప్తిర్విశేషేణ దీప్తిః - అగ్న్యాదిరూపేణ కర్మారాధ్యతాయా అపి వేదాన్తావగతత్వం బ్రహ్మణస్స్వతోఽనన్యపరార్థత్వం చాభిప్రేత్య విశేషేణ దీప్తత్వముక్తమ్ - బ్రహ్మణీతి సామాన్యశబ్దః - శ్రీనివాస ఇతి విశేషశబ్దః - అతిచ్ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః - శ్రీనివాసశబ్దోఽవయవతశ్చ శ్రియా మూర్త్యైక్యసామ్యాత్తిర్ణత్వవ్యుదాసో నిత్యవిభూతిరయో నరస్మిన్నితి పరమతస్యైతూన్మానేత్యత్ర నిర్ణీతం ప్రాప్యత్వం వివక్షితమ్ - త్మకే ప్రతిపాద్యే వినతపదసూచితముపాయాంశం విశినష్టి॥ శేముషీభక్తిరూపేతి॥ అత్రాపి చ్ఛాగపశున్యాయోఽభిప్రేతః - పదద్వయేన ధీకర్మసముచ్చయవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వవ్యుదాసః - స్వనికర్షాభిప్రాయేణాహ॥ మమేతి॥ భవతు - ఫలాన్తరాదేతద్విషయోపాయః స్యాదుత మమ ఇతి భావః॥

౨ ఏవం పరమవిషయో దర్శితః - ప్రయోజనం చాతిసంక్షిప్తమ్ - తథావాన్తరవిషయం స్వవ్యాఖ్యేయం వ్యాఖ్యేయాన్తరాదస్య వైషమ్యం చ వదన్ సంక్షిప్తం శాస్త్రప్రయోజనం విశదీకుర్వన్ వ్యాఖ్యానాన్తరేభ్యః స్వగ్రన్థస్య వైలక్షణ్యం చ దర్శయన్నర్థాద్గురూపాసనరూపం మఙ్గళమాచరతి॥ పారాశర్యేతి॥ వ్యాసస్యైవ బాదరాయణత్వం శ్రుతిప్రసిద్ధం జన్మతః ప్రకర్షం చ సూచయతి పారాశర్యశబ్దేన - వచశ్శబ్దోఽర్థపర్యన్తః - వచనస్సుధామితి నిర్వాహరూపక ప్రకరణానుచితః, సుధాశబ్దో ముఖ్యత్వం చ - అమృతత్వహేతుత్వాత్సుధాత్వరూపణమ్ - పూర్వభాగాదస్య వ్యవధానేన బ్రహ్మప్రతిపాదనరూపాసత్త్యభిప్రాయ ఉపనిషచ్ఛబ్దః - ఉపనిషదాం వేదసారతాభిప్రాయో దుగ్ధశబ్దః - యథా ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధిభ్యో యథామృతమితి - అబ్ధిశబ్ద ఆనన్త్యపరః - మధ్యశబ్దేన సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వమభిప్రేతమ్ - మధ్యస్య సర్వప్రదేశానుగుణ్యాత్ - అనేన స్వవ్యాఖ్యేయాయాః స్వప్రమాణమూలతాఽవాన్తరవిషయశ్చ దర్శితౌ - పరమప్రయోజనమాహ॥ సంసారేతి॥ సంసారస్యాగ్నిత్వం తాపత్రయాత్మకతా - తత్రాప్యవాన్తరవైవిధ్యమనుపరతత్వం చ ద్యోతయతి విదీపనశబ్దః - అనాదికాలం బహుముఖం శ్రవణాదిష్వనస్యూతమప్రకారేణాప్యలబ్ధపరమాత్మానో వ్యపగతప్రాణాః - ప్రాణః పరమాత్మా - ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీతి శ్రుతిప్రయోగాత్ - సంజీవనీమితి పరమమోక్షత్వం వివక్షితమ్ - స్వగ్రన్థస్యోత్కర్షం ప్రదాయ మూలతామాహ॥ పూర్వేతి॥ ఆర్థం గురూపాసనం చ తత్కీర్తనముఖేనాత్ర కృతమ్ - శఠజిన్మునీరాదివ్యుదాసాయ పూర్వశబ్దః - సురక్షితామ్ - న పరముపదేశేన గ్ర

దూరస్థితా మానీతాంతు నిజాక్షరైః సుమనసో భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్.

౩ భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం పూర్వాచార్యా స్సంచిక్షిపుః తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే.

౪ ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

౫ అతశ్శబ్దో వృత్తస్య హేతుభావే.

స్థనిర్వాణేనాపీతి భావః - తర్హి సా కిమితి న ప్రథితేత్యత్రాహ॥ బహుమతీతి॥ వ్యాఘాతో నిథో విరోధః - దూరస్థితామ్ - న యథావత్ప్రతిపత్తిమాత్రమ్, అన్యథాచ ప్రతిపత్తిరభూదితి భావః - తుశబ్దః స్వగ్రన్థవైషమ్యపరః - సుధాసమాధ్యానుగుణ్యాయ మమాక్షరైరిత్యనుక్తిః - తథా గాయత్ర్యవయవానామృతాక్షరైరిత్యర్థః - సుమనసః సారాసారవివేకాదిలక్షణాః - భౌమాః అధీతసాఙ్గవేదాః శ్రుతకర్మమీమాంసా భూలోకవాసినః - దేశకాలాన్తరేషు వృత్త్యాదిసాఫల్యమితి భావః - పిబన్తు - సుధాపానవదస్య శ్రవణాద్యపి సుఖరూపమిత్యర్థః - అన్వహమ్ - భోగ్యతాతిశయాద్గభీరత్వాచ్చ॥

౩ పూర్వాచార్యగ్రన్థాః ప్రవర్తన్తాం కిం గ్రన్థాన్తరనిర్మాణతత్పరివర్తనయత్నగౌరవేణేత్యత్రాహ॥ భగవదితి॥ పూర్వాచార్యశబ్దోఽత్ర వివృతః - శఙ్కరాదిభ్యోఽపి జ్ఞానాధిక్యపరో భగవచ్ఛబ్దః - ద్రమిడాచార్యాదిగ్రన్థోఽతిసంక్షిప్తః - తన్మతానుసారేణ నతు స్వోత్ప్రేక్షయా - సూత్రాక్షరాణి - ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగానుగుణ్యేన, న అయథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతి భావః - వ్యాఖ్యాస్యన్త ఉపేక్షితవిస్తరసంకోచావికలేనైకశ

౪ వ్యాఖ్యేయముపాదత్తే॥ అథేతి॥ పూర్వవృత్తాప్రతిపత్తిరూపాపవాస్యోత్సమిద్ధిప్రకర్షస్యాకించిత్కరతయా సంశయవిపర్యయాస్త ఇతి తద్వ్యవసాయాయ పద్మత్వవ్యాచష్టే॥ అత్రేతి॥ అథశబ్ద ఆనన్తర్య ఇతి ప్రతిజ్ఞా - భవతీతి స్వారస్యే వేనానేకశ అత్రాయమితి తదపవాదపరిహారః - అత్ర, వేదోత్తరభాగార్థవిచారారమ్భే - అనేన పూర్వభాగార్థవిచారస్య వృత్తత్వమాక్షిప్తమ్ - ఏవం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యం సూచితమ్ - అథశబ్దానుశాసనమిత్యాద్యథశబ్దాదస్యవ్యావృత్తిం సూచయతాఽయం శబ్దేనాతశ్శబ్దశిరస్కత్వం దర్శితమ్ - అనేన వృత్తసామాన్యస్యాతః పదేనాభిధానం జ్ఞాపితమ్ - ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతవాచిత్వస్వారస్యాత్ - ఏవం వృత్తవిశేషాపేక్షితత్వాభిధాయక పదద్వయసమభివ్యాహారలబ్ధమథశబ్దస్యానన్తర్యపరత్వమిత్యర్థః॥

౫ అతోఽథమానమిత్యాదిషు ప్రకృతిప్రత్యయయోరనేకార్థసాధారణ్యాదర్థనాదతశ్శబ్దం వ్యాచష్టే॥ అత ఇతి॥ అత్రాయం భవతీత్యనుషఙ్గః - అత్ర భవతిశబ్దః పూర్వవత్ - అయం, మథశబ్దపూర్వకః - ప్రకృతిప్రత్యయస్వారస్యాదథశబ్దస్వారస్యాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాచ్చేత్యర్థః - నచాథాతశ్శబ్దార్థసఙ్గ్రహయస్యాన్యోన్యనైరాపేక్ష్యాదన్యోన్యాశ్రయశ్శఙ్క్యః - తయోరానన్తర్యవృత్తపరత్వస్వారస్యస్యాన్యోన్యత్పత్త్యవగతతయాఽన్యోన్యానపేక్షత్వాత్ ॥

౬ అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సంజాతమోక్షాభిలాషస్యానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసా హ్యనన్తరభావినీ.

౭ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ. కర్తృకర్మణోః కృతీతి విశేషవిధానాత్. యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేఽపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః. తథాప్యాక్షేపతః ప్రాప్తాదభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ కర్మణి షష్ఠీ గృహ్యతే. న చ ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి కర్మణి షష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః. కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి ప్రతిప్రసవసద్భావాత్.

౮ బ్రహ్మశబ్దేన చ స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయక

---

౬ అత్రేత్యాది సూచితం వృత్తం వర్తిష్యమాణం తయోర్హేతుహేతుమద్భావం చ వివృణ్వన్ వర్తిష్యమాణస్యానన్తర్యం చ ఘటయతి॥ అధీతేతి॥ సాఙ్గశబ్దేనాధ్యయనస్యార్థప్రతీతిహేతుత్వం ద్యోతితమ్. సశిరస్కశబ్దేన వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్యనిమిత్తవ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యం భాగద్వయస్యైకప్రబన్ధత్వం కృత్స్నాధ్యయనం చ. కర్మజ్ఞానబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదాభ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణే. కేవలశబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞానవైధుర్యమ్. అల్పాస్థిరానన్తస్థిరశబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావః. అనన్తరభావినీతి వదనాత్ శబ్దద్వయఫలితం హేతుసాఫల్యం చ. తస్మిన్ సతి హి ఫలానన్తర్యమ్. అనన్తస్థిరఫలశబ్దౌ బ్రహ్మవిశేషణమ్ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా వా. తస్యాస్తత్ఫలత్వోపసద్వారకమ్॥

౭ అథైకపద్యహేతుభూతసమాసార్థం నిరూపయన్ విభక్త్యన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వస్యాసర్థశతి॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ షష్ఠ్యా విమర్శాన్తరశఙ్కాం చ వ్యావర్తయన్నాహ॥ బ్రహ్మణ ఇతీతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ కర్త్రితి॥ కర్మత్వే సతి విషయత్వం ప్రయోజనత్వం చ సిద్ధ్యేదితి భావః. సామాన్యవిధేః ప్రతిపదవిధిబలీయస్త్వేఽపి ప్రతిపదే సమాసనిషేధాత్పరమ్పరయా సంబన్ధస్యాపి సమ్బన్ధసామాన్యస్య తద్భావేన బ్రహ్మసమ్బన్ధినాముపాయాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేర్బ్రహ్మణః కర్మత్వాక్షేపాచ్చ సామాన్యపరత్వమాశఙ్క్యాహ॥ యద్యపీతి॥ పరిగ్రహేఽపీత్యత్ర పరిణా అనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యతా సిద్ధిర్ద్యోతితా. కర్మార్థత్వస్య సిద్ధిః షష్ఠ్యా ఇతి శేషః॥ ఆభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాదితి॥ ఉపపదవిభక్తిరపి కారకవిభక్తివత్ (కర్మణి ద్వితీయేత్యాదివత్) కర్తృకర్మణోః కృతీత్యాది శబ్దానుశాసనస్యారసస్యాదర్థపత్తితి భాష్యకారాభిప్రాయః. ఏవకారేణ విలమ్బితధీహేతోః క్షిప్రధీహేతుబలీయస్త్వమభిప్రేతమ్. ప్రధానస్యాప్రధానానాం చ కర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రధానేనైవాభిధానికత్వమితరేషామాక్షిప్తత్వం చ యుక్తమిత్యర్థః. సమాసనిషేధమాశఙ్క్య పరిహరతి॥ న చేతి॥ ప్రతిప్రసవోఽపవాదాపవాదః. అప్రయుక్తవిభక్తేరనభిధాయకత్వే వ్యనుశాసనాధీనలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయ షష్ఠీ వ్యాఖ్యాతా. ప్రాతిపదికానవిభక్త్యర్థలక్షణాయాం తు న కేవలం యోగ్యతాదికారణమనుశాసనం చాపేక్షితమితి తదనుసారేణ వ్యాఖ్యాతమ్॥

౮ అథ సమస్తయోః ప్రథమపదమనేకార్థసాధారణ్యేన ప్రసిద్ధేః పూర్వైరన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ సంశయవిపర్యయాస్తు ఇతి తద్వ్యపోహాయ వ్యాచష్టే॥ బ్రహ్మ

ల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః. స చ సర్వేశ్వర ఏవ. అతో బ్రహ్మశబ్దస్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః. తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగాదౌపచారికః. అనేకార్థకల్పనాయోగాత్, భగవచ్ఛబ్దవత్. తాపత్రయాతురైరమృతత్వాయ స ఏవ జిజ్ఞాస్యః. అతస్సర్వేశ్వరో జిజ్ఞాసాకర్మభూతం బ్రహ్మ.

౯ జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానమిహ విధీయతే.

కా॥ పరిష్వలోకానితి శ్రుత్యనుసారేణ పురుషోత్తమ ఇత్యుక్తమ్. స్వేతరచిదచిద్విలక్షణత్వం తచ్ఛబ్దార్థః. స్వేతరాన్యత్వం తృణాదేరప్యస్తీత్యుభయలిఙ్గత్వేన వై లక్షణ్యమాహ ॥ స్వభావత ఇత్యాదినా ॥ నిఖిలేతి పఞ్చగవ్యాదివ్యుదాసః. స్వభ ఏత ఇ॰ను క్తవ్యావృత్తిః. సావధికాతిశయవ్యుదాసాయానవధికశబ్దః. ప్రత్యేకం తాదృశా గుణా అనఙ్ఖ్యేయాః. ఏకస్య గుణస్య విధాభేదరూపగుణపుఞ్జాభిప్రాయో గణశబ్దః. సత్యసంకల్పత్వాన్తర్యామిత్వాహి వశిత్వాదయః. అభిధీయతే ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే. శబ్దసామర్థ్యాదర్థవశాచ్చ భగవత్పరత్వం వక్తుం ప్రథమం శబ్దసామర్థ్యముపపాదయిష్యన్నన్యత్ర గౌణత్వం హృది నిధాయ బ్రహ్మశబ్దస్య గుణయోగతః ప్రవృత్తత్వమాహ॥ సర్వత్రేతి॥ సర్వత్ర ప్రయోగవిషయేషు. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ బృహత్త్వం చేతి॥ అన్యస్యాపి కిం న స్యాదిత్యత్రాహ॥ స చేతి॥ చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. కథమేవకారః, అన్యత్రాపి హి ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ సర్వేషాం ముఖ్యత్వం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ॥ అనేకేతి॥ అనన్యథాసిద్ధః ప్రయోగో హి శక్తికల్పకః, అత్ర త్వన్యథాసిద్ధ ఇతి భావః. నాత్రానేకశక్తిక్లృప్తిప్రసఙ్గః, న చాన్యత్రాముఖ్యత్వమ్, ఏకయైవావయవశక్త్యా సర్వత్ర ముఖ్యత్వమిత్యత్రాహ॥ భగవదితి॥ పఙ్కజశబ్దస్యోత్పలాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వవత్సర్వప్రయోగవిషయానుగతతదవిషయవ్యావృత్తప్రవృత్తినిమిత్తాభావేనానేకశక్తికల్పనే ప్రాప్తే ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్పుష్కలప్రవృత్తినిమిత్తవిషయే ముఖ్యస్తత్రాముఖ్యశ్చ. యథా భగవచ్ఛబ్దో నిర్ణీతస్తథా బ్రహ్మశబ్దోఽపీత్యర్థః. అథార్థసామర్థ్యముపపాదయతి॥ తాపేతి॥ న హి కారాగృహనిగళితో నిగళమోచనాయ యాచ్యః కింతు యచ్ఛాసనాన్నిగళనం తన్నివృత్తిస్తత ఏవేత్యభిప్రాయః. తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీత్యాది శ్రుతిరిహానుసన్ధీయతే. నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ అతః శబ్దవశాదర్థవశాచ్చేత్యర్థః॥

౯ ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగేన ద్వితీయం పదం వ్యాచష్టే ॥ జ్ఞాతుమితి ॥ ఇచ్ఛాయాః కార్యత్వే ప్రతీతేఽపి స్నాత్వా భుఞ్జీతేతివదప్రాప్తాంశో విధిరిత్యర్థః. స నన్వసిద్ధత్వే విచారస్య రాగప్రాప్తస్య జ్ఞాపనాయ. తథా చ ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి జ్ఞానవిచారరూపం విధేయమ్. విచారః కర్తవ్య ఇత్యన్యత్రోక్తేః. ప్రమితిస్తు ఫలతయాఽర్థసిద్ధా. మీమాంసా హీయమ్. ఇహ ఉపక్రమసూత్రే. అనేనాస్య సూత్రస్య జిజ్ఞాస్యవిశేషపరత్వవ్యుదాసః. ఆరమ్భణీయత్వే సిద్ధే హి జిజ్ఞాస్యవిశేషనిర్ణయః. స చోత్తరత్రేతి తేఽర్థశబ్దమిత్యాద్యర్థః క్రియతే॥

(౬) సూత్రార్థః - ఐకశాస్త్ర్యసమర్థనమ్ - అధ్యయనవిధినిరూపణమ్.

౧౦ మీమాంసా పూర్వభాగజ్ఞాతస్య కర్మణోల్పాస్థిర ఫలత్వాదుపరితనభా
గావసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తాక్షయ ఫలత్వాచ్చ పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానా
దనన్తరం తత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి - తదాహ వృత్తికారః - వృ
త్తాత్కర్మాధిగమాదనన్తరం బ్రహ్మవివిదిషేతి.

౧౧ వక్ష్యతి చ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమ్ - సంహితమేతచ్ఛారీరకం జై
మినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి - అతః ప్రతిపిపాదయిషితార్థభేదేన ష
ట్కభేదవదధ్యాయభేదవచ్చ పూర్వోత్తరమీమాంసయోర్భేదః - మీమాంసా శా
స్త్రమథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్యానావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తం స
ఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమ్.

౧౨ తథాహి - ప్రథమన్తావత్స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయ

---

౧౦ అథవాక్యార్థం యోజయతి॥ మీమాంసేతి॥ పూర్వవృత్తాదిత్యాదిప్రతిజ్ఞా-
అన్యథానుపపాదకమ్ - పూర్వభాగోపరితనభాగశబ్దాభ్యాం వ్యాఖ్యానస్య క్రమనియమ
స్వతోభాగద్వయాత్మకత్వం దర్శితమ్ - తద్ధేతుభూతం వ్యాఖ్యేయస్య తథాత్వం పూర్వం
పదయోజనాయాముక్తమ్ - ఉభయత్రోభయం వాచ్యమ్ - గ్రన్థలాఘవాయైవముక్తిః -
తన్మతానుసారేణేతి ప్రతిజ్ఞాం వృత్తిగ్రన్థేన సంవాదయతి॥ తదాహేతి॥

౧౧ కర్మచిన్తానన్తర్యాక్షేపక మైకశాస్త్ర్యం చ వృత్తౌ దర్శయతి॥ వక్ష్యతి చేతి॥
లక్షణాన్ అధ్యాయః - సంహితమ్ - ఏకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా సంబద్ధమితి
భావః - శాస్త్రైక్యప్రత్యనీకమర్థవిరోధం ప్రతిపాద్యభేదం ప్రయోజనభేదం కర్తృభే
దం చాశఙ్క్యాహ॥ అత ఇతి॥ అతః ఏకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానతయా ప్రబన్ధైక్యసిద్ధేః - ప్ర
తిపిపాదయిషితః ప్రతిపాదయితుమిష్టః - తాత్పర్యవిషయ ఇత్యర్థః - దేవతానిరా
కరణాదికం దేవతాజ్ఞానాపేక్ష ఫలప్రదత్వరూప కర్మప్రాశస్త్యాద్యర్థాన్తరపరమ్ -
నతు దేవతానిరాసాదౌ తాత్పర్యమ్ - అన్యార్థం తు జైమినిః, పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాద
త్యాదౌ జైమినేర్బ్రహ్మాభ్యుపగమదర్శనాదితి భావః - ద్రవ్యదేవతాసామాన్యే ద్రవ్యబ
లీయస్త్వమపి ప్రమాణద్వారా - నస్వరూపతః - ద్రవ్యస్వరూపం హి ప్రత్యక్షమ్ - హ
విష్ట్వరూపధర్మ ఏవ హి శాస్త్రైకగమ్యః - దేవతాయాస్తు స్వరూపం ఫలప్రదత్వమపిహి
శాస్త్రైకగమ్యమిత్యాద్యనుసంధేయమ్ - పూర్వోత్తరకాణ్డాభిప్రాయేణ షట్కభేదవ
దధ్యాయభేదవదిత్యుక్తమ్ - అనేన ప్రయోజన ప్రతిపాద్యభేదౌ పరిహృతౌ - ప్రకృతివి
కృతిరూపార్థతత్త్వభేదస్య శాస్త్రభేదకత్వాభావాత్ - కర్తృభేదపరిహారస్తు స్పష్టతయా
నోక్తః - అస్తి హి వైయాకరణ పూర్వోత్తరవృత్త్యాదౌ కర్తృభేదః - అస్త్వైకశాస్త్ర్యమ్,
బ్రహ్మచిన్తాపూర్వం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ॥ మీమాంసేతి॥ సఙ్గతివిశేషో వక్ష్యమాణః - పా
దక్రమస్త్రివర్గప్రథమప్రావణ్యరూపోఽర్థక్రమః, పదార్థవాక్యార్థభావో, దృష్టాన్త
దార్ష్టాన్తికభావ, ఉపజీవ్యోపజీవకభావశ్చ॥

౧౨ ఐకశాస్త్ర్యకర్మవిచారతదనన్తరభావి బ్రహ్మవిచారాపేక్షోపయోగిత్వేనాధీ

శబ్దవాచ్య వేదాఖ్యాక్షరరాశిగ్రహణం విధీయతే॥

౧౩ తచ్చాధ్యయనం కిం రూపం కథఞ్చ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయా మష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయేదిత్యనేన శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య

తసాఙ్గసశిరస్కాతి ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతసాఙ్గకృత్స్నవేదాధ్యయనకర్తవ్యతాయాం ప్రమాణతయా స్వాధ్యాయవిధిముపన్యస్య తస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వనిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భకశఙ్కాం (వాదివిప్రతిపత్తినిమిత్తసంశయమ్) వ్యుదస్యతి॥ తథాహీతి॥ విధేరక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వే సిద్ధే వ్యారమ్భణీయత్వసిద్ధిః- అన్యథా అధీత్యస్వాధ్యాయాదిత్యర్థజ్ఞానే కర్మశేషతయా వినియుక్తే సత్యవహన్తవ్య వ్రీహివజ్జ్ఞాతవ్యాత్మనోఽపి కర్మశేషత్వాదయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాత్మబ్రహ్మశబ్దయోస్తుల్యార్థత్వాచ్చ కర్మసు కర్తృతయా వక్ జ్ఞప్తిజీవస్వరూపపరా వేదాన్తా ఇతి తదతిరిక్తప్రామాణికేశ్వరవిచారరూపశాస్త్రస్యానారమ్భణీయతాపత్తిః- తత్ర భాట్టాభిమతాంశ్చతురోఽర్థాన్ గురుకుమారిలాభిమతమేకం చ సంగ్రహేణ ప్రతిజానీతే॥ ప్రథమమితి॥ ప్రథమం తావత్ ప్రథమతపద-ప్రయోక్త్రాశాస్త్రాన్తరేణ సాధనచతుష్టయసిద్ధ్యయోగః ఫలితః - శాస్త్రాన్తరాధికమయోగ్యదశాపేక్షయా ప్రాథమ్యమ్ - గర్భాష్టమోపనీతస్యహ్యధ్యయనమ్ - అతఏవాష్టవర్షమిత్యుక్తకాలవిశేషోప్యుపనయనద్వారాధ్యయనాఙ్గమితి ఫలితమ్- అనేనోపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం,స్వాధ్యాయవిధివాక్యోపాదానేనాధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వ,మధ్యయనేనేతి నిర్దేశేన సంస్కారవిధిత్వ,మేవకారేణ నియమవిధిత్వం చ ద్యోత్యతే - అక్షరరాశిమాత్రస్య స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యత్వవ్యుదాసాయ వేదాఖ్యశబ్దః- వేదాఖ్యేత్యనేన కృత్స్నాధ్యయనస్య విహితత్వమప్యభిప్రేతమ్ - నహి వేదైకదేశః స్వాధ్యాయశబ్దార్థః- నార్థావబోధపర్యన్తో విధిరిత్యభిప్రాయేణాక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తమ్- విధేరక్షరగ్రహణపర్యన్తతయాఽధీత్య [అధీత్యాభిసమావృత్య] స్వాధ్యాయాదిత్యత్రార్థజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వాభావేన జ్ఞాతవ్యాత్మనోఽవహన్తవ్యవ్రీహ్యాదివత్కార్యశేషత్వాభావేన కర్మసు కర్తుర్జీవాదన్యస్మిన్ ప్రమాణసమ్భావనయా తద్విలక్షణేశ్వరవిచారరూపశాస్త్రమారమ్భణీయమితి ఫలితమిత్యభిప్రాయః - అయం చార్థోఽధ్యయనమాత్రవత ఇతి వక్ష్యమాణసూత్రార్థః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ ప్రదర్శితః॥

౧౩ ప్రాథమ్యం సాఙ్గత్వం చ నాత్ర ప్రతీతమ్, అధ్యాపనవిధిశ్రవణాత్తత్ప్రయుక్తతా చ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామాహ॥ తచ్చేతి॥ కిం రూపమ్- స్వతన్త్రోచ్చారణరూపం పరతన్త్రోచ్చారణరూపం వా, సకృదుక్తిరూపమసకృదుక్తిరూపం వేత్యర్థః- కథమ్-కిమఙ్గకమ్- అష్టవర్షత్వముపనయనద్వారాఽధ్యయనశేషః-ద్వాదశాహేన [illegible]ంయాజయేదితివదధ్యాపనశ్రుతిః- నహి యజనం యాజనవిధిప్రయుక్తమ్ - అత్ర బ్రాహ్మణమితి ద్వితీయా శ్రుత్యా మాణవకశేషముపనయనమన్తరఙ్గత్వలిఙ్గాత్తద్గతాధ్యయనాఙ్గమ్- ఉపనీయత్వేతి క్త్వా శ్రుతిస్తు విలమ్బవ్యవహితా- సా హి స్మృతిరనువాదరూపా చ- అతః శ్రౌతలిఙ్గం ప్రబలమ్ - నచ కర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలకాత్మనేపదవశాదుపనయనముపనేతృగతాధ్యాపనాఙ్గమితి వాచ్యమ్- అకర్త్రభిప్రాయార్థేన సమ్మాననేత్యాదిసూత్రేణాత్మనేపదస్య విహితత్వాత్ - కర్తర్యేవ ఫలాన్వయః కర్త్రభిప్రా

యథావిధి । యత్రశ్ఛందాంస్యధీయీత మాసాన్విప్రోర్ధపఞ్చమానిత్యాది ప్రతినియమవిశేషోపదేశైశ్చాపేక్షితాని విధీయన్తే - ఏవం సత్సన్తాన ప్రసూత సదాచార నిష్ఠాత్మగుణోపేత వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమ విశేషయుక్తస్యాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణ రూప మక్షరరాశి గ్రహణఫలమధ్యయన మిత్యవగమ్యతే॥

౧౪ అధ్యయనంచ స్వాధ్యాయ సంస్కారః- స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్ - సంస్కారో హి నామ కార్యాన్తరయోగ్యతాకరణమ్- సంస్కార్యత్వఞ్చ స్వాధ్యాయస్యయుక్తం, ధర్మార్థకామ మోక్షరూప పురుషార్థచతుష్టయసాధనావబోధిత్వాత్, జపాదినా స్వరూపేణాపి సాధనత్వాచ్చ ॥

యత్వమితి తన్నివృత్తౌ ఫలస్యోభయాన్వయ సంభవే సోపనయన ఫలస్యగురుగతత్వ సంభవాదధ్యాపనాఙ్గత్వమితి శఙ్కా చ నిరస్తా - అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర స్వరితేత్యాది సూత్రవిహితే ప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయదర్శనాత్ - అతః కర్త్రభిప్రాయత్వం న కర్తర్యేవ ఫలాన్వయః, కింతు ఫలస్య కర్త్రన్వయమాత్రమితి తన్నివృత్తౌ కర్తరి ఫలాన్వయో న సిధ్యేదితి నాచార్యే ఫలాన్వయః- నచ చేతనద్వయాన్వయః కర్త్రభిప్రాయత్వమ్- ఋత్విజో వృణీత ఇత్యత్ర ఫలస్యోభయత్రాన్వయాత్ - నచావ్యవహిత ఫలస్య కర్తర్యన్వయః కర్త్రభిప్రాయత్వమిత్యాచార్యకస్య వ్యవహితత్వాదాత్మనేపదాప్రాప్తౌ సమ్మాననేత్యాది సూత్రేణ వ్యవహిత ఫలస్య కర్తర్యన్వయే ప్యాత్మనేపదం విధీయత ఇతి వ్యవహితాచార్యకనిష్పత్త్యర్థతయోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వావిరోధీతి వాచ్యమ్- ఉత్తరక్రతువిధేః ప్రత్యాఖ్యానస్యైవాధ్యాపనం ప్రత్యఙ్గత్వాభావే ప్యుపనయనస్య తదుపకారకత్వమాత్రేణాచార్యకనిష్పాదకత్వోపపత్తేః- అత ఉపనయన ఫలం నాచార్యాన్వయీతి నాధ్యాపనాఙ్గమ్ - క్రముపాకర్మాది-నియమాః పఠ్యవా ఏతచ్ఛ్రావణమిత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాది నియమాః-అనేన, ఉపదేశైశ్చ, ఇతి పృథఙ్నిర్దేశః శ్రుతిత్వస్మృతిత్వవిమతిసమ్మతివిభాగాత్. మాసానర్ధపఞ్చమానిత్యనేనాఙ్గాధ్యయన కాలసిద్ధిః - ఏవమఙ్గవిధిసహిత ప్రధానవిధినా కిం ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం సాఙ్గేవిధౌ నిరూపితే-సత్సన్తానేత్యాదిక మభిజన విద్యా సముదిత మిత్యాది సూత్రానువిధాయి- ఆచార్యోపనీతస్యేతి గురువిశేషణ ముపనయనవ్యాపారమాణవకార్థమ్, యథావక్ష్యన్తరే మాణవక విశేషణమన్యార్థం, తద్వదితి భావః - వ్రతనియమ విశేషయుక్తస్యేతి దృష్టాన్తతయోక్తిః -అనేనపదద్వయేన కథమిత్యాకాఙ్క్షా పూరణమ్- ఉపరితనపదద్వయేనకిం రూపమిత్యాకాఙ్క్షా చేకమితా- పరతన్త్రో సకృదుచ్చారణ రూపతాసిద్ధిః- ఆద్యత్వఞ్చ తేనసిద్ధమ్- దృష్టఫలస్యాపరిత్యాజ్యతయావఘాతాదివదావృత్తిసిద్ధిః-

౧౪ ప్రథమన్తావదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాతం సంస్కార విధిత్వ ముపపాదయితుమాహ ॥ అధ్యయనంచేతి ॥ కుత ఇత్యత్రాహ ॥ స్వాధ్యాయ ఇతి ॥ స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వాన్నాపూర్వద్వారా పురుష సంస్కార ఇత్యర్థః- సక్తూన్ జుహోతీతి వత్కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య తత్స్వరూపం శిక్షయతి॥ సంస్కార ఇతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ సంస్కార్యత్వమితి ॥ న సక్తుపదయుక్తమితిభావః - కుత ఇత్యత్రాహ॥ ధర్మేతి॥ చతుష్ట

౧౫ ఏవమధ్యయనవిధి ర్మన్త్రవన్నియమవ దక్షరరాశి గ్రహణమాత్రే పర్యవస్యతి- అధ్యయనగృహీతస్యస్వాధ్యాయస్యస్వభావత ఏవ ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వ దర్శనాత్ - గృహీతాత్స్వాధ్యాయాదవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతోఽర్థా నాపాతతో దృష్ట్వాతత్స్వరూపప్రకార విశేషనిర్ణయ ఫలవేదవాక్య విచారరూపమీమాం

ర్త్సాయాం వేదాఖ్యప్రబన్ధస్యానుగతార్థశ్చ సూచితః- స్వరూపేణాపి- అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యామృతేపీత్యర్థః- అనుష్ఠానశేషం జ్ఞాన, మదృష్టపర్యన్తప్రయోజన, శ్చాధ్యయనసంస్కృతేనైవ; నతు పుస్తకాద్యవగతేనేతి నియమవిధిత్వం చ సిద్ధమ్॥

౧౬ అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కిం శబ్దస్వారస్యాదుతార్థానుపపత్త్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరః ప్రతివదన్నధ్యయనవిధి చిన్తనముపసంహరతి॥ ఏవమితి॥ వ్రతానుప్రవిష్టాననుప్రవిష్ట మన్త్రాభిప్రాయేణ మన్త్రవదిత్యుక్తమ్- అననుప్రవిష్టాశ్చ స్నోమిత్రేత్యాదయః- నియమాః పూర్వోక్తాః- అర్థజ్ఞానపర్యవసాయి మాత్రశబ్దః- శబ్దప్రతిపన్నమేతావత్, తత్ర తాత్పర్యం చ పర్యవస్యతీత్యర్థః- నహ్యధ్యానవాక్యముత్తరక్రతుకార్యయోగపర్యన్తం, తద్వదితి భావః- అథ విధేరక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వే స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే మానాభావాదవివక్షితార్థత్వం, విధేః పురుషార్థపర్యన్తత్వాభావః, ప్రవర్తకాభావాన్మీమాంసానారమ్భణీయత్వం చ స్యాదితి త్రివిధానుపపత్తిమూలామర్థధీపర్యన్తతాం తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాం చ వ్యుదస్యై కవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానతయా శాస్త్రైక్యముపదర్శయతి॥ అధ్యయనేత్యాదినా॥ స్వభావత ఇత్యవివక్షితార్థత్వపరిహారః- సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసానం త్వస్మత్తేపిన, పరంపరయా చేదస్మన్మతే ప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ ప్రయోజన విరహం పరిహరతి ప్రయోజనవదర్థశబ్దః- స్వర్గమోక్షాది ప్రయోజనవన్తోఽర్థా యాగజ్ఞానోపాసనాదయః- పూర్వం శ్రుతిస్వభావోక్తిః- పశ్చాత్తన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిః- ఆపాతప్రతీతిసమయేపి ప్రయోజనవత్త్వైవ ప్రతీతిసిద్ధ్యర్థం ప్రయోజనవతోఽర్థానితి పునః కీర్తనమ్- తత్ర హేతుర్గృహీతత్వమ్- సాఙ్గాధ్యయనగృహీతత్వాదిత్యర్థః- అవగమ్యమానాన్ దృష్ట్వా- అవగతత్వం దృష్ట్వా- స్వరూపమఙ్గి- ప్రకారోఽఙ్గమ్- పూర్వపక్షిత రూపాద్విశేషః- వ్యాకరణాదివ్యావృత్తం శాస్త్రశరీరం విచారః- నిర్ణయః ఫలమ్- స్వయమేవ- అధీతవేదత్వే సతి పురుషత్వాచ్చేతనత్వాద్రాగత ఏవ ప్రవర్తతే, నతు విధినేత్యర్థః- అనేన ప్రవర్తకాభావాదనారమ్భః పరిహృతః- శ్రుతౌ స్మృతౌ చాధ్యయనశబ్దస్య తుల్యార్థతయా ప్రాబల్యదౌర్బల్యకల్పనమనర్థకమ్- శ్రుతిశ్చాస్తి వేదమధీత్యాభిసమావృత్త్యేతి- రాగప్రాప్తస్యాపి స్నోపయోగ్యర్థార్జనాదేరివ శ్రవణస్యాపి విధిరవసరప్రదర్శ[illegible]త్వాయ స్నమానకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వపరః- నత్వానన్తర్యపరః- స్నాతస్యాపి శ్రవణో ఘటతే- శ్రావయితురివావసరసమ్భవాత్ - నచోదకాహరణాదిభిరనుష్ఠానోపరోధః- అధ్యయనవిధిప్రయుక్తానాం తన్నివృత్తౌ నివృత్తేః- విత్తఖ్యాత్యాది గుర్వోః ఫలమితి చేత్, మాణవకప్రవణసమాప్తిహితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తిః- నచ తర్హి మీమాంసానైరపేక్ష్యమ్- మూలజిజ్ఞాసయా స్వయం ప్రతిపిపాదయిషయా చ సాపేక్షత్వాత్- నచ హితైషివాక్యాదనుష్ఠానేఽపశూద్రనయవిరోధః- నశూద్రాయమతిం దద్యాది

సాం శ్రవణే అధీతవేదః పురుషస్స్వయమేవ ప్రవర్తతే. తత్ర కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిర ఫలత్వం దృష్ట్వా అధ్యయనగృహీత స్వాధ్యాయైకదేశోపనిషద్వాక్యేషు చామృతత్వరూపానన్తస్థిర ఫలావాప్తి ప్రతీతేస్తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తవాక్యవిచారరూప శారీరకమీమాంసాయామధికరోతి॥

౧౯ తథాచ వేదాన్తవాక్యాని కేవల కర్మఫలస్య క్షయిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్యాక్షయ ఫలత్వం చ దర్శయన్తి, తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే। ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే, అన్తవదేవాస్య తద్భవతి, నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే, ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః, పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన। తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్। తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ। యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్, బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి,

---

త్యాదిభిర్బ్రాహ్మణైస్తస్యానుపదేశ్యత్వాత్ - క్రతుషు జప్యమన్త్రాదీనాం త్రైవర్ణికార్థిక్యాదుపనయనాఙ్గకాధ్యయన సాపేక్షత్వాచ్చ - అతో రాగతః ప్రవృత్త్యుపపత్తిః - వేదవాక్యవిచారరూపశబ్దేన వ్యాఖ్యేయైకవాక్యత్వాచ్ఛాస్త్రైక్యం చ సిద్ధమిత్యభిప్రేతమ్ - ఏవమస్తు కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ నిరూపితే - కర్మస్వరూపమేవ నిరూపితమ్ ఆవృత్తివిధానాదేవాల్పాస్థిరఫలత్వం ఫలితమితి భావః - యద్వా కర్మనిరూపితం నత్వారాధ్యపరదేవతా, తజ్జ్ఞానేన సతి హి ఫలస్యానన్త్యమితి భావః - అన్నవానన్నాదో భవతీత్యానుషఙ్గికఫలవ్యుదాసాయామృతత్వరూపశబ్దః - స్వాధ్యాయమీమాంసావియోజనవదర్థాది శబ్దా ఉభయసాధారణాః - ఉపనిషదాదయస్త్వసాధారణాః - ఏవమర్థత్రయముపపాదితమ్॥

౧౯ ఆపాతధీజనకవాక్యాని సన్తీత్యాహ॥ తథా చేతి॥ యథాసూత్రం వ్యాఖ్యాతం, నపేక్ష్యత్యర్థః - క్షయిఫలత్వపరవాక్యోపాదానం క్వచిన్నిర్ణీతార్థసంవాదదర్శనాదర్థాన్తరాణామపి శ్రద్ధేయత్వాయ - లోక్యత ఇతి లోకః ఫలమ్ - ఫలద్వారాన్తవత్త్వముక్తమ్ - అన్తవదితి వాక్యం కేవలకర్మపరమ్ - అవిదిత్వేతి హి ప్రకృతమ్ - ధ్రువఫలాసాధనత్వమాహ॥ నహీతి॥ ధ్రువం తదితి వాక్యఖణ్డః - తదుపపాదయతి॥ ప్లవా హీతి॥ ఇతి కర్మఫలక్షయిత్వపరాణి - అథోభయపరమ్, పరీక్ష్యేతి - బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మ వేదః - తదధీత ఇత్యర్థః - యజ్ఞస్య ధ్యావాహార్యమ్ - స ఇత్యుక్తేః - అకృతః పరః పురుషః - ఇతి రథ్యాహార్యః - ప్రవత్సనియమవిధిః - శ్రోత్రియం శ్రుతవేదాన్తమ్ - బ్రహ్మనిష్ఠం బ్రహ్మసాక్షాత్కారిణమ్ - శమదమశ్రవణోపయికతాదాత్వికావధానమాత్రహేతూ - సత్యాత్యన్తబాహ్యాన్తరకరణవిషయప్రావణ్యత్యాగః - సహి నిరూపయిష్యతే - అక్షరం సత్యం స్వరూపతో గుణతశ్చావికారమితి చిదచిద్వ్యావృత్తిః - ప్రోవాచ ప్రబ్రూయాత్ - ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిట ఇతి విధౌ లిట్ - అథానన్తస్థిరఫలవాక్యాని - బ్రహ్మవిదితి వాక్యేనానన్త్యం సిద్ధమ్ - యతో వాచ ఇతి హి ప్రకరణమ్ - న పునరిత్యాదికం మృత్యుకార్యనివృత్తిపరమ్ - నరో పశ్యత ఇత్యనన్తరం శ్రూయతే - పశ్యశబ్దవిషయ ఉక్తస్తదే
[illegible]

స స్వరాడ్భవతి, తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్య
తే, పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదిని॥

౧౪ ననుచ సాఙ్గవేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వం స్వర్గాదీనాం చ
క్షయిత్వం బ్రహ్మోపాసనస్య అమృతత్వఫలత్వఞ్చ జ్ఞాయత ఏవ - అనన్తరం ముముక్షు
ర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయామేవ ప్రవర్తతామ్ - కిమర్థా ధర్మవిచారాపేక్షా - ఏవం తర్హి శారీర
కమీమాంసాయామపి న ప్రవర్తతామ్ - సాఙ్గాధ్యయనాదేవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్ -
సత్యమ్, ఆపాతప్రతీతిర్విద్యత ఏవ, తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయ
కత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థః సంశయవిపర్యయౌ నాతివర్తతే, అతస్తన్నిర్ణయాయ
వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి చేత్, తర్హ్యేవ ధర్మవిచారోఽపి కర్తవ్య ఇతి పశ్యతు భవాన్

లఘుపూర్వపక్షః.

౧ ననుచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా యదవనియమేనాపేక్షతే తదేవ పూర్వవృత్తం వక్త
వ్యమ్ - న ధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః - అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోఽపి వే
దాన్తార్థవిచారోపపత్తేః - కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాని తత్రైవ చిన్త్యన్తే

కమితి - స్వరాట్ కర్మావశ్యః - స హి స్వతన్త్రః - తమేవమిత్యుపాయాన్తరనివృత్తిః - పృ
థక్త్వజ్ఞానస్యోపాయత్వం పృథగితి - జుష్టః - ప్రీతివిషయీకృతః॥

౧౪ ఉదాహృతవాక్యమాత్రతృప్తిం శఙ్కయతి॥ నను చేతి॥ క్షయిఫలత్వజ్ఞానాయ
హి కర్మవిచారః - తచ్చ సాఙ్గాధ్యయనసిద్ధమిత్యనన్తఫలేచ్ఛోస్తదేవ జిజ్ఞాస్యమితి చో
ద్యమ్ - ఏవం తర్హీతి - ఉదాహృతవాక్యతృప్తౌ నిశ్చేత్ - కృత్స్నస్య - బ్రహ్మణోఽపీతి భావః - సత్య
మితి ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః, విచారనైరపేక్ష్యానభ్యుపగమః - అన్యథా నిత్యాద్యవ
గతావప్యస్థిరఫలదాకాశప్రాణాదిశబ్దైస్తాన్యవాన్తరవిశేషత్యనిత్యత్వాదిభిశ్చ సంశయా
ద్యనతివృత్తిః - భవాన్ అనుదాహృతాస్వష్టార్థవాక్యాన్తరజిజ్ఞాసుః - అక్షయ్యగ్ం
హవై, అపామ సోమమమృతా అభూమేత్యాదికం పూర్వభాగేఽపి పశ్యేత్యర్థః - ఉదా
హృతవాక్యైస్తృప్తిశ్చేదుత్తరత్రాపి స్యాత్ - అనుదాహృతైరతృప్తిశ్చేత్పూర్వత్రాపి స్యా
త్ - సాన్తానన్తాదివిరుద్ధార్థధీరుభయత్ర తుల్యేతి విచార్యత్వమవిశిష్టమిత్యుక్తం భవతి॥

లఘుపూర్వపక్షః.

౧ కర్మణాం ఫలద్వారా హానాయ నిరూప్యత్వముక్తమ్ - అథ స్వరూపేణోపా
దానాయ నిరూప్యత్వముపపాదయితుం నియమేనానపేక్షితత్వముఖేన చోదయతి॥
నను చేతి॥ ప్రథమ ఏవకారోఽపేక్షితద్విత్వవ్యుదాసాయ - ద్వితీయస్త్వనపేక్షితస్య
పూర్వవృత్తత్వవ్యుదాసాయ - తతః కిమిత్యత్రాహ॥ న ధర్మేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ అధీ
తేతి॥ వేదాన్తమాత్రాధ్యయినస్తత్రైవాపాతప్రతీతేరిత్యర్థః - యద్వా కృత్స్నాధ్యా
యినోఽపి సుకృతవశాదుత్తరత్రాపేక్షోత్పత్తేరితి - తదాఽపేక్షితాంశస్యాప్యధీతత్వమధీ
తేతిపదార్థః - శఙ్క్యతే॥ కర్మేతి॥ ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యేషు సామ

తదనధిగతకర్మణో న శక్యం కర్తుమితి చేదనభిజ్ఞ ఫలాఖ్యశారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య అస్మింశ్చ శాస్త్రే అనాద్యవిద్యాకృతవివిధభేదదర్శననిమిత్తజన్మజరామరణాదిసంసారదుఃఖసాగరనిమగ్నస్య నిఖిలదుఃఖమూలమిథ్యాజ్ఞాననిబర్హణాయాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్. అస్య హి భేదావలమ్బి కర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే. ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ. ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూత ఏవ. జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదిహైవ క్రియతే. న తు న సాక్షాత్సఙ్గతః. అతో యత్ప్రధానం శాస్త్రం తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యమ్॥

౨ బాఢమ్. తదపేక్షితఞ్చ కర్మవిజ్ఞానమేవ. కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః. వక్ష్యతి చ, సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి. అపేక్షితే చ కర్మణ్యజ్ఞాతే కేన సముచ్చయః కేన నేతి విభాగో న శక్యతే జ్ఞాతుమ్. అతస్తదేవ పూర్వవృత్తమ్॥

వ యావేమ ద్వితీయఉద్గీథః. ఉపాసనస్య కర్మాఙ్గతా ప్రతీత్యుపాసాయాం శ్రియశబ్దః. సాతు గర్భమిదమశక్యత్వే. సోపాలమ్భం ప్రతివక్తి॥ అనభిజ్ఞ ఇతి॥ ప్రధానప్రతిపాద్యం జ్ఞానం న వేత్సీత్యర్థః. తత్కిమిత్యత్రాహ॥ అస్మిన్నితి॥ జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపో భేదః. అవాన్తరభిదయా వివిధః. సోఽవిద్యాకృతః. అనవస్థాపరిహారోఽనాదిశబ్దేన. అవిద్యభేదదర్శనహేతుకజన్మజరాదినిరసనీయత్వాయ దుఃఖసాగరశబ్దః. మిథ్యాజ్ఞానం భ్రాన్తిజ్ఞానమ్. మిథ్యాభూతాజ్ఞానం వా. జ్ఞాననివర్త్యత్వాయ మిథ్యాత్వోక్తిః. ఆత్మైకత్వజ్ఞానమ్. చన్ద్రైకత్వజ్ఞానం హి తద్భేదభ్రమనివర్తకం న కర్మేత్యర్థః. క్వోపయుజ్యతే. న క్వాపి. జ్ఞానోత్పత్తితత్సాధనానుగ్రహతత్ఫలేషు న క్వాపీత్యర్థః. ప్రత్యుత భేదవాసనాహేతుత్వాదితి భావః. ఉద్గీథాదిధియామౌపనిషదత్వాద్బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితాస్తాః, అతశ్శారీరకే తచ్చిన్తనం సాక్షాత్సఙ్గతమిత్యత్రాహ॥ ఉద్గీథే॥ కుత ఇహాదిన్తేత్యత్రాహ॥ జ్ఞానేతి॥ తుశబ్దాశఙ్కాద్వయవ్యావర్తకౌ. ప్రాసఙ్గికాపేక్షితం న పూర్వవృత్తం, కిం తు ప్రధానాపేక్షితమేవేత్యర్థః.

౨ అత్ర భాష్యటీకాయాః ప్రాహుః॥ బాఢమితి॥ సిద్ధాన్తిన ఇతి చ సమ్ప్రదాయః. అఙ్గత్వోపగమసామ్యాత్. పూర్వం తూదితమ్, కర్మణామ్యాదేస్తద్గ్రన్థస్థత్వాత్. బాఢమితి నియతాపేక్షితస్య వృత్తత్వే సమ్మతిః. న కర్మత్వక్రమవిమతిః. కిం నియతాపేక్షితమిత్యత్రాహ॥ తదితి॥ త్వదనభిమతమేవేతి భావః. కుత ఇత్యత్రాహ॥ కర్మేతి॥ శ్రుతిశ్చ యజ్ఞేనేత్యాదిః. సముచ్చయస్సమ్బన్ధమాత్రమ్. చః ప్రతిపాదకస్సముచ్చయో. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ అపేక్షితే చేతి॥ పదార్థాప్రతిపత్తౌ న వాక్యార్థధీరితి భావః. నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ సమసముచ్చయవాదిమతావలమ్బేన పార్శ్వస్థశ్చోదయతి, బాఢమిత్యాదినా ఇతి చ నిర్వాహస్సాంప్రదాయికః. తదా సమప్రధానతయాఽన్వయస్సముచ్చయో వివక్షితః. శ్రుతిశ్చ విద్యాం చావిద్యాం చేత్యాదిః. చః ప్రతిపాద్యసముచ్చయో. జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగఙ్గభావస్యతదభ్యుపగమాత్. ఉపరిపూర్వపక్షే. యద్యపి యావదప్రకాశమతే కర్మధియః పూర్వవృత్తత్వమనభిమతం, తథాపి తదభిమతం కర్మాణి ఉభయథాపేక్షితత్వముపజీవ్య పార్శ్వస్థేన చోదయతా పూర్వవృత్తత్వముపాద్యత ఇతి నిగమగ్రన్థావిరోధః॥

౩ నైతద్యుక్తమ్-సకలవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః- అవిద్యానివృత్తిరేవ హి మోక్షః-వర్ణాశ్రమవిశేషసాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతాద్యనన్తవికల్పాస్పదం కర్మ సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేః కథమివ సాధనం భవేత్॥

౪ శ్రుతయశ్చ, కర్మణాం అనిత్యఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వం జ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వఞ్చ దర్శయన్తి, అన్తవదేవాస్య తద్భవతి, తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే, బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి, తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః॥

౫ యదపి చేదముక్తం, యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి- తద్వస్తువిరోధాచ్ఛ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనయా చాన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణ వివిదిషోత్పత్తా వుపయుజ్యతే- నఫలోత్పత్తౌ- వివిదిషన్తీతి శ్రవణాత్ - వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనా

---

౩ మృషావాదీ ప్రతివదతి॥ నైతదితి॥ కథమయుక్తత్వమిత్యపేక్షాయాం కర్మణోపేక్షితత్వే సంభావితం కృత్స్నం ప్రకారం దూషయిష్యన్ కిం సముచ్చయశబ్దేన సమప్రధానతయాఽన్వయో వివక్షితః, ఉత సముచ్చయశబ్దస్య సంబన్ధమాత్రపరత్వం వివక్షితం తేనాఙ్గాఙ్గిభావేన సమ్బన్ధోఽభిధిత్సిత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమేశరసిసాధ్యద్విత్వం సాధనద్విత్వం చ గ్రన్థద్వయేన వ్యుదస్యతి॥ సకలేత్యాదినా॥ సకలభేదాః స్వజాతీయవిజాతీయస్వగతాః- తేషాం ప్రత్యనీకమ్- సర్పాదీనాం రజ్జువత్- మాత్రచావ్యావృత్తిరూపభేదవ్యుదాసః - కర్మసాధ్యాభిమతప్రతిబన్ధనివృత్తేర్జ్ఞానసాధ్యత్వస్య తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిభిః ప్రతిపాదనాన్న సాధనద్విత్వమిత్యర్థః- నివృత్తిరేవ- ప్రతిబన్ధే నివృత్తే నిత్యప్రాప్తస్య ప్రాప్తిర్న సాధ్యేతి భావః- తతః కిమిత్యపేక్షాయాం కర్మణో మోక్షవిరోధిత్వం ప్రత్యుత విరుద్ధమేవేతి ప్రాగుక్తం వివృణోతి॥ వర్ణేతి॥ ఆదిశబ్దో నిషిద్ధాదిపరః॥ భేదదర్శననివృత్తిరూపేతి॥ కారణాజ్ఞాననివృత్తిః కార్యాజ్ఞాననివృత్తిగర్భేతి తద్రూపా- కథమివ- నకథంచిత్ .

౪ శ్రౌతోఽర్థో న తర్కబాధ్య ఇత్యత్రాహ॥ శ్రుతయశ్చేతి॥ పూర్వం వస్తువిరోధ ఉక్తః- అనిత్యఫలత్వేనేతి ఫలద్వారా విరోధః- అన్తవదితి బహూనాం బహుకాలానుష్ఠితానామప్యన్తవత్త్వమ్- తద్యథేతి ఫలద్వారకం దర్శితమ్-జ్ఞానస్యోపాయత్వం, ప్రాప్తృప్రాప్యభేదవిరహః, ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వ, ముపాయాన్తరనిషేధశ్చ, బ్రహ్మవిదిత్యాదివాక్యైస్సిధ్యతి - ఏవం తర్కానుగృహీతస్ఫుటార్థానేకశ్రుత్యనుగుణార్థా విద్యాం చావిద్యాం చేతి శ్రుతిరితి భావః.

౫ అథ యజ్ఞాదిశ్రుతేర్విద్యాయాః కర్మాపేక్షత్వపరతాం వ్యుదస్యతి॥ యదితి॥ యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి వచనవ్యక్త్యా సమప్రధానతయా వాఽఙ్గతయా వా యత్కర్మాపేక్షితముక్తం తద్భేదవాసనాహేతుత్వాత్సన్నన్తపదశ్రవణాచ్చ మనశ్శుద్ధిద్వారేణోచ్ఛార్థమిత్యర్థః- సముచ్చయప్రతిపాదకతావ్యుదాసపరత్వే ఫలశబ్దో మోక్షపరః-అఙ్గత్వపరతావ్యుదాసకత్వే వేదనపరః-వివిదిషన్తీత్యసినాజిహాంసతీతివత్స్యాదితి శఙ్కాయాం ప్రథమమితి కర్తవ్యతాత్వేన జ్ఞానోత్పత్త్యుపాయతాం వ్యుదస్యతి। వివిదిషాయామితి॥ శమాదీనామేవ- నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాది

మేవాన్తరజ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవాహ, శాన్తోదాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి॥

౬ తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠితానభి సంహితఫల విశేష కర్మణా మృదిత కషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమ్, అయమాత్మా బ్రహ్మ తత్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానాదవిద్యానివర్తతే॥

౭ వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీని చ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాని - శ్రవణం నామ వేదాన్తవాక్యానామద్వైతవిద్యాప్రతిపాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యస్యాన్వయయుక్త్యర్థగ్రహణమ్-ఏవమాచార్యోపదిష్టస్యార్థస్యాత్మన్యేవమేవ యుక్తమితి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననమ్ - ఏతద్విరోధ్యనాది భేదవాసనానిరసనాయాద్వైతార్థస్యాసకృతభావనా నిదిధ్యాసనమ్-శ్రవణాదిభిర్నిరస్తసమస్తభేద వాసనస్య వాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాం నివర్తయతీ, త్యేవంరూపస్య శ్రవణస్యావశ్యాపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యమ్॥

౮ తచ్చనిత్యానిత్యవస్తువివేక శమదమాదిసాధనసమ్పద్ ఇహాముత్రఫలభో

గ్విరోధాన్న సముచ్చయ ఇతిభావః - వివిదిషన్తీతి శబ్దస్వారస్య భఞ్జకన్యాయ నిరస్తేన విలమ్బేనతుల్యత్వాభావాన్న వికల్ప ఇత్యభిప్రేత్య శ్రుతిరేవేత్యుక్తమ్- క్వార్థశ్రుత్యాకామ్ప్రతిపత్తిః- ఇచ్ఛార్థమపేక్షిత్వేపి కథం కర్మత్యజ్యతే, శమాదిస్వీక్రియత ఇత్యత్రాహ॥ అన్తరజ్గేతి॥ కర్త్రపేక్షాజ్ఞానస్యేచ్ఛాద్వారేణ వ్యవహితాః- ఉత్పన్నాయామపీచ్ఛాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాద్యపేక్షితమితితదన్తరజ్గమితిభావః-

౬ అథవివిదిషార్థం కర్మజ్ఞానం పూర్వవృత్తం స్యాదితి శఙ్కాం చత్వ్యదస్యేణ జ్ఞానోత్పత్తౌ కరణత్వం త్వదస్యేతి॥ తదేవమిత్యాదినా॥ ఇదం సంభవతీతి నిరస్యతే-సత్వభ్యుపేతమితి- ఉక్తోపపత్తిభిస్సముచ్చయేన వికల్పేనచేతికర్తవ్యతాత్వేఽనుపపన్న ఇత్యర్థః- ఇచ్ఛార్థం తజ్జ్ఞానస్యాస్మిన్ జన్మని సంపాద్యతాల్యదా సాయజన్మాన్తరశబ్దః- అనేక జన్మసంసిద్ధ్యపేక్షత్వేనే హజన్మన్యవ్యనుష్ఠేయత్వ శఙ్కాల్యదా సాయశతశబ్దః- కార్యకల్పనం హి కారణ మితిభావః- స్వర్గాది ప్రదస్యకథమిచ్ఛాభఙ్గత్వమిత్యత్రాహ॥ అనభి సంహితేతి॥ మృదితకషాయస్య- మృదితపాపస్య- సదేవేతి కారణవాక్యమ్-సత్యాది శోధకమ్- వ్యావృత్తివైశద్యాయనిష్కలమిత్యాది- ఐక్యవాక్యమయమాత్మేతి- తాత్పర్యలిజ్గపుష్కలం తత్త్వమితి -సామాన్యతో విశేషతశ్చైక్యసిద్ధిః- వాక్యం కరణమ్-నకర్మేత్యర్థః-

౭ నిదిధ్యాసన విధిశ్చైయర్థ్యశఙ్కాం వ్యాహ॥ వాక్యార్థేతి॥ అద్వైతయర్థస్య జ్ఞాపకాయతానిశ్చయతి॥ శ్రవణమితి॥ విద్యాప్రతిపాదకాని- విద్యానిష్పాదకానీత్యర్థః- ఇతి- సముచ్చయాజ్గాజ్గిభావయోరనుపపన్నత్వాత్ - ఏవంరూపస్య- బన్ధనివృత్తికర్తునపేక్ష వాక్యార్థజ్ఞానోపక్రమ స్మృతస్య.

౮ తచ్చేతినిత్యత్రాహ॥ తచ్చేతి॥ సాధన చతుష్టయస్యవృత్తత్వే హేతుం వస్తుసా

గవిరాగోఽయ ముముక్షుత్వంచేత్యేతత్ సాధనచతుష్టయమ్-అనేన వినా జిజ్ఞాసానుపపత్తేః-అర్థస్వభావాదేవేదమేవ పూర్వవృత్తమితి జ్ఞాయతే॥

౮ ఏతదుక్తం భవతి-బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికా విద్యామూలమపారమార్థికం భేదదర్శనమేవ బన్ధమూలమ్-బన్ధశ్చాపారమార్థికః-సచ సమూలోఽపారమార్థికత్వాదేవ జ్ఞానేనైవ నివర్త్యతే-నివర్తకఞ్చ జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమ్-తస్యైతస్య వాక్యజన్యజ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యే వా కర్మణాం నోపయోగః-వివిదిషాయామేవ తు కర్మణాముపయోగః-సదపావమూల రజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవృద్ధ్యా భవతీతీదముపయోగమభిప్రేత్య బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యుక్తమితి-అతః కర్మజ్ఞానస్యానుపయోగాదుక్తమేవ సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తమితి వక్తవ్యమ్॥

లఘుసిద్ధాన్తః-

౧ అత్రోచ్యతే-యదుక్తమవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః, సాచ బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ

కార్యమాహ॥ అనేనేతి॥ నిత్యానిత్యవివేకాన్నిత్యేచ్ఛా, అనిత్యజిహాసాచ, తదుపయోగీశమాదిరపి, కథమనేన వినా జిజ్ఞాసేతి భావః-శమాదికం వృత్తమస్తు కర్మణాచాపేక్షితమస్త్వితి శఙ్కాయామాహ॥ అర్థస్వభావాదేవేతి॥ అయోగవ్యవచ్ఛేదహేతురర్థస్వభావ ఏవాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్యాపి హేతురిత్యర్థః-శమాదికం హి నివృత్తిరూపత్వాత్తత్ర ప్రవతిష్ఠేవకమ్-కర్మణో భేదావలమ్బిత్వం జ్ఞానస్య కర్మానపేక్షత్వంచేతి జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావౌ గర్భితౌ.

౨ కథం విశేషప్రత్యనీకేఽధ్యాసః, కథం తన్నివృత్తౌ కర్మానపేక్షా, కథం మాలిన్యనైర్మల్యే, కశ్చార్థస్వభావ ఇత్యాశఙ్కాయాముక్తం సంకలయ్య దర్శయతి॥ ఏతదుక్తమితి॥ స్వరూపేతి రోధేరధ్యాసః-భేదదర్శనమేవ-నసత్యం కిమపి-తథా సతి హి కర్మాపేక్షా-తతః కిం బన్ధస్య జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వ ఇత్యత్రాహ॥ బన్ధశ్చేతి॥ అపారమార్థికోఽవిద్యాకార్యభేదదర్శనకార్యత్వాదిత్యర్థః-తతః కిమిత్యత్రాహ॥ సచేతి॥ సమూలః-అవిద్యాభేదదర్శనసహితః-జ్ఞానేనైవ-న తు కర్మణా-నహి సర్పభ్రమనివృత్తౌ రజ్జుధీః కర్మాపేక్షా-ఏవం సముచ్చయవ్యుదాసః-అథకరణత్వం వ్యుదస్యతి॥ నివర్తకంచేతి॥ తస్య-కర్మానపేక్షస్య-ఏతస్య-అద్వైతవిషయస్య-తత్ర హేతుర్వాక్యజత్వమ్-కార్యం బన్ధనివృత్తిః-తర్హి కుత్రేత్యత ఆహ॥ వివిదిషాయామేవేతి॥ శ్రుతిప్రతిపన్నాయామేవేతి భావః-నచ కథమిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ నైవం శ్రుతమిత్యత్రాహ॥ ఇతీమమితి॥ వస్తువిరోధాదిభిః కరణేతికర్తవ్యతాత్వాయోగాదమంత్రపణాద్యోపయోగమభిప్రేతోక్తమిత్యర్థః-ప్రకృతముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అతః-హానార్థముపాదానార్థంచ కర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః-అత్రవ్యాఖ్యాతార ఆహుః-విరోధాదప్రమాణత్వాచ్చిత్తశుద్ధ్యుపయోజనాత్। జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రుతేస్స్వార్థ్యతోఽపిచ। శమాద్యఙ్గకతామ్నానాన్న ధీకర్మసముచ్చయః। శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమోచికేతి.

లఘుసిద్ధాన్తః

౧ అస్మిన్ పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త ఉచ్యత ఇత్యాహ॥ అత్రేతి॥ సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసముఖ్యేపగమేన ప్రతివక్తి॥ యదితి॥ తర్హి కుతవిరిత్యత్రాహ॥ అవిద్యేతి॥

భవతీతి - తదభ్యుపగమ్యతే - అవిద్యానివృత్తయే వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం జ్ఞానం కిం రూపమితి వివేచనీయమ్ - కిం వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రం, ఉత తస్మాత్కాల ముపాసనాత్మకం జ్ఞానమితి ||

2 నతావద్వాక్యజన్యం జ్ఞానమ్ - తస్య విధానమన్తరేణాపి వాక్యాదేవ సిద్ధేః - తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ ||

3 నచ వాచ్యం భేదవాసనాయామనిరస్తాయాం వాక్యమవిద్యానివర్తకం జ్ఞానం న జనయతి, జాతేపి సర్వస్య సహసైవ భేదజ్ఞానానివృత్తిర్న దోషాయ, చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాతేఽపి ద్విచన్ద్రజ్ఞానానివృత్తివత్, అనివృత్తమపి ఛిన్నమూలత్వేన న బన్ధాయ భవతీతి - సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః - సత్యామపి విపరీతవాసనాయామాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్ ||

4 సత్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే అనాదివాసనయా మాత్రయా భేదజ్ఞానమనువర్తత ఇతి భవతా న శక్యతే వక్తుమ్ - భేదజ్ఞానసామగ్ర్యా అపి వాసనాయా మిథ్యారూపత్వే

కిం రూపమ్ - కర్మాఙ్గకత్వాకారముదుక్తం జ్ఞానముత తదనఙ్గత్వముక్తమితి సంశయ ప్రకార విశేషవిమతిః - పరమతం స్వమతం చాహ || కిం వాక్యాదితి || నతు పరమతవికల్పః ||

2 త్వన్మతమయుక్తమిత్యాహ || నతావదితి || నను దూష్యకక్ష్యోరన్యతర దూషణమ్ - కుత ఇత్యపేక్షాయాం విధివైయర్థ్యం హేతుమాహ || తస్యేతి || సహి వ్యుత్పన్నస్య శబ్దశ్రవణాదర్థబోధో విధ్యపేక్షః - ప్రత్యక్షవిరోధం చ హేతుమాహ || తావదితి || ఇదం దూషణద్వయమాపస్తమ్బేన చోక్తమ్ - బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్, బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేతేతి - ఉపాసనధ్రువానుస్మృతిదర్శన భక్తియావజ్జీవానువృత్తినిష్క్రమణమార్గవిశేషపరబహుశాస్త్రవిరోధశ్శాస్త్రైరితి వివక్షితః - విశేషతః ప్రతిషేధో విప్రతిషేధః - ప్రబలైః ప్రతిషేధః, న సమైర్విరోధ ఇత్యర్థః

3 అనయోః పరిహారద్వయం పరోక్తమనూద్య నిరస్యతి || న చేతి || ఇదానీముత్పద్యమానజ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థమాహ || అవిద్యానివర్తకమితి || పశ్చాదపి తద్వాక్యజన్యం చేత్ తదైవ తత్స్యాదిత్యత ఆహ || భేదేతి || వ్యాసాదీనామపి జ్ఞానానుదయః శ్రోతృధియో దురారోహ ఇతి బాధితానువృత్తిమాహ || జాతేపీతి || సర్వమూలావిద్యైక్యాత్సర్వస్యేత్యుక్తమ్ - దోషాయ - మూలాజ్ఞాననివర్తకత్వదోషాయ - తర్హి బన్ధకం స్యాదిత్యత్రాహ || అనివృత్తమితి || ఛిన్నమూలత్వేన - ఛిన్నావిద్యాఖ్యమూలత్వేన - శ్రవణాదేర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగాచ్ఛాస్త్రవిరోధ పరిహారశ్చార్థాత్సిద్ధ ఇత్యభిప్రేతమ్ - అనువృత్తిపక్షం దూషయతి || సత్యామితి || న్యాయానుగృహీతవ్యుత్పన్నపదపఙ్క్తిరూపం వాక్యం సామగ్రీ - ప్రతిబన్ధకస్థితౌ తద్వైకల్యమాశఙ్క్యాహ || సత్యామపీతి || బాధకోత్పత్తౌ బాధ్యవాసనా న ప్రతిబన్ధికేత్యర్థః ||

4 బాధితానువృత్తిం దూషయతి || సత్యపీతి || భవతా - కృత్స్నమిథ్యాత్వవాది

న జ్ఞానోత్పత్త్యైవ నివృత్తత్వాత్ - జ్ఞానోత్పత్తావపి మిథ్యారూపాయాస్తస్యా అని-
వృత్తౌ, నివర్తకాన్తరాభావాత్ ... నాపి ... వాసనాయా నివృత్తిః॥

౪ వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానం భిన్నమూలమ్, అథ చానువర్తత ఇతి బాలిశ ...
తమ్ - ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌ తు బాధకసన్నిధావపి మిథ్యాజ్ఞానహేతోః పరమార్థ...
...దోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావే ... త్వాన్మిథ్యాజ్ఞానానివృత్తిరవిరుద్ధా - ప్ర-
బలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తతే॥

౫ అపి చ భేదవాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతా ...
దపి జ్ఞానోత్పత్తిర్న సేత్స్యతి - భేదవాసనాయా అనాదికాలోపచితత్వే ...
త్తద్విరోధిభావనాయాశ్చాల్పత్వాదనయా తన్నిరసనానుపపత్తేః॥

౬ అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం ...
...వాక్యార్థనిశ్చితమ్ - తథా చ శ్రుతయః - విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత, అనుచిన్త్య...
తి, ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ, నిచాయ్య తన్మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే, ...
లోకముపాసీత, ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, ...
...వ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యేవమాద్యాః॥

౭ అత్ర నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినైకార్థ్యాదనువిద్య విజానాతి విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం

కుర్వీతేత్యభిప్రేతం వివృణోతి॥ భేదే॥ ఐక్యజ్ఞానోదయేఽపి కిం వాసనానువృత్త్యా ఉ-
త తన్నివృత్తావపి భేదధీరితి వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి॥ జ్ఞానోత్పత్త్యైవేతి॥ తస్యా-
యం నాశే ... తస్యాపి తథైవ భావః॥

౪ ద్వితీయం దూషయతి॥ వాసనేతి॥ భిన్నమూలమ్ - భిన్నవాసనాజన్యమ్॥
బాలిశభాషితమితి॥ ముక్తిర్జ్ఞానేన స్యాత్, తచ్ఛ్రవణాదిభిర్జ్ఞానం స్యాత్, ...
...జగద్భ్రమ..., ... ఇతి భావః - ...
...జ్ఞానానువృత్తిం శఙ్కతే॥ ద్విచన్ద్రేతి॥ అమిథ్యం పారమార్థికం న మిథ్యేతి ...
...బాధితత్వాత్ - ... మిత్యర్థః॥ ప్రబలేతి॥ ...
... ప్రబలేత్యాదిపదమ్ - ...
...సార్థక్యమ్ - ఏవం పక్షే బాధకస్థితౌ బాధ్యస్థితిరహేతుకకార్యోదయః ...
... భావ ఇతి వైషమ్యం దర్శితమ్॥

౫ ... నానుత్పత్తిపక్షం దూషయతి॥ అపి చేతి॥ అదృష్టద్వారా చే-
న్నివర్త్యం సత్యం స్యాదితి దృష్టద్వారా నివర్త్యత్వే దూషణమిదమ్-

౬ అతః పారిశేష్యాదుపాసనాజ్ఞానం వాక్యార్థధియోఽన్యదిత్యాహ॥ అత ఇ-
తి॥ తథా చేతి॥ ... పారిశేష్యమవగమ్యతే, ... చేత్యర్థః - ఉపసర్గవిశేష...
... గౌణార్థ... జ్ఞాపనార్థం, సామాన్యశబ్దానాం ...
... విశేషపర్యవసానజ్ఞాపనార్థం చానేకవాక్యోపాదానమ్ - నిచాయ్య - చాయృ ...
... ఇతి శబ్దస్వరూపే - ఏవం శబ్దోపసర్గయోగాదిప్రకారే॥

౭ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదిష్వాస్థాన... విధేయం ప్రతీయతే, ...
...॥ అత్రేతి॥ అత్ర ఉదాహృతవాక్యసముదాయే - అధికస్థానాం ... ధ్యాన...

(౧౮) శ్రవణమననయోరనువాద్యత్వమ్ - వేదనస్యోపాసనత్వమ్ - ధ్యానస్వరూపమ్.

కుర్వీతేత్యేవమాదిభిర్వాక్యైర్ధర్మజ్ఞానస్య ధ్యానోపకారకత్వాదనువిద్య విజ్ఞాయేత్యత్ర అనూద్య ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి ధ్యానం విధీయతే. శ్రోతవ్య ఇతి చానువాదః - స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేనాధీతవేదః పురుషః ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయాయ స్వయమేవ శ్రవణే ప్రవర్తత ఇతి శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్ - శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మన్తవ్య ఇతి చానువాదః - తస్మాద్ధ్యానమేవ విధీయతే - వక్ష్యతి చ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదితి॥

౯ తదిదమపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనముపాసనమిత్యవగమ్యతే విద్యోపాస్యోర్వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనాత్ - మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర, భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన। య ఏవం వేద। స యో వేద। అకృత్స్నో హ్యేషః। ఆత్మేత్యేవోపాసీత యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యత్రానుశాసనం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి॥

౧౦ ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపమ్ - ధ్రువా స్మృతిః। స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష ఇతి ధ్రువాయాస్స్మృతేరపవర్గోపా

యత్వాదేర్గ్రహణమ్ - భాగవతునయా ధ్యానరూపవిశేషే పర్యవసానమిత్యర్థః - తదిదా ల్యబన్తపదాభ్యామన్వేష్టవ్య ఇత్యనేన చ కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ॥ వాక్యార్థేతి॥ సామాన్యశబ్దః శ్రవణాదౌ విశేషే పర్యవస్యేదిత్యాహ॥ శ్రోతవ్య ఇతి॥ శ్రవణాదిపర్యవసానే విధ్యానర్థక్యాదప్రాప్తస్య ధ్యానస్య విధేయత్వమాహ॥ తస్మాదితి॥ ఉక్తార్థస్య సూత్రకారమాహ॥ వక్ష్యతీతి॥

౯ సూత్రార్థమాహ॥ తదిదమితి॥ తృతీయలక్షణావసానే ప్రకృతం శ్రుతిషు సామాన్యశబ్దోక్తం వాతదిదమిత్యుక్తమ్ - హేతుమాహ॥ విదీతి॥ స్థలత్రయముదాహరతి॥ మన ఇతి॥ స ఇత్యాదౌ వ్యవధానాభావాన్మాత్రశబ్దః - అత్రాదౌ చోపాసీ శ్రుతః, అథయోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే ఇతి - క్వచిదాదౌ క్వచిదాద్యన్తయోః క్వచిదన్తే చ విశేషశబ్దః, క్వచిదన్తే క్వచిన్మధ్యే క్వచిదాదౌ చ సామాన్యశబ్ద ఇత్యుదాహరణత్రయవిభాగః - ఇదం వాక్యం రాత్రిసత్రవాక్యవద్ద్రష్టవ్యమ్ - తత్ర హి విధివాక్యనిర్దిష్టరాత్రీరర్థవాదేయ ఏతా రాత్రీరిత్యనూద్య ఫలత్వేన ప్రతిష్ఠా సమర్ప్యతే - తద్వదత్రాపి విధివాక్యనిర్దిష్టముపాసనమర్థవాదే య ఏవం వేదేతి విధినాఽనూద్య తత్ఫలత్వేన భాతి చేత్యాదినా భానతపనే సమర్ప్యేతే॥ యస్తదితి॥ యో వేదితా రైక్వః, యద్వేద్యం బ్రహ్మ, స ఏతచ్చోభయం తవోక్తమిత్యర్థః - హే అనుశాధీత్యన్వయః - తస్మింశ్చైత్రప్రకరణే సామాన్యశబ్దనిర్దిష్టస్యైతస్య ప్రకరణాన్తరే విశేషశబ్దేనోక్తిః ప్రాగుక్తా - ఏకైకస్మిన్ ప్రకరణే వ్యతికరేణ చ త్రయోక్తా - ఏతద్ద్వయమపి సూత్రే పూర్వత్రచ హేతుతయా వివక్షితమ్ - ఏకత్రైవోక్తిర్లాఘవాయ - తదిదమిత్యాది సూత్రవ్యాఖ్యానమ్ - న చేదమపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం ధ్యానమిత్యుచ్యతే న తు వేదనమితి - అన్యథా శృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణవైరూప్యాత్ .

౧౧ పూర్వప్రకృతధ్యానం విశినష్టి॥ ధ్యానం చేతి॥ స్మృతీనాం ధ్రువత్వం విజాతీయస్మృత్యవ్యవధానమ్ - అపవర్గోపాయత్వం శ్రవణాత్ - నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదివిహిత

యత్వ శ్రవణాత్ ॥

౧౧ సాచ స్మృతిర్దర్శనసమానాకారా- భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్ - ఏవం చ సత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శనసమానాకారతా విధీయతే- భవతి చ స్మృతేర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా ॥

౧౨ వాక్యకారేణైతత్సర్వం ప్రపఞ్చితమ్ - వేదనముపాసనం స్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి, సర్వాసూపనిషత్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసనమిత్యుక్తమ్ - సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్య కృతత్వాత్ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షం కృత్వా, సిద్ధం తూపాసనశబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మోక్షసాధనమితి నిర్ణీతమ్ - ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి, తస్యైవ వేదనస్యోపాసనరూపస్యాసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితమ్ - సేయం స్మృతిర్దర్శనరూపా ప్రతిపాదితా - దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః ॥

౧౩ ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతిం విశినష్టి, నా

ధ్యానమేవ ధ్రువాస్మృతిరిత్యత్ర ఫలైక్యాదవగతమిత్యర్థః.

౧౧ కతిపయవిశేషం ప్రదర్శయతా సూత్రకృతాఽభిప్రేతం విశేషాన్తరమాహ॥ సాచేతి॥ సమానాకారత్వం విశదావభాసరూపత్వమ్ - కుత ఇత్యత్రాహ॥ భిద్యత ఇతి॥ హృదయగ్రన్థిరజ్ఞానమ్- యద్వా- హృదయే హృద్గత ఆత్మా- తస్య గ్రన్థిః ప్రకృతిసంబన్ధః- ఉపాయఫలానుభవదశాసాధారణ్యాత్ప్రాగవివృతస్య ద్రష్టవ్య ఇతి పదస్యార్థమాహ॥ ఏవమితి॥ ఏవంచ సతి- నిర్ణాయకవాక్యాన్తరే సతీత్యర్థః. కథం స్మృతేర్దర్శనరూపతేత్యత్రాహ॥ భవతీతి॥ దృష్టేష్వదృష్టేషు చ పశ్యామీతి వదతి భావః.

౧౨ అయమర్థస్సూత్రతాత్పర్యజ్ఞైరప్యుక్త ఇత్యాహ॥ వాక్యేతి॥ ప్రపఞ్చితమ్- పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణేత్యర్థః-తద్విషయే శ్రవణాత్ - వ్యతికరప్రయోగాదిత్యర్థః- వాక్యం వ్యాచష్టే॥ సర్వాస్వితి॥ నపరం ఛాన్దోగ్య ఇతి భావః- మోక్షసాధనతయా విహితమితి అర్థాన్తరధీశ్రవణాదివ్యుదాసః - ఉక్తార్థస్య పూర్వపక్షత్వశఙ్కావ్యుదాసాయాహ॥ సకృదితి॥ సిద్ధం సిద్ధాన్తః- ద్విత్రావృత్తిమాత్రవ్యుదాసాయ అసకృచ్ఛబ్దః- సూత్రాభిప్రేతస్య వాక్యకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి॥ ఉపాసనమితి॥ తస్యైవ- మోక్షసాధనస్యైవ- ఉపాసనశబ్దవాచ్యత్వాదసకృదావృత్తత్వమ్ - వాక్యకృతోఽనభిప్రేతం విశేషాన్తరం ప్రాగస్మదుక్తమిత్యాహ ॥ సేయమితి॥ వాక్యకారేణానుక్తస్యాప్యర్థాదుక్తమితి వా - సేయమ్ - అసకృదావృత్తా ధ్రువా చ - దీర్ఘదర్శివద్దర్శనశబ్దస్య ధీసామాన్యపరత్వం మాభూదిత్యాహ॥ దర్శనేతి॥ ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః - శ్రోతవ్య ఇత్యాది ధీవిశేషాన్తరవాచిపదైస్సహాభిధానాద్ద్రష్టవ్య ఇత్యస్యాపరోక్ష్యరూపధీవిశేషపరత్వమేవ న్యాయ్యమితి భావః॥

౧౩ విశేషాన్తరపరా శ్రుతిరస్తీత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఏవమ్ సామాన్యవిశేష న

నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన - యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి - అనేన కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమ్ - ప్రియతమ ఏవ హి వరణీయో భవతి- యస్యాయం నిరతిశయప్రియః, స ఏవాస్య ప్రియతమో భవతి- యథాయం ప్రియతమ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి, తథా స్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతత ఇతి భగవతైవోక్తమ్- తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి త ఇతి - ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ ఇతి చ - అతస్సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిస్స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య స ఏవ పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి ॥

౧౪ ఏవంరూపా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే - ఉపాసనపర్యాయత్వాద్భక్తిశబ్దస్య - అత ఏవ శ్రుతిస్మృతిభిరేవమభిధీయతే - తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి, తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే, నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా। శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా। భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున । జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప। పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయేతి ॥

[illegible] భావః ॥ ప్రవచనం మననమ్- కారణే కార్యోపచారః- అత్ర కథం స్మృతేర్విశేష్యత్వం ధ్యానాదేరనుపాయత్వమేవ ప్రతీయత ఇత్యాశఙ్కాయాం ప్రథమప్రతీతమర్థమాహ ॥ అనేనేతి ॥ న పృథగ్వ్యాఖ్యాస్యతే ఇతి వదతి కేవలశబ్దస్వారస్యం ॥ తతః కిమిత్యపేక్షాయాం దర్శయతి ॥ ప్రియేతి ॥ తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ ॥ యస్యేతి ॥ యస్యోపాసకస్య - అయం పరమాత్మా - పరమాత్మవిషయప్రీతిమత ఏవ తత్ప్రీతివిషయత్వమిత్యర్థః ప్రీతిమతయా ప్రియతమత్వం కార్యం వరణం వివరణాయ స్మృతేరుపకారకత్వం దర్శయతి ॥ యథేతి ॥ అయమ్- భగవత్ప్రీతిమాన్ - సతతయుక్తానామ్ - ఆశంసాయాం క్తః - తద్వివరణాయాహ ॥ ప్రియో హీతి ॥ లోకస్మృతత్వానుస్మృతిత్వం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వం దర్శయతి ॥ అత ఇతి ॥ స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన - అర్థేనైవ విశేషోఽభిధీయామితి భావః- అత్యర్థప్రియా అత్యర్థానుకూలా.

౧౪ తర్హి కథం భక్తేరుపాయత్వోక్తిరిత్యత్రాహ ॥ ఏవమితి ॥ సేయం భక్తిరుపాస్తిరితి హి నైఘణ్టుకాః- బహుశ్రుత్యేకార్థ్యాత్ ధ్యానస్యోపాయ వేదనస్య భక్తిరూపత్వముపపాదయితి। అథ శ్రుతిస్మృత్యైకార్థ్యాత్ దేవతరూపపాదయతి। అత ఏవేతి। అత భక్తిరూపోపాసనస్య ముక్త్యుపాయ వేదనత్వాత్ - యస్మాత్పరం నాపరమ్, మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇతి పూర్వాపరావగత భగవత్పరో ముఖ్యస్థపదశబ్దః, పురుష సూక్తే [illegible] భావ్యాదితి జ్ఞాపనాయ శ్వేతాశ్వతరవాక్యముపాత్తమ్- ఉపాయాన్తరనిషేధకత్వాత్ తతో యదుత్తరతరమితివాక్యార్థనిశ్చాయకతయా జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వే తాత్పర్యాత్ నాహం వేదైరిత్యుదాహృతమ్ - విషయైక్యప్రత్యభిజ్ఞయా తదుపాయైక్యమభిజ్ఞాపనాయ పురుషస్స పర ఇత్యాద్యుపాత్తమ్.

౧౫ ఏవంరూపాయా ధ్రువానుస్మృతేః సాధనాని యజ్ఞాదికర్మాణీతి, యజ్ఞాది శ్రుతేరశ్వవదితి వక్ష్యతే - యద్యపి వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే, తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్యాహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యాప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్ తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి యావజ్జీవమనుష్ఠేయాని - వక్ష్యతి చ, ఆప్రయాణాత్ తత్రాపి హి దృష్టమ్, అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్, సహకారిత్వేన చేత్యాదిషు||

౧౬ వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్య ఏవ నిష్పత్తిమాహ - తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చేతి - వివేకాదీనాం స్వరూపం చాహ - జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదదుష్టాదన్నాత్ కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి - అత్ర నిర్వచనమ్ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి - విమోకః కామానభిష్వఙ్గ ఇతి - శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనమ్ - ఆరమ్భణసంశీలనం పునః పునరభ్యాస ఇతి - నిర్వచనం చ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణ - సదా తద్భావభావిత ఇతి - పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి - నిర్వచనమ్ - క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః, తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేతి చ - సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణానీతి - నిర్వచనమ్ - సత్యేన లభ్యస్తపసా

---

౧౫ ఏవమస్తు, తతః కిం కర్మణాపేక్షితమిత్యత్రాహ|| ఏవంరూపాయా ఇతి|| ఏవంరూపాయాః - ఉక్తానేకవిశేషణవిశిష్టాయాః - తత్తదవస్థాభేదః కర్మసాధ్య ఇతి భావః - ధ్రువానుస్మృతేః - న తు వివిదిషాయా ఇత్యర్థః - చ మనసా ధ్యేయ చోదనా వాన్తరసాధ్యే స్మృత్తేర్వేదనేచ్ఛోరేవ తదర్థం చ ధర్మానుష్ఠానమిత్యాశ్రయ ఇతి భావః - అభ్యుపేత్యాహ|| యద్యపీతి|| తదుత్పత్తయే - వివిదిషోత్పత్తయే - విదాయాః కర్మణశ్చ యావజ్జీవానువృత్త్యా శ్రమవిశేషస్య విద్యాఙ్గత్వేనానూత్రాణి దర్శయతి| వక్ష్యతి చేతి||

౧౬ అథ ప్రమాణతాం శమాదివిరోధం చ పరిజిహీర్షన్నాహ|| వాక్యేతి|| ధ్రువానుస్మృతేరిత్యనేన వాక్యస్థతచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః - కేవలస్య యజ్ఞాదేర్న హేతుత్వం వివేకాదిసాపేక్షస్యైవ కారణః - ఇతరేతరయోగే ద్వన్ద్వః - తేన వికల్పవ్యుదాసః - న హి ప్రత్యేకమనుష్ఠితత్వపూర్వఫలానాం పాక్షికబాధిరస్త్వదోషః సంభవో యుక్తేః - నిర్వచనమాగమః - కేవలం నన్వేకధరం చ శమాద్యవిరోధ ఇత్యత్రాహ|| వివేకేతి|| ఇతి లభ్యోక్తిః అత్ర శాస్త్రీయాశ్చ విషయానభుక్తా స్థాతుమశక్తిర్యేన, నవికారో ఽభిష్వఙ్గః - అనభిష్వఙ్గేణ క్రోధాద్యభావశ్చ ఫలితః - కామాద్యనురోధః - ఆరమ్భణమాలమ్బనం శుభాశ్రయః - నాత్ర సాధ్యవిశిష్టతా - కాలాన్తర సంశీలనస్య యోగోపకారకత్వాత్ - భాష్యకారేణ వ్రియమాణ చార్థః - అతస్సర్వం నిర్వచనం తేన దర్శితమితి విజ్ఞాయతే|| స్మార్తమితి|| శ్రౌతస్యార్థమునిరత్యస్య స్ఫుటార్థత్వాత్ స్ఫుటార్థం స్మార్తం దర్శితమ్ - శక్తితః - సమ్యక్ శక్యం క్రియత ఇతి - బ్రహ్మవిదామ్ - న తు బ్రహ్మవివిదిషూణామ్ - క్రియాశబ్దవివరణమాహ|| తమేతమితి|| అభిధ్యా పరకీయే స్వత్వబుద్ధిః, పరకృతాపకారస్యానుగత స్మరణం వా, నిష్ఫలచిన్తా వా - ఆదిశబ్దః, అమానిత్వమదమ్భిత్వమహింసా క్షాన్తిరా

నుకైవిరళ బ్రహ్మలోకజనా ... కర్మ ... హ్యస్త్యర్థ ...
మ్నుం దైన్యమభాస్వరత్వం మనసోవసాదఇతి తద్విపర్యయాఽవసాదః - ...
ననం సాయమాత్మాబలహీనేన లభ్యఇతి - తద్విపర్యయ ... తద్విపర్య
... - అతిసంతోషశ్చ విరోధీత్యర్థః - నిర్వ్యతనమపి ... ఇతి ||

౧౧ ఏవంనియమయుక్తస్యాశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిర్భవ
త్యంభవతి - తథాచ శ్రుత్యన్తరమ్ - విద్యాంచావిద్యాంచయస్తద్వేదోభయంసహ।
అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుతఇతి - అత్ర విద్యాశబ్దాభిహితం
అవిద్యయాకర్మణా,మృత్యుం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీ
వర్ణాశ్రమవిహితంకర్మ - అవిద్యయాకర్మణా,మృత్యుం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీ
నంకర్మ,తీర్త్వా అపోహ్య,విద్యయాజ్ఞానేన, అమృతంబ్రహ్మాశ్నుతే ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥

జనమిత్యన్యాజనాది పరవాక్యపరః - శోకవస్తుశోకనిమిత్తంవస్తు - ఆదిశబ్దేనభ
యనిమిత్తంవస్తూక్తమ్ - అతీతానాగతానిష్టజ్ఞాన నిమిత్తచిత్తవికారాశ్శోకభయే - భ
శబ్దోభిన్నక్రమః - తజ్జంచ - బన్ధుజనదైన్యదర్శనజంచదైన్యమిత్యర్థః - అభాస్వరత్వం
స్వప్రవృత్త్యక్షమత్వమ్ - దైన్యశబ్దవివరణం, భాస్వరత్వవిరోధీతి దైన్యవి...
హా - యద్వాభిన్నవాక్యతయా యోజనీయమ్ - దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యను
స్మృతేశ్చ జనితమభాస్వరత్వం మనసోవసాదః - కిముక్తంభవతీత్యతఆహ || తజ్జంద్వై
న్యమితి || దేశకాలవైగుణ్యాదిజనితంమనసోదైన్యం మనసోవసాదయిత్యుక్తంభవతి-
అవసాదలక్షణమాత్రం వాక్యోక్తమ్ - తద్విపర్యయఇతితుభాష్య-బలంమనోబలమ్॥
తద్విపర్యయజేతి || దేశకాలసాద్గుణ్యాతీతానాగతప్రీతినిమిత్తవస్తుజ్ఞానాదిజా- ఉద్ధ
ర్షలక్షణేన తద్విపర్యయః ఫలితఇతినోక్తః - కథంస్వాధ్యాయశౌచసంతోషేత్యాది
షుయోగాఙ్గతయోక్తస్య సన్తోషస్య హేయత్వమిత్యత్రాహ || అతీతి||
౧౨ వేదేషువ్యాఖ్యాతేషు వాక్యార్థమాహ || ఏవమితి || ప్రవృత్తినివృత్తిరూ
పతావిధాగాత్పృథజ్నిర్దేశః - త్వదనభిమతేనైవేత్యేవకారాభిప్రాయః - అవిహితనిషి
ద్ధకామ్యనివృత్తిరూపశమాదేర్విహితప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చావిరోధఇత్యభిప్రాయః-
మానంచదర్శితమ్ - అథస్వమతే శ్రుత్యన్తరంచ ప్రమాణయన్ శఙ్కరయాదవప్ర
కాశమతయోజనేచ వ్యుదస్యన్ విద్యాంచేతిశ్రుతిముపాదాయ వ్యాచష్టే || తథాచ
శ్రుత్యన్తరమిత్యాదినా || శ్రుత్యన్తరమితి || సన్నిహితతయాయజ్ఞాదిశ్రుతివిలక్షణా, స
ముచ్చయవాదిభిశ్చ తత్పరతయా స్వీకృతాశ్రుతిరిత్యర్థః - పరైః స్వాభిమతప్ర
మాణతయోక్తమపి మదుక్తార్థపరమిత్యర్థః - అత్రకింకర్మవాచీత్యత్రాహ || అత్రే
తి || అత్ర - నతుశ్రూయతాంచాప్యవిద్యయాఇత్యాదౌ - పదద్వయేనాభిహితకర్మ
జ్ఞానయోర్విధానః - వాక్యార్థంయోజయతి||అవిద్యయేతి|| జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి- నతుజ
ఞ్ఞానవిదిషావిరోధీతిభావః - ప్రాచీనమ్ - నతువిద్యాపదుత్తరపూర్వాఘు విరోధిత్వమితి
భావః - అపోహ్య ప్రాప్యస్థిత ఇత్యస్యార్థస్య ముఖ్యాపోహశ్చ - గత్యన్తరసద్భావా
న్నసాయుజ్యత ఇతభావః - కర్మజ్ఞానశబ్దాభ్యాం కషాయేకర్మభిః పక్వేతతోజ్ఞానం
ప్రవర్తత ఇతిస్మృతిస్మారితా- ఫలోపాయవిరోధిసాధారణస్యమృత్యుశబ్దస్యప్రకృతి
ప్రత్యయార్థవేదన తదిచ్ఛాహేతుసాధారణస్య యజ్ఞాదివాక్యస్యచార్థనిష్పన్నజ్ఞా

౧౮ మృత్యు[illegible] ప్రతీతా ఽవిద్యా [illegible] యథోక్తమ్ - ఇయాజ సో ఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః - బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయా ॥

౧౯ జ్ఞానవిరోధి చ కర్మ పుణ్యపాపరూపమ్ - బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వేనానిష్టఫలతయోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వమ్ - అస్య చ జ్ఞానవిరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతశుద్ధసత్త్వవిరోధిరజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ - పాపస్య చ జ్ఞానోదయవిరోధిత్వమేష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి శ్రుత్యా ఽవగమ్యతే - రజస్తమసోర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వం, సత్త్వస్య చ యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం, భగవతైవ ప్రతిపాదితం, సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమిత్యాదినా ॥

౨౦ అతశ్చ జ్ఞానోత్పత్తయే పాపం కర్మ నిరసనీయమ్ - తన్నిరసనం చానభిసంహితఫలేనానుష్ఠితేన ధర్మేణ - తథా చ శ్రుతిః - ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి - తదేవం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనభూతం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమ్ - అతో ఽపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం చ, కర్మమీమాంసావసేయమితి సైవాపే క్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా ॥

[illegible]మ్ - అసామ్యం స్మృతౌ తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి హి కర్మసాధ్యతయా జ్ఞానమేవోచ్యతే - న తు మోక్షో వా వివిదిషా వా ॥

౧౮ అవిద్యాశబ్దస్య కర్మవాచిత్వం సహేతుకం దర్శయతి ॥ మృత్యుతరణేతి ॥ ప్రతీతా - ప్రతీతిస్స్వరసాదిత్యర్థః - విద్యేతరత్ - తదన్యార్థేన ఇత్యర్థః - సత్త్వవిహితకర్మాజ్ఞానం చేతి భావః - ఉక్తం స్పష్టయితుమాహ ॥ యథోక్తమితి ॥ జ్ఞానమార్గమోక్షమ్ - విద్యావివేకాదిజా - తర్తుమితి తరతేః ప్రాప్త్యర్థత్వవ్యుదాసః ॥

౧౯ ప్రాచీనం కర్మేతి కర్మమాత్రస్య నిరసనీయతోక్తిరయుక్తా, పాపమేవ కర్మ నిరసనీయం మోక్షయత ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ జ్ఞానేతి ॥ కథం పుణ్యపాపరూపస్య కర్మణః పాపమపనుదతీతి పాపశబ్దేన నిర్దేశ ఇత్యత్రాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మాన ఇతి ప్రయోగో ఽప్యభిప్రేతః - రజస్తమసీ హి తద్విరోధినీ ఇత్యత్రాహ ॥ అస్య చేతి ॥ అన్యతరయోశ్చ తాదృక్త్వే ప్రామాణికే హి ద్వారద్వారిభావక్లృప్తిరిత్యత్రాహ ॥ పాపస్య చేతి ॥ అధోనయనముపాస్తివైముఖ్యకరణమ్ - సాహితతయా తతో[illegible]క్తా - రజస్తమసోస్తథాత్వం దర్శయతి ॥ రజ ఇతి ॥ ఏవేత్యాప్తతమత్వసూచనమ్ ॥

౨౦ తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ చస్త్వర్థశ్శఙ్కానివృత్తిపరః - అన్వయవ్యతిరేకసముచ్చయపరో వా - కేన నిరాస ఇత్యత్రాహ ॥ తదితి ॥ అనుష్ఠితేన - న తు జ్ఞానమాత్రేణ - అవిద్యాశబ్దార్థస్య నిరాసకస్య ధర్మత్వం, మృత్యుశబ్దార్థస్య నిరసనీయస్య చ పాపత్వం, స్పష్టం శ్రుతిం దర్శయతి ॥ తథా చేతి ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ తదేవమితి ॥ తత్ [illegible] సూత్రవాక్యకారవచనైః - ఏవమప్యుత్పత్తివిరోధినిరాసా[illegible]రస్య కర్మవిచారాపేక్షత్వ ఇత్యత్రాహ ॥ అత ఇతి ॥ బ్రహ్మ[illegible] ॥ అపేక్షితేతి ॥ హానోపాదానా[illegible]

(శ్లో) సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వ ఉద్గీథాద్యుపాసనానాముత్తరప్రసఙ్గశ్చ

౨౧ అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ న సంభవన్త్యస్మై - ఫలకరణేతికర్తవ్యతాధికారివిశేషనిశ్చయాద్ధ్యతే కర్మస్వరూపతత్ఫలతత్స్థిరత్వాస్థిరత్వానిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్ - ఏషాం సాధనత్వం చ వినియోగావసేయమ్ - వినియోగశ్చ శ్రుతిలిఙ్గాదిభ్యః - సచ తార్తీయః।

౨౨ ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపి బ్రహ్మదృష్టిరూపాణి బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాణీతీహైవ చిన్తనీయాని - తాన్యపి కర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని బ్రహ్మవిదో విద్యోత్పాదనసాధనానీతి తత్పాద్గుణ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సఙ్గతాని - తేషాం చ కర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షా సర్వసంమతా॥

---

౨౧ ఏవం కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వముపపాదితమ్ - అథ పరోక్తసాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వం నిరస్యతి ॥ అపిచేతి॥ మీమాంసేత్యుత్తరయథాయోగ్యోక్తిః - ఫలం భుక్తిముక్తీ - కరణం యజ్ఞాదికముపాసనం చ - ఇతికర్తవ్యతా ప్రయాజాదికా సాధనసప్తకం చ - బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చాధికారీ - పదార్థనిశ్చయాద్వాక్యార్థనిశ్చయస్తత్తదధికరణాధీనః ప్రాసఙ్గికార్థనిశ్చయాత్పురుషార్థతత్సాధనసముదాయనిశ్చయ ఇతి భిదా - సాఙ్గాధ్యయనాధీనత్వాన్నిత్యాపాతప్రతీతిః స్వర్గాపవర్గసాధనాన్యవిరాగముముక్షుత్వహేతుః - కాణాదాదిశాస్త్రాన్తరం తు నిత్యానిత్యవిపరీతధీహేతుర్విషయపరమాణ్వాదినిత్యత్వాద్యుక్తేః - అనవసరగ్రస్తం చ - పురుషస్య ప్రథమమధ్యయనవిధిగృహీతత్వాత్ - పురాణాదిచ శ్రుతవేదార్థోపబృంహణమ్ - నస్వాతన్త్ర్యేణ నిత్యాదినిశ్చాయకమ్ - తథా సతి తేనైవ బ్రహ్మస్వరూపనిశ్చయేన శారీరకవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ - శమాదిస్తు నిరూపయిష్యతే, శమదమాద్యుపేతః స్యాదితి - అతః పశ్చాద్భావినోఽనపూర్వవృత్తత్వమిత్యర్థః - ఏవం వ్యాఖ్యేయవేదస్వభావాత్ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోః పౌర్వాపర్యముక్తమ్ అథ వ్యాఖ్యానరూపమీమాంసాస్వభావాచ్చ కర్మభిన్నాయాః పూర్వవృత్తత్వమాహ॥ ఏషామితి॥ ఏషామ్ - శమాదీనామ్ - వినియోగోఽఙ్గత్వజ్ఞాపనమ్ - తార్తీయః తృతీయాధ్యాయసిద్ధః - ఇదం ప్రదర్శనార్థమ్ - తత్రతత్ర పూర్వకాణ్డోక్తన్యాయసాపేక్షత్వాదితి భావః ॥

౨౨ అథాభ్యుచ్చయహేతుమాహ ॥ ఉద్గీథాదీతి ॥ సమృద్ధిరప్రతిబద్ధఫలత్వమ్ - అన్యతరస్యోభయోర్వా అపేక్షావిరహేఽపి సాదృశ్యాదినా ధీస్థత్వం ప్రాసఙ్గికత్వమితి తద్వ్యుదాసాయ ప్రథమముద్గీథాదిధియో బ్రహ్మచిన్తాపేక్షామాహ ॥ బ్రహ్మదృష్టీతి॥ బ్రహ్మవిద్యాయా ఏతదపేక్షామాహ॥ తాన్యపీతి॥ తచ్ఛబ్దో విద్యోత్పాదకకర్మపరః - సుతరామ్ - ఉభయాపేక్షయేత్యర్థః - కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాత్పూర్వత్ర బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాదుత్తరత్ర చ చిన్త్యత్వే ప్రాప్తే కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వే చ సాధారణే పూర్వత్ర బ్రహ్మణోఽచిన్తితత్వాత్తద్దృష్టిరూపోద్గీథాదిధియాం చిన్తనం తత్రాశక్యమిత్యభిప్రేత్యేహైవేత్యుక్తమ్ - అస్త్వేవం సఙ్గతిః, తథాపి కిమిత్యత్రాహ ॥ తేషామితి ॥ ఏవముద్గీథవిద్యావిచారస్య సాపేక్షత్వసఙ్గతత్వాత్తదపేక్షిత [illegible] నం పూర్వవృత్తమిత్యభ్యుచ్చయహేతుః - ఏకదేశాధ్యయనం త్వైధమ్ - కృత్స్నాధ్యయనం కషాయేఽపి సుకృతవశాదుత్తరత్రైవాపేక్షా చేత్తత్రాపి ఫలాధ్యాయ ఏవ సాకిం విరోధిసాధారణస్య [illegible] లక్షణాద్యపేక్షా వేదివాక్యే పూర్వభాగస్యాపేక్షితత్వాత్ క్రమస్య యజ్ఞాదికస్య [illegible] పూర్వత్రాపి

మహాపూర్వపక్షః.

౧. యదప్యాహుః - అశేషవిశేష ప్రత్యనీకచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః. త దతిరేకి నానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయ తత్కృతజ్ఞానభేదాదిసర్వం తస్మిన్నేవ పరికల్పితం మిథ్యాభూతమ్ ॥

౨. సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్, అథ పరా యయా తదక్షరమ ధిగమ్యతే. యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాద మ్। నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీ రాః, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జ

తుల్యత్వముక్తమ్ - అతో ఉద్దేశక్రమేణ కర్మవిచారప్రాథమ్యాత్తన్న్యాయసాపేక్షత్వా ద్బ్రహ్మవిచారస్యోద్గీథాదిచిన్తాసాపేక్షితత్వాచ్చ కర్మవిచారస్యైవ పూర్వవృత్తత్వమ్ ॥

మహాపూర్వపక్షః -

౧. ఏవం పూర్వపక్షోక్తహేతుషు వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తహేతవ ఉపాయపర వాక్యాలోచనయా పరిహృతాః - వస్తుసామర్థ్యం తూపేయపరవాక్య పర్యాలోచన యా విస్తరేణోపన్యస్య పరిహరణీయమితి కృత్వా తత్పూర్వం న పరిహృతమ్ - అత స్తద్విస్తరేణోపన్యస్యతి ॥ యదప్యాహురిత్యాదినా, సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇత్య న్తేన ॥ యదప్యాహురిత్యపిశబ్ద బహువచనాభ్యామస్యార్థస్యప్రాధాన్యం బహుగ్రన్థకా రాభిమతత్వం చ సూచితే - చిన్మాత్రసత్యత్వమన్యమిథ్యాత్వం చ ప్రతిజానతే ॥ అశేషే త్యాదిగ్రన్థద్వయేన ॥ అశేషవిశేషా జ్ఞాతృత్వాదిరాగ్యవృత్తిరూపశ్చ - ప్రత్యనీకత్వం వస్తుతస్తదన్వయానర్హత్వం జ్ఞాతత్వేన తన్నివర్తకత్వం చ - చిచ్ఛబ్దేన తుచ్ఛత్వం వ్యుదస్యతే - మాత్రచా జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వే ॥ ఏవేతి ॥ సగుణం తు కాల్పనికమితి భావః - చిన్మాత్రసత్యత్వం ప్రతిజ్ఞాతమ్ - అత్రైవ కారాభిప్రేతం సమూలబన్ధనివర్త్యత్వ ని శ్చయే తదన్యమిథ్యాత్వమాహ ॥ తదితి ॥ తదతిరేకి - నేహనానేత్యాది నిషేధాన్తద న్యవిషయా ఇతి భావః - నానాశబ్దవిషయం దర్శయతి ॥ జ్ఞాత్రితి ॥ తత్కృతేతి స్వరూ పప్రయుక్తతావ్యావృత్తిః - భేదస్త్వవాన్తరవైవిధ్యమ్ - ఆదిశబ్దో జన్మజరామరణాది పరః ॥ సర్వమితి ॥ అతదధిష్ఠానః పరమార్థశ్చ నకశ్చిదర్థ ఇత్యర్థః - ఏవేత్యధి ష్ఠానానేకత్వవ్యుదాసః, స్వప్రకాశత్వరూపవిరోధకజ్ఞానస్ఫురణంచ ॥

౩. ప్రతిజ్ఞాతయోర్మానమాహ ॥ సదేవేత్యాది ॥ షడ్విధ తాత్పర్యలిఙ్గకం కా రణవాక్యం విజాతీయసజాతీయ స్వగతభేదాభావపరమ్ - సదేవేత్యేవకారార్థవ్యాప్త్యా ద్యయకారణవాక్యాన్తరముదాహరతి ॥ అథపరేతి ॥ అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్ - ప్రత్య క్షానుమిత్యగోచరః, చక్షుస్తదన్యాక్షాగోచరో వా - గోత్రం నామ - సర్వగతమధిష్ఠా నతయాశ్రితమ్ - అథశోధకవాక్యం సత్యమితి - కారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరైకా ర్థ్యసామానాధికరణ్యైర్నిర్విశేషపరత్వమభిప్రేతమ్ - సత్యాదివాక్యస్యవ్యావృత్తిపర త్వస్పష్టాయాహ ॥ నిష్కలమితి ॥ కలా అవయవాః ॥ శాన్తమిత్యాది ॥ ఊర్మిషట్కరహిత

జ్ఞాతమ్, యస్యామతం తస్యమతం మతంయస్య నవేదసః। అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతామ్, నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః నమతేర్మన్తారం మన్వీథాః, అనన్తో బ్రహ్మా ఇదంసర్వం యదయమాత్మా, నేహ నానాస్తి కించన, మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి, యత్రహి ద్వైతమివభవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి। యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకం పశ్యేత్తత్కేనకం విజానీయాత్, వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్యమ్, యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరంకురుతే- అథతస్యభయంభవతి, నస్థానతోఽపిపరస్యోభయలిఙ్గంసర్వత్రహి, మాయామాత్రంతు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్, ప్రత్యస్తమితభేదం యత్సత్తామాత్రమగోచరమ్। వచసామాత్మసంవేద్యం తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మసంజ్ఞితమ్, జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః। తమేవార్థస్వరూపేణభ్రాన్తిదర్శనతః స్థితమ్, పరమార్థస్త్వమేవైకోనాన్యోఽస్తిజగతఃపతే। తవైషమహిమాయేనవ్యాప్తమేతచ్చరాచరమ్, యదేతద్దృశ్యతేమూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ। భ్రాన్తిజ్ఞానేనపశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః, జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయః। అర్థస్వరూపంపశ్యన్తో భ్రామ్యన్తే మోహసంప్లవే, యేతుజ్ఞానవిదశ్శుద్ధచేతసస్తేఖిలంజగత్। జ్ఞానాత్మకంప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపంపరమేశ్వర, తస్యాత్మపరదేహేషుసతోప్యేకమయంహియత్। విజ్ఞానంపరమార్థోహి ద్వైతినోఽతథ్యదర్శినః, యద్యన్యోఽస్తి పరఃకోపిమత్తఃపార్థివసత్తమ। తదైషోహమయంచాన్యోవక్తుమేవమపీష్యతే, వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః। అభేదవ్యాపినోవాయోస్తథాసౌపరమాత్మనః, సోహంసచత్వంసచ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజభేదమోహమ్। ఇతీరితస్తేనసరా

మిత్యర్థః- యస్యేతి జ్ఞేయత్వనిషేధః-నదృష్టేరితి జ్ఞాతృత్వనిషేధః- అనుఖవ్యావృత్తిరానన్ద ఇతి- అథ భిదన్యమిథ్యాత్వమాహ॥ ఇదంసర్వమాత్మేతి॥ రజ్జురేవసర్ప ఇతివత్ బాధార్థసామానాధికరణ్యమిత్యభిప్రేతమ్- తస్మిన్నేవేతి ప్రతిజ్ఞాతంబ్రహ్మణస్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వంచ సూచితమ్- బాధంస్పష్టయతి॥ నేహేతి॥ భేదదృగజ్ఞ ఇత్యాహ॥ మృత్యోరితి॥ అత్రమృత్యురవిద్యా- తర్హి కదాచిన్నివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ॥ యత్రహీతి॥ యత్రయదా- తత్తదా- ఇతర ఇతరేణేతి చ పదద్వయమధ్యాహర్తవ్యమ్- దృష్టాన్తేనోపపాదయతి॥ వాచేతి॥ ఉక్తమృత్యుకార్యభేదధీఫలందర్శయతి॥ యదేతి॥ అథ చిన్మాత్రసత్యత్వ తదన్యమిథ్యాత్వపరం సూత్రద్వయం నస్థానత ఇత్యాది- అథపురాణోక్తిమర్థద్వయేపి దర్శయతి॥ ప్రత్యస్తమితేతి॥ ప్రత్యస్తమితభేదమ్- సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదరహితమ్- సత్తామాత్రంవ్యావృత్తిరూపభేదరహితమ్- తుచ్ఛతాం వ్యుదస్యతి॥ ఆత్మసంవేద్యమితి॥ స్వప్రకాశమిత్యర్థః- తత్రహేతుర్జ్ఞానమితి- అత్యన్తనిర్మలం నిత్యాస్పృష్టమలిత్వ జ్ఞాతృత్వాదిభేదమ్- అర్థోర్థేవాదః- నాన్యోఽస్తీతి జగదపారమార్థ్యముక్తమ్- తద్వ్యవహారాయ యదేతదితి శ్లోకద్వయమ్- ఉక్తభ్రమనివృత్తిస్తత్త్వజ్ఞానేనేత్యాహ॥ యేత్వితి॥ జీవైక్యప్రకరణమాహ॥ తస్యేతి॥ ఏకమయమేకమ్- ఆత్మపరశబ్దనిమిత్తాత్మభేదశఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ యదీతి॥ నిదర్శయతి॥ వేణ్వితి॥ ఉపదిశతి॥ సోహమితి॥ అథోపదేశమనుష్ఠానం ఇత్యాహేతి- జీవబ్రహ్మభే

జీవస్య స్తత్త్వాజభేదం పరమార్థదృష్టిః, విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే । త్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి, అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః; క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత, న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరమిత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రైర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్ ॥

౩- మిథ్యాత్వం నామ ప్రతీయమానత్వపూర్వక యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్ - యథా రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదేః - దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమ్ - ఏవం చిన్మాత్రవపుషి పరే బ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం జగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యం మిథ్యారూపమ్॥

౪- దోషశ్చ స్వరూపతిరోధాన వివిధవిచిత్ర విక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయా

దనివృత్తిర్విభేదేతి - అర్థద్వయేఽపి శ్రీగీతోక్తిరహమాత్మేతి - భూతశబ్దస్య శరీరమాత్రస్యాప్యుపలక్షణాయాహ। క్షేత్రేతి॥ అన్యమిథ్యాత్వం న తదస్తీతి- అనన్యపరత్వముక్తం వస్తుస్వరూపేతి ॥

౩- నాత్యన్తాసత్త్వం మిథ్యాత్వమ్, ఖ్యాతేర్నిరసనీయాభావేన శాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ, న చాన్యత్ర ఖ్యాతత్వమ్, క్వాపి సత్త్వప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ ॥ మిథ్యాత్వమితి॥ ప్రతీయమానత్వేత్యసద్వ్యావృత్తిః - యథావస్థితేతి సద్వ్యావృత్తిః - ప్రతీయమానత్వపూర్వకేతి తన్నియమపూర్వకత్వం వివక్షితమ్ - అబ్భక్ష ఇతివత్ - జ్ఞాననివర్త్యత్వమితి జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వమ్ వస్తుశబ్దేనాన్యధారయ శఙ్కావ్యుదాసాయ. ఏవం సతి ముద్గరాదినివర్త్య శక్త్యుపబృంహిత జ్ఞాననివర్త్యభ్రాన్తి జ్ఞాననివర్త్య సమ్యగ్రజతనివర్తక ధీప్రాగభావ వ్యుదాసః - న చ భూరన్ధ్రధీని వృత్త రజ్జుసర్పేఽవ్యాప్తిః - తస్యాపి యథావస్థిత రజ్జుధియా నివర్తనార్హత్వాత్ - నిదర్శయతి ॥ యథేతి ॥ నను రజ్జ్వాదేర్జడత్వేన స్వరూపానవభాసాదధ్యాసః, స్వప్రకాశవస్తుని తు స కథమిత్యత్రాహ ॥ దోషేతి॥ దోష ఏవాధ్యాసప్రయోజకః, న స్వతః పరతో వాఽభానమ్, తత్త్వధ్యాసోపయోగి, అధిష్ఠానే భాతేఽపి హి స ఇతి భావః - మిథ్యాలక్షణం తస్య దోష కల్పితత్వం చ దృష్టాన్తే దర్శితం దార్ష్టాన్తికే అతిదిశన్ శఙ్కాద్వయం చ శమయతి ॥ ఏవమితి ॥ కథమేకత్ర బహ్వధ్యాస ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి ॥ పర ఇతి ॥ అధిష్ఠానవైలక్షణ్యం రజ్జుసర్పభూరన్ధ్రాదివదితి భావః॥ సర్వజ్ఞే కథం భ్రాన్తిరితి చ శఙ్కాం వ్యుదస్యతి ॥ పర ఇతి ॥ సర్వజ్ఞత్వాదయస్సగుణబ్రహ్మణః, న తు పరస్యేత్యర్థః దోషేత్యాదిపదైః ప్రాగుక్తార్థద్వయాతిదేశః - ఇదం ప్రతీయమానమ్ - నానావిధత్వవివరణం దేవేత్యాదిపదమ్॥

౪- దోషః కః, న సత్యశ్చేన్న ధీనివర్త్యః, న చేద్దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా, న చ బ్రహ్మణ్యతిరోహితే కల్పయతి, భ్రమానుదయానుచ్ఛేదయోరన్యతరః స్యాత్, తిరోహితే చేత్, యది తిరోధిః స్వతః అనివృత్తిః స్వరూపనివృత్తిర్వా స్యాత్, పరతశ్చేదనవస్థా [illegible]ధ్యాసా నానా దోషమూలాశ్చ దృష్టా. ఇతి బహు[illegible]శఙ్కాపరిహారాయాహ॥

నాద్యవిద్యా॥

౫. అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః, తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానమ్, నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్, మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్, ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే, మమ మాయా దురత్యయా, అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే, ఇత్యాదిభిర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయా తిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే॥

౬. యథోక్తమ్ - జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావశేషమూర్తిర్న తు వస్తుభూతః। అతో హి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితాని॥ యదా తు శుద్ధం నిజరూపి సర్వం కర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమ్। తదా హి సంకల్పతరోః ఫలాని భవన్తి నో వస్తుషు వస్తుభేదాః। తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కించిత్క్వచిత్కదాచిద్ద్విజ వస్తుజాతమ్। విజ్ఞానమేకం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాభ్యుపేతమ్। జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గమ్। ఏకం సదైకం పరమః పరేశః స వాసుదేవో న యతోఽన్యదస్తి। సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్య

దోషశ్చేతి॥ అవిద్యేతి సదసదనిర్వచనీయేత్యనాదీతి స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రసృష్టికరీతి శబ్దైరిమాశ్శఙ్కాః ప్రత్యుక్తాః॥

౫- ఏవంవిధావిద్యాయాం మానమాహ॥ అనృతేనేత్యాదినా॥ ప్రత్యూఢాః ప్రతిబద్ధాః - ప్రత్యూఢశబ్దవివరణాయాహ॥ తేషామితి॥ బహువచనమదితిః పాశానితి - నాసదాసీదిత్యనిర్వాచ్యత్వమ్ - తమో హి సూక్ష్మావస్థా ప్రకృతిః, నతు మిథ్యారూపావిద్యేత్యత్రాహ॥ మాయాం త్వితి॥ బహుభ్రమహేతుత్వమాహ॥ ఇన్ద్ర ఇతి॥ ధియా విసా దుస్తరత్వమాహ॥ మమేతి॥ అనాదిత్వమాహ॥ అనాదీతి॥ ఆదిశబ్దః ప్రాగుక్తస్వరూపపరశ్రుతిస్మృతిగణపరః - ఇన్ద్రమహేశ్వరాదిశబ్దైః సవిశేషత్వశఙ్కాం నిరస్యన్ వాక్యానామర్థమాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ స్వరూపపరవాక్యైకార్థ్యాద్దోషపరవాక్యేష్వపి నిర్విశేషం వస్తు దోషాశ్రయతయా వివక్షితమిత్యర్థః - స్వగతేతి అధిష్ఠానభూతేన స్వేన సమ్బద్ధమవగమ్యతే - యత ఇతిపూరణమ్॥

౬- స్వరూపపరైరివ వాక్యైర్నిర్విశేషం వస్తు దోషాశ్రయతయా దోషపరశ్రుత్యాపి జ్ఞాయత ఇత్యాహ॥ యథేతి॥ వస్తుశబ్దో వక్ష్యమాణదేవాదిపరః॥ వివిధం జ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానమవిద్యా - భేదదర్శనస్యాజ్ఞానకార్యత్వం వ్యతిరేకేణ విశృణోతి॥ యదేతి॥ శుద్ధం నిజరూపి అవిద్యాతత్కృతభేద దర్శనరహితమ్ - సమస్తాత్కల్ప్యన్తే భేదా అనేనేత్యవిద్యా సఙ్కల్పః - అవిద్యాతరుసంభూతేతి వక్ష్యతే - వస్తుషు దేవాదిధర్మిషు దేవాద్యాకారభేదాః - వస్తున్యసీత్యాది శ్లోకద్వయం సిద్ధాన్తే వక్ష్యతే - విజాతీయభేదనిషేధముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ సజాతీయభేదం నిషేధతి॥ విజ్ఞానమితి॥ స్వగతమపి నిషేధతి॥ జ్ఞానమితి॥ విశుద్ధం విమలమ్ అవిద్యాభేదదృష్టిరహితమ్ - సదైకం వ్యాధ్యాద్యరహితమ్ - నేదం పరమతమిత్యాహ॥ సదితి॥ ఏతజ్జ్ఞానం భువనాశ్రితం భువనే

త్యమనృతమ్ । ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూతం తదాపి చోక్తం భువనాశ్రితం ఇతి ॥

౭ అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేష చిన్మాత్ర బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన నివృత్తిం వదన్తి న పునర్మృత్యుర్వేతదేకం పశ్యతి, న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి, యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే । అథ సోఽభయం గతో భవతి, భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి, తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పన్థా ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః - అత్ర మృత్యుశబ్దేనావిద్యాభిధీయతే - యథా సనత్సుజాతవచనమ్ - ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదాఽప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి.

౮ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాది శోధకవాక్యావసేయ నిర్విశేషరూప బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానంచ, అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద । అకృత్స్నో హ్యేషః । ఆత్మేత్యేవోపాసీత, తత్త్వమసి, త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే । తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమిత్యాది వాక్యసిద్ధమ్ - వక్ష్యతి చైతదేవ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి - తథా చ వాక్యకారః - ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్సర్వస్య తన్నిష్పత్తేరితి - అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య బన్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా.

౯ నను చ సకల భేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్యజ్ఞానేన క్రియ

సాధిష్ఠానతయాశ్రితమ్ - సంవ్యవహారభూతమ్ - సమస్తవ్యవహారాస్పదం వర్తత ఇతి యత్తత్ర హేతురవిద్యేత్యుక్త ఇత్యర్థః ॥

౭ తతః కిం జ్ఞానస్య కర్మనైరపేక్ష్య ఇత్యత్రాహ ॥ అస్యాశ్చేతి ॥ అజ్ఞాననివృత్తిం దర్శయితుం న పునరితి వాక్యముపాత్తమ్ - జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వాయ తదేకమితి - తథా సత్యభయప్రాప్త్యై యదేతి - ఆత్మ్యం శరీరమ్ - నిరుక్తిర్నామ - అభయం భయాభావాయ - అవ్యయీభావసమాసః - బన్ధకత్వేన పరాభిమతస్యాపి జ్ఞానేన నివర్త్యత్వాయాహ ॥ భిద్యత ఇతి ॥ అత్ర భేదప్రతీతిర్వ్యవసాయాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ ఉపాయాన్తరం నిషేధతి ॥ తమేవేతి ॥ నాత్రాజ్ఞాననివృత్తిః ప్రతీతేత్యత్రాహ ॥ అత్రేతి ॥ కథమిత్యత్రాహ ॥ యథేతి ॥ ప్రమాదమిత్యనవధానమ్ - తద్ధేతురవిద్యేత్యర్థః ॥

౮ . నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యవిషయత్వం నావగతమిత్యత్రాహ ॥ సత్యమితి ॥ నిర్విశేషత్వం శోధకసిద్ధమ్ - తేన ఆత్మన ఐక్యం శ్రావయతి ॥ అథ యోఽన్యామితి ॥ భేదధీర్నిషిద్ధా - అభేదోపదేశం దర్శయతి ॥ తత్త్వమితి ॥ తదా దేవతాం ప్రత్యాహ ॥ త్వం వా ఇతి ॥ - స్వస్మిన్ననుసన్ధత్తే ॥ తద్యోఽహమితి ॥ అస్య సూత్రతామాహ ॥ వక్ష్యతీతి ॥ తదభిప్రాయజ్ఞోక్తిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ తన్నిష్పత్తేః - తస్మిన్కల్పితత్వాత్ - మానానుగ్రాహకం దర్శయతి ॥ అనేన చేతి ॥ మిథ్యారూపస్యేతి హేతుగర్భమ్ - సకారణస్యావిద్యస్య - సర్పాభమోహి రజ్జుజ్ఞానేన నివర్త్యః, న కర్మణేతి భావ ।
చోదయతి ॥ నను చేతి ॥ ద్విచన్ద్రాద్యవభా ... వాసాయ సకలశబ్దః - వ్యా

తే- కథం వా రజ్జ్వాదేరేష న సర్ప ఇతి విజ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిః క్రియతే- తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోర్విరోధః, ఇహ తు ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చేతి చేత్ - తుల్యయోర్విరోధే వా కథం బాధ్యబాధకభావః - పూర్వోత్తరయోర్దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాభ్యామితి చేత్ - శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్ - ఏతదుక్తం భవతి- బాధ్యబాధకభావే తుల్యత్వసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాదిన కారణం- జ్వాలాభేదానుమానేన ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాత్ - తత్ర హి జ్వాలైక్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే- ఏవం చ సతి ద్వయోః ప్రమాణయోర్విరోధే యత్సంభావ్యమానాన్యథాసిద్ధి తద్బాధ్యం, అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరద్బాధకమితి సర్వత్ర బాధ్యబాధకభావనిర్ణయ ఇతి- తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసంప్రదాయాసంభావ్యమానదోషగన్ధానవకాశశాస్త్రజన్యనిర్విశేషనిత్యశుద్ధముక్తబుద్ధస్వప్రకాశచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మభావావబోధేన, సంభావ్యమానదోషసావకాశప్రత్యక్షాదిసిద్ధవివిధవికల్పరూపబ

ప్తిలిఙ్గధర్మిధీర్ల్యస్పత్త్యాద్యర్థం ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వా, ద్వహ్న్యనుష్ణత్వహేతుద్రవ్యత్వవత్ యూపాదిత్యైక్యవాక్యవత్తద్విరుద్ధం శ్రుతిర్న బోధయేదితి భావః - ఏతత్పరిహరన్ కిం ప్రత్యక్షస్య బాధ్యత్వం న సంభవతీతి మనుషే ఉత పరోక్షస్య బాధకత్వం న సంభవతీతి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమం శఙ్కాం ప్రతివక్తి ॥ కథం వేతి ॥ ప్రత్యక్షాభాసత్వం న ప్రతీతిదశాయాం భాతం పశ్చాద్బాధస్తుల్య ఇతి భావః- పరోక్షస్యామూలినో న బాధకత్వమితి శఙ్కతే॥ తత్రేతి ॥ తుల్యత్వవ్యావృత్త్యై తుశబ్దః - మూలిత్వపరోక్షత్వాభిప్రాయేణ ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్యేత్యుక్తమ్ - తుల్యత్వవిపర్యయోఽపి స్యాదితి ప్రయోజకాన్తరమభ్యుపగమయితుమాహ ॥ తుల్యయోరితి ॥ తత్ర పరోక్తం శఙ్కతే॥ పూర్వోత్తరయోరితి ॥ తత్తథాపి తుల్యమిత్యాహ ॥ శాస్త్రేతి ॥ మూలమూలిభావాద్యభావవిశేషితౌ దుష్టహేతుజత్వతదభావౌ తయోః ప్రయోజకావిత్యత ఆహ ॥ ఏతదుక్తమితి॥ తుల్యత్వే ॥ తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావావిత్యర్థః - ఆదిశబ్దాత్పరోక్షాపరోక్షత్వం పూర్వోత్తరత్వం చ వివక్షితమ్ - కుత ఇత్యత్రాహ ॥ జ్వాలేతి॥ అన్యథేత్యధ్యాహర్తవ్యమ్ - అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః - కింవిషయం ప్రత్యక్షం బాధ్యత ఇత్యత్రాహ ॥ తత్ర హీతి ॥ తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ ॥ ఏవం చేతి ॥ త్వదుక్తేఽనుపపన్నే సతీత్యర్థః ॥ ద్వయోః ప్రమాణయోరితి ॥ ద్వయోః ప్రత్యక్షయోః ప్రత్యక్షానుమానయోరనుమానయోః ప్రత్యక్షాగమయోరనుమానాగమయోరాగమయోర్వేత్యర్థః - అనన్యథాసిద్ధత్వం విరుద్ధవిషయమానాబాధేనానుదయత్వమ్ - తచ్చ విషయాన్తరాలాభాత్ప్రమాణకోటినివేశాభావరూపాదనవకాశత్వాత్ - సర్వత్ర ప్రత్యక్షాదిషు సజాతీయయోర్విజాతీయయోర్వా ద్వయోర్విరోధ ఇత్యర్థః - ఇత్యేతదుక్తమిత్యన్వయః - తతః కిం శాస్త్రప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అనాదినిధనా హ్యేషేతి స్మృతిరపౌరుషేయత్వసాధకలిఙ్గం చ స్మారితమ్ - అనాదీత్యాదినా యతో దోషాసంభావనా తతో ప్రమాణకోట్యనివేశః - అర్థవిరోధం దర్శయతి॥ నిర్విశేషేతి॥ శుద్ధిరవిద్యావిరహః - తతో ముక్తమ్ అవిద్యాకార్యబన్ధరహితమ్- బుద్ధం భాసమానమ్- తచ్చ స్వతః- తచ్చ నిష్ప్రపఞ్చతయా శ్రుత[illegible]మిత్యర్థః - వివిధవికల్పరూపో బన్ధః- కశ్చ దోష ఇత్య

ధనివృత్తిర్యుక్తైవ- సంభావ్యతేచ వివిధవికల్పభేద ప్రపఞ్చ గ్రాహిప్రత్యక్షస్యానాది భేదవాసనాదిరూపావిద్యాఖ్యదోషః॥

౧౦ నన్వనాదినిధనావిచ్ఛిన్న సంప్రదాయతయా నిర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదేర్భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత- సత్యమ్- పూర్వాపరావచ్ఛేదే పూర్వశాస్త్రవ, న్మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాత్తేన బాధ్యతఏవ॥

౧౧ వేదాన్తవాక్యేష్వపి సగుణబ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణామయమేవన్యాయః, నిర్గుణత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః- ననుచ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ, సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యాది బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాం కథంబాధ్యత్వమ్- నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యాదితి బ్రూమః॥

త్యాహ॥ సంభావ్యతే చేతి॥ భేదప్రపఞ్చో భేదసముదాయః జ్ఞాత్రాదిః సచ దేవాదిరూపేణ వివిధః సచ బ్రాహ్మణాదిరూపేణ వికల్పవానితి వివిధవికల్పభేదరూపః- ఆదిశబ్దేన భేదదర్శనముక్తమ్- తయోరన్యోన్యాశ్రయత్వశఙ్కాపోహాయానాదిశబ్దః- బీజాఙ్కురవత్ప్రవాహానాదిః- కాచాదివ్యుదాసాయావిద్యాఖ్యశబ్దః- క్వాచిత్కేన కాచాదినా సర్వత్ర దోషానుమానశక్యత్వాద్వేదేఽపి ప్రసజేత్- యోగ్యానుపలబ్ధిస్తు తుల్యేతి భావః- ఆదిశబ్దః కారణావిద్యావిషయో వా॥

౧౦- చోదయతి॥ నన్వితి॥ అనన్తరోక్తబాధ్యత్వప్రయోజకాభావమాహ॥ అనాదీతి॥ అపిర్విరోధే- బాధ్యబాధకతాభ్యుపగమనిమిత్తం విరోధం దర్శయతి॥ జ్యోతిష్టోమేనేతి॥ బాధ్యత్వమఙ్గీకుర్వన్ దృష్టహేతుకత్వమనుపగచ్ఛన్ పరిహరతి॥ సత్యమితి॥ సావకాశత్వానవకాశత్వావాన్తరవిధారూపేణ పౌర్వాపర్యేణ నిర్వాహః- ఉద్గాతృప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదయోర్నైమిత్తికత్వేనాదక్షిణసంస్థాపన సర్వస్వదక్షిణత్వే విహితే- ఏకప్రయోగే తయోర్విరోధః తత్ర యౌగపద్యే వికల్పః పౌర్వాపర్యే తు పూర్వప్రాబల్యమసంజాతవిరోధితయోదయాత్- పరస్య తత్ప్రతిపక్షతయైవోదయాచ్చ పూర్వపక్షితమ్- విరోధ్యసన్నిధానాత్తదబాధేన పూర్వస్యోదయసంభవః- ఉత్తరస్యతు సన్నిహితవిరోధ్యబాధేనోదయాసంభవాత్ బాధిత్వైవోదయ ఇతి ప్రాబల్యం నిమిత్తోదయానైమిత్తికశాస్త్రంచోదితమేవేతి సిద్ధాన్తీకృతమ్ తదుక్తం పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్య హి సిధ్యతీతి- పాఠక్రమాత్ త్రివర్గసంసారిణాం ప్రథమప్రావణ్యరూపార్థక్రమాచ్చ, పౌర్వాపర్యసిద్ధిరితి తేనన్యాయేన పూర్వబాధ ఇత్యర్థః॥

౧౧- తాదృశపౌర్వాపర్యాభావాత్సగుణోపాస్తిశాస్త్రేషు నాయం సర్వాపహ ఇత్యత్రాహ॥ వేదాన్తేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ నిర్గుణత్వాదితి॥ అవచ్ఛేదన్యాయఫలరూపం బాధదర్శనాదిత్యర్థః- సగుణోపాసనస్య జన్మాదిసాంసారికఫలశ్రవణాత్పూర్వత్వమభిప్రేత్య- స్వరూపపరసగుణవాక్యేషు కథమితి చోదయతి॥ నను చేతి॥ పరిహరతి॥ నిర్గుణేతి॥

౧౨ ఏతదుక్తం భవతి - అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘం, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదీని వాక్యాని నిరస్తసమస్తవిశేషం కూటస్థనిత్యం చైతన్యం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయన్తి - ఇతరాణి చ సగుణమ్ - ఉభయవిధవాక్యానాం విరోధే తే నైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి న కించిదపహీనమ్॥

౧3 ననుచ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే - నేత్యుచ్యతే - సామానాధికరణ్యేనైకార్థ్యప్రతీతేః - అనేకగుణవిశిష్టాభిధానేప్యేకార్థత్వమవిరుద్ధమితి చేత్ - అనభిధానజ్ఞో దేవానాం ప్రియః - ఏకార్థత్వం నామ సర్వపదానామర్థైక్యమ్ - విశిష్టపదార్థాభిధానే విశేషణభేదేన పదానామర్థభేదో

౧౨- కాని నిర్గుణవాక్యాని కథం చ తేషాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ కూటస్థం నిర్విశేషమ్ - ఇతరాణి యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదీని - గుణాపేక్షత్వేనేతి ప్రతిషేధస్య ప్రసజ్యకసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః - న కించిదపహీనమ్ - ఉపాసనార్థత్వాత్సగుణవాక్యానాం న వైయర్థ్యమితి భావః - యద్వా సర్వజ్ఞ ఇత్యాదేరప్యుపాసనార్థత్వం వివక్షన్నాహ ॥ వేదాన్తేతి ॥ పౌర్వాపర్యాభావాన్న గుణబాధః - అత ఏవ నోపాసనార్థత్వకల్పిరితి చోదయతి ॥ ననుచేతి ॥ విధినిషేధరూపపౌర్వాపర్యమభిప్రేత్య పరిహరతి ॥ నిర్గుణేతి ॥ సర్వమన్యత్పూర్వవత్ ॥

౧3- నిర్గుణపరతయోపాత్తం సత్యాదివాక్యం సగుణపరం బుద్ధ్వా చోదయతి ॥ ననుచేతి ॥ సత్యజ్ఞానాదయః సత్యత్వజ్ఞానత్వాదయః - ద్వ్యేకయోరితివత్ - ద్విత్వైకత్వయోరితి హ్యర్థః - అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి బహువచనప్రసఙ్గాత్ - పరిహరతి ॥ నేతి ॥ ప్రతీతిరాహత్య ధీశ్చేన్న నః క్షతిః ప్రమితిశ్చేన్నేత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యర్థః - కుత ఇత్యత్రాహ ॥ సామానాధికరణ్యేనేతి శఙ్కతే ॥ అనేకేతి ॥ వ్యధికరణవాక్యేష్వివ నపదార్థానేకత్వం వాక్యార్థైకత్వవిరోధీతి భావః - సమానాధికరణవ్యధికరణవాక్యయోరభిధానవిశేషానభిజ్ఞ ఇత్యుపలభ్య పరిహరతి ॥ అనభిధానేతి ॥ దేవానాం ప్రియశ్ఛాగః అజ్ఞ ఇతి భావః - కథమిత్యత్రాహ ॥ ఏకార్థత్వమితి ॥ న తు పృథగర్థపదసముదాయబోధ్యప్రధానార్థైకత్వం తత్తు వ్యధికరణవాక్యేష్వితి భావః - తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ విశిష్టేతి ॥ సమానాధికరణవాక్యస్థప్రాతిపదికాని కిం విశేషణమాత్రపరాణి ఉత విశిష్టపరాణి ఉత స్వరూపమాత్రపరాణీతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే విశేషణరూపార్థానేకత్వాన్నార్థైక్యమ్ - ద్వితీయేఽపి తు తత్తుల్యమ్ - కిం చ విశేషణవిశేష్యరూపార్థభేదాచ్చనార్థైక్యమ్ - విశేషణభేదేన విశేష్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ - విశేషణం హి భేదకమ్ - దేవదత్తః శ్యామో యువేత్యాదౌ ప్రత్యక్షబలాదైక్యమ్ - బ్రహ్మ తు న తద్గోచరః - న చైకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాద్వ్యేకేష్వైక్యమ్ - ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్రాదృష్టేః - తద్బహుత్వం ప్రత్యక్షబలాదితి చేన్న - అప్రత్యక్షగోరపి పురుషస్యానేన వాక్యేన గోబహుత్వప్రతీతేః - తస్మాదప్రత్యక్షే బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తవిశేష్యభేదో దుర్వార ఇత్యాది దూషణాని విశేషణభేదేనేత్యాదిగ్రన్థేనోక్తాని - అర్థశబ్దోఽవిశేష్యస్యాపి వాచకః - క్రమేణాభిధానం చేద్విశేష్యస్యేవ విశేషణేఽపి పదాన్తరవిహితవిశేషణా

ఉపపాదనీయః. తదైక్యే చార్థాభేదే చైకార్థ్యం న సిధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతా స్యాత్, అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽప్యపర్యాయత్వ మహితమనాశ్రయము. ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తిపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమేకార్థత్వమపర్యాయతా చ ॥

౧౮ ఏతదుక్తం భవతి. లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపమ్. తద్విరోధిరూపం సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్తబ్రహ్మపరమ్. జ్ఞానపదం చాన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్తపరమ్. అనన్తపదం చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాద్వ్యావృత్తపరమ్. న చ వ్యావృత్తిర్భావరూపాఽభావరూపా వా ధర్మః. అపి తు సకలేతరవిరోధి బ్రహ్మైవ. యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్తత్పదార్థస్వరూపమేవ న ధర్మాన్తరమ్. ఏవమేకస్యైవ వస్తునః సకలేతర విరో-

---

ధ్యయోర్విశేషణయోర్భిన్నస్వభావయోః, యుగపచ్చేత్ సమానవిభక్త్యా విశేష్యాంశ ఇవ విశేషణేష్వైక్యప్రతిపాదనాద్విశేషణైక్యమ్, ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావశ్చేత్యాది దూషణాన్యన్యత్రోక్తాని ఇహాభిప్రేతాని. తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ తదైక్యే ఇతి ॥ విరోధ్యయదూషణాత్ప్రతీయమానార్థాత్ప్రత్యుక్తమ్. తద్వ్యావృత్త్యంశో చ్ఛేదయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం తర్హి. వస్తుమాత్రపరత్వే. ఏకతరపదవైయర్థ్యం సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చాభిప్రేతే. పరిహారిష్యమాణత్వాత్. ఇదం బహుగ్రన్థైః పరిహర్తుం దుర్ఘటత్వరయా న చోదనీయమి-

త్యభిప్రాయేణాహ ॥ ఏకార్థేతి ॥ ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽపీతి చోద్యహేత్వనువాదః. పరిహరతి ॥ ఏకత్వేతి ॥ తాత్పర్యనిశ్చయః సమానవిభక్త్యా. లక్షణహానిపరిహారశ్చ శబ్దాభిప్రేతః. అర్థవత్త్వం ప్రయోజనవత్త్వమ్. బహువ్యావర్త్యవ్యుదసనాదర్థవత్త్వం, ప్రవృత్తినిమిత్తభూతైస్తైరపర్యాయతా, సామానాధికరణ్యలక్షణానురోధశ్చ, ఏకార్థ-

త్వావిరోధః సిధ్యన్తీత్యుక్తం భవతి ॥

౧౮ - తత్త్వంపదయోరివ వాక్యముఖేనోపలక్షణద్వారా స్వరూపపరత్వం కిం న స్యాత్; వ్యావృత్తిబహుత్వాన్నైకార్థత్వమ్; వ్యావర్త్యానన్త్యాదనన్తపదాని కతిపయపదైః కథం ప్రత్యేకేభ్యో వ్యావృత్తిః కానిచిత్తాసాం వ్యావృత్తీనాం స్వధర్మత్వం; వ్యావృత్తయో న ధర్మాశ్చేత్ పర్యాయతా స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ కారణతయోక్తస్య కర్త్రాదిదోషప్రసక్త్యనపేక్షితత్వాదతద్వ్యావృత్తిముఖేన స్వరూపపరత్వమిత్యభిప్రేత్య లక్షణత ఇత్యాద్యుక్తమ్ ॥ సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలత ఇతి ॥ ప్రయోజకేన రూపేణానన్తవ్యావర్త్య వ్యుదాస ఇతి భావః. వ్యుదాసస్తు ఫలితః, పదానితు స్వరూపపరాణీత్యేకార్థత్వం చాభిప్రేతమ్. కేన కస్మాద్వ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ కారణతయైవ తుచ్ఛత్వవ్యావృత్తేర్వికారివ్యావృత్తిరుక్తా. జడరూపేత్యస్య వ్యాఖ్యానమన్యాధీనప్రకాశేతి. తాభిస్స్వధర్మకత్వమిత్యత్రాహ ॥ న చేతి ॥ వాదివిశేషాపేక్షయా భావాభావరూపతోక్తిః. తర్హి, కిమిత్యత్రాహ ॥ అపిత్వితి ॥ నిదర్శయతి ॥ యథేతి ॥ న ధర్మాన్తరమితి ॥ అనుపలబ్ధ్యా, తద్ధర్మ్యపగమేఽనవస్థానాచ్చేతి భావః. తర్హి పర్యాయతా స్యాదితి శఙ్క్యాయాం శౌక్ల్యం కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తం [illegible]

ధ్వ్యాకారతామవగమయదర్థాన్తరమేకార్థం, మహావాక్యం చ పదత్రయమపి తస్మాదేకమేవ బ్రహ్మస్వయం జ్యోతిరనాద్యనన్తనిఖిలవిశేషరహితమభివ్యక్తం భవతి ఏవం వాక్యార్థప్రతిపాదనే సత్యేవ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరైకార్థ్యమ్। యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిర్జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణః స్వరూపమిదముచ్యతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి। తత్ర సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మావగతమ్। జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణోఽద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితం స్వరూపం తదవిరోధేన వక్తవ్యమ్। అద్వితీయత్వశ్రుతిగుణతోఽపి సద్వితీయతాం న సహతే। అన్యథా నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాది శ్రుతివిరోధః। అతస్తల్లక్షణవాక్యమఖణ్డైకరసమేవ ప్రతిపాదయతి॥

౧౫ ననుచ సత్యజ్ఞానాది పదానాం స్వార్థప్రహాణేన స్వార్థవిరోధివ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే లక్షణా స్యాత్। నైష దోషః। అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తేర్బలీయస్త్వాత్। సామానాధికరణ్యస్య హ్యైక్యమేవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతమ్। ననుచ సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టచరీ। తతః కిమ్। వాక్యతాత్పర్యావిరోధే

వృత్తమిత్యాదిప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణాహ॥ ఏకస్యైవేతి॥ అర్థాన్తరం దృష్టాన్తాపేక్షయా పరాభిమతసగుణపరత్వాపేక్షయా చ। శక్యం హి ప్రత్యక్షమ్। అతో వాక్యం మున్యప్రయోజనమ్। శోధకస్య శక్తితదోషవ్యుదాసో హి కృత్యః, న తు గుణాన్వయజ్ఞాపనమితి। అథవా కార్యార్థమాహ॥ తస్మాదితి॥ సామానాధికరణ్యస్వాభావ్యాత్। అథ కారణవాక్యైకార్థ్యం హేతుముపపాదయతి॥ ఏవమితి॥ ఐకార్థ్యం కుతోఽపేక్షితమిత్యత్రాహ॥ యత ఇతి॥ లక్షణప్రాపకవాక్యేఽప్యుదాహృతే ఉపలక్షణం జ్ఞేయబహిష్ఠమిన్నోఽవశాఖాః। కారణవాక్యగతస్య శోధకత్వాత్తదైకార్థ్యమిత్యర్థః। తర్హి యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాది సగుణకారణవాక్యైకార్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాత్సగుణేష్వపి నిర్గుణత్వముక్తం భవతి। తత్రావచ్ఛేదనయాన్నిర్విశేషత్వం సర్వత్రసిద్ధ్యతీతి భావః। తతః కిమిత్యత్రాహ॥ జగదితి॥ అర్థవిరోధః। తత్రాపి నరపతిరద్వితీయ ఇతివత్కిం న స్యాదిత్యత్రాహ॥ అద్వితీయత్వేతి॥ సదేవైకమేవేతి సజాతీయవిజాతీయభేదనివర్తకసావధారణపదద్వయసమభివ్యాహారేణ పరిశేషాదద్వితీయమితి స్వగతభేదనివర్తకమిత్యర్థః। అథ శోధకానామైకార్థ్యే హేతుమాహ॥ అన్యథేతి॥ అన్యథా - సత్యాదివాక్యస్య సగుణపరత్వే - ఉక్తహేతుత్రయేణ నిర్విశేషపరత్వం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ లక్షణేతి॥

౧౬- చోదయతి॥ నన్వితి॥ స్వార్థోపవిశేషణద్వారా విశేష్యలక్షణా। తదర్థావ్యవహితాభిధేయమిత్యర్థః। లక్షణాముఖ్యవగమ్య పరిహరతి॥ నైష ఇతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ అభిధానేతి॥ వాక్యతాత్పర్యవిరోధి ముఖ్యవృత్తేరపి తదనురోధిలక్షణావృత్తేర్బలీయస్త్వాదిత్యర్థః। కస్మింస్తాత్పర్యం యదనురోధాయ లక్షణేత్యత్రాహ॥ సామానాధికరణ్యస్యేతి॥ తాత్పర్యనిశ్చాయకాభావాత్సర్వపదలక్షణా న యుక్తేతి చోదయతి॥ నన్వితి॥ ప్రతిబన్దిః॥ తతః కిమితి॥ అవిరుద్ధపదముఖ్యార్థత్యాగస్య విరుద్ధపదలక్షణ

కత్వైకస్యాపిన దృష్టా - సమభివ్యాహృత పదసముదాయస్యైవ తత్తాత్పర్యమితినిశ్చితే సతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాం వా తదవిరోధాయైకస్యైవ లక్షణా న దోషాయ- తథా చ శాస్త్రైరభ్యుపగమ్యతే- కార్యవాక్యార్థవాదిభిర్లౌకిక వాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే- అపూర్వ కార్య ఏవ లిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తత్వాత్ - లిఙాదిభిః క్రియా కార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే - కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినాం చేతరేషాం పదానామపూర్వకార్యాన్విత ఏవ ముఖ్యోఽర్థ ఇతి క్రియాకార్యాన్విత ప్రతిపాదనం హి లాక్షణికమేవ- అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి న దోషః- అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమ్॥

౧౬ ప్రత్యక్షాది విరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వ ముక్తమ్- సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యమ్-విరోధ ఏవ న దృశ్యతే - నిర్విశేష సన్మాత్ర గ్రాహిత్వాత్ప్ర

యాఽవిరుద్ధమితి భావః- తద్వివృణ్వన్ విపక్షే బాధకమ్ప్రతిబన్దీ ముఖేనైత్యాహ॥ కాక్వేతి॥ గఙ్గాయాం మత్స్య ఇత్యత్ర లక్షణాత్యాగాత్ గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్రాపి న కిం న స్యాదితి భావః - తతః కిమిత్యత్రాహ॥ నను భీతి॥ విరోధావిరోధావేవ ప్రయోజకౌ న తు పదైకత్వద్విత్వాదికమిత్యర్థః- విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదౌ సాసార్వత్రికీ చ దృష్టా; యోగ్యతాదినా తత్ర తాత్పర్యనిశ్చయశ్చేదిహాపి సమాన విభక్త్యా న ఇతి భావః- తథా పరీక్షకైరప్యభ్యుపగతమిత్యాహ॥ తథా చేతి॥ అభ్యుపగమ్యత - అభ్యుపగతః ఫలిత ఇత్యర్థః - కైః కైరిత్యత్రాహ॥ కార్యేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ అపూర్వేతి॥ తతః కిం న సర్వపదలక్షణాయా ఇత్యత్రాహ॥ కార్యాన్వితేతి॥ నను గఙ్గాపదలక్షణాయామపి న ఘోష ప్రతివాసో లాక్షణిక ఇతి చేన్న-తత్ర లక్ష్యస్య ప్రాధాన్యాత్ - ప్రధానభూత వాక్యార్థలక్షణాయామేవ హి తదన్వితాభిధాయినాం లక్షణా స్యాత్ - న చ కమలాని నిమీలన్తీతివల్లక్ష్యప్రాధాన్యేఽపి పదాన్తర ముఖ్యార్థతా- సర్వపదానాం నిమీలన పరత్వ వ్యవస్థిత్యభావాత్ - గవాయజేతేత్యాదౌ కృత్స్న పదసముదాయస్యాపూర్వ కార్యముఖ్యత్వావగమాచ్చ - కార్యాన్వితమాత్రే పదాన్తరాణాం ముఖ్యత్వం చేత్, కార్యమాత్రే లిఙాదిరపి ముఖ్యోఽస్తు - విశిష్టకార్యైకదేశ పరత్వావిశేషాత్ - విశిష్టస్థాయి కార్యైకదేశే పదశక్తిశ్చేత్ , లిఙాదేః క్రియా కార్య ఇవ పదాన్తరాణామపి క్రియాకార్యాన్వితే లక్షణా స్యాత్ - విశిష్టస్థాయి కార్యైకదేశ పరత్వ ప్రవాహావిశేషాత్ - లిఙాదిశక్తేః కార్యమాత్ర విషయత్వే తద్విశేషైకబద్ధశక్త్యభావాన్మానాన్తరాగోచరత్వాచ్చ కార్యవిశేషస్య ప్రామాణికత్వం చేత్యేత, తార్కార్య విశేషాన్వయేఽపి తుల్యమ్- సమభివ్యాహారాత్తత్సిద్ధిశ్చేత్ , స్వర్గకామపద సమభివ్యాహారాత్కార్య విశేషసిద్ధిరితి, ఏకస్యాముఖ్యత్వేఽన్యేషామప్యతథాత్వమవర్జనీయమితి భావః- లక్షణాయా దోషత్వ పరిహారముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ పరమప్రకృతం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ అర్థజాతం, చిన్మాత్రస్య సత్యత్వమన్యస్య మిథ్యాత్వం దోషమూలత్వం దోషస్వరూపం తస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యాది॥

౧౭ అథ నిర్విశేష చిన్మాత్ర సత్యత్వే విరోధ మభ్యుపగమ్య ప్రత్యక్షాచ్ఛాస్త్రస్య బలీయస్త్వముక్తం ప్రాక్, న చ నాస్తీత్యాహ॥ ప్రత్యక్షేతి॥ సతి చ- సతి హీత్యర్థః- కథమవిరోధ ఇత్యత్రాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ నిర్విశేష వస్తు సజాతీయ విజాతీయ భేద నిషేధ

క్షస్య॥

౧౭ ననుచ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమిక సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే; విలక్షణగ్రహణాభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామేకవిషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుత్వమేవ స్యాత్ - సత్యమ్ - తథైవాత్రోచ్యతే - కథమ్ - ఘటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే - నచ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సమ్భవతి - తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్ ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య చైకక్షణవర్తిత్వాత్ - తత్ర స్వరూపం భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయమ్ - భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణతత్ప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వమవశ్యమాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే - అతో భ్రాన్తిమూల ఏవ భేదవ్యవహారః ॥

పరమ్ - సన్మాత్రపదం స్వగతభేదాభావపరమ్ - ప్రత్యస్తమితభేదం సత్తామాత్రమితి పదద్వయవత్ ॥

౧౭ ప్రతీతివిరోధేన చోదయతి ॥ ననుచేతి॥ ఘటోఽస్తీతి॥ న కేవలమస్తీతి భావః - తస్య భ్రాన్తిత్వవ్యుదాసాయ వ్యవహారవిరోధమాహ॥ విలక్షణేతి॥ ఏకవ్యవహారహేతుత్వమభ్యుపగతం ప్రత్యక్షస్య - ప్రత్యక్షమూలత్వం తు భేదవ్యవహారస్య నేత్యభిప్రాయేణ సత్యమిత్యుక్తిః - ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ ॥ తథేతి॥ అత్ర - స్వరూపభేదవిషయవ్యవహారసముదాయే - తథా - యథైకవ్యవహారస్యైవ ప్రత్యక్షమూలతా తథేత్యర్థః॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ఇదం రజతమితి వ్యవహారే యథేదమంశస్యైవ ప్రత్యక్షమూలత్వం తథేత్యర్థః - బాధాబాధాభ్యాం తత్ర తథాత్వమ్, ఇహ తు బాధో న దృశ్యత ఇత్యభిప్రాయవాంశ్చోదయతి ॥ కథమితి॥ ఏవం వ్యవహారస్యేదం రజతమితివత్ప్రత్యక్షబాధాభావేఽపి ద్వైతశ్రుత్యాదివిరోధాత్ తాత్త్వికబాధోఽస్తీతి దర్శయతి॥ ఘటోఽస్తీత్యాదినా॥ తత్ర బాధికాసు యుక్తిషు తావత్ న్యాసానుపపత్తిరుచ్యతే - సా చైవమ్ - ఘటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ కిమేకః పదార్థః, ఉత ద్వౌ, ద్వైతే చ కిం ప్రత్యక్షముభయగ్రాహి, అథాన్యతరగ్రాహి, ఉభయగ్రాహ్యపి కిం యుగపత్క్రమేణ వేతి వికల్పాః - ఆద్యే కృత్స్నత్వేన తావత్స్వరూపభేదయోరైక్యమ్, తయోః ప్రతియోగినిరపేక్షసాపేక్షత్వాభ్యామిత్యభిప్రాయేణాహ ॥ ఘటోఽస్తీత్యత్రేతి ॥ ద్వైతే చ ప్రత్యక్షస్యోభయగ్రాహిత్వం నేత్యాహ ॥ నచ ద్వయోరితి ॥ తత్ర యుగపద్గ్రహణే హేతుమాహ॥ తయోరితి॥ భిన్నకాలత్వం చ ధియోః ప్రతియోగ్యపేక్షానపేక్షాభ్యామితి భావః - క్రమగ్రహాసమ్భవే హేతుమాహ ॥ ప్రత్యక్షేతి॥ అన్యతరగ్రాహిత్వే కిమన్యతరత్, అస్తిత్వలక్షణం స్వరూపం, భేదో వేతి వికల్పం దర్శయతి॥ తత్రేతి॥ తత్ర - ఉభయగ్రాహిత్వేఽనుపపన్నే - తత్ర తయోః స్వరూపభేదయోరితి, నిర్ధారణసప్తమీ వా - భేదగ్రహాయోగముక్త్వైవ ప్రత్యక్షస్య స్వరూపమాత్రవిషయత్వం పరిశేషయతి॥ భేదేతి॥ అన్యయోగవ్యాసంభవహేతోరేవ త్వేవకారాభిప్రాయః - ఏవమేవేదమనుభాషితం సంవిత్సిద్ధౌ భగవద్యామునాచార్యైః - యౌగపద్యక్రమాయోగాద్వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః। ధియోర్యోగాచ్చ భేదో న ప్రత్యక్ష ఇతి మన్మహే ఇతి - తర్హి కథం భేదవ్యవహార ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ ఏవం[illegible]ముక్తమ్॥

౧౭ కించ భేదో నామ కశ్చిత్పదార్థో న న్యాయవిద్భిర్నిరూపయితుం శక్యతే- భేదస్తావన్న వస్తునస్స్వరూపమ్- వస్తుస్వరూపే గృహీతే స్వరూపవ్యవహారవత్ సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేః - నచ వాచ్యం; స్వరూపే గృహీతేపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాత్ తత్స్మరణాభావేన తదానీమేవ న భేదవ్యవహార ఇతి- స్వరూపమాత్రభేదవాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షాం నోత్ప్రేక్షితుం క్షమా- స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వావిశేషాత్ - యథా స్వరూపవ్యవహారో న ప్రతియోగ్యపేక్షః, భేదవ్యవహారోపి తథైవ స్యాత్ - హస్తః కర ఇతివద్ఘటో భిన్న ఇతి పర్యాయత్వం చ స్యాత్ - నాపి ధర్మః- ధర్మత్వే సతి తస్య స్వరూపాద్భేదోవశ్యాశ్రయణీయః- అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్- భేదే చ తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్యనవస్థా - కించ జాత్యాది ధర్మవిశిష్టవస్తుగ్రహణే సతి భేదగ్రహణం, భేదగ్రహణే సతి జాత్యాది ధర్మవిశిష్ట వస్తుగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయణమ్- అతో భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్సన్మాత్రస్యైవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షమ్॥

౧౮ కించ ఘటోఽస్తి పటోస్తి ఘటోనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి సర్వపదార్థాస్సత్తానుభూతి ఘటితా ఏవ దృశ్యన్తే- అత్ర సన్మాత్రం సర్వానుప్రతిపత్తిష్వనువర్తమానం దృశ్యత ఇతి తదేవ పరమార్థః- విశేషాస్తు వ్యావర్తమానతయాఽపరమార్థాః- రజ్జుసర్పాదివత్ - యథా రజ్జురధిష్ఠానతయాఽనువర్తమానా పరమార్థసతీ- వ్యావర్తమానాస్సర్పభూదళనామ్బుధారాదయోఽపరమార్థాః- ననుచ రజ్జుస

---

౧౭ అథమేయదౌస్థ్యం దర్శయతి ॥ కించేతి ॥ న్యాయవిద్భిః - నత్వాపాతధీస్థైః - తత్ర భేదః కిం స్వరూపం, ధర్మో వేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి॥ భేద ఇతి ॥ కుత ఇత్యత్రాహ ॥ వస్త్వితి ॥ భేదవ్యవహారస్య ప్రతియోగినిరపేక్షతాప్రసక్తేరిత్యర్థః - భేదస్య స్వరూపత్వేన తద్గ్రహస్య ప్రతియోగ్యనపేక్షత్వేఽపి శాబ్దవ్యవహారవ్యుత్పత్త్యాదివత్ భిన్న ఇతి వ్యవహారవిశేషే ప్రతియోగిధీరపి సామగ్ర్యన్తర్గతేత్యాశఙ్క్యాహ ॥ నచేతి ॥ కుత ఇత్యత్రాహ ॥ స్వరూపేతి ॥ హి హేతౌ - స్వరూపగ్రహణ ఇవ భేదవ్యవహారే చ ప్రతియోగ్యపేక్షత్వానుభవాదిత్యర్థః - సోఽపి కుత ఇత్యత్రాహ ॥ స్వరూపభేదయోరితి ॥ తద్వివృణోతి ॥ యథేతి ॥ దూషణాన్తరమాహ ॥ హస్త ఇతి ॥ దూషణాన్తరాణాం పరిహారసామ్యాదనుక్తిః - ద్వితీయం దూషయతి ॥ నాపీతి ॥ కుత ఇత్యత్రాహ ॥ ధర్మత్వే సతీతి ॥ విపక్షే బాధమాహ ॥ అన్యథేతి ॥ అన్యథా స్వరూపపక్షదూషణాపాతాదితి భావః- తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ భేదే చేతి ॥ తద్ధర్మః- భేదస్య ధర్మః - పరస్పరాశ్రయమాహ ॥ కించేతి ॥ ధర్మధర్మిణోర్ధర్మిప్రతియోగినోస్తత్సజాతీయయోశ్చ తత్తద్భావగ్రహపూర్వకో భేదగ్రహస్తత్పూర్వకశ్చేతర ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః - సాధకాభావముపసంహరతి ॥ అత ఇతి ॥

౧౮ బాధకం దర్శయతి ॥ కించేతి ॥ వ్యాప్తిం శిక్షయతి ॥ ఘటోఽస్తీత్యాదినా ॥ అనువృత్తివ్యావృత్తిసిద్ధ్యై పటోక్తిః - సదనుభూత్యైక్యాయానుభూయత ఇత్యుక్తిః - తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ అత్రేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ రజ్జ్వితి ॥ రజ్జ్వాదివత్సర్పాదివచ్చేత్యర్థః- తద్వివృణోతి ॥ యథేతి ॥ సోపాధిత్వం శఙ్కతే ॥ నను చేతి ॥ పరిహరతి ॥ ఉభయత

ర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాది రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్సర్పాదేరపారమార్థ్యమ్, న తు వ్యావర్తమానత్వాత్; రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యం నానువర్తమానతయా; కింత్వబాధితత్వాత్; అత్ర తు ఘటాదీనామబాధితానాం కథమపారమార్థ్యమ్- ఉచ్యతే- ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిః- సా కింరూపేతి వివేచనీయమ్- కిం ఘటోఽస్తీత్యత్ర పటాద్యభావః- సిద్ధం తర్హి ఘటోఽస్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వమ్- అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః- సా వ్యావర్తమానానామపారమార్థ్యం గమయతి- రజ్జువత్సన్మాత్రమబాధితమనువర్తతే- తస్మాత్సతోఽతిరేకి సర్వమపరమార్థః-

౨౦ ప్రయోగశ్చ భవతి- సత్పరమార్థః అనువర్తమానత్వాత్- రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్- ఘటాదయోఽపరమార్థాః- వ్యావర్తమానత్వాత్- రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివదితి||

౨౧ ఏవం చ సత్యనువర్తమానాఽనుభూతిరేవ పరమార్థః- సైవ సతీ- నను చ సన్మాత్రమనుభూతేర్విషయతయా తతో భిన్నమ్- నైవమ్- భేదో హి ప్రత్యక్షావిషయత్వాద్దుర్నిరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవ నిరస్తః- అత ఏవ సతోఽనుభూతివిషయభావోఽపి న ప్రమాణపదవీమనుసరతి- తస్మాత్సదనుభూతిరేవ||

౨౨ సా చ స్వతస్సిద్ధా- అనుభూతిత్వాత్- అన్యతస్సిద్ధౌ ఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః- కిం చానుభవాపేక్షా చానుభూతేర్న శక్యా కల్పయితుమ్- సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాత్- న హ్యనుభూతిర్వర్తమానా ఘటాదివదప్రకాశా దృశ్యతే- యే-

---

ఇతి|| సాధనవ్యాపకత్వేనోపాధిం దూషయితుం ప్రతిపన్నాంశమాహ|| ఘటాదావితి|| సా కిం బాధఫలం ఉత సంవాదఫలమితి వివేచనీయమిత్యాహ|| సేతి|| బాధఫలత్వం దర్శయితుమాహ|| కిమితి|| ఘటోఽస్తీతి ప్రతీతేర్విషయో పటాభావః- బాధసిద్ధిం దర్శయతి|| సిద్ధం తర్హీత్యాది|| పురోవర్తిని రజతస్యాభావో హి బాధితత్వమిత్యర్థః- తతః కిమిత్యత్రాహ|| అత ఇతి|| శుక్తిధియో రూప్యప్రత్యనీకత్వం బాధకత్వమ్- విషయస్యాభావో వ్యావృత్తిః- నిరుపాధికత్వాద్ధేతోస్సాధకత్వమాహ|| సేత్యాదినా||

౨౦ ఉక్తతర్కానుగ్రాహ్యమాహ|| ప్రయోగశ్చేతి||

౨౧ ధీసత్యత్వవాదినః కిం సతః పారమార్థ్యేనేత్యత్రాహ|| ఏవమితి|| తర్హి సత్యద్వయప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ|| సైవేతి|| సిద్ధయోర్విషయవిషయిభావేన భిన్నత్వాన్నైక్యం సంభవతీతి చోదయతి|| నన్వితి|| మానమేయానుపపత్తిభ్యాం జ్ఞేయభేదనిరసనాత్ జ్ఞానజ్ఞేయభేదస్యాపి నిరస్తతాం వదన్ పరిహరతి|| నైవమిత్యాదినా|| న ప్రమాణేతి|| భ్రాన్తిసిద్ధ ఇత్యర్థః- ధీసదైక్యం నిగమయతి|| తస్మాదితి||

౨౨ అమేయత్వే తుచ్ఛత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ|| సా చేతి|| హేతుమాహ|| అనుభూతిత్వాదితి|| వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి|| అన్యత ఇతి|| అనుమానాన్తరమప్యాహ|| కిం చేతి|| ప్రత్యయమాననిరాసశ్చార్థాతః ప్రతీయత ఇతి చశబ్దార్థః- కల్పయితుమ్- వస్తుత్వాద్జ్ఞానసమానత్వాదిభిరితి భావః- కుత ఇత్యత్రాహ|| సత్తయైవేతి|| అసిద్ధిశఙ్కాపరిహారాయైతద్వివృణోతి|| న హీతి|| విద్యమానదశాయాం కదాచిదప్రకాశత్వమనుపలబ్ధిరితి భావః- సత్త్వే సర్వదా ప్రకాశమానత్వం స్వసిద్ధిత్వే వ్యతిరేకి హేతురితి

సవిదాయత్తప్రకాశాఽభ్యుపగమ్యతే॥

౨౩ అథైవం మనుషే - ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాస
తే-ఘటోఽనుభూయత ఇతి నహి కశ్చిద్ఘటోఽయమితి జ్ఞానం న్తదానీమేవావిషయభూతా
మనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి- తస్మాద్ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్తౌ చక్షురాది కరణ
సన్నికర్షవదనుభూతేస్సద్భావ ఏవ హేతుః - తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్ర
కాశాతిశయలిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే- ఏవం తర్హ్యనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జ
డత్వమాపద్యత ఇతి చేత్, కిమిదం జడత్వం నామ- న తావత్స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్య
భిచారః- సుఖాదిష్వపి తత్సంభవాత్ - నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తస్సన్తో న
భాన్తి- అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవ నానుభూయతే- అర్థాన్తరం స్పృశతో జ్ఞాతు
ర్గ్రాహ్యస్యాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి॥

స్ఫుటమ్- సుఖాద్యన్యత్వే సతీతి హేతోర్విశేషణత్వమభిప్రేతమ్-మృషావాదిమతే సు
ఖాదేర్జడత్వాత్॥

౨౩ అథవస్తుత్వాదిహేతోరుపాధితయోక్తాయాస్స్వత్వేఽస్ఫూర్తేస్సాధనవ్యా
పకతయాఽనుపాధిత్వం హేతుతయోక్తస్యాసత్త్వే సదాభానస్యాసిద్ధిం చ కౌమారిలమతే
నశఙ్కతే॥ అథైవమితి॥ తదుపన్యస్యతి॥ ఉత్పన్నాయామితి॥ మాత్రచా ధీర్వ్య
భాసః- ఘటోఽయమితీత్యధ్యాహార్యమ్-ఘటోఽయమితి జ్ఞానస్తీతి వ్యాసన్తరం వివ
రిష్యతే- వ్యక్తం చ సంవిత్సిద్ధౌ- ఘటోఽయమితి విజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే। న
త్విత్తితి యుష్మాకం గోష్ఠీ మనసుఘుష్యత ఇతి- ఘటోఽనుభూయత ఇత్యస్యోత్తరత్రాన్వ
యః-విషయమాత్రమిత్యనేన విరోధాత్ - ఘటోఽనుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి భాసత ఇ
త్యత్రాహ॥ ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాది॥ ఘటోఽయమితి జ్ఞానవేలాయాం ఘటేదంశ
బ్దార్థాన్యత్వాదనుభూతేరనుభవో నాస్తీత్యర్థః- ఘటపటాదిసాధారణ్యజ్ఞానవశా
యా ఘటభూతామిత్యనుక్తిః- అభాతస్య కథం భాసకత్వం, శబ్దాలోకాదిహి జ్ఞాత
తయా భాసకమిత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ జ్ఞానమక్షువత్సత్తయా భాసకమిత్యత్ర కిం
నియామకమిత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ త్వదుక్తహేతోరసిద్ధేరస్మదుక్తస్య నిరుపాధిత్వాదిత్య
ర్థః- తర్హి ధీవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ॥ తదనన్తరమితి॥ కాదాచిత్కేతి॥ కాదా
చిత్కత్వాత్కార్యమ్ - తతస్సహేతుకమిత్యనుమేత్యర్థః- అర్థగతస్యాపి ప్రాకట్య
స్య స్వప్రతియోగికత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమాపకత్వమ్- వ్యాప్తిస్మరణాదేరనవకా
శమాశఙ్క్యాహ॥ తదనన్తరమితి॥ శతపత్రవేధవచ్ఛైఘ్ర్యాదుపపన్నమితి భావః- అ
నుభూయత ఇతి వర్తమానవ్యపదేశో ప్యాసత్త్యతిశయాదితి చాభిప్రేతమ్ - స్వదర్శన
ప్రసిద్ధ్యాపరశ్చోదయతి॥ ఏవమితి॥ దూషయతి॥ కిమిదమితి॥ కిం సాధకతయాభిమ
తం సత్త్వే సదాభానమ్, ఉత సాధ్యతయాభిమతం స్వయంప్రకాశత్వమితి వికల్పమభి
సంధాయ ప్రథమస్యాసిద్ధత్వేఽపి సిద్ధత్వముపగమ్యానైకాన్త్యమాహ॥ న తావదితి॥
తద్వివృణోతి॥ నహీతి॥ ద్వితీయం దూషయతి॥ అత ఇతి॥ సాధనస్యాసిద్ధ్యనైకాన్త్యా
భ్యాం న సాధ్యసిద్ధిరిత్యర్థః- ప్రథమే సుఖాదేర్విశేషత్వే నానైకాన్త్యాభావమ్, అను
భూతిత్వాదిహేత్వన్తరేణాపి తత్సాధనం చాశఙ్క్యవ్యాహతిపరాస్తత్వమాహ॥ అర్థాన్త
రమితి॥ ఇతి మనుష ఇత్యన్వయః॥

౨౪ తదిదమనాకలితానుభవ విభవస్యస్వమతి విజృమ్భితమ్- అనుభూతివ్యతిరే
కేణ విషయధర్మస్య ప్రాకట్యస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః - ఉభయాభ్యుపగతాను
భూత్యైవాత్మ వ్యవహారోపపత్తే ప్రాకట్యాఖ్య ధర్మకల్పనానుపపత్తేశ్చ - అ
తో నానుభూతిరనుభూయతే- నాపిజ్ఞానాన్తర సిద్ధా- అపితు సర్వం సాధయత్యనుభూ
తిః స్వయమేవసిధ్యతి॥

---

౨౪ - స్వసిద్ధివాదీ పరిహరతి॥ తదిదమితి॥ కృత్స్నభానవ్యవహారహేతోరను
భవస్య స్వభానవ్యవహారయో రన్యానపేక్షత్వరూపం విభవ మజానన్ననాక
లితానుభవవిభవః - ప్రాకట్యం దృష్టం వా కల్పితం వేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం
తావద్దూషయతి॥ అనుభూతీతి॥ విషయధర్మో జన్యశ్చేత్స్యాత్స్వైరుపలభ్యేత రూపాదివది
త్యర్థః - నచద్విత్వాదివదనుపలబ్ధిసంభవః - అపేక్షాబుద్ధేర్ద్విత్వాదివ్యవహారమాత్ర
జనకతయా ద్విత్వాదిజనకత్వాభావాత్ -అపేక్షాబుద్ధేర్ద్విత్వాద్యభివ్యఞ్జకతయా తద్వ
దేవ భానోపపత్తేశ్చ - ... చానాగతాద్యర్థేషు ప్రాకట్యమ్-నిరాశ్రయధర్మాయోగా
త్ - తదుక్తం ... విశ్వద్ధా? - అతీతే నాగతే చార్థే కథం ప్రాకట్యసంభవః। నహి ధర్మిణ్య
సత్యేవ ధర్మస్సంభవమృచ్ఛతీతి - నచ తేషు ద్విత్వాదివన్న - అర్థవద్ద్విత్వాదరపి ధీస్థ
తయా వ్యవహారోపపత్తేః నచ విషయవిషయిభావ సంబన్ధ ఏవ ప్రాకట్యమ్ - సంబ
న్ధిభ్యాం వినా తత్ప్రతీత్యయోగేన జ్ఞానమపి జ్ఞాతమిత్యనుమేయాభావాదితి భావః-అథ
జ్ఞప్తిం దృష్ట్యదస్యతి॥ ఉభయేతి॥ నామాన్తరేణ ప్రాకట్యోపగమశ్చ జ్ఞప్త్యాదౌ సా
యోర్ధయోరభ్యుపగతశబ్దః- ప్రాకట్యజనకత్వే నాభ్యుపేతయైవేత్యేవకారాభిప్రాయః-
వ్యవహారోహానాదిః-ఇష్టో ఘట ఇతివద్ద్విష్టో ఘట ఇతివత్ జ్ఞాతో ఘటః ప్రకటో ఘట
ఇత్యుక్తిః - విషయావిశేషనియతవ్యవహారః కర్మకర్తృవ్యవహారో సకలవ్యవహారశ్చే
త్యర్థోక్తః - ప్రాకట్యోపగమేఽపి కథం తద్ఘటఏవ తద్ధీర్జనయతి నపట ఇత్యనుయో
గే సతి సంప్రతిపన్నస్యైవ నియామకతయాఽభ్యుపేతస్య వ్యవహారవ్యవస్థాపకత్వో
పపత్తేః - ఘటోఽనుభూయతే ఘటః ప్రకాశత ఇతి కారకభేదవ్యవహారస్య పరకృతాచ్ఛ
నతి పరకృముద్యద్యనిపాతయతీతివ ద్ధాతుభేదనిబన్ధనత్వాచ్చ- ఘటోఽయమిత్యేతావ
ద్వ్యవహారస్యాధికవిషయానిబన్ధనత్వాత్తస్యాశ్చ జ్ఞానాభావవ్యాప్యత్వాభావాచ్చ కల్ప
కవ్యవహారాన్యథాసిద్ధిరితి భావః - మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వమాశఙ్క్యాహ ॥ నాపీతి॥
క్షణికాత్మవిశేషగుణత్వం హేతుః - సుఖాదిస్సపక్షః - సంయోగరూపధర్మాద్యాత్మమ
నస్సంయోగాహేతౌ వ్యావర్త్యః - అన్యతరాసిద్ధిః-గుణత్వక్షణికత్వానుపగమాత్ -మా
నసస్యాభుభుత్సాగ్రాహ్యత్వే జ్ఞానవిషయజ్ఞాన జ్ఞానాదిపరమ్పరానుచ్ఛేదప్రసఙ్గః-
బుభుత్సాగ్రాహ్యత్వేఽస్యోన్యాశ్రయః, ఇచ్ఛాయాం జ్ఞానం జ్ఞాతమిచ్ఛేతి- కించ సు
ఖాదౌ బుభుత్సానియమపూర్వక జ్ఞానవియమదర్శనాత్తయా సహానన్త సంవిదావలి
స్స్యాత్ - నచ ప్రతీయాదిజ్ఞానేనబుభుత్సేతి వాచ్యమ్- మానసత్వావిశేషాత్ - నచాదూ
షసంద్వితీయాది - క్షణికాత్మవిశేషగుణత్వావిశేషాత్ - తథాసతి హేతోస్సైకాన్త్యమ్-
అమానసేపివృత్తేః - ద్వితీయస్యామానసత్వే ప్రథమస్యాపి తథాత్వాత్ సర్వకామాన్యతా -
ద్వితీయాద్విస్వసిద్ధిచేత్ - ప్రథమమేవ తథాస్యాత్ - అతో మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వం నే
తి భావః - ఏవం మానాన్తరాగోచరత్వాత్ జ్ఞానస్యతుచ్ఛత్వే సర్వతుచ్ఛత్వప్రసఙ్గా

౨౫. ప్రయోగశ్చ - అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మవ్యవహారా, స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాత్ - యస్స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరే యద్ధర్మవ్యవహారహేతుః, స తయోస్స్వస్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః - యథా రూపాదిశ్చాక్షుషత్వాదౌ - రూపాదిర్హి పృథివ్యాదౌ స్వసంబన్ధాచ్చాక్షుషత్వాది జనయన్ స్వస్మిన్న రూపాదిసంబన్ధాధీనచాక్షుషత్వాదౌ - అతోఽనుభూతిరాత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే చ స్వయమేవ హేతుః ॥

౨౬. సేయం స్వయంప్రకాశాఽనుభూతిర్నిత్యా చ - ప్రాగభావాద్యభా

ద్ధ పరిశేషాత్స్వసిద్ధిస్స్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపిత్వితి ॥

౨౫. న పరం పరిశేషః, అనుమానం చేత్యాహ ॥ ప్రయోగశ్చేతి ॥ లాఘవాదనుమానద్వయం తన్త్రేణోక్తమ్ - ప్రథమం ప్రాకట్యాఖ్యధర్మవిషయమనోక్తమ్ - ద్వితీయం వ్యవహారవిషయమ్ - అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మా, అనన్యాధీనస్వవ్యవహారా, ఇతి ప్రతిజ్ఞాద్వయమ్ - ఏవం హేతూ చ ద్వౌ - అన్యాధీనధర్మత్వేఽపి ధర్మవత్తయా సిద్ధసాధ్యత్వవ్యుదాసాయానన్యాధీనశబ్దః - అన్యశబ్దోఽత్యన్తసజాతీయాన్తరపరః - అత్యన్తసజాతీయత్వం నామ యేన శబ్దేన సజాతీయాన్తరప్రతియోగినిర్దేశః తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవత్త్వమ్ - జ్ఞానాన్తరానపేక్షస్వసాధ్యపరగతధర్మేణ సిద్ధసాధ్యత్వవ్యుదాసాయ స్వశబ్దః - జ్ఞానాన్తరానపేక్షస్వగతైకత్వాదినా సిద్ధసాధ్యత్వవ్యుదాసాయ స్వజన్యపరగతధర్మాత్యన్తసజాతీయశబ్దోఽధ్యాహార్య ఇత్యర్థవశాదవగతమ్ - అనన్యాధీనస్వజన్యపరగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మేత్యర్థః - ఏవమనన్యాధీనస్వవ్యవహారేత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ - హేతుమాహ ॥ స్వేతి ॥ హేతుత్వం ధర్మహేతుత్వం వ్యవహారహేతుత్వం చానైకాన్తికమ్ - అతస్తచ్ఛబ్దః - తాదృగిత్యర్థః - స్వస్మిన్ యాదృక్ప్రకాశితపరత్ర తాదృశో ధర్మస్య వ్యవహారస్య వా హేతుత్వాత్ - తాదృక్త్వం చాత్యన్తసజాతీయత్వమ్ - అసంభవవ్యుదాసాయ స్వసంబన్ధశబ్దః - అనుమితిలిఙ్గవ్యభిచారశ్చానేన పరిహృతః - తద్ధి న స్వసంబన్ధమాత్రేణ లిఙ్గప్రకాశవ్యవహారహేతుః - కిం తు తజ్జ్ఞానేన - అత్ర తు జ్ఞానాన్తరావ్యవహితస్వసంబన్ధో వివక్షితః - స్వగతధర్మేణ వా వ్యవహారేణ వా స్వసంబన్ధాత్ స్వస్య స్వస్య చ స్వయం హేతురితి సాధ్యవిశిష్టత్వవ్యుదాసాయార్థాన్తరశబ్దః - జ్ఞానస్య స్వస్మింస్తావద్గ్రాహాపాదనేఽత్యన్తసజాతీయానపేక్షత్వం సాధ్యమ్ - పరత్ర స్వగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మహేతుత్వం స్వగతవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయవ్యవహారహేతుత్వం చ హేతురిత్యుక్తం భవతి - పరత్ర ప్రకాశధర్మతద్వ్యవహారహేతుత్వస్యైవ సాధనతయా వివక్షితత్వాన్న కాష్ఠచ్ఛేదకపరశ్వాదౌ వ్యభిచారః - వ్యాప్తిపూర్వకం దృష్టాన్తమాహ ॥ య ఇత్యాదినా ॥ తద్వివృణోతి ॥ రూపాదిర్హీతి ॥ పక్షధర్మతాబలలబ్ధమర్థం వదన్నిగమయతి ॥ అత ఇతి ॥ నిరాసకో దీపః, నిరసనీయం తమః, జనకో దీపః, జన్యం జ్ఞానం, జనకం జ్ఞానం, జన్యో వ్యవహార ఇతి భట్టోక్తః కర్మకర్తృవిరోధో దృష్టాన్తే దార్ష్టాన్తికే చ న విద్యతే - న చ జ్ఞాపకేషు న - జ్ఞాతృత్వమనపేక్ష్య జ్ఞాపకత్వదర్శనాత్ ॥

౨౬ - అథ ప్రాగసత్సాధ్యత్వవ్యుదాసాయ నిత్యత్వమాహ ॥ సేయమితి ॥ హేతుమాహ ॥

౨౬ - తదభావస్య స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ - నహ్యనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావః స్వతోఽన్యతో వా వక్తుం శక్యతే - అనుభూతిస్స్వప్రాగభావమవగమయన్తీ, సతీ తావన్నావగమయతి - తస్యాస్సత్త్వవిరోధాదేవ తదభావో నాస్తీతి కథం సా స్వాభావమవగమయతి - ఏవమసత్యపి నావగమయతి - అనుభూతిస్స్వయమసతీ స్వాభావే కథం ప్రమాణం భవేత్ - నాప్యన్యతోఽవగన్తుం శక్యతే - అనుభూతేరనన్యగోచరత్వాత్ - అన్యః ప్రాగభావం సాధయన్నపి స్వానుభూతిరియమితి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్ - స్వతస్సిద్ధత్వేనేయమితి విషయీకారానర్హత్వాత్ - న తత్ప్రాగభావోఽన్యతస్సాధ్యః - అతోఽస్యాః ప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్న శక్యతే వక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతిబద్ధాన్యపి భావవికారాస్తస్యా న సన్తి ॥

౨౭ అనుత్పన్నే యతశ్చానుభూతావాత్మని నానాత్వమపి న సంభవేత్ - వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః - నహ్యనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టమ్ - భేదాదీనామనుభావ్యత్వేన తద్రూపాదీనామనుభూతిధర్మత్వం న సమ్భవతి ॥

౨౮ - అతోఽనుభూతేరనుత్పన్నత్వాదేవ నాస్త్యస్యాః కశ్చిదప్యభావో నాశాద్యభావః ॥

౨౯ యతో నిర్భాతనిఖిలభేదా సంవిత్, అత ఏవ నాస్యాస్స్వరూపాతిరిక్త

ప్రాగితి ॥ సోఽపి కుత ఇత్యత్రాహ ॥ తదితి ॥ కథం స్వతస్సిద్ధిత్వే తదభావ ఇత్యత్రాహ ॥ నహీతి ॥ స్వతః పక్షే సతి వాఽసతి వేతి వికల్పం మత్వా ప్రాక్పక్షే ప్రథమం దూషయతి ॥ అనుభూతిరిత్యాదినా ॥ ద్వితీయం ప్రాగభావాభావం దూషయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ అన్యతః పక్షం దూషయతి ॥ నాపీతి ॥ అనన్యగోచరత్వే కథం తదభావానవగమ ఇత్యత్రాహ ॥ అన్య ఇతి ॥ నహి ఘటస్యాభావస్సార్థక ఇతి భావః ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ స్వత ఇతి ॥ ప్రాగభావాభావాజ్జన్మరాహిత్యోక్తవికారాన్తరాభావమాహ ॥ అత ఇతి ॥ అతః - స్వతః సిద్ధతః వస్తురూపాత్ దోషాత్ వికారాన్తరాభావే సాధ్యే జన్యత్వం వ్యతిరేకి హేతుః - ఘటో దృష్టాన్తః ॥

౨౭ - ఆత్మాన్యత్వజాతీయభేదం ప్రత్యాదిశతి ॥ అనుత్పన్నేతి ॥ వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః - నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తివిరుద్ధానుత్పత్త్యుపలబ్ధేరిత్యర్థః - తద్వ్యనక్తి ॥ నహీతి ॥ నానాభూతం నహ్యనుత్పన్నం దృష్టమపి తూత్పత్తిమదేవ దృష్టమిత్యర్థః - ధీరనానా, అజత్వాత్; యన్నానా తజ్జన్యం యథా ఘట ఇతి ప్రయోగః - అస్మిన్నర్థే పూర్వోక్తే చాన్యథానుపపత్తిమాహ ॥ భేదేతి ॥ ఆదిశబ్దాజ్జాత్యాదయః - భేదో వికారశ్చ న ధీధర్మః వేద్యత్వాద్రూపవదితి ॥

౨౮ - వ్యావృత్తిరూపవిశేషస్య నిత్యత్వాదేశ్చ ధర్మోఽపి నేత్యాహ ॥ అత ఇతి ॥ అస్యాపి - ఏకత్వాదిరపి - వ్యావృత్తిరూపోఽపి - అనుభూతిం ప్రతి శేషిత్వాత్ స్వానుభవస్వరూపత్వాదతివ్యతిరేకి హేతుః, వ్యావృత్తిరూపధర్మం ప్రత్యనుభావ్యత్వమన్వయి హేతురితి భావః ॥

౨౯ నిర్విశేషత్వాదికమర్థసత్యాపయతే, స్వయం ఏకత్వం కథం సంవిదసిద్ధేత్యాశఙ్క్యాహ ॥ యత ఇతి ॥ విజాతీయభేదరూపత్రయోపాఙ్గా - సతు సంవిదితి

అప్రమేయాజ్జ్ఞాతా నామ కశ్చిదస్తీతి స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మా అజడత్వాద్వ్యాపకత్వా
త్స్వాభావ్యాచ్చ జడత్వం సంవిదిత్యాప్యవర్త్యమానమాత్మత్వమపి హి సంవిదిరోధో వ్యావర్తతే॥

౩౦. నను చాహం జానామీతి జ్ఞాతృతయా ప్రతీతిః సిద్ధా. నైవమ్. ప్రాగ్వాన్నిసిద్ధా-
కజనకేవ ముక్తికకలస్య. అనుభూతేస్స్యాత్తు వికల్పః శ్యామయోగాత్. అతో మమేత్య-
హమిత్యత్వస్య బహిర్ముఖ మనుష్యత్వాది విశిష్ట పిణ్డాత్మాభిమానవత్ జ్ఞాతృత్వే మత్య-
స్తమ్. జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వమ్. కర్తృక్రియాధారం జడం చ
కారిద్రవ్యం కాంకారప్రసిద్ధం, మతిక్రియాసాక్షిణి చిన్మాత్రాత్మని కథమివ సంభవతి. స్వ-
ప్రధీక సిద్ధత్వాదేవ రూపాదివత్ కర్తృత్వాదేర్నాత్మధర్మత్వమ్॥

౩౧. సుషుప్తిమూర్ఛాదావహంప్రత్యయాపాయేప్యాత్మానుభవ దర్శనేన నాత్మ-
నోఽహంప్రత్యయగోచరత్వమ్. కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగ-
మ్యమానే దేహస్యేవ జడత్వపరాక్త్వానాత్మత్వాది ప్రసఙ్గో దుష్పరిహారః. అహంప్ర-
త్యయగోచరాత్కర్తృతయా ప్రసిద్ధాద్దేహాత్ క్రియాఫలస్య భోక్తుః కర్తురాత్మ-
నోఽన్యస్య ప్రమాతృతాయాం ప్రసిద్ధమేవ. తథాహామ భగవాన్ జ్ఞానుకపిశ్చ నా
ప్రత్యగాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్॥

౩౨. ఏవ మతిక్రియాను భవస్వరూపస్యైవాత్మ త్వస్థితా మాజడోఽత్య మహంకారః

గతాద్ఘటవదచేతనార్థ ఇతి నైవాత్మేత్యర్థః. మత్వస్యత్యన్తాసాధ్యస్వప్రకా-
శకః. ఆత్మని ప్రతీతం నిర్విశేషత్వం స్వసిద్ధత్వం చ సంవిదద్వైతమితి సాక్షేతి భావః.
స్వసిద్ధత్వం పృథగేవ హేతురిత్యాహ॥ అజడేతి॥ తదుపపాదయతి॥ అనాత్మత్వేతి॥ వ్యా-
ప్తమితి కర్తరి క్తః. ధీరాత్మా, అజడత్వాత్, యదనాత్మా తజ్జడం యథా ఘట ఇతి॥

౩౦. ప్రత్యనుభవప్రత్యక్షవిరోధేన చోదయతి॥ నను చేతి॥ జ్ఞాతృతయా పరం
హాతి॥ నైవమితి॥ జానామ్యహమిత్యస్య ప్రాఙ్ప్రత్యక్షాదిసిద్ధిప్రయత్నమాహ॥ కజనకేతి॥
కర్తృత్వమాత్రముచ్యత్వమ్. అనన్యస్య కర్తురన్యత్వాదేవ మిథ్యాత్వాత్త్వయమేవ
ప్రత్యయస్య, తద్వ్యాహతమిత్యర్థః. భ్రాన్తపురుషప్రతిపన్నత్వమపి హేతు-
మాహ॥ అత ఇతి॥ వ్యతిరేకం ప్రదర్శయతి॥ జ్ఞాతృత్వం హీతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తద్ధీ-
తి॥ కామాదిప్రత్యక్షక్రియాత్మకత్వమ్. సాక్షిత్వమపి న జ్ఞాతృత్వం, మపిత్వవిద్యానుభ-
వరూపత్వమిత్యభిప్రాయేణ సాక్షిణీత్యుక్తమ్. కర్తృత్వాదరనాత్మధర్మత్వేఽనుమా-
నమాహ॥ స్వప్రధీనేతి॥ ఆదిశబ్దాదహంధీవేద్యత్వమ్॥

౩౧. అహమధోగమ్యత్వాత్, తత్ప్రమాణాధికరణత్వేన జ్ఞాతా స్యాదిత్యత్రాహ॥
సుషుప్తీతి॥ వక్ష్యమాణోపదేశనేహాపాయ ఉక్తః. అకర్తృత్వానహంప్రత్యయయోర్హేతు-
మాహ॥ కర్తృత్వ ఇతి॥ దేహాహంధీరాత్మ పిత్తవ ప్రామాణికీ, ఆత్మన్యప్ర-
మాణికాహంధీవేద్యస్య కథమనాత్మత్వమిత్యత్రా హంప్రత్యయో॥ యదర్థ దే-
హస్యానాత్మత్వం కుత ఇత్యత్రాహ॥ అహంప్రత్యయేతి॥ కిం జ్ఞాతృత్వాదనాత్మత్వం స్యా-
దిత్యత్రాహ॥ తథేతి॥ దేహాజ్ఞాతురివజ్ఞాతురప్యాత్మనో వైలక్షణ్యం మానసిద్ధమిత్యహం
ధీవేద్యత్వమాత్రమేవానాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః॥

౩౨. స్వప్రకాశసంవిదాశ్రయస్యాపి క్రియారూపజ్ఞానాశ్రయస్య చ,

(స్వాశ్రయతయా తదభివ్యక్తిః - ఆత్మసత్తయాఽభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః - దర్పణజలఖడ్గాదీనాం ముఖచన్ద్రబిమ్బగోత్వాదికమాత్మస్థతయాఽభివ్యనక్తి - తత్కృతోఽయం జానామ్యహమితి భ్రమః - స్వప్రకాశాయా అనుభూతేః కథమిప తదభివ్యఙ్గ్యజడరూపాహఙ్కారేణాభివ్యఙ్గ్యత్వమితి చోదః - రవికరనికరాభివ్యఙ్గ్యకరతలస్య తదభివ్యఞ్జకత్వదర్శనాత్ - జాలకరన్ధ్రనిష్క్రాన్తద్యుమణికిరణానాం తదభివ్యఙ్గ్యేనాపి కరతలేన స్ఫుటతరప్రకాశో హి దృష్టచరః॥

౩౩ - యతోఽహం జానామీతి జ్ఞాతా యః సుషుప్త్యవస్థాత్మనోన పారమార్థికో ధర్మః, అత ఏవ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాస్త్యేవ - తత్తదహఙ్కారోల్లేఖవిగమేన స్వాభావికానుభవమాత్రరూపేణాత్మావభాసతే - అత ఏవ సుప్తోత్థితః కదాచిన్మామహం న జ్ఞాతవానితి పరామృశతి॥

౩౪ - తస్మాత్పరమార్థతో నిరస్తసమస్తభేదవికల్పనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసకూటస్థనిత్యసంవిదేవ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపవివిధవిచిత్రభేదావివర్తత ఇతి, తస్యాశ్చ భ్రాన్తేర్విద్యానివర్తనాయ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావబ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి॥

కిం చ జ్ఞాతృత్వమాత్మనోఽనుభవరూపస్య న సంభవతీత్యుక్తమ్; సంవిదోఽహమర్థస్థతయా భానం కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ అభివ్యఞ్జకత్వాత్తత్స్థభానం కథమిత్యత్రాహ॥ ఆత్మస్థేతి॥ దర్పణత్వాదిప్రయుక్తాభ్యుదాసాయ స్థలత్రయమ్ - తత్ర ...మాహ॥ తత్కృత ఇతి॥ స్వసిద్ధేరభివ్యఙ్గ్యత్వం జడస్యాభివ్యఞ్జకత్వం కర్మకర్తృవిరోధమాశఙ్క్యాహ॥ స్వప్రకాశాయా ఇతి॥ ఉపపాదయతి॥ రవీతి॥ కుత్రేత్యత్రాహ॥ జాలకేతి॥

౩౩ - పరమార్థాభానవేలాయామభానాచ్చ తన్మిథ్యాత్వమాహ॥ యత ఇతి॥ యత ఇతి సాధ్యస్య హేతుతయా నిర్దేశః, అగ్నిమత్త్వయా హి ధూమవానితివదుత్పత్త్యపేక్షయా - న తు జ్ఞప్త్యపేక్షయా - కథం తదాభానమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ నాహం కిఞ్చిదవేదిషం సంప్రత్యాత్మానం జానామ్యహమస్మీతి సుషుప్తోత్థితిః, అహఙ్కారం బలం దర్పమితి ముక్తౌ స్మృతిః, మహాభూతాన్యహఙ్కారః, అహఙ్కారవిమూఢాత్మేత్యాదిషు హి శబ్దేన ద్యోత్యతే - సుషుప్తప్రబుద్ధపరామర్శం చ హేతుమాహ॥ అత ఇతి॥ అత ఇతి పూర్వవత్॥

౩౪ - తతః కిం కర్మానపేక్షాయామిత్యపేక్షాయాం యదప్యుపహితాద్యభోక్తృత్వం వస్తుసామర్థ్యముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్ - ఉక్తప్రమాణతర్కైరుపపాదనాత్ - నిర్విశేష ఇతి స్వగతభేదాభావః - చిత్త్వం స్వసిద్ధత్వమితి న పునరుక్తిః - భ్రాన్త్యా వివర్తత ఇతి కరికలభవన్నిర్దేశః - శుద్ధమవిద్యారహితమ్ - ముక్తం జన్మజరామరణాదిరహితమ్ - వేదాన్తానామారభ్యత్వం నామ తద్విచారాయాఽరమ్భణీయత్వమ్ - వాక్యజన్యమేకత్వజ్ఞానముపాయః, నిర్విశేషం వస్తూపేయం, నివర్త్యమనిర్వాచ్యమజ్ఞానమితి త్రికమిహ ప్రదర్శితమ్ - బన్ధస్య సకారణస్య సత్యత్వే ధీనివర్త్యత్వాభావాత్తదర్థం శాస్త్రానారమ్భం పూర్వపక్షీకృత్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వాత్తన్నివర్తకజ్ఞానప్రదానం శాస్త్రేణారభ్యమితి సిద్ధాన్తితమ్ - అతో మిథ్యాబన్ధనివర్తకధియః కర్మానపేక్షత్వాత్పూర్వోక్తం జ్ఞానం పూర్వవృత్తమితి వస్తుసామర్థ్యముపపాదితం భవతి॥

మహాసిద్ధాన్తః.

తదిదమౌపనిషదపరమపురుషవరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణామనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనన్యాయమార్గాణాం వికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్పకల్పితమితి న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయమ్॥

౧. తథాహి- నిర్విశేషవస్తువాదిభిర్నిర్విశేషే వస్తునీదం ప్రమాణమితి న శక్యతే వక్తుమ్ - సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్సర్వప్రమాణానామ్ · యస్తు స్వానుభవసిద్ధమితి స్వగోష్ఠీనిష్ఠ

అథ పరోక్తోపాయోపేయనివర్త్యానాం మానసత్వోపేతతాం స్వోక్త్యుపగతానాం తు తదుపపన్నతాం చ ప్రతిజానన్ బహుశాస్త్రజ్ఞబహుగ్రన్థకృతాం స్ఖలనాసంభవం చ సమ్యగ్జ్ఞానసామగ్రీవైకల్యప్రదర్శనేన పరిహరతి॥ తదిదమిత్యాదినా॥ తదిదం పరోక్తోపాయాదితికమ్ - ఆరభ్యన్త ఇతి యదపాస్యాహః ఔపనిషదమనాదరణీయమిత్యన్వయః। తన్త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిం స్మారయతి ఔపనిషదేతి॥ ఉక్తిగతౌపనిషదపరమశబ్దః - ఇత్యుపేయమ్ ఉపాయమాహ॥ వరణీయతేతి॥ నివర్త్యమాహ॥ అనాదీతి॥ శుద్ధభావంగతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి, యస్య దేవే పరా భక్తిః ఇతి భక్తేస్స్వయుక్త్యోర్హేతుత్వాత్ తద్విరహస్సామగ్రీవైకల్యమితి భావః - భక్త్యభావహేతుం, నిరసనీయం తదభావదనువృత్తం చాహ॥ అనాదీతి॥ పాపాక్షిప్తవాసనయోశ్చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిశబ్దః- ఉపాయాదిత్రయబుద్ధయోఽశేషశబ్దోక్తాః - శేముషీదోషఫలమాహ॥ అనధిగతేతి॥ శాస్త్రజ్ఞత్వం సవిశేషవరత్వాతిశయత్వరాభిమతప్రాబల్యాచ్చ - ఆదిశబ్దాదనుమానాదితర్కానుమానయోరవాన్తరభిన్నావరస్సకలశబ్దః - వృత్తం బోధనమ్ - అర్థభేదవత్ప్రకృతిప్రత్యయాత్మకం పదం, తత్సముదాయాత్మకం వాక్యం, తస్య తాత్పర్యం, పరత్వాదేస్స్వరసవృత్తం, న్యాయశ్చ నానాప్రమాణానుగ్రాహకత్వం, తథా ఽభిమానేఽపి స్వోక్తానాం నసాధకత్వం, తేషాముభయవిషయవిశేషాశ్చ తత్తాత్పర్యం చానధిగతమిత్యర్థః - కుతర్కకల్పకత్వమిత్యాహ॥ వికల్పేతి॥ ప్రథమః కల్ప ఏవ భజ్యతే న్యాయాత్తైర్బాధ్యత్వాత్సారతయా బుద్ధైః కుతర్కైః కల్పితమిత్యర్థః - స్వమతస్య మానసత్వోపపన్నతాం బోధాయనటఙ్కాదిబహుశిష్టపరిగ్రహం చాహ॥ న్యాయేతి॥ అనాదరణీయమనాదర్తుమయోగ్యమ్॥

౧. ఏవం సంక్షేపతః ప్రతిజ్ఞాతమర్థముపపాదయితుమారభతే॥ తథాహీతి॥ సకలమతాభిమతమానాన్తరపురస్కారేణోపన్యస్యతే శ్రుత్యాదిష్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాయోగాత్ - అతో మానాన్తరాణాం సవిశేషపరత్వం దర్శయితుం నిర్విశేషే మానాభావం ప్రతిజానీతే॥ నిర్విశేషేతి॥ ఇదమ్ - ప్రమాణత్వేన లోకప్రసిద్ధం, పరసమ్మతం చాహ॥ సవిశేషేతి॥ విశేషేణ నిర్విశేషః - తస్యాగ్రిమసః - ధర్మతయా ధర్మితయా వానాన్యానుబద్ధవస్తు ఇత్యర్థః - నిర్విశేషం వస్తు న మానగమ్యం, కింతు స్వసిద్ధిమిత్యాహ॥ యస్త్వితి॥ స్వగోష్ఠీనిష్ఠః - సర్వలోకసర్వపరీక్షకాసమ్మతిః - అనుభవం దర్శయతి॥

స్వరూపం, సోఽప్యర్థస్సాక్షాత్ప్రవిశేషానుభవాశ్రయనిరస్తః। ఇదమహమదర్శమితి తేన తస్య శేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్ తస్యైవ మానుభవానామ్. సవిశేషత్వానుభూయమానా సానుభవః। తేనచిత్యస్యాభాసే నిర్విశేష ఇతి నిష్ప్రపంచప్రమాణస్యాతిరేకాభిప్రాయసా ధారణ స్వభావవిశేషైర్విశిష్టత్వమితి నిష్కర్షహేతుభూతైస్స్వతోఽతిరేకాభిప్రాయసా ధారణైస్స్వభావవిశేషైస్సవిశేషవిషయత్వం. అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తు నోఽన్యవిశేషానిరస్యన్త ఇతి నత్వయన్నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ధియోహీత్యం స్వప్రకా శకాద స్మాదుర్విషయప్రకాశ నస్వభావయోరుపలబ్ధేః. స్వావేదనమయీత్యానుభవ విశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావగతనిపుణతర ముపపాదయిష్యామః. స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయో హ్యనేకే విశేషాస్సన్త్యేవ. తేచనవస్తుమాత్రమితి శక్యావపాదనాః. వస్తుమాత్రాభ్యుపగమేఽపి విధాభేదవివాదదర్శనాత్. స్వాభిమతవిధావిశేషైస్స్వమ తోపపాదనాత్. అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యమ్॥

౨. శబ్దస్యతు విశేషేణ సవిశేష ఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యమ్. పదవాక్య

ఇదమితి॥ సవిషయత్వ ప్రకాశత్వాపరోక్షత్వాదిర్విశేషః. విశిష్టవిషయశబ్దో హా బాధకః. విశిష్టతయాభాసమాన త్వంవివక్షితమ్. అనుభూయమాన ఇత్యత్రాపి తథా. ప్ర తీత్యాఽపి యుక్త్యాధితం సవిశేషత్వమిత్యత్రాహ॥ సవిశేషాఽపీతి॥ నిష్ప్రపంచప్రమా ణః. నిష్ప్రకర్షదశాయాం పదార్థాంతరప్రసంగాత్. స్వరూపస్య ధర్మేతరత్వప్రయుక్త వ్యావృత్తిం శాస్త్రాణామైక్యపత్తాతిరేకాభిప్రాయకమ్. అసాధారణప్రభావిరోధవ్య తిరేకాసిద్ధ్యభావాయ స్వాసాధారణశబ్దః. సామాన్యేన తత్త్వతో ధృతత్వాచ్చ వస్తుజ్ఞేయ ఇతి పునః కీర్తనమ్. విశేషస్యాభానే తత్త్వాన్తరత్వం భవత్వితి ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతశ్చ శక్యలక్షణవిశేషాభ్యుపగమాత్. శుక్తిత్వనివృత్తి రూపాన్యనివృత్తివత్ నిరా కృతిర్వా విశేషాసిద్ధిరితి భావః. శైత్యాప్రామాణికైః. అన్యధటాదిగతరూపాద్యాః వ్యాప్తిన్యూనా. స్వానుభవేచ కత్వకర్తృత్వప్రామాణ్యుపగమ్య నిరాకర్తుర్నవిశే షస్యానుక్తిః, అథవైక నేత్యాహ॥ ధియోహీతి॥ ధీస్వం విషయప్రకాశకత్వమ్. స్వప్ర కాశకత్వం స్వాధీనప్రకాశత్వమ్. సాధనంచ సాధ్యం చేత్యర్థః. జ్ఞాతృజ్ఞేయయోర్వ్యవస్థాని యమోపలబ్ధేరితి హేత్వర్థః. సవిషయభాసనం స్వభావః, స్వావేదనా తత్ప్రస్ఫుటీకృ త్యాహ॥ స్వావేతి॥ అనుభవః ఆత్మస్వరూపమ్. స్వావగతేః అహమర్థాత్మత్వ సముద్ధార వసరే. నిపుణతరమ్. ఉరోక్త్యా యుక్త్యైవేతి భావః. ఉరసాధ్యస్సవిశేషత్వమాహ॥ స్వ ఏ॥ తే స్వరూపమిత్యత్రాహ॥ తేచేతి॥ పరం ప్రతి స్వరూపం సాధ్యం చేత్ సిద్ధసాధ్యతా. అతో వైశిష్ట్యేన విశిష్టం చ నైకమిత్యర్థః. నిమిత్తభూతా దుపపాదనాచ్చ॥ స్వాభిమతేతి॥ సాధకస్య సవిశేషత్వం ఫలితమ్. స్వాభిమతశబ్దస్సాధనవిశేషణమ్. స్వ ప్రసిద్ధం సాధ్యం చైకమిత్యర్థః. సాధ్యసాధనధర్మాణామిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతః ఉక్తహేతుభిః. సాధ్యాద్యప్రామాణికత్వే వయం తోషిణో న్యాయసిద్ధం విపరీతా కా రప్రసంగశ్చేతి ప్రామాణికవత స్వాభిప్రాయః॥

౨. ప్రత్యక్షానుపపత్త్యా స్వానుభవస్య సవిశేషసాధకత్వముక్తమ్. అథ ప్రమా ణాన్తరస్య ప్రతిజ్ఞాతం తత్త్వమానసవిశేషవిషయత్వం తత్త్వప్రవిశేషప్రదర్శనేన శ

రూపేణ ప్రవృత్తేః - ప్రకృతిప్రత్యయయోగేనహి పదత్వమ్ - ప్రకృతిప్రత్యయయో-
రర్థభేదేన పదస్యైవ విశిష్టార్థ ప్రతిపాదనమపవర్జనీయమ్ - పదభేదశ్చార్థభేద ని-
బన్ధనః - పదసంఘాతరూపస్య వాక్యస్యాపి అనేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన
నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేషే వస్తుని శబ్దః ప్రమాణమ్ ॥

3 - ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పక సవికల్పక భేదభిన్నస్య న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణ-
భావః - సవికల్పకం జాత్యాద్యనేకపదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయమ్ ॥

౪ - నిర్వికల్పకమపి సవిశేషవిషయమేవ - సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూతపదార్థ
విశిష్టప్రతిసంధానహేతుత్వాత్ - నిర్వికల్పకం నామ కేనచిద్విశేషేణ వియుక్తస్య గ్ర-
హణమ్ - న సర్వవిశేషరహితస్య - తథాభూతస్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనాత్, అ-
నుపపత్తేశ్చ - కేనచిద్విశేషేణేదమిత్థమితి హి సర్వా ప్రతీతిరుపజాయతే త్రికోణసా-
స్నాదిసంస్థానవిశేషేణ వినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్ ॥

5 - అతో నిర్వికల్పకమేకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమ్ - ద్వితీయాది

వృత్త్యాఖ్య పదపదేప్రత్యయాత్మకాలం స్వపదే సుకరాం సవిశేషగతః శబ్దం రూప-
యతి ॥ శబ్దస్యేతి ॥ అతస్తు విశేషేణ శబ్దా - పదరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి ॥ ప్ర-
కృతీతి ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ ప్రకృతిప్రత్యయయోగేతి ॥ వాక్యరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృ-
ణోతి ॥ పదేతి ॥ వాక్యార్థస్యాపి నిర్విశేషసిద్ధికథాం పరిహరన్నేకపదయతి ॥ పదసం-
ఘాతేతి పదార్థసంసర్గవిశేషో వాక్యార్థః, నతు పదార్థప్రభేదమిత్యర్థః - నిర్విశేష-
వస్తుప్రతీతిమాత్రం, న తు ప్రమితిః, విభక్తిరతదయోగావశ్యంభావాత్ వాక్యార్థేఽప్య-
పేక్షయా ప్రమాణశబ్దః - ఇత్థంవిభాగాభావే పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ శాస్త్ర-
ప్రవృత్తిః - తస్మాదయమభిప్రాయస్తత్ప్రయుక్తశ్చేత్ సంకోచః - నగరాదివిశేషస్థిత-
స్య సకళ్ప్యన్నిర్విశేషః అంశేనాప్తతోహి తత్పర్యాదివత్ ॥

3 - అథ ప్రత్యక్షస్యాపి తథాత్వం ప్రతిజానీతే ॥ ప్రత్యక్షస్యేతి ॥ దృష్టాన్తరయో-
పపత్త్యా ప్రతిసంధ్యనుపయోగితయా చ సవికల్పకోపాదానమ్ - తదర్థం తత్స్వరూ-
పమాహ ॥ సవికల్పకమితి ॥

౪ - ఇతరస్యాపి తథాత్వమాహ ॥ నిర్వికల్పకమపీతి ॥ స్వస్మిన్నిర్వికల్పకే - అను-
భూతజాత్యాదివిశిష్టవిషయస్య సవికల్పకప్రతిసంధానస్య హేతుత్వాదిత్యర్థః - స-
కలవిశేషశూన్యవస్తుభానం హి నిర్వికల్పకమ్; అతో హేతుత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ ॥ నిర్వికల్ప-
కం నామేతి ॥ కథమిత్యత్రాహ ॥ తథేతి ॥ అదర్శనం వివృణోతి ॥ కేనచిదితి ॥ స్వస్వాదృశ్య-
మానాద్వ్యావృత్తం హి ప్రతీయతే సర్వత్ర - వక్ష్యమాణా నైవ శబ్దః - అనుపపత్తిం వివృణోతి ॥
త్రికోణేతి ॥ అయోగాద్దృష్టాన్తాసిద్ధిర్విరోధిశ్చేత్యనుపపత్తిః - సవిశేషవిషయత్వేన
స్వాత్ ప్రత్యక్షస్యాసాధారణబాధకతర్కః, ప్రత్యయత్వాదితి హేతుశ్చ ప్రేత్య - నిర్వి-
కల్పకం నామేతి ప్రతిజ్ఞాతస్య తత్సిద్ధ్యవిద్ధో ప్రమాణం ప్రత్యక్షం ప్రత్యాఖ్యాత-
మేవ స్యాత్ ఉక్తం భవతి - ఏవం కతిపయవిశేషరహితవిషయం నిర్వికల్పకముక్తం భవతి -
తథా సతి వికల్పశబ్దో వికల్పవిశేషవిషయస్స్యాత్ ॥

5 - ఉక్తస్య సవికల్పకనిర్వికల్పకవిభాగస్యోదాహరణమాహ ॥ అత ఇతి ॥ కిమి-

పిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే - తత్ర ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గోత్వాదేరనువృత్తాకారతా న ప్రతీయతే - ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేష్వేవ అనువృత్తిప్రతీతిః - ప్రథమప్రతీత్యనుసంహితవస్తుసంస్థానరూప గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టత్వం ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణావసేయమితి ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమ్ - సాస్నాదివస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిః ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గృహ్యత ఇతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్యాపి సవికల్పకత్వమ్ - న పునస్సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణాత్ - సంస్థానరూపజాత్యాదేరప్యైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్ సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ప్రథమపిణ్డగ్రహణేపి ససంస్థానమేవ వస్త్విత్థమితి గృహ్యతే - అతో ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా సంస్థానివత్సంస్థానవద్వస్తుధర్మవదేవ గృహ్యత ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమేవ - అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వమ్॥

౬. అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తమ్ - ఇదమిత్థమితి ప్రతీతావిదమి

దంశస్యేత్థమంశమాత్రమితి తజ్జాతీయం గ్రాహ్యభేదం దర్శయతి॥ తత్రేతి॥ అనువృత్త్యప్రతీత్యప్రతీత్యోశ్శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తతాం దర్శయతి॥ ప్రథమేత్యాదివాక్యద్వయేన॥ అనువృత్తిధర్మః-ధర్మో హి వికల్పః-గోత్వపర్యాయ వస్తుసంస్థానశబ్దః- తద్వ్యవహారాయ సాస్నాదిశబ్దః - అనువృత్త్యగ్రహేఽజ్ఞాతిరగృహీతా స్యాదిత్యత్రాహ॥ నపునరితి॥ అగ్రహణాసంభవముపపాదయతి॥ సంస్థానరూపేతి॥ సంస్థానరూపశబ్దాభిప్రాయం వి[illegible] పూర్వం మానతయోక్తవిశిష్టప్రతిసన్ధానరూపాహంకారవదర్థమానమేయాను[illegible]ప్రత్యభిజ్ఞావిశిష్టగ్రహణమాహ॥ సంస్థానరూపేత్యాదినా॥ హేతుద్వయేన గర్భి[illegible]దేశ[illegible]నః - అనువృత్త్యగ్రహేఽపి ప్రకారప్రకారిభావేన గ్రహణమిత్యభిప్రేతః ఇదమిత్థమితి చాపి వక్ష్యతే - ప్రథమే జాతిరగృహీతా చేద్ద్వితీయాదిషు తదనువృత్తిరగృహీతా - అనేకవ్యక్త్యన్వయిరూపాహి సా- న చాన్వయోఽన్వయినః పూర్వవ్యక్తితయా పరామర్శనైవ ద్వితీయాదిషు గృహ్యతే- అత ఏవ జాత్యాదయో విశేష్యం చ నిర్వికల్పకే సంబద్ధవిరహేణ గృహ్యన్త ఇత్యపి నిరస్తమ్- మానమేయానుపపత్త్యభావాత్ప్రత్యక్షధియస్సర్వత్ర పృథగ్గ్రహణపూర్వత్వం న సంబద్ధధీత్వాత్ - కిం తు భిన్నసామగ్రీవేద్యస్సన్నికృష్టసంబన్ధవిషయత్వాదయుక్తమ్- సామగ్రీభేదాచ్చ యథాయథం దేశకాలస్వభావవిప్రకర్షణ సౌక్ష్మ్యవ్యవధివ్యవ్యతమే న భవన్తి - యథా దణ్డదేవదత్తప్రత్యభిజ్ఞావిషయభూతగ్రన్థాదౌ - కించ దణ్డదేవదత్తయోః పృథక్స్థితయోః పృథగ్గ్రహణం సమావస్థితయోరాత్తయోర్విశిష్టగ్రహణే సన్నిహితసంబన్ధివిషయాభావ ఇవ సన్నిహితసంబన్ధవిషయాభావేఽప్యనుపయుక్తమ్- నన్వనువృత్తిగ్రహాగ్రహాభ్యాం వైషమ్యముక్తమ్, తథాపి ప్రథమద్వితీయాదిగ్రహస్య సవికల్పకత్వనియమః, తస్మిన్నప్యనువృత్త్యగ్రహసంభవాదిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతః ప్రథమసంస్థానవస్తుగ్రహణాత్-ద్వితీయాదిగ్రహణమ్-ద్వితీయాదిత్వేన గ్రహణమ్ - అనైవమ్నకరణవిధుర ప్రథమేతరగ్రహణవ్యవసాయః - సంస్కారసహకారివిరహాద్గ్రాహకవైషమ్యమ్-పూర్వోక్తం తు గ్రాహ్యవైషమ్యమితి ద్రష్టవ్యమ్-ద్వయోరపి సవిశేషవిషయత్వం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౬. ప్రసంగాద్భేదాభేదవాదం నిరాకరోతి॥ అత ఏవేతి॥ అత ఏవ- ప్రథమపిణ్డగ్రహ

త్థం భావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే. తత్రేత్థం భావస్తావద సం
స్థాన విశేషః, తద్విశేష్యం ద్రవ్యమిదమంశ ఇత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరాహతమేవ-
తథాహి- ప్రథమమేవ వస్తు ప్రతీయమానం, సకలేతర వ్యావృత్తమేవ ప్రతీయతే- వ్యా
వృత్తిశ్చ గోత్వాది సంస్థాన విశేష విశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః- సర్వత్ర విశేషణ వి
శేష్యభావ ప్రతిపత్తౌ తయోరత్యన్తభేదగ్ర ప్రతీత్యైవ సువ్యక్తః- తత్ర దణ్డకుణ్డలాద
యః పృథక్సంస్థాన సంస్థితాస్స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తర విశేషణత
యావతిష్ఠన్తే- గోత్వాదయస్తు ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థభూతాస్స్వాశ్రయద్రవ్య
విశేషణతయావస్థితాః- ఉభయత్ర విశేషణ విశేష్యభావస్సమానః- తత ఏవ తయో
ర్భేదప్రతిపత్తిశ్చ- ఇయాంస్తు విశేషః. పృథక్ స్థితిప్రతిపత్తియోగ్యా దణ్డాద
యః, గోత్వాదయస్తు నియమేన తదనర్హా ఇతి- అతో వస్తు విరోధగ్ర ప్రతీతిపరా
ణస్య విశిష్టవిషయత్వసమర్థనాదేవ-

సర్వత్ర- పిణ్డత్వయే జాతివ్యక్త్యోశ్చ- అతశ్శబ్దా
భిప్రేతమాహ ॥ ఇదమితి ॥ పిణ్డస్య యశ్చేదాభేద నిర్వాహక జాతివ్యక్త్యోస్త దఙ్గీకారే
తత్ర విరోధాయాకారాన్తరాభావాత్ ప్రతీతిరేవ పరస్య శరణమితి తప్ప్యదాపా
య ప్రథమమపి భేదప్రతిపత్తిః ప్రదర్శ్యతే ॥ ఇదమిత్థమితి ॥ తదేవ వివృణోతి ॥ త
తేతి ॥ ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణమేక శబ్దానువిద్ధప్రత్యయో మత్వర్థీయా
నపేక్షసామానాధికరణ్యం సహధీనియమశ్చేతి జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదసాధక హేతవ
ముష్టయమాశఙ్క్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ తేషు ప్రథమం ప్రత్యస్యతి ॥ ప్రథమమేవేతి ॥ త
తః కింభేదేన గ్రహణస్యేత్యత ఆహ ॥ వ్యావృత్తిశ్చేతి ॥ అత్రాఖణ్డభఙ్గశ్చ ఫలితః- ధర్మి
ణో వ్యావృత్తిర్ధర్మ ఏవేత్యుక్తేః- ధర్మస్యైవ హి స్వరూపం వ్యావృత్తిః- శుక్తిత్వగ్రహ
గ్రహయోర్భ్రమనివృత్త్యనివృత్తిదృష్టేరితి- గోత్వాదివిశిష్టధీరస్తు, తతః కింభేదధియ
ఇత్యత ఆహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ సర్వత్ర- దణ్డదేవదత్త గోత్వతదాశ్రయాదిషు- తథాహిన
మాధీనియమాదివైషమ్యత్రయం కథమిత్యత ఆహ ॥ తత్రేతి ॥ అపృథగ్విశేషణత్వాదిత్య
ర్థః- ఏకశబ్దానువిద్ధధీర్విశేష్యైక్యవిషయా- ఏకో దణ్డీతివత్- అపృథగ్విశేషణవాచిత్వా
న్మత్వర్థీయప్రత్యయానపేక్షా- సహభావో ద్విత్వసాధకః- తన్నియమస్తు సుతరామ్-
అతో విరుద్ధత్వమ్- కిం చ తన్నియమస్తు సాధారణానైకాన్త్యాన్నైక్యసాధకః- భేదాం
శస్తూభయోరపగతః- తత్సమ్బన్ధస్తు శైత్యౌష్ణ్యసమ్బన్ధవద్విరోధాద్దురుపపాదః- నియ
తసమ్బన్ధశ్చ నైక్యమ్- అజసంయోగవత్- ఏవం వైషమ్యం చేత్కథం సర్వత్రేతి గ్రన్థేతుల్య
తోక్తిరిత్యత ఆహ ॥ ఉభయత్రేతి ॥ ఇదమిత్థం తయోర్భేదో నివార్యః- ఉభయసంమ
తేః- న తద్విరుద్ధాభేదక్లృప్తిః- న హ్యాన్తరాకారభేదస్యాధారతాకారకల్పక ఇత్యర్థః-
జాత్యాదావేవ తన్నియమః, న దణ్డాదావితి వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమైక్యం కల్ప్యమిత్యత్రా
హ ॥ ఇయానితి ॥ తదపి హైవేతి కుత ఇత్యనాశ్వాసే స్వభావేన పర్యవసానాత్ప్రతిపన్న
విరుద్ధక్లృప్తిగౌరవమయుక్తమిత్యర్థః- యద్వా భేదతుల్యే దణ్డాదావపి సహధీనియ
మస్యాజ్జాతివ్యక్త్యోరాపాదనస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఇయానితి ॥ న హి నాధారతాకారసత్య
వాన్తరభిదాత్యాజ్యేత్యర్థః- అథ ప్రతీతిరేవ శరణం, శ్రయతః పరస్యైవ ప్రతీతిపరా
హతిమాహ ॥ అత ఇతి ॥ యది తయోరైక్యం, తాన్యతరదేవ ప్రతీయేత, న చ తథా ప్రతీయ

(౫౦) అనుమానాదిమానానాం సవిశేషవిషయత్వమ్-ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వభఙ్గః
హాత ఇతి ప్రతీతి ప్రకారనిహ్నవాదేవోచ్యతే. ప్రతీతి ప్రకారో హీదమిత్థమిత్యే
వ సర్వసమ్మతః. తదేతత్ప్రకారేణ నైకస్మిన్న సమ్భవాదితి సువ్యక్తముపపా
దితమ్.

౭ - అతః ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాదిదృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిష
యత్వాదనుమానమపి సవిశేషవిషయమేవ - ప్రమాణసఙ్ఖ్యావివాదేపి సర్వాభ్యుప
గతం ప్రమాణానామయమేవ విషయ ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః-వ
స్తుగతస్వభావవిశేషైస్తదేవ వస్తు నిర్విశేషమితి వదన్ జననీ వన్ధ్యాత్వప్రతిజ్ఞాయామి
వ స్వవాగ్విరోధమపి న జానాతి॥

౮ - యత్తు ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన న భేదవిషయం, భేదశ్చ వికల్పా
సహత్వాద్దుర్నిరూప ఇత్యుక్తం, తదపి జాత్యాదివిశిష్టస్యైవ వస్తునః ప్రత్యక్షవిష
యత్వాజ్జాత్యాదేరేవ ప్రతియోగ్యపేక్షయా వస్తునస్స్వస్య చ భేదవ్యవహారహేతు
త్వాచ్చ దూరోత్సారితమ్- సంవేదనవద్రూపాదివచ్చ పరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోః
స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వం యుష్మాభిరభ్యుపేతం భేదస్యాపి సమ్భవత్యేవ-
అత ఏవ చ నానవస్థాఽన్యోన్యాశ్రయణం చ - ఏకక్షణవర్తిత్వేపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య

తే, తథాపి నైక్యమ్, అన్యతరదప్రతీతం స్యాదితి భావః - ఏతన్నిరాసస్య సౌత్రత్వమా
హ॥ తదేతదితి॥

౭ - మానాన్తరాణామపి సవిశేషవిషయత్వమాహ॥ అత ఇతి ॥ త్రిత్వమేవాభ్యు
పేతమ్-ఆధిక్యపక్షేఽప్యాహ॥ ప్రమాణేతి॥ సర్వమానసవిశేషవిషయత్వనిస్తరోక్త్యా ప్ర
క్తత్వం గ్రాహ్యోక్తావివ బుద్ధిస్థస్య సిద్ధనాదపి న నిర్విశేషసిద్ధిరితి జ్ఞాపనాయ ప్రాగుక్త
సవిశేషత్వే బాధకతయా పరోక్తయుక్త్యభ్యుపగమేఽపి యుక్తిరూపవిశేషైస్సవిశేష
త్వమవర్జనీయమితి పూర్వోక్తం స్మారయన్ స్వవాగ్విరోధం చ దర్శయతి॥ వస్త్వితి॥

౮- అథ భేదవ్యుదాసకకుతర్కాన్ నిరస్యన్ పరోక్తమానమేయానుపపత్తి
ఉపపదతి॥ యత్త్వితి॥ న తావద్భేదస్య న ప్రతీతిః- శాస్త్రకథానారమ్భప్రసక్తేస్స్వవా
గ్విరోధాచ్చ - నాపి తస్యానిర్వాచ్యత్వమ్- తస్యాః కార్యత్వేన కల్ప్యత్వాన్మూలస్య-న చా
స్య దుర్నిరూపత్వం-కార్యోత్పత్త్యనుగుణరూపత్వాత్కారణస్య-నాపి నిర్విషయత్వమ్-
సత్త్వాద్ధర్మాన తర్కవిశేషవిషయధియోపి తథాత్వే ప్రతిజ్ఞాతనిర్విషయధీత్వాసిద్ధేః-
అన్యథాత్వే ప్రతిజ్ఞావ్యాఘాతాచ్చ-బాధ్యవిషయత్వేఽపి తథా ప్రత్యక్షాదిభిర్బాధోన
దృష్ట ఇతి కృత్వా యౌక్తికబాధం పరిహరతి॥ తదపీతి॥ జాత్యాదేరేవ-స్వపరనిర్వా
హకస్య ప్రతియోగ్యపేక్షస్యైవ చేతి భావః - దూరోత్సారితం - యావత్తర్కం స్థితేః
కల్ప్యత్వేఽపి ఏకక్షణ ఏవ సుగ్రహత్వోక్త్యాఽతీవ నిరస్తమితి భావః- స్వాన్యనిర్వాహం
పరోక్త్యైవ దర్శయతి॥ సంవేదనవదితి॥ పక్షవత్సపక్షవచ్చేత్యర్థః - అనేన పరోక్త

దోషస్య పరిహృతత్వమాహ ॥ అత ఏవ చేతి॥ అత ఏవ - జాత్యాదేః స్వపరనిర్వాహక
త్వాత్ తద్విశిష్టగ్రహణస్యైవ భేదగ్రహణత్వాచ్చేత్యర్థః- క్షణికత్వోపగమేనాహ॥
ఏకక్షణేతి ॥ ప్రతియోగ్యనపేక్షయా యౌగపద్యమైక్యాయోగః ప్రత్యుక్తః - మేయా
నుపపత్తౌ స్వరూపపక్షోక్తదోషస్య తయైవ పరిహృతేః - వ్యవహారవిశేషేతు తదపే

తస్మిన్నేవ క్షణే వస్తుభేదరూపత్వం సంస్థానరూపగోత్వాదేర్గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం న కించిదిహాతిష్ఠతి - అపి చ సన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి విశిష్టవిషయా ప్రతిపత్తిర్విరుధ్యతే - యది చ సన్మాత్రాతిరేకి వస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణో భేదః ప్రత్యక్షేణ న గృహీతః, కిమిత్యశ్వార్థీ మహిషదర్శనే నివర్తతే - సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవ విషయశ్చేత్ తత్ప్రతిపత్తివిషయసహచారిణః సర్వే శబ్దా ఏకైకప్రతిపత్తిషు కిమితి న స్మర్యన్తే - కిఞ్చ అశ్వో హస్తీతి చ సంవేదనయోరేకవిషయత్వే న ఉపరితనస్య గృహీతగ్రాహిత్వాద్విశేషాభావాచ్చ స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాత్ - ప్రతిసంవేదనం విశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతం భవతి - సర్వేషాం సంవేదనానామేకవిషయతాయామేకేనైవ సంవేదనేనాశేషగ్రహణాదన్ధబధిరాద్యభావశ్చ ప్రసజ్యేత - న చ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే - తస్య రూపరూపిరూపైకార్థసమవేతపదార్థగ్రాహిత్వాత్ - నాపి త్వచా - స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్ - శ్రోత్రాదీన్యపి న సన్మాత్రవిషయాణి - క్రమేణ శబ్దరసగన్ధలక్షణవిశేషవిషయాణ్యేవ - అతస్సన్మాత్రస్య గ్రాహకం న కిఞ్చిదిహ దృశ్యతే - నిర్విశేష సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణైవ గ్రహణే తద్విషయాగమస్య ప్రాప్తవిషయత్వేన అనువాదకత్వమేవ స్యాత్ - సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయభావశ్చ - తతో జడత్వనాశిత్వాదయశ్చ స్వయమేవోక్తాః - అతో వస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ ప్రత్యక్షమ్.

నను - సంస్థానాతిరేకిణోఽనేకేష్వేకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యాదర్శనాత్ తత్రైవ గోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేరతిరేకవాదేఽపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్నత్వాచ్చ్యానం

క్షాశబ్దస్యాభావాత్ - అమ్బ్వాదిశబ్దవత్ - భానాదేః గవాదిశబ్దైశ్చ తదపేక్షణాత్ - పర్యాయత్వం చ పరిహృతం - అర్థానతిరేకేఽపి బ్రహ్మస్వరూపాదిశబ్దవత్ప్రయుక్తిసంభవాత్ - ధర్మపక్షే స్వపరనిర్వాహప్రతియోగ్యనపేక్షాభ్యాం నానావస్థిత్యనన్యాశ్రయా ధర్మస్య తు స్వరూపమేవ భేదః - తత్ప్రభిన్నశబ్దాస్తు ఫలసామ్యాదౌపచారికాః - ఏవం విషయదుర్నిరూపత్వే నిరస్తే ప్రతీత్యనభ్యుపగమః పరస్యాగతిరితి తన్నిరాకరోతి ॥ అపి చేత్యాదినా ॥ ప్రతిపత్తివ్యవహారశబ్దవ్యవస్థావిరోధాః సన్మాత్రమిత్యాదిగ్రన్థతాత్పర్యోక్తాః - ప్రతిదూషణం దూష్యైక్యజ్ఞాపనాయ సన్మాత్రశబ్దః - ప్రతీతివిరోధవిశేషమాహ ॥ కిం చేతి ॥ కాలభేదవత్ప్రత్యభిజ్ఞాధారావాహికధీష్వదోషాయాహ ॥ విశేషాభావాదితి ॥ ప్రత్యుపగమం దూషయతి ॥ ప్రతిసంవేదనమితి ॥ ప్రతిపత్త్రవిశేషే విరోధమాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ కథమన్ధాద్యభావస్యానిష్టత్వేతి శఙ్కాయాం పూర్వోక్తప్రతీతివిరోధం చ వివ్యానన్ధకారణస్యాభావం దుర్నిరూపతాం చ హృదయస్యతి ॥ న చేత్యాదినా ॥ సమవేతశబ్ద ఆశ్రితపరః - విశేషగ్రాహ్యవిశేషః - విశేషవిషయాణి - వ్యావృత్తవస్తువిషయాణి - సానువృత్తసన్మాత్రవిషయాణీత్యర్థః - ఆగమానర్థక్యమాహ ॥ నిర్విశేషేతి ॥ అప్రాప్తే హి సార్థతాగమస్య - అప్రసిద్ధప్రాప్తేరిత్యాహ ॥ సన్మాత్రేతి ॥ నిగమయతి ॥ అత ఇతి ॥

నను - నిగమనగ్రన్థప్రసక్తయోరర్థయోః ప్రథమముపపాదయతి ॥ సంస్థానేతి ॥ దృష్టిః ప్రత్యక్షహేతుద్వయేన నిరస్తా - నామమాత్రే వివాద ఇతి శఙ్కాశ్లోకమాశయాహ ॥ అతిరేకేతి ॥ అసమవాయిత్వేనేతరాపత్తేః - న తావదదర్శనం - జాతిసామాన్యవ్యక్తిత్వాత్

స్థానమేవ జాతిః - సంస్థానం నామ స్వాసాధారణం రూపమితి యథావస్తు సంస్థానమనుసన్ధేయమ్॥

౧౦- జాతిగ్రహణే నైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసద్భావాత్, ఉదాహారాన్తరాదర్శనాత్ అథాన్తరవాదినా వ్యక్త్యుపగతత్వాచ్చ గోత్వాదిరేవ భేదః - నను జాత్యాదిరేవ భేదశ్చేత్తస్మిన్ గృహీతే తద్వ్యవహారవద్భేదవ్యవహారోऽపి స్యాత్ - సత్యమ్ - భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవ - గోత్వాదివ్యవహారాత్ - గోత్వాదిరేవ హి సకలేతరవ్యావృత్తిః - గోత్వాదౌ గృహీతే సకలేతరసజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తేః - భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తిః - అయమస్మాద్భిన్న ఇతి తు వ్యవహారే ప్రతియోగినిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇత్యుక్తమ్॥

౧౧- యత్తు ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేన పారమార్థ్యమయుక్తం, తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యావృత్త్యనువృత్తివిశేషస్వభావైర్ని పరికల్పితమ్ -

---

త్వాదిశబ్దవదనుగతవ్యవహారోऽన్యథాసిద్ధ ఇతి న కల్పనమ్ - శబ్దానుగమస్తు సౌసాదృశ్యాదిత్యర్థః - సంస్థానమవయవసంయోగవిశేషశ్చేదాత్మాదావవ్యాప్తిః, స్వరూపం చేన్న విశిష్టవిషయతా ప్రత్యక్షస్య, అనుభయం చేదస్వతన్త్రం స్యాదిత్యత ఆహ॥ సంస్థానమితి॥ స్వశబ్దోऽధ్యస్తపరః.

౧౦- అథ జాతేస్సంస్థానరూపాయా ఏవ భేదత్వమాహ॥ జాతీతి॥ వ్యవహారసద్భావాత్ప్రతియోగినిరపేక్షస్యాభావస్య తత్సాపేక్షశబ్దవాచ్యత్వమభావాభావవ్యవహారే దృష్టం, న హి ప్రతియోగ్యనపేక్షభావః, తద్వజ్జాత్యాదిరేవ భేదశబ్దవాచ్య ఇతి భావః - చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ సత్యమితి॥ వ్యవహ్రియత ఏవ - న పరం గృహ్యత ఇత్యర్థః - కథమిత్యత ఆహ॥ గోత్వేతి॥ కథం తద్వ్యవహారే తద్వ్యవహార ఇత్యత ఆహ॥ గోత్వాదిరితి॥ తథాత్వం కథమిత్యత ఆహ॥ గోత్వాదావితి॥ ఇతరాభేదబుద్ధ్యాదినివృత్తిరస్తు, తతః కిం గోత్వాదేర్భేదత్వ ఇత్యత ఆహ॥ భేదేతి॥ భేదో హ్యభేదవిరోధీతి భావః - ధర్మ్యం ధర్మినసహత్వం చ స్వరూపస్య భేదత్వే ప్రయోజకం, ధర్మినసహస్య తు ధర్మేతరస్య న స్వరూపం భేద ఇతి కణ్ఠోక్తమ్ - ప్రతియోగినిరపేక్షగోత్వాదివ్యవహార ఏవ భేదవ్యవహారశ్చేత్తత్ర ప్రతియోగ్యపేక్షతోక్తిః కథమిత్యత ఆహ॥ అయమస్మాదితి॥ సాశబ్దవిశేషస్వభావాత్ - భానాదౌ శబ్దాన్తరే చ తదభావాదిత్యర్థః.

౧౧- మానమేయానుపపత్తిం పరిహృత్యానుమానం దూషయితుమనువదతి॥ యత్త్వనరిత్యాదినా॥ దూషయతి॥ తదితి॥ ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధాబాధయోరేవ మృషాత్వామృషాత్వసాధకత్వం న వ్యావృత్త్యనువృత్తిమాత్రయోరితి విశేషః పరేణానాలోచిత ఇత్యర్థః - సోపాధిత్వకాలాత్యయాపదేశవ్యాఘాతాః ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయసర్వానుమానసాధారణాః - ఆద్యం త్వత్రైవోపపాదితమ్ - ద్వితీయశ్చ ధర్మిగ్రాహకమానబాధరూపః - తృతీయశ్చ సాధ్యసాధకసత్యత్వమిథ్యాత్వవికల్పఫలరూపః - న చ సాధ్యమిథ్యాత్వే నిత్యసమా - లోకసిద్ధతయా సంవిదపరాభ్యుపగమేన చ బాధబాధకస్య ప్రామాణికత్వాత్ - సత్యత్వసత్యత్వస్యామానకత్వాత్తదుక్తిర్నిత్యసమైవ - న చ సత్యత్వం త్యత్వాన్తరాభావాన్మృషా - నిత్యత్వవత్స్వపరనిర్వాహకత్వాత్ - దృశ్యత్వం ప్రస్తు

ర్వయోర్జ్ఞానయో ర్విరోధేహి బాధ్యబాధకభావః- బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః- అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తి- యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః, తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్ర విరోధాద్బలవతో బాధకత్వం బాధితస్య చ నివృత్తిః - దేశాన్తరకాలాన్తరసంబన్ధితయా ఽనుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావప్రతీతౌ న విరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః - అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్ర నివృత్తిర్వా కథముచ్యతే- రజ్జుసర్పాదిషు తు తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయైవాభావప్రతీతే ర్విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చేతి దేశకాలాన్తరదృష్టస్య దేశకాలాన్తరవ్యావర్తమానత్వం మిథ్యాత్వవ్యాప్తం న దృష్టమితి న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యే హేతుః॥

౧౨- యత్త్వనువర్తమానత్వాత్సత్యత్వమితి తత్సిద్ధమేవేతి న సాధనమర్హతి- అతో న సన్మాత్రమేవ వస్తు॥

చ- అధిష్ఠానత్వోపగమాత్- అధిష్ఠానాధ్యస్తయోరేకధీవేద్యత్వాచ్చ- దృశ్యత్వనియమో హేతుశ్చేచ్ఛ్రుతకన్- నతో దృశ్యత్వనియమాభావేనానుమానసౌష్ఠవాత్తద్బ్రహ్మమిథ్యాత్వేన సదనుభూత్యైక్యాత్ప్రతో దృశ్యత్వనియమాభావ ఇతి- ద్రష్టవ్యత్వశ్రుత్యా చ తత్ - అద్రేశ్యమిత్యాదినిషేధస్తు సామాన్యవిషయః- పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతి శ్రుత్యుక్తేః- విశేషనిషేధశ్చ న చక్షుషేత్యాదేః- వ్యావర్తమానత్వం చ బ్రహ్మణి వ్యభిచారి- జడాదిభ్యో వ్యావృత్తత్వాత్ - తన్మిథ్యాత్వే జడాదిత్వమ్ వ్యావర్త్యాభావాచ్చ- ఘటాదివ్యావర్తమానత్వస్యాపి మిథ్యాత్వాభ్యుపగమాత్ - వ్యావర్తమానజడాదిభ్యో వ్యావృత్తత్వం మిథ్యా న వా- ఉభయథాపి బ్రహ్మవ్యావృత్తమితి- అత్ర తు సోపాధిత్వం వక్తుం బాధస్య పక్షాన్వయిత్వాదాసాయతం శిక్షయతి॥ ద్వయోరితి॥ బాధితస్యైవేతి॥ వ్యావృత్తిశబ్దో విశేషపరః- వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ - మిథ్యాత్వసాధికా వ్యావృత్తిర్బాధితస్యైవేత్యర్థః- తతః కిమిత్యత్రాహ॥ అత్రేతి॥ దేశకాలభేదేన తత్త్వవిరోధాదబాధం దర్శయిత్వా తయోరైక్యే విరోధబాధౌ దర్శయతి॥ యస్మిన్నిత్యాదినా॥ చ ఏవార్థః- నివృత్తిః పూర్వోక్తా- ఘటాదౌ తద్విపర్యయమాహ॥ దేశాన్తరేతి॥ విరోధబాధఫలాభావమాహ॥ అన్యత్రేతి॥ అన్యత్ర విరోధబాధస్థలే- ఉక్తం దృష్టాన్తే దర్శయతి॥ రజ్జ్వితి॥ ఇత్థం వ్యాప్తిశ్శిక్షితా- ఫలితమనుమానదూషణం దర్శయతి॥ ఇతీతి॥ మాత్రేతి విరోధబాధహేతుకవ్యావృత్తివ్యుదాసః- పక్షే ఘటాభావస్యాధ్యక్షత్వేన సిద్ధసాధ్యతా- ఘటేపి చేద్విలక్షణధీబోధ్యత్వం కిం హేతుః- సోపాధికత్వమ్- ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితత్వం చేదసిద్ధిరిత్యర్థః- న సాధ్యవిశిష్టత్వముపాధేః- న హి బాధితత్వమ్- బాధార్హత్వం సాధ్యమ్ ఏనుయాంప జీవం బాధావిషయేషు సంప్రతిపన్నానత్వైష్వవృత్తేర్న సాధ్యసమవ్యాప్తిః- నైవమ్ మిథ్యాభూతేష్వత్యనయా ధియా బాధితత్వాదీశ్వరాదిధీబాధితత్వాచ్చ తేష్వపి వృత్తేః- దేశకాలవిషయభ్రమేష్వపి క్రియాదికముపాధిః- అతశ్చ న సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావః- అత ఏవ హి దేశకాలాదప్రతిపన్నోపాధావితి వక్ష్యతే.

౧౨- అథానువర్తమానత్వహేతోస్సిద్ధసాధ్యతామాహ॥ యత్త్వితి॥ సత ఏవ సత్యత్వే వ్యధికరణాసిద్ధి విరోధౌ సిద్ధసాధ్యతా చేతి భావః.

౧౪) ధీసదైక్యనిరాసః. అనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వానుభావ్యత్వే-

౧౩. అనుభూతి సద్విశేషయోశ్చ విషయవిషయిభావేన భేదస్య ప్రత్యక్ష సిద్ధత్వాదబాధితత్వాచ్చ అనుభూతిరేవ సతీత్యేతదపి నిరస్తమ్॥

౧౪. యత్త్వనుభూతేః స్వయంప్రకాశత్వముక్తం తద్విషయప్రకాశనవేలాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ - నతు సర్వేషాం సర్వదా తథైవేతి నియమోఽస్తి - పరానుభవస్య హర్షోపాదానాదిలిఙ్గకానుమానజ్ఞానవిషయత్వాత్ - స్వానుభవస్యాప్యతీతస్యాజ్ఞాసిషమితి జ్ఞానవిషయత్వదర్శనాచ్చ - అతోఽనుభూతిశ్చేత్ స్వతస్సిద్ధేతి వక్తుం న శక్యతే।

౧౫. అనుభూతేరనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యపి దురుక్తమ్ - స్వగతాతీతానుభవానాం పరగతానుభవానాఞ్చ అనుభావ్యత్వేన అననుభూతిత్వప్రసఙ్గాత్ - పరానుభవానుమానానభ్యుపగమే చ శబ్దార్థసమ్బన్ధగ్రహణాభావేన సమస్తశబ్దవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గః - ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్త్వమనుమాయ తదుపసత్తిశ్చ క్రియతే - సా చ నోపపద్యతే - న చాన్యవిషయత్వేఽననుభూతిత్వమ్ - అనుభూతిత్వం నామ వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి ప్రకాశమానత్వం, స్వసత్తయైవ స్వవిషయసాధనత్వం వా. తే చానుభవాన్తరానుభావ్యత్వేఽపి స్వానుభవసిద్ధే నాపగచ్ఛత ఇతి నానుభూతిత్వమపగచ్ఛతి - ఘటాదేస్త్వననుభూతిత్వమేతత్స్వభావవిరహాత్ - నానుభావ్యత్వాత్ - తథానుభూతేరననుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః - గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యాననుభూతిత్వాత్ - గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వమసత్త్వప్రయుక్తం నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్, ఏవం తర్హి ఘటాదేరప్యననుభూతిత్వ

---

౧౩. మిథ్యాత్వనిరాసమనుపజీవ్యధీసదైక్యం నిరస్యతి॥ అనుభూతీతి॥ అనువర్తమానత్వస్య స్వరూపాసిద్ధిం సూచయితుం విశేషశబ్దః - మానార్థాత్తద్విశేషాతిరిక్తానువృత్తవస్త్వభావాత్.

౧౪. అథ స్వప్రకాశత్వైకదేశీయాం శఙ్కామనువదతి॥ యత్త్వితి॥ వక్తవ్యాంశమాహ॥ తదితి॥ నతు సర్వేషాం సర్వదేత్యేతద్ద్వయమేవోపపాదయతి॥ పరేత్యాదినా॥ అనుభూతిశ్చేదితి॥ ఉక్తవైషమ్యవిరహాభిప్రేతః.

౧౫. అథ వ్యతిరేకిణమనువదతి॥ అనుభూతేరితి॥ అనిష్టం ప్రసఞ్జయతి॥ స్వగతేతి॥ పరధియో వేద్యత్వానుపగమే లౌకికవైదికవ్యవహారవిరోధాద్ గ్రన్థద్వయమాహ॥ పరేత్యాదినా॥ అథ కాలాత్యయాపదేశం వక్తి॥ న చేత్యాదినా॥ తదర్థం ధీస్వరూపం శిక్షయతి॥ అనుభూతిత్వమితి॥ ఘటాద్యతిప్రసక్తానుభవాన్తరవ్యావర్త్యాః - వర్తమానత్వం విషయసంబన్ధరూపేణ - అనుభూతిత్వం జ్ఞానత్వమ్ - అస్వసిద్ధవాదినా మప్యభిమ[illegible] క్షణాన్తరమాహ॥ స్వేతి॥ దణ్డచక్రేన్ద్రియాసంభవావ్యాపకత్వాత్ - ఇన్ద్రియం హి న స్వసత్తయైవ, కిం తు జ్ఞానద్వారా సాధనమ్ - పరాతీతధీవ్యావర్తకపదద్వయానుషఙ్గః - తయోః కిమిత్యత ఆహ॥ తే చేతి॥ న హి సాధారణాకారోఽసాధారణాకారప్రరోధీతి భావః - అథ సోపాధిత్వమాహ॥ ఘటాదేరితి॥ ప్రతితర్కం పరాహతిమాహ॥ తథేతి॥ ఖ్యాతేర్జ్ఞానదిత్యనతో నిష్ప్రత్యాదికర్మత్వస్య పరైరుపగమాత్ దృష్టాన్తః - ఉపాధిం శఙ్కతే॥ గగనేతి॥ ఘటాదావస్యాప్యుపాధిస్సుపచ ఇత్యాహ॥ ఏవమితి॥ తస్య పక్షే ప్రసక్తిం [illegible]

నిబన్ధనమజ్ఞానావిరోధిత్వమేవ నానుభావ్యత్వమిత్యాశ్రీయతామ్- అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వమపి తస్యాఘటాదేరివ ప్రసజ్యత ఇతిచేత్ , అననుభావ్యత్వేఽపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి ప్రసజ్యత ఏవ - అతోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యుపహాస్యమ్॥

౧౬- యత్తు సంవిదస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావా దుత్పత్తిర్నిరస్యతే, తదనన్యజాతన్యాయేన యుక్తిః ప్రదీయతే- ప్రాగభావస్య గ్రాహకాభావాదభావో నశక్యతే వక్తుమ్-అనుభూత్యైవ గ్రహణాత్ - కథమనుభూతిస్స్వతీతకాలీనమేవ స్వాభావం విరుద్ధమవగమయతీతిచేత్, నహ్యనుభూతిః స్వసమకాలవర్తినమేవ విషయీకరోతీత్యస్తినియమః- అతీతానాగతయోరవిషయత్వప్రసఙ్గాత్ - అథమన్యసే, అనుభూతిప్రాగభావాదేస్సిద్ధ్యతస్తత్సమకాలభావనియమోఽస్తీతి- కస్త్వయాఽస్యేదేవం దృష్టాన్తో యేన నియమం బ్రవీషి- హన్త తర్హి తత ఏవ దర్శనాత్ ప్రాగభావాదిస్సిద్ధ ఇతి న తదభావనిహ్నవః-తత్ప్రాగభావఞ్చ తత్సమకాలవర్తినమనుస్మర్తుః కో బ్రవీతి- ఇన్ద్రియజన్మనః ప్రత్యక్షస్యైవ స్వభావనియమః, యత్స్వసమకాలవర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వమ్- న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాఞ్చ. స్మరణానుమానాగమయోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తరవర్తినోఽపి గ్రహణదర్శనాత్ - అత ఏవ చ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావః- నహి ప్రమాణస్య స్వసమకాలవర్తినాఽవినాభావోఽర్థేన సమ్బన్ధః- అపితు యద్దేశకాలాది సమ్బన్ధితయాఽయమర్థోఽవభాసతే తస్య తథా విధా

జ్యతే॥ అనుభూతేరితి॥ అననుభావ్యత్వేపి తత్ప్రసఙ్గయతి॥ అననుభావ్యత్వేపీతి॥ ధర్మ్యేవ్యా, ధీత్వాత్, యదవేద్యం తన్న ధీః, యథా ఖపుష్పమ్- అధీత్వమజ్ఞానావిరోధిత్వఞ్చ ఖపుష్పవదసత్త్వాచ్చేదసత్త్వమపిచా వేద్యత్వే ప్రసజేత్ - యద్యద్వేద్యత్వే తత్తదవేద్యత్వేపి ప్రసజేత్ -తద్ధర్మిగ్రాహకవిరుద్ధం చేద్వేద్యత్వపక్షేపి తథేతిభావః.

౧౬- అథానుగతసామ్యవ్యభానకతయాపరోక్షం ధీనిత్యత్వానుమానదూష్యవ్యదస్యతి॥ యత్త్వితి॥ అనన్యస్యేతి॥ అసిద్ధమత్యన్తాసిద్ధం న సాధ్యత ఇత్యర్థః- గ్రాహకాభావమాశఙ్క్యాహ॥ ప్రాగితి॥ విరోధం శఙ్క్యతే॥ కథమితి॥ పరిహరతి॥ నహీతి॥ సమకాలత్వస్య గ్రాహ్యమాత్రప్రయుక్తతా నిరస్తా- అథ గ్రాహ్యవిశేషప్రయుక్తతాం దూషయితుం శఙ్క్యతే॥ అథేతి॥ వచనస్యవక్తవ్యదృష్టిరపేక్షితేత్యభిప్రాయేణాహ॥ కేమితి॥ దృష్టిసిద్ధావభావసిద్ధిమాహ॥ హన్తేతి॥ భావాభావసమకాలత్వోపగమేన దూషితేః తవత్యన్తాయుక్తమిత్యాహ॥ తత్ప్రాగితి॥ సమకాలత్వం న చేదసత్యపి ఘటేఘటోఽయమితి ధీస్స్యాదిత్యత్రాహ॥ఇన్ద్రియేతి॥ ప్రమాణానాం చేతి చశబ్దాత్ప్రత్యక్షస్య చైక్యక్యం భవతి- ధీత్వం మానత్వం ప్రత్యక్షత్వం వానతత్ప్రయోజకమ్, కింతు తదనాన్తర్గతైన్ద్రియకప్రత్యక్షమిత్యర్థః- ఉపపాదయతి॥ స్మరణేతి॥ ఆపశబ్దాదీశ్వరప్రత్యక్షమ్- హీనమానమేయావినాభావః క ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతస్సమకాలనియమాభావాద్విశిష్టసిద్ధిరిత్యర్థః- సంప్రతిపన్నమానేషు తద్దర్శనాత్తదనుగుణసమ్బన్ధో వాచ్యఇత్యర్థః- కథమిత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ తర్హి క ఇత్యత్రాహ॥ అపిత్వితి॥ స్మృతేరవిషయ

కారణస్య మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా. అత ఇదమపి నిరస్తం. స్మృతిసంస్కారబాహ్యవిషయానపేక్ష్య స్యార్థే స్మృతిదర్శనాదితి॥

౧౨. అథోచ్యేత. న తావత్సంవిత్ప్రాగభావః ప్రత్యక్షావసేయః. అవర్తమానత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తరావసేయః. లిఙ్గాద్యభావాత్. న హి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహ లిఙ్గముపలభ్యతే. నానుపపత్తిరపి కస్యచిద్దృశ్యతే. న చాగమస్తద్విషయో దృష్టచరః. అతస్తత్ప్రాగభావః ప్రమాణాభావాదేవ న సేత్స్యతీతి. యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వవిభవం పరిత్యజ్య ప్రమాణాభావే ఉపరోధశ్చేద్యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవ అభావః సమర్థిత ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్॥

౧౩. కిఞ్చ ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తాకాలే సన్తం సాధయత్తస్య న సర్వదా సత్తామవగమయద్దృశ్యత ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే. తదప్రతీతిశ్చ సంవేదనస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాదివిషయస్యైవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం ప్రతీతం చేత్తత్సంవేదనవిషయో ఘటాదిరపి కాలానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయేతేతి నిత్యః స్యాత్. నిత్యం చేత్సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమిత్యేవ ప్రతీయేత. న చ తథా ప్రతీయతే. ఏవమనుమానాదిసంవిదోఽపి కాలానవచ్ఛిన్నాః ప్రతీతాశ్చేత్ స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయన్తి

త్వం నిరస్తమిత్యాహ॥ అత ఇతి॥ అతస్స్మృతేః కాలత్వనియమాభావాత్.

౧౨. ధీరేవాభావగ్రాహికేత్యుక్తం తస్యాః ప్రమాణాన్తరాభావాత్ గ్రాహకత్వాభావం శఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ మానానవసేయత్వం వివృణోతి॥ న హీతి॥ నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ పరిహరతి॥ యదీతి॥ యదిః కిమర్థః. కిముపరోధశ్చేత్తర్హీత్యర్థః. షష్ఠం మానం పరాఙ్గీకృతమితి యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సమర్థ ఇతి.

౧౩. అర్థాపత్తిమప్యాహ॥ కిఞ్చేతి॥ సవిషయస్య వా నిర్విషయస్య వా జ్ఞానస్య నిత్యత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూష్యతే॥ ప్రత్యక్షేత్యాదినా॥ ఘటసత్తా[illegible]పరస్సర్వదాశబ్దః. తతః కిమిత్యత ఆహ॥ తదప్రతీతిరితి॥ అప్రతీతిరప్రకాశః జ్ఞానస్య వ్యవహారానుగుణ్యాభావో వివక్షితః. ఏవం విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్త్యా ధియః కాదాచిత్కత్వముక్తమ్. అథ ఘటాద్యనిత్యత్వానుపపత్తిమాహ॥ ఘటాదీతి॥ నిత్యతయావభాసనాన్యథానుపపత్తిమాహ॥ నిత్యం చేదితి॥ యత్పూర్వపక్షిణా సంవిదస్స్వతస్సిద్ధత్వేన జ్ఞానాన్తరావిషయత్వాత్ జ్ఞానాన్తరేణ తదభావో దుర్గ్రహ ఇత్యుక్తం [illegible] జ్ఞానాన్తరేణ తన్నిత్యత్వగ్రహోఽపి సమానమిత్యభిప్రాయన్నాహ॥ స్వతస్సిద్ధమితి॥ యద్వా ప్రథమార్థాపత్తేరేవానుగ్రాహకతర్కద్వయం ఘటాదీత్యాదిగ్రన్థద్వయేనోక్తమ్. అనుమానాదిధియామపి తథాత్వే విషయనిత్యత్వం ప్రసఞ్జయతి॥ ఏవమితి॥ ఏవం ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య కాలానవచ్ఛేదే సతీత్యర్థః. అనుమానాదిధియాం వేద్యస్య కాల[illegible]నియమాభావేఽపి వేద్యాతీతత్వాగామిత్వే ధీకాలాపేక్షయేతి స్వనిత్యత్వే తదసిద్ధేః [illegible] లిఙ్గాద్యపేక్షయా. లిఙ్గాదిజధియో లిఙ్గాదితత్కాలగోచరత్వాభావాత్. లిఙ్గాదేః ప్రత్యక్షధీవేద్యత్వాత్. ఉక్తరీత్యా ప్రత్యక్షస్య చ కాలానవచ్ఛిన్నవిషయ

తతశ్చసర్వే కాలానవచ్ఛిన్నానిత్యాస్స్యుః- సంవిదనురూపస్వరూపత్వాద్విషయాణామ్- నచనిర్విషయాసంవిత్కాచిదస్తి- అనుపలబ్ధేః-విషయప్రకాశనస్వభావతయైవోపలబ్ధేరేవ హిసంవిదః స్వయంప్రకాశతా సమర్థితా-సంవిదో విషయప్రకాశనతాస్వభావ విరహేసతి స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః- అనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చసంవిదనుచ్ఛిత్తైవస్యాత్ -నచస్వాపమదమూర్ఛాదిషు సర్వవిషయశూన్యాకేవలైవసంవిత్స్ఫురతీతివాచ్యమ్- యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్- తాస్వపిదశాస్వనుభూతిరనుభూతాచేత్తస్యాః ప్రబోధ సమయేఽనుసంధానంస్యాత్ - నచతదస్తి॥

౧౮- నన్వనుభూతస్యపదార్థస్య స్మరణనియమోనదృష్టచరః-అతః స్మరణాభావఃకథమనుభవాభావం సాధయేత్- ఉచ్యతే- నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరతమోవిగమాది ప్రబలహేతువిరహేఽప్యస్మరణనియమోఽనుభవాభావమేవ సాధయతి- నకేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః-సుప్తోత్థితస్యైతావన్తం కాలం నకించిదహమజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యవమర్శాన్నైవసిద్ధేః-నచసత్యప్యనుభవే తదస్మరణ నియమో విషయావచ్ఛేదవిరహాదహంకారవిగమాద్వేతి శక్యతేవక్తుమ్-అర్థాన్తరానుభవస్యార్థాన్తరాభావస్యచానుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్ -తాస్వపిదశాస్వహమర్థోనువర్తతఇతిచవక్ష్యతే॥

త్వాదితిభావః- కాలానవచ్ఛిన్నా ఇత్యనుగతలక్షణసూచనమ్- కథమిత్యత్రాహ॥సంవిదితి॥ సంవిదోవిషయానవచ్ఛిన్నాననవచ్ఛిన్నాస్స్యుః యథా ప్రకాశయన్తి తథైవవిషయైర్భవితవ్యమిత్యర్థః- సంవిదోనువృత్తావపి ఘటాద్యవస్థయేవ ధియోఽపి ప్రత్యక్షాద్యవస్థత్వేనానిత్యతోపపత్తిః - అథవోక్తమ్ ఇవధియోవచ్ఛేదకఘటాదివిగమేనిత్యత్వమిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ విషయోవచ్ఛేదకః-నిశ్చంపక హి విషయ ఉచ్యతే- అతఆశ్రయస్యాపి గ్రహణమ్-ఉత్తరత్రతు పృథఙ్నిర్దేశాద్విషయశబ్దఃకర్మమాత్రపరః- ఇహతదభావాదవచ్ఛేదకపరః- హేత్వన్తరంచాహ॥విషయేతి॥ధూమపతనయోరభావేఽపివహ్నిగురుత్వయోస్సిద్ధివత్స్వప్రకాశత్వసిద్ధిః-కింనస్యాదిత్యత్రాహ॥ సంవిదఇతి॥ నచశక్యవ్యాప్త్యభావాద్ధూమపతనయోరభావేపిమానాన్తరేణ వహ్నిగౌరవయోరివాత్ర మానాన్తరేణ ధర్మిసాధ్యయోస్సిద్ధిరభ్యుపగతేతి స్వతః ప్రకాశ్యాసిద్ధ స్సంవిదస్తుచ్ఛతేత్యర్థః-నతుచ్ఛతా,స్వాపాదావభానాదిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ యోగ్యానుపలబ్ధిముపపాదయతి॥ తాస్వపీతి॥-

౧౯- అనుభూతేఃస్మృతివ్యాప్యత్వంనేతిచోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ ఉచ్యతఇతి॥ అవస్థాన్తరానుభూతస్యచాపాయమాహ॥ నిఖిలేతి॥ జాతిస్మృతిహేతుసుకృతయోగస్యదాసాయప్రబలశబ్దః- నపరంసాధకాభావః, బాధకంచాహ॥ సుప్తేతి॥అన్యథాసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ జ్ఞాతృజ్ఞేయయోఃస్మృతిహేతుత్వంవ్యాప్త్యాచేదనుభవహేతుత్వమపిస్యాత్- వ్యాప్త్యభావాచ్చేత్స్మృతిహేతుత్వమపి నస్యాదితిభావః- అహమర్థవిగమమభ్యుపేత్యోక్తమ్- అతనఏవాహ॥ తాస్వపీతి॥

(౫౮) అనుభూతేః స్వాకారాన్తరాభావ విభాగాభావానుమానభఙ్గః।

౨౦. నను స్వాప్నాదిష్వప్యవిశేషానుభవోఽస్తీతి పూర్వముక్తమ్—సత్యముక్తమ్—స ఏవాత్మానుభవః—స చ సవిశేష ఏవేతి స్థాపయిష్యతే. ఇదానీం సకలవిషయవిరహితా నిరాశ్రయా సంవిన్నిషిధ్యతే. కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేత్—న—సా చ సాశ్రయేతి వ్యుత్పాదయిష్యతే—అతోఽనుభూతిర్వ్యయం స్వప్రాగభావం న సాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్న శక్యతే వక్తుమ్. అనుభూతేరనుభావ్యత్వేన ప్రాగభావోపపాదనేన అన్యతోఽప్యసిద్ధిర్నిరస్తా. తస్మాన్న ప్రాగభావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోఽనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ॥

౨౧. యదప్యన్యస్యా అనుభూతేః స్వవికారాన్తరవిరహనం, తదప్యనుపపన్నమ్—ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్—తస్య హి జన్మాభావేఽపి వినాశో దృశ్యతే. భావేష్వితి విశేషణే తథాఙ్కురలతాదిష్వప్యభావతి—తథా చ భవదభిమతావిద్యానుపపన్నా వపివిధవికారాస్పదం తత్త్వజ్ఞానోదయా దన్తవతీ చేతి తస్యామనైకాన్త్యమ్—తద్వికారాస్సర్వే మిథ్యాభూతా ఇతి చేత్ కిం భవతః పరమార్థభూతోఽప్యస్తి వికారః, యేన తద్విశేషణ మర్థవద్భవతి. న హ్యసావభ్యుపగమ్యతే॥

౨౨. యదప్యనుభూతిరజత్వాత్స్వస్మిన్విభాగం న సహత ఇతి. తదపి నోపపద్యతే అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాత్—అనాదిత్వేన చాభ్యుపగతాయా అవిద్యాయా ఆత్మనో వ్యతిరేకస్యైవ శ్రేయణీయత్వాత్—స విభాగో మిథ్యారూప ఇతి చేత్—జన్మప్రతిబద్ధః పరమార్థవిభాగః క్వచిద్దృష్టస్త్వయా—

---

౨౦. ప్రాగుక్తార్థవిరోధం దర్శయఞ్ఛఙ్కతే॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ సత్యమితి॥ ఆత్మానుభవో హ్యమర్థస్య స్ఫురణమ్—ప్రభాతిరిక్తస్య దీపస్యోజ్జ్వల్యవత్—నత్వనుభూత్యనుభవ ఇత్యర్థః—అనుభూతివిరహే స ఆత్మా నిర్విశేష ఇత్యత ఆహ॥ స చేతి॥ ఇదానీం కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ఇహేతి॥ ప్రకారాన్తరేణాస్మన్మతోక్తిరితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే॥ కేవలేతి॥ ఆత్మానుభవే ఆత్మానుభవవేలాయామ్—తత్రాహ॥ నేతి॥ విషయవిరహాపి సా ధర్మిభూతా సంవిత్సాశ్రయేత్యర్థః—యద్వా ఆత్మానుభవః ఆత్మస్ఫురణమ్—ఆత్మానుభవో నామ కేవలసంవిదితి శఙ్కా—తత్రాహ॥ నేతి॥ ధర్మిస్ఫురణరూపా సంవిత్సాశ్రయా స్ఫురణం హి స్ఫురదాశ్రయో ధర్మ ఇత్యర్థః—అథ పూర్వప్రకృతం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ పరతః పక్షేఽపి తత్సిద్ధిమాహ॥ అనుభూతేరితి॥

౨౧. అజత్వమభ్యుపగమ్యాపి వికారాన్తరాభావం వ్యుదస్యతి॥ యదపీతి॥ భావత్వే సతీతి విశేషణేఽపి తద్వైయర్థ్యమభిప్రేత్యోపాలభతే॥ భావేష్వితీతి॥ వ్యభిచారమాహ॥ తథేతి॥ తథా—భావరూపా—చేత్యర్థః, అప్యర్థో వా—పరిహారం శఙ్కతే॥ తద్వికారా ఇతి॥ విశేషణవైయర్థ్యమాహ॥ కిమితి॥ అర్థవత్త్వే పసిద్ధాన్త ఇతి భావః—ఉత్పత్త్యాద్యవ్యవికారసత్యత్వే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవ్యావృత్తతయా హేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిః ఫలతి.

౨౨. అథానుత్పత్తిలక్షణహేత్వసిద్ధ్యా స్వగతనానాత్వనిరాసాసిద్ధిమభిప్రేత్య భేదమాత్రస్య విజాతీయభేదస్య చ ఉత్పత్తివ్యాప్యత్వం నిరస్యతి॥ యదపీత్యాదినా॥ సర్వవాద్యభిమతే ర్మహాదిభిరేవాభిమతే చ స్థలే వ్యభిచారం గ్రన్థద్వయేనాహ॥ అజస్యైవేత్యాదినా॥ పూర్వవత్పరిహారమాశఙ్క్య దూషయతి॥ స ఇతి॥ ప్రతిబద్ధః, వ్యా

అనాద్యేవ ఆత్మనః పరమార్థతోఽవిద్యాయా అపి వస్తుతోఽనిర్వాచ్యత్వాత్ - అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధ్య దృశ్యభేద సమర్థనేనైవ దర్శనభేదోఽపి సమర్థిత ఏవ - భేద్యభేదాచ్ఛేదనభేదవత్ ||

౨౩- యద్యపి సాపేక్షదృశ్యే దృశ్యేఽపి స్వరూపాయా దృశ్యత్వస్య ధర్మా నిత్యత్వాదయస్తేషాం సద్ధర్మత్వమపి చ - తదపి స్వాభావికైః ప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వాదయం ప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయమనైకాన్తికమ్ - న చ తే సంవేదనాతిరిక్తాః - స్వరూపాభేదాత్ - స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి తద్విషయస్య ప్రకాశనం హి సంవేదనస్య - స్వయంప్రకాశతా తు స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం యత్ప్రకాశనం నతా - ప్రకాశత్వమితి తదేవ వ్యవహారానుగుణ్యమ్ - సర్వకాలవర్తమానత్వం హి నిత్యత్వమ్ - ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛేద ఇతి - తేషాం జడత్వాద్భావరూపతా యాపి తథాభూతైరపి చైతన్యధర్మభూతైస్తైరనైకాన్త్యమపరిహార్యమ్ - సంవిదితు స్వరూపాతిరేకేణ జడత్వాది ప్రత్యనీకత్వమిత్యభావరూపో భావరూపో వా ధర్మో నాభ్యుపేతః ప్రతిషేధాత్ క్వాపి నోక్తం భవేత్ ||

౨౪- అపి చ సంవిత్సిధ్యతి నావా - సిధ్యతి చేత్సధర్మకతా స్యాత్ - నో చేత్తుచ్ఛతా గగనకుసుమాదివత్ - సిద్ధిరేవ సంవిదితి చేత్ - కస్య కం ప్రతీతి వక్తవ్యమ్ - యది న కస్యచిత్ కంచిత్ప్రతి - సా తర్హి న సిద్ధిః - సిద్ధిర్హి పుత్రత్వమివ కస్యచిత్కంచిత్ప్రతి భవతి -

---

ప్తిః - దూషణాన్తరమాహ || అవిద్యాయా ఇతి || అథ సజాతీయభేదాభావం వ్యనక్తి || అబాధితేతి || ఘటకరకాకాశవద్దృష్టాన్తమాశఙ్క్యాహ || భేద్యేతి || సంబన్ధనత్వం రూపాదీనామివోత్పాదకానుగ్రాహకాధీనత్వధియః; న తు వియత ఇవ ఘటాద్యవచ్ఛేదకమాత్రం, వ్యతిరేకేణ లభ్యాదితిభావః

౨౩- అథ స్వగతభేదనిరాసకమనుభూతేః స్వం వ్యతిరేకి, దృశ్యత్వమన్వయి చ దూషయతి || యద్యపీతి || అన్వయినః పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణం సాధారణానైకాన్తికత్వమ్ - దృశ్యధర్మాన్తరరాహిత్యాత్ - సపక్షే మనిత్యత్వాదిషు సత్స్వపి తేషు అనుభూతిత్వాదితి తదప్రతీతేః || న చేత్యాది || స్వరూపాత్పరస్పరం చ భేదః - తేషాం స్వరూపమాహ || స్వసత్తయేత్యాదినా || ఉభయగ్రాహ్యానుగతప్రకాశశబ్దార్థమాహ || ప్రకాశత్వేతి || సర్వేతి || అనుగత నిత్యలక్షణం ప్రాగుక్తమ్ - అతీతకాలావధ్యస్య - తేన సవిశేషత్వజ్ఞాపనాయైవ ముక్తమ్ - అతత్వ్యావృత్తిరూపతామాశఙ్క్యాహ || తేషామితి || శాక్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యమపి ప్రేత్యాహ || సంవిదితీతి || తుచ్ఛవద్వైషమ్యే - తత్ప్రాగుక్తం కిమపి నోక్తం భవతి సిద్ధసాధ్యత్వం, సంవిన్నిత్యేత్యాదిసమానాధికరణపదప్రయోగవైయర్థ్యం చేతి భావః

౨౪- నిర్భేదత్వే నిరాకృతే తన్ముఖేన సంవిదాత్మత్వం నిరాకర్తుముపక్రమతే || అపి చేత్యాదినా || సధర్మకతా, నానాం సవిశేషవిషయతో వ్యక్తేస్సిధ్యతస్స్వవ్యవహారానుగుణత్వలక్షణ సిద్ధిధర్మకత్వాదితి భావః - తుచ్ఛత్వస్య విశేషత్వవ్యావృత్తయా సాయం పరోక్తం శఙ్కతే || సిద్ధిరితి || సిద్ధేస్సిద్ధ్యన్తరానపేక్షత్వాదితి భావః - సవిశేషత్వమాపాదయన్ పృచ్ఛతి || కస్యేతి || కస్యాశ్రయస్య కం విషయం ప్రతి - తథాత్వే బాధకమాహ || యదీతి || తదుపపాదయతి || సిద్ధిర్హీతి || ఉత్తరం శఙ్కతే || ఆత్మన ఇతి ||

త్మన ఇతి చేత్కోఽయమాత్మా - ననుసంవిదేవేత్యుక్తమ్ - సత్యముక్తమ్ - అయుక్తంతత్ - త
థాహి-తస్యచిత్పురుషస్యేచ్ఛిదర్థజాతం ప్రతిసిద్ధిరూపతయా తత్పృష్ఠనీసాసంవి
త్స్వయంకథమివాత్మభావమనుభవేత్॥

అనే- ఏతదుక్తంభవతి-అనుభూతిరితిస్వాశ్రయంప్రతి స్వసత్తయైవకస్యచి
ద్వస్తునోవ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావోజ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామాస
కర్మకోఽనుభవితురాత్మనోధర్మవిశేషో ఘటమహం జానామీమమర్థమవగచ్ఛా
మిపటమహంసంవేద్మీతిసర్వేషామాత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధః-ఏవంస్వభావతయాహితస్యా
స్స్వయంప్రకాశతాభవతోపపాదితా- అస్యసకర్మకస్యకర్తృధర్మవిశేష
స్యకర్తృత్వవత్కర్తృత్వమపిదుర్ఘటమితి-తథాహి- అస్యకర్తుస్స్థిరస్యకర్తృధర్మ
స్యసంవేదనాఖ్యస్యసుఖదుఃఖాదిరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే-కర్తుః
స్థైర్యం తావత్స ఏవాయమర్థః పూర్వం మయాఽనుభూత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్య
క్షసిద్ధమ్- అహంజానామ్యహమజ్ఞాసిషం జ్ఞాతురేవ మమేదానీం జ్ఞానం నష్ట
మితిచ సంవిదుత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్షసిద్ధా ఇతి కథంతదైక్యమ్-ఏవంక్షణభఙ్గిన్యా
స్సంవిద ఆత్మత్వాభ్యుపగమే పూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిదమహమదర్శమితిప్ర
త్యభిజ్ఞాచన ఘటతే-అన్యేనానుభూతస్యాన్యేన నప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః-కిఞ్చానను
భూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యానిత్యత్వేఽపి ప్రతిసన్ధానాసమ్భవస్తదవస్థః-ప్రతిస
న్ధానంహి పూర్వాపరకాలావస్థాయినమనుభవితారముపస్థాపయతి నానుభూతి
మాత్రమ్-అహమేవేదంపూర్వమప్యన్వభూవమితి- భవతోఽప్యనుభూతేర్నహ్యనుభవి

ఆత్మశబ్దః పురుషవాచీ - పరిహరతి॥ కోఽయమితి॥ కింతర్హి॥ సిద్ధప్రతిసంబన్ధిత్వం
ప్రత్యక్త్వమయమితిపదేనసూచ్యతే,తద్ధ్యాత్మలక్షణమ్, తాదృశాత్మా అహమర్థ ఏవ, న
ధీరితిభావః.ఇమమభిప్రాయమజానన్ పూర్వపక్షీకోఽయమితి ప్రశ్నమాత్రంమన్వానః
పూర్వోక్తంసంవిదాత్మత్వం స్మారయన్ ప్రతివక్తి॥ నన్వితి॥ దూషయతి॥ సత్యమితి॥
అయుక్తత్వముపపాదయతి॥ తథాహీతి॥ ధర్మధర్మిరూపప్రజ్ఞాభిప్రాయా జాతశబ్దః.

అనే॥ కింజ్ఞప్తిరుత్పత్తిర్వాసిద్ధిః, జ్ఞప్తిశ్చేత్తాసిద్ధ్యర్థ్, తస్యా ఉభయసంబన్ధి
త్వేకింమానం,వ్యక్తిజ్ఞానంహి సవిషయాశ్రయం,కేవలాహి ధీరాత్మా,విషయాపాయా
సంచ కిమర్థమిత్యాదిశఙ్కాయామాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ వ్యవహారేత్యాదినాసిద్ధస్వ
రూపముక్తమ్-అవగచ్ఛామీత్యాదినాజ్ఞానసంవిదైక్యమ్- ఆత్మసాక్షిక ఇతి తత్ప్రత్య
క్షత్వేమానమ్-తథాత్వంతవాపీష్టమిత్యాహ॥ ఏతదితి॥ కర్తృనిర్దేశఫలందర్శయతి॥అస్యే
తి॥ ధర్మధర్మిభావోదర్శితః - స్థిరత్వాస్థిరత్వేవైషమ్యమాహ॥ తథేతి॥ ఉభయంక్ర
మాద్గ్రన్థద్వయేనాహ॥ కర్తృస్థైర్యమిత్యాదినా॥ అహంజానామీత్యాదినాచ ప్రత్య
భిజ్ఞావిషయతయా స్థైర్యముక్తమ్-అథతత్రాశ్రయతయా స్థైర్యమాహ॥ ఏవమితి॥ నఘ
టత ఇతి॥జ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞావదివనాన్యథాసిద్ధిరితిభావః-ఉక్తముపపాదయతి॥ అన్యే
నేతి॥అథధియఆత్మత్వాయ నిత్యత్వమభ్యుపగమ్యాహ॥ కించేతి॥ న కేవలమనిత్యత్వ
ఇత్యర్థః-కథమిత్యత్రాహ॥ ప్రతిసంధానంహీతి॥ తదేవదర్శయతి॥ అహమితి॥ త

త్వస్త్వమిష్టమ్-అనుభూతిరనుభూతిమాత్రమేవ - సంవిన్మాత్రకాలిన్యూనాతిరేకా నిర్విషయా వాత్యన్తానుపలబ్ధేర్న యుక్తమిత్యుక్తమ్ - ఉభయాభ్యుపగతా సంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతమ్-అనుభూతిమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి నిష్కర్షో హేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః ||

అ౯- ననుచాహం జానామీత్యస్మిన్ ప్రత్యయే యోఽయమనిదమంశః ప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థస్స ఆత్మా - తస్మిం స్తద్బల నిర్భాసితతయా యుష్మదర్థలక్షణోఽహం జానామీతి సిద్ధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మదర్థ ఏవ - నైవమ్ అహం జానామీతి ధర్మధర్మితయా ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధాదేవ - కిఞ్చ. అహమర్థో న చేదాత్మా ప్రత్యక్త్వం నాత్మనో భవేత్ । అహం బుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థో హి భిద్యతే ॥ నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్ । భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే ॥ అహమర్థవినాశశ్చేన్మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌ మోక్షకథాప్రస్తావగన్ధతః ॥ మయి నష్టేఽపి మత్తోఽన్యా కాచిజ్జ్ఞప్తిరవస్థితా । ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నః కస్యా

ప్యనిష్టతామాహ || భవత ఇతి || ఇష్టత్వేఽపి గతేర్నస్త్యత్వపదయుక్తమిత్యాహ || అనుభూతిరితి || ఉత్పత్త్యాదికం సవిషయాయాః నిత్యత్వాదికం త్వవిషయాయా ఇత్యాహ || సంవిదితి || కల్పనాలాఘవమాశఙ్క్యాహ || ఉభయేతి || సంవిదపి కింవత్యజ్యతే ఉపలబ్ధిర్జ్ఞాతురపి తుల్యేతి భావః - ధియో విషయాశ్రయసమ్బన్ధిత్వముపలబ్ధమపి యుక్తిహతమిత్యత్రాహ || అనుభూతీతి ||

అ౯- ||నను చేత్యాది|| అనిదమంశః పరాగర్థేతరః ప్రత్యగర్థ ఇత్యర్థః-తత్ర హేతుః ప్రకాశైకరసత్వమ్-తత్ర హేతుశ్చిత్పదార్థత్వమ్-యుష్మదర్థత్వే హేతుర్యుష్మదర్థలక్షణోపేతత్వమ్-తచ్చ ధీబలనిర్భాసనమ్-తత్ర హేతుశ్చిన్మాత్రాతిరేకః-ధీశ్చిత్త్వస్య స్వసిద్ధిః,స్వసిద్ధత్వాత్ప్రత్యక్,తత ఆత్మా,యన్నైవం తన్నైవం యథా ఘట ఇతి సంవిదాత్మత్వాయ వ్యతిరేకిత్రయం,జ్ఞానాధీనత్వాదన్యసిద్ధిః,తతః పరాక్,తతోఽనాత్మా,యథా ఘట ఇత్యహమర్థానాత్మత్వాయాన్వయిత్రయం చాభిప్రేతం పరిహరతి|| నైవమితి|| ప్రతీతివిరోధమాహ || జానామీతీతి || ధియస్స్వసిద్ధత్వమిష్టమ్-జ్ఞాతురజాడత్వం ప్రతిపద్యతే-జ్ఞాతుః ప్రత్యక్తయా ధీధర్మకతయా ధియశ్చ తద్ధర్మత్వేన పరాక్త్వేన చ సుఖాదివత్ప్రతీత్యా చతుర్ణాం హేతూనాం కాలాత్యయాపదేశ ఇతి భావః-జ్ఞప్త్యాత్మత్వజ్ఞాతృపరాక్త్వానాత్మత్వసాధకానామసిద్ధిశ్చ-ప్రత్యక్త్వం విపరీతసాధకం చేత్యాహ || కిం చేతి || స్వస్మై భాసమానః ప్రత్యక్ - పరస్మై తు పరాక్ - అహం స్వస్మై భాతి ధీశ్చ సుఖవత్పరస్మా ఇతి విపరీతత్వసిద్ధిరిత్యర్థః- కోఽహమితి,శబ్దోఽహమిత్యాద్యాగమవిరోధశ్చాభిప్రేతః । హి హేతౌ - జ్ఞానం పరాగనాత్మా చ అనహన్త్వాదితి చార్థసిద్ధమ్ - అహం ధియా పరాచో భేదోక్తేః- శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ || నిరస్తేతి|| యత్ప్రత్యనీకం దుఃఖధ్వంసనసుఖప్రాప్తిరిష్యతే తస్యైవ ముక్తావధికారివిరహాదప్రామాణ్యమిత్యర్థః- ధీస్థితిమప్యుపగమ్యాహ || మయీతి || స్వమేవ స్థితేస్స్వనాశవదపుమర్థ ఇతి భావః-న

విపక్షవిద్యతి॥ స్వసమ్బన్ధిత ఏవ హ్యనాత్మన్యపి విజ్ఞప్తిత్వాదిర। స్వసమ్బన్ధ ॥ నా-
గతుజ్ఞప్తిరేవ న సిధ్యతి। భేదస్త్వేకస్యైవచా కాపేక్షవహా దేనసిద్ధవత్॥ అతో నా-
హమర్థో జ్ఞానమాత్రైవ వృత్త్యనాత్మేతి నిశ్చితమ్। విజ్ఞానాకారమాత్రేణ దానాత్మ్యేవేతిచమతిః॥ ఏ-
తదేవ్యపేక్షితం హి విషయశ్చైతన్యజ్ఞ ఇతిచస్మృతిః। నాత్మాభిమానత్వాదర్థస్యనూతన్యా-
తోऽపి వక్ష్యతి॥ జ్ఞాతఏవేత్యతో నాత్మాజ్ఞప్తిమాత్రమితి స్థితమ్॥

౨౭. అహంప్రత్యయసిద్ధో హ్యాస్మదర్థః. యుష్మత్ప్రత్యయవిషయో యుష్మదర్థః. తత్రాహంజ్ఞాపామితిసిద్ధో జ్ఞాతా యుష్మదర్థ ఇతి వచనం జననీమేవ వన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థకం. నచాసౌ జ్ఞాతాऽహమర్థోऽనన్యాధీన ప్రకాశః. స్వయంప్రకాశత్వాత్. చైతన్య స్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతా. యః ప్రకాశస్వభావః సోऽనన్యాధీన ప్రకాశః. దీపవత్. నహి దీపాదేస్స్వ ప్రభాబల నిర్వాహితత్వేన అప్రకాశత్వ మనన్యాధీన ప్రకాశత్వంచ. కింతర్హి. దీపః ప్రకాశస్వభావః స్వయమేవ ప్రకాశతే ఉ-

---

చగత్ప్రతిరిత్యాహ॥ స్వేతి॥ ఘటాకాశవదిత్యత్రాహ॥ భేత్తురితి॥ అన్యభావః పూర్వోక్తః. జ్ఞాతాత్మా. నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ అథప్రతిస్మృతి సూత్రస్వారస్యం దర్శయతి సంవిదనాత్మత్వం నిగమయతి॥ విజ్ఞానాకారమిత్యాదినా స్థితమిత్యన్తేన॥ ముక్తజ్ఞాతృత్వసిద్ధ్యైదానాత్మ్యేవేతి. సౌత్రింజ్ఞాతృత్వమాత్మాన్వయీతి జ్ఞాపయితుముక్తం నాత్మేతి॥

౨౭. అథస్వవాక్యవిరోధమాహ॥ అహంప్రత్యయేతి॥ అస్మదర్థో యుష్మదర్థ ఇతి వ్యాహతిః. అథచిదన్యత్వేऽస్వప్రసిద్ధిత్వాప్తిః కథమితిశఙ్కాయాం హేత్వసిద్ధించాభిప్రేత్యాహ॥ నచాసావితి॥ స్వయంప్రకాశత్వాత్స్వవ్యవహారానుగుణ్యశక్తియుక్తత్వాత్. తచ్చకథమిత్యత్రాహ॥ చైతన్యేతి॥ చేతినాజ్ఞానమ్. తత్స్వభావశ్చైతన్యమ్. జ్ఞానత్వగుణకృతాజ్ఞానస్వరూపతేత్యర్థః. అస్మిన్నర్థ ఉదాహరిష్యమాణ ప్రతీతరనుగ్రాహకతర్కమాహ॥ య ఇతి॥ ఆత్మదీపయోర్ధర్మభూతజ్ఞానప్రభయోః ఘటాదివిషయం ప్రతిప్రకాశకత్వాప్రకాశ్యద్వారాయాదృగ్వ్యవహారానుగుణ్యం భవతి తాదృగ్వ్యవహారానుగుణ్యమిహప్రకాశశబ్దార్థః. ఆత్మనః స్ఫురణమ్. దీపస్యత మోవిరోధిరూపమౌజ్జ్వల్యమ్ తద్ధర్మక ఇత్యర్థః. అనన్యాధీనప్రకాశః స్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశః. న హేత్వసిద్ధిః. శుకత్వే ప్రత్యక్షేణైవ వక్ష్యమాణప్రత్యభిజ్ఞాతుః ప్రకాశత్వసిద్ధేః. యద్వానుమితివిషయమాహ॥ చైతన్యేతి॥ ధూమవత్త్వమేవహ్యగ్నిమత్త్వమితివదుక్తిరియమ్. ధీధర్మకత్వాత్స్వప్రకాశత్వమిత్యర్థః. వ్యాప్తిమాహ॥ య ఇతి॥ యస్స్వాత్మద్వా ప్రకాశద్వారా స్వవ్యవహారే తత్సజాతీయానపేక్షవస్తుధర్మకః, స స్వధర్మానపేక్షప్రకాశ ఇత్యర్థః. జ్ఞాతా స్వధర్మభూతప్రకాశతుల్యప్రకాశః, ప్రకాశధర్మకత్వాత్, యోయాదృక్ప్రకాశధర్మకః స స్వయమపి తాదృక్ప్రకాశః, యథాదీపఇతి ప్రయోగః. అనుమితిపరత్వేऽపి శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కత్వం యుక్తమ్. చైతన్యస్వభావతేతి ప్రథమాయాః స్వారస్యాదుపరి తథాహి త్యైక్య- నహితథాచేత్యుక్తమ్. అథధానన్యత్వాత్ ఘటవద్దీపోऽభాని సాధ్యవికలో దృష్టాన్త ఇత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ అప్రకాశత్వం ప్రకాశరూపత్వాభావః. అతో ఉనాధీనప్రకాశత్వమ్. ఆకాఙ్క్షాపూర్వకమర్థసిద్ధిమాహ॥ కింతర్హీతి॥ తేజస్త్వాన్నైర్హా-

స్వాన్యదపి ప్రకాశయతి ప్రభయా॥

అర- ఏతదుక్తంభవతి-యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే-యద్యపి ప్రభాప్రభావద్ద్రవ్యగుణభూతా, తథాపి తేజోద్రవ్యమేవ-నశౌక్ల్యాదివద్గుణః-స్వాశ్రయాదన్యత్ర వర్తమానత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ-శౌక్ల్యాదివైధర్మ్యాత్ప్రకాశకత్వాచ్చ తేజోద్రవ్యమేవనాన్యాదన్తరమ్-ప్రకాశకత్వంచస్వస్వరూపస్యాన్యేషాఞ్చ ప్రకాశకత్వాత్-అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయత్వతచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః-నచాశ్రయావయవా ఏవవిశీర్ణాః ప్రచరన్తః ప్రభేత్యుచ్యన్తే-మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసఙ్గాత్-దీపావయవప్రతిపత్తిః కదాచిదపి నస్యాత్-నహివిశరణస్వభావావయవా దీపాశ్చతురఙ్గుళమాత్రం నియమేన పిండీభూతా ఊర్ధ్వముద్గచ్ఛన్తః పశ్చాదనియతదేశతిర్యగూర్ధ్వమధశ్చ కరాపవిశీర్ణాః ప్రచరన్తీతి శక్యతే వక్తుమ్-అతస్సప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా వినశ్యన్తీతి పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశవినాశాచ్చావగమ్యతే-ప్రభాయాస్స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్యమాన్ద్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థా స్యాత్-అగ్న్యాదీనాం మాన్ద్యాదివత్-ఏవమాత్మాపిద్రవ్యమేవ చైతన్యగుణక ఇతి-చిద్రూపతాహి స్వయం ప్రకాశతా॥

తదపేక్ష్యం దీపస్య-వ్యభిచారాదర్శనేపి తద్వ్యాప్తిగ్రహో న న్యాయ్యః-అతిప్రసఙ్గాత్-ధాన్యత్వం న సాధ్యవ్యాప్తమ్-తమసి భానైరపేక్ష్యాత్-దీపః ప్రభానపేక్షశ్చేత్ ప్రభాతద్విషయమపి భాసయేదిత్యత్రాహ॥ అన్యదితి॥ పరిచ్ఛిన్నస్వభావత్వాదితి భావః.

అర- జ్ఞానస్య గుణత్వే జ్ఞానరూపస్యాత్మనో న తదాశ్రయత్వం, ద్రవ్యత్వే తు న నియతధర్మధర్మిత్వం, దీపతత్ప్రభాదివచ్చేన్న, విశీర్ణదీపావయవా ఏవ ప్రభాత్వేత్యాద్యాశఙ్క్యామాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ యథాశబ్దస్యోత్తరత్రైవమిత్యన్వయః-ఏకంఏకజాతీయమ్-కథం ప్రభాయా అయుతసిద్ధత్వాత్ శౌక్ల్యాదివత్ గుణత్వమేవ నస్యాదిత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ గుణభూతా అత్యన్తపరతన్త్రభూతా-ద్రవ్యత్వే హేతుమాహ॥ స్వేతి॥ తత్రాపి తేజస్త్వే హేతుమాహ॥ ప్రకాశేతి॥ ప్రకాశ ఔజ్జ్వల్యం తమోవిరోధిరూపమ్-గుణోక్తిః కథమిత్యత్రాహ॥ అస్యాస్త్వితి॥ విశరణమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ హేతుమాహ॥ మణీతి॥ సామగ్ర్యనుగమాభావేపి ప్రతిక్షణం ముక్త్యాదినాశోత్పాదక్లృప్తావతిప్రసఙ్గ ఇతి భావః-అవయవప్రతీత్యభావం ప్రసఞ్జయతి॥ దీపేపీతి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ సంహతౌ విశరణేవా స్వభావమూర్త్తేన ప్రహారప్రతిబన్ధౌ స్యాతామ్-నచ తావితి నావయవిధీః. యుగపద్విశ్వగ్విశరణేచ నియామకమ్-అతో యథాదృష్టముపేత్యమిత్యర్థః-కథం ప్రతిక్షణనాశోత్పాదావిత్యత్రాహ॥ పుష్కలేతి॥ కేవలదణ్డాదివ్యుదాసాయ పుష్కలశబ్దః-అతిప్రసఙ్గశ్చ నేతి భావః-మాన్ద్యాదివైషమ్యం కథమిత్యత్రాహ॥ ప్రభాయా ఇతి॥ ఆదిశబ్దాన్మాన్దే ప్రకాశాస్పష్టమాస్పష్ట్యమ్-దృష్టాన్తేదర్శితమర్థం పక్షేతిదిశతి॥ఏవమితి॥ తతఃకింస్యాదిత్యత్రాహ॥ చిద్రూపతేతి॥ వక్ష్యమాణశ్రుతిభ్యాంచిజ్జ్ఞానయోరైక్యముక్తిః.

౨౯. తథాహి శ్రుతయః - స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ - ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ విజ్ఞానఘన ఏవ, అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి, న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే, అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా, యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః, ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః, విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్, జానాత్యేవాయం పురుషః, న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామ్, స ఉత్తమః పురుషః నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్, ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి, తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్, అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇత్యాద్యాః - వక్ష్యతి చ జ్ఞోఽత ఏవేతి ||

౩౦. అతస్స్వయంప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ - న ప్రకాశమాత్రమ్ - ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిదేవ భవేత్ప్రకాశః - ప్రదీపాది ప్రకాశవత్ - తస్మాదాత్మా ధర్మభూతాది సంవిత్ - సంవిదనుభూతి విజ్ఞానాది శబ్దాస్సమ్బన్ధిశబ్దా ఇతి చ శబ్దార్థవిదః - న హి లోకవేదయోర్జానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్య చ ప్రయోగో దృష్టచరః ||

---

౨౯. అనుగ్రాహ్యానం దర్శయతి || తథాహీతి || ప్రదేశభేదేన జడత్వాభ్యాసే సైన్ధవదృష్టాన్తోపజీవ్యః || అత్రాయమితి || జ్ఞానత్వం స్వసిద్ధత్వమిత్యర్థః జ్ఞాన ధర్మకత్వం దర్శయతి || న విజ్ఞాతురితి || ధర్మభూతజ్ఞాననిత్యత్వమాత్రం విజ్ఞాతురిత్యత్ర శ్రుతం, న జ్ఞాతురాత్మత్వమిత్యత్రాహ || అథ యో వేదేతి || అత్ర జ్ఞాతృత్వం స్వప్రకాశత్వం చైకస్మిన్నాత్మని ప్రతీయత ఇత్యాహ || యోఽయమితి || జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానస్వరూపత్వం చైకస్మిన్నాత్మన్యన్తరే ప్రతీయత ఇత్యాహ || ఏష హీతి || ముక్తే మనుష్యే జ్ఞాతృత్వ జ్ఞానసాయాహ || విజ్ఞాతారమితి || ముక్తౌ తథాత్వాయాహ || జానాత్యేవేతి || ముక్తౌ న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యాది ధీనిషేధస్య విషయం దర్శయతి న ప ఇత్యాదిభిః || జ్ఞాన స్వరూపకత్వ తద్ధర్మకత్వ తదవిరోధానాం సూత్రకారమాహ జ్ఞోఽత ఇతి ||

౩౦. నిగమయతి || అత ఇతి || జ్ఞానస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం వ్యాప్త్యా చేత్ జ్ఞాతృస్య చిద్ధర్మః స్యాత్ - గుణత్వే చేత్పారతన్త్ర్యమ్ - తయైవ జ్ఞానవత్త్వముపాస్యేయమ్ - వం చ న వ్యాప్తివిరోధః - గుణభూతస్యైవ హి జ్ఞానస్య జ్ఞానానాశ్రయత్వం దృష్టః భావః - అనుగ్రాహకాన్తరమాహ || ప్రకాశత్వాదితి || విషయేన సాకాఙ్క్షస్య చ్చ సాకాఙ్క్షప్రతీత్యా వా విషయవ్యవహారహేతుత్వం ప్రకాశత్వమ్ - హేత్వన్తరమాహ || విదితి || దారాదిశబ్దవత్ శబ్దస్వభావాత్తథాత్వం, న త్వర్థస్వభావాదిత్యత్రాహ || హీతి || అర్థానుపపత్త్యభావాన్న తథాభావః - త్వన్మతేఽపి స్వరూపవిషయస్య సమ్బన్ధిత్వమ్ - ఉచ్యతే - స్వరూపేఽపి స్వసిద్ధేర్యాధిః - సమ్బన్ధిశబ్దప్రయోగోపదేశ ఫలం ధర్మభూతజ్ఞానే - పరమతే తు తదపి న - సమ్బన్ధితయా భాతస్యైవ విషయతయా భావ్యత్వసమర్థనాత్ .

వణ విశిష్టైకార్థాభిధానసత్వస్వత్వాన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః - ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనై
కార్థవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యమ్ - తత్ర సత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థైర్గుణైస్త
త్తద్గుణవిరోధ్యాకారప్రత్యనీకాకారైర్వైకస్మిన్నేవార్థే పదానాం ప్రవృత్తిని
మిత్తభేదోవశ్యమాశ్రయణీయః - ఇయాంస్తు విశేషః - ఏకస్మిన్ పక్షే పదానాం ము
ఖ్యార్థతా - అపరస్మింస్తు పక్షే తేషాం లక్షణా - న చాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తు
స్వరూపమేవ - ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయ
ర్థ్యాత్ - తథా సతి సామానాధికరణ్యాసిద్ధిశ్చ - ఏకస్మిన్ వస్తుని వర్తమానానాం
పదానాం నిమిత్తభేదానాశ్రయణాత్ - న చైకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేన విశిష్ట
తాభేదాదనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి - ఏకస్యైవ వస్తు
నోఽనేకవిశేషణవిశిష్టత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య - భిన్నప్ర
వృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమితి హి శాబ్దాః॥

హ॥ ప్రవృత్తీతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ భేద ఇత్యత్రాహ॥ ఇయానితి॥
వ్యావృత్తయస్స్వరూపమాత్రమిత్యత్రాహ॥ న చేతి॥ పర్యాయత్వం స్పష్టమితి దూ
షణాన్తరద్వయమాహ॥ ఏకేనేతి॥ ద్వితీయముపపాదయతి॥ ఏకస్మిన్నితి॥ విశేషణానే
కత్వాన్నైకార్థ్యమిత్యత్రాహ॥ న చేతి॥ విశిష్టతావిశేషణాన్వయః - నావిరోధమా
త్రమనుకూలమేవేత్యర్థః - ఉక్తం లక్షణగ్రన్థేనోపపాదయతి॥ భిన్నేతి॥ ప్రవృత్తి
ర్విశేష్యబోధనమ్ - నిమిత్తం విశేషణమ్ - అర్థో విశేష్యః - భిన్నత్వాదినా ఘటకుమ్భశబ్దవ్యు
దాసః॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ఘటపటోక్తేర్వ్యుదాసః - సవిశేషణమాత్రపరత్వే దూషణం త
దనుపగమాత్ ప్రత్యుక్తమ్ - విశేష్యమాత్రపరత్వే పర్యాయత్వాదిత్రయం లక్షణా చ -
అసత్యాదిప్రతియోగినాం తద్వ్యావృత్తీనాం చోపలక్షణత్వపక్షే చ ఏకేతరవైయర్థ్యం
లక్షణా చ - విశిష్టపక్షేన మిథస్సమవాయః - పదార్థానాం పృథక్ స్ఫారణాత్ - పరామర్శ
స్యయోగ్యతానురోధిత్వాదభిధానస్య యోగపద్యాచ్చ జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగః పరామృ
శ్యదశాయాం ప్రతీయతే - యోగపద్యేఽపి న విశేషణైక్యమ్ - విశేష్యైక్యపరత్వాత్ సమా
నవిభక్తేః - తచ్చ వ్యుత్పత్త్యనురోధాత్ - యథైకపదే - అఖణ్డగవాదిప్రష్టవ్యః - సత్యాది
పదాని ప్రతియోగివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి, ఉత తదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి; ఉత
స్వరూపమాత్రపరాణి - అవచ్ఛిన్నపరత్వే చ విశేషణయోరుపలక్షణతయా వావచ్ఛే
దకత్వమ్ - ఏషు త్రిష్వపి దూషణపరిహారాస్తుల్యాః - శాక్త్యాదివైషమ్యం శాబ్దం స్ఫు
టమ్ - తత్ర కాష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తమితి వ్యావర్త్యాభిధాయిపదసమ
భివ్యాహారాత్ - అతద్రూపభానాచ్చ - ఆర్థం తు ద్వేధా ప్రాగుక్తమ్ - శ్యామో యువేత్యాదౌ
విశేష్యైక్యస్య న దేవదత్తప్రత్యక్షబలాధీనత్వమ్ - ధర్మిపదైకవచనాత్ - ప్రత్యక్షేపరో
క్షేచ ఖణ్డాదౌ భేద ఇవ తావ్యశేదేవదత్తైక్యమపి దృష్టమ్ - విరోధావిరోధౌ తు నియా
మకౌ - న తు విశేషణత్వమ్ - అతో నైక్యప్రతీతివిరోధో విశేషణత్యాగః - ప్రత్యక్షపరో
క్షవిభాగవిరహిణోఽర్థయమపి హి ప్రతిపన్నమ్ - వాచ్యప్రధానాం శేఽపి న ముఖ్యత్వమ్ -
ద్వారాభావే ద్వారాభావాత్ - విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదౌ విరోధాస్పర్శలక్షణా - అత్ర తు త
దభావాదయుక్తమ్ - అతస్సవిశేషపరమిదం వాక్యమ్.

౫౪. యదుక్తమేకమేవాద్వితీయ మిత్యత్రాద్వితీయపదం గుణతోపి సద్వితీయతాం న సహత ఇతి. అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యానామద్వితీయ వస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయమ్ - కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణో లక్షణ మిదముచ్యతే, సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి - అతో లక్షయితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. అన్యథా నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదిభి ర్విరోధశ్చేతి - తదనుపపన్నమ్. జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగ ప్రతిపాదనపరత్వాదద్వితీయపదస్య - తథైవ విచిత్రశక్తియోగ మేవావగమయతి, తదైక్షతబహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోసృజతేత్యాది- అవిశే షేణాద్వితీయమిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః కథంజ్ఞాయతఇతిచేత్ " సిసృక్షో బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వం సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవేతి ప్రతిపాదితమ్- కార్యోత్పత్తిస్వాభావ్యేనబుద్ధిస్థంనిమిత్తాన్తరమితి తదేవాద్వితీయపదేననిషిధ్యతఇత్యవ గమ్యతే - సర్వనిషేధేహి స్వాభ్యుపగతాః సిషాధయిషితా నిత్యత్వాదయశ్చ నిషిద్ధా స్స్యుః. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ త్వదభిమతవిపరీతఫలః- సర్వశాఖాసు కారణా న్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామత్రోప సంహారహేతుత్వాత్ - అతః కారణవాక్య స్వభావాదపి సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేష మేవ ప్రతిపాద్యతఇతి విజ్ఞా యతే॥

౫౫. నచ నిర్గుణవాక్యవిరోధః- ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం ని ర్గుణం నిరఞ్జనం నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమిత్యాదీనామ్ -జ్ఞానమాత్రస్వరూపవా దినోపి శ్రుతయో బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతామభిదధతి- న తావతా నిర్విశేష జ్ఞాన

౫౪- సామానాధికరణ్యానుపపత్తిం నిరాకృత్య కారణవాక్యైకార్థ్యం శోధకాన్తరై కార్థ్యం చ నిరసితుమనువదతి॥ యదుక్తమితి॥ గుణతోపి సద్వితీయతామ్- సదైవైక మేవేతి విజాతీయసజాతీయభేదవ్యావృత్త్యా పరిశేషాదిత్యర్థః - సగుణపరకారణవా క్యైకార్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ కుతస్తర్హి కార్యాపేక్షేత్యత్రాహ॥ కారణ తయేతి॥ జ్ఞాప్యబహిర్భూతం వ్యావర్తకముపలక్షణం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ శోధకా న్తరైకార్థ్యం చాహ॥ అన్యథేతి॥ దూషయతి॥ తదితి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ జగదితి॥ ఏ కమేవేత్యుపాదానతోక్తిః - యథా విచిత్రశక్తియోగం బోధయత్యద్వితీయపదమ్, తథై వోత్తరవాక్యమపి తదేవావగమయతీన నిర్విశేషమిత్యర్థః - శఙ్కతే॥ అవిశేషేణేతి॥ ఉపాదానాన్తరనిషేధః కిం న స్యాత్ ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చేతి భావః - పరిహరతి॥ సిసృ క్షోరితి॥ నామరూపవిభాగాభావ ఏకత్వమ్ - భావ్యవస్థావిశేషస్య ప్రాగవస్థాయోగ ఉపా-- నతా - అన్యథానిష్టమాహ॥ సర్వేతి॥ సర్వశాఖాన్యాయస్య పరమతే వైపరీత్యమాహ॥ సర్వశాఖేతి॥ నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౫౫- శోధకాన్తరైకార్థ్యం వ్యుదస్యతి॥ న చేతి॥ విషయవిభాగాదవిరోధమాహ॥ ప్రాకృతేతి॥ జ్ఞానస్వరూపతోక్తిరూపమర్థగుణనిషేధం పరిహర్తుమాహ॥ జ్ఞానేతి॥ త తః కిమిత్యత్రాహ॥ న తావతేతి॥ జ్ఞానత్వాన్వయతధర్మధర్మిభావాయోగః ఉక్తైకజా

మాత్రమేవ తత్త్వమ్ - జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ - జ్ఞానస్వరూపస్యైవ తస్య జ్ఞాతృత్వం మణిద్యుమణిప్రదీపాదివద్యుక్తమేవేత్యుక్తమ్ - జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యాత్మనః శ్రుతయో వదన్తి - యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్, తదైక్షత, సేయం దేవతైక్షత, స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి, నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ, తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమం చ దైవతమ్। పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశమీడ్యమ్, న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే, న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ, ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయో జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః స్వాభావికాన్ వదన్తి సమస్తహేయగుణరహితతాం చ. నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాం చ విషయమపహతపాప్మేత్యాద్యపిపాస ఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణాన్ విదధతీయం శ్రుతిరేవ వివినక్తీతి సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధాభావాదన్యతరస్య మిథ్యావిషయత్వాశ్రయణమపి నాశఙ్కనీయమ్॥

౧౬- భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానారభ్య తే యే శతమిత్యనుక్రమేణ క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వా యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా స

తి మవస్తుత్వాత్ ఇతి వికల్పే ప్రథమం వ్యుదస్యతి॥ జ్ఞాతురితి॥ నియతధర్మధర్మిభావానాం గోత్వాదీనాం స్యాచ్చేద్ధర్మతా స్యాత్ - శ్రుతిబలాత్ స్వతన్త్రే చేద్ధర్మధర్మితా చ స్వీకార్యా - జ్ఞానానాశ్రయత్వవ్యాప్తిశ్చ ధర్మధియ ఇతి న విరోధ ఇతి భావః - ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ జ్ఞానస్వరూపస్యేతి॥ ఉక్తార్థస్సమ్మతజ్ఞాతృత్వే మానమాహ॥ జ్ఞాతృత్వమితి॥ యేన జ్ఞాతృత్వం ఫలితం తాదృగర్థపరాశ్చ సర్వశబ్దోక్తాః - ఈశ్వరత్వసత్యసంకల్పత్వాభ్యాం ఫలితమ్ - తత్ప్రవరా ఏతత్ హేయాభావాభ్యా విద్యత్వ శ్రుతాః॥ కల్యాణగుణానితి॥ ఉత్కర్షోపపాదనయోరభిప్రాయః - సదుపాత్తవిశేషాదన్యత్రావిరోధపరిహారాయ సామాన్యశబ్దప్రయోగః॥ సమస్తహేయరహితతాం చేతి॥ సామాన్యవిశేషణయోరభిప్రాయః - సదుపాత్తవిశేషే సామాన్యశబ్దప్రయోగః- న్యాయద్వయమేకస్మిన్వాక్యే సాధ్యోపన్యాసం దర్శయతి॥ నిర్గుణేతి॥ ఏవమపి విరోధావచ్ఛేదనయా విషయత్వమాహ॥ ఇతీతి॥ అన్యతరస్యేతి॥ అనియతవిరోధపార్వాపర్యైకస్థలేఽపచ్ఛేదనయః- అన్యథా వైధహింసానివృత్తిప్రసఙ్గాత్- తయోర్నియమేతు విరోధనయం త్వరానుత్పత్తిరితి భావః - అధ్యాత్మప్రకరణేషు గుణశబ్దః ప్రసిద్ధశ్చ సత్త్వాదిగుణప్రాయే- గుణా గుణేషు వర్తన్త ఇత్యాదిషు.

౧౬- అథ సత్యాదివాక్యవత్ ప్రకరణోపసంహారగతం వాఙ్మనసనివృత్త్యుక్తిరూపమర్థగుణనిషేధం పరిహరతి॥ భీషాస్మాదిత్యాదినా॥ అత్ర నన్దాద్యాద్గుణవిశేష్యత్వేనశ్రయసిద్ధిః- యస్యామతం తస్య మతం యస్యేయం పృథివీత్యాదిశ్రవణాత్ - శ్రుతాద్గుణప్రకర్షము

హ- ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణానన్త్యమత్యాదరేణ వదతి యన్త్రితః॥

౫౨- సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదన ఫలమపగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి - విపశ్చితా బ్రహ్మణా సర్వాన్ కామానశ్నుతే - కామ్యన్త ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః - దహరవిద్యాయాం తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివద్గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్దః - ఫలోపాసనయోః ప్రకారైక్యం యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవ సిద్ధమ్॥

౫౩- యస్యామతం తస్య మతమ్, అవిజ్ఞాతం విజానతామితి బ్రహ్మణో జ్ఞానావిషయత్వముక్తమితి చేత్-బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి జ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో న స్యాత్ - అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ । అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాభావే సద్భావ సద్భావాభావ్యమాత్మనాశమాత్మసత్తాఞ్చ వదతి-అతో బ్రహ్మవిషయ వేదనమపవర్గాయ సర్వాశ్శ్రుతయో విదధతి-జ్ఞానం చోపాసనాత్మకమ్, ఉపాస్యఞ్చ బ్రహ్మ సగుణమిత్యుక్తమ్-యతో వాచో

క్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యుక్తిర్గుణానన్త్యాత్ -అన్యథా అపశక్తోఽవక్తవ్య ఇతి భావః-అత్యాదరేణ బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వానితి ప్రత్యుక్తిరితి భావః - ఇయం, ఏతత్ప్రకరణస్థా-నిర్గుణార్థత్వేన పరోక్తేతి భావః.

౫౪. అథ స్వవాక్యైకదేశానుగుణ్యమాహ॥ సోఽశ్నుత ఇతి॥ బ్రాహ్మణవాక్యే ఇతి శబ్దవివరణరూపత్వమభిప్రేత్య పరస్య విపశ్చిత ఇత్యుక్తమ్ - అర్థం వక్తుమన్వయమాహ॥ విపశ్చితేతి॥ కిమతో గుణపదమిత్యత్రాహ॥ కామ్యన్త ఇతి॥ అనేన యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా ఇత్యుక్తకామపరత్వవ్యుదాసః - బ్రహ్మవేదన ఫలత్వాత్ప్రకరణబలాత్ కరణత్వాద్దేవయవశక్త్యనుగుణ్యాచ్చ మనసైతాన్కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి పదస్యార్థః - వాక్యార్థమాహ॥ బ్రహ్మణేతి॥ కస్య గుణా ఇత్యత్రాహ॥ తద్గుణానితి॥ తద్ధి సన్నిహితమితి భావః - సహశబ్దః క్షీరేణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇతివద్భోగ్యసాహిత్యే-నతు భోక్తృసాహిత్యే - అప్రాధాన్యమాశఙ్క్యాహ॥ దహరేతి॥ ఉపాస్తౌ గుణప్రాధాన్యం వక్తుమిత్యర్థః - ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యేఽప్యుపాస్తౌ కథముపాస్తౌ తత్ప్రాధాన్యమిత్యత్రాహ ॥ ఫలేతి॥ ఏవకారోఽన్యానపేక్షత్వద్యోతకః.

౫౫- జ్ఞేయత్వం సగుణస్యేతి జ్ఞేయత్వవ్యుదాసో నిర్గుణత్వపర ఇతి పరోక్తం నిరసితుమాహ ॥ యస్యేతి॥ జ్ఞానమాత్రావిషయత్వే దూషణమాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ ప్రత్యుద్యోతనామాహ॥ అసన్నితి॥ విద్యయామృతం, తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే, జ్ఞానాగ్నిరిత్యాద్యనేకవిషయజ్ఞానపరవాక్యసముద్ధం బన్ధమిథ్యాత్వధియా మోక్ష ఇతి పక్షమాశఙ్క్యాహ॥ అత ఇతి ॥ బహువాక్యేషు ధియా బ్రహ్మవిషయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః - ఉపాసనాత్మకజ్ఞానవిషయత్వం ప్రతిపాదయతి ॥ జ్ఞానం చేతి ॥ సగుణోపాస్యవిషయత్వం ప్రతిపాదయతి ॥ ఉపాస్యం చేతి ॥ నిర్గుణతయాఽపరాభిమతసద్విద్యాదేరపి గుణపరత్వోపపాదనాభిప్రాయః - తర్హి యస్యామతమిత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ ॥ యత ఇతి॥

నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహేతి బ్రహ్మణోఽనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్య వాఙ్మనసయోరే తావదితి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వశ్రవణేన బ్రహ్మణ ఏతావదితి బ్రహ్మపరిచ్ఛేద జ్ఞానవతాం బ్రహ్మవిజ్ఞాతమమత మిత్యుక్తమపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణః- అన్యథా యస్యామతం తస్య మతం అవిజ్ఞాతం విజానతామితి మతత్వవిజ్ఞాతత్వవచనం తత్రైవ విరుధ్యేత॥

గూ- యద్యప్యనదృష్టేర్ద్రష్టారం, న మతేర్మన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారంచ ప్రతిషేధతీతి - తదాగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయా జ్ఞాతురజ్ఞానస్వరూపతాం కుతర్కసిద్ధాం మత్వావర్తమానాత్మానం పశ్యేః, న మన్వీథాః, అపితు ద్రష్టారం మన్తారమప్యాత్మానం దృష్టిమతిరూపమేవ పశ్యేరిత్యభిదధాతీతి పరిహృతమ్ - అథవా దృష్టేర్ద్రష్టారం మతేర్మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేతి వాక్యార్థః - అన్యథా విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతి విరోధశ్చ॥

౭౦- ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయత ఇతి యదుక్తం తజ్జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణః జ్ఞానం స్వరూపమితి వదతీతి పరిహృతమ్- జ్ఞానమేవ హ్యనుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే- విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దస్వరూపమేవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః- అత ఏవ తదాకారేణ - అన్యజ్ఞాన స్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తమ్- తద్వదేవ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః, ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యాదివ్యతిరేక నిర్దేశాచ్చానన్దమాత్రం బ్రహ్మ - అపిత్వానన్ది-జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమ్॥

అనన్తస్యేతి॥ స్వరూపతః- దర్శాయత్తైః, నాస్త్యన్తం గుణానాం, ఇతి శ్రుత్యా తత్త్వద్వ్యనుసన్ధేయమ్- కథం పరిచ్ఛేదధీమతామమతత్వమిత్యత్రాహ॥ అపరేతి॥ విపక్షేఽనిష్టమాహ॥ అన్యథేతి॥ న మతం శ్రుత్యన్తరవిరోధ ఇత్యర్థః.

గూ- తాత్పర్యనిషేధపరతయా పరోక్తామప్యాత్మశ్రుతేరర్థాన్తరపరత్వం విశదయన్ దృష్టేరితి వాక్యమాత్మేఽర్థమాహ॥ యద్యపీతి॥ ధీవిశేషావిషయత్వం పరమతేఽపి తుల్యమ్-స్వసిద్ధత్వమేవ విశదయతి-నిషేధ్యప్రతిజ్ఞాతమాహ॥ కుతర్కేతి॥ తదాహ॥ ఆగన్తుకేతి॥ నిత్యత్వాద్దృశ్యత్వాచ్చాత్మనోఽదృష్టిత్వస్వరూపమభిధాయ - స ప్రయత్న పక్షాన్తరమాహ॥ అథేతి॥ యః ప్రాణేన ప్రాణిత్యాద్యుక్తప్రాణిత్వాదిభిః కృత్వా జీవస్యోపాస్యత్వశఙ్కాప్రత్యుదస్యతే - విపక్షే బాధమాహ॥ అన్యథేతి॥

౭౦- అథాగుణనిషేధవిశేషం వ్యతస్యతి॥ ఆనన్ద ఇతి॥ ప్రాగుక్తమితిదిశతి॥ తదితి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ జ్ఞానమితి॥ విజ్ఞానానన్దశబ్దయోరైకార్థ్యం సమానాధికరణ్యాత్ కథమిత్యత్రాహ॥ విజ్ఞానమితి॥ ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదిత్యర్థః- పరోపగమమాహ॥ అత ఏవేతి॥ వ్యాప్తివిరోధపరిహారః పూర్వవత్- మానాన్తరప్రసక్తాయ ప్రాప్త ఇత్యత్రాహ॥ అన్యేతి॥ ఆనన్దిత్వమానమాహ॥ స ఏక ఇతి॥ జ్ఞాతృత్వప్రతిపాద్యానన్దిత్వమానమిత్యాహ॥ జ్ఞాతృత్వమితి॥ ఏవేతి జ్ఞాతృత్వాభావాత్ అనన్దిత్వ ప్రదానః-హేతుకపాదనమూచకః.

౮౧. యదిదముక్తమ్ యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి, నేహ నానాస్తి కిఞ్చన, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి భేదనిషేధో బహుధా దృశ్యత ఇతి - తత్ర కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ తదాత్మకత్వే నైకాత్మ్యశ్రుత్యనీకం నానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే, న పునర్బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవన సఙ్కల్పపూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యత ఇతి పరిహృతమ్- నానాత్వనిషేధాదియము పరమార్థవిషయేతి చేత్ - న - ప్రత్యక్షాది సకలప్రమాణావగతం నానాత్వం దురారోహం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత దేవ బాధ్యత ఇత్యుపహాస్యమిదమ్॥

౮౨. యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తమ్, తదసత్ - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసన్ధానస్య శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్. తథా హి - సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసన్ధానే నాత్ర శాన్తిర్విధీయతే- అతో యథావస్థితదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదభిన్నం జగత్ బ్రహ్మాత్మకమిత్యనుసన్ధానస్య శాన్తిహేతుతయాఽభయప్రాప్తిహేతుత్వేన భయహేతుత్వప్రసఙ్గః- ఏవం తర్హి అథ తస్య భయం భవతీతి కిముచ్యతే- ఇదముచ్యతే- యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే- అథ

---

౮౧. అథ భేదనిషేధమనువదతి॥ యదితి॥ పరిహరతి॥ తత్రేతి॥ తజ్జత్వాల్లత్వాభిప్రాయేణాహ॥ బ్రహ్మకార్యతయేతి॥ తదనత్వాభిప్రాయేణాహ॥ తదన్తరితి॥ తదన్తర్యామికశబ్దేన తదాత్మకత్వవివరణాత్ తదాత్మకత్వే చేతి చాన్వయః - హేతుత్రయశబ్దాభ్యుదానాయ ప్రాఙ్నిర్దేశః- వ్యతిరేకస్యాన్వయవిశేషత్వాదైక్యవిధిశేషభేదనిషేధస్య మృద్ఘటైక్యవన్నీలోత్పలైక్యవచ్చ కార్యకారణైక్యం ప్రకార్యైక్యం చ విహితమితి తద్విరోధిభేదవిషయ ఇత్యర్థః - గోబలీవర్దన్యాయమభిప్రయన్నాహ॥ న పునరితి॥ సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేషాతిరిక్తవిషయత్వాదిత్యర్థః - సామాన్యవిశేషన్యాయశ్చ న తత్సమశ్చేత్యాదినా స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషనిషేధాదితి భావః- ఏకస్య బహుధా, బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిమ లోకసిద్ధభేదో నూద్యత ఇతి శఙ్కతే॥ నానాత్వేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ అప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః - ఘటాదౌ సదృష్టశ్చైవ భేదోఽపిదృష్టః- జీవపరైక్యం నచేద్ధార్యత్వధారకత్వాదిరపి తథేతి భావః.

౮౨. యదా హ్యేవేతిశ్రుతేరర్థం వక్తుం పరోక్తమనువదతి॥ యదేతి॥ దూషయతి॥ తదితి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ సర్వం ఖల్వితి॥ శాన్తిహేతుత్వం పరాభ్యుపగమేనోక్తమ్ - అస్మిన్ వాక్యే కథం నానాత్వధీః, తస్యాశ్చ కథం భయవిరోధిత్వమిత్యత్రాహ॥ తథా హీతి॥ తదుత్పత్తీత్యత్రోత్పత్త్యాదిశబ్దా అన్తర్భావితణ్యర్థత్వే సోత్పాదనాదిప్రయోజకవ్యాపారపరాః - అతస్తత్కర్మకత్వమ్- ఉత్పత్త్యాదిక్రియా యస్యేతి బహువ్రీహిర్వా- తతః కిమిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ సద్వారకమభయహేతుత్వమిత్యర్థః- యదా హ్యేవేతివాక్యస్యార్థం పరః పృచ్ఛతి॥ ఏవం తర్హీతి॥ స్వయం ప్రతివక్తి॥ ఇదమితి॥ దృశ్యమచేతనమ్- ఆత్మ్యం శరీరం వ్యాప్యత్వాత్ - ముక్తోఽపి బన్ధ

సోఽథ భయం గతో భవతీత్యథ యత్ప్రాప్తిహేతుత్వేన బ్రహ్మణి యా ప్రతిష్ఠాభిహితా, తస్యాః విచ్ఛేదే భయం భవతీతి. యథోక్తం మహర్షిభిః. యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్యతే। సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిస్సా చ విక్రియేత్యాది. బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయా అన్తరమవకాశో విచ్ఛేద ఏవ॥

౬౩. యదుక్తం న స్థానతోఽపీతి సర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతి వక్ష్యతీతి. తన్న - సవిశేషం బ్రహ్మైవ హి తత్ర వక్ష్యతి - మాయామాత్రం త్వితి చ స్వప్నానాం మిథ్యార్థానాం జాగరితావస్థానుభూతపదార్థవైధర్మ్యేణ మాయామాత్రత్వముచ్యత ఇతి జాగరితావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వమేవ వక్ష్యతి॥

౬౪. స్మృతిపురాణయోరపి నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థః, అన్యదపారమార్థికమితి ప్రతీయత ఇతి యదభిహితమ్, తదసత్ - యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్, మత్స్థాని సర్వభూతాని న చాహం తేష్వవస్థితః। న చ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్। భూతభృన్న చ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః, అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనంజయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ, విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్, ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్ర

తాయాం దేవాదిశబ్దనిరుక్తిః-నిత్యైశ్వర్యకవద్భావ్యాః-ఉపబృంహణమాహ॥ యథేతి॥ విచ్ఛేదవాచిపదం కిమిత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మణీతి॥ నిరన్తరశబ్దస్యాపరిచ్ఛేదపరత్వప్రసిద్ధేరితి భావః.

౬౩. చిద్బ్రహ్మనిర్విశేషత్వాన్యమిథ్యాత్వపరత్వేన పరోదాహృతయోః సూత్రయోస్తద్విపరీతార్థత్వమాహ॥ యదితి॥

౬౪. శ్రుతేస్సవిశేషపరత్వేఽపి స్మృత్యాదేస్తదనురోధిత్వేన సవిశేషార్థత్వే బలాదభ్యుపేయేఽపి స్మృతిపురాణవాక్యపర్యాలోచనయాపి తాదర్థ్యం వివక్షన్నాహ॥ స్మృతీతి॥ స్వతో వక్తృవైలక్షణ్యప్రకటనాత్ స్మృతేః ప్రాగుపాదానమ్-ఇతి పరస్యాభిద్యమ్-నిర్విశేషపరత్వభ్రమాస్పదవచనానామర్థం వక్తుం సవిశేషపరవచనాని దర్శయతి॥ యో మామిత్యాదినా॥ అచిత్త్వం స్పష్టముక్తం నిత్యత్వాదాసోఽజమనాద్యాదిపదైః. ఏవంవిదో సమ్యగ్జ్ఞత్వముత్తరార్ధోక్తమవ్యభిప్రేతమ్-ధారకత్వేన వ్యాప్తిం విశదయతి॥ మత్స్థానీతి॥ నిషేధస్య హితాన్యవిషయత్వాన్న చేత లోకవదాధారణనిషేధః- లౌకికం హి ధారణం . . . . -ఈశ్వరం తు సంకల్పమాత్రేణ యోగం శక్తియోగమ్-తత్ స్ఫుటయతి॥ భూతభృదితి॥ ఆత్మా సంకల్పరూపజ్ఞానమ్-భగవిద్యోగహితస్యైశ్వర్యస్య న పరబ్రహ్మణ ఇతి శేషః. ఉత్తస్య బ్రహ్మలక్షణం పరాన్తరాభావం చాహ॥ అహమితి॥ స్థితిరర్థసిద్ధా-మత్తోఽన్యస్య పరతరం నాస్తీత్యన్వయః- నామాత్ప్రధసిష్టపరశ్రుతిస్మృత్యైకార్థ్యేన స్థితిహేతుత్వమన్తః ప్రవిశ్యైవేతి వ్యక్తా నైన విశదయతి॥ మయీతి॥ అనేనశరీరత్వఫలితమ్-విష్టభ్యాధిష్ఠాయ ధృతిరియమనూక్తిః-ఏకాంశేనసంకల్పైకదేశేన-వ్యాసభగవానత్రైవై లక్షణ్యప్రోక్తిమాహ॥ ఉత్తమ ఇతి॥ ఏవం విదో సమ్యగ్జ్ఞత్వముత్తరలోకానుసంధేయమ్ - నారాయణానుకార్థాః స్మారితాః

యమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః। యస్మాత్ క్షరమతీతోऽహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోऽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః, స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోऽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే, సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోऽసౌ స్వశక్తిలేశోద్ధృతభూతసర్గః। ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేషజగద్ధితోऽసౌ। తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః। పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే। స ఈశ్వరో వ్యష్టిసమష్టిరూపోऽవ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూపః। సర్వేశ్వరస్సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః। సంజ్ఞాయతే యేన తదస్తదోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపమ్। సన్దృశ్యతే వాప్యధిగమ్యతే వా తజ్జ్ఞానమజ్ఞానమతోऽన్యదుక్తమ్, శుద్ధే మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే। మైత్రేయ భగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణకారణే, సమ్భర్తేతి తథా భర్తా భకారోऽర్థద్వయాన్వితః।

పరమాత్మాక్షరాదిశ్రుతేః - ఉపజీవతీతి ధారకతయోపజీవ్యత్వం విశ్వమేవేదం స బిభర్తీతి సామానాధికరణ్యం పతిత్వవ్యాపకత్వాదిభిస్తచ్ఛరీరకతయేతి స్ఫుటమ్ - క్షేత్రజ్ఞం చాపి మామిత్యత్రాప్యేవమేవ - నతదస్తీత్యతదాత్మకత్వనిషేధః - వినాశబ్దస్యార్థాభావే - అవినాభావశబ్దస్య సమ్బన్ధప్రయోగాత్ - వైష్ణవే పురాణే ప్రత్యస్తమితేతి శ్లోకోపక్రమస్థః తస్యోపక్రమే ఉభయలిఙ్గకత్వం దర్శయతి ॥ స సర్వేతి ॥ గుణాదిదోషాః క్లేశాదయః - సర్వావరణం సర్వవిషయజ్ఞానసఙ్కోచః - అవిద్యాకర్మవాసనాదిభిస్సఙ్కోచహేతవో వా - అఖిలాత్మత్వం వివృణోతి ॥ తేనేతి ॥ సమస్తేతి విశ్వపరమ్ కల్యాణత్వస్వభావ ఆత్మా స్వరూపం యస్య స తథోక్తః - ద్వ్యర్థ[illegible]వత్. స్వరూపస్తుతిస్స్వశక్తీతి - భూతసర్గః భూతజాతమ్ - ఇచ్ఛాసంసాధితేతి పదద్వయేన హేతుఫలభేదోక్తిః అభిమతత్వమ్ అభిమత్యర్హత్వమ్ స్వానురూపత్వమితి యావత్ ॥ తేజ ఇతి ॥ మహచ్ఛబ్దాపరిచ్ఛేదానన్దత్వపరాసాధారణా - ఏవం పరః విలక్షణః - గుణాదిదోషానిత్యంశం వివృణోతి ॥ యత్రేతి ॥ ఆదిశబ్దాత్కర్మాదయః - అనేన క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వర ఇతి యోగానుశాసనస్మరణమ్ - అతో వేదాన్తసిద్ధాన్తవైషమ్యమాహ ॥ వ్యష్టీతి ॥ వ్యష్టిసమష్టి కార్యకారణవర్గరూపత్వోపపాదనమ్ ॥ సర్వేశ్వర ఇతి ॥ స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ వేత్తీతి సర్వదృక్సర్వవేత్తా - సమస్తశక్తిరయుతధర్మోऽయస్య సతాదృక్ - పరమేతి పరాన్తరనిషేధః - సంజ్ఞాయత ఇతి తు పాఠే విషయద్వారా జ్ఞానవిశేషణమ్ అస్తదోషత్వాది - అర్థసమాధిః విశేషః - తేన అబద్ధముక్తనిత్యధీవ్యపాసః గమ్యత ఇతి నివృత్తే ప్రతిబన్ధే అనుభవః - అజ్ఞానముపాదానజ్ఞానాదన్యత్ - సంజ్ఞాయత ఇతి తు పాఠే తదస్తదోషమిత్యాదీని జ్ఞేయవిషయాణి - ప్రత్యస్తమితభేదం సత్తామాత్రమితి పదద్వయస్య బ్రహ్మణి గుణవిభూతిరూపాభ్యాం సమన్వయపరత్వవ్యవసాయ తదన్వయపరాశ్శ్లోకాః ప్రథమముదాహృతాః - అగోచరం వచసామిత్యస్య బ్రహ్మణి శబ్దాన్వయపరత్వవ్యవసాయ భగవచ్ఛబ్దవ్యుత్పత్తిపరాః పశ్చాదుదాహృతాశ్శుద్ధే మహావిభూత్యాదయః - అశబ్దగోచరస్యేతి పూర్వశ్లోకోక్తముక్తాత్మ్యవర్ణకాని శుద్ధత్వాదివిశేషణాని - శుద్ధే నిత్యశుద్ధే - శృఙ్గమ్నివ సేతి భాతుమ

స్వాత్మేతి వ్యపదిశ్యతే - న జ్ఞానమాత్రమ్ - స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిః సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాజ్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దమ్ - న చాయం సాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోऽస్మదర్థ ఏవేతి కుత్రచిదానీమహమర్థో న ప్రతీయేత - అతస్స్వయమవభాసమానోऽహమిత్యేవావభాసత ఇతి స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోऽహమిత్యేవావభాసత ఇతి సిద్ధమ్॥

౮౩- యత్తు మోక్షదశాయామహమర్థో నానువర్తత ఇతి, తదపేశలమ్ - తథా సత్యాత్మనాశ ఏవాపవర్గః ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్ - న చాహమర్థో ధర్మమాత్రమ్ - యేన తద్విగమేऽప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత - ప్రత్యుత స్వరూపమేవాహమర్థ ఆత్మనః - జ్ఞానం తు తస్య ధర్మః - అహం జానామి జ్ఞానం మే జాతమితి చాహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ - అపి చ యః పరమార్థతో భ్రాన్త్యా వా ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖైర్దుఃఖితయాత్మానమనుసన్ధత్తేऽహం దుఃఖీతి, సర్వమేతద్దుఃఖజాతమత్యన్తమపోహ్య కథమహమనాకులస్స్వస్థో భవేయమిత్యుత్పన్నమోక్షరాగః స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే - స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ న భవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్, అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్ - తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్ - అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేऽవతిష్ఠత ఇతి చేత్ - కిమనేన - మయి నష్టేऽపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమవతిష్ఠత ఇతి మత్వా న హి కశ్చిద్బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే - అతోऽహమర్థస్యైవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధస్య ప్రత్యగాత్మత్వమ్ - స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే - స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్ - యో యస్స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోऽహమిత్యేవ ప్రకాశతే - యథా తథావభాసమానత్వేనోభయవాదిసమ్మతః సంసార్యాత్మా - యః పునరహమితి న చకాస్తి నాసౌ స్వస్మై ప్రకాశతే - యథా ఘటాదిః - స్వస్మై ప్రకాశతే చాయం ముక్తాత్మా - తస్మాదహమిత్యేవ ప్రకాశతే - న చాహమితి ప్రకాశమానత్వేన తస్యాజ్ఞత్వ

ణ్యమాహ ॥ స్మరతి చేతి ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ న చేతి ॥ ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షితమనుమానమిహ సంక్షేపేణ దర్శయతి ॥ ఆత్మన ఇతి ॥ అవభాసత ఇత్యన్తేన వ్యాప్యత్వ:- స్వస్మై భానం హేతుః - వ్యాప్తమర్థం పక్షే దర్శయతి ॥ స్వాపేతి ॥ జాగ్రదాత్మా సపక్షః.

౮౩- ముక్తావహమర్థానుగమం వ్యవస్థాపయతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ సౌగతానాం త్వదుక్తదోషస్త్వేవ స్యాదిత్యర్థః - స్వరూపనాశః, ధీస్థితేరిత్యత్రాహ ॥ న చేతి ॥ ఏవకారః ప్రాగుక్తవ్యుద్యోతకః - జ్ఞాతృత్వసమర్థనే సంక్షిప్తాం శ్రుత్యర్థాపత్తిం ముక్తావహమనుగమహేతుతయా విస్తరేణాహ ॥ అపి చేతి ॥ దుఃఖిత్వం భ్రాన్తమిత్యత్రాహ ॥ భ్రాన్త్యా వేతి ॥ ద్విచన్ద్రజ్ఞానీ తన్నివృత్తిమిచ్ఛతి, న స్వనివృత్తిమితి భావః - తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ ధీః స్థితేత్యత్రాహ ॥ అహమితి ॥ పరమార్థత ఇత్యాది తతశ్చేత్యాది బుద్ధిపూర్వేత్యాది గ్రన్థజాతం ప్రాగుక్తవివరణరూపమ్ - అనుమానమాహ ॥ స చేతి ॥ వ్యతిరేకమాహ ॥ యః పునరితి ॥ అహమితి వ్యవహారార్హత్వం సాధ్యమితి న సాధ్యవిశిష్టతా - విశేషవిరోధమాశఙ్క్యాగమవిరోధసోపాధికత్వాభ్యాం పరిహరతి ॥ న చే

సంసారిత్వాదిప్రసఙ్గః. మోక్షవిరోధాత్. అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చాహంప్రత్యయ స్య. అజ్ఞానం నామ స్వరూపాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం విపరీతజ్ఞానం వా. అహమిత్యేవాత్మనః స్వరూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపాహంప్రత్యయో నాజ్ఞత్వమాపాదయతి న తత్సంసారిత్వమ్. అపి తు తద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ॥

౪౪- బ్రహ్మాత్మభావాపరోక్ష్యనిర్ధూతనిరవశేషావిద్యానామపి వామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవదర్శనాచ్చ. శ్రూయతే హి. తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి. అహమేవ చ వర్తామి భవిష్యామీత్యాది. సకలేతరాజ్ఞాన విరోధినః సచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజః పరస్య బ్రహ్మణో వ్యవహారోప్యేవమేవ. హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః, బహు స్యాం ప్రజాయేయ, స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి. తథా. యస్మాత్క్షరమతీతోహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః, అహమాత్మా గుడాకేశ, నత్వేవాహం జాతు నాసమ్, అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా, అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే, తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్, అహం బీజప్రదః పితా, వేదాహం సమతీతానీత్యాదిషు॥

౪౫- యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం కథం తర్హ్యహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతోపదిశ్యతే మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి. ఉచ్యతే. స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్ప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రతిపత్తేశ్చాహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమ్. అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే. స త్వనాత్మని దేహేహంభావకరణహేతుత్వేనాహంకార ఉచ్యతే. అస్య త్వహంకారశబ్దస్యాభూతతద్భావే చ్వి ప్రత్యయముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అయమేవ త్వహంకార ఉత్కృష్ట జనావమాన హే

త్యాదినా॥ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీత్యాది శ్రుతివిరోధో మోక్షవిరోధః. సోపాధిత్వం వివృణోతి॥ అజ్ఞానమితి॥ అజ్ఞత్వఫలమపి నేత్యాహ॥ కుత ఇతి॥

౪౪- తత్త్వవిదామనుభవేన చాహమర్థాత్మత్వమాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ బ్రహ్మాపరోక్ష్యమవిద్యానాశలిఙ్గమ్. బ్రహ్మవచసాప్యుపపాదయతి॥ సకలేతి॥ సచ్ఛబ్దప్రత్యయేతి॥ అహఙ్కారస్సృష్టేః ప్రాగితి భావః. అహంశబ్దః ప్రత ఇత్యుపాత్తం హన్తాహమితి। బహు స్యామితి. ఉత్తమపురుషోత్కృష్టస్స ఇతి భావః. స ఈక్షత ఇత్యనేకశాఖాప్రసిద్ధజ్ఞాపనాయ. స్మృతిమాహ॥ యస్మాదితి॥ క్షరాక్షరాతీతత్వ చిదచిదన్తరాత్మత్వనిత్యత్వ మహదాదికారణత్వ మోక్షప్రదత్వాదయో నాహఙ్కారస్యేతి భావః. ఏభిరహంశబ్దైశ్చష్టాతోపలక్షణం చేదనేకవచనలక్షణైవ దోషః.

౪౫- పూర్వపక్షబీజం పరిహర్తుమాహ॥ యదితి॥ పరిహరతి॥ ఉచ్యత ఇతి॥ వక్ష్యమాణనిర్వాహకాపయుక్తత్వేన జ్ఞాతాత్మత్వం ద్రఢయతి॥ స్వరూపేతి॥ తస్యార్థమాహ॥ అవ్యక్తేతి॥ వాచకత్వం దర్శయతి॥ సత్త్వేతి॥ అహంశబ్దార్థ ఏకరూప ఉక్తః. ప్రయోగాన్యథాసిద్ధౌ శక్తిభేదః ఇత్యయోగాత్. అథ మోక్షేత్యాద్యర్థం యా అహఙ్కారం బలం దర్పమిత్యాదిశాస్త్రేషూద్యమానోఽహఙ్కారః క ఇత్యత ఆహ॥ అయ

ముగ్ధైర్వ్యపదేశామాశాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే- తస్మాద్బాధకాప
తాహంబుద్ధిసిద్ధత్వాదాత్మగోచరైవ- శరీరగోచరాత్వహంబుద్ధిరవిద్యైవ- యథోక్తం
భగవతా పరాశరేణ- శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాః స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మ
న్యాత్మబుద్ధిర్యేతి - యదిజ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా, తదా అనాత్మన్యాత్మాభిమానే శరీర
జ్ఞప్తిమాత్రప్రతిభాసః స్యాత్ - నజ్ఞాతృప్రతిభాసః - తస్మాజ్జ్ఞాతాహమర్థ ఏవాత్మా-
తదుక్తమ్-అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్ । అవిద్యాయోగత
శ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసత ఇతి- తథాచ- దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణధీభ్యోఽన్యోఽనన్య
సాధనః। నిత్యోవ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మాభిన్నః స్వతస్సుఖీతి- అనన్యసాధనస్స్వ
ప్రకాశః- వ్యాపీ అతిసూక్ష్మతయా సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశనస్వభావః॥

౪౬- యదుక్తం దోషమూలత్వేనాన్యథా సిద్ధిసమ్భావనయా సకలభేదావలమ్బి
ప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్యత్వమితి- కోఽయం దోష ఇతి వక్తవ్యమ్- యన్మూలతయా ప్రత్య
క్షస్యాన్యథాసిద్ధిః- అనాదిభేదవాసనైవ హి దోష ఇతి చేత్ - భేదవాసనాయాస్తిమిరా
దివదన్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమన్యతో జ్ఞాతపూర్వమ్-అనేనైవ
శాస్త్రవిరోధేన జ్ఞాస్యత ఇతి చేత్ -న- అన్యోన్యాశ్రయణాత్ - శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిల
విశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయే సతి భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయః - భేదవాసనా
యా దోషత్వనిశ్చయే సతి శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయ ఇతి- కిఞ్చ

మేవత్యేతి॥ అయంశబ్దః ప్రకృతాహంభావపరః - నతద్ధేతుపరః - గర్హ్యాఖ్యాత్వాయో
గాత్ - విషయవిభాగం నిగమయతి॥ తస్మాదితి॥ పురాణోక్తిం దర్శయతి॥ యథోక్త
మితి॥ శబ్దోఽహమిత్యాదీన్యభ్యధిక్రైతాని- ఏతద్వచనార్థమపి హేతుత్వేనాహ॥ య
దీతి॥ నిగమయతి॥ తస్మాదితి॥ అహమర్థాత్మత్వవిషయాత్మసిద్ధిగ్రన్థముదాహరతి॥ త
దుక్తమితి॥ అవిద్యాయోగతః అహమర్థాత్మత్వేనాత్మన్యాత్మబుద్ధిరూపాయా అవిద్యా
యా యోగతదుపపత్తితః - యద్యాత్మవిపర్యయే తస్యాఽయోగతః అనుపపత్తితః- ధియో
సాత్మత్వేచ తద్గ్రన్థమాహ॥ తథాచేతి॥ సాధనశబ్దస్య జ్ఞప్త్యుత్పత్తిసాధారణ్యాద్వ్యా
చష్టే॥ అనన్యేతి॥ అణుత్వావిరోధాయ వ్యాపిశబ్దం వ్యాచష్టే॥ అతిసూక్ష్మతయేతి॥

౪౭- అథ ప్రత్యక్షాచ్ఛాస్త్రస్య ప్రాబల్యమనువదతి॥ యదుక్తమితి॥ ఇతిప
చనవ్యక్త్యా యద్దోషరూపం మూలముక్తం సోఽయం దోష ఇతి స్పష్టం వక్తవ్యమ్-
నహి దోషమనుక్త్వాన్యథాసిద్ధిర్వాచ్యేత్యర్థః - శఙ్కతే॥ అనాదీతి॥ కాచాదేః
ర్వ్యభిచారాత్ కిన్త్వప్రసక్తిప్రసఙ్గాచ్చ అనుక్తిః- మూలమాలిధావాద రప్రయోజక
త్వేజ్వాలాభావానుమానంవ్యుదాస్తమ్-తస్మాద్ద్వయమప్రయోజకమితి ప్రతిషేధ
న్యతరదోషత్వానిర్ణయాదన్యోన్యాశ్రయదోషమాహ॥ భేదేత్యాదినా॥ ప్రత్య
క్షవిరోధేయూపాదిత్యైక్యవాక్యవత్ప్రమితిహేతుత్వాయోగాత్ ప్రత్యక్షస్య దోషమూ
లత్వనిశ్చయసాపేక్షః శాస్త్రస్య నిర్విశేషబోధకనిశ్చయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ
ఇత్యర్థః - ఏతదర్థిత్వసాదృశ్యస్య దోషత్వంహి భిన్నయోరప్యైక్యధీహేతుతయా
దృష్టమచిరనిర్వాపితాలోపితదీప ఇతిభావః - బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వమాహ॥
కించేతి॥ నహ్యర్థిభిర్భావనుమానదైక్యధీవత్ సాదృశ్యదోషమూలేతిభావః - పరత్వం

యదిభేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వం, శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథైవ స్యాత్ - అత్రోచ్యతే - దోషమూలత్వేఽపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షావగత సకలభేద నిరసనజ్ఞానహేతుత్వేన పరత్వాత్తత్ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి - తన్న - దోషమూలత్వే జ్ఞాతే సతి పరత్వమకిఞ్చిత్కరమ్ - రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయే సతి భ్రాన్తోఽయమితి పరిజ్ఞాతేన కేనచిద్వాక్యం సర్పోఽయం మాభైషీరిత్యుక్తేఽపి భయానివృత్తిదర్శనాత్ - శాస్త్రస్య చ దోషమూలత్వం శ్రవణవేలాయామేవ జ్ఞాతమ్ - శ్రవణావగత నిఖిలభేదోపమర్దిబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాభ్యాసరూపత్వాన్మననాదేః - అపి చ, ఇదం శాస్త్రం, ఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషం, ప్రత్యక్షన్తు సమ్భావ్యమానదోషమితి కేనావగతం త్వయా - న తావత్స్వతస్సిద్ధానిర్ధూతనిఖిలవిశేషానుభూతిరిమమర్థమవగమయతి - తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ - శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చ - నాప్యైన్ద్రియకం ప్రత్యక్షమ్ - దోషమూలత్వేన విపరీతార్థత్వాత్ - తన్మూలత్వాదేవ సాన్యాన్యపి ప్రమాణాని - అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమాన్న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః - నను వ్యావహారికప్రమాణప్రమేయవ్యవహారోఽస్మాకమప్యస్త్యేవ - కోఽయం వ్యావహారికో నామ - ఆపాతప్రతీతిసిద్ధో యుక్తిభిర్నిరూపితో న తథావస్థిత ఇతి చేత్ - కిం తేన ప్రయోజనమ్ - ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నోఽపి యౌక్తికబాధాదేవ ప్రమాణకార్యాభావాత్ - అత్రోచ్యతే - శాస్త్రప్రత్యక్షయోర్ద్వయోరప్యవిద్యామూలత్వేఽపి ప్రత్యక్షవిషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే - శాస్త్రవిషయస్య సద్వితీయస్య బ్రహ్మణః పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేన నిర్విశేషానుభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థ ఇతి - తదయుక్తమ్ - అబాధితస్యాపి దోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్ - ఏతదుక్తం భవతి - యథా సకలేతరకాచాదిదోషరహిత పురుషాన్తరాగోచరగిరిగుహానువసతస్తైమిరికజనస్యాజ్ఞాతస్వతిమిరస్య సర్వస్య తిమిరదోషావిశేషాద్ద్విచన్ద్రజ్ఞానమవిశిష్టం జాయతే - తత్ర న బాధకప్రత్యయోఽస్తీతి న తన్మిథ్యా న భవతీతి తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమపి మిథ్యైవ - దోషో హ్యయథార్థజ్ఞానహేతుః - తథా బ్రహ్మజ్ఞానమవిద్యా

వైషమ్యం శఙ్కతే ॥ అత్రేతి ॥ పరిహరతి ॥ తన్నేతి ॥ కథమిత్యత్రాహ ॥ రజ్జ్వితి ॥ జ్ఞాతే సతి భయానివృత్తిః, న చ తజ్జ్ఞాతమిత్యత్రాహ ॥ శాస్త్రస్య చేతి ॥ హేతుమాహ ॥ శ్రవణేతి ॥ శాస్త్రమపి కల్పితసకలభేదాన్తర్గతమితి భావః - అర్థమూలోచ్ఛేదిత్వమాహ ॥ అపి చేతి ॥ శాస్త్రమిత్యక్షరరాశేర్వ్యపదేశః ॥ అసంభావ్యేతి ॥ సౌగతాదర్వరక్తత్వా ద్యనుభూతేర్నిర్విషయత్వాత్ యది నిర్విషయమపి బోధకం తదా విపరీతమపి బోధయేదిత్యాహ ॥ శాస్త్రేతి ॥ ప్రామాణ్యస్యాపారమార్థ్యానుభూతిసంబన్ధిత్వయోః స్వీకారాగమాభావేఽపి తుల్యత్వాదితి భావః - పరోక్తం కృత్స్నం కుతర్కవ్యాఘాతప్రదర్శనాయాహ ॥ అతస్స్వపక్షేతి ॥ అర్చిషి ధర్మిలిఙ్గతద్వ్యాప్తిగ్రహాదౌ చ దోషమూలత్వమితి భావః ॥ స్వాభిమతేతి ॥ శాస్త్రప్రాబల్యాదికం న సిధ్యేదిత్యర్థః - చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ పరిహరతి ॥ కోఽయమితి ॥ ప్రమాణకార్యాభావాత్ బాష్పారోపితధూమవదితి భావః - పరాన్త్య బాధాభావం శఙ్కతే ॥ అత్రేతి ॥ ఉపేత్య పరిహరతి ॥ తదితి ॥ బాధానపేక్షం దోషమూలత్వమ్, అన్యతరేణాపారమార్థ్యనిశ్చయః కుత ఇత్యత్రాహ ॥ ఏతదితి ॥ యది న బాధః కథం మిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ ॥ దోషహేతి ॥ ఉక్తం దృష్టాన్తం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశతి ॥ తథేతి ॥ ధీ

మూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయే బ్రహ్మజ్ఞానమమిథ్యైవేతి। అత్ర నిచాత్రప్రయోగాః-వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మమిథ్యా-అవిద్యావదుత్పన్నజ్ఞానవిషయత్వాత్-ప్రపఞ్చవత్-బ్రహ్మమిథ్యా-అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్-ప్రపఞ్చవదేవ॥

౪౭- నచవాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాదిజ్ఞానస్యాసత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యామూలత్వేనాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూతబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావోన విరుద్ధ ఇతి-స్వాప్నజ్ఞానస్యాసత్యత్వాభావాత్-తత్రహి విషయాణామేవ మిథ్యాత్వమ్-తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే, న జ్ఞానస్య-నహిమయాస్వప్నవేళాయామనుభూతం జ్ఞానమపి నవిద్యత ఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయో జాయతే- దర్శనంతు విద్యతే అథానసన్తీతి హి బాధకప్రత్యయః - మాయావినోమన్త్రౌషధాదిప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్య చ హేతుః-తత్రాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్-విషయేన్ద్రియాదిదోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాదివిజ్ఞానం సత్యమేవ భయాదిహేతుః-సత్యే కాదృష్టేపి స్వాత్మని సర్పసన్నిధానాదృష్టబుద్ధిః సత్యైవ శఙ్కావిషబుద్ధిర్మరణహేతుర్భూతా-వస్తుభూత ఏవ జలాదౌ ముఖాదిప్రతిభాసో వస్తుభూతముఖగతవిశేషనిశ్చయహేతుః-ఏషాం సంవేదనానాముత్పత్తిమత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే- హస్త్యాదీనామభావే కథం తద్బుద్ధయస్సత్యా భవన్తీతి చేత్- నైతత్-బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వమాత్రనియమాత్-అర్థాన్యప్రతి

మిథ్యాత్వం పరమతానుసారాత్-వ్యాప్తిమూలత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యుక్తమ్. ప్రసజ్య తర్కాపి తే - యూపాదిత్రైకవాక్యస్య విధిశేషత్వాదమానతోక్తిరపసిద్ధాన్తః-ప్రత్యక్షబాధాపి తాత్పర్యాభావాన్తర్గతః.అపూర్వత్వం హి సాధకబాధకాగోచరత్వమ్-అతో నాధ్యక్షాచ్ఛాస్త్రం బలవత్.

౪౭॥ అథాసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ అసత్యస్య హేతుత్వమాత్రం జ్ఞప్తిహేతుత్వం వా నిరస్యత ఇత్యభిప్రాయేణోత్పత్తిజ్ఞప్త్యోః కారణమ్- స్వమతే సత్యాత్సత్యసిద్ధిః - పరమతే త్వసత్యాదసత్యసిద్ధిః - అతో నాసత్యాత్సత్యసిద్ధిః - విషయమిథ్యాత్వోక్తిః పరమతానుసారాత్ - జ్ఞానాబాధం దర్శయతి॥ నహీతి॥ నచ [illegible]మాత్రేణ ప్రసఙ్గాత్తద్విశేషస్య హేతుత్వే విషయస్యోపలక్షణత్వే జ్ఞానస్య వ్యావృత్తతయా న భానహేతుత్వం విశేషణత్వే శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుత్వమిత్యసత్యస్యాపి హేతుత్వం ధియామ్-తత్ర వ్యవహారానుగుణ్యధర్మైః స్వతో వ్యావృత్తత్వాత్ సామగ్ర్య[illegible]వచ్ఛిన్నత్వాద్వా యత్ శుభాశుభధీస్తదా సామగ్రీజ్ఞాయతే-యదా నసతదా [illegible]ధీరితి ధియాం విషయానపేక్షసామగ్రీభేదపి న వచ్ఛేదక ఇతి తద్భేదజ్ఞాపనాయ బహూదాహరణోపన్యాసః-మాయామయం మిథ్యావిషయమ్-సంస్కారమన్త్రౌషధసాదృశ్యసర్పసన్నిధినిర్వేశపరకపీడనచాక్షుషతేజఃప్రతిఫలనాని తత్కార్యజ్ఞానానిచ సత్యాని - సత్యత్వముపపాదయతి॥ ఏషామితి॥ నహి ముక్తిరూపేణ యుత్పన్నమర్థక్రియాకృచ్చ - వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిం శఙ్కతే॥ హస్త్యాదీనామితి॥ పరిహరతి॥ నైతదితి॥ మాత్రేణావిద్యమానత్వావ్యావృత్తిః- తస్యైకోయదపేక్షితమిత్యర్థః॥ అర్థస్యేతి॥ అతీతాదర్విషయత్వదర్శనాత్ విద్యమానత్వే చ్యుతధాత

భాసమానత్వమేవసత్యత్వలక్షణత్వేపేక్షితమ్. ప్రతిభాసమానతా చాస్త్యేవ దోషవశాత్. స తు బాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే. అబాధితా హి బుద్ధిస్సత్యత్వే హేతురిత్యుక్తమ్॥

౪౭. రేఖాయాం వర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్సత్యబుద్ధిః. రేఖాయాస్సత్యత్వాత్. న స వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా రేఖా వర్ణబుద్ధిహేతుః. వర్ణాత్మతా త్వసత్యా. నైవమ్. వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయోగాత్. అసతో నిరుపాఖ్యస్య హ్యుపాయత్వం న దృష్టమనుపపన్నం చ. అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధిరుపాయత్వమ్. ఏవం తర్హి అసత్యాత్సత్యబుద్ధిర్న స్యాత్. బుద్ధేస్సత్యత్వాదేవ. ఉపాయోపేయయోరైక్యప్రసఙ్గశ్చ. ఉభయోర్వర్ణబుద్ధిత్వావిశేషాత్. రేఖాయా అవిద్యమానవర్ణాత్మనోపాయత్వే చైకస్యామేవ రేఖాయామవిద్యమానసర్వవర్ణాత్మకత్వస్య తుల్యత్వాదేకరేఖాయా దర్శనాత్సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్. అథ పిణ్డవిశేషే దేవదత్తాదిసంకేతవచ్చక్షుర్గ్రాహ్యరేఖావిశేషే శ్రోత్రగ్రాహ్యవర్ణవిశేషసంకేతవశాద్రేఖావిశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి. హన్త తర్హి సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తిః. రేఖాయాస్సంకేతస్య చ సత్యత్వాత్. రేఖాగవయాదపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా. సాదృశ్యం చ సత్యమేవ.

౪౮. న చైకరూపస్య శబ్దస్య నాదవిశేషితార్థభేదబుద్ధిహేతుత్వేఽప్యసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. నానానాదాభివ్యక్తస్యైకస్యైవ శబ్దస్య తత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్యస్వరూపేణార్థవిశేషైస్సహ సంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేదబుద్ధ్యుత్పత్తిహేతుత్వాత్. శబ్దస్యైకరూపత్వమపి న సాధీయః. గకారాదేః పృథక్స్యైవ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేన శబ్ద

స్య తదభావాచ్చేత్యర్థః. ఇహ చాస్తీత్యాహ॥ ప్రతీతి॥ అవిద్యమానస్య భానం కథం భాతం చేద్ధేతుత్వం చ సంప్రతిపన్నవత్స్యాదిత్యత ఆహ॥ దోషేతి॥ అసత్యస్యాప్యభావాభావాన్న ధీహేతుత్వమ్, భాతిశ్చేదర్థస్సత్య ఇత్యత ఆహ॥ సత్త్వితి॥ ధీశ్చేత్తథా త్వం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ అబాధితేతి॥

౪౯. అథ ధీవ్యతిరిక్తాసత్యహేతుకసత్యసిద్ధిం వ్యుదస్యతి॥ రేఖాయామితి॥ అస త్యతాం దర్శయన్ శఙ్కయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ నైవమితి॥ సత్యయా ప్రమితతయా చ హేతుత్వాయోగమాహ॥ అసతో నిరుపాఖ్యస్యేతి॥ ఉపాఖ్యా ప్రమితిః. ఇష్టిశ్చ వ్యాప్తివిరుద్ధేత్యాహ॥ అనుపపన్నమితి॥ రేఖాయాం వర్ణధీర్వర్ణప్రతీతిహేతురితి పక్షే ప్రతీత్యంశస్య హేతుత్వే దూషణమాహ॥ అథేతి॥ దూషణాన్తరమాహ॥ ఉపాయేతి॥ ఐక్యముపపాదయతి॥ ఉభయోరితి॥ వర్ణాత్మతయా ఉపాయత్వే దూషణమాహ॥ రేఖాయా ఇతి॥ శఙ్కతే॥ అథేతి॥ స్వమతసిద్ధిమాహ॥ హన్తేతి॥ ఉదాహరణాన్తరం ప్రతిపత్తి॥ రేఖేతి॥

౫౦. న చేత్యాది॥ శబ్దైకత్వవాదినః క్రమోదాత్తాదయో నాదాభివ్యఞ్జక నాదగతాశ్శబ్దా ఆరోపితా అర్థధీహేతవ ఇతి స్ఫోటవాదాభ్యుపగమేఽపి నాసత్యాత్సత్యధీరిత్యర్థః. కుత ఇత్యత ఆహ॥ నానేతి॥ తత్త్వాదిభిః క్రమోదాత్తాదిభిర్వా విశిష్టనాదాభివ్యక్తశ్శబ్దోఽర్థధీహేతురిత్యర్థః. ఏకరూపత్వం నేత్యాహ॥ శబ్దస్యేతి॥ ఏవం చానేకరూపశబ్దాభ్యుపగమే ఏకరూపశ్శబ్దో నగమః కింబోధకత్వాయ, ఉభయవ్యవహారాను

త్వాత్. అతో ఽసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిర్దురుపపాదా.

౫౦. నను న శాస్త్రస్య గగనకుసుమవదసత్యత్వమ్ - ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్ - ఉత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే ఽస్యాసత్యత్వం శాస్త్రస్య - సదా శాస్త్రం నిరస్తనిఖిలభేదాద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః - యదోపాయస్తదాస్త్యేవ శాస్త్రమ్ - అస్తీతి బుద్ధేః - నైవమ్ - అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్ - తతః కిమ్ - ఇదం తతః - మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాపి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వమ్ - యథా ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాగ్నేరపి మిథ్యాత్వమ్. పశ్చాత్తనబాధాదర్శనాన్నాసిద్ధమ్ - శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధదర్శనాత్ - తత్తు భ్రాన్తిమూలమితి చేత్ - ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తమ్ - పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కపరిహాసేన ॥

౫౧. యదుక్తం వేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞానైకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనీతి - తదయుక్తమ్ - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేన సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానతాం జగన్నిమిత్తత్వం సర్వజ్ఞతాం సర్వశక్తియోగం సత్యసంకల్పత్వం సర్వాన్తరత్వం సర్వాధారతాం సర్వనియమనమిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతాం కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాం చ ప్రతిపాద్యైవంభూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ప్రకరణస్య - ప్రపఞ్చితశ్చాయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే.

గమాయ - న ప్రథమం జైత్రేరేవ బోధోపయుక్తైః - సద్వితీయః - శ్రావణాల్పోపాధినా తదసుగమసిద్ధేరితి భావః. అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తినిరాసం నిగమయతి ॥ అత ఇతి ॥

౫౦. అసత్యత్వముక్తేవ చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ సత్యద్విత్వమిత్యత్రాహ ॥ ఉత్పన్న ఇతి ॥ తర్హి న బోధకత్వమిత్యత్రాహ ॥ సదేతి ॥ దూషయతి ॥ నైవమితి ॥ ఉపపాదయతి ॥ అసతీత్యాదినా ॥ ప్రాగుపేత్యోక్తమిదానీం నేత్యాహ ॥ పశ్చాదితి ॥ ధీసత్యత్వమేవ తద్బాధకశ్చేత్ ప్రపఞ్చసత్యత్వవచనం తథాపి బాధః - నన్వత్రోల్లిఖితవచనమేవ బాధకశ్చేత్తన్నాధ్యమితి తస్యైవేత్యర్థః - అప్రతిష్ఠితత్వం మానవిరుద్ధతర్కత్వాత్.

౫౧. ప్రబలతరాభిమతమానాన్తరనిరూపణం ప్రతిసమాపితమ్ - ప్రత్యక్షాదేర్బలీయస్త్వాచ్ఛబ్దస్యాతీవ సవిశేషపరత్వాచ్చ సామాన్యతస్సవిశేషపరత్వే స్థితే వాక్యవిశేషాణాం వాక్యతర్కపర్యాలోచనయా సవిశేషపరత్వం వక్తుం పరోక్తాకారం సంగ్రహతో ఽనువదతి ॥ యదుక్తమితి ॥ నిర్విశేషత్వాదినా శోధకాద్యర్థోక్తిః - మాత్రశబ్దేన సగుణేతాత్పర్యాభావః - ఏవంశబ్దవిశిష్టప్రకరణమాత్రపరత్వవ్యుదాసార్థః - పరిహరతి ॥ తదితి ॥ అర్వాచీనం సగుణమిత్యన్యథాసిద్ధిశఙ్కాపాకాయాహ ॥ సచ్ఛబ్దేతి ॥ ఏకమేవ బహు స్యామ్ ఐక్షత తాస్సృజత తదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్త్వమసీత్యాదినా యథాక్రమం జగదుపాదానతేత్యాదినా - సర్వాన్తరత్వం సర్వనియమనం చ కారణావస్థాసిద్ధ - అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా ప్రశాసనే గార్గి ... శ్రుతేః - ప్రతిజ్ఞావాక్యం కిం ప్రాథకం యోజ్య ఇత్యాద్యపేక్షాయామాహ ॥ ప్రతిజ్ఞేతి ॥ కథమస్మిన్ ప్రతిజ్ఞైక్యేఽయమి

అత్రాప్యేతచ్ఛ్రుత్యధికరణే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే॥

౫.౨- అథ పరాయయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యత్రాపి ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్యనిత్యత్వవిభుత్వసూక్ష్మత్వసర్వగతత్వావ్యయత్వభూతయోనిత్వసర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః॥

౫.౩- సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశే

త్యత్రాహ ॥ అత్రాపీతి ॥ యేనాశ్రుతమిత్యత్ర యేనశ్రుతేన మతేనేత్యేవమర్థః-దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాభ్యామాత్మని ఖల్వరేదృష్ట ఇతివాక్యాచ్చ కథంచిత్-నహిఘటధీమాపటధీరితిభావః- ఆదేశ ఇతి ఘఞో కర్తృప్రసిద్ధత్వాదుపదేశ్యపరత్వం త్వాశఙ్క్యమ్-ప్రకృతిప్రత్యయయోః ప్రశాసనకరణార్థత్వే స్వారస్యత్వయాత్ - ప్రకృతిస్వరసాఙ్కరణత్వం వైపక్షికమ్-శాబ్దానుమతేః- అపేక్షితవిశేషోక్త్యాదిత్యం త్వధికమితి- కథమితి చోదితే కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానం లోకసిద్ధం నిదర్శయతి (యథేతి) ఏతాత్రాపి వైశేషికమతే నాసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (వాచేతి) ఘటేనోదకమాహరేతివాక్యార్థోదకాహరణాదివ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః- అత్రాజహల్లక్షణాప్రయోజనతయా హేతుత్వం తదీధ్యమ్-ఉక్త్యాదిసిద్ధ్యర్థం నామరూపేఅపిస్వేసన్త్వౌకార్యే తే ఇత్యర్థః- అనేన ధీశబ్దాదిభేదానామవస్థాభేదేఽప్యాన్త్యై కత ఇతివదన్యథానిద్ధిర్దర్శితా - కింనియామకమిత్యత్రాహ (మృత్తికేతి) సత్యంజ్ఞానసిద్ధమ్-ప్రత్యభిజ్ఞాసంయామికేత్యర్థః- అన్యథాసాధ్యవైకల్యమితి శబ్దవైయర్థ్యంచ - అస్తు కార్యకారణయోస్తథాత్వం తత్ప్రథమాదేశజ్ఞానాజ్జగద్ధీరిత్యత్రాహ (సదేవేతి) అస్యాసత్కార్యవ్యుదాసపరత్వం కథమసత ఇత్యుద్యుక్తరానుగుణమ్- ఏకశబ్దో నామరూపవిభాగపరః-బహుస్యామిత్యనన్తరోక్తేః-ఏకేనసర్వంమృణ్మయమితి దృష్టాన్తానుగుణ్యాత్ -అవ్యాకృతత్వశ్రుతేశ్చ-ఏవకారోఽపియదాద్యత్వనాఽసత్వవ్యుదాసాయ-ఏవముపాదానత్వేసత్యద్వితీయపదంధీవ్వనిమిత్తాన్తరనిషేధకమ్-బహ్వోధ్యతిష్ఠదితిచశ్రుత్యన్తరమ్-నసజాతీయాదినిషేధపరత్వమ్-అగ్రేశబ్దవైయర్థ్యాత్ -జీవసూక్ష్మభేదవైషమ్యాద్యపరిహారాచ్చ-తద్ధైక ఇత్యాదత్వసత్కార్యనిరాసకపరమ్-శూన్యక్షణికవాదనిరస్త్రపిప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరన్విరాసాపేక్షత్వాత్ -అగ్రేశబ్దవైయర్థ్యాచ్చ-నామరూపథాక్త్వంసద్వారకమ్-అనుప్రవేశోక్తేః-నచనాభిన్నాత్రే-కింతుజీవేఽపి-విజ్ఞానంచేత్యాదిశ్రుతేః-సింహావనమయేతివజ్జీవేనాత్మనేత్యుక్తేః-సర్వేశబ్దానజ్గాశ్చాత్మర్వాః ప్రజా ఇతి పూర్వవాక్యేన ఇదంసర్వమిత్యాదత్యవిజ్ఞానంచాజ్ఞానంచేతి శ్రుత్యన్తరేణచైకార్థ్యాచ్చైతదాత్మ్యమితి చిదచితోస్తదాత్మకత్వసిద్ధిః-సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహారస్తత్త్వమితి-ఏవంసతివిశిష్టాద్వైతపరత్వే స్పష్టముపక్రమోపసంహారాదిలిఙ్గసత్త్వమ్.

౫.౨- పరవిద్యార్థమాహ ॥ అథేతి ॥ అదశ్యమిత్యాదినా ఇన్ద్రియాధిజ్ఞానక్రియత్వవ్యుదాసః-జనసోఽకృహీతనిశ్రుతేః-విభుః ప్రభుః నియన్తాఽతేనజగద్వ్యాపకత్వలితమ్-కారణత్వాపేక్షితం సార్వజ్ఞ్యాదిప్రకరణే యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదికముక్తంచ.

౫.౩- అథ సత్యాదివాక్యస్య సవిశేషపరత్వమాహ ॥ సత్యమితి ॥ ముక్త ఇత్యత్ర

పద విశిష్టైకార్థాభిధానసామర్థ్యాన్న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః - ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనై కార్థవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యమ్ - తత్ర సత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థైర్గుణైస్తత్తద్గుణవిరోధ్యాకారప్రత్యనీకాకారైర్వైకస్మిన్నేవార్థే పదానాం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదోవశ్యాశ్రయణీయః - ఇయాంస్తు విశేషః - ఏకస్మిన్ పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా - అపరస్మింస్తు పక్షే తేషాం లక్షణా - నచాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తుస్వరూపమేవ - ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యాత్ - తథాసతి సామానాధికరణ్యాసిద్ధిశ్చ - ఏకస్మిన్ వస్తుని వర్తమానానాం పదానాం నిమిత్తభేదానాశ్రయణాత్ - నచైకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేన విశిష్టతాభేదాదనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి - ఏకస్యైవ వస్తునోఽనేకవిశేషణవిశిష్టత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య - భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమితి హి శాబ్దాః॥

టీ॥ ప్రవృత్తీతి॥ తతః కిమిత్యత ఆహ॥ తత్రేతి॥ భేద ఇత్యత ఆహ॥ ఇయానితి॥ వ్యావృత్తయస్స్వరూపమాత్రమిత్యత ఆహ॥ నచేతి॥ పర్యాయత్వం స్పష్టమితి దూషణాన్తరద్వయమాహ॥ ఏకేనేతి॥ ద్వితీయముపపాదయతి॥ ఏకస్మిన్నితి॥ విశేషణానేకత్వాదనైకార్థ్యమిత్యత ఆహ॥ నచేతి॥ విశిష్టతా విశేషణాన్వయః - సా విరోధమాత్రమనుకూలమేవేత్యర్థః - ఉక్తం లక్షణం గ్రన్థేనోపపాదయతి॥ భిన్నేతి॥ ప్రవృత్తిర్విశేష్యబోధనమ్ - నిమిత్తం విశేషణమ్ - అర్థో విశేష్యం - భిన్నత్వాదినా ఘటకుమ్భశబ్దవ్యావృత్తిః॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ఘటపటోక్తేర్వ్యావృత్తిః - సవిశేషణమాత్రపరత్వే దూషణం తదనువర్గమాత్ప్రయుక్తమ్ - విశేష్యమాత్రపరత్వే పర్యాయత్వాదిప్రయుక్తం లక్షణా చ - అన్యత్వాదిప్రతియోగినాం తద్వ్యావృత్తీనాం చోపలక్షణత్వపక్షే చ ఏకైకస్య వైయర్థ్యం లక్షణా చ - విశిష్టపక్షే న మిథస్స్వభావాయః - పదార్థానాం పృథక్ప్రాశస్త్యాత్ - పరామర్శస్య యోగ్యతానురోధిత్వాదభిధానస్య యౌగపద్యాచ్చ జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగః పరామృతయోః ప్రతీయతే - యౌగపద్యేఽపి న విశేషణైక్యమ్ - విశేష్యైక్యపరత్వాత్ సమానవిభక్తేః - తచ్చ ప్రత్యుత్పత్త్యనురోధాత్ - యథైకపదే - అఖణ్డార్థవాదిప్రష్టవ్యః - సత్యాదిపదాని ప్రతియోగివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి, ఉత తదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి, ఉత స్వరూపమాత్రపరాణి - అవచ్ఛిన్నపరత్వే చ విశేషణతయోపలక్షణతయా వావచ్ఛేదకత్వమ్ - ఏషు త్రిష్వపి దూషణపరిహారాస్తుల్యాః - శాబ్దాద్వైతద్యం శాబ్దం స్ఫుటమ్ - తత్ర శాస్త్రీయవ్యావృత్తం పీతమవ్యావృత్తమితి వాక్యార్థాభిధాయి పదసమభివ్యాహారాత్ - అత్ర తదభావాచ్చ - అర్థం తు ద్వేధా ప్రాగుక్తమ్ - న్యాయాయత్తత్వాద్విశేష్యైక్యస్య న దేవదత్తప్రత్యక్షబలాధీనత్వమ్ - ధర్మిపదైకవచనాత్ - ప్రత్యక్షే పరోక్షే చ ఖణ్డాద్యాభేద ఇవ తాదృశే దేవదత్తైక్యమపి దృష్టమ్ - విరోధావిరోధావనియామకౌ - నతు విశేషణత్వమ్ - అతో నైక్యప్రతివిరోధో విశేషణత్యాగః - ప్రత్యక్షపరోక్షవిభాగవిరహితోఽభయమపి హి ప్రతిపన్నమ్ - వాక్యే ప్రత్యక్షాణాం కేఽపి న ముఖ్యత్వమ్ - వ్యాపారాధారవిత్వాద్యభావాత్ - విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదౌ విరోధాత్స్వలక్షణా - అత్ర తు తదభావాదయుక్తత్వమ్ - అతస్సవిశేషపరమిదం వాక్యమ్.

౫౪- యదుక్తమేకమేవాద్వితీయమిత్యత్రాద్వితీయపదం గుణతోఽపి సద్వితీ
యతాం న సహతే- అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యగతాద్వితీయ
వస్తు ప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయమ్ - కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీ
యస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి - అతో లక్ష
యిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ - అన్యథా నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేతి -
తదనుపపన్నమ్ - జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనిరాసేన వి
చిత్రశక్తియోగ ప్రతిపాదనపరత్వాదద్వితీయపదస్య - తథైవ విచిత్రశక్తియో
గమేవావగమయతి, తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది- అపి చ
ఏకమేవాద్వితీయమిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్ - నిసృష్టే
బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రతిపాదితమ్-
కార్యోత్పత్తిస్వాభావ్యేన బుద్ధిస్థం నిమిత్తాన్తరమితి తదేవాద్వితీయపదేన నిషిధ్యత ఇత్యవ
గమ్యతే - సర్వనిషేధే హి స్వాభ్యుపగతాః నిషేధయిత్రా నిత్యత్వాదయశ్చ నిషిద్ధా
స్స్యుః - సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ తథా తతో విపరీతఫలః - సర్వశాఖాసు కారణా
న్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామత్రాప్యుపసంహారహేతుత్వాత్ - అతః కారణవాక్య
స్వభావాదపి సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి విజ్ఞా
యతే॥

౫౫- నచ నిర్గుణవాక్యవిరోధః - ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం ని
ర్గుణం నిరఞ్జనం నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమిత్యాదీనామ్ - జ్ఞానమాత్రస్వరూపవా
దినోఽప్యభిప్రేతయో బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతామభిదధతి- న తావతా నిర్విశేష జ్ఞాన

౫౪- మాయావాదికదర్శితానుపపత్తిం నిరాకృత్య కారణవాక్యైకార్థ్యం శోధకాన్తరై
కార్థ్యం చ నిరసితుమనువదతి॥ యదుక్తమితి॥ గుణతోఽపి సద్వితీయతామ్- సదేవైక
మేవేతి విజాతీయసజాతీయభేదవ్యావృత్త్యా పరిశేషాదిత్యర్థః - సగుణపరకారణవా
క్యైకార్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ కుతస్తదైకార్థ్యాపేక్షేత్యత్రాహ॥ కారణ
తయేతి॥ జ్ఞాప్యబహిర్భూతం వ్యావర్తకముపలక్షణం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ శోధకా
న్తరైకార్థ్యం చాహ॥ అన్యథేతి॥ దూషయతి॥ తదితి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ జగదితి॥ ఏ
కమేవేత్యుపాదానతోక్తిః - యథా విచిత్రశక్తియోగం బోధయత్యద్వితీయపదమ్, తథై
వోత్తరవాక్యమపి తదేవావగమయతీతి న నిర్విశేషమిత్యర్థః - తదుచ్యతే॥ అపి చేతి॥
ఉపాదానాన్తరనిషేధః కిం న స్యాత్ ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చేతి భావః - పరిహరతి॥ నిసృ
ష్టేతి॥ నామరూపవిభాగాభావ ఏకత్వమ్ - భావ్యవస్థావిశేషస్య ప్రాగవస్థాయాముపాదా
నతా - అన్యథానిష్టమాహ॥ సర్వేతి॥ సర్వశాఖానయస్య పరమతవైపరీత్యమాహ॥
సర్వశాఖేతి॥ నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౫౫- శోధకాన్తరైకార్థ్యం వ్యవస్థాపయతి॥ నచేతి॥ విషయవిభాగాదవిరోధమాహ॥
ప్రాకృతేతి॥ జ్ఞానస్వరూపతోక్తిరూపమర్థగుణనిషేధం పరిహర్తుమాహ॥ జ్ఞానేతి॥ జ్ఞా
నమిత్యత్రాహ॥ న తావతేతి॥ జ్ఞానైకత్వాన్వయతద్ధర్మధర్మిభావాభావాత్ అద్వైతవా

మారత్రి మేవతత్వమ్- జ్ఞాతురేవజ్ఞానస్వరూపత్వాత్ - జ్ఞానస్వరూపస్యైవతస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం మణిద్యుమణిప్రదీపాదివదుక్తమేవేత్యుక్తమ్ - జ్ఞాతృత్వమేవహి సర్వాః శ్రుతయోవదన్తి- యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్, తదైక్షత, సేయందేవతైక్షత, సఈక్షాంచక్రే, నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానాం ఏకోబహూనాం యోవిదధాతి కామాన్, జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశౌ, తమీశ్వరాణాం పరమంమహేశ్వరం తందేవతానాం పరమఞ్చ దైవతమ్। పతింపతీనాం పరమంపరస్తాద్విదామదేవం భువనేశమీడ్యమ్, నతస్యకార్యంకరణఞ్చ విద్యతే, నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ, ఏష ఆత్మాపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయో జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః స్వాభావికాన్వదన్తి సమస్తహేయగుణరహితతాఞ్చ- నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాఞ్చ విషయమపహతపాప్మేత్యాద్యపిపాస ఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణాన్ విదధతీయం శ్రుతిరేవ వివినక్తీతి సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధాభావాదన్యతరస్య మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపినాశఙ్కనీయమ్॥

తా- భీషాఽస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానారభ్యతే యేశత మిత్యను క్రమేణ శ్రోత్రియానన్దాతిశయముక్త్వా యతో వాచోనివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసాసహ

తి యదగుణత్వాత్ ఇతివికల్పే ప్రథమంవ్యుదస్యతి॥ జ్ఞాతురితి॥ నియతధర్మధర్మిభావయోగో జ్ఞాతృత్వఞ్చేద్ధర్మతాస్యాత్- ప్రతిబలాత్స్వతన్త్రఞ్చేద్ధర్మధర్మితాచ స్వీకార్యా-జ్ఞానాశ్రయత్వవ్యాప్తిశ్చ ధర్మాధియ ఇతి నవిరోధ ఇతిభావః- ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ జ్ఞానస్వరూపస్యేతి॥ ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ॥ జ్ఞాతృత్వమితి॥ యేనజ్ఞాతృత్వంఫలితం తాదృగర్థపరాశ్చ సర్వశబ్దోక్తాః- ఈశ్వరత్వసత్యసంకల్పత్వాభ్యాంఫలితమ్-తత్ప్రయోగా ఏకత్వహేయాభావాభ్యామవిద్యత్వ ప్రయోగాః॥ కల్యాణగుణానితి॥ ఉత్పర్గాపవాదనయోఽభిప్రేతః- గుణపాత్ర విశేష తన్న్యాయవిరోధపరిహారాయ సామాన్యశబ్దనిర్దేశః॥ సమస్తహేయరహితతాంచేతి॥ సామాన్యవిశేషనయోఽభిప్రేతః- గుణపాత్రవిశేషే సామాన్యశబ్దనిర్దేశః- న్యాయద్వయఫలమేకస్మిన్వాక్యే సార్థోపన్యాసం దర్శయతి॥ నిర్గుణేతి॥ ఏవమవిరోధాదపచ్ఛేదనయో విషయత్వమాహ॥ ఇతీతి॥ అన్యతరస్యేతి॥ అనియతవిరోధపౌర్వాపర్యేవ స్థలేఽపచ్ఛేదనయః- అన్యథా వైధహింసానివృత్తిప్రసఙ్గాత్- తయోర్నియమేతు విరోధనయాత్పరానుత్పత్తిరితిభావః- అధ్యాత్మప్రకరణేషు గుణశబ్దః ప్రసిద్ధః సత్త్వాదిగుణ ప్రియే- గుణాగుణేషువర్తన్త ఇత్యాదిషు.

తా- అథసత్యాదివాక్యవత్ ప్రకరణోపసంహారగతం వాఙ్మనసనివృత్త్యుక్తిరూపమపి గుణనిషేధం పరిహరతి॥ భీషాఽస్మాదిత్యాదినా॥ అతోఽనన్తాఖ్యానాద్గుణవిభూత్యతిశయసిద్ధిః- యతోవాచ, తస్యైషఏవ శారీర ఆత్మా- ప్రియాద్గుణప్రకరణము

మానన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణానన్త్యముపాదాయకేన పఠతి యజుశ్శ్రుతిః॥

౫౧- సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదన ఫలముపగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి - విపశ్చితా బ్రహ్మణా సర్వాన్ కామానశ్నుతే - కామ్యన్త ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః - బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః - దహరవిద్యాయాం తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి వద్గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్దః - ఫలోపాసనయోః ప్రకారైక్యం యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవ సిద్ధమ్॥

౫౨- యస్యామతం తస్య మతమ్, అవిజ్ఞాతం విజానతామితి బ్రహ్మణో జ్ఞానావిషయత్వముక్తమితి చేత్ - బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీతి జ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో న స్యాత్ - అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాభ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాఞ్చ వదతి - అతో బ్రహ్మవిషయ వేదనమపవర్గాయ సర్వాశ్శ్రుతయో విదధతి - జ్ఞానఞ్చోపాసనాత్మకమ్, ఉపాస్యత్వఞ్చ బ్రహ్మసగుణత్వముక్తమ్ - యతో వాచో

త్త్వావాఙ్మనసనివృత్త్యుక్తిర్గుణానన్త్యాత్ - అన్యథా అపకర్షోఽభక్తస్యేతి భావః - అతోఽస్య పరేణ బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వానితి హ్యుక్తిరితి భావః - ఇయం, ఏతత్ప్రకరణస్థా - నిర్గుణార్థత్వేన పరోక్తేతి భావః.

౫౩- అథ స్వభాష్యైకదేశానుగుణ్యమాహ॥ సోఽశ్నుత ఇతి॥ బ్రాహ్మణవాక్యే విశబ్దవివరణరూపస్య ఋక్ప్రతిపత్త్య పరస్య విపశ్చిత ఇత్యుక్తమ్ - అర్థం వక్తుమన్వయమాహ॥ విపశ్చితేతి॥ కిమర్థో గుణపదమిత్యత్రాహ॥ కామ్యన్త ఇతి॥ అనేన యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా ఇత్యుక్తకామపరత్వవ్యుదాసః - బ్రహ్మవేదన ఫలత్వాత్పరశబ్దవిశేషణాద్ దహరవిద్యావశక్త్యానుగుణ్యాచ్చ మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి వదస్యార్థః - వాక్యార్థమాహ॥ బ్రహ్మణేతి॥ కస్య గుణా ఇత్యత్రాహ॥ తద్గుణానితి॥ తద్ధి సన్నిహితమితి భావః - సహశబ్దః శిష్యేణ సహాగమనం భుఙ్క్తే ఇతివ ద్ప్రాధాన్యసాహిత్యే - న తు భోక్తృసాహిత్యే - అప్రాధాన్యమాశఙ్క్యాహ॥ దహరేతి॥ ఉపాస్తౌ గుణప్రాధాన్యం వక్తుమిత్యర్థః - ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యేఽప్యత్ర కథముపాస్తౌ తత్ప్రాధాన్యమిత్యత్రాహ॥ ఫలేతి॥ ఏవకారోఽన్యానపేక్షత్వద్యోతకః.

౫౪- జ్ఞేయత్వం సగుణస్యేతి జ్ఞేయత్వవ్యుదాసో నిర్గుణత్వపర ఇతి పరోక్తం నిరసితుమాహ॥ యస్యేతి॥ జ్ఞానమాత్రావిషయత్వే దూషణమాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ తాత్పర్యద్యోతనాయాహ॥ అసన్నితి॥ విద్యయామృతం, తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే, జ్ఞానాగ్ని రిత్యాద్యఞ్చ ప్రతివిషయజ్ఞానపరవాక్యసమూహం బన్ధమిథ్యాత్వధియా మోక్ష ఇతి పక్షమాశఙ్క్యాహ॥ అత ఇతి॥ బహువాక్యేషు ధియా బ్రహ్మవిషయస్యైవ శ్రవణాదిత్యర్థః - ఉపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం వ్యవస్యతి॥ జ్ఞానఞ్చేతి॥ సగుణోపాస్యవిషయత్వం వ్యవస్యతి॥ ఉపాస్యఞ్చేతి॥ నిర్గుణతయా పరాభిమతస్య విద్యాభేదేన గుణపరత్వ మాహేతి భావః - తర్హి యస్యామతమిత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ॥ యత ఇతి॥

నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహేతి బ్రహ్మణోఽనన్తస్య పరిచ్ఛిన్నమనోవృత్త్యగోచరత్వాభిధానాత్ సమార తావదితి పరిచ్ఛేదాయోగ్యస్యేశ్వరస్య బ్రహ్మణః తావదితి బ్రహ్మపరిచ్ఛేద జ్ఞానవతాం బ్రహ్మవిజ్ఞాతమమత మిత్యుక్తం పరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణః- అన్యథా యస్యామతం తస్య మతం విజ్ఞాతమవిజానతామితి మతత్వవిజ్ఞాతత్వవచనం తత్రైవ విరుధ్యేత॥

౧౯- యత్తు న దృష్టేర్ద్రష్టారం, న మతేర్మన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారం చ ప్రతిషేధతీతి- తదాగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయా జ్ఞాతురజ్ఞానస్వరూపతాం కుతర్కసిద్ధాం మత్వా న తథాత్మానం పశ్యేః, న మన్వీథాః, అపి తు ద్రష్టారం మన్తారమప్యాత్మానం దృష్టిమతిరూపమేవ పశ్యేరిత్యభిదధాతీతి పరిహృతమ్- అథవా దృష్టేర్ద్రష్టారం మతేర్మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేతి వాక్యార్థః- అన్యథా విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ॥

౨౦- ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయత ఇతి యదుక్తం తజ్జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణః జ్ఞానం స్వరూపమితి వదతీతి పరిహృతమ్- జ్ఞానమేవ హ్యనుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే- విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దస్వరూపమేవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః- అత ఏవ భవతాం మతే ఏకరసతా- అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తమ్- తద్వదేవ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః, ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యాదివ్యతిరేకనిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం బ్రహ్మ- అపి త్వానన్ది- జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమ్॥

అనన్తస్యేతి॥ స్వరూపతః- దేశాయత్తైః, నాన్తం గుణానాం, మతిపర్యాప్తత్వ్యాపనసంధేయమ్- కథం పరిచ్ఛేదధీమతామమతత్వమిత్యత్రాహ॥ అమతేతి॥ విపక్షేఽనిష్టమాహ॥ అన్యథేతి॥ న పరం శ్రుత్యన్తరవిరోధ ఇత్యర్థః.

౧౯- దృష్ట్యాదిషేధపరతయా పరోక్తాం శ్రుతేరర్థాన్తరపరత్వం వివక్షన్ దృష్టేరితి వాక్యమిహ విపక్షేఽర్థమాహ॥ యత్త్వితి॥ ధీవిశేషావిషయత్వం పరమతేఽపి తుల్యమ్- స్వసిద్ధత్వమేవ విషయత్వమ్- నిషిధ్యతే శ్రుత్యేత్యాహ॥ కుతర్కేతి॥ తథాహ॥ ఆగన్తుకేతి॥ నిత్యత్వాదప్రత్యక్త్వాచ్చాత్మనోఽన్యాదృగ్ధీత్వస్వరూపమితి భావః- పక్షాన్తరమపి తథాహ॥ అథవేతి॥ యః ప్రాణేన ప్రాణితీత్యాద్యుక్తప్రాణనాదిభిః కృత్వా జీవస్యోపాస్యత్వశఙ్కా ప్రసజ్యతే- విపక్షే బాధమాహ॥ అన్యథేతి॥

౨౦- అథ గుణనిషేధవిశేషం వ్యతస్యతి॥ ఆనన్ద ఇతి॥ ప్రాగుక్తమతిదిశతి॥ తదితి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ జ్ఞానమితి॥ విజ్ఞానానన్దశబ్దయోరైకార్థ్యే సహప్రయోగః కథమిత్యత్రాహ॥ విజ్ఞానమితి॥ ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదిత్యర్థః- పరోపగమమాహ॥ అతఏవేతి॥ వ్యావృత్తివిరోధపరిహారః పూర్వవత్- మానాన్తరసిద్ధస్యాఖ్యాత ఇత్యత్రాహ॥ అస్యేతి॥ ఆనన్దిత్వే మానమాహ॥ స ఏక ఇతి॥ జ్ఞాతృత్వశ్రుతితుల్యానన్దిత్వే మానమిత్యాహ॥ జ్ఞాతృత్వమితి॥ ఏవేతి జ్ఞానస్య తత్తాదాత్మ్యత్వద్వ్యపదేశః- హిరుక్తపాదనసూచకః.

౬.౧. యదిదముక్తం యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి, నేహ నానాస్తి కిఞ్చన, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి భేదనిషేధో బహుధా దృశ్యత ఇతి - తత్ప్రత్యుక్తం జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ తదాత్మకత్వేనైక్యాత్ తత్ప్రత్యనీకం నానాత్వం ప్రతిషిద్ధ్యతే న పునర్బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవన సఙ్కల్పపూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిద్ధ్యత ఇతి పరిహృతమ్-నానాత్వనిషేధాదయముపరమార్థవిషయ ఇతి చేత్ - న - ప్రత్యక్షాది సకలప్రమాణానవగతం నానాత్వం దురారోహం బ్రహ్మణః శ్రుతిః ప్రతిపాద్య తదేవ బాధ్యత ఇత్యుపహాస్యమిదమ్॥

౬.౨. యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తమ్, తదసత్ - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసన్ధానస్యైవ శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్. తథా హి - సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసన్ధానే నాత్ర శాన్తిర్విధీయతే - అతో యథావస్థితదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదభిన్నం జగత్ బ్రహ్మాత్మకమిత్యనుసన్ధానస్య శాన్తిహేతుతయా భయప్రాప్తిహేతుత్వేన భయహేతుత్వప్రసఙ్గః - ఏవం తర్హి అథ తస్య భయం భవతీతి కిముచ్యతే - ఇదముచ్యతే - యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేऽనాత్మ్యేऽనిరుక్తేऽనిలయనేऽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే - అథ

౬.౧. అథ భేదనిషేధమనువదతి॥ యదితి॥ పరిహరతి॥ తదితి॥ తజ్జత్వతల్లత్వాభిప్రాయేణాహ॥ బ్రహ్మకార్యతయేతి॥ తదనత్వాభిప్రాయేణాహ॥ తదన్తరితి॥ తదన్తర్యామికశబ్దేన తదాత్మకత్వవివరణాత్ తదాత్మకత్వేనేతి చాన్వయః - హేతుత్రయకథనాభ్యుదాసాయ ప్రాచ్యోదేశః - వ్యతిరేకస్యాన్వయవిశేషత్వాద్వైక్య విధిశేషభేదనిషేధాభ్యుద్ధ్వైక్యవన్నిత్యాప్యైక్యవచ్చ కార్యకారణైక్యం శరీరాత్మైక్యం చ విహితమితి తద్విరోధిభేదవిషయ ఇత్యర్థః - గోబలీవర్దన్యాయమభిప్రేత్యాహ॥ న పునరితి॥ సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేషాతిరిక్తవిషయత్వాదిత్యర్థః - సామాన్యవిశేషన్యాయస్య సతత్త్వమకృత్యాదినా స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషనిషేధాదితి భావః - ఏకస్య బహుధా, బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిషు లోకసిద్ధభేదోऽనూద్యత ఇతి శఙ్క్యతే॥ నానాత్వమితి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ అప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః - ఘటాదౌ సత్యస్త్వత్ భేదోऽపి దృష్టః - జీవపరైక్యం న చేద్ద్వారత్వధారకత్వాదిరపి తథేతి భావః.

౬.౨. యదా హ్యేవేతి శ్రుతేరర్థం వక్తుం పరోక్తమనువదతి॥ యదేతి॥ దూషయతి॥ తదితి॥ కుత ఇత్యత ఆహ॥ సర్వం ఖల్వితి॥ శాన్తిహేతుత్వం పరాభ్యుపగమేనోక్తమ్ - అస్మాకం త్వైక్యకథనం నానాత్వస్య, తస్యైవ కథం భయవిరోధిత్వమిత్యత్రాహ॥ తథా హీతి॥ తదుత్పత్తిస్థితిలయేత్యాదిశబ్దా అన్తర్యామిత్వార్థకాస్సోపాదాన ప్రయోజకవ్యాపారపరాః - అతస్తత్కర్మకత్వమ్ - ఉత్పత్త్యాదిక్రియా యస్యేతి బహువ్రీహిర్వా - తతః కిమిత్యత ఆహ॥ అత ఇతి॥ సద్వారకభయాభావహేతుత్వమిత్యర్థః - యదా హ్యేవేతి వాక్యస్యార్థం వక్తుం పృచ్ఛతి॥ ఏవం తర్హీతి॥ స్వయం ప్రతివక్తి॥ ఇదమితి॥ దృశ్యం చేతనమ్ - అదృశ్యం శరీరం వ్యాప్యత్వాత్ - ముక్తోऽపి బద్ధ

సోఽభయం గతో భవతీత్యభయప్రాప్తిహేతుత్వేన బ్రహ్మణియా ప్రతిష్ఠాభిహితా, తస్యా విచ్ఛేదభయం భవతీతి. యథోక్తం మహాభారతే — యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్యతే। సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిః సా చ విక్రియేత్యాది. బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయా అన్తరమవకాశో విచ్ఛేద ఏవ॥

౬౩. యదుక్తం న స్థానతోఽపీతి సర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతి వక్ష్యతీతి. తన్నిర్విశేషం బ్రహ్మైతత్ప్రతిపాదయిష్యతి — మాయామాత్రం త్విత్యస్య వ్యాఖ్యానావసరే భూతానాం జాగరితావస్థానుభూతవదర్థాభావేన స్వప్నవత్ మాయామాత్రత్వముచ్యత ఇతి జాగరితావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వమపవక్ష్యతి॥

౬౪. స్మృతిపురాణయోరపి నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థః, అన్యదపారమార్థికమితి ప్రతిపాదితమిత్యభిహితమ్, తథాహి — యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్, మత్స్థాని సర్వభూతాని న చాహం తేష్వవస్థితః। న చ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్। భూతభృన్న చ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః, అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తి ధనంజయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ, విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్, ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్ర

తాయాం దేవాదిశబ్దనిరుక్తిః — నిత్యాన్యశ్రవణద్వారాః — ఉపబృంహణమాహ॥ యథేతి॥ విచ్ఛేదవాచిపదం కిమిత్యత్రాహ ॥ బ్రహ్మణీతి ॥ నిరన్తరశబ్దస్యావిచ్ఛేదపరత్వప్రసిద్ధిరితి భావః.

౬౩. చిద్బ్రహ్మనిర్విశేషత్వాన్యమిథ్యాత్వపరత్వేన పరోదాహృతయా శ్రుతేః క్రియాసద్విపరీతార్థత్వమాహ ॥ యదితి ॥

౬౪. శ్రుతేస్సవిశేషపరత్వేన స్మృత్యాదేస్తదనురోధిత్వేన సవిశేషార్థత్వే బలాదభ్యుపేయేఽపి స్మృతిపురాణపూర్వాపరాలోచనయాపి తాదర్థ్యం విపన్నమాహ॥ స్మృతీతి ॥ స్వతో వక్తృవైలక్షణ్యేఽపి గతి స్మృతేః ప్రాగుపాదానమ్. తద్ధి పరస్య ...ద్యమ్. నిర్విశేషపరత్వభ్రమాస్పదవచనానుర్దేన వక్తుం సవిశేషపరవచాంసి వివృణోతి॥ యో మామిత్యాదినా ॥ అచిత్త్వం స్పష్టముక్తం నిత్యత్వాదజోఽజమిత్యాదిపదైః — ఏవం ...దోషప్రత్యనీకత్వముత్తరార్ధోక్తమవ్యభిచారితమ్ — ధారకత్వేన వ్యాప్తిం విశదయతి॥ మత్స్థానీతి ॥ నిషేధస్య ప్రసక్తాన్యవిషయత్వాన్న చేతి లోకవద్ధారణనిషేధః — లౌకికం హి ధారణమయాయాసాత్ — ఐశ్వరం తు సంకల్పమాత్రాత్ — యోగం శక్తియోగమ్. తత్ స్ఫుటయతి ॥ భూతభృదితి॥ ఆత్మా సంకల్పరూపజ్ఞానమ్ — సమాధిత్వోపహితస్యైశ్వర్యస్య ...పరబ్రహ్మణ ఇతి శేషః — తస్యైవ బ్రహ్మలక్షణం పరాన్తరాభావం చాహ ॥ అహమితి॥ స్థితిరర్థసిద్ధా. మత్తో నాన్యత్పరతరం నాస్తీత్యన్వయః. సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుతిస్మృత్యైకార్థ్యాత్ స్థితిహేతుత్వమన్తః ప్రవిశ్యైవేతి దృష్టాన్తేన వినష్టి॥ మయీతి॥ అనేనాశరీరత్వం ఫలితమ్ — విష్టభ్య అధిష్ఠాయ ఇతి నియమనోక్తిః — ఏకాంశేనసంకల్పైకదేశేన. వ్యాపనధారణాభ్యాం సౌలభ్యవైలక్షణ్యోక్తిమాహ॥ ఉత్తమ ఇతి॥ ఏవం ...దోషప్రత్యనీకత్వముత్తరశ్లోకమనుసంధేయమ్ — నారాయణానువాకార్థః స్మారితః

యమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః। యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః, స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే, సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశోద్ధృతభూతసర్గః। ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేషజగద్ధితోఽసౌ। తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః। పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే। స ఈశ్వరో వ్యష్టిసమష్టిరూపోఽవ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూపః। సర్వేశ్వరస్సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః। సంజ్ఞాయతే యేన తదస్తదోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపమ్। సందృశ్యతే వాప్యధిగమ్యతే వా తజ్జ్ఞానమజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తమ్, శుద్ధే మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే। మైత్రేయ భగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణకారణే, సమ్భర్తేతి తథా భర్తా భకారోఽర్థద్వయాన్వితః।

పరమాత్మాక్షరాదిభ్యుక్తేః - ఉపజీవతీతి కారకతయోపజీవ్యత్వం విశ్వమేతం సబిభర్తీతి సమానాధికరణ్యం పతిత్వవ్యాపకత్వాదిభిస్తచ్ఛరీరకతయేతి స్ఫుటమ్ - క్షేత్రజ్ఞం చాపి మామిత్యత్రేవైవమేవ - నతదస్తీత్యతదాత్మకత్వనిషేధః - విన్నాశబ్దస్య వ్యధాభావే- అవినాభావశబ్దస్య సమ్బన్ధప్రయోగాత్ - వైష్ణవపురాణ ప్రత్యస్తమితేతి శ్లోకో యత్ప్రకరణస్థః తస్యోపక్రమే ఉభయలిఙ్గత్వం దర్శయతి ॥ స సర్వేతి ॥ గుణాదిదోషాః క్లేశాదయః - సర్వావరణం సర్వవిషయజ్ఞానసఙ్కోచః - అవిద్యాకర్మవాసనాదిధీసఙ్కోచహేతవో వా- అఖిలాత్మత్వం వివృణోతి ॥ తేనేతి ॥ సమస్తేతి విశేష్యపరమ్ కల్యాణత్వస్వభావ ఆత్మా స్వరూపం యస్య సతథోక్తః - ద్వ్యకరణాదివత్. స్వరూపస్థితిస్స్వశక్తీతి - భూతసర్గః భూతజాతమ్ - ఇచ్ఛాగృహీతేతి పదద్వయేన హేతుఫలభేదోక్తిః అభిమతత్వమ్ అభిమతత్వార్హత్వమ్ స్వానురూపత్వమితియావత్ ॥ తేజ ఇతి॥ మహత్త్వశబ్దావపరిచ్ఛేదాన్నర్వపరాసాధారణా- ఏవం పరః విలక్షణః- గుణాదిదోషాసత్యం శంకాం వివృణోతి॥ యత్రేతి॥ ఆదిశబ్దాత్కర్మాదయః- అనేన క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వర ఇతి యోగసూత్రస్మారణమ్- తతో వేదాన్తసిద్ధాన్తవైషమ్యమాహ ॥ వ్యష్టీతి ॥ వ్యష్టిసమష్టి కార్యకారణభిన్నగా- రూపత్వోపపాదనమ్॥ సర్వేశ్వర ఇతి॥ స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ వేత్తీతి సర్వదృక్సర్వవేత్తా- సమస్తశక్తిరయుతధర్మో యస్య సతాదృక్ -పరమేతి పరాన్తరనిషేధః- సంజ్ఞాయత ఇతి తు పాఠే విషయద్వారా జ్ఞానవిశేషణమ్ అస్తదోషత్వాది- అర్థనహాధీవిశేషః - తేన లబ్ధ్వాదముక్తనిత్యధీర్వ్యుదాసః గమ్యత ఇతి నివృత్తప్రతిబన్ధ ఉనుభవః- అజ్ఞానముపాద జ్ఞానాదన్యత్ -సంజ్ఞాయత ఇతి తు పాఠే తదస్తదోషమిత్యాదీని జ్ఞేయవిషయాణి- ప్రత్యస్తమితభేదం సత్తామాత్రమితి పదద్వయస్య బ్రహ్మాదిగుణవిభూతిరూపార్థానన్వయపరత్వభ్యుదాసాయ తదన్వయపరాశ్లోకాః ప్రకరణముదాహృతాః- అగోచరం వచసామిత్యస్య బ్రహ్మణి సర్వశబ్దానన్వయపరత్వభ్యుదాసాయ భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వపరాః పశ్చాదుదాహృతాః శుద్ధమహాత్మాదయః- శబ్దగోచరస్యేతి పూర్వశ్లోకోక్తముక్తావ్యాప్యవర్ణనాని శుద్ధత్వాదివిశేషణాని - శుద్ధే నిత్యశుద్ధే - సృష్టిగమ్భవనేతి భాతుము

నేతా గమయితా స్రష్టా గకారార్థస్తథా మునే । ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా, వసన్తి తత్ర భూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మని । స చ భూతేష్వశేషేషు వకారార్థస్తతోఽవ్యయః, జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః। ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః। తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తి పరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః , సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః - తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ - సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర । దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా । జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా। చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్యవ్యాహతాత్మికా । ఏవం ప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయమ్ । సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్ , పరః పరా

ద ప్రత్యయాన్తైమ భర్తృగర్తృవర్తృరూపాణి స్యుః - సంభరణం ప్రకృత్యాదీనాం గుణాన్ముఖ్యకరణం - భర్తా స్వామీ - ఇతి శబ్దేన ప్రవృత్తినిమిత్తనిష్కర్షాద్ద్విరుక్తిః ఉత్తరత్ర ధర్మైక్యవివక్షయా తదభావాత్ త్రిత్వానుక్తిః - నేతృత్వం స్థాపకత్వం - గమయితా సఙ్గమయితేత్యర్థః - ఉపసర్గద్యోత్యోఽర్థో ధాతులీన ఇతి భావః - సంహర్తృత్వం సంచవిచైతీతివత్ కారణావస్థం స్వాత్మానమితి వా - స్రష్టృత్యుత్పాదకస్యార్థః - వర్ణద్వయసంభూతార్థమాహ ॥ ఐశ్వర్యస్యేతి॥ వైరాగ్యమనాదరః - వకారార్థమాహ ॥ వసన్తీతి ॥ అధికరణే కర్తరి చ డో వివక్షితః ప్రవృత్తినిమిత్తవాచిత్వే సఙ్కోచవశాదవ్యవహితమపి గ్రన్థమత్రాదత్తే ॥ జ్ఞానేతి ॥ ఉపాదానత్వధారకత్వవిరోధి విరాగసంహార్యైశ్శక్తిబలతేజాంస్యాభాసాని - అనిత్యస్యార్థమాహ ॥ వినేతి॥ కర్త్యాపః పశ్యత ఇతివత్ - విభక్త్యన్తరసమాసయోరపి తకారస్త్యక్తదోషత్వపరః - తానివా ఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి సత్ యమితి త్ర్యక్షరస్య త్యజ్యమానావస్థవస్తువాచిత్వదర్శనాత్ పరమత్యుక్తిర్నార్థక్యానః - అన్యత్రాపి ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ ॥ తత్రేతి॥ పరిభాషారూఢిః - అథ తదుపసంహారేఽపి విగ్రహముఖేన సవిశేషత్వమాహ ॥ సమస్తా ఇతి॥ సమస్తశక్తితత్ప్రస్పష్టచేష్టావన్తి రూపాణి కరోతీత్యన్వయః - పరవిషయత్వోపగమేన సవిశేషపరతా - అథ జీవస్వరూపపరత్వే నిషిధానాం సఙ్కుచితవిషయత్వం తాదృగర్థపరవిషయ స్వవచనైరుపపాదయిష్యంస్తదుభయఘటనాయ పరస్మిన్నతిదిష్టజీవగుణగ్రన్థముదాహరతి ॥ ఏవం ప్రకారమితి॥ అమలత్వాదయో ముక్తైశ్వర్యసంభావితాః - అమలం మలవిరోధి ॥ సమస్తేతి ॥ స్వత ఇతి భావః - పూర్వం పరమపదశబ్దోక్తముక్తవ్యావృత్త్యర్థమాహ ॥ విష్ణ్వాఖ్యమితి॥ అనేన జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదేః పరోక్తార్థపరత్వభ్యమానాయబుద్ధిస్థత్రిమాణ ప్రథమాంశోపసంహారేఽపి తత్ప్రతిపాలార్థో దర్శితో భవతి - అథ షడర్థనిష్కర్షాయ ప్రథమాంశోపక్రమస్థమర్థాచ్ఛాస్త్రోపక్రమస్థం చ వచనముదాహరతి॥ పర ఇతి॥ పూర్వార్థేన త్రిభావంత్యసంగ్రహః - పూర్వపాదేన కాలానంత్యసిద్ధిః - అస్మదాదేః పరేషాం దేవాదీనాం కాలాధిక్యాత్ ఆత్మసంస్థితః స్వనిష్ఠః

తీయం రూపద్వయం మూర్తామూర్త విభాగేన ప్రతిపాద్య తృతీయశక్తిరూపకర్మాఖ్యావిద్యావేష్టితమచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్య విభాగం భావనాత్రయాన్వయాదశుభ మిత్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యా విద్యావిరహిణా చిద్వయుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్యామూర్తాఖ్యవిభాగస్య నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుజనస్సాలమ్బనతయా స్వతశ్శుద్ధివిరహాచ్చాశుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య పరశక్తిరూపమిదమమూర్తమపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యం మూర్తమిత్యపరశక్తిరూపస్యా-నః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తిహేతుభూతతృతీయశక్త్యాఖ్యకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వాచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవదసాధారణమాదిత్యవర్ణమిత్యాదివేదాన్తసిద్ధం మూర్తం రూపం శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్ - అత్ర పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హత్వం వక్తుం ప్రత్యస్తమితభేదం యదిత్యాద్యుచ్యతే-తథాహి-నతద్యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః। ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయం పరం పదమ్। సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః । తద్విశ్వరూప వైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహదితి వదతి - తథాచతుర్ముఖ సనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినామవిద్యావేష్టితత్వేనశుభాశ్రయత్వానర్హతా ముక్త్యబద్ధానామేవ పశ్చాదుద్యోగేనోద్భూతబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాంచ స్వతశ్శుద్ధివిరహాద్భగవతా శౌనకేన శుభాశ్రయత్వం నిషిద్ధం - ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా జగదన్తర్వ్యవస్థితాః। ప్రాణినః కర్మజనితసంసారవశవర్తినః। యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః। అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః। పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానే నైవోపకారకాః- నైసర్గికోన వై బోధస్తేషామప్యన్యతో యతః -తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవదిత్యాదినా పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః స్వరూపం స్వాసాధారణమేవ శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్- అతోత్ర న భేదాపలాపః- ప్రతీయతే॥

౬౬· జ్ఞానస్వరూపమిత్యత్రాపి జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యార్థజాతస్య కృత్స్నస్య నమిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనోదేవమనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసో భ్రాన్తిరిత్యేతావన్మాత్రవచనాత్ - నహి శుక్తికాయాం రజతతయావభాసో భ్రా-

---

పద్వయమిత్యాదినా॥ ధ్యేయతయా ధ్యాతుంశక్యత్రయేత్యర్థః • యోగిధ్యేయమిత్యత్రాప్యేవమేవ॥ స్వత ఇతి॥ ఔపాధికాశుద్ధినిరాసస్య పరసాపేక్షతాభిప్రేతా- విశేషణద్వయేనాత్రశుభత్వభగ్న సమస్తాఇత్యాద్యర్థమాహ॥ పరేతి॥ అసాధారణ్యంచేతనాన్తరాభిమానాభావాత్ - ఆదిత్యేతిమానసూచనమ్ - ఉక్తార్థేషు కిమర్థోఽయం శ్లోక ఇత్యత్రాహ॥ అత్రేతి॥ తద్వ్యన్యశుభాశ్రయతానర్హత్వంచ కుతో జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ స్వతశ్శుద్ధ్యభావశ్చ సిద్ధః - ముక్తానామప్యర్ధ్యేయత్వం విదయితుమాహ॥ తథేతి॥ స్వస్వరూపాపన్నా ముక్తాః - పరోక్తార్థపరత్వాభావం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౬౬- జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకస్య పరాభిమతార్థానుగుణ్యం దర్శయతి॥ జ్ఞానేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ జ్ఞానస్వరూపస్యేతి॥ తదేవదృష్టాన్తేనోపపాదయతి॥ న హీతి॥ దృష్టాన్తాద్వైషమ్యం శఙ్కతే॥ జగతీతి॥ కృత్స్నసామానాధికరణ్యతదభా-

నిరుక్తే జగతి శుక్తిరజతజాతమివ మిథ్యా భవతి- జగద్బ్రహ్మణోః సామానాధికర
ణ్యేనైక్యప్రతీతే బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతా భ్రాన్తిరిత్యుక్తే సత్య
ర్థజాతస్య శుక్తిరజతస్యేవ మిథ్యాత్వముక్తం స్యాదితి చేత్ - తదసత్ - అస్మిన్ శాస్త్రే పర
స్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య
మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తిదర్శనాసమ్భవాత్ - సామానాధికరణ్యేనై
క్యప్రతిపాదనఞ్చ బాధాసహమవిరుద్ధం చేత్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే అతోఽ
యముపశ్లోకో నార్థస్వరూపస్య బాధకః॥

౬౭. తథాహి- యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్ర
యన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవగ
తే సతి ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ - బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మా
మయం ప్రతరిష్యతీతి శాస్త్రేణాస్యార్థస్యేతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం
కార్యమితి జ్ఞాయతే - ఉపబృంహణం నామ విదితసకలవేదతదర్థానాం స్వయోగ
మహిమసాక్షాత్కృతవేదతత్త్వార్థానాం వాక్యైః స్వావగతవేదవాక్యార్థవిశదీకర
ణమ్ - సకలశాఖానుగతస్య వాక్యార్థస్యాల్పభాగశ్రవణాద్దురవగమత్వేన తేన వినా ని
శ్చయాయోగాదుపబృంహణం హి కార్యమేవ॥

౬౮- తత్ర పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవ

ర్థ్యంభేదః - తథా సతి జ్ఞానార్థాకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వమిత్యర్థః-
పరిహరతి॥ తదసదితి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ అస్మిన్నితి॥ ఉభయలిఙ్గకతయా పరస్య (ఉభ
యవిభూతిత్వవిధానాజ్జగతోఽపి సత్యత్వం చాయుక్తమిత్యర్థః- తర్హి కథం విరుద్ధయో
స్సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ॥ సామానాధికరణ్యేతి॥ బాధాసహమితి॥ అన్యథాత
స్సిద్ధ్యనుపపత్తేరితి భావః - అవిరుద్ధం సద్వారకత్వాదితి భావః - అనన్తరం సత్యాధిక
రణాన్తరే- అతదర్థత్వం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౬౭- అథ శ్లోకం వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే॥ తథాహీతి॥ ద్వితీయాన్తపదవిశే
ష్యశ్రుత్యాన్వయం విశిష్టపరప్రకరణస్థతాం చ శ్లోకస్య జ్ఞాపయితుం సమస్యాగ్రన్థే
షు వ్యాఖ్యేయేషు సత్సు సా ప్రథమాధ్యాయే కిం సఙ్గతేతి శఙ్కాయాం పృష్టేర్థే సం
క్షేపతః ప్రత్యుక్తే విస్తరవివక్షయా ద్వితీయే సాఙ్గతేతి తత్సఙ్గతిం శాస్త్రోపక్రమభూ
తైశ్శ్లోకైః ప్రక్రమప్రశ్నోత్తరపరభవదసాం సవిశేషపరత్వం యన్నయశబ్దేన సా
మానాధికరణ్యస్యాపృథక్సిద్ధశరీరతానిబన్ధనత్వం చ జ్ఞాపయితుం ప్రశ్నశ్లోకా వ్యాఖ్యే
యాః- తత్ర శ్రుతవేదాన్తస్యసజ్ఞాతవ్యన్ - ఇతరస్య తు విశేషప్రశ్నయోగ ఇతి శ
ఙ్కాయాం పూర్వస్యైవ ప్రశ్న ఇతి వదన్నుపబృంహణవిధిం దర్శయతి॥ ఇతిహాసేతి॥
వేదశబ్దో వేదాన్తపరః- మానవాదిభిః పూర్వభాగస్యోపబృంహితత్వాత్ - ఉపబృం
హణశబ్దార్థమాహ॥ ఉపబృంహణమితి॥ షష్ఠ్యన్తపదద్వయే పరోక్షాపరోక్షజ్ఞా
నే వోక్తిః- బహువచనం కాపిలాదిభ్యః ప్రకర్షం- వ్యక్తీకరణమనధీతశాఖాదేర
ప్యధీతార్థనిష్కర్షః- ఉత్తరార్ధం వివృణ్వన్ కర్తవ్యతాముపపాదయతి॥ సకలేతి॥
౬౮- ప్రబన్ధాన్తరేభ్యోఽస్య వైషమ్యం వదన్ ప్రశ్నమవతారయతి॥ తత్రేతి॥ భగవ

తో భగవతః పరాశరాత్ ప్రాప్తగత వేదార్థోపబృంహణమిచ్ఛన్ మైత్రేయః పరిపప్ర
చ్ఛ - సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్ - బభూవ భూయశ్చ యథా మహా
భాగ భవిష్యతి - యన్మయఞ్చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమ్ - లీనమాసీద్యథా యత్ర ల
యమేష్యతి యత్ర చేత్యాదినా - అత్ర బ్రహ్మస్వరూపవిశేషతద్విభూతిభేద తదారాధన
ప్రకారాధనస్వరూపఫలవిశేషాశ్చ పృష్టాః బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నేషు యతశ్చై
తచ్చరాచరమితి నిమిత్తోపాదానయోః పృష్టత్వాద్యన్మయమిత్యనేన సృష్టిస్థితిలయ
కర్మభూతం జగత్కిమాత్మకమితి పృష్టం - తస్య చోత్తరం జగచ్చ స ఇతి - ఇదఞ్చ తాదా
త్మ్యమన్తర్యామిరూపేణాత్మతయా వ్యాప్తికృతం - నతు వ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వై
క్యకృతం - యన్మయమితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య - యన్మ
యమితి మయడత్ర న వికారార్థః - పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్ - నాపి ప్రాణమయాది
వత్స్వార్థికః జగచ్చ స ఇత్యుత్తరానుపపత్తేః - తదా హి విష్ణురేవేత్యుత్తరమభవిష్యత్.
అతః ప్రాచుర్యార్థ ఏవ తత్ప్రకృతవచనే మయడితి మయట్ - కృత్స్నఞ్చ జగత్తచ్ఛరీ
రతయా తత్ప్రచురమేవ - తస్మాద్యన్మయమిత్యస్య ప్రతివచనం జగచ్చ స ఇతి సామానా

త ఇతి॥ సర్వతో జ్ఞానవత్త్వం - తదతిశయో వరలాభాత్ - పారమార్థ్యజ్ఞానవతః - ప్రాశస్త్య
ముక్ - తచ్చ రజః కార్యనివృత్తిరూపమ్ - పారమార్థ్యధీస్తమోనివృత్తిఫలమ్ - రజస్త
మసీ హి ధర్మధర్మివిపర్యాసధీహేతూ - అత్ర దేవతా పారమార్థ్యం చ యథావదిత్యస్యా
ర్థోఽభిప్రేతః - ఆరాధ్యవస్తువాచిదేవతాశబ్దాద్యథావచ్ఛబ్దాచ్చ సవిశేషత్వసిద్ధిరితి
భావః॥ సోఽహమిత్యాది॥ శాఖాన్తరేషు కల్పభేదేన సృష్టిస్థితిహేతు లయస్థాన కర్త్ర
త్వప్రకారభేదోక్తిశఙ్కాయాం ప్రశ్నః - ప్రకారశ్చ భూమాధిష్ఠానతాదిః - యన్మయఞ్చ
యత్ర చేతి చ శబ్దాభ్యాం బాహ్యస్థితిసంహారయోః ప్రతివచనప్రకారాపత్తిభావః - త
తః కిం ప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ నిమిత్తోపాదానయోరితి - ప్రతిచ్ఛాస్థాను
రోధాదితి భావః - కిమాత్మకమితి॥ అర్థాన్తరపరత్వశఙ్కాయామాహ॥ ఇదం చేతి॥ ఇదం సా
మానాధికరణ్యప్రతిపన్నమ్ - ఆత్మతయేతి శరీరప్రతిసంబన్ధిత్వం - తద్ద్వారకమన్తర్యామిశ
బ్దః - వ్యాప్తినియమనాభ్యాం సర్వసంభవో వ్యావృత్తిః - కథం న వస్త్వైక్యకృతమిత్యత్రాహ॥

యన్మయమితీతి॥ మృన్మయమిత్యాదివన్మయడత్ర వికారార్థః స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ॥ య
న్మయమితి॥ మయడితి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ పృథగితి॥ మయటోఽర్థాన్తరసంభవాన్న గోబ
లీవర్దనయాద్యతశ్శబ్దసజాతీయ ఇతి భావః - స్వార్థత్వమాశఙ్క్యాహ॥ నహీతి॥ తస్మా
త్ప్రవ్యతిరిక్తప్రసక్త్యవాద్యభిమతస్వార్థత్వే దూషణమాహ॥ జగచ్చేతి॥ స్వరూపోప
స్థాపనే తదితరాకారబాధే చ వివక్షితే సత్యాకారద్వయోపస్థాపకసామానాధికరణ్యో
త్తరం న ఘటత ఇత్యర్థః - తర్హి కథం తద్వాచ్యమిత్యత్రాహ॥ తదా హీతి॥ జగద్యద్భ
వతి తత్కిమితి పృష్టే సత్యాం వానృతం వేతి పృష్టం స్యాత్ తదా విష్ణురేవ నాన్యదితి వాచ్య
మిత్యర్థః - విష్ణుశబ్దః స్వరూపోపస్థాపకః - ఏవకారస్తదితరాకారనిషేధపరః -
బాధార్థం సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమితి భావః - పరిశేషాదపేక్షితత్వాచ్చ ప్రా
చుర్యార్థమాహ॥ అత ఇతి॥ అనుశాసనం దర్శితం తత్ప్రకృతేతి॥ తచ్ఛాస్త్రసంభ
వతీత్యాహ॥ కృత్స్నం చేతి॥ తత్ఫలితార్థమాహ॥ తస్మాదితి॥ అనేవమర్థత్వేఽనిష్టమా

ధికరణ్యం జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి నిశ్చీయతే - అన్యథా నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనపరే శాస్త్రేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణ్యేతాని ప్రశ్నప్రతివచనాని న సఙ్గచ్ఛన్తే- తద్వివరణరూపం కృత్స్నం చ శాస్త్రం న సఙ్గచ్ఛతే- తథా హి సతి ప్రపఞ్చభ్రమస్య కిమధిష్ఠానమిత్యేవంరూపస్యైకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవంరూపమేకమేవోత్తరం స్యాత్ - జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపరే చ సామానాధికరణ్యే సత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణైకతానతా నిఖిలహేయప్రత్యనీకతా చ బాధ్యేత సర్వాశుభాస్పదఞ్చ బ్రహ్మ భవేత్ - ఆత్మశరీరభావ ఏవేదం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే ॥

౬౯- అతో విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమ్- స్థితిసంయమకర్తాసౌ జగతోఽస్య జగచ్చ స ఇతి సఙ్గ్రహేణోక్తమర్థం పరః పరాణామిత్యాదిశ్లోకైర్విస్తరేణ వక్తుం పరబ్రహ్మభూతం భగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవ రూపేణావస్థితమవికారాయేతి శ్లోకేన ప్రథమం ప్రణమ్య తమేవ హిరణ్యగర్భస్వావతారశంకరరూపత్రిమూర్తిం ప్రధానకాలక్షేత్రజ్ఞసమష్టివ్యష్టిరూపేణావస్థితఞ్చ నమస్కరోతి - తత్ర జ్ఞానస్వరూప

హ ॥ అన్యథేతి ॥ తదా కథం ప్రశ్నప్రతివచనే స్యాతామిత్యత్రాహ ॥ తథా హి సతీతి ॥ స్వరూపపరిణామపక్షేఽనిష్టమాహ ॥ జగదితి ॥ ఉభయలిఙ్గత్వబాధః తద్విరోధ్యాకారత్వం చ సప్రసజేదిత్యర్థః - యద్వా నిత్యత్వాద్యపహ్నవేన చిదచిద్గతదోషసంబన్ధ ఉక్తః మయద్వైయర్థ్యం తు స్పష్టతయా నోక్తం- యత ఇత్యుభయోః స్పష్టత్వాత్ - త్వన్మతే ముఖ్యత్వం నేత్యత్రాహ ॥ ఆత్మేతి ॥ అసత్త్వాపరమార్థోక్తిః.

౬౯- తతః కిం ప్రకృతవ్యాఖ్యేయశ్లోకస్యేత్యత్రాహ ॥ అత ఇతి ॥ అతః ప్రశ్నాదిభిః శాస్త్రస్య సవిశేషార్థత్వాచ్ఛరీరాత్మభావేన సామానాధికరణ్యముఖ్యత్వాచ్చేత్యర్థః - విష్ణోశ్శబ్దస్యావయవశక్త్యా ప్రకారప్రశ్నోత్తరం- మూలకారణప్రశ్నోత్తరం- సకాశశబ్దః పఞ్చమ్యనతిరిక్తార్థః- సఙ్కల్పాదితి వా- స్థితం లీనమ్ - యత్ర లీనమిత్యస్యోత్తరత్వాత్ - చశబ్దద్వయసూచితప్రశ్నద్వయోత్తరమాహ ॥ స్థితీతి ॥ పరస్య హి దోషానన్వయ ఇత్యత్రాహ ॥ పరబ్రహ్మభూతమితి ॥ దోషానర్హత్వాయ భగవచ్ఛబ్దః అవికారాయేతి - అచిద్బద్ధముక్తనిత్యవ్యావృత్త్యై రూపైకరూపస్యోభయలిఙ్గత్వోపాస్యత్వప్రాప్త్యైః - సర్వదైవేతి వ్యాపృతదోషాస్పర్శః ॥ హిరణ్యగర్భేతి ॥ హిరణ్యగర్భశఙ్కరశబ్దౌ జీవద్వారా భగవత్పర్యన్తౌ- తారాయ త్రిష్వప్యయమేవ ముద ఇతి భావః - ఏకే త్వేకశ్లోకార్థమాహ ॥ ప్రధానేతి ॥ చతుర్థార్థమాహ ॥ కాలేతి ॥ అణ్డాణ్డబహిస్సృష్ట్యాదపరత్వే ప్రాక్పశ్చాచ్ఛ్లోకైకరపేక్షితపథేరనపేక్షితవిధిదౌర్బల్యాత్ విశిష్టపరంప్రకరణాద్విస్తరానురోధాద్విశేషణౌచిత్యాత్పరిశేషాత్ త్ర్యాత్మా వ్యభిచారగన్ధసాహచర్యాచ్చ కాలవిశిష్టపర ఇతి భావః- బ్రహ్మాదయస్సాదయః కాల ఇత్యాదౌ హేతుత్వావగమః- అవచ్ఛేద్యతయావచ్ఛేదకతయా చ జగత్ప్రచురః - పఞ్చమార్థమాహ ॥ క్షేత్రజ్ఞసమష్టీతి ॥ సమష్టిజీవస్వరూపేణాదిదాధారః తద్యథా రేమునేమిః యయేదం ధార్యత ఇత్యాదేః- ప్రకృతేశ్చాణీయాన్ - భూతశబ్దస్సమష్టిజీవపరః- షష్ఠార్థమాహ ॥ వ్యష్టీతి ॥ ఉక్తార్థేషు ప్రకృతశ్లోకః కిం పర ఇత్యత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ విశే

మిత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞవ్యష్ట్యాత్మనావస్థితస్య పరమాత్మనస్స్వభావమాహ. తస్మాచ్ఛా త్రనిర్విశేషవస్తుప్రతిపత్తిః॥

౩౦. యదినిర్విశేషజ్ఞానరూపబ్రహ్మాధిష్ఠానభ్రమప్రతిపాదనపరం శాస్త్రం తర్హి నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యామలాత్మనః - కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యత ఇతి చోద్యం శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యాభావశక్తయః - భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతేతి పరిహారశ్చ నఘటతే - తథాహి సతినిర్గుణస్య బ్రహ్మణః కథం సర్గాదికర్తృత్వం - న బ్రహ్మణః పారమార్థికః సర్గః - అపితు భ్రాన్తికల్పిత ఇతి చోద్యపరిహారౌ స్యాతామ్ - ఉత్పత్త్యాదికార్యం సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యేషు దృష్టమితి సత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్యాకర్మవశ్యస్య కర్మసమ్బన్ధానర్హస్య కథం సర్గాదికర్తృత్వమభ్యుపగమ్యత ఇతి చోద్యం దృష్టసకలవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణో యథోదితస్వభావస్యైవ జలాదివిసజాతీయస్యాగ్న్యాదేరౌష్ణ్యాది శక్తియోగవత్సర్వశక్తియోగో న విరుధ్యత ఇతి పరిహారః॥

౩౧. పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాద్యపి న కృత్స్నస్యాపారమార్థ్యం వదతి అపితు కృత్స్నస్య తదాత్మకతయా తద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యం తదేవోపపాదయతి తవైష మహిమా యేన వ్యాప్తమేతచ్చరాచరమితి యేన త్వయేదం చరాచరం వ్యాప్తమ్ - అతస్త్వదాత్మకమేవేదం సర్వమితి త్వదన్యః కోపినాస్తి అతస్సర్వాత్మతయా త్వమేవైకః పరమార్థః - అత ఇదముచ్యతే తవైష మహిమా యా సర్వవ్యాప్తిరితి - అన్యథా తవైషా భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యం జగతః పతేత్వమిత్యాదీనాం పదానాం లక్షణా చ స్యాత్, లీలయా మహీముద్ధరతో భగవతః మహావరాహస్య స్తుతిప్రకరణ విరోధశ్చ॥

౩౨. యతః కృత్స్నం జగత్ - జ్ఞానాత్మనాత్వయాఽఽత్మతయా వ్యాప్తత్వేన

మణౌ ప్వయస్స్వద్వారః మహిమారస్య ఇత్యాదివత్.

౩౦. నిర్విశేషపరత్వేబాధమాహ॥ యదీతి॥ అయమపి ప్రశ్నప్రతివచన విశేషోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః - కథం స్యాతామిత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ కీదృశౌ తర్హి చోద్యపరిహారావత్ర ప్రతిపన్నావిత్యత్రాహ॥ ఉత్పత్త్యాదీతి॥ అమలాత్మత్వవిరోధ్యకారోఽకర్మవశ్యశబ్దగృహీతః అమలాత్మశబ్దార్థ ఉక్తః కర్మసమ్బన్ధానర్హస్యేతి- సర్వశక్తియోగేన పరిహారో న యుక్తస్తవేతి భావః.

౩౧. అథ చతుశ్శ్లోకీం వ్యాచష్టే॥ పరమార్థ ఇత్యాదినా॥ సర్వశరీరకస్త్వమేవ పరమార్థః అతదాత్మకం మిథ్యేత్యర్థ ఇత్యర్థః - ఉత్తరార్ధం తదుపపాదకమిత్యాహ॥ తదేవేతి॥ తస్యోత్తరార్ధమాహ॥ యేనేతి॥ యేన యతః - త్వమేవైక ఇతి - ఏకశబ్దః ప్రధానవాచీ కథమ్ - ఏకదైవతమివ - అత ఏవ హ్యేకాకినిచ్ఛాసహాయ ఇత్యత్ర - సహాయశబ్దేన ప్రధానో వ్యవచ్ఛిద్యతే - ఉత్తరార్ధేన కలశ్లోకశేషత సదుపపాదక ఇత్యాహ॥ అత ఇదమితి॥ అతః జగద్విశిష్టస్య పారమార్థ్యాత్ - ... ణాస్తర ద్వయమాహ॥ జగత ఇతి॥ త్వం శబ్దో హి స్వాభిముఖ్యహమర్థవాచీ అతో లక్షణా.

౩౨. ద్వితీయశ్లోకార్థమాహ॥ యత ఇతి॥ స్వనిష్ఠస్వప్రతీతే రన్యథాసిద్ధ

తవమూర్తం తస్మాత్త్వదాత్మకత్వానుభవసాధనయోః విరహేణ ఏతత్కేవలదేవమనుష్యాది రూపమితి భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యంతీత్యాహ యదేతద్దృశ్యత ఇతి॥

౨౩- న కేవలం వస్తుతస్త్వదాత్మకం జగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవ భ్రమః జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వదర్శనమపి భ్రమ ఇత్యాహ జ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి॥

౨౪॥ యే పునర్బుద్ధిమంతో జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదః సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగయోగ్య పరిశుద్ధమనసః పశ్యంతి తే దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేషశరీరరూపమఖిలం జగచ్ఛరీరాతిరిక్తజ్ఞానస్వరూపాత్మకం త్వచ్ఛరీరం చ పశ్యంతీత్యాహ యే తు జ్ఞానవిద ఇతి అన్యథా శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యం పదానాం లక్షణార్థవిరోధః ప్రకరణవిరోధశ్శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధశ్చ॥

౨౫- తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽప్యేకమయమిత్యత్ర సర్వస్యాత్మనో జ్ఞానైకాకారతయా సమానేషు సత్సు దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపపిణ్డసంసృష్టమాత్మసు దేవాద్యాకారేణ ద్వైతదర్శనమతథ్యమిత్యుచ్యతే పిణ్డగతమాత్మగతమపి ద్వైతం న ప్రతిషిధ్యతే- దేవమనుష్యాది వివిధవిచిత్రపిణ్డేషు వర్తమానం సర్వమాత్మవస్తు సమమిత్యర్థః- యథోక్తం భగవతా- శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమదర్శినః నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేత్యాదిషు- తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽపీతి దేహాతిరిక్తవస్తుని స్వపరవిభాగస్యోక్తత్వాత్॥

త్వాత్ భగవదాత్మత్వోక్తిర్నయూపాదిత్యైక్యవాక్యవదితి భావః - మూర్తం మూర్తిః

౨౩- తృతీయం వ్యాచష్టే॥ న కేవలమితి॥ పూర్వోక్తాన్యథాసిద్ధౌ అపరోక్ష దేహాత్మధియో దృష్టాన్తత్వమభిప్రేతమ్- యత్వాన్యం దేహాదన్యమజానతః పరమాత్మాత్మకత్వభావః కిము తేతి భావః.

౨౪- చతుర్థం వ్యాచష్టే॥ యే పునరితి॥ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దో జీవపరః- పూర్వగ్రన్థద్వయస్థయోర్యోగినోఽబుధా ఇతి పదయోర్విపరీతార్థపరం శుద్ధచేతసో జ్ఞానవిద ఇతి పదద్వయమితి భావః - నిర్విశేషపరత్వపక్షే ప్రథమోక్త దూషణం సాధారణమ్ - దూషణాన్తరం చాహ॥ అన్యథేతి॥ ప్రపఞ్చస్య ధర్మిగ్రాహకమానవిరోధశ్చిత్స్వరూపతిరోధానానుపపత్త్యాదితర్కవిరోధః పరస్యోభయలిఙ్గత్వబాధశ్చార్థవిరోధః- ప్రకరణవిరోధః స్తుతిపరత్వాత్ -ఉపక్రమోపసంహారాదివచనవిరోధస్తాత్పర్యవిరోధః.

౨౫- అథాదధరతచతుశ్శ్లోకీం వ్యవహితాం వ్యాచష్టే॥ తస్యేత్యాదినా॥ ఏకమయం- మయట్ స్వార్థికః- ఏకోఽద్వితీయ ఇతివదేకశబ్దః- అవిశేషేణ ద్వైతనిషేధకత్వం దేవాదినిషేధపరత్వమిత్యత్రాహ॥ పిణ్డేతి॥ అవిశేషేణ నిషేధే సతి కథం న పిణ్డభేదోఽపి నిషిద్ధః తస్యాప్రామాణికత్వాద్వైతతుల్యమితి భావః - ఏకవచనాదైక్యసిద్ధిః- లిఙ్గాత్ చేద్ద్వాపి తథా స్యాదిత్యత్రాహ॥ దేవమనుష్యాదీతి॥ అవాన్తరజాతిభేదభావాభావాభ్యాం బహువచనైకవచనే ఇత్యర్థః - సామ్యయాసమాహ॥ యథేతి॥ అన్యథా స్వవ్యాహతిమాహ॥ తస్యేతి॥

౨౬. యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపీత్యత్రాపి నాత్మైక్యం ప్రతీయతే యది మత్తః పరః కోఽప్యన్య ఇత్యేతస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్ తత్ర పరశబ్దః స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః అన్యశబ్దస్తు స్వాపేక్షయాన్యజ్ఞానైకాకారత్వాదన్యాకారత్వప్రతిషేధార్థః - ఏతదుక్తం భవతి. యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారాదన్యాకారోఽస్తి తదాహమేవమాకారః - అయం చాన్యదృశాకార ఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుం - న చైవమస్తి - సర్వేషాం జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి॥

౨౭. వేణురన్ధ్రవిభేదేనేత్యత్రాప్యాకారవైషమ్యమాత్మనాం న స్వరూపకృతమ్ - అపితు దేవాదిపిణ్డప్రవేశకృతమిత్యుపదిశ్యతే - నాత్మైక్యం - దృష్టాన్తే చానేకరన్ధ్రవర్తినాం న స్వరూపైక్యమ్ - అపిత్వాకారసామ్యమేవ - తేషాం వాయుత్వేనైకాకారాణాం రన్ధ్రభేదనిష్క్రమణకృతో హి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదః తైజసాప్యపార్థివద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తద్ద్రవ్యత్వేనైక్యమేవ న స్వరూపైక్యం - తథా వాయవీయానామంశానామపి స్వరూపభేదోఽవర్జనీయః॥

౨౮. సోఽహం స చ త్వమితి సర్వాత్మనాం పూర్వోక్తం జ్ఞానాకారత్వం తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన అహం త్వమిత్యాదినా మధానాం జ్ఞానమేవాకార ఇత్యుపసంహరన్ దేవాద్యాకారభేదేన ఆత్మసు భేదమోహం పరిత్యజేత్యాహ అన్యథా దేహాతిరిక్తోపదేశ్యస్వరూపే అహం త్వం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి భేదనిర్దేశో న ఘటతే - అహం త్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యేణ సర్వమేతదాత్మస్వరూప

---

౨౬. స్వపరవిభాగ ఏవ శ్లోకాన్తరే నిషిద్ధ ఇత్యాశఙ్క్య తత్ర వ్యాచష్టే॥ యదీతి॥ కస్తర్హ్యర్థ ఇత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ పదార్థకథితే వాక్యార్థమాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వే చాపేక్షికే సర్వాత్మసాధారణే అతో న తే వ్యావర్తకే ఇతి హృదయమ్ - ఏతచ్ఛ్లోకోక్తార్థవిపర్యయపర్యవసానపరాన్తరగ్రన్థస్య యథాసముస్థితత్వాదర్థమాహ॥ న చైవమితి॥

౨౭. ఉక్తనిర్వాహగోచరం దృష్టాన్తగ్రన్థం వ్యాచష్టే - నాత్మైక్యమిత్యనేన ఫలితం తాత్పర్యం దర్శితం - స్వత ఏకాకారాణామవాన్తరభేదస్యోపాధికత్వం దృష్టాన్తే దర్శయతి॥ దృష్టాన్తే చేతి॥ తేషామిత్యాదినా శ్లోకస్య వాక్యార్థమాహ॥ దార్ష్టాన్తికే షడ్జాదిసంజ్ఞాస్థానీయదేవాదిశబ్దైః అంశభేదం తర్కేణోపపాదయతి॥ తైజసేతి॥

౨౮. సోఽహమిత్యాది॥ పూర్వోక్తమితి॥ తదచ్యుతో నాస్తి పరం తతోఽన్యదితి పూర్వోక్తం పరాత్మాత్మకత్వం సర్వప్రకరణసాధారణమ్ - ఇదం తు ప్రకరణసాధారణార్థోపసంహారపరమిత్యర్థః - విపక్షే బాధమాహ॥ అన్యథేతి॥ అహమాదిశబ్దా ఉపలక్షణపరా ఇత్యత్రాహ॥ అహం త్వమితి॥ అనేనోపలక్ష్యేణేత్యన్వయః యద్వా అనేన నిర్దేశేన ఫలితాత్సామానాధికరణ్యాదిత్యర్థః - ఆత్మస్వరూపసామానాధికరణ్యసజాతీయత్వాదహంత్వమోశ్చాత్మస్వరూపశబ్దసామానాధికరణ్యం ఫలితమ్ - తచ్చ త్వస్తేన యుక్తమ్ - న హి శాఖాదిపదశబ్దయోః సామానాధికరణ్యమిత్యో

మిత్యనేన సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమపిన సఙ్గచ్ఛతే - సోపి యథోపదేశమక రోదిత్యాహ- తత్త్వజభేదం పరమార్థదృష్టిరితి - కుత్రచ్చైష నిర్ణయ ఇతి చేత్ దేహా త్మవివేకవిషయత్వాదుపదేశస్య- తచ్చపిణ్డః పృథగ్యతః పుంసః శిరః పాణ్యాది లక్షణ ఇతి ప్రక్రియాత్॥

౧౯- విభేదజనకే జ్ఞాన ఇతిచ నాత్మస్వరూపైక్యపరం నాపి జీవపరయోః- ఆత్మస్వరూపైక్య ముక్తరీత్యా నిషిద్ధం జీవపరయో రపిస్వరూపైక్యం దేహాత్మ నోరివ న సమ్భవతి- తథాహి శ్రుతిః- ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిష స్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి- ఋతం పిబన్తౌ

ర్థః - తత్త్వజేత్యస్యార్థమాహ ॥ సోపీతి ॥ జీవస్వరూపవిషయత్వం తత్త్వోపాస్యకా రైక్యపరత్వం చ- కుతో నిర్ణయ ఇతి పృచ్ఛతి ॥ కుత ఇతి ॥ ఉత్తరమాహ ॥ దేహేతి ॥ తచ్చ కుత ఇత్యత ఆహ॥ తచ్చేతి॥ నిత్యానామాత్మనాం బహుత్వశ్రుతేర్బద్ధముక్త శిష్యాచార్య వ్యవస్థాభిధానత్వాది నిషేధకస్తోక్త్యా ముక్తౌ సామ్యవచనా దుపాస్యోపాసక స్యాఙ్గి స్యాదన్యోపి హరిరిత్యాది ప్రయోగాచ్చ జీవప్రకరణం ప్రకారాద్వైతపరమ్-(సుఖాది వ్యవస్థానాత్ సుఖాది స్వరూపభేదః నాప్యాశ్రయభేదః దేహాదిగమ్యభేదేఽపి తదే కాశ్రయత్వ ప్రతిసంధానాభావః ప్రబ్రహ్మప్రకరణేషు తు సామానాధికరణ్యా నైక్య ప్రతి పాదనాత్ తస్య ప్రకరణభేదాన్నైక ప్రకారాన్నిష్ఠత్వాదేకస్స్వన్ బహుధేతి ప్రకారైక్యకత్వేక శ్లోకస్త్రైక్య విధిశేషస్య భేదనిషేధస్య ప్రకారిభేదవిషయత్వాత్ గోబలీవర్దన యాచ్చ ప్రకారాద్వైతమేవేతి విభాగః.

౨౯- అథ శాస్త్రోపసంహారగ్రన్థం వ్యాచిఖ్యాసుః- కిమయమాత్మస్వరూపైక్య పరః ఉత జీవపరైక్యపర ఇతి వికల్పే చ శబ్దాభావాత్ సామానాధికరణ్యశఙ్కా రోదితం ప్రథమం శఙ్కరః ప్రతివక్తి ॥ ఆత్మేతి॥ ఉక్తరీత్యా శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్త్యాదిభిః- ద్వితీయం దూ షయతి ॥ జీవేతి ॥ దేహాత్మనోరివేతి ॥ నియన్తృత్వనియామ్యత్వాది విరుద్ధధర్మైరితి భావః - శ్రుతిమానమాహ ॥ తథేతి ॥ చోద్యార్థః- పఞ్చమీస్థానే- నను ద్వా సుపర్ణే తిమన్త్రోఽన్తఃకరణం జీవం చ వదతి - తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వమ్- అన శ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నన్యో అభిపశ్యతి జ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి పైఙ్గిశ్రుత్యాఽన్యమన్త్రస్య తత్పరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్ నచ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌ జీ వపరవిషయౌ తద్విషయత్వాప్రసిద్ధేః- తత్రైవ తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి- అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి వ్యాఖ్యాతత్వా చ్చ- నైవం- సమానే వృక్ష ఇత్యనన్తరమన్త్రేణ ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్యైకార్థతయా సమా నవృక్షశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాతత్వాత్ సహి మన్త్రో జీవపరవిషయః - అన్యథా పురుష శ్శోచతి ముహ్యమానః పశ్యతి ఈశం వీతశోక ఇతి పదవిరోధాత్ ఇహాపి అత్తి అనశ్నన్ని త్యుక్తం నహి చక్షురాదేః కరణస్య ద్రష్టృత్వాదివ దన్తఃకరణస్యాత్తృత్వం యుక్తమ్- పైఙ్గిశ్రుతౌ తు సత్త్వశబ్దో జీవపరః- ద్రవ్యానువ్యవహారేషు సత్త్వమస్త్రీ తు జన్తుష్వితి జన్తువాచిత్వోక్తేః- జంతుర్వ్యష్టిజీవః- ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జంతుజన్యుశరీరిణ ఇత్యుక్తేః క్షేత్రజ్ఞ శబ్దః పరవాచీ అవయవార్థయోగాత్ క్షేత్రజ్ఞేశ్వర ఏవ చేతి శ్రుతిమన్యా

సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః. అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాగ్ సర్వాత్మేత్యాద్యాః. అస్మింశ్చాన్యో నిరు. స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే. సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ. పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే. అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే. యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాత్. ఉభయేపి హి భేదేనైనమధీయతే. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః। అధికన్తు భేదనిర్దేశాదిత్యాదిసూత్రేషు చ. య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి. ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఇత్యాదిభిరుభయోరప్యన్యోన్యస్య ప్రత్యనీకాకారేణ స్వరూపనిర్ణయాత్. నాపి సాధనానుష్ఠానేన నిర్ముక్తావిద్యస్య పరేణ స్వరూపైక్యసమ్భవః. అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్య తదనర్హత్వాసమ్భవాత్. యథోక్తం పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే. మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతి. ముక్తస్య తు తద్ధర్మాపత్తిరేవేతి భగవద్గీతా సూక్తమ్. ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః. సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చేతి. ఇహాపి ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మ ధ్యాయినం మునే. వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథేతి. ఆత్మభావమాత్మనస్స్వభావం. నహ్యాకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృ

సహస్రప్రయోగాచ్చ. యేన స్వప్నం పశ్యతి యేనేత్థంభూతః పరః స్వప్నం పశ్యతీత్యర్థః. భూమాత్మనః పరస్య శారీరస్య జీవవిశిష్టస్య సద్వారకం స్వప్నద్రష్టృత్వం. జగచ్ఛరీరః పరమాత్మైవ శారీరః తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి శ్రుతేః. అతో న్యాయేన నైతిమన్త్రో జీవపరవిషయః. పిబన్తావితి పరమాత్మనః ప్రేరకతయా కర్తృత్వం. ఛాయాతపౌ అజ్ఞసర్వజ్ఞౌ. బ్రహ్మేత్యాది. ఉభయభాగనిష్ఠా ఇతి భావః. యే చ వేదవిద ఇత్యాదివత్. ప్రయోజకకర్తృత్వవైశద్యాయాహ॥ అన్తరితి॥ న పరం ప్రతి విరోధాదశక్తత్వం వితత్ప్రబన్ధహార్యాపర్యాశ్చేత్యాహ॥ అస్మిన్నితి॥ బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వాయోగాత్తం స సర్వేత్యాది. జీవహేయాన్వయం దర్శయతి॥ అవిద్యేతి॥ ఇతి భేదవ్యపదేశాదితి పూర్వేణాన్వయః. విషయవాక్యానుపాదానాన్న సూత్రవైశఙ్క్యా. హేతుత్వనిర్దేశస్యాపేక్షితత్వాచ్చ. నిర్ణయాదితి హి వక్ష్యతే. ఉభయేత్యాదిసూత్రద్వయవిషయవాక్యం య ఆత్మనీతి. అధికంత్విత్యస్య విషయః ప్రాజ్ఞేనేతి. ఏషు సూత్రేష్వభిర్వాక్యైరేవ నిర్ణయాదిత్యర్థః. పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ॥ నాపీతి॥ న హి కారాగతస్తతో నిర్గతః స్వనిగ్రాహకానుగ్రాహకాన్న్యపతేరనన్య ఇత్యర్థః. అసంభవవిషయమేతత్ ప్రబన్ధం గ్రన్థమాహ॥ యథేతి॥ బ్రహ్మవేదేత్యాదిభిరైక్యమాశఙ్క్యాహ॥ ముక్తస్యేతి॥ సామ్యం హి ప్రత్యంతరావిరోధం దర్శయితుముపాత్తమిదం జ్ఞానమితి. ముక్తవిషయత్వం స్పష్టయతి॥ సర్గేపీతి॥ ఇహాపీతి॥ యోగప్రకరణోపక్రమే. ఆకర్షకోపహ్నోద్దోషాకర్షణాత్. యథాఽగ్నిసంగాత్సువర్ణమదోషం ప్రదాయతఇతి హి శౌనకః. అతో దయథాగ్నిరుద్ధతాక్షఇతి వక్ష్యతే. అత్ర భేదనిద్ధాంతశ:

ష్యరాణస్యావత్స్మృతిచ- జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ- భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ- ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి- వృత్తిరపి జగద్వ్యాపారవర్జంసమానైశ్వర్యమాహేతి- ద్రమిడభాష్యకారశ్చ దేవతాసాయుజ్యాదశరీరస్యాపిదేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ- శ్రుతయశ్చ యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాంసర్వేషు లోకేషు కామచారోభవతి- బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం- సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణావిపశ్చితా- ఏతమానందమయమాత్మానముపసఙ్క్రమ్య ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్. సత్రపర్యేతి- రసో వై సః రసగ్ం హ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతి- యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం- తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీత్యాద్యాః॥

౮౦- పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవబ్రహ్మోపాస్యం ఫలంచైకరూపమేవ అతో విద్యావికల్ప ఇతి సూత్రకారేణైవానన్దాదయః ప్రధానస్య వికల్పోవిశిష్ట ఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తమ్- వాక్యకారేణచ సగుణస్యోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః- యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి- భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతఞ్చ యద్యపి సచ్చిత్త ఇత్యాదినా- బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్రాపి నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతిదివ్యంనిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్- ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్తతత్ప్రతిభటస్య జ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే- ప్రకారైక్యే చ తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్య ఏవ యథా సోఽయం గౌరితి॥

౮౧- అత్రాపి- విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యే పరే బ్రహ్మణి పార్థివ- ప్రాపణీయస్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేషభావన ఇతి పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణా

యతి॥ నహీతి॥ అర్థాన్తరేష్వపితుల్యా। సౌత్రీమాహ॥ వక్ష్యతి చేతి॥ వృత్తౌ జ్యోతిః పరమాత్మా- ద్రమిడభాష్యే అశరీరో ముక్తః- సిద్ధిరనుభవః॥ శ్రుతయశ్చేతి॥ తేషామితి ముక్తబహుత్వమ్- ఆప్నోతీతి జీవపరయోర్భేదః- సామ్యం కేనాకారేణేత్యత్రాహ॥ రస ఇతి॥ కర్మకృతనామరూపహానిపూర్వకసామ్యం దర్శయతి॥ యథేతి॥ తదేతి చ॥

౮౦- ఉక్తవాక్యాని సగుణవిషయాణీత్యత్రాహ॥ పరేతి॥ సర్వాసు త్వయా నిర్గుణపరతయోక్త సద్విద్యాదిష్వితి భావః- ఉపాసనప్రాప్యస్సగుణ ఏవ యతస్తథైకరూప్యం జ్ఞాపనాయ సూత్రద్వయమ్- ఫలవైషమ్యే సతి హి వికల్పోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః॥ వాక్యేతి॥ గుణయుక్తం ప్రాప్యం తథోపాసనాదిత్యర్థః- వికల్పోఽపి ద్రష్టవ్యః- సచ్చిత్తః సద్విద్యానిష్ఠః- తర్హి బ్రహ్మైవ భవతీత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ తత్త్వముఖ్యత్వమిత్యత్రాహ॥ ప్రకారైక్యే చేతి॥ యథర్తుష్వృతులిఙ్గానీత్యాదిరత్ర ద్రష్టవ్యమ్.

౮౧- న పరమపదప్రాప్తి అవ్యవహితపూర్వక్షణేచ భేదం దర్శయతి॥ అత్రాపీతి॥ తథైవేత్యాదేర్వ్యాఖ్యానం బ్రహ్మవదిత్యాది- తత్ర భావన ఇతి పాఠే కర్మశబ్దః కర్మజ్ఞానభ

శేషభావనః కర్మభావనా బ్రహ్మభావనేత్యుభయభావనేతి భావనాత్రయరహితః ప్రాపణీయ ఇత్యభిధాయ షష్ఠే త్రిజ్ఞః కరణీజ్ఞానం కరణం తస్య వై ద్విజ - నిష్పాద్య ముక్తికార్యం వై కృతకృత్యం నివర్తయేదితి కరణస్య పరబ్రహ్మధ్యానరూపస్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృత్తివచనాత్ యావత్ప్రధ్యనుష్ఠేయమిత్యుక్త్వా తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదితి ముక్తస్య స్వరూపమాహ - తద్భావో బ్రహ్మణో భావః స్వభావః న తు స్వరూపైక్యం తద్భావభావమాపన్న ఇతి ద్వితీయభావశబ్దాన్వయాత్ పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ - యద్బ్రహ్మణః ప్రక్షీణాశేషభావనత్వం తదాపత్తిస్తద్భావభావాపత్తిః యదైవమాపన్నస్తదైవాసౌ పరమాత్మనా అభేదీ భవతి భేదరహితో భవతి - జ్ఞానైకాకారతయా పరమాత్మనైకప్రకారస్యాస్య తస్మాద్భేదో దేవాది రూపః - తదన్వయీ స్వస్వరూపాజ్ఞానమూలః న స్వరూపకృతః న తు దేవాదిభేదః పరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞాన రూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాన్నివర్తత ఇత్యభేదీ భవతి - యథోక్తమ్ - ఏకస్వరూపభేదస్తు బాహ్యకర్మప్రవృత్తిజః. దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణో హి సః ఇతి ఏతదేవ వివృణోతి - విభేదజనకే జ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే - ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతీతి - విభేదో వివిధో భేదః దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః - యథోక్తం శౌనకేనాపి - చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధన ఇతి - ఆత్మని జ్ఞానస్వరూపే దేవాదిరూపవివిధభేదహేతుభూతకర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యానేన ఆత్యన్తికనాశం గతే సతి హేత్వభావాత్ అసన్తం పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిరూపం భేదం కః క

క్తిరూపానుష్ఠేయసాధారణః - శుద్ధస్య స్వస్యాపి ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ భావ్యం యష్టవ్యం జ్ఞేయ ఇత్యర్థః - అవ్యవధిజ్ఞాపనాయానన్తరగ్రన్థం వ్యాచష్టే॥ షష్ఠే త్రిజ్ఞ ఇతి॥ యావదితి॥ న హి ముక్తస్యోపాయనివృత్తిర్విధేయేతి భావః - సాధ్యప్రతిపత్త్యర్థమనన్తరశ్లోకం వ్యాచష్టే॥ తద్భావేతి॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ పరమాత్మనేతి ప్రకృతబ్రహ్మపరస్తచ్ఛబ్ద ఇతి భావః - అర్థవిరోధ ఉభయలిఙ్గత్వాదిః - స్వభావశ్చ పూర్వశ్లోకోక్త ఇత్యాహ॥ యదితి॥ తద్వ్యుత్పత్తివశాత్ యద్వ్యుత్పత్తిమాక్షిప్య వ్యాచష్టే॥ యదైవమితి॥ భేదశబ్దం పృథగ్వ్యాఖ్యాతుం వివిచ్య నిర్దిశతి॥ భేదరహిత ఇతి॥ తత్స్వభావాపత్తౌ కథం భేదవిరహ ఇతి శఙ్కాయాం భేదశ్చేత్యాదికం వ్యాచష్టే॥ తదన్వయ ఇతి॥ తేన ఫలితముత్తరశ్లోకే కణ్ఠోక్తమర్థమాహ॥ నత్వితి॥ అజ్ఞానభేదయోః కర్మదేవాదిరూపత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ యథేతి॥ ఏకస్వరూపస్య ఆన్తరబుద్ధిసుఖాదిభేదః సంసారహేతుకర్మరూపవృత్తిజన్యః స దేవాదిభేదే నష్టే నాస్తి - కథం కర్మరూపవృత్తిజన్యసుఖాదిభేదో దేవాదిభేదధ్వస్తే న స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఆవరణో హి స ఇతి॥ సః అపధ్వస్తదేవాదిభేదః ఆత్మా కర్మరూపవృత్తిహీనో హీత్యర్థః - కర్మజన్యవృత్తిరిత్యర్థః స ఇతి స దేవాదిభేదః ఆవరణ ఇత్యర్థః - భేదశ్చ తస్యేత్యాద్యంశవివరణముత్తరశ్లోక ఇత్యాహ॥ ఏతదితి॥ దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యస్తథైవ స్థావరాత్మక ఇతి శౌనకగ్రన్థోత్తరార్ధం - వాక్యార్థం యోజయతి॥ ఆత్మనీతి॥ పఞ్చమీం స్థాపయతి॥ పరస్మాదితి॥ ఉభయోష్షష్ఠ్యన్తత్వే చ శబ్దోపేక్షితః షష్ఠీవచద్వం తత్త్వవితర్క్యే బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వమాపాదికం స్యాత్ - అతో బ్రహ్మణ ఇతి

రిష్యతీత్యర్థః - అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతిహ్యత్రైవోక్తమ్॥

౮-౨- క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యాదినాన్తర్యామిరూపేణ సర్వస్యాత్మతయా విశ్వాభిధానమ్ - అన్యథా తు రసర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే-ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః- ఇత్యాదిభిర్విరోధః- అన్తర్యామి రూపేణ సర్వేషామాత్మత్వం తత్రైవ భగవతాభిహితం ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీతి- సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట ఇతి చ-అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థిత ఇతి చ తదవోచ్యతే- భూతశబ్దో హ్యత్ర పర్యన్తదేహవచనః యతస్సర్వేషామయమాత్మా తత ఏవ సర్వేషాం తచ్ఛరీరతయా పృథగవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే-న తదస్తి వినా యత్స్యాదితి- భగవద్విభూత్యుపసంహారశ్చాయమితి తత్రైవాభ్యుపగన్తవ్యం-తత ఇదముచ్యతే యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా - తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసమ్భవం - విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి॥

౮-౩- అతశ్శాస్త్రేషు న నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనమస్తి-నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనం- నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేద నిషేధః॥

౮-౪- యదప్యుచ్యతే- నిర్విశేషస్వయంప్రకాశైవస్తు నిదోషపరికల్పితమీశ్వరేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పం సర్వం జగత్-దోషశ్చ స్వరూపతిరోధాన వివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయానాద్యవిద్యా-సా చావశ్యాభ్యుపగమనీయా- అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిర్బ్రహ్మణస్తత్త్వమస్యాదివాక్యసామానాధికరణ్యావగతజీవైక్యానుపపత్త్యా చ- సా తు న సతీ భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్-నాప్యసతీ- ఖ్యాతిబాధయో

ప్రశ్చమీతి భావః - అజ్ఞానస్య కర్మరూపత్వం న పరం భవశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేత్ - బాహ్యకర్మవృత్తి ప్రజహతి ప్రయోగాత్ -నిరతాయి కర్మోక్త్యాచేత్యాహ ॥ అవిద్యేతి॥

౮-౨- అథ క్షేత్రజ్ఞం చేత్యాదేరర్థమాహ ॥ క్షేత్రజ్ఞమితి॥ విపక్షే బాధమాహ॥ అన్యథేతి ॥ కణ్ఠోక్త్యాచేత్యాహ ॥ అన్తర్యామీతి ॥ సర్వభూతశబ్దయోశ్చేతనపర్యన్తత్వం తదుత్తరార్ధోత్తరపాదాభ్యాం సిద్ధమ్-న హింస్యాద్భూతానీతి ప్రయోగాచ్చ - అహమాత్మేత్యాదేరుక్తార్థపరత్వమాహ ॥ అహమితి॥ పూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాదితి హార్దః॥ న తదస్తీత్యాదేరర్థమాహ ॥ యత ఇతి ॥ నిషేధస్య విహితతాదాత్మ్య శేషత్వాదితి భావః॥ ఉక్తార్థపరత్వే హేతుమాహ ॥ భగవదితి ॥ విహితం విభూతిత్వం న నిషేధ్యమితి భావః - అన్యథా ఏతాం విభూతిం యోగం చేత్యుపక్రమవిరోధశ్చేతి భావః - ఉపసంహారపరత్వం దర్శయతి ॥ తత ఇతి ॥

౮-౩- శాస్త్రస్య నిర్విశేషపరత్వాభావం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ అతస్తత్త్వద్వయోజనాప్రకృత్యుక్తన్యాయైః-జగన్మిథ్యాత్వపరత్వాభావమాహ ॥ నాపీతి॥ నాపి చిదచిదితి॥ అచిదుపాదానం దృష్టాన్తతయా చేతనే తు అచిద్ధర్మధీః పరతన్త్రే స్వతన్త్రధీశ్చ భ్రమ ఇతి స ఏవ నిషిద్ధః న స్వరూపమితి స్వరూపశబ్దస్య భావః॥

౮-౪- అథావిద్యావిషయే పరోక్తం దూషయితుమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ బ్రహ్మణో న్యూనదోషోఽస్తి చేదద్వైతహానిరిత్యత్రాహ ॥ దోషశ్చేతి ॥ శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీ దర్శయతి ॥ అనృతేనేతి॥ అనిర్వాచ్యత్వముపపాదయతి ॥ సాత్వితి ॥ పరపక్షత్వాద్య

ధ్యాయోగాత్ - అతః కూటద్వయవినిర్ముక్తా యమవిద్యేతి తత్త్వవిద ఇతి- తదయుక్తః॥

టీ॰ సా హి కిమాశ్రిత్య భ్రమజ్ఞనయతీతి వక్తవ్యం- న తావజ్జీవమాశ్రిత్య అవిద్యా పరికల్పితత్వా జ్జీవభావస్య- నాపి బ్రహ్మాశ్రిత్య- తస్య స్వయం ప్రకాశ జ్ఞానరూపత్వే నా విద్యావిరోధిత్వాత్ - సా హి జ్ఞానబాధ్యాభిమతా- జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం మృషాత్మకమ్॰ అజ్ఞానం చేత్తిరస్కుర్యాత్కః ప్రభుస్తన్నివర్తనే - జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేజ్జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకమ్- బ్రహ్మవత్తత్ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకం॰ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్ప్రమేయతా- బ్రహ్మణోనుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే- జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్య అవిద్యాయా బాధకం న స్వరూపభూతం జ్ఞానమితి చేన్న- ఉభయోరపి బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వ మన్యతరస్య నేతి విశేషానవగమాత్ - ఏతదుక్తం భవతి॰ జ్ఞానరూపం బ్రహ్మేత్యనేన జ్ఞానేనయో బ్రహ్మణి స్వభావోవగమ్యతే స బ్రహ్మణస్స్వయం ప్రకాశత్వేన స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యవిద్యావిరోధిత్వేన కశ్చిద్విశేషః స్వరూపతద్విషయజ్ఞానయోరితి- కిఞ్చ అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వేన భవతో న తద్విషయం జ్ఞానమస్తి అతో జ్ఞానమజ్ఞాన విరోధి చేత్ - స్వరూపమేవ విరోధి భవతీతి నాస్యా బ్రహ్మాశ్రయత్వ సమ్భవః ముక్త్యుదయస్తు స్వయం భాత్యేత ప్రకాశ స్వయమనుభూతేః స్వాజ్ఞానావిరోధినస్తన్నివర్తనేన జ్ఞానాన్తరమపేక్ష

దాసాయాహ ॥ తత్త్వవిద ఇతి ॥ దూషయతి ॥ తదితి ॥

టీ॰ ఆశ్రయతిరోధిస్వరూపానిర్వాచ్యత్వమాననివర్తకనివృత్త్యనుపపత్తిం భిర్దూషయిష్యన్నాశ్రయానుపపత్తిం తావదాహ ॥ సా హీతి॥ కిం-న కిం చిదితి భావః - జీవం వా బ్రహ్మ వేతి వికల్పం మత్వా ఆద్యేఽన్యాశ్రయమాహ ॥ న తావదితి ॥ ద్వితీయం దూషయతి॥ నాపీతి॥ కథం విరోధ ఇత్యత్రాహ॥ నా హీతి॥ అత్ర ప్రాచాం గ్రన్థమాహ॥ జ్ఞానరూపమితి॥ జ్ఞానరూపం స్వసిద్ధం- మృషాత్మకమితి హేతుగర్భం- స్వరూపధీర్న నివర్తికా అపితు మానధీరిత్యేతదనూద్య దూషయతి॥ జ్ఞానమితి॥ తత్ప్రకాశత్వాత్ తత్స్వరూపానతిరిక్తప్రకాశత్వాత్ - న హి శుక్ల భాస్వరమాత్ర విషయధీశతైరపి రూప్యానివర్త్యత్వం- దూషణాన్తరం తత్ఫలం చాహ ॥ జ్ఞానమితి ॥ ప్రథమ శ్లోకార్థస్య పూర్వం జ్ఞానబాధ్యాభిమతేత్యనేన భాష్యేణోక్తత్వాద్ద్వితీయం వివృణోతి ॥ జ్ఞానరూపమితి ॥ బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సతి స్వరూపవిషయజ్ఞానత్వే సతి- విశేషానవగమాత్, విషయవైషమ్యాభావాత్ - మానధీత్వస్యాప్రయోజకత్వం శుక్లభాస్వరజ్ఞానే దృష్టమితి భావః - అభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోర్విషయానతిరేకేఽప్యుత్తరస్యైవ నివర్తకత్వం మానధీత్వ ఇత్యత్రాహ ॥ ఏతదితి ॥ సత్యత్వాదికమపి స్వరూపానతిరిక్తమితి స్వభావశబ్దస్య భావః - ఏవమేకస్య దేశద్వయ కాలద్వయ సంబన్ధరూపవిషయవైషమ్యాత్ సోఽయమితి ధీర్ద్విత్వభ్రమవిరోధినీ- తదభావాదయమితి ధీర్న విరోధినీతి ఫలితమ్- తృతీయ శ్లోకస్య విషయే పర్యవసానమాహ ॥ కిం చేతి ॥ వ్యాపకమానధీత్వనివృత్త్యా నివర్తకత్వ నివృత్తిరితి నాధిష్ఠానభూతం స్వరూపం నివర్తకం॰ మానజా శుక్తిధీర్హి నివర్తికేత్యత్రాహ ॥ ముక్త్యుదయస్త్వితి ॥ తత్ర హి తస్యైవాధిష్ఠానస్వరూపస్య స్ఫురణేఽపి మానాంత

స్తే- బ్రహ్మణస్స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమితి స్వాజ్ఞానవిరోధ్యేవ- తదేవ నివర్తకాన్తరస్యానాపేక్షతే- అథోచ్యేత బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి- న- ఇదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానం కిం బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి- ఉత ప్రపఞ్చసత్యత్వస్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయం- న తావద్బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి- అతద్విషయత్వాత్- జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వే నైవ హి విరోధః- ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం తు ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానేన విరుధ్యతే- తేన ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానమేవ బాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ- బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం నామ తస్య అద్వితీయత్వమేవ- తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తం- స్వరూపమాత్రస్యానుభవసిద్ధమితి చేత్ న- బ్రహ్మణ ఉద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవసిద్ధమితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధశ్చ న స్యాతామ్- అద్వితీయత్వం ధర్మ ఇతి చేన్న అనుభవరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభావ్యధర్మవిరహస్య భవద్భిరేవ ప్రతిపాదితత్వాత్- అతో జ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వమ్॥

మూ ౩- కిఞ్చ అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశ ఏవోక్తః స్యాత్- ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో విద్యమానస్య వినాశో వా- ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమేన ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవ॥

మూ ౪- అపి చ నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశేయమనుభూతిః స్వాశ్రయ

తయాపేక్ష్యేతి- న చేదాత్వ్యవహారవేద్యత్వనివృత్త్యా అధిష్ఠానత్వమపి నివర్తతే। తదపేక్షానాధిష్ఠానత్వప్రయుక్తా కిం తు జడత్వప్రయుక్తేతి చేత్ తర్హి భ్రమనివృత్తావపి మానాన్తరాపేక్షాజడత్వనిబన్ధనాధిష్ఠానత్వప్రయుక్తేతి సమానధీత్వనివృత్త్యా నివర్తకత్వనివృత్తిః- అతస్స్వయాథాత్మ్యావభాసరూపం స్వయమేవ విరోధీతి నాజ్ఞానాశ్రయత్వమిత్యర్థః- ప్రక్రియాన్తరం శఙ్క్యతే॥ అథేతి॥ దూషయతి॥ నేతి॥ వికల్పితయోః ప్రథమం దూషయతి॥ న తావదితి॥ కథం తద్విషయత్వే తదవిరోధిత్వమిత్యత్రాహ॥ జ్ఞానేతి॥ ద్వితీయం దూషయతి॥ ప్రపఞ్చేతి॥ ప్రపఞ్చసత్యత్వధీనివృత్త్యా స్వరూపాజ్ఞాననివృత్తిం శఙ్కతే॥ బ్రహ్మేతి॥ సద్వితీయత్వనివృత్త్యా స్వరూపసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ॥ స్వరూపం త్వితి॥ దూషయతి॥ నేతి॥ కథమిత్యపేక్షాయామద్వితీయత్వం స్వరూపం వా ధర్మో వేతి వికల్ప్యాద్యం ప్రథమం దూషయతి॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ ధర్మపక్షమనుభావ్యం దూషయతి॥ అద్వితీయత్వమితి॥ ఆశ్రయానుపపత్తిం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

మూ ౩- తిరోధిం దూషయతి॥ కిఞ్చేతి॥ నాశస్యోక్తత్వముపపాదయతి॥ ప్రకాశేతి॥ ప్రాగభావః ప్రధ్వంసో వేత్యర్థః- అస్మన్మతే తు స్వరూపాతిరిక్తాణుత్వనిత్యత్వప్రతిబోధ్యపగమాన్న దూషణసామ్యం- తిరోధిశ్చ ధీసఙ్కోచ ఇతి నిత్యత్వేన విరోధః- ధనుః సఙ్కుచితత్వవద్దేహాదన్యథా సాధారణతయా న క్వచిద్విశిష్టేతి సవాప్రమవిరోధః.

మూ ౪- అథ స్వరూపానుపపత్తిమాహ॥ అపి చేతి॥ విషయాశ్రయానవస్థిత్యుపాయో

దోషవశాత్ అసన్నాశ్రయ ఇవసన్ విషయత్వేన అనుభవతీత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః॰ ఉతాపరమార్థభూత ఇతి వివేచనీయం॰ న తావత్పరమార్థః॰ అనభ్యుపగమాత్ - నాప్యపరమార్థః తథా సతి ద్రష్టృత్వేన వా దృశ్యత్వేన వా దృక్త్వేన వాఽభ్యుపగమనీయః నతావద్దృక్-దృక్స్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్. భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాస్తు సాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్షప్రసక్త్యా నాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ - ద్రష్టృదృశ్యయోస్తదవచ్ఛిన్నాయా దృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. అథైతత్పరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యానుభూతిరేవ బ్రహ్మరూపా దోష ఇతి చేత్ - బ్రహ్మైవ చేద్దోషః ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవ తన్మూలం స్యాత్ - కిం ప్రపఞ్చతుల్యావిద్యాన్తరపరికల్పనేన - బ్రహ్మణో దోషత్వే సతి తస్య నిత్యత్వేనానిర్మోక్షశ్చ స్యాత్ - అతో యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమో న తావద్భ్రాన్తిరుపపాదితా భవతి॥

భా- అనిర్వచనీయత్వఞ్చ కిమభిప్రేతం- సదసద్విలక్షణత్వమితి చేత్ - కథమిత్థంభూతస్య వస్తునః ప్రమాణశూన్యత్వేనానిర్వచనీయత్వమేవ స్యాత్ - ఏతదుక్తం భవతి సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం- సర్వా చ ప్రతీతిః సదసదాకారా- సదసదాకారాయాః ప్రతీతేః సదసద్విలక్షణం విషయ ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే సర్వం సర్వప్రతీతే

గితయా తత్పరిహారకథనం-దోషవశాదితి హ్యుచ్యతే-ప్రథమశిరస్యద్వైతహానిప్రసఙ్గాదనభ్యుపగమ ఉక్తః - ద్వితీయం దూషయతి ॥ నాపీతి ॥ ద్రష్టృపక్షే చానవచ్ఛిన్నదృశిపక్షే స్వరూపాతిరిక్తపక్షం దూషయతి॥ దృక్స్వరూపేతి ॥ నహ్యనవచ్ఛిన్నదృగ్ద్వయమిత్యర్థః - అనతిరిక్తపక్షం దూషయతి ॥ భ్రమేతి ॥ అవచ్ఛిన్నదృశిద్రష్టృదృశ్యపక్షౌ దూషయతి॰ద్రష్ట్రితి॥ కాల్పనికత్వేన అపరమార్థత్వేన- అనవస్థా॰ పూర్వోక్తైశిరస్యపి సాధారణీ - దూషణాన్తరోక్త్యా వికల్పః-ముఖాన్తరం శఙ్కతే॥ అథేతి ॥ అనతిరేకాన్నాద్వైతహానిః సత్యత్వాన్నానవస్థితిరిత్యర్థః - దూషయతి ॥ బ్రహ్మైవేతి॥ ప్రపఞ్చదర్శనదోషత్వాపేక్షత్వం ప్రపఞ్చతుల్యతా - వైయర్థ్యముక్తం॰ అనిర్మోక్షం చాహ ॥ బ్రహ్మణ ఇతి ॥ అతఇత్యాది ॥ అసత్ఖ్యాత్యనవస్థితిపరిహారాయ వ్యతిరిక్తపారమార్థికత్వే॰ జీవజ్ఞానవాద్యుక్తప్రవాహానాదిత్వేనానవస్థితిపరిహార స్వీకృతాభ్యుపగమకృతనాశాదిహానిః - స్వరూపానాదిత్వేఽపి జీవవద్దోషాన్తరాపేక్షా స్యాత్ ఉభయథాప్యనవస్థానమిత్యాశయం సూచయం-ఘటత్వేపి తథా - ఘటత్వాద్దోషస్యేనావస్థానస్యాత్ సాపేక్షా స్యాత్ - సత్యస్యప్రయుక్తోత్పత్తిరేవ దోషత్వనివార్యా - అథష్ఠానాపేక్షతాత్వసత్యస్యాప్రియుక్తైత తన్నిత్యత్వేఽధిష్ఠానాన్తరాపేక్షా నవస్థితిరితి చేత్ దోషాపేక్షాపి తత్ప్రయుక్తైత్యనవస్థితిః॰ న చ జగదపి దోషానపేక్షం స్యాత్ అతో సత్యస్యప్రయుక్తానపేక్షా చేద్దోషపరిత్యాగ్యనవస్థితిః- స్వపరనిర్వాహకత్వం చాధిష్ఠానాపేక్షా సువచమ్.

భా- అథానిర్వాచ్యత్వం ప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ అనిర్వచనీయత్వమితి । అనిర్వచనీయతాభిప్రాయేణ ధావమాదా - కథమాసశూన్యత్వమిత్యత్రాహ ॥ ఏతదితి ॥ సర్వం సర్వప్రతీతేరితి ॥ సదసద్విలక్షణబుద్ధేస్తద్విషయత్వాత్ ప్రతీతిద్వయం

విషయత్వాదితి ॥

౮౮- అథ స్యాత్ వస్తుస్వరూపతిరోధానకరమన్యథారూపవిభాసోపాదానం సదసదనిర్వచనీయమవిద్యాऽజ్ఞానాదిపదవాచ్యం వస్తు యథార్థజ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కిఞ్చిద్వస్తు ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ప్రతీయతే-తత్ర పక్షప్రవిష్టోపాదానశబ్దస్య వికారేణ ప్రకాశచిన్మాత్రైకఘటితే నైవ తిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగాత్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగరూపోऽధ్యాసః-తస్యైవావస్థావిశేషితాధ్యాసరూపే జగతి జ్ఞానబాధ్యే సర్పరజతాది వస్తు తత్ర జ్ఞానరూపాధ్యాసోऽపి జాయతే-కృత్స్నస్య మిథ్యారూపస్య తత్కార్యత్వస్య మిథ్యాభూతస్యార్థస్య మిథ్యాభూతమేవ కారణం భవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే-కారణాజ్ఞానవిషయం ప్రత్యక్షం తావదహమజ్ఞో మామన్యఞ్చ న జానామీత్యపరోక్షావభాసః-అయఞ్చ న జ్ఞానప్రాగభావవిషయః-సహి వస్తుప్రతియోగిగోచరః-అయం త్వహం సుఖీతివదపరోక్షః-అభావస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమేऽప్యయమనుభవో నాత్మని జ్ఞానాభావవిషయః-అనుభవవేలాయామపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్-అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ఏతదుక్తం భవతి-అహమజ్ఞ ఇత్యస్మిన్ననుభవేऽహమిత్యాత్మనోऽభావధర్మితయా జ్ఞానస్య ప్రతియోగితయాऽవగతిరస్తి వా న వా అస్తి చేద్విరోధాదేవ న జ్ఞానాభావానుభవసమ్భవః

రోధాద్వైలక్షణ్యసాధకశ్చేత్ సర్వత్ర పూర్వపక్షిణాం సిద్ధాంతినాం కారాదన్యదేవ నిర్ధ్యదితి భావః- ఉభయరూపత్వం విరుద్ధం చేదుభయవైలక్షణ్యమపి విరుద్ధం-తయోరేవాన్యతరవైలక్షణ్యస్యాన్యతరాత్మకత్వదర్శనాత్ విరుద్ధత్వతుల్యేऽపి సదసదాత్మకత్వం తు దృష్టమితి భిదా-వస్తుతస్త్వన్యతరదేవాస్తు ఏవమన్యతరకైవ ఖ్యాతిబాధాభావప్రతీత్యవిలక్షణత్వాత్ ఇష్టిరితి భావః- తదుపపత్తిశ్చ నత్వేనతి భేదాగ్రహాదన్యథాభానాదిభిః-

౮౯- అథ మానసిద్ధో ధర్మీ న తర్కబాధ్య ఇతి తత్ప్రసిద్ధిం శఙ్కతే ॥ అథ స్యాదిత్యాదినా నిరవద్యమిత్యన్తేన- వస్తుస్వరూపేత్యాదినా దూషితాకారా ఉక్తాః-ఆకారత్వస్వరూపోక్తిః-అవిద్యోపాదానం చేత్కథం బ్రహ్మకారణమిత్యత్రాహ ॥ తదుపహితేతి॥ అనేనాశ్రయోక్తిః-స్వసిద్ధత్వమధ్యాసవ్యాప్త్యాహ ॥ తేనైవేతి ॥ నిష్ప్రపఞ్చస్య కారణత్వానుపపత్త్యర్థమవికారాదిశబ్దః- జగద్వికారాత్మకం జడం పరం- కారకాకారణసాదృశ్యదృష్టిం హేతుమాహ ॥ కృత్స్నస్యేతి ॥ ప్రత్యక్షం దర్శయతి ॥ కారణేతి॥ నిర్వికల్పకసిద్ధమిదం సాక్షికమనవచ్ఛిన్నమజ్ఞానమితి కేచిదాచార్యాః- జాగరణే సిద్ధమితి తు సమ్ప్రదాయః- అస్యం చేత్యుక్తిః- అజ్ఞశబ్దవివరణం మామిత్యాది- మానాన్తరవ్యావృత్త్యాయాపరోక్షశబ్దః- ప్రాగభావవిషయత్వమాశఙ్క్యాహ॥ అయంత్వితి॥ భావగ్రాహిమానవేద్యత్వమభావస్యాశఙ్క్యాహ ॥ అభావస్యేతి ॥ జ్ఞానం విద్యతే చేత్ తస్యాభావః న చేద్గ్రాహకాభావ ఇత్యర్థః- అర్థాన్తరధీరభావప్రతియోగినీ- అభావధీస్త్వస్తీతి నానుపపత్తిరిత్యత్రాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ ధర్మ్యన్తరజ్ఞానమభావప్రతియోగిజ్ఞానాచ్చ ధర్మి ప్రతియోగిబుద్ధ్యభావేऽత్యభావస్య దుర్గ్రహత్వాత్-తథా

నో చేత్ ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసత్త్వేపి జ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాం న సంభవతి - జ్ఞానాభావస్యానుమేయత్వేఽభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వే చాయమనుపపత్తిస్సమానా - అస్యాజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేఽపి విరోధాభావాదయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి - ననుచ భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే - నైవం సాక్షిచైతన్యం వస్తుయాథాత్మ్యవిషయమ్ - అపి త్వజ్ఞానవిషయమ్ - అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః - నహ్యజ్ఞానవిషయేణ జ్ఞానేన అజ్ఞానం నివర్త్యత ఇతి న విరోధః - ననుచేదం భావరూపమప్యజ్ఞానం విషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యస్య విషయో భవతి సవిషయః ప్రత్యక్సాక్షిసిద్ధిరితి కథమివ సాక్షిచైతన్యేన అస్మదర్థవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే - నైష దోషః సర్వమేవ వస్తుజాతం జ్ఞాతతయా వాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యవిషయతాం గత- జడత్వేన జ్ఞాతతయా సిధ్యదపి ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షం అజడస్య తు ప్రత్యగ్వస్తునః స్వయం సిధ్యతో న ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షేతి సర్వై నాజ్ఞానవ్యావర్తకత్వేనా విధాసోయజ్యతే తస్మాన్న్యాయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానం ప్రతీయతే. తదిదం భావరూపమజ్ఞానమ్ అనుమానేనాపి సిధ్యతి - వివాదాస్పదం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వవిషయావరణస్వనివర్త్య స్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకమ్ - అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ - అన్ధకారే ప్రథమోత్పన్నప్రదీ

ప్రతియోగితదధికరణభావప్రతియోగినీ చేత్ అభావప్రతియోగిధీశ్చ స్వవిషయాభావభ్రాన్తేతి ఘటాదిజ్ఞానే సతి న తదభావ ఇత్యర్థః . ప్రాగ్వ్యక్తజ్ఞానాభావస్యాభావ సమకాలవిషయత్వనియమవదిన్ద్రియకప్రత్యక్షతాత్పర్యాత్స్వవిరోధః - ప్రాగ్భావకసామగ్ర్యం తద్వ్యాప్తధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానాభావే సర్వైః ప్రమాణైరనుభావ్యత్వే విరోధ ఇత్యభిప్రాయేణ సుతరామిత్యుక్తమ్ - ఉక్తదోషం మానాన్తరవేద్యత్వేఽప్యతిదిశతి || జ్ఞానాభావస్యేతి || పరిహరతి || నైవమితి || దృశ్యమిథ్యాత్వానుపపత్త్యాహ || అన్యథేతి || అజ్ఞానవిషయత్వమస్తు తతః కిమిత్యత ఆహ || నహీతి || న రూపాదయో రూపస్య ప్రవృత్తిరిత్యర్థః - దృశ్యావచ్ఛేదకం రూపం దృశ్యం న తథాఽస్మదర్థ ఇతి కథం తదవచ్ఛిన్నస్యాజ్ఞానస్యేతి చోదయతి || నన్వితి || విషయవిశేషః అవచ్ఛేదకవిశేషః - నహీతి సవిశేష్టః - రూపాదిదృశ్యత్వం న దృశ్యావచ్ఛేదకత్వం - కిన్తు జడత్వప్రయుక్తమితి పరిహరతి || నైష ఇత్యాదినా || ప్రత్యక్షత్వసిద్ధిం నిగమయతి || తస్మాదితి || తస్మాత్ పక్షద్వయేఽపి విరోధావిరోధాభ్యాం - స్వనివర్త్యత్వ స్వవిషయావరణత్వాభ్యాం సహానుమానాన్తరం చానుమయా సాధయతి || తదిదమితి || ధారావాహికేషూత్తరజ్ఞానవ్యుదాసాయ వివాదేత్యాదిపదం - స్వప్రాగభావేతి సాధ్యధర్మః - ఘటాదివిషయధర్మాధర్మోభయప్రాగభావాః ప్రతిలోమవ్యావర్త్యాః అనులోమతస్తు ప్రాగభావఘటాదివిషయకదాదవ్యవధాన దేశగతపత్త్యభివ్యక్తిః ప్రాగభావాః - ధారావాహికద్వితీయాది జ్ఞానస్యాన్తరాన్తర్యధానాయా ప్రకాశితార్థశబ్దః - దివాదీపద్వితీయాదప్రధానుద సా

వపర్యాపదతి. అత్ర తాత్పర్యం నిరాగూఢదర్శనాభావరూపాప్రామాణ్యగ్రహ ప్రతిబంధకత్వం భావరూపాజ్ఞానసాధనే నిదర్శనతయోపన్యస్తమితి చేత్ - ఉచ్యతే - బహుశస్స్వవిశదత్వాద్వ్యవస్థాయోగేన రూపవత్త్వయా చోపలబ్ధేర్వ్యాప్తత్వమేవ పక్షస్తన్నిరవద్యమితి॥

౮౦. అతో౾భ్యస్తే. అహమజ్ఞ ఇత్యనుభవస్య న దానాం మిథ్యాత్వప్రసక్తిః నహి తేన కేవలేన చ ప్రత్యక్షేణ నభావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే - యస్తు జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధ ఉక్తః సహి భావరూపాజ్ఞానేపి తుల్యః. విషయత్వేనాశ్రయత్వేన చ అజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థః ప్రతిపన్నో౽ప్రతిపన్నో వా - ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యస్య తదజ్ఞానం తస్మిన్ ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి - అప్రతిపన్నశ్చేద్ వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేత - అథ విశదస్వరూపావభాసో౽జ్ఞానవిరోధీ - అవిశదస్వరూపస్య ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయవిషయజ్ఞానే సత్యపి నాజ్ఞానానుభవవిరోధ ఇతి - హన్త తర్హి జ్ఞానప్రాగభావేపి విశదస్వరూపం విషయః - అతో౾యం ప్రతియోగిజ్ఞానం త్వవిశదస్వరూపవిషయమితి నకశ్చి

ధ్యవై కల్యత్యదానాయ నష్ట కారపృథక్కృత్వా - సాధ్యవైకల్యమాశంక్యతే॥ ఇత్యర్కేతి॥ ఉలూకాదదివాన్ధకామితి తదనుగమాయాహ॥ రూపేతి॥ పరిహరతి॥ ఉచ్యత ఇతి॥ ఆదిశబ్దాచ్చలత్వం - అబాధకాలేకాద్రవ్యత్వం రూపానుపలబ్ధివేలాయాం భావాప్రతిపత్త్యశబ్దాద్యాగమస్య కదాచిదపోదితా - స్పష్టిప్రతియవభేష్టోక్తేః కార్యనిద్రాకారణం కల్ప్యమితి సోఽత్రాపదకానుపపత్తిర్నాపిజ్ఞానాకానుపపత్తిః - ఉలూకాలోకయోర్గమనాలోకాపేక్షస్యాదర్శనాదేతద్గ్రాహ్యవిశేషపితృత్వం భవాత్ - ద్రవ్యత్వంపిధానంతైఽవ్యనుమితమ్ అదూషితత్వాదాగమశ్చాచ్చేతి॥

౮౧. పరిహరతి అత్రేతి- కేవలోక్తిస్పష్టాంతతయా - కథమితి జ్ఞానానామవిరోధం నతువిరోధసామ్యమాహ॥ యస్త్వితి॥ కథం సామ్యమిత్యత్రాహ॥ విషయత్వేనేతి॥ స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం స్వరూపావభాసనివర్త్యమ్ - మానధీత్వప్రయోజకం విషయవైశద్యాభానాదిత్యాశయమ్ - అవిరోధం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ ప్రమాణేన భానం విశదావభాసః - అవిరోధే సామ్యమాహ॥ హన్తేతి॥ విశదస్వరూపమవచ్ఛేదకం యస్య స విశదస్వరూపవిషయః - విశదస్వరూపస్య ప్రాగభావావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయధీద్వారేణ॥ అత్రాశయ ప్రతియోగీతి॥ అవిశదయజ్ఞానస్యావిశదవిషయత్వమవిశదప్రత్యగర్థవిషయ.

౮౨. ప్రతియోగిజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వమభావప్రతియోగిభూతావిశదజ్ఞానవిషయత్వం - తద్ధి స్వర్యతే - యేన తేనైవాకారేణ యాఖ్యిమతంవిశదస్వరూపవిషయంజ్ఞానం జ్ఞానం తదభావప్రతియోగి - నిద్రావస్థాయాం త్వవిశదధర్మి ప్రతియోగిజ్ఞానమిత్యర్థః - ఘటజ్ఞానం నాస్తీతి వదతా ఘటజ్ఞానం స్వవిషయేణ ఘటేన స్మర్యతే - ఘటజ్ఞానవిషయజ్ఞానం స్వరూపం విద్యతే - ప్రత్యక్షజ్ఞానం త్వభావప్రతియోగి - నచ స్మర్యమాణస్య తస్య విషయమాత్రత్వే నియమ ఇత్యుక్తం భవతి - ఏవం నివర్త్యనివర్తకవిరోధః ప్రతిబన్ధకత్వాభావః - అథ నష్టార్థప్రత్యయోగ్యావచ్ఛిన్నత్వయా వాజ్ఞానసిద్ధౌ హి ప్రతియోగిన్యాధి సామాన్యాత్ విషయతయా భావాత్ తస్మిన్ ప్రత్యజ్ఞానస్యాపి ధీప్రతిహారసామ్యం చ నాస్త్యేవ - సవసత్తా

ద్విశేషోన్యత్రాభినివేశాత్. భావరూపస్యాజ్ఞానస్యాపి వ్యాజ్ఞానమితి సిద్ధత్వాత్ ప్రాగభావ విద్యావివహాపేక్షత్వమన్యత్ - తథాహి అజ్ఞానమితి జ్ఞానాభావస్తదన్యస్తద్విరోధి వా - ప్ర థమే ప్రాగభావ తత్ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షైవ ప్రాక్తని ద్వితీయే - తదన్యస్యాపి తత్స్వరూపస్యాపి తత్ప్రతియోగ్యపేక్షా న విద్యతే. తథాపి ప్రకాశవిరోధిత్వేనాకారేణ ప్రతియోగ్యప్రకాశ ప్రతియోగ్యపేక్షా స్త్యేవ - భవదభిమతాజ్ఞానం నకేవలం స్వరూపేణ సిద్ధ్యతి అపి త్వజ్ఞా నమిత్యేవ - తథా చ తజ్జ్ఞానాభావవత్తదపేక్షత్వం సమానం - జ్ఞానప్రాగభావస్తథా త్వాభ్యుపగమ్యతే ప్రతీయతే చేత్ తథా భ్యుపేతో జ్ఞానప్రాగభావ ఏవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః॥

౯ ౧. నిత్యముక్తస్య ప్రకాశైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణో ఽజ్ఞానానుభవత్వ న సంభవతి - స్వానుభవస్వరూపత్వాత్ - స్వానుభవస్వరూపమపి తిరోహితస్వస్వరూపం జ్ఞానమనుభవతీతి చేత్ - కిమిదం తిరోహితస్వస్వరూపత్వమ్ - అప్రకాశిత స్వరూపత్వమితి చేత్ - స్వానుభవస్వరూపస్య కథమప్రకాశితస్వరూపత్వం - స్వానుభవస్వ రూపస్యాప్యన్యో ప్రకాశిత స్వరూపత్వముపపద్యత ఇతి చేత్ - ఏవం తర్హి ప్ర కాశధర్మాభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాదన్యతః స్వరూపనాశ ఏవ స్యాదితి పూర్వమేవోక్తమ్॥

౯ ౨. కిఞ్చ బ్రహ్మస్వరూపతిరోధానహేతుభూతమేతదజ్ఞానం స్వయమనుభూతం సద్బ్రహ్మ తిరస్కరోతి - బ్రహ్మ తిరస్కృత్య స్వయం తదనుభవ విషయో భవతీత్య న్యోన్యాశ్రయణమ్॥

౯ ౩. అనుభూతమేవ తిరస్కరోతీతి చేత్ - యద్యతిరోహిత స్వరూపమేవ బ్ర హ్మాజ్ఞానమనుభవతి తదా తిరోధానకల్పనానిష్ప్రయోజనా స్యాత్ - అజ్ఞానస్వరూపకల్ప

థోర్విల్లాభినే నాజ్ఞానస్య సిద్ధిః - స్వరూపేణ సిద్ధ్యతీత్యాశఙ్క్యాహ॥ భావరూపస్యేతి॥ ఉక్తం వివృణోతి - తథాహీతి॥ న హి తమః ప్రతిపత్తావాలోకజ్ఞానాపేక్షేత్యత ఆహ॥ య ద్యపీతి॥ అజ్ఞానమపి స్వరూపేణ సిద్ధ్యతీత్యత ఆహ॥ భవతీతి॥ ముగ్ధోస్మీత్యాదేః క థం ప్రతీతి పరిహారః - తస్యైవ దృష్టాన్తోపి మోహః - తతః కిమిత్యత ఆహ॥ తథేతి॥ వి రోధావిరోధౌ సమౌ చేన్మదుక్తం స్వీక్రియతామిత్యత ఆహ॥ జ్ఞానేతి॥ లాఘవాదితి భావః.

౯ ౧. అనుకూలతర్కాభావ ఉక్తః - ప్రతికూలతర్కమాహ॥ నిత్యేతి॥ హేతుమా హ॥ స్వేతి॥ హేతుం వివరితుం శఙ్కతే॥ స్వానుభవేతి॥ తిరోధానశబ్దస్యార్థాన్తర పరత్వశఙ్కాయాం పృచ్ఛతి॥ కిమితి॥ ఉత్తరం శఙ్కతే॥ అప్రకాశితేతి॥ స్వానుభ వస్వరూపం చేత్ స్వస్మై ప్రకాశత ఏవేతి అప్రకాశితస్వరూపత్వం న ఘటత ఇత్యాశ యేనాహ॥ స్వానుభవేతి॥ అన్యత ఇతి శఙ్కతే॥ స్వానుభవేతి॥ దూషయతి॥ ఏవమితి॥

౯ ౨. దూషణాన్తరమాహ॥ కిం చేత్యాదినా॥ మిథ్యాభూతస్య సత్త్వాకారస్య తిరస్కారాభావాదనుభవపూర్వకత్వం స్వానుభవస్వరూపత్వాదస్యానుభవస్య తిరస్కార పూర్వకత్వమ్.

౯ ౩. అనుభవపూర్వకత్వం శఙ్కతే॥ అనుభూతమితి॥ దూషయతి॥ యదీతి॥ తిరోధానకల్పనా తిరోధానాభావాద్ధానాదిత్యర్థకల్పనాయా నిష్ఫలత్వమర్థః - అనుపప

నాచ-బ్రహ్మణోఽజ్ఞానదశాయామపదజ్ఞానకార్యత్వాయా ఉభయత్రాప్యదర్శనస్యాపిన
వ్యభావాత్ . కిఞ్చ బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవః కిం స్వతోఽన్యతో వా-స్వతశ్చేదజ్ఞానానుభ
వస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేనానిర్మోక్షః స్యాత్ -అనుభూతిస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽ
జ్ఞానానుభవస్వరూపత్వేన మిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపి నివృత్తివ
న్నివర్తకజ్ఞానేనాజ్ఞానానుభూతిరూపబ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా- అన్యతశ్చేత్త్వం
తదన్యత్ - అజ్ఞానాన్తరమితి చేదనవస్థా స్యాత్ - బ్రహ్మతిరస్కృత్యైవ స్వయమనుభ
వవిషయీభవతీతి చేత్ - తథా సతీదమజ్ఞానం కాచాదివత్స్వసత్తయా బ్రహ్మతిరస్కా
రోతీతి జ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్య న స్యాత్ ॥

౫౪- అథేదమజ్ఞానం స్వయమనాది బ్రహ్మణః స్వసాక్షిత్వం బ్రహ్మస్వరూప
తిరస్కృతిఞ్చ యుగపదేవ కరోతీతి - అతో నానవస్థాదయో దోషా ఇతి - నైతత్ - స్వాను
భవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనాయోగాత్
హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమితి చేత్ - తర్హి అస్యానాదిత్వముపాస్తమనవస్థా చ పూ
ర్వవత్ - అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవ సాక్షిత్వాపాదనే బ్రహ్మణస్స్వానుభవైకతానతా
చ న స్యాత్ ॥

౫౫- అపి చావిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే తద్బ్రహ్మ కిఞ్చిదపి ప్రకాశతే ఉత కిఞ్చి
త్ప్రకాశతే-పూర్వస్మిన్ కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశతుచ్ఛ
తాపత్తిరనన్యదుక్తా-ఉత్తరస్మిన్ కల్పే సచ్చిదానన్దైకస్వరూపే బ్రహ్మణి కోయమంశ
స్తిరస్క్రియతే కో వా ప్రకాశతే-నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తున్యాకార
ద్వయాసమ్భవేన తిరస్కారః ప్రకాశశ్చ యుగపన్న సఙ్గచ్ఛేతే-అథ సచ్చిదానన్దైకర
సం బ్రహ్మావిద్యయా తిరోహితస్వరూపమవిశదమివాలక్ష్యత ఇతి ప్రకాశమాత్రస్వరూ
పస్యావిశదతాఽవిశదతా వా కింరూపా-ఏతదుక్తం భవతి- యస్యాంశస్య విశేషః ప్రకా

దయతి ॥ బ్రహ్మణ ఇతి ॥ యుక్త్యన్తరేణ దూషయతి ॥ కిం చేతి ॥ స్వత ఇతి పక్షేఽనిర్మోక్షః
స్వరూపనివృత్తిశ్చ- అన్యతః పక్షే అనవస్థా-తిరస్కారపూర్వకత్వం శఙ్క్యతే ॥ బ్రహ్మే
తి ॥ దూషయతి ॥ తథా సతీతి ॥

౫౪- యుగపదయం శఙ్క్యతే ॥ అథేతి ॥ దూషయతి ॥ నైతదితి ॥ యుగపత్త్వాత్తిరోధేరనుభ
వం ప్రతి పూర్వభావాన్న హేతుత్వమితి పరానుభవస్యాహేతుకతయా స్వరూపప్రయు
క్తత్వే స్వానుభవస్వరూపత్వం న స్యాదితి సాక్షిత్వాపాదనానుపపత్తిం శఙ్కతే ॥ హేత్వ
న్తరేణేతి ॥ దూషయతి ॥ తర్హీతి ॥ తిరోధిపూర్వకానుభవాత్పూర్వం స్వరూపేణ సత్త్వాభా
వాదనాదిత్వహానిః - అనవస్థోక్తిర్జ్ఞానానివర్త్యత్వస్యాప్యుపలక్షణం - అనన్తరపూ
ర్వోక్తౌ తిరస్కృతిం వినాఽవిద్యా సాక్షిత్వాపాదనేఽనిష్టమాహ ॥ అతిరస్కృతేతి ॥

౫౫- అథ వైశద్యావైశద్యే దూషయితుముపక్రమతే ॥ అపి చేతి ॥ కింశబ్దః క్షే
పే-ప్రకాశమాత్రేతి మాత్రచా విషయాంశవ్యావృత్తిః - అవైశద్యం శఙ్కతే ॥ అథేతి ॥
కింరూపా ఇత్యుక్తిరూపాం వైశద్యమవైశద్యం చ కిం-కథం ప్రకాశేతదనుపపత్తిరిత్యర్థః ॥
ఏతదుక్తమితి ॥ తమేవ స్వరూపం విశదయతి ॥ యస్యేతి ॥ తదనుపపత్తిమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ప్ర

శవిషయస్య స్వసత్తాయామనపేక్షితత్వాత్ విశేషరహితావగాహిత్వాదా
భాసః- తత్ర య ఆకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం
నవిద్యతే- యస్త్వంశః ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే తస్య విషయః ప్రకాశోఽవిశదఏవ- అస్య
ర్థ్యాత్ప్రకాశాంశేఽవైశద్యం న సమ్భవతి- విషయేఽపి స్వరూపే ప్రతియోగినేత[illegible]
కల్పితయా విశేషాప్రతీతిరేవ అవైశద్యం- తస్మాద్విషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమానే తద్భి
న్నాని స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిరూపావైశద్యం నాజ్ఞా
నకార్యం న సమ్భవతి॥

౯౬- అపిచ ఇదమవిద్యాకార్యమవైశద్యం తత్త్వజ్ఞానోదయే [illegible] నివర్తేత న
వా- అనివృత్తావపవర్గాభావః- నివృత్తౌ చ వస్తుకిం రూపమితి వివేచనీయం- విశదస్వ
రూపమితిచేత్- తద్విశదస్వరూపం ప్రాగస్తి నవా- అస్తి చేదవిద్యాకార్యమవైశ
ద్యం తన్నివృత్తిశ్చ న స్యాతాం- నో చేత్తస్య కార్యత్వమనిత్యతా॥

౯౭- అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయనిరూపణాదినా సమ్భవః పూర్వమేవోక్తః॥

౯౮- అపిచ అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినాం నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవో
పి కురువసాదః భ్రమహేతుభూతదోష దోషాశ్రయత్వవదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽపి
భ్రమోపపత్తేః సతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవ స్యాత్॥

౯౯- యదుక్తమనుమానేనాపి భావరూపమజ్ఞానం సిధ్యతీతి తదయుక్తం- అను
మానాసమ్భవాత్- న మోక్తమనుమానం సత్యముక్తం దురుక్తం తత్- అజ్ఞానేఽపి
నభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధనేన విరుద్ధత్వాద్ధేతోః- తథాజ్ఞానాన్తరాసాధనే హేతో
రనైకాన్త్యం- సాధనే చ తదజ్ఞానమజ్ఞాననాశిత్వం నివారయతి- తతశ్చాజ్ఞానకల్పనా

[illegible]సాధారణమేవేతి ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావః- ఉక్తనీత్యా జ్ఞేయేఽపి వైశద్యావైశద్యాసం
భవ ఇత్యత ఆహ॥ విషయేఽపీతి॥ పరపక్షేఽదనుపపత్తిమాహ॥ తస్మాదితి॥

౯౬- యుక్త్యన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేతి॥ నస్యాతామితి॥ విశదస్వరూప
స్యావైశద్యవిరోధిత్వాదితి భావః- అనిత్యతా- భావరూపకార్యత్వాదితి భావః సాధనబా
ధితా చేత్ సవిశేషతా.

౯౭- పూర్వోక్తాశ్రయానుపపత్త్యాదికమతిదిశన్నాహ॥ అస్యేతి॥

౯౮- యుక్త్యన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేతి॥ స్వరూపాపాదితత్వా [illegible]
[illegible] స్వపరనిర్వాహకత్వయా [illegible] అవస్థాయాం పరోఽధిష్ఠానే
పి తుల్యః- అధిష్ఠానాపారమార్థ్యం న దృష్టం చేద్దోషస్యాపారమార్థ్యమపి న దృష్టమితి భావః- త
తః కిమిత్యత ఆహ॥ సతశ్చేతి॥

౯౯- అథానుమానం దూషయతి॥ యదుక్తమిత్యాదినా॥ కథం దురుక్తమిత్య
త ఆహ॥ అజ్ఞానేఽపీతి॥ కథమజ్ఞానాన్తరసాధనావశ్యంభావ ఇత్యత ఆహ॥ [illegible]॥
జ్ఞానస్య [illegible] విషయస్య సమ్యక్ జ్ఞప్తి [illegible] రూపత్వమావహత్యనైకాన్త్యం-
[illegible] అజ్ఞానస్య న సమ్యక్ జ్ఞప్తిరూపత్వం [illegible] -అతో [illegible]
[illegible] జ్ఞానసమ్యక్త్వం చ న సమ్భవతి [illegible] బాధావేవ న సాధ్యసిద్ధి
[illegible]- కథం తస్యానభిమతత్వమిత్యత ఆహ॥ సాధనేచేతి॥ స్వవిషయావరణత్వా

నిష్ఫలాసాధ్యాత్ - దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః - ప్రదీపప్రభాయా అప్రకాశితార్థప్ర-
కాశకత్వాభావాత్ - సర్వత్ర జ్ఞానస్యైవ హి ప్రకాశకత్వం - ఘటాదిదీపజ్ఞానేనైవ విషయావిష-
యప్రకాశాభావాత్ - ఇన్ద్రియాణామపి జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ ప్రకాశకత్వం
ప్రదీపప్రభాయాస్తు చక్షురిన్ద్రియస్య జ్ఞానముత్పాదయతో విరోధితమోనిరసనద్వా-
రేణోపకారకత్వమాత్రమేవ - ప్రకాశకజ్ఞానోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణచక్షురిన్ద్రి-
యోపకారహేతుత్వమపేక్ష్య దీపస్య ప్రకాశకత్వవ్యవహారః - నాస్మాభిర్జ్ఞానవత్ప్ర-
కాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభా నిదర్శితా - అపి తు జ్ఞానస్యైవ స్వవిషయావరణ
నిరసనపూర్వకప్రకాశకత్వమఙ్గీకృత్యేతి చేన్న - నహి విరోధినిరసనమాత్రం ప్రకా-
శకత్వమ్ - అపి త్వర్థపరిచ్ఛేదః - వ్యవహారయోగ్యతాసంపాదనమితి యావత్ - తత్తు జ్ఞానస్యై-
వ - యత్త్వపకారకమాత్రమప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకృతం తర్హీన్ద్రి-
యాణామపకారకత్వేనాప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకరణీయం - తథా
సతి తేషాం స్వనివర్త్యావస్థాన్తరపూర్వకత్వాభావాత్ హేతోరనైకాన్త్యమిత్యల-
మనేన ॥

౧౦౦ - ప్రతిప్రయోగాశ్చ - వివాదాధ్యాసితం జ్ఞానం న జ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్ర-
యమ్ - అజ్ఞానత్వాచ్ఛుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ జ్ఞాత్రాశ్రయం హి తత్ - వివాదాధ్యాసిత-
మజ్ఞానం న జ్ఞానావరణమ్ - అజ్ఞానత్వాత్ శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ విషయావరణం హి
తత్ - వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం న జ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానవిషయానావరణత్వాత్ యదజ్ఞాన
నివర్త్యమజ్ఞానం తత్ జ్ఞానవిషయావరణం యథా శుక్తికాద్యజ్ఞానం - బ్రహ్మాజ్ఞా-

---

దితి భావః - తర్కిమిత్యత ఆహ ॥ తత్రేతి ॥ వ్యవహారోపసత్త్వయా కార్యకృదితి వి-
రోధానరూపకార్యకరత్వాభావాన్నైష్ఫల్యమిత్యర్థః - అథ సాధ్యబాధకత్వం హే-
తుః - ఉత సప్రమాణత్వం - ఉత సాక్షిద్వావ ప్రమాణానాం - ఉత విషయావరణనిరాసకత్వమితి
హేతుం చతుర్ధా బుద్ధ్యా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి ॥ దృష్టాన్త ఇతి ॥ ఉపపాద-
యతి ॥ సర్వత్రేతి ॥ జ్ఞానస్యైవ సాక్షాద్భాసకత్వమిత్యర్థః - కుత ఇత్యత ఆహ ॥ స-
ర్వత్రేతి ॥ జ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్ప్రకాశకతేతి - చతుర్థం శఙ్కతే ॥ నాస్మాభిరితి ॥ సాధ్యావి-
శిష్టత్వమాహ ॥ నహీతి ॥ విరోధినిరాసకత్వమాత్రకం ప్రకాశకత్వం న భవతి సిద్ధసా-
ధ్యమిత్యర్థః - తత్రోదనం ప్రతిపన్నం ప్రకాశకత్వమాహ ॥ అపి త్వితి ॥ పరిచ్ఛేదశబ్ద-
స్య పరిమితిపరత్వభ్రాన్తినిరాసాయాహ ॥ వ్యవహారేతి ॥

౧౦౧ - ప్రతికూలతర్కానాహ ॥ ప్రతీతి ॥ వ్యాప్తిమూలత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యు-
క్తమ్ - అజ్ఞానం పక్షీకృత్య ప్రసఙ్గప్రయోగముచ్యతే ॥ వివాదేతి ॥ బ్రహ్మాశ్రయమిత్యా-
శ్రయమితి వివాదాధ్యాసితమ్ - తత్తచ్ఛుక్త్యాద్యజ్ఞానవ్యావృత్తిః - తద్ధి జీవాశ్రయం భా-
వరూపమజ్ఞానం శుక్తికాద్యజ్ఞానస్య చ తథాత్వం జ్ఞప్తిమాత్రం బ్రహ్మాభ్యుపగమ్య
ప్రతిపన్నోక్తిః - శుక్త్యజ్ఞానస్యాజ్ఞానాశ్రయత్వం కథమిత్యత ఆహ ॥ జ్ఞాత్రాశ్రయ-
మితి ॥ అజ్ఞానత్వే జ్ఞానాశ్రయత్వప్రసఙ్గః జ్ఞానానావరణత్వప్రసఙ్గశ్చ - జ్ఞా-
నావరణత్వే జ్ఞానానివర్త్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః - బ్రహ్మ పక్షీకృత్య ప్రసఙ్గత్రయమా-
హ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ అజ్ఞానాశ్రయత్వే జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గః - అజ్ఞానావరణత్వే జ్ఞేయ-

నాశ్యత్వం జ్ఞానత్వస్య స్వవిరహాత్ - ఘటవత్ - బ్రహ్మ నాజ్ఞానావరణం జ్ఞానావిషయత్వాత్ - యదజ్ఞానావరణం తజ్జ్ఞానవిషయభూతం - యథా శుక్త్యాది - బ్రహ్మజ్ఞాననివర్త్య జ్ఞానం జ్ఞానావిషయత్వాత్ - యజ్జ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానం జ్ఞానవిషయభూతమ్ - యథా శుక్త్యాది వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావాతిరిక్త జ్ఞానపూర్వకం న భవతి - ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్ - భవదభిమతాజ్ఞానసాధకప్రమాణజ్ఞానవత్.

౧౧౧. జ్ఞానం న వస్తునో వినాశకం శక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞానాదితి జ్ఞానత్వాత్. యద్వస్తునో వినాశకం తచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞానమజ్ఞానవ్యతిరిక్తం దృష్టం - యథేశ్వరకాలాగ్నిప్రభృతి జ్ఞానం - యథా చ ముద్గరాది - భావరూపమజ్ఞానం న జ్ఞాననివర్త్యం భావరూపత్వాత్ ఘటవదితి - అథోచ్యేత - బాధకజ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశో దృశ్యత ఇతి - నైవమ్ - న హి జ్ఞానాత్ తేషాం వినాశః, క్షణికత్వేన తేషాం స్వయమేవ వినాశాత్ - కారణనివృత్త్యా చ పశ్చాదనుత్పత్తేః - క్షణికత్వఞ్చ తేషాం జ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధానే ఏవోపలబ్ధేః అన్యదానుపలబ్ధేశ్చావగమ్యతే - అక్షణికత్వే చ భయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞానసన్తతావిశేషేణానర్థక్యం జ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వే వానేకభయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ.

౧౧౨. స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వస్వావరకపూర్వకమితి వ్యర్థం విశేషణోపాదానేన ప్రసఙ్గకుశలతా చావిష్కృతా - అతో నానుమానేనాపి భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః.

౧౧౩. శ్రుతిస్తదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానాసిద్ధిరనన్తరమేవ వక్ష్యతే - మిథ్యార్థవ్యభిచారిత్వపోహాదానం భవతు మహార్హతీత్యేతదపి న బలతుల్యత్వాదిత్యేతదధికరణన్యాయేన పరిహ్రియతే - అతోఽనిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయాణాం తదపి ప్రతిపత్తిరస్తి॥

౧౧౪. ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధైరపి న తథాభ్యుపగమనీయం - ప్రతీయమానమేవహి ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధవిషయః - అభిః ప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణ చానుపలబ్ధరూపం విష

త్వప్రసంగః - జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానత్వేఽపి జ్ఞేయత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః - మానజ్ఞానం ప్రతిక్షేత్యప్రాగభావాతిరిక్తత్వస్య ప్రతికూలతర్కమాహ॥ వివాదేతి॥

౧౧౧. వ్యతిరేకిణమాహ॥ జ్ఞానమితి॥ విశిష్టహేతుత్వాత్తదభావః ఉభయత్ర దర్శితః - భావరూపమిత్యాదినా చ ప్రసంగః - వ్యభిచారం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ పరిహరతి॥ నైవమితి॥ స్వయమేవ వినాశాత్ ఆశ్రయనాశనశ్వరదీపాదివత్ క్షణికానాం ఫల నాశ్యేతి భావః - భయాదేశ్చిరోపలబ్ధస్య కారణానువృత్త్యా - భయాదేః పశ్చాన్నివృత్తిః కథమిత్యత ఆహ॥ కారణేతి॥ సర్వాదిజ్ఞాననివృత్తిః - క్షణికత్వం కథమిత్యత ఆహ॥ క్షణికత్వం చేతి॥ అన్యథాఽనిష్టమాహ॥ అక్షణికత్వే చేతి॥ స్థిరత్వే ఘటాదివ యావద్బహూని భయాని దృశ్యేరన్నిత్యర్థః.

౧౧౨. శాబ్దదోషమాహ॥ స్వేతి॥ వస్తుశబ్దోపాదేయప్రమేయప్రసిద్ధిరితి భావః - అంతరశబ్దస్య వ్యర్థతా - అనుమాన దూషణం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౧౧౩. శ్రుతీత్యాదిస్ఫుటమ్ - అనిర్వాచ్యసిద్ధిం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౧౧౪. భ్రాన్తిబాధాన్యథానుపపత్తిమాశఙ్క్యాహ॥ ప్రతీతీతి॥ ప్రతీతిః ప్రాన్త్యప్రాన్తిబాధకారణరూపాః - ఉపపాదయతి॥ ప్రతీయమానమితి॥ ఏతైరిమ

యథతినయుజ్యతే కల్పయితుమ్॥

౧౦౫- శుక్త్యాదిషు రజతాది ప్రతీతేః ప్రతీతికాలేపి తస్మిన్నసత్త్వబాధేన చాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చ సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతం దోషవశాత్ ప్రతీయత ఇతి - కల్పనీయమితి చేన్న - తత్కల్పనాయామప్యన్యస్యాన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వాత్ - అన్యథాభానాభ్యుపగమాదేవ ఖ్యాతి ప్రవృత్తి బాధ భ్రమత్వానాముపపత్తేః అత్యన్తాదృష్టకారణక వస్తు కల్పనాయోగాత్ - కల్ప్యమానం హీదమనిర్వచనీయం నతదానీమనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే-అపితు పరమార్థరజతమిత్యేవ-అనిర్వచనీయమితి ప్రతీతం చేద్భ్రాన్తి బాధయోః ప్రవృత్తేరప్యసమ్భవః అతోఽన్యస్యాన్యథాభాన విరహే ప్రతీతి ప్రవృత్తి బాధభ్రమత్వానామనుపపత్తేస్తస్య పరిహార్యత్వాచ్చ శుక్త్యాదిరేవ రజతాద్యాకారేణావభాసత ఇతి భవతాఽభ్యుపగన్తవ్యమ్॥

౧౦౬. ఖ్యాత్యన్తరవాదినాంచ సుదూరమపి గత్వాఽన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః - అసత్ఖ్యాతి పక్షే సదాత్మనాత్మఖ్యాతి పక్షే చ బాహ్యాత్మనా అఖ్యాతి పక్షేప్య న్యవిశేషమన్య ఏకత్వేన జ్ఞానద్వయమేకత్వేన చ విషయాసద్భావపక్షేపి విద్యమానత్వేన॥

౧౦౭- కిఞ్చా నిర్వచనీయమపూర్వం రజతముత్పన్నమితి వదతా తస్యోత్పత్తి కారణం వక్తవ్యం-న తావత్తత్ప్రతీతిః-తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభాయోగాత్ - నిర్విషయాజాతాయాశ్చ పశ్చాత్తదేవ విషయీకరోతీతి మహతామప్యనుపపాదనమ్- అర్థేన్ద్రియాదిగతో దోషః-తస్య-తస్య పురుషాశ్రయత్వేనార్థగత కార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్ - నాపీన్ద్రియాణి తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్ నాపిదుష్టు

ర్యతాహ॥ ఆఖ్యాతి॥ పూర్వజ్ఞానేన బాధకజ్ఞానేన చేత్యర్థః - పూర్వం సదితరుత్తరమసదితి హి గోచరయతి॥

౧౦౫- అథ పరమతం విస్తరేణ శఙ్కతే॥ శుక్త్యాదిష్వితి॥ అన్యథాభానాయోగేఽపి పరస్మిన్భాసమానే తు న పరం భాసత ఇత్యతః- తేనాన్యస్యాన్యథాభానం ప్రతీత్యైవ పరాహతమిత్యాదిష్వనుసన్ధేయః - దూషయతి॥ నేతి॥ కథమన్యథాభానావర్జనీయత్వమిత్యత ఆహ॥ కల్ప్యమానమితి॥ అలౌకికే సమ్పగమేఽపి దోషస్తుల్యః-తస్య లౌకికతయా భేదాగ్రహేణ ప్రతిపన్నస్యైవ తదగ్రహాత్ప్రవృత్త్యాదిసంయథా లాఘవాత్.

౧౦౬- యథార్థఖ్యాతి వ్యతిరిక్తస్వ్యాఖ్యాతేః ప్రాబల్య మభిప్రేత్యాహ॥ ఖ్యాత్యన్తరేతి॥ ఉక్తం ప్రపఞ్చయతి॥ అసదితి॥ అసదితి ప్రతీతం చేత్ ప్రవృత్తి బాధభ్రమతాఽయోగః-సదితి చేదన్యథాభానమ్-ఏవం సర్వత్ర-ఆత్మశబ్దో జ్ఞానపరః॥ అఖ్యాతీతి-జ్ఞానమేకం వాఽనేకం వేతి వికల్పం మత్వా ప్రథమం దూషయతి॥ అన్యవిశేషణమితి॥ సమానాధికరణధీబలాదాపాదితం నత్వభ్యుపగతమ్.

౧౦౭- అథ పూర్వోక్తమకారణకత్వం వివృణోతి॥ కిం చేతి॥ తస్యేతి॥ విషయ తపూర్వకాలవర్తి హి కారణమితి భావః - ఇన్ద్రియదోషసన్నికృష్టేన్ద్రియస్య

నీన్ద్రియాణి తేషామపి స్వకార్యభూతజ్ఞానఏవహి విశేషకత్వమ్ - అనాదిమిథ్యా జ్ఞానోపాదానత్వన్తు పూర్వమేవ నిరస్తమ్॥

౧౦౮. కిఞ్చాపూర్వమనిర్వచనీయమిదం వస్తుజాతం రజతాది బుద్ధిశబ్దాభ్యాం కథమివవిషయీక్రియతే-నను ఘటాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం-రజతాది సాదృశ్యాదితిచేత్. తర్హి-తత్సదృశమిత్యేవ ప్రతీతి శబ్దౌస్యాతాం రజతాదిజాతి యోగాదితిచేత్ సా కిం పరమార్థభూతా ఉతాపరమార్థభూతా-నతావత్పరమార్థభూతా- తస్యా అపరమార్థాన్వయాయోగాత్ - నాప్యపరమార్థభూతా - పరమార్థాన్వయాయోగాత్ - అపరమార్థే పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగాచ్చేత్యలమపరిణతకుతర్కనిరసనేన॥

౧౦౯. అథవా-యథార్థం సర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాంమతం-శ్రుతిస్మృతిభ్యః సర్వస్య సర్వాత్మత్వప్రతీతేః-బహుస్యామితి సఙ్కల్పపూర్వ సృష్ట్యాదావుపక్రమే-తాసాంత్రివృతమేకైకామితి శ్రుత్యైవచోదితం-త్రివృత్కరణమేవంహిప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే-యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తదపామపి-శుక్లం కృష్ణం పృథివ్యాశ్చేత్యగ్నావేవ త్రిరూపతా-శ్రుత్యైవదర్శితాతస్మాత్సర్వే సర్వత్ర సంగతాః। పురాణేచైవమేవోక్తం వైష్ణవే సృష్టిసఙ్క్రమే। నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతింవినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యావిశేషాంతాహ్యండమిత్యాదినా

చాకారణత్వమాహ॥ అథేత్యాదినా॥ అనాదీతి॥ అనిర్వాచ్యస్యాప్రామాణికత్వాదిత్యర్థః.

౧౦౮- బుద్ధిశబ్దాన్వయానుపపత్తిమాహ॥ కించేతి॥ సాకిమితి॥ పరమార్థజాతేరపరమార్థవ్యక్తౌ అపరమార్థజాతేః పరమార్థవ్యక్తౌచాన్వయోవ్యాప్తివిరుద్ధ ఇత్యర్థః- పరమార్థపక్షే మానాన్తరమాహ॥ అపరమార్థ ఇతి। అసత్ఖ్యాత్యుత్పత్తినిరాసముపజీవ్యేదముక్తమ్.

౧౦౯- స్వసిద్ధాన్తమాహ॥ అథవేతి॥ యథార్థఖ్యాతిం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ మత ఇత్యన్తాహ॥ శ్రుతీతి॥ శ్రుతిం దర్శయతి॥ బహుస్యామితి॥ సృష్ట్యాదీత్యాదిశబ్దేన సన్మూలా ఇత్యాద్యుక్తస్థితిప్రలయా నామరూపవ్యాక్రియా చ గృహ్యన్తే- సృష్ట్యాదిరుపక్రమో యస్య ప్రకరణస్య తస్మిన్-ఉత్పత్తౌ ఫలస్య పశ్చాద్భావేఽపి సఙ్కల్పకలపూర్వభావిత్వజ్ఞాపనాయ బహుస్యామిత్యుపాత్తమ్-ఉపసన్నావస్థాయాస్తిస్వక్రత్వా ద్యమానావస్థాహిచోదయమానతా- తేహాస్యాంజాయేయేత్యుక్తమ్- తేనసఙ్కల్పానన్తరభావినస్త్రివృత్కరణస్య నామరూపవ్యాకరణాత్ప్రాగ్భావసిద్ధిః- ఉత్పన్నత్రివృత్కరణపశ్చాద్భావపాఠోఽర్థక్రమబాధ్యఇతిభావః- యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తదిత్యాదినా ఛాన్దోగ్యోక్తేషు తత్ప్రదర్శనా నాన్యదప్రష్టవ్యథాన్యదిత్యాహ॥ ఏవంహీతి॥ త్రివృత్కరణస్యాండసృష్ట్యర్థత్వం తత్త్వాంతరమిశ్రణప్రదర్శనార్థత్వంచ జ్ఞాపయితుమాహ॥ పురాణ ఇతి॥ పృథగ్వీర్యాణామసంశ్లేషః కృత్స్నశస్సమాగమ్యసంశ్లేషమిత్యేకీకారః-సంశ్లిష్టైక్యమవిశేషపర్యవసితత్వాత్-అన్యోన్యాశ్రయ

తతః సాక్షాత్కారేఽపి రూపాణాం త్రిరూపత్వాత్ తథాఽవదర్ । త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధాభిధా । సోమాభావే చ పూతీకగ్రహణం శ్రుతిచోదితం । సోమావయవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః- వ్రీహ్యభావే చ నీవారగ్రహణం వ్రీహిభావతః- తదేవ సదృశం తస్య యత్ర ద్రవ్యైకదేశభాక్ । శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావశ్శ్రుత్యైవ బోధితః । రూప్యశుక్త్యాదినిర్దేశభేదో భూయస్త్వహేతుకః । రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే । అతస్తత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః । కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జితః । రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే । దోషహానౌ తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే । అతో యథార్థం రూప్యాదివిజ్ఞానం శుక్తికాదిషు । బాధ్యబాధకభావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే । శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యసాకల్యగ్రహరూపతః । నాతో మిథ్యార్థసత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః । ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః.

౧౧౮. స్వప్నే చ ప్రాణినాం పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే- తథా హి శ్రుతిః న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్త్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే- న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్త్యథానన్దాన్ ముదః ప్రముదః సృజతే న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యో భవన్త్యథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణీః స్రవన్తీః సృజతే స హి కర్తేతి- యద్యపి సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా తదానీం న సంభవన్తి తథాపి తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా తత్తదర్థానీశ్వరః సృజతి స హి కర్తా తస్య సత్యసంకల్పస్యాశ్చర్యశక్తేస్తథావిధం కర్తృత్వం సంభవతీత్యర్థః- య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మేత్యాదివాక్య

భావో న్యూనాధికభావాత్- తతశ్చ శబ్దవ్యవస్థా- సూత్రయాహ ॥ సూత్రే ॥ తేన భూయస్త్వేన- సదృశే సదృశాంతరైకదేశసద్భావం దర్శయతి ॥ సోమేతి ॥ తత్తుల్యన్యాయత్వాదాహ ॥ వ్రీహీతి ॥ తతః కిం సాదృశ్యస్యేత్యత్రాహ ॥ తదేవేతి ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ శుక్త్యాదావితి ॥ శ్రుత్యైవ త్రివృత్కరణశ్రుత్యా ప్రతినిధిశ్రుత్యా వా- బోధితః బోధకఫలితః- శబ్దవ్యవస్థాపకమాహ ॥ రూప్యేతి ॥ శుక్త్యంశోఽస్తి చేత్ సదా గృహ్యేత ప్రవృత్తిస్స్యాత్ బాధశ్చ న స్యాదిత్యత్రాహ ॥ కదాచిదితి ॥ శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యగ్రహో భ్రమః తత్సాకల్యగ్రహో బాధః ॥ నాత ఇతి ॥ మిథ్యాసత్యశబ్దౌ పరాభిమతమిథ్యాత్వసత్యత్వపరా.

౧౧౯. ఉక్తనిర్బాధకద్వయాగోచరః స్వాప్నార్థః కథం నిరూప్యత ఇత్యత్రాహ ॥ స్వప్నే చేతి ॥ సుఖదుఃఖరూపత్వే హేతుమాహ- పుణ్యేతి ॥ తత్తదిత్యాది- సుఖాదవగతిః- స్వప్నవిషయాః- స్వప్నం పశ్యతీతి ప్రక్రియ స్వప్నవిషయైషా శ్రుతిరిత్యాహ- భావః- రథయోగా అశ్వాదయః- భోగ్యమాత్రత్వేఽపి స్త్రీయత్నాదీని యోగజాః ప్రీతయః- ఆనన్దాద్యాః తైర్విషయా లక్ష్యన్తే- వ్యామాతపుంస్కాత్ పరిహారార్థమాహ ॥ సకలేతి ॥ సృజతి ఇతి శ్రవణాదుత్సర్గతః కర్తృనయస్సంచారితః- స్పష్టతాత్పర్యమాహ ॥ య

తముచ్యతే। తస్మిల్లోకాః శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి చ। సూత్రకారోఽపి- సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి। నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చేతి సూత్రద్వయేన స్వాప్నసృష్టే- ర్ధ్యమ జీవస్య స్రష్టృత్వమాశఙ్క్య మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూ- పత్వాదిత్యాదినా- న జీవస్య సంకల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వముపపద్యతే జీవస్యాప్య- పహతసత్యసంకల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ఈశ్వరస్యైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయా ఆశ్చర్యభూతా సృష్టిరియం తస్మి- ల్లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి పరమాత్మైవ తత్ర స్రష్టేత్యవగమ్యత ఇతి ప- రిహరతి - అపవరకాదిషు శయానస్య స్వాప్నదృశః స్వదేహేనైవ దేశాన్తరగమన రాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదాదయశ్చ పుణ్యపాపఫలభూతాః శయానదేహసమానసంస్థా- న దేహాన్తరసృష్ట్యోపపద్యన్తే॥

౧౧౧· పీతశఙ్ఖాదౌ తు నయనవర్తిపిత్తద్రవ్యసంభిన్నా నాయన రశ్మయః శఙ్ఖాదిభిస్సంయుజ్యన్తే- తత్ర పిత్తద్రవ్యగతపీతిమాభిభూతశ్శఙ్ఖగతశ్శుక్లిమా న గృహ్యతే- అతస్సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవత్ పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి ప్రతీయతే- పిత్తద్రవ్యం తద్గతపీతిమా చాతిసూక్ష్మత్వాత్పార్శ్వస్థైర్న గృహ్యతే పిత్తోపహతేన తు స్వనయననిస్సృతతయాఽతిసామీప్యాత్ సూక్ష్మమపి గృహ్యతే తద్గ్రహణజనితసంస్కారసచివనాయనరశ్మిభిర్దూరస్థమపి గృహ్యతే॥

౧౧౨· జపాకుసుమసమీపవర్తిస్ఫటికమణిరపి తత్ప్రభాభిభూతతయా రక్త ఇతి గృహ్యతే జపాకుసుమప్రభా భాస్వరతాపి స్వచ్ఛద్రవ్యసంయుక్తా స్ఫుటతరముపలభ్యత ఇత్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమిదమ్॥

౧౧౩· మరీచికాజలజ్ఞానేఽపి తేజః పృథివ్యోరప్యమ్బునోఽపి విద్యమానత్వాదక్షి-దోషేణ తేజః పృథివ్యోరగ్రహణాచ్చ దృష్టవశాచ్చామ్బునో గ్రహణాద్యథార్థత్వమ్॥

ఖన ఇతి॥ స్రష్టేత్యాహ॥ సూత్రేతి॥ తదర్థమాహ॥ స్వాప్నేష్వితి॥ కేవలసృష్టి- వచనాన్యథాసిద్ధౌ న జీవగుణావిర్భావకల్పనేతి భావః- కథం జీవతశ్శిరశ్ఛేదాదసత్యతే- త్యత్రాహ॥ అపవరకేతి॥

౧౧౧- పీతశఙ్ఖజ్ఞానే నేత్రస్య స్పష్టత్వ ప్రతీతిరిత్యత్రాహ॥ పీతేతి। అన్యైరపి గృహ్యేతేత్యత్రాహ॥ పిత్తోపహతేనత్వితి॥ దూరస్థశఙ్ఖే ధామేన నాస్యేత్యత్రాహ॥ తద్గ్రహణేతి॥ యథా నేదిష్ఠదశాగృహీతగృధ్రస్య దవిష్ఠదశాయామపి పూర్వగ్రహణజసంస్కారసచివచక్షుషా గ్రహణం తథాపీత్యర్థః - రూపిణి చక్షుష్యావిర్భూతాత్ పిత్తద్రవ్యమిత్యుక్తమ్ - ఇదం గురుమతాద్వైలక్షణ్యమ్.

౧౧౨- న చాక్షుషతేజస్సంపర్కాత్ స్ఫటికరాగ ఇత్యత్రాహ॥ జపేతి॥ అత్ర మూర్తేఽపి స్యాదిత్యత్రాహ॥ స్వచ్ఛేతి॥

౧౧౩- మరీచికాజలధియో యాథార్థ్యమాహ॥ మరీచికేతి॥ అవ్యవస్థస్యాదిత్యత్ర సాధారణాకారగ్రహో ఽసాధారణాకారాగ్రహాత్సర్వత్ర వ్యవస్థేత్యాహ॥ దృష్టేతి॥ కార్యార్థ స్ఫీకారో గురుమతాద్భిదా.

౧౧౪. అలాతచక్రేఽపి అలాతస్య క్షిప్రతరగమనేన సర్వదేశసంయోగాదన్తరాలాగ్రహణాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యతే। చక్రప్రతీతావప్యన్తరాలాగ్రహణపూర్వక తత్తద్దేశసంయుక్తత్వస్య గ్రహణమేవ కృష్ణాదివదన్తరాలాగ్రహణాదన్తరాలాగ్రహణం కృష్ణాదౌ చైవ నాస్త్యుపగ్రహణమితి విశేషః। అతస్తదపి యథార్థమ్ ॥

౧౧౫॥ దర్పణాదిషు నిజముఖాదిప్రతీతావపి యథార్థా - దర్పణాదిప్రతిహత గతయోర్హి నాయనరశ్మయో దర్పణాదిదేశగ్రహణపూర్వకం నిజముఖాది గృహ్ణన్తి - తత్రాన్తరాలస్యైవాదన్తరాలాగ్రహణాత్తథా ప్రతీతిః ॥

౧౧౬. దిఙ్మోహేఽపి దిగన్తరస్య స్వాదిశ్యవిద్యమానత్వాదదృష్టవశేన తద్దిగంశవియోగో దిగన్తరాంశో గృహ్యతే - అతో దిగన్తరప్రతీతిర్యథార్థైవ ॥

౧౧౭. ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చాపి వ్యంగుల్యవష్టమ్భతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేన సామగ్రీభేదాత్ సామగ్రీద్వయమపి స్యాత్ప్రత్యేకం చన్ద్రగ్రహణద్వయహేతుర్భవతి తత్రైకా సామగ్రీ స్వదేశగతం చన్ద్రం గృహ్ణాతి - ద్వితీయా తు కిఞ్చిద్వక్రీభూతా తిర్యక్స్థసన్నిహితదేశగ్రహణపూర్వకం చన్ద్రం స్వదేశవియుక్తం గృహ్ణాతి అతః సామగ్రీద్వయేన యుగపద్దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణభేదేన గ్రాహ్యాకారభేదాదేకస్యాగ్రహణాభావాచ్చ ద్విచన్ద్రప్రతిభాతీతి ప్రతీతి విశేషః - దేశాన్తరస్య తద్విశేషణత్వం దేశాన్తరస్యాగృహీతస్య దేశచన్ద్రస్య చ నిరన్తరగ్రహణే సత్యుపపద్యతే తత్ర సామగ్రీద్వయస్యోపారమార్థికత్వం తేన దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయస్యాపి పారమార్థికత్వం. గ్రహణద్విత్వేన చన్ద్రస్యైవ గ్రాహ్యాకారద్విత్వస్యాపి పారమార్థికత్వం. తత్ర విశేషణద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయస్యైకస్యైవ చన్ద్రో గ్రాహ్య ఇతి గ్రహణే ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ కేవలచక్షుషః సామర్థ్యాభావాచ్చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠతే - ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యం తద్భావేఽపి తిమిరాది దోషభిన్నం చాక్షుషం తేజః సామగ్రీహానౌ ప్రతీతి కార్యకల్ప్యమ్ - అపగతే తు దోషే స్వదేశవిశిష్టస్య చన్ద్రస్యైక గ్రహణవేద్యత్వాదేకశ్చన్ద్ర ఇతి

---

౧౧౪. అలాతేతి ॥ అన్తరాలాగ్రహణాదలాతస్య తత్తత్ప్రదేశేన పూర్వాపరసంయోగయోరన్తరాలాగ్రహణాత్ క్రమాగ్రహణాదిత్యర్థః.

౧౧౫. దర్పణేతి ॥ విపర్యస్తదక్షిణసవ్యభావస్య దర్పణస్య ముఖస్య చ నిరన్తరభానాత్ తథా ప్రతీతిః

౧౧౬. దిఙ్మోహేఽపీతి ॥ దిగన్తరో పార్థే దిగన్తరస్య చ సన్నికర్షేః పీతశఙ్ఖాదిషు దిఙ్మోహపర్యన్తేషు ప్రతిబిమ్బం వినా ద్రవ్యాన్తరసంసర్గో నిర్వాహ్యః.

౧౧౭. ద్విచన్ద్రేతి ॥ అవిశేషణస్య విశేషణత్వం వ్యాపిష్యత ఇత్యాహ ॥ దిగన్తరస్యేతి ॥ నిరన్తరభాతత్వమేవ సర్వత్ర విశేషణత్వమిత్యర్థః - తత్రైకయా యథార్థస్యేత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ గ్రాహ్యాకారద్విత్వం నిరన్తరభాతదేశద్విత్వమ్ - ఏకత్వాగ్రహః కథమిత్యత్రాహ ॥ ఏతేతి ॥ అతిశైఘ్ర్యాద్విలమ్బితభావి సంస్కారాదిత్యర్థః - సామగ్రీద్విత్వం కథమిత్యత్రాహ ॥ ద్వయోరితి ॥ కార్యకల్ప్యం దోషవదితి భావః - అపాద్విత్వధీః స్యాదిత్యత్రాహ ॥ అపగతేత్వితి ॥ దోషాపగమే కథమైక్యధీరిత్యత్రాహ ॥

శుక్తిశుక్తిత్వయోః - దోషకృతస్తు సామగ్రీద్విత్వం తత్కృతం గ్రహణద్విత్వం తత్కృతం గ్రాహ్యాకారద్విత్వం చేతి నిరవద్యమ్॥

౧౧౮- అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమితి సిద్ధమ్ ఖ్యాత్యన్తరాణాం దూషణాని తైస్తైర్వాదిభిరేవ ప్రపఞ్చితానీతి న తత్ప్రయత్నః క్రియతే॥

౧౧౯- అథవా కిమనేన బహునోపపాదనప్రకారేణ ప్రత్యక్షానుమానాగమాఖ్యం ప్రమాణజాతం ఆగమగమ్యఞ్చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం పరం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతాం కిం న సేత్స్యతి కిం నోపపద్యతే- భగవతా హి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయాఖిలం జగత్సృజతా సుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాః పదార్థాః సర్వసాధారణానుభవవిషయాః కేచన- కేచన తత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథాతథానుభావ్యాః సృజ్యన్తే తత్ర బాధ్యబాధకభావః సర్వానుభవవిషయతయా తదితరతయా చోపపద్యత ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్॥

౧౨౦- యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానం శ్రుతిసిద్ధమితి వదన్తి- అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిష్వనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్ ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్దః- ఋతమితి కర్మవాచి- ఋతం పిబన్తావితి వచనాత్ - ఋతం కర్మఫలాభిసన్ధిరహితం పరపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమ్ - అత్రేతరదనృతం సాంసారికఫలం కర్మానృతం బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి- ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి వచనాత్॥

దోషేతి॥

౧౧౮- ఖ్యాతీనాం యాథార్థ్యం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ ఖ్యాత్యన్తరాణి కిం న స్వీక్రియన్త ఇత్యత్రాహ॥ ఖ్యాత్యన్తరేతి॥ అథ సర్వత్రైకనిర్వాహేణ పరిహరతి.

౧౧౯- అథవేతి॥ సేత్స్యతి ఉపపద్యత ఇతి- మానతర్కసిద్ధిరుక్తా- ఉక్తం వివృణోతి॥ భగవతా హీతి॥ అఖిలం జగత్సృజతేత్యనేన ఇదం సర్వమసృజతేతి శ్రుతిస్సూచితా- ఉపపత్తిమాహ॥ సర్వేతి॥ బాధ్యబాధకభావః కథమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥

౧౨౦- అథ శ్రుతిభిరనిర్వచనీయాజ్ఞానోక్తిం దూషయతి॥ యత్పునరిత్యాదినా॥ అనభిధాయిత్వాత్ అప్రామాణికత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాదితి భావః - అనృతశబ్దార్థమాహ ఋతేతి - అభావవిరోధినోస్తదర్థత్వాయోగాదితి భావః. ఋతశబ్దార్థమాహ ఋతమితి॥ కర్మవాచి పుణ్యకర్మవాచి- అనృతమితి తదన్యపాపకర్మవాచి- హేతుమాహ॥ ఋతం పిబన్తావితి॥ సుకృతస్య లోక ఇతి హ్యుచ్యతే - ఏవం పుణ్యానుకర్మణ ఇత్యుక్తే ఏవమనృతాదితి పుణ్యప్రతియోగిపాపం హ్యనృతశబ్దేనోక్తమితి ద్రష్టవ్యమ్ - పుణ్యమపి హి మోక్షవిరోధీత్యత్రాహ॥ ఋతమితి॥ ఇష్టానిష్టఫలదస్యోభయస్య పుణ్యపాపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్ - ముముక్షుం ప్రతి నరకాదివత్ స్వర్గాదేరపి మోక్షవిరోధిత్వేనానిష్టత్వాదృతశబ్దేన మోక్షైకసాధనం స్వకర్మ నామధ్యేయత్వేనాభిధీయతే అనృతశబ్దేన తద్వ్యతిరిక్తం సంసారఫలదం సర్వం కర్మోచ్యత ఇత్యర్థః అనృతశబ్దస్య మోక్షవిరోధికర్మపరత్వం కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఏతమితి॥

౧౨౧. నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీమిత్యత్రాపి సదసచ్ఛబ్దాభిధచిదచిద్వ్యష్టి ని
వయా - ఉత్పత్తివేళాయాం సత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునో
రత్యయకాలే చిదచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రళయప్రతిపాదనపరత్వా
త్తస్య వాక్యస్య - నాత్రికస్య చిదచిదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే సదసతోః కాలవిశేషే
ఽసద్భావమాత్రవచనాత్ - అత్ర తమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వం శ్రుత్యంత
రాదవగమ్యతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి - సత్యం తమశ్శబ్దే
నాచిత్సమష్టిరూపాయాః ప్రకృతేః సూక్ష్మావస్థోచ్యతే తస్యాస్తు మాయాస్తు ప్రకృతిం
విద్యాదితి మాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితి చేత్ - నైతదేవం మాయాశబ్ద
స్యానిర్వచనీయవాచిత్వం నదృష్టమితి - మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వేనానిర్వచ
నీయవాచిత్వమితి చేత్తదపి నాస్తి - నహి సర్వత్ర మాయాశబ్దో మిథ్యావిషయః - ఆసురరా
క్షసాస్త్రాదిషు సత్యేష్వేవ మాయాశబ్దప్రయోగాత్ - యథోక్తం తేన మాయాసహ
స్రం తచ్ఛంబరస్యాశుగామినా బాలస్య రక్షతా దేహమేకైకశ్యేన సూదితమితి - అతో
మాయాశబ్దో విచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ - ప్రకృతేశ్చ మాయాశబ్దాభిధానం విచి
త్రార్థసర్గకరత్వాదేవ। అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా
సన్నిరుద్ధ ఇతి మాయాశబ్దవాచ్యాయాః ప్రకృతేర్విచిత్రార్థసర్గకరత్వం దర్శ
యతి। పరమపురుషస్య తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వముచ్యతే నాజ్ఞత్వేన - జీవస్యైవ హి
మాయయా నిరోధశ్శ్రూయతే తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి అనాదిమాయయా
సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇతి చ - ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యత్రాపి విచిత్రాశ్శక్తయోఽభిధీ
యన్తే అత ఏవ హి భూరిత్వష్టా మహారాజతీత్యుచ్యతే - నహి మిథ్యాభూతైః కశ్చిద్విరాజతే
మమ మాయా దురత్యయేత్యత్రాపి గుణమయీతి వచనాత్త్రైవ త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిరుచ్య
త ఇతి న శ్రుతిభిస్సదసదనిర్వచనీయాజ్ఞానప్రతిపాదనమ్॥

---

౧౨౧. నాసదిత్యాది॥ అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదితి వచనం యథా ప
రస్య బ్రహ్మణో నానిర్వచనీయత్వపరం కిం తర్హి పూర్వోక్తరీత్యా ఉత్పత్తికార్యావస్థా
వేనచ్ఛబ్దప్రతీతేర సచ్ఛబ్దోఽపి సదసత్కార్యావస్థ ఇత్యర్థః॥ తమశ్శబ్దేతి॥ తమ అద
తిత్యనన్తరోక్తిః - హాత్వనన్తరమాహ ॥ సదసతోరితి॥ నహ్యనిర్వాచ్యత్వం కథ్యతే
తి భావః - తమసోఽచిత్సమష్టిత్వముపపాదయతి॥ శ్రుతేతి॥ చోదయతి॥ సత్యమితి॥ పరి
హరతి॥ నైతదితి॥ ఇతి పూర్వత్రాశఙ్క్యతే॥ మాయేతి॥ ప్రత్యాహ॥ తదపీతి॥ మిథ్యాత్వ
మేవ నాస్తి తథోపక్రమోపసంహారాభ్యామనూపపత్తేర్నానిర్వాచ్యమర్థ ఇతి భావః॥ స
త్యత్రాపి సత్త్వవిషయత్వే హేతుమాహ॥ అసురేతి॥ యథేతి॥ నహి రజ్జుసర్పశ్శస్త్రచ్ఛేద్య ఇ
తి భావః॥ తస్యార్థమాహ॥ అత ఇతి॥ తం స్ఫుటయతి॥ అస్మాదితి॥ విచిత్రో నానావిధః
తాదృగర్థసర్గకరత్వమాశ్చర్యత్వం విస్మయనీయత్వం - మాయాశబ్దోఽప్యాశ్చర్యవా
చీతి తత్పర్యాయత్వాత్ - మాయిత్వం శేషిత్వమిత్యాహ॥ పరమేతి॥ వ్యావర్త్యమవిద్యా
మితి॥ జీవస్యైవేతి॥ మాయాభిరితి బహువచనస్వారస్యమభిప్రేత్యాహ॥ విచిత్రాశ్శక్తయ
ఇతి॥ మమేతి॥ స్ఫుటమ్॥

౧౨౨. నాప్యైక్యోపదేశానుపపత్త్యా నహీతత్త్వమసీతి జీవపరయోరైక్యోప
దేశే సతి సర్వజ్ఞే సత్యసఙ్కల్పే సకలజగత్సృష్టిస్థితి వినాశహేతుభూతే తచ్ఛబ్దావగ
తే ప్రకృతే బ్రహ్మణి విరుద్ధాజ్ఞానపరికల్పనాహేతుభూతా కాచిదప్యనుపపత్తిర్దృశ్య
త ఐక్యోపదేశస్తు త్వంశబ్దేనాపి జీవశరీరకస్య బ్రహ్మణ ఏవ వాభిధానాదుపపన్న
తరః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సర్వస్య వస్తునః పర
మాత్మపర్యన్తస్యైవ హి నామరూపభాక్త్వముక్తమ్ - అతో న బ్రహ్మజ్ఞానపరికల్పనమ్ ॥

౧౨౩- ఇతిహాసపురాణయోరపి న బ్రహ్మాజ్ఞానవాదః క్వచిదపి దృశ్యతే నను జ్యో
తీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుర్వనాని విష్ణుర్గిరయో దిశశ్చ నద్యస్సముద్రాశ్చ స ఏవ స
ర్వం యదస్తి యన్నాస్తి చ విప్రవర్యేతి బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయ జ్ఞానస్వరూ
పో భగవాన్ యతోఽసావశేషమూర్తిర్న తు వస్తుభూతః తతో హి శైలాబ్ధిధరాదిభే
దాన్ జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితానీతి శైలాబ్ధిధరాదిభేదభిన్నస్య జగతో జ్ఞానైకస్వరూప
బ్రహ్మజ్ఞాన విజృమ్భితత్వమభిధాయ యదా తు శుద్ధం నిజరూపి సర్వం కర్మక్షయే జ్ఞాన
మపాస్తదోషం భవతి హి సఙ్కల్పతరోః ఫలాని భవన్తి నో వస్తుషు వస్తుభేదా ఇతి
జ్ఞానభూతస్యైవ బ్రహ్మణః స్వస్వరూపావస్థితివేళాయాం వస్తుభేదాభావప్రదర్శనేనా
జ్ఞాన విజృమ్భితత్వమేవ స్థిరీకృత్య వస్త్వస్తి కిం కుత్రచిదాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైక
రూపం। యచ్చాన్యథాత్వం ద్విజ యాతి భూయో న తత్తథా తత్ర కుతో హి తత్త్వమ్- మ
హీ ఘటత్వం ఘటతః కపాలికా కపాలికా చూర్ణరజస్తతోఽణుః - జనైస్స్వకర్మస్తిమి
తాత్మనిశ్చయైరాలక్ష్యతే బ్రూహి కిమత్ర వస్త్వితి శ్లోకద్వయేన జగదుపలబ్ధిప్రకారే
ణాపి వస్తుభేదానామసత్యత్వముపపాద్య తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్ర
హ్మవ్యతిరిక్తస్యాసత్యత్వముపసంహృత్య విజ్ఞానమేకమితి జ్ఞానస్వరూపే బ్రహ్మణి భేద
దర్శన నిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతి స్ఫుటీకృత్య జ్ఞానం విశుద్ధమితి జ్ఞానస్వరూ

౧౨౨- శ్రుత్యర్థాపత్తిం ప్రదర్శ్య॥ నాపీతి॥ ఉపపాదయతి॥ నహీతి॥ అగ్రే
హ్మణానుపపత్తిః ఇష్టాపేవానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయేణ తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాన్యుక్తా
ని- కథం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ॥ ఐక్యేతి- ముఖ్యస్సన్తరబద్ధః- కథం తదిత్యత్రాహ॥
అనేనేతి॥

౧౨౩- ఉపబృంహణరూపాస్తదపీతీతి మాహ॥ ఇతీతి॥ చోదయతి॥ నన్వితి॥ ప్ర
తిజ్ఞాయేతి॥ బాధే సామానాధికరణ్యమ్ ఉపరి మిథ్యాత్వోక్తేరితి భావః- ఏవం జ్ఞాయతే నే
నేతి- విజ్ఞాన మవిద్యా న సప్తమీసమాసః అపాస్తదోషమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ లిఙ్గభ
దాదియోగాచ్చ తదా విజృమ్భితానీతి హి నిదర్శనం యదేతి వ్యతిరేక ముఖేన వివరణ
మిత్యర్థః- శుద్ధం నిజరూపి అవిద్యాతత్కృత భేద దృష్టి రహితం అపాస్త రాగాదిదో
షం. సమస్తకల్పితే భేదోఽనేనేతి సఙ్కల్పో విద్యా అవిద్యాత ముస్సమ్భూతేః బీజ
మితిరోగాఖ్యాయామప్యుక్తమ్- వస్తుభేదా ఆకారభేదాః- వస్త్వస్తీత్యర్థస్వరూపో
క్తిః- మహీత్యాద్యుదాహరణం- స్వకర్మేతి నపరం తత్త్వజ్ఞైః అజ్ఞైరపీతి భావః- తస్మాదితి జాతీ
యభేదనిషేధోపసంహారః- సజాతీయాభావమాహ॥ విజ్ఞానమితి॥ స్వగతం నిషేధతి
జ్ఞానమితి- విశుద్ధం విమలమ్- అవిద్యాభేద గృహీతం ఏకం సదైకమితి సజాతీయవిజా

చస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం విశోధ్య సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వం నాన్యస్య అన్యస్య చాసత్యత్వమేవ తస్య భువనాదేః సత్యత్వం వ్యావహారికమితి తత్త్వం వోపదిష్టమితి హ్యుపదేశో దృశ్యతే॥

౧౨౮- నైతదేవమ్- ఇత్రి భువనకోశస్య విస్తీర్ణం స్వరూపముక్త్వా పూర్వమనుక్తం స్వరూపాన్తరం సంక్షేపతః శ్రోతయా మిథ్యారభ్యాభిధీయతే భిదభిన్నిశే జగతి చిదంశో వాఙ్మనసాగోచరః స్వసంవేద్యస్వరూపభేదో జ్ఞానైకాకారతయా స్పృష్టపాక్కృతభేదోఽవినాశిత్వేనాస్తిశబ్దవాచ్యః అచిదంశస్తు చిదంశకర్మనిమిత్తపరిణామభేదో వినాశిత్వాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయః- ఉభయస్తు పరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయా తదాత్మకమిత్యేతద్రూపం సంక్షేపేణాత్రాభిహితమ్॥

౧౨౯- తథాహి యదమ్బు వైష్ణవః కాయ స్తతో విప్ర వసుంధరా- పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతాబ్ద్యాది సంయుతేత్యమ్బునో విష్ణోశ్శరీరత్వేనామ్బు పరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపి విష్ణోః కాయః తస్య చ విష్ణురాత్మేతి సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్య సామానాధికరణ్యస్య జ్యోతీంషి విష్ణుః ఇత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శ

తీయ విరమానువాదః పరమ ఇత్యాద్యుపదేశాద శబ్దాశ్చ స్తోత్ర పరా ఇత్యర్థః॥ సద్భావ ఇతి॥ న పరమితమితి భావః సంవ్యవహారభూతం సమంతాద్వ్యవహారార్హం ఖేదం భువనే నాధిష్ఠానత్రయాగృహీతం తత్ర హేతు రవిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః.

౧౨౮• పరిహరతి॥ నైతదితి॥ అత్ర ప్రకరణశాస్త్ర తాత్పర్యవిరోధాః ప్రపంచస్య ధర్మిగ్రాహక విరోధశ్రుతి విరోధా విశేషావశేషమూర్తిర్భగవానిత్యాదిపదలక్షణాచానుసన్ధేయా- అత్ర జ్ఞాన పదస్య శబ్దయోరాత్మానాత్మవిషయత్వమస్తినాస్తి సత్యాసత్యాది శబ్దానాఞ్చ తద్గోచరత్వమభిమతం తత్ర నాస్త్యసత్యాది శబ్దానాం పరిణామిత్వ పరిణామిత్వ నిమిత్తైవతు జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ఇతి మహిమఘటత్వమిత్యాదిభిరవగమ్యతే- పరిణామిత్వస్య నాస్త్య సత్యాది శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన కథనంశ్రుతిష్వేతద్విషయే దృశ శబ్దానామైతదర్థ్యజ్ఞాపనార్థమ్ అజ్ఞానాది శబ్దస్సానిర్వాచ్యపరః- అపితు కర్మపరః సర్వక్షయే నిజకర్మభవేత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ ॥ అత్రేతి॥ అత్ర ద్వితీయేంశే॥ విస్తీర్ణమితి॥ మిథ్యాత్వ పక్షాయాం విస్తరోక్తిరయుక్తేతి భావః। అనుక్తమిత్యుక్త్వా సంక్షేపవ్యదాసః వక్ష్యమాణ మాదధరం చరితం విన్యస్య సూత్రరః రూపాన్తరం వియుక్తరూపం సంస్పృష్టరూపం ప్యుక్తం సంక్షేపార్థ శరీరమాహ॥ శిదచిదిత్యాదినా॥ పృథ్యన్తమిత్యాదగ్రన్థమభిప్రాయస్థాహ॥ వాఙ్మనసేతి ॥ భిదనిమిథాధమాహ॥ అస్పష్టైతి॥ మనుష్యత్వాదిపిణ్డాభస్థాద్యవస్థానుసప్పూర్వ శరీరిణో జీవస్య దేహాః- నతు భేదం సర్వావస్థమపి పరదేహమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ తథ యంత్వితి॥ ఏతద్రూపమర్థరూపమ్.

౧౩౯- ఉక్తముపపాదయతి॥ తథాహీతి॥ సామానాధికరణ్యనిబన్ధన జ్ఞాపనాయ సమష్టివిషయం పూర్వశ్లోకముపాదత్తే॥ ఇదం త్వితి॥ బ్రహ్మాణ్డ ఇతి॥ నహి బాలదశాయాం శరీరస్య యువత్వే చేతనైక్యమితి భావః- అత్ర సామానాధికరణ్యోక్తి ప్రయోజనమాహ॥ సకలేతి॥ న పరం సమష్టివిషయత్రైకథ్య వ్యష్టిః- పరదేహత్వావగమః వ్యష్టి

శరీరాత్మభావ ఏవ నిబన్ధనమిత్యాహ। అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తం తాని
సర్వాణి తద్వపుః తత్సర్వం వై హరేస్తనుః- స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతో ఽ
వ్యయ ఇతి తదిదం శరీరాత్మభావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ
తి జ్యోతీంషి విష్ణురితి అతో ఽస్త్యాత్మకం నాస్త్యాత్మకం చ జగదన్తర్గతం వస్తు విష్ణోః
శరీరతయా విష్ణ్వాత్మకమిత్యుక్తమ్- ఇదమస్త్యాత్మక మిదం నాస్త్యాత్మకమన్యచ్చ నాస్త్యా
త్మకతే హేతురయమిత్యాహ- జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతో ఽసావితి అశేష క్షేత్రజ్ఞా
త్మనావస్థితస్య భగవతో జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపం న దేవమనుష్యాదివస్తురూపం
యత ఏవం తత ఏవ నాగద్రువదేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరా దయశ్చ తద్విజ్ఞాన విజృంభి
తాః- తస్య జ్ఞానైకాకారస్య సతో దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మవైవిధ్యానుసన్ధానమూ
లాః దేవాద్యాకారానుసన్ధానమూలకర్మమూలా ఇత్యర్థః- యతశ్చాబద్ధను
క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణపరిణామాస్పదం తత్తదస్తిశబ్దాభిధేయమ్- ఇతరదస్తిశబ్దాభిధే
యమిత్యర్థాదుక్తం భవతి- తదేవ వివృణోతి యదా తు శుద్ధం నిజరూపీతి- యదైతజ్జ్ఞానైకా
కారమాత్మవస్తు దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మని వైవిధ్యానుసన్ధానమూలసకలకర్మక్షయాన్ని
ర్దోషం పరిశుద్ధం నిజరూపి భవతి తదా దేవాద్యాకారేణైకీకృత్యాత్మకల్పనామూలకర్మ
ఫలభూతాస్తద్భోగార్థా వస్తుషు వస్తుభేదా న భవన్తి యే దేవాదయో వస్తుష్వాత్మతయా
భిమతేషు తద్భోగ్యభూతా దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభేదాస్తే తస్మాల భూతకర్మ
సు ఏనస్మైషు న భవన్తిత్యచిద్వస్తునః కాదాచిత్కావస్థావిశేషయోగితయా నాస్తిశ
బ్దాభిధేయత్వమితరస్య సర్వదా విజనిబద్ధజ్ఞానైకస్వరూపత్వేనాస్తి శబ్దాభిధేయత్వ
మిత్యర్థః ప్రతిక్షణమన్యథాభూతతయా కాదాచిత్కావస్థాయోగినో చిద్వస్తు
నో నాస్తి శబ్దాభిధేయత్వమేవేత్యాహ- వస్త్వస్తి కిమితి అస్తిశబ్దాభిధేయో హ్యాదిమధ్య
పర్యన్తహీనః సతతైకరూప పదార్థః స న్యకదాచిదపి నాస్తి బుద్ధ్యనర్హత్వాత్ అతిస్వ

షయగ్రన్థేనాపీత్యాహ॥ పూర్వమితి॥ శ్లోకార్థమాహ॥ తదిదమితి॥ సంగత్యర్థం
చతుర్థపాదార్థమాహ॥ అతో ఽస్తీతి॥ జ్ఞానేత్యాది॥ లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచర
న్తీతి వద్విశేషణవిశేషణేతాత్పర్యం నృసింహమూర్తిర్భగవాన్ శ్వేత ఇతివచ్చద్వార
కం జ్ఞానస్వరూపత్వం॥ దేవమనుష్యేతి॥ శైలాబ్ధ్యాదిశబ్దః ప్రదర్శనార్థ ఇతి భావః-
కథం వైవిధ్యధీమూలత్వం సర్వకర్మణో యో నిజకర్మభేద ఇతి హ్యుచ్యత ఇత్యత్రాహ॥ దేవా
దీతి॥ ప్రాణాధేనేత్యర్థః- విజ్ఞానవిజృమ్భితత్వఫలితార్థమాహ॥ యతశ్చేతి॥ తదేవ వి
వృణోతి॥ వ్యతిరేకముఖేనేతి॥ పూర్వపక్షరాజనాయాముపజీవనీయం నిర్దోషం-
శరీరరహితం- పరిశుద్ధం రాగాదిరహితం- నిజరూపి అవిభూతస్వరూపమ్- సంకల్ప
శబ్దార్థమాహ॥ దేవేతి॥ కథం వస్తుభేదః కర్మఫలం సుఖాదిహి తత్ఫలమిత్యత్రాహ॥ త
ద్భోగార్థ ఇతి॥ ద్వారభూతత్వాదితి భావః- ఏవమన్వితేయ పదేషు వ్యాఖ్యేయేషు పదవ్యా
ఖ్యానార్థమాహ॥ యే దేవాదిష్వితి॥ సత్యమన్యత్ర వస్తుశబ్దో దేహపరిత్యాగపర ఇతి భా
వః- వ్యతిరేకం స్పష్టయతి॥ తే తస్మాదితి॥ నహి కారణాభావే కార్యాభావః- ఫలితార్థమా
హ॥ ఇత్యాదితి॥ ఆత్మనో ఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వే హేతోర్గతిఫలితత్వమాహ॥ ఇతరస్యేతి॥ అ
నన్తరగ్రన్థస్యాకాఙ్క్షార్థమాహ॥ వస్త్వితి॥ శబ్దయోజనాయామర్థమాహ॥ అస్తిశబ్దేతి॥

స్తు శిష్టేత్యత్ర దతి తథాభూతం నదృష్టచరమ్ తతః కిమిత్యతాహ యచ్చానన్యథాత్వమితి యద్వస్తు ప్రతీతమన్యథాత్వం యాతితదుత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యా పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి అన్యథాత్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయాం నప్రతీతిస్థానమస్తి అతస్సర్వదాతస్యనాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ తథాహ్యుపలభ్యత ఇత్యాహ - మహీఘటత్వమితి- స్వకర్మణాదేవ మనుష్యాదిభావేనస్థితమాత్మనిశ్చయైః స్వభోగ్య భూతమతిద్వస్తు ప్రతీతమన్యథాభూతమాలక్ష్యతే అనుభూయతఇత్యర్థః ఏవంభూతికిమత్యతి ఏవస్త్వస్తిశబ్దాహాదివ్యత్యయస్తహీనం సతతైకరూపమాలక్షితమస్తి కింవస్త్వస్తీత్యభిప్రాయః యస్మాదేవంతస్మాజ్ఞానస్వరూపాత్మవ్యతిరిక్తమవిద్యాసు శబ్దాభిధేయత్వంతేవలాస్తిశబ్దవాచ్యంనభవతీత్యాహ - తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతఇతి- ఆత్మాతుసర్వతిజ్ఞానైకాకారతయా దేవాదిభేద ప్రత్యనీకస్వరూపోపిదేవాది శరీర ప్రవేశహేతుభూతస్వకృతవివిధకర్మమూల దేవాదిభేదభిన్నాత్మబుద్ధిభిన్నైనతేన రూపేణబహుధాను సంహితఇతి తద్భావాను సంస్థానం వాత్మస్వరూప ప్రియుక్తమిత్యాహ - విజ్ఞానమేక మితి- ఆత్మ స్వరూపనుత్కర్మరహితం తతఏవమలరూప ప్రకృతిస్వకారరహితం తతశ్చ అప్రియుక్తశోకలోభమోహాద్య శేషహేయగుణా సంగ్యుపచయాపచయా నహా తద్యైకం తతఏవసదైకరూపం తచ్చవాసుదేవ శరీరమితితదాత్మకను- అతపాత్మకస్య కర్మ్యవద్భావాదిత్యాహ- జ్ఞానంవిశుద్ధమితి- యదంశస్సదైకరూపతయా సర్వదాస్తిశబ్దవాచ్యః అవిదంశస్తు పరిణామిత్వేన సర్వదానాశగఠ్యఇతి పూర్వాహాసా

శబ్దార్థమాహ॥ అవిద్వస్త్వితి॥ ఉత్తరార్థస్యశబ్దమాహ॥ తతఇతి॥ వర్తమానవిర్దేశస్యఫలమాహ॥ ప్రతీతమితి॥ భూయశ్చేతి॥ ఉత్తరార్థమాహ॥ ఉత్తరేతి॥ తతేత్యస్యార్థమాహ॥ ఇతీతి॥ కుతో హితత్వమిత్యస్యార్థమాహ॥ నప్రతిసంధానమితి॥ తత్వంతిస్యభావః కుతశ్చబ్దః ప్రమాణప్రతిష్ఠేపర ఇతిభావః - మహీత్యాదిమహీఘటత్వం రూపేత్యనుషజ్యకర్మణః ప్రాణాద్యాః స్థైమిత్యహేతుత్వమాహ॥ దవేతి స్థిమితః ప్రతిబద్ధ-చాత్ముష్యజ్ఞానమాత్రప్యదాపాయాహ॥ అనుభూయతఇతి॥ అత్రశబ్దార్థమాహ॥ ఏవంసతీతి॥ ఫలితమాహ॥ నహీతి॥ వస్తుమహీతి శ్లోకద్వయస్యైకవాక్యత్వం పూర్వోపక్రమేణనాయాముక్తమ్ అనన్తరశ్లోకపూర్వార్థం వ్యాచష్టే॥ యస్మాదితి॥ తస్మాత్ పరిణామిత్వాన్మిథ్యాత్వాదితి భావః- ఉత్తరార్థం వ్యాచష్టే॥ ఆత్మాత్వితి॥ బుద్ధిశబ్దేనచిత్తశబ్దోవ్యాఖ్యాతః ఉపాధివిగమేకీదృగాత్మస్వరూపమితి శంకాయామనన్తరం వ్యాచష్టే॥ ఆత్మేతి॥ విశుద్ధశబ్దార్థమాహ॥ కర్మేతి॥ విమలశబ్దవ్యాఖ్యానమమలరూపేతి- విధూయపాపం ధూత్వాశరీరమితి శ్రవణాదితి భావః- ఉపచయాపచయాహా [illegible] సావయవత్వం తదభావాత్ఏకం నిరవయవంతతో వృద్ధ్యాదిరహితమిత్యర్థః సామానాధికరణ్యార్థమాహ॥ తచ్చేతి॥ నైత్యాదికంవ్యాచష్టే॥ అత ఇతి॥ హేతుత్వం గమ్యం [illegible] శబ్దస్య హేతుపరత్వేనా సుదేవాదిత్యర్థాపూరః - జ్ఞానస్వరూపోయదాత్వేతి శ్లోకాదవదవిత్వాభారణోవస్త్విత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమ్ అపదసాధారణంవిజ్ఞానమితి సార్ధశ్లోకస్యదసాధారణ ఇతివిభాగః నచరమమితి త్యనన్తరశ్లోకార్థః తత్రయథాశబ్దార్థమాహ॥ [illegible] ఇత్యాదినా॥ అన్యదుపశాన్తమన్యదుప సంహృతమిత్యర్థాహ॥

స్తిశబ్దాభిధేయః ఏవంరూపచిదచిదాత్మకం జగద్వాసుదేవశరీరం తదాత్మకమితి జగ ద్యాథాత్మ్యం సమ్యగుక్తమిత్యాహ సద్భావ ఏవమితి అత్ర సత్యమసత్యమితి యదస్తి యన్నాస్తీతి ప్రాక్ప్రస్తుతస్యైవ సంహారః ఏతజ్జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచర స్వరూపభేదమేవాభిన్నిశ్రిం భువనాశ్రితం దేవమనుష్యాదిరూపేణ సమ్యగ్వ్యవహారా ర్హాభేదం యద్వ్యతిరేకేత హేతుః కర్మేణా వేత్యుక్తమిత్యాహ-ఏతత్తు యదితి-దేవదివ్య ణాతి-యజ్ఞః పశుర్వహ్నిరశేషఋత్విక్సమస్సురోస్వర్గ్యమయశ్చ కామః ఇత్యాదికర్మా శ్రితమార్గదృష్టం భూరాదిభోగశ్చ ఫలాని తేషామితి-జగద్యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయోజనం మోక్షోపాయయతేనమిత్యాహ-యచ్చైతద్భువనగతంమయాతవోక్తం సర్వత్ర వ్రజతి హితత్రికమణావశ్యః - జ్ఞాత్వైతద్ధ్రువమచలం సదైకరూపం తత్కుర్యాద్విశతిహి యేనవాసుదేవమితి॥

౧౨౮- అత్ర నిర్విశేషే పరే బ్రహ్మణి తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయే చాజ్ఞానే జగతస్త త్కల్పితత్వేన చానుగుణం కిఞ్చిదపి పదం న దృశ్యతే-అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయం చిదచిదాత్మ కం కృత్స్నం జగత్పరమస్య హరేః స్వపరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః కాయత్వేన తదాత్మ కం జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనో దేవాది వివిధాకారానుభవే అవిద్యాపరిణామశ్చ హేతుర్వ స్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాన విరోధిత్వే కర్మజ్ఞానం కర్మైవేతి ప్రతిపాదనాదస్తినాస్తిసత్యాస త్యశబ్దానాఞ్చ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ నాస్త్యసత్యశబ్దావ స్తిసత్యశబ్దవిరోధినౌ అతశ్చ తాభ్యామసత్త్వం హి ప్రతీయతే నానిర్వచనీయత్వమ్-అత్రా చిద్వస్తుని నాస్త్యసత్యశబ్దౌ నతుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌ ప్రయుక్తౌ అపితు వినాశిత్వప రావస్త్వస్తి కిం మహీ ఘటశ్చేత్యత్ర వినాశిత్వమేవహ్యుపపాదితం నని ప్రమాణ కత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వం వా ఏకేనాకారేణైకస్మిన్కాలే ఽనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామ విశేషేణాన్యదోపలబ్ధ్యా నాస్తిత్వోపపాదనాత్ తుచ్ఛత్వం హి ప్రమాణసమ్బన్ధానర్హ త్వం బాధోపి యద్దేశకాలాదిసమ్బన్ధితయా యదస్తీత్యుపలబ్ధం తస్య తద్దేశకాలా దిసమ్బన్ధితయా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః నతు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరి ణామాదినా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః కాలభేదేన విరోధాభావాత్ - అతో న మిథ్యాత్వమ్॥

౧౨౯. ఏతదుక్తం భవతి జ్ఞానస్వరూపమాత్మేవ త్వాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సత

అత్రేతి॥ భువనాశ్రితత్వఘటకమభిన్నిశ్రిపదం కిం తత్ర కిం త్వపేక్షాయామనన్తరశ్లో కార్థమాహ॥ దేవేతి॥ తదనన్తరస్యార్థమాహ॥ జగదతి.

౧౨౮. అథపరోక్తార్థపరత్వాననుగుణత్వమాహ॥ అత్రేతి॥ సమానాధికరణ్యం నాస్త్యాదిపదం చానుగుణమిత్యత్రాహ॥ అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయమితి॥ హేత్వన్తరం చా హ॥ అస్తీతి అన్యశ్చస్వర్థః కథమసామర్థ్యమిత్యత్రాహ॥ నాస్తీతి॥ సత్యాసత్యవాచ్యతుచ్ఛ త్వం మిథ్యాత్వం వేత్యత్రాహ॥ అత్రేతి॥ వినాశిత్వమేవ మిథ్యాత్వం శబ్దార్థ ఇత్యర్థం వివాగయతి ఏకేనేత్యాదినా ॥ పరిణామాదినేతి॥ పరిణామవిశేషః వివక్షితః వత్స్యమాణ వచనేపిశథావాదశబ్దవత్॥ కాలేతి॥ విరోధేబాధకపదార్థత్వం హి మిథ్యాత్వమిత్యర్థః-

౧౨౭ - నాస్త్యాదిశబ్దాః కింవర్ణామిని పరిభాషితాః పరిణామినోపి స్వరూ పేణ నిత్యత్వాత్కథం నాస్త్యాదిశబ్దార్థతేత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ వినాశరూపావస్థా

త్రైకరూప్యమితిస్వరూపేణ సదాస్తిశబ్దవాచ్యః- అచేతనస్తు క్షేత్రజ్ఞ భోగ్యభూతం తత్కర్మానుగుణపరిణామంవినాశీతి సర్వదావాస్త్యర్థగర్భమితివాస్త్యసత్యశబ్దాభిధేయమితియథోక్తం యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తునృపతచ్చకిమ్- అనాశి పరమార్థశ్చప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే- తత్తు నాస్తినసన్తేహావాశ్రవద్వోపపాదితమితి- దేశకాల కర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోగివస్తు నికేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వ మపరమార్థ ఇతి హ్యపరమార్థ ఇత్యుక్తమ్ - ఆత్మన ఏవ కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి స పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్- శ్లోకశ్చ మైత్రేయస్యవిష్ణ్వాధారం యథా చైతత్ త్రైలోక్యం సమవస్థితం పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథాజ్ఞానం ప్రధానత ఇత్యాద్యనుభాషణాచ్చ జ్యోతీంషివిష్ణురిత్యాది సామానాధికరణ్యస్యాత్ర శరీరభావ ఏవ నిబన్ధనం చిదచిద్వస్తునోశ్చాపి అస్తినాస్తి శబ్దప్రయోగనిబన్ధనం జ్ఞానస్యాకర్మనిమిత్త స్వాభావికస్వరూపత్వేన ప్రాధాన్యమచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్త పరిణామిత్వేన అప్రాధాన్యమితి ప్రతీయతే॥

౧౨౭- యదుక్తం నిర్విశేష బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ అవిద్యానివృత్తిం వదన్తి శ్రుతయ ఇతి - తదసత్ వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేయనాయ సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యాద్యనేకవాక్యవిరోధాత్ - బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవ సర్వాణ్యపి వాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవ మోక్షం వదన్తి శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తమ్-

౧౨౮- తత్త్వమస్యాది వాక్యేషు సామానాధికరణ్యం న నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం తత్త్వం పదయోః సవిశేష బ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్ - తత్పదం హి సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్క-

---

గర్భత్వం నిమిత్తమిత్యర్థః అస్తిశబ్దస్యావధారణగర్భః అబ్భక్ష ఇతివత్ - అత్రమానమాహ॥ యథేతీతి॥ అసత్యాదిపదానాం మిథ్యాత్వే ప్రసిద్ధత్వాన్మిథ్యాగర్భతామపి దర్శయతి॥ దేశేతి॥ వచనాద్యపేక్షవచనత్వాదికం కర్మాపేక్షం(కార్యా)పాధకాస్తిత్వయోగినస్వతోస్తితాద్విషయత్వమపరమార్థః స్వతోస్తిత్వయోగినిత్యతద్ధి విషయత్వం పరమార్థ ఇత్యర్థః - అనువాదేనాపి ద్రఢయతి॥ శ్రుతిరితి॥ అనువాదఫలితమాహ॥ జ్యోతీంషీతి॥ నియమేన సాధ్యద్రవ్యం హి శరీరం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే అవికారిత్వవికారిత్వే.

౧౨౯- అథ నిర్విశేష బ్రహ్మైక్యధియో నివర్తకత్వే పరోక్తశ్రుతీనామతదర్థత్వమాహ॥ యదుక్తమిత్యాదినా॥ తద్విపరీతార్థపరశ్రుతిం దర్శయతి॥ వేదేతి॥ న తస్యేతి॥ అధికజ్ఞేయాభావాత్తత్త్వాన్తరజ్ఞానోపాయత్వప్యదాః ఫలితః కారణవాక్యైర్నిర్విశేషతోక్తైస్తద్విరూపాయ ఇత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ సద్విద్యాదిష్వపి సగుణవిషయతోపపాదనాదిత్యర్థః- శోధకాన్యాశంక్యాహ॥ శోధకేతి.

౧౩౦- అథ సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా పరోక్తనిర్విశేషధియ ఉపాయత్వం వ్యుదస్యతి॥ తత్త్వమిత్యాదినా॥ హేతుమాహ॥ తత్త్వమితి॥ తత్పదస్య సవిశేష

త్వం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరామృశతి - తదైక్షత బహు స్యామిత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ - తత్పదాధికరణం త్వంపదఞ్చ అచిద్విశిష్టజీవశరీరకం పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి - ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసమ్భవేన సామానాధికరణ్యమేవ పరిత్యక్తం స్యాత్ - ద్వయోః పదయోర్లక్షణా చ - సోऽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి న లక్షణా భూతవర్తమానకాలసమ్బన్ధితయైకస్య ప్రతీత్యవిరోధాత్ - దేశభేదవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః తదైక్షత బహు స్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానఞ్చ సఘటతే - జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యాజ్ఞానతత్కార్యానన్తపురుషార్థాశ్రయత్వఞ్చ భవతి - బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యవ్యత్యస్తం తత్పదయోరధిష్ఠానలక్షణానివృత్తిలక్షణా చేతి లక్షణాదయస్త ఏవ దోషాః॥

౧౩౦- ఇయాంస్తు విశేషః నేదం రజతమితి పదప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనం - తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చ - అధిష్ఠానస్య ప్రాక్తిరోహితమతిరోహితస్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యత ఇతి చేన్న అధిష్ఠానాప్రకాశకతాశ్రయత్రిగుణాధరయా రసమ్భవాత్ - ప్రమాశ్రయమధిష్ఠానమతిరోహితమితి చేత్తదేవాధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్ప్రకాశానుపరాంనతకాశ్రయ

ర్థత్వమాహ॥ తదితి॥ తత్కథమిత్యత్రాహ॥ తదైక్షతేతి॥ తత్పదోక్తసార్వజ్ఞ్యాజ్ఞత్వాదివిరోధాత్స్వరూపమాత్రపరత్వమిత్యత్రాహ॥ సామానాధికరణ్యమితి॥ అనేకాసమాన విభక్త్యేకనిష్కర్షక పదవ్యావృత్తిః సద్వారకత్వాదవిరోధ ఇత్యర్థః - కుత ఇత్యత్రాహ॥ ప్రకారద్వయావస్థితేతి॥ స్వరూపమాత్రపరత్వే దూషణద్వయమాహ॥ ప్రకారద్వయపరిత్యాగ ఇతి॥ లక్షణానదోషః సోऽయమిత్యాదౌ దర్శనాదిత్యత్రాహ॥ సోऽయమితి॥ కిం కాలద్వయసమ్బన్ధో విరుద్ధః ఉత దేశద్వయసమ్బన్ధః ప్రథమం పరిహరతి॥ భూతేతి॥ ద్వితీయం పరిహరతి॥ దేశేతి॥ విరోధాల్లక్షణా చేదన్యతరపదలక్షణాలం తథా చ సవిశేషత్వమితి భావః - దూషణాన్తరమాహ॥ తదితి॥ ఉపక్రమోపక్రమయోస్తదనుగుణ ఇత్యత్రాహ॥ ఏకేతి॥ సార్వజ్ఞసర్వశక్తిత్వసిద్ధిరితి భావః - శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ॥ జ్ఞానేతి॥ తత్త్వం పదప్రవృత్తినిమిత్తయోః స్వరూపోపలక్షణత్వం దూషితమ్ - అథ బాధార్థత్వం దూషయతి॥ బాధేతి॥ అన్యతరపదేనాధిష్ఠానే లక్షితే తత్ర పదాన్తరేణ ధర్మాన్తరనివృత్తిర్లక్ష్యేతి పదద్వయే లక్షణా - అనిర్బాధాత్సామానాధికరణ్యహానిస్తచ్ఛబ్దాస్వారస్యోపక్రమతదుపక్రమశ్రుత్యన్తరవిరోధా ఉక్తాః.

౧౩౦- అధికం దూషణద్వయం వివక్షన్నాహ॥ ఇయానితి॥ మానాన్తరేణ బాధకదర్శనం శబ్దేన విరుద్ధధర్మోపస్థాపనఞ్చ శుక్తిరేవ రజతమిత్యాదిషు దృష్టమిహ తు తదభావో నైవమ్యం ధర్మవిశిష్టోపస్థాపననియమః - విరుద్ధధర్మోపస్థాపనమేవ బాధకల్పకమితి శఙ్కతే॥ అధిష్ఠానమితి॥ దూషయతి॥ నేతి॥ స్వరూపం కిం ప్రకాశతే న వేతి వికల్పం మత్వా ద్వితీయం దూషయతి॥ అధిష్ఠానేతి॥ ప్రథమే చ తత్ప్రతి విరుద్ధం నేదమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి॥ తదేవేతి॥ ద్వితీయో భ్రమానువృత్తిబాధాభ్యా

ధ్రీమబాధా- అతోఽధిష్ఠానాతిరేకిపారమార్థిక ధర్మతత్తిరోధానానభ్యుపగమేభ్రాన్తిబాధానుపపాదే- అధిష్ఠానేహి పురుషమాత్రే, కారవృత్తియమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వేఽతిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వభ్రమః- రాజత్వోపదేశేన చ తన్నివృత్తిర్భవతి- నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన- తస్య ప్రకాశమానత్వేనానుపదేశ్యత్వాత్ - భ్రమానుపమర్దిత్వాచ్చ ||

౧౩౧- జీవశరీరక జగత్కారణ బ్రహ్మపరత్వేనముఖ్యవృత్తం పదద్వయమ్- ప్రకారద్వయ విశిష్టైక వస్తు ప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యంచ సిద్ధమ్- నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణ గుణాత్మకస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వమప్యైశ్వర్యమపరం ప్రతిపాదితం భవతి- ఉపక్రమానుకూలతా చ- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞోపపత్తిశ్చ- సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవ బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తు శరీరత్వేన కార్యత్వాత్- తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే, అపహతపాప్మా, సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ ||

౧౩౨- తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయ విభాగః కథమితిచేత్ - నాత్రకించిదుద్దిశ్య కిమపి విధీయతే; ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్ - అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్ - ఇదం సర్వమితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్య ఐతదాత్మ్యమితి తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితమ్- తత్ర చ హేతురుక్తః- సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఇతివత్.

౧౩౩- తథా సత్య[illegible]రాణి చ బ్రహ్మణస్తద్వ్యతిరిక్తస్య చిదచిద్వస్తునశ్చ శరీరాత్మ

ప్తిశ్చ స్పష్టతరమాసూక్తా || ఉతఇతి || శుక్తిరూప్యముఖ్యాత్వేయావ్యసత్యత్వ మిత్యభిప్రాయేణోక్తం పారమార్థికేతి - వ్యాసేభ్యోభ్రమాద్వా భ్రమనివృత్తిశ్చ భవతు సత్యత్వధీబాధ్యా- వస్తునివృత్తిస్తు సత్యపలాశత్వేన- బ్రహ్మణ్యపి తథా చేత్ -సర్వభూదకనాశావభ్రమపరంపరయానవస్థాం నిదర్శయతి|| అధిష్ఠానఇతి||.

౧౩౧- ఉక్తమాజ్ఞాభావం స్పష్టముదర్శయతి || జీవేతి || నిరస్తేత్యాదినా తదపస్థాపకగుణాః పరోధ ఉక్తాః- అన్యత్ స్పష్టమ్.

౧౩౨- తత్పదం నోద్దేశ్యపరమ్- బ్రహ్మణో మానాన్తరావేద్యత్వాత్ -నచత్వంపదమ్ - జీవశరీరకత్వాజ్ఞానాత్ - అతస్త్వమితి జీవమాత్రముద్దిశ్య తదితిస్వరూపైక్య విధానమితిశఙ్క్యతే || తత్త్వమితి || పరిహారతి || నాత్రేతి || తతః కిమిత్యత్రాహ|| అప్రాప్తేహీతి || ప్రాప్తత్వం దర్శయతి|| ఇదమితి || ఐతదాత్మ్యమిత్యత్రైతదాత్మ్యోక్తేః, అతో జీవతాదాత్మ్యం ప్రాప్తమిత్యత్రాహ || సజీవమితి|| సర్వశబ్దస్యార్థస్యాల్పసర్వాః ప్రజా ఇతి పూర్వవాక్యానురోధ్యాత్ ఇదం సర్వమసృజత, సచ్చ త్యచ్చ, విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచేతి శ్రుత్యన్తరానురోధాచ్చ సర్వశబ్దశ్చిదచిత్పర ఇతిభావః- హృదాత్తకోఽహ ఇతి వత్త్యాదిత్యత్రాహ || తత్రచేతి || సదాయతనత్వాచ్ఛరీరశరీరిభావః- హేతుత్వ స్పష్టయాహ|| సర్వమితి|| సదాయతనత్వస్థానే తదనత్వమ్- అనుప్రవిశ్య ప్రకాశనేన ధృతత్వాదిహస్థితిః.

౧౩౩- శరీరశబ్దం నియన్తృనియామ్యత్వాదిభిః స్ఫుటయితుమాహ || తథేతి ||

ధాన ఏవ తాదాత్మ్యం వదన్తి - అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః, యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నిత్యారభ్య యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః, తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ । తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదిని - అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాం వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ ప్రతిపాదితమ్ - తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యనేనైకార్థ్యాత్ - జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాదేవ అవగమ్యతే - అతశ్చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాత్మశరీరభావాదేవేత్యవగమ్యతే - తస్మాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య తచ్ఛరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్తస్య ప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి - అతస్సర్వశబ్దానాం లోకవ్యుత్పత్త్యవగతతత్తదర్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమిత్యైతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన విశేషే ఉపసంహారః.

౧౩౪. అతో నిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినః కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యేన చ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే పరిత్యక్తాస్స్యుః - ఏకస్మిన్ వస్తుని కస్యచిత్తాదాత్మ్యముపదిశ్యతే - తస్యైవేతి చేత్, తత్త్వమైక్యేనైవావగతమితి న తాదాత్మ్యోపదేశావసర ఇయమస్తి కించిత్కల్పితభేదనిరసనమితి చేత్, తర్హి సామానాధికరణ్యతాదాత్మ్యోపదేశావసరోఽయమితి ఉక్తమ్ - సామానాధికరణ్యం తు బ్రహ్మణః ప్రకారద్వయప్రతిపాదనేన విరోధమేవావహేత్ - భేదాభేదవాదే తు బ్రహ్మణ్యుపాధిసంస

అన్తరితి సర్వాత్మత్వవ్యాఖ్యానమ్ - తచ్చ విశదయతి ॥ య ఇతి ॥ న వేదేతి ద యమాత్మైత్యస్య దృష్టాన్త త యాదేవతాప్రవేశ్య కారణపరామాయామపి చిదచిచ్ఛరీరత్వమాహ ॥ యః పృథివీమితి ॥ అనుప్రవేశస్య నామధాకత్వ హేతుతాం దర్శయతి ॥ తత్సృష్ట్వేతి ॥ స్వప్రకరణేఽపి దర్శయతి ॥ అనేనేతి ॥ జీవేనాత్మనా జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం వ్యాప్తిక్షేపమితి స్ఫుటయతి ॥ తదనుప్రవిశ్యేతి ॥ సింహాః భూత్వా బహవో మయా త్వాత్మేతి పదితి త్వర్థః - ఐతదాత్మ్యస్య దేహాత్మనిబన్ధనతాం నిగమయతి ॥ అత ఇతి ॥ దేహశబ్దానాం దేహిని ముఖ్యత్వం నిగమయతి ॥ తస్మాదితి ॥ తచ్ఛరీరత్వ నామధాకత్వహేతుత్వశ్రుతేః వ్యుత్పత్తిభఙ్గోఽపి త్యాద్యనుపపత్తిశ్చ స్యాదితి ॥ అత ఇతి ॥ బ్రహ్మణో నామానాం పరాపేద్యత్వాత్ తత్పర్యన్తత్వ ప్రాపదిత్యాదికం పదార్థమిత్యర్థః - ఉక్తశ్లోకోపాదేయ పరిహారం నిగమయతి ॥ ఐతీతి ॥ వైయధికరణ్యేన సామాన్యేనోక్తస్య సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహార ఇత్యర్థః.

౧౩౪- అథ దేహిని దేహశబ్దస్య ముఖ్యత్వముపపాదయితుం దేహశబ్దైః పర్యన్తనయనసంచారపరస్యాంశో నానైర్యధికరణస్య పూర్వోక్తార్థదూషణమాహ ॥ అతిశాత్యాదినా ॥ అతః నామభాక్త్వసర్వాపాకశరీరత్వప్రకారి ॥ భేదాభేదేతి తస్తు

గాంత్వస్య ప్రత్యుక్తా జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ్యపి ప్రసజ్యేరన్నితి నిరస్తనిఖిలదోషకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మాత్మభావోపదేశా హి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః. స్వాభావికభేదాభేదవాదేఽపి బ్రహ్మణ్యేవ జీవభావాభ్యుపగమాద్గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఏవ. కేవలభేదవాదినాం చాత్యన్తభిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసమ్భవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా న సమ్భవన్తీతి సర్వవేదాన్తపరిత్యాగస్స్యాత్ -

౧౩౫. సకలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమాతిష్ఠమానాః కృత్స్నస్య బ్రహ్మత్వోపదేశాన్ సర్వానుపపాదితా భవన్తి - జాతిగుణయోరివ ద్రవ్యాణామపి శరీరభావేన విశేషణత్వేన గౌరశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిరితి సామానాధికరణ్యం లోకవేదయోర్ముఖ్యమేవ దృష్టచరమ్. జాతిగుణయోరపి ద్రవ్యప్రకారత్వమేవ ఖణ్డో గౌః శుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్ - మనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డానామప్యాత్మనః ప్రకారత్వాదేవ పదార్థత్వాత్ - మనుష్యః పురుషః షణ్ఢో యోషిజ్జాత ఇతి సామానాధికరణ్యం సర్వత్రానుగతమితి ప్రకారత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం న పరస్పరవ్యావృత్తా జాత్యాదయః - వ్యక్తిష్ఠానామేవ హి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్కచిద్ద్రవ్యవిశేషణత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః - దణ్డీకుణ్డలీతి - న పృథక్ప్రతిపత్తిస్థితిసహానాం - ద్రవ్యాణాం తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యేనైవ -

౧౩౬. యది గౌరశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్ఢ ఆత్మా కర్మభిర్జాత ఇత్యత్ర ఖణ్డో ముణ్డో గౌః శుక్లః పటః కృష్ణః పట ఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వం మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే, తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోః శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహప్రతిపత్తిస్స్యాత్ - న చైవం దృశ్యతే - నహి నియమేన గోత్వాదివదాత్మాశ్రయతయైవాత్మనా సహ మనుష్యాదిశరీరం పశ్యన్తి - అతో మనుష్య ఆత్మేతి సామా

క్తిరౌపాధికసామానాధికరణ్యయోః కేవలశబ్దస్య ప్రత్యేకమన్వయః స్వవాక్యం నత్యజ్ఞానాది - కేనాపి ప్రకారేణ విశేష్యాంశతో నైక్యాసిద్ధేరిత్యర్థః.

౧౩౫. ॥నిఖిలేతి॥ సమ్యక్ప్రత్యో ముఖ్యత్వపరః. కథం తదిత్యత్రాహ॥ జాతీతి॥ అముఖ్యత్వేఽపి ప్రయోజకస్య సంభవాత్ - తద్వ్యదేహస్య ద్రవ్యత్వాత్ - అద్రవ్యత్వే ప్రకారత్వాహిమత్వస్థితి గూనసపేక్ష సామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమిత్యత్రాహ॥ జాతిగుణయోరపీతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ మనుష్యత్వాదీతి॥ గఙ్గాపదేతు నానుగతనిమిత్తదృష్టిః అతోఽనుయాయినిమిత్తేన ముఖ్యత్వే సంభవతి క్వాపివిశిష్టనిమిత్తం కల్పయిత్వా క్వచిదముఖ్యత్వకల్పనమయుక్తం - న చేద్ గుణత్వమేవ ప్రయోజకం స్యాత్ - జాతరముఖ్యత్వం స్యాదిత్యర్థః - పరస్పరవ్యావృత్తాః పరస్పరాననుగతా ఇతి ప్రతిబన్ద్యభిప్రేతా - దణ్డాదావదర్శనాత్ త్వదుక్తమయుక్తమిత్యాశఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేత్యభిప్రేత్యాహ వ్యక్తి॥ వ్యక్తిష్ఠానామితి॥

౧౩౬. శరీరస్య నియమేన నిత్యత్వాపృథగ్విశేషణత్వమితి శఙ్కతే చోదయతి॥ యదితి

నాధికరణ్యం లాక్షణికమేవ - నైతదేవమ్ - మనుష్యాది శరీరాణా మప్యాత్మైకాశ్ర యత్వం తదేక ప్రయోజనత్వం తత్ప్రకారత్వంచ జాత్యాదితుల్యమ్ - ఆత్మైకాశ్ర యత్వమాత్మవిశ్లేషే శరీర వినాశాదవగమ్యతే - ఆత్మైక ప్రయోజనత్వంచ తత్కర్మ ఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాత్ - తత్ప్రకారత్వమపి దేవో మనుష్య ఇత్యాత్మ విశేషణ తయైవ ప్రతీతేః - ఏతదేవహి గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః - ఏకస్వభావ విర హాదేవ దణ్డాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీకుణ్డలీతి మత్వర్థీయ ప్రత్యయః - దేవమనుష్యాది పిణ్డానా మాత్మైకాశ్రయత్వతదేక ప్రయోజనత్వ తత్ప్రకారత్వ స్వభావా ద్దేవో మను ష్య ఆత్మేతి లోక వేదయోస్సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః - జాతివ్యక్త్యోర్నియమేన సహప్రతీతి రుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్ - ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చక్షుషా శరీర గ్రహణవేలాయామాత్మా న గృహ్యతే - పృథగ్గ్రహణయోగ్యస్య ప్రకారతైక స్వరూ పత్వం దుర్ఘటమితి మా వోచః - జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వ తదేక ప్రయోజనత్వ తద్విశే షణతైక స్వరూపస్య శరీరస్యాపి తత్ప్రకారతైక స్వభావత్వావగమాత్ - న హి సహోపలమ్భనియమస్సై క సామగ్రీవేద్యత్వ నిబన్ధన ఇత్యుక్తమ్ - యథా చక్షుషా పృథివ్యా దేర్గన్ధరసాది సమ్బ న్ధిత్వం స్వాభావికమపి న గృహ్యతే - ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీర మాత్మప్రకారతై కస్వభావమపి న తథా గృహ్యతే - ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్ - నైతావ తా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వ స్వభావవిరహః - తత్ప్రకారతైక స్వభావత్వమేవ సామానా ధికరణ్యనిబన్ధనమ్ - అతః ప్రకారతయా ప్రతిపాదన సమర్థస్సు శబ్దస్సహైవ ప్ర కారతయా ప్రతిపాదయతి.

౧౩౭. ననుచ లోకేపి వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యతఇతి నాత్మ పర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య - నైవమ్ - ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేక ప్ర దర్శనాయ నిరూపణా న్నిష్కర్షక శబ్దోయమ్ - యథా గోత్వం శుక్లత్వమాకృతి గుణ ఇత్యాదిశబ్దాః.

నైతదిత్యాది॥ సహధీనియమం పరిహరిష్యన్నాదౌ విశేషణత్వే హేతుమాహ॥ మను ష్యాదీతి॥ పూర్వయోరన్యతరాన్వయం ప్రకారత్వమిత్యర్థః - యద్వా ప్రకారతయై వ ప్రతిపన్నత్వమ్ - న చ సాధ్యావిశిష్టమ్ - దణ్డకుణ్డలాదివత్ పృథగవస్థితత్వేనాప్రతిపన్న త్వమిత్యర్థః - తథేతరత్ర వివరణాత్ - తదేకాశ్రయత్వాదికముపపాదయతి॥ ఆత్మైత్యా దినా॥ సపక్షే దర్శయతి॥ ఏతదితి॥ విపక్షాద్వ్యావృత్తిమాహ॥ ఏకస్వభావేతి॥ తస్యై వమత్వర్థీయానపేక్షత్వే ప్రయోజకత్వమాహ॥ దేవేతి॥ సహధీనియమం పరిహరతి॥ జాతీతి॥ చాక్షుషత్వం ప్రదర్శనార్థమ్ - ఏకసామగ్రీవేద్యత్వాదిత్యర్థః - తచ్చాయుతప్ర కారత్వే హేతురిత్యాశఙ్క్యాహ॥ పృథగితి॥ ప్రాగుక్తం పరిహారమాహ॥ జాత్యాదీతి॥ క థం తర్హి జాత్యాదౌ సహధీనియతిరిత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ ప్రదర్శనార్థత్వం స్పష్టమ్ - వ్యభిచారమప్యాహ॥ యథేతి॥ నైతావతేతి॥ గన్ధస్యేవేతి భావః - తతః కిమిత్యత్రా హ॥ తత్ప్రకారేతి॥ తర్హి న కేనాపి మానేన ధర్మిపర్యన్తధీస్స్యాదిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥
౧౩౮ - చోదయతి॥ నన్వితి॥ జాతిగుణాదిశబ్దం ప్రతిబన్దీకృత్య పరిహరతి॥ నైవమితి॥

౧౩౭- అతో గవాదిశబ్దవదేవ మనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః- ఏవం దేవమనుష్యాది పిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్ జీవాత్మవాచినశ్శబ్దాః పరమాత్మపర్యన్తాః- అతః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయైవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమితి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః- అయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే సమర్థితః- ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యమాత్మేత్యేవోపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి వక్ష్యతి- ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాదితి చ వాక్యకారః.

౧౩౮- అతేదం తత్త్వమ్- అచిద్వస్తునశ్చిద్వస్తునః పరస్య చ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చేశితృత్వేన చ స్వరూపవివేకమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః- అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః, మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం, ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః- అమృతాక్షరం హర ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే - ప్రధానమాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః- స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః, ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః, పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరగ్ం శాశ్వతగ్ం శివమచ్యుతమ్, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ, నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్, భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి, పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి, అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీగ్ం సరూపామ్। అజో హ్యేకో జుషమాణోనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోన్యః, సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాద్యాః.

౧౩౭- దేవాశబ్దానాం దేహిపర్యన్తతాం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ సామానాధికరణ్యస్య తత్ప్రకారత్వమాహ॥ అత ఇతి॥ కిమనుగ్రాహ్యం, శరీరత్వం కిం, శరీరత్వే తత్ప్రయుక్తదోషాస్స్యుః, శ్రుతిభఙ్గశ్చేత్యత్రాహ॥ అయమితి॥ పరేణ స్వపక్షపరత్వేనోపాత్తయోస్సూత్రవాక్యయోరర్థమాహ॥ ఇ
దమితి॥

౧౩౮. తయోశ్చిదచితోః పరస్మిన్ లయశ్రుత్యా దేహాత్మభావాభావాదైక్యశ్రుతేః పరిణామపక్షేణ నిర్వాహ్యావరం, కిఞ్చ పక్షాన్తరేభ్యో వైషమ్యం భవత్పక్షస్యేతి శఙ్కాయాం సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వం దర్శయితుం వివేకినీః శ్రుత్యర్థాన్ సఙ్కలయ్య దర్శయతి॥ అతేదమిత్యాదినా॥ ఈశితృత్వేనైకరూపత్వాత్ భోక్తృత్వేనేతి చ శబ్దః- దర్శయతి॥ మాయీత్యుక్తమాయాం వివృణోతి॥ మాయాం త్వితి॥ అన్యశబ్దనైకత్వాయాహ॥ క్షర మితి॥ హరశబ్దం వ్యాచష్టే॥ ప్రధానమితి॥ ఈశతేః శేషిత్వపర్యన్తత్వం శేషత్వజ్ఞాపకత్వేన మావశ్యత్వాత్ కర్మావశ్యత్వైశ్చిదాదర్శిత స్వకారణమిత్యాదిభిః - పృథక్త్వధియా మోక్షమాహ॥ పృథగితి॥ ముక్తాఖ్యమాహ॥ అజామితి॥ సమానే ఇత్యస్యైవ శాన్తస్యం ప్రకృతిముక్తిసామ్యాత్॥

౧౪౦- కృత్స్నమపి- అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా। అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్। జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్, సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్। కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్। ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః। భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్, మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి, మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్। సమ్భవః సర్వభూతానాం తతో భవతి భారతేతి జగద్యోనిభూతం మహద్బ్రహ్మ మదీయం ప్రకృత్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తు యత్ తస్మిన్ చేతనాఖ్యం గర్భం సంయోజయామి ఇతి తతో మత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాన్తానామచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సమ్భవో భవతీత్యర్థః.

౧౪౧- ఏవం భోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోః సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః పరమపురుష శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్య చాత్మత్వమాహుః శాస్త్రాణ్యశ్రుతయః- యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి- తథా యః పృథివీమన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుః శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః- అత్ర మృత్యుశబ్దేన తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్వభిధీయతే- అస్యామేవోపనిషది అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి వచనాత్- అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి చ.

౧౪౨- ఏవం సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తు శరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుష ఏవ కార్యావస్థకారణావస్థజగద్రూపేణావతిష్ఠత ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థం చ జగత్స ఏవేత్యాహుః సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్- ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ఇత్యారభ్య సన్మూలాస్సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి తథా సోఽకామయత బహు

౧౪౦- ॥కృత్స్నమపి॥ అహంకార ఇత్యాదివచనైః కారణావస్థాయాం భేదస్సిద్ధః- ధార్యతే యయేదం జగదితి॥ త్రిగుణం జగద్యోనిరితి వచనం స్మారితమ్.

౧౪౧- తర్హి కథమైక్యమితి శఙ్కాయాం ఘటకశ్రుతీరవతారయతి॥ ఏవమితి॥ కారణావస్థాయాం శరీరత్వమాహ॥ యః పృథివీమితి॥ మృత్యుశబ్దార్థమాహ॥ అత్రేతి॥ సర్వాత్మత్వం వివృణోతి॥ అన్తరితి॥

౧౪౨- భేదఘటకశ్రుత్యవిరోధేనైక్యశ్రుత్యర్థమాహ॥ ఏవమితి॥ ఘటకతయా [illegible]॥

స్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ ... సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాద్యాః.

౧౮౩. అత్రాపి శ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోః పరమపురుషస్య చ స్వరూపవివేకః స్మారితః హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ - తదనుప్రవిశ్య - సచ్చ త్యచ్చాభవత్ - విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ - సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదితి చ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనేన కార్యావస్థాయామాత్మశరీరభావసమ్బన్ధ ఇతి ప్రతీయతే - ఏవమ్భూతమేవ నామరూపవ్యాకరణం తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి శ్రుత్యుక్తమ్ అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరమపురుష ఏవేతి కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతయా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంచ సమీహితముపపన్నతరమ్ హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తిస్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్సర్వే వాచకాః శబ్దాః అచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేన కార్యవాచినశ్శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్ అతః స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణంచేతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్ సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మైవ కారణమితి.

౧౮౪ - బ్రహ్మోపాదానత్వేఽపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసంకరోఽప్యుపపన్నతరః యథా శుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేఽపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశ ఏవ శౌక్ల్యాదిసమ్బన్ధ ఇతి కార్యావస్థాయామపి న సర్వత్ర వర్ణసంకరః తథా చిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేఽపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియన్తృత్వాద్యసంకరః తన్తూనాం పృ

౧౮౩- అత్రాపి-ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయయోః॥ జీవేనేత్యాద్యవ్యాచష్టే అనేనేతి॥ కేవలవ్యాకరణశ్రుతేరపి నామరూపవిశేషణతయానుప్రవేశసిద్ధిమాహ॥ ఏవమితి॥ ఏకధీ[illegible] సద్ధిః పరమతే [illegible] ఉపపత్తిమాహ॥ అత ఇతి॥ కార్యకారణైక్యం చోపపన్నమిత్యాహ [illegible] కార్యావస్థ ఇత్యాదిపదైః విశిష్టం బ్రహ్మోభయావస్థమ్ - విశిష్టయోరూపాదానానాం విశేషణవిశేష్యభేదసిద్ధిః - ముఖ్యత్వం తదబాధః - సామానాధికరణ్యముఖ్యత్వమాహ॥ అహమిమా ఇతి॥ ఉపాదానత్వే స్వభావాసంకరం దర్శయతి॥ అత ఇత్యాదినా॥ భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోఽప్యుపాదానత్వం అతోఽవస్థాభేదాపత్తౌ స్థూలసూక్ష్మశబ్దాభ్యామ్.
౧౮౪-ప్రాప్తివిబహావస్తన్తూనాం సమవాయినాముపాదానత్వే మోక్షప్రసక్తిః ఇహ త్వేకత్ర శుక్లాదిగుణకత్వాదిసంకరోఽప్యత్రైకస్య స్వభావాసంకర ఇత్యత్రాహ॥ తన్తూనామితి॥ మిథః ప్రాకారకాలతయా నియతమపి బైనాపివిశిష్టోక్త్యా కారణావస్థాయామపి విశిష్టత్వాదన్యతమస్తాత

ధర్మస్థితయోగ్యతా సైవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్సంహృతానాం కారణత్వం కార్యత్వం చ ఇహ తు చిదచితో స్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ తత్ప్రకారః పరమపురుషః సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి విశేషః స్వభావభేదస్తదసంకరశ్చ తత్ర చాత్ర చ తుల్యః ఏవంచ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథాభావాభావా దవికృతత్వముపపన్నతరం భవతి స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తునః ఆత్మతయావస్థానాత్కార్యత్వమప్యుపపన్నతరం భవతి అవస్థాంతరాపత్తిరేవ హి కార్యతా.

౧౪౫- నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణో హేయగుణాసంబంధాదుపపద్యంతే అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి కల్యాణగుణాన్ విదధతీయం శ్రుతిరేవాన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి,

౧౪౬. జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతివాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం జ్ఞానైకనిరూపణీయం స్వయంప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపం చేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమావేదయంతి - సత్యం జ్ఞానమిత్యాదికాశ్చ జ్ఞానైకనిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయా చ జ్ఞానస్వరూపతామ్.

౧౪౭. సోఽకామయత బహుస్యాం తదైక్షత బహుస్యాం తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి బ్రహ్మైవ స్వసంకల్పాత్ విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా నానాప్రకారమవస్థితమితి తత్ప్రత్యనీకాబ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వమతత్త్వమితి ప్రతిషిధ్యతే మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి - య ఇహ నానేవ పశ్యతి నేహ నానాస్తి కించన యత్ర హి ద్వైత

స్యత ఏవోత్పత్త్యభావాదేకత్వోక్తేర్నామరూపవిభాగాభావవిషయత్వాచ్చ స్వభావాసంకర ఇత్యర్థః - తర్హి కేనాకారేణ సాధర్మ్యమిత్యత ఆహ॥ స్వభావేతి॥ రూపాగతవైధార్థ్యవత్త్వం సర్వాత్మస్వభావసజ్కరమాశజ్క్యాహ॥ ఏవంచేతి॥ శరీరశరీరిణోస్సంబంధో న స్వభావాసజ్కరహేతురితి భావః - తర్హి బ్రహ్మణః కార్యత్వాభావాత్ తత్పూర్వావస్థారూపముపాదానత్వం తస్య న స్యాదిత్యత ఆహ॥ స్థూలేతి॥ ఆత్మతయా స్థితస్య కార్యత్వం కథమిత్యత ఆహ॥ అవస్థేతి॥ తత్తదవస్థానియమనమప్యాకారావస్థా - ఏకా కర్ధసంకోచాదిస్తు స్వద్వారకావస్థా - ఉభయోశ్చ పరమాత్మీయత్వం ముఖ్యమ్. వ్రీహ్యాదేః ప్రోక్షణాదిశ్చ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యాది ప్రతిపన్నమపూర్వం ప్రతి శేషత్వవత్ సముత్పన్నమవిభక్తాద్ధి, ధర్మజ్ఞ ఇత్యాదివన్నేతి భావః.

౧౪౫- నిర్గుణశ్రుత్యర్థమాహ॥ నిర్గుణేతి॥ శ్రుతిరేవేతి॥ ఉక్తార్థస్య శ్రుతః శ్రుతివిరుద్ధత్వమితి భావః.

౧౪౬- అథ గుణనిషేధం పరిహరతి॥ జ్ఞానేతి॥ విశేషవిధిప్రాబల్యద్యోతనాయ సర్వజ్ఞత్వాద్యుక్తిః - ఉభయార్థపరాః శ్రుతీర్దర్శయతి॥ యస్సర్వజ్ఞ ఇతి॥

౧౪౭- భేదనిషేధశ్రుత్యర్థమాహ॥ సోఽకామయతేతి॥ ప్రాగుక్తగోబలీవర్దన

తమేవ భవతి సదితోఽఇకరం పశ్యతీయ (ని)త్యస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్ త
త్కేన కం విజానీయాదిత్యాదినా స ఏవ సర్వ బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం స్వ
సంకల్పకృతం బ్రహ్మణో నానా నామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపి నిషిధ్యతే య
త్రిత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదితి నిషేధవాక్యాదౌ చ తత్ స్థాపితం సర్వం తం పరాదా
ద్యోఽన్యత్రాత్మనః సర్వం వేదేత్యస్య మహావా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యద
గ్వేద ఇత్యాదినా.

౧౪౮. ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వభావభేదం స్వరూపభేదం వదన్తీనాం కార్య
కారణభావం కార్యకారణయోరనన్యత్వం వదన్తీనాం చ సర్వాసాం శ్రుతీనామవిరో
ధశ్చిదచితోః పరమాత్మనశ్చ సర్వదా శరీరాత్మభావం శరీరభూతయోః కారణదశాయాం
నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం కార్యదశాయాం చ తదర్హస్థూలద
శాపత్తిం వదన్తీభిః శ్రుతిభిరేవ జ్ఞాయత ఇతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్యాపాధిక బ్రహ్మభేదవాద
స్యాన్యస్యాపి న్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్య న కథంచిదప్యవకాశో దృ
శ్యతే. చిదచిదీశ్వరాణాం పృథక్స్వభావతయా తత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధానాం శరీరాత్మభావేన
ప్రకారప్రకారితయా శ్రుతిభిరేవ ప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణ కార్యకారణభా
వప్రతిపాదనం కార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనం చ నహ్యవిరుద్ధం. యథా ఆగ్నే
యాదీన్ షడ్యాగాన్ ఉత్పత్తివాక్యైః పృథగుత్పన్నాన్ సముదాయానువాదివాక్య
ద్వయేన సముదాయద్వయతయాఽనూద్య దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యధికారవా
క్యం కామినః కర్తవ్యతయా విదధాతి. తథా చిదచిదీశ్వరాన్ వివిక్తస్వరూపస్వభా
వాన్ క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వ
రమ్ ఆత్మా నారాయణః పరః ఇత్యాదివాక్యైః పృథక్ప్రతిపాద్య యస్య పృథివీ శరీరం యస్యా
త్మా శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరమ్ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా
అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిర్వాక్యైశ్చిదచితోః సర్వావస్థావ
స్థితయోః పరమాత్మశరీరతాం పరమాత్మనస్తదాత్మతాం చ ప్రతిపాద్య శరీరభూతపర
మాత్మాభిధాయిభిః సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైః కారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైక ఏవేతి
పృథక్ప్రతిపన్నం వస్తుత్రితయం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఐతదాత్మ్యమిదం స
ర్వం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతి. చిదచిద్వస్తుశరీరిణః పర

యాభిప్రేతః॥ సర్వస్యమితి॥ అన్యత్రేత్యవ్యయం వినార్థకమ్. స్వనిష్ఠం నాస్తీత్యర్థః-సా
మాన్యవిశేషనయాభిప్రేతః.

౧౪౮. పరోక్తనిర్వాహాదుక్తనిర్వాహస్యోక్తో విశేష ఇత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ అస్మ
దుక్తనిర్వాహశ్శ్రుత్యనుగుణః స్యాత్ తత్ర పరోక్తస్తు శ్రుతిశ్రుతివిరుద్ధః కుతర్కమూలశ్చే
త్యర్థః॥ అన్యస్యేతి భేదాభేదస్య నిష్కృష్టభేదోక్తిః. అపన్యాయమూలస్యేతి సాంఖ్యాదీనామ్
ఉక్తార్థం వైదికస్పష్టానుపపాదయతి॥ [illegible]

మాత్మనః పరమాత్మశబ్దేన అభిధానే హి నాస్తి విరోధః। యథా మనుష్యాదిపిండ శరీరక స్యాత్మ విశేషస్యాసమాప్త్యా సాక్షీత్యాత్మశబ్దేనాభిధాన ఇత్యలమతి విస్తరేణ॥

౧౪౯- యత్పునరిద ముక్తం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనైవావిద్యానివృత్తిర్యుక్తేతి తదయుక్తం- బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్ పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తదేవాదిశరీరప్రవేశతత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖానుభవరూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమివ శక్యతే వక్తుమ్- ఏవంరూపబన్ధనివృత్తిర్భక్తిరూపాపన్నోపాసనప్రీతపరమపురుషప్రసాదలభ్యేతి పూర్వమేవోక్తం- భవదభిమతస్యైక్యజ్ఞానస్య యథావస్థితవస్తువిపరీతవిషయస్య మిథ్యారూపత్వేన బన్ధవివృద్ధిరేవ ఫలం భవతి- మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతి శాస్త్రాత్ - ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః- పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వేతి జీవాత్మవిసజాతీయస్యాన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో జ్ఞానం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనమిత్యుపదేశాచ్చ॥

౧౫౦- అపి చ భవదభిమతస్య నివర్తకజ్ఞానస్యాపి మిథ్యారూపత్వాత్తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యం- నివర్తకజ్ఞానమిదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం వినివర్త్య క్షణికత్వాత్స్వయమేవ వినశ్యతీతి చేన్న తత్స్వరూపతదుత్పత్తివినాశానాం కల్పితత్వే వినాశకల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా నివర్తకాన్తరమన్వేషణీయం- తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్తథా సతి నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవ న స్యాత్- త

తమవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం నదృష్టం తదత్ర కథమిత్యత్రాహ॥ చిదచిద్వస్త్వితి॥ నిదర్శయతి॥ యథేతి॥ తత్ర నిమిత్తాంశాగప్రకారీభావః- అత్రాపి తథాభావాదుక్తమ్- తచ్చ నిష్కృష్టస్య కారణత్వానుపపత్తిరూపార్థసామర్థ్యాత్ -శబ్దసామర్థ్యం చాస్తి-విశిష్టస్య సత్త్వబృహత్త్వయోగాదాత్మశబ్దస్యాప్యసాపేక్షత్వాత్సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దా హి విశిష్టోపస్థానక్షమాః.

౧౪౯- అథనివృత్త్యనుపపత్తిం వక్తుమనువదతి॥ యత్పునరితి॥ దూషయతి॥ తదితి॥ ప్రథమం ధీనివర్త్యత్వం దూషయతి॥ బన్ధస్యేతి॥ అర్థక్రియాకారిత్వాదుత్పత్తిమత్త్వాత్ప్రమాణ్యశ్చ్యుత్తశాస్త్రాచ్చ న బన్ధమిథ్యాత్వం తేషాం మిథ్యాత్వం ప్రామాణికత్వాదితి భావః అసత్యస్యాహేతుత్వాయోగముత్పత్త్యభావశ్చ ప్రాగుక్తముపజీవోక్తం- త్వయా విజ్ఞానాన్నాశకో వాచ్య ఇత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ సత్యసర్పస్య తార్క్ష్యధ్యానాదినివర్త్యత్వవదదృష్టద్వారా నివర్త్యత్వం బన్ధస్య సత్యహేతుకస్య అస్మన్మతే యుజ్యత ఇత్యర్థః - అథ పరాభిమతబన్ధనివర్తకధియః పరాభిమతబ్రహ్మైక్యవిషయత్వం ఉల్ల దన్యతి॥ భవతీతి॥ అయథావిషయత్వే మానమాహ॥ మిథ్యైతదితి॥ తద్వ్యథాఫలత్వే కాంక్షే తధియ ఉపాయత్వం మానసిద్ధమిత్యాహ॥ ఉత్తమ ఇతి॥ స్మృతిశ్రుతిసంగత్యా ప్రాగుక్తిః స్పష్టతరోక్త్యా వా॥

౧౫౦- మానవిరోధముక్త్వా తర్కవిరోధమాహ॥ అపిచేతి॥ విషనాశనవిషాన్తరవదితి శఙ్క్యతే॥ నివర్తకేతి॥ క్షణికత్వాదితి॥ నేతి॥ వినాశస్యబ్రహ్మత్వే దూషణమాహ॥ తదితి॥ స్వవ్యాఘాతోత్పత్త్యాదిరంవలితభావః- అనన్యత్వం శఙ్కతే॥ తద్వినాశ ఇతి। దూష

ద్వినాశే తిష్ఠతి తదుత్పత్త్యసమ్భవాత్॥

౧౪౧- అపి చ యస్మాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్య కోఽయం జ్ఞాతా అధ్యాసరూప ఇతి చేన్న- తస్య నిషేధ్యతయా నివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్- తత్కర్తృకత్వానుపపత్తేః- బ్రహ్మస్వరూప ఏవేతి చేత్- బ్రహ్మణో నివర్తకజ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృత్వం కిం స్వరూపం ఉతాధ్యస్తమ్- అధ్యస్తం చేదయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాంతరం చ నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవ- నివర్తకజ్ఞానాంతరాభ్యుపగమేఽప్యస్యాపి త్రిరూపత్వాత్- జ్ఞాత్రపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్- బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వే త్వస్మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతః స్యాత్- నివర్తకజ్ఞానస్వరూపం స్వస్య జ్ఞాతా చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వనివర్త్యాంతర్గతమితి వచనం భూతలవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం దేవదత్తేన ఛిన్నమిత్యస్యామేవ ఛేదనక్రియయా అస్య ఛేత్తురస్యాశ్ఛేదనక్రియాయాశ్ఛేద్యాన్ప్రవేశవచనవదుపహాస్యమ్- అధ్యాసో జ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూతనివర్తకజ్ఞానే స్వయం కర్తా చ న భవతి స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ తన్నాశస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమే భేదతద్దర్శనతన్మూలావిద్యాదీనాం కల్పనమేవ స్యాదిత్యలమనేన దిగ్ధహతముద్గరాభిహతేన॥

౧౪౨- తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూలత్వాద్బన్ధస్య తన్నిబర్హణముక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ- తదుత్పత్తిశ్చాహరహరనుష్ఠీయమానపరమపురుషారాధనవేషతయా యాథాత్మ్యబుద్ధివిశేషసంస్కృతవర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యా- తత్ర కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమనభిసంహితఫలపరమపురుషారాధనవేషాణాం కర్మణాముపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానంతస్థిరఫలత్వం చ కర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతే న జ్ఞాయతే కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానం చ న సమ్భవతీతి కర్మవిచారానంతరం తత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యథాత ఇత్యుక్తమ్॥

౧౪౧- జ్ఞాతృదూషణమాహ॥ అపిచేతి॥ మానజ్ఞాధీనస్వాశ్రయమైవేతిభావః॥ కోఽయమితి॥ అతిరిక్తో వాఽనతిరిక్తో వేతి ధర్మివికల్పః- అతిరిక్తోఽధ్యస్తరూపత్వం శంకతే॥ అధ్యాసేతి॥ కర్మణీతి ఘఞ్- దూషయతి॥ తస్యేతి॥ స్వరూపపక్షే ధర్మం వికల్పయతి॥ కిమితి॥ స్వరూపస్యాభావికం- ధీస్థం- పాశ్చాత్యం దూషయతి॥ అధ్యస్తం చేదితి॥ స్వరూపపక్షం వ్యుదస్యతి॥ బ్రహ్మేతి॥ నివర్తకేత్యాది స్పష్టం- న స్వనాశప్రవృత్త్యయోగదోషః బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ నాశత్వాదిత్యాశంక్య దూషయతి॥ తన్నాశస్యేతి॥

౧౪౨- తతః కిం పరమప్రకృతస్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్మధీసాపేక్షత్వస్యేత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ తస్మాన్మిథ్యాత్వాత్ బన్ధస్య తన్నివర్తనే ధియః కర్మానపేక్షరూపస్య వస్తుపారమార్థ్యస్యాసిద్ధేః- కర్మత్యనిర్వాహ్యవ్యుదాసః- ఉక్తలక్షణేతి వాక్యార్థధీవ్యావృత్తిః ... తః కిమిత్యత్రాహ॥ కేవలేతి॥ ఫలద్వారా హానార్థం స్వరూపేణోపాదానార్థం చాపేక్షి... మిత్యర్థః- సూత్రస్యాథశబ్దయోజనాం నిగమయతి॥ ఇతీతి॥ కర్మవిచారేతి- పరోక్త... రయోజనాద్వ్యావృత్త్యై తత్కల్పితతాత్పర్యార్థోఽపి వ్యుదస్తః॥

౧౫౩- తత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే- వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసంభవాత్- వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యార్థ ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి కార్యరూప ఏవ వేదార్థః- అతో వేదాన్తైః పరినిష్పన్నే పరబ్రహ్మణి న ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి- న చ పుత్రజన్మాది సిద్ధవస్తు విషయవాక్యేషు హర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామర్థానామానన్త్యాత్ సులగ్నజన్మసుఖప్రసవాది హర్షహేత్వర్థాన్తరోపనిపాతసంభావనయా చ ప్రియార్థప్రతిపత్తి నిమిత్తముఖవికాసాదిలింగేన అర్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః- నాపి త్వాప్స్నేతర పదసంభిన్నార్థస్య పదాన్తరార్థ నిశ్చయేన వా ప్రకృత్యర్థనిశ్చయే సతి శబ్దస్య సిద్ధవస్త్వభిధానశక్తినిశ్చయః- జ్ఞాతకార్యాభిధాయి పదసముదాయస్య తదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్ తస్య- న చ సర్పాద్యుక్తస్యాయం సర్పో రజ్జురేషేతి శబ్దశ్రవణసమనన్తరం భయనివృత్తిదర్శనేన సర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః- తత్రాపి నిశ్చేష్టం నిర్విషమచేతనం పశ్యేదమిత్యర్థబోధమ బహుమ భయనివృత్తిహేతుమత్త్వవిశేషనిశ్చయాయోగాత్- కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేన శబ్దస్య ప్రవృత్త్యనుకూలబోధిత్వమవగతమితి సర్వపదానాం కార్యపరత్వేన సర్వైః పదైః కార్యస్యైవ విశిష్టస్య ప్రతిపాదనాత్ స్వాన్వితస్వార్థమాత్రపదశక్తినిశ్చయః- ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తు కార్యబుద్ధిద్వారేణ ప్రవృత్తిహేతుః స్వరూపేణాతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషు ప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః- ఇష్టోపాయోఽపి మత్ప్రయత్నాన్తరేణ సిధ్యతి అతో మత్కృతిసాధ్య ఇతి బుద్ధిర్యావన్న జాయతే తావన్న ప్రవర్తతే- అతః కార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితి ప్రవర్తకస్యైవ శబ్దవాచ్యతయా కార్యస్యైవ వేదవేద్యత్వాత్- పరినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణానన్త

౧౫౩- అతస్సూత్రకృత ప్రాప్తత్వాదర్థం వదన్ ప్రథమం తన్నిరసనీయాం శఙ్కాముపన్యస్యతి ॥ తత్రేతి ॥ విశిష్టబ్రహ్మవిచారహేతౌ విశేష్యాంశాసిద్ధిం శంకతే- తత్ర బన్ధస్య సకారణస్య సత్యత్వే స్థితే- వృద్ధేతి- అనువృత్త శబ్దస్యానువృత్తో వ్యావృత్త శబ్దస్య వ్యావృత్తోఽర్థ ఇతి పశ్చాత్ప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తిః - భట్టోక్త ప్రకారమాశంక్య వ్యుదస్యతి ॥ న చేతి ॥ కః కూజతి పికః కూజతి శాఖాయామిత్యాదికం నైయాయికాద్యుక్తం వ్యుదస్యతి ॥ నాపీతి ॥ తదంశః కార్యాంశః పదసముదాయాంశో వా ॥ వ్యాసాద్యుక్తం వ్యుదస్యతి ॥ న చ సర్పాదితి ॥ కార్యాన్వితోఽర్థశ్చేత్ కార్యపదేషు కార్యరూపోఽర్థశ్చేత్ కారకపదేషు కారకాన్వితోఽర్థశ్చేత్ తేష్వననుగమ ఇత్యనాన్వితః పదానామనుగతోఽర్థ ఇత్యనాన్వితసిద్ధోఽపి పదవాచ్య ఇతి సిద్ధవ్యుత్పత్తిః స్యాదితి నాపన్నత్యుక్తమాశంక్యాహ ॥ కార్యేతి ॥ వ్యాప్తిబలేన సర్వపదానామిత్యన్వయః ప్రవర్తకార్థావబోధిత్వావగతేన తి ప్రవృత్తేః కార్యధీవ్యాప్తత్వాత్ సర్వపదానాం కార్యపరత్వం తత్ర విశిష్టకార్యైకదేశపదానామర్థ ఇత్యర్థః ॥ ఉక్తవ్యాప్తిభంగమాశంక్యాహ ॥ ఇష్టేతి ॥ విశిష్టస్య బ్రహ్మవిచారారమ్భహేతోర్విశేషణాసిద్ధిముక్తా ॥ పరేతి ॥ వేదస్య కార్యార్థత్వేఽపి న విశేషణాసిద్ధిః విశేషార్థవాదాదిషు

స్థిరఫలాప్రతిపత్తేః — "అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి" ఇత్యాదిభిః కర్మణామపి స్థిరఫలత్వప్రతిపాదనాచ్చ. కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వబ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుకో బ్రహ్మవిచారారంభో న యుక్త ఇతి॥

౧౫౪. అత్రాభిధీయతే॥ నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసంబన్ధావధారణప్రకారమనుసృత్య సర్వశబ్దానామలౌకికే కార్యార్థావబోధిత్వావధారణం ప్రామాణికా న బహు మన్యన్తే. ఏవం కిల బాలాః శబ్దార్థసంబన్ధమవధారయన్తి — మాతాపితృప్రభృతిభిరంబాతాతమాతులాదీన్ శశిపశునరమృగపక్షిసర్పాదీంశ్చ ఏనమవేహి ఇమం చావధారయేత్యభిప్రాయేణాఙ్గుల్యా నిర్దిశ్య నిర్దిశ్య తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు బహుశశ్శిక్షితాః శనైశ్శనైస్తైస్తైరేవ శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయోస్సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేష్వర్థేషు తేషాం శబ్దానాం ప్రయోగో బోధకత్వనిబన్ధన ఇతి నిశ్చిన్వన్తి. పునశ్చ వ్యుత్పన్నేతరశబ్దేష్వస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి పూర్వవృద్ధైః శిక్షితాః సర్వశబ్దానామర్థమవగమ్య పరప్రత్యాయనాయ తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుంజతే. ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సుకరం — కేనచిత్పురుషేణ హస్తచేష్టాదినా పితా తే సుఖమాస్త ఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితః కశ్చిత్తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః పితా తే సుఖమాస్త ఇతి శబ్దం ప్రయుంక్తే. పార్శ్వస్థోऽన్యో వ్యుత్పిత్సుః మూకవద్ధస్తచేష్టావిశేషజ్ఞస్తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తమిమం జ్ఞాత్వానుగతః తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తమిమం శబ్దం శ్రుత్వాऽయం శబ్దస్తదర్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధో నిర్నిబన్ధనః. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనం చాపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః॥

౧౫౫. కార్యార్థత్వేऽపి వేదస్య బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఏవ. కథం — ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః సోऽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః. విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత దహరోऽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞా

తత్ప్రతీతిరిత్యత ఆహ॥ అక్షయ్యమితి॥ తర్హి విశేష్యాసిద్ధిః స్యాదిత్యర్థః. విశిష్టహేత్వభావేన పూర్వపక్షం పరిసమాపయతి॥ కర్మేతి॥

౧౫౪. అత్రేతి — సూత్రకృతేతి శేషః॥ నిఖిలేతి॥ త్వయాపీతి భావః — కథం తదవధారణమిత్యత ఆహ॥ ఏవమితి॥ మాతేతి॥ క్షమదశాయామప్యుపేక్షకాః కథమక్షమదశాయాముపేక్షన్త ఇతి భావః. అమ్బాతాతాదిః సప్రతియోగికశబ్దః. అన్యస్త్వప్రతియోగికః. అంబాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిప్రాథమ్యం త్వన్తరేణానుపపన్నమితి భావః. బహుశః యావద్వాసనాధానం తావత్॥ సంకేతయితురితి॥ సర్వైః ప్రయోగాన్మయా త్రిదయస్సఙ్కేతయన్తి నాప్యన్యైః అనుపలబ్ధేరితి భావః. బోధ్యబోధకభావ ఏవ సంబన్ధః అస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తిమాహ॥ పునశ్చేతి॥ యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి తత్సిద్ధిమాహ॥ ప్రకారాన్తరేణేతి॥ చేష్టాజ్ఞానస్య శబ్దానపేక్షత్వాయాహ॥ మూకవదితి॥

౧౫౫. అభ్యుపగమ్యాహ॥ కార్యార్థత్వేऽపీతి॥ ఫలతయాసిద్ధిం హేతోరాద్య

సితవ్యం తథాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదంతస్తదుపాసితవ్య మిత్యాదిభిః ప్రతిపన్నోపాసన విషయ కార్యాధికృతఫలత్వేన బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తిః శ్రూయత ఇతి బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానాం - దుఃఖాసంభిన్నదేశవిశేషరూపస్వర్గాదివత్ - రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠాదివత్ అపగోరణశతయాతనాసాధ్య సాధనభావవచ్చ కార్యోపయోగితయైవ సిద్ధిః॥

౧౫౬ - కామానయేత్యాదిష్వపి న కార్యార్థే వ్యుత్పత్తిః భవదభిమత కార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్ - కృతిభావభావి కృత్యుద్దేశ్యం హి భవతః కార్యం - కృత్యుద్దేశ్యత్వం చ కృతికర్మత్వం - కృతికర్మత్వం చ కృత్యాప్రాప్తుమిష్టతమత్వమ్ - ఇష్టతమం చ సుఖం వ[illegible]మానదుఃఖస్య తన్నివృత్తిర్వా - తత్రేష్టసుఖాదినా పురుషేణ స్వప్రయత్నాదృతేఽయదితిదసిద్ధః ప్రతీతాతతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతే పురుష ఇతి న క్వచిదపీచ్ఛావిషయస్య కృత్యధీన సిద్ధిత్వమంతరేణ కృత్యుద్దేశ్యత్వం నామ కించిదప్యుపలభ్యతే - ఇచ్ఛావిషయస్య ప్రేరకత్వం చ ప్రయత్నాధీన సిద్ధిత్వమేవ - తత ఏవ ప్రవృత్తేః - న చ పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్ - యతః సుఖమేవ పురుషానుకూలం - న చ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వం - పురుషానుకూలం సుఖం తత్ప్రతికూలం దుఃఖమితి హి సుఖదుఃఖయోస్స్వరూపవివేకః - దుఃఖస్య ప్రతికూలతయా తన్నివృత్తిరిష్టా భవతి నానుకూలతయా - అనుకూల ప్రతికూలాన్వయవిరహేణ స్వరూపేణావస్థితిర్హి దుఃఖనివృత్తిః అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్య క్రియాదేరనుకూలత్వం న సంభవతి - న సుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూల

తే తాత్పర్యజ్ఞాపనాయ బహూపాదానమ్ - అపూర్వకార్యం విశింషన్ విషయోభావార్థః - యస్య కార్యస్యోపాసనం విషయః తస్మిన్ కార్యేఽధికృతస్య పురుషస్య ఫలత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిః శ్రూయత ఇత్యర్థః - విధిస్థస్య ఫలస్యార్థవాదిక విశేషణస్యైకాకం దర్శయతి॥ సుఖేతి॥ ఫలస్వరూపస్యైవార్థవాదికత్వమాహ॥ రాత్రీతి॥ విధేయవిరోధిఫలస్య తథాత్వమాహ॥ అపగోరణేతి॥

౧౫౬ - ప్రవర్తకవాక్యేఽపి పరాభిమత కార్యాసిద్ధిమాహ॥ కామితి॥ కార్యార్థత్వదభిమతకృత్యుద్దేశ్యలక్షణే కృతిజన్యస్వేచ్ఛాదివ్యావృత్త్యర్థం క్రియాకార్యవిషయోద్దేశ్యత్వం స్వకార్యం - త్వదుక్తమయుక్తమితి న తల్లక్షణాద్యుపపత్తిరిత్యర్థః - ఫలభావార్థసాధారణ్యాదిష్టత్వకృతిసాధ్యత్వయోస్తద్వ్యావర్తకం కృత్యుద్దేశ్యత్వం కృతీయాకారం పరోక్తం వ్యుదస్యతి॥ కృతీతి॥ కర్తృత్వమిష్టత్వే పర్యవసితమిత్యాహ॥ కృతికర్మత్వమితి॥ తచ్చ న త్వదభిమతస్యేత్యాహ॥ ఇష్టేతి॥ కృతికర్మత్వం నామ ప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ప్రయత్నేచ్ఛుః కృతీచ్ఛుః చికీర్షుః ప్రవర్తతే కృతిముత్పాదయతీత్యర్థః। ఇష్టస్యైవేచ్ఛావిషయత్వం ప్రేరకత్వం చాస్తి తత్ర ప్రేరకత్వముద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ॥ ఇచ్ఛేతి॥ అనుకూలత్వ లక్షణం వ్యుదస్యతి॥ న చేతి॥ సుఖేతరస్యాప్యనుకూలత్వమస్తీత్యత్రాహ॥ న చ దుఃఖేతి॥ ఉపపాదయతి॥ పురుషేతి॥ తర్హీష్టత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ దుఃఖస్యేతి॥ తదుపపాదయతి॥ అనుకూలేతి॥ దుఃఖనివృత్తిరనుకూలాపేక్షయాపి సుఖప్రసజ్య ఇతి భావః। సుఖార్థత్వాదనుకూలత్వమిత్య

త్వే దుఃఖాత్మకత్వాత్ తస్య - సుఖార్థతయాపి తదుపాదానేచ్ఛాభావాత్ క్రియైవ భవతి - న చ కర్తారం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం - భవత్పక్షే శేషిత్వస్యానిరూపణాత్ - న చ పరోద్దేశప్రవృత్తికృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి తత్ప్రతిసమ్బన్ధి శేషిత్వమ్ ఉచ్యతే - విధానతికృతేరశేషత్వేన తాం ప్రతి తత్ప్రధ్యస్య శేషిత్వాభావాత్ - న చ పరోద్దేశ ప్రవృత్త్యర్హతాయాః శేషత్వేన పరశ్శేషీ - ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్ - విధానస్యాపి కృతోద్దేశ ప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ - ప్రధానస్య కృత్యపోషణేపి స్వోద్దేశేన ప్రవర్తత ఇతి చేన్న - కృతోపి హి ప్రధానపోషణే స్వోద్దేశేనైవ ప్రవర్తతే - కార్యస్వరూపస్యైవ నిరూపణాత్ కార్య ప్రతిసమ్బన్ధీ శేషః తత్ప్రతి సమ్బన్ధీ శేషిత్వమ్య సంగతం - నాపి కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం - పురుషస్య కృత్యారమ్భప్రయోజనమేవ హి కృతిప్రయోజనం - న చేచ్ఛా విషయః - స్వాభిష్టత్వాతిరేకి కృత్యుద్దేశ్యత్వానిరూపణాత్ కృతిసాధ్యతా కృతిప్రధానత్వ స్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ -

౧౫౭ - నియోగస్యాపి నాపూర్వాదిషు విషయభూత సుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యోన్యత్వాత్ తత్సాధనతయైవేష్టత్వం కృతిసాధ్యత్వం చ - అత ఏవ హి తస్య క్రియాతిరిక్తతా - అన్యథా క్రియైవ కార్యం స్యాత్ - స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేన యజాదివాచ్యం కార్యం స్వర్గసాధనమేవేతి క్షణభంగి కర్మాతిరేకి స్థిరం స్వర్గసాధనమపూర్వమేవ కార్యమితి స్వర్గసాధనతోల్లేఖేనైవాపూర్వవ్యుత్పత్తిః - అతః ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్య అనన్యార్థత్వనిర్వాహణాయ అపూర్వమేవ పశ్చాత్స్వర్గసాధనం భవతీత్యుపపాద్యం - స్వర్గకామపదాన్విత కార్యాభిధాయి పదేన ప్రథమమనన్యార్థతానభిధానాత్ సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోన్యస్యానన్యా

ర్థతా॥ నేతి॥ నహి ఘటార్థం దణ్డచక్రాదికం ఘట ఇతి భావః - శేషిత్వపక్షం దూషయతి॥ న చేత్యాదినా॥ ఉద్దేశ్యత్వస్యైవేతి॥ ఉద్దేశ్యనిరూపణస్యోద్దేశ్య సాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయ ఇత్యర్థః। అయోగవ్యవచ్ఛేదే అతివ్యాప్తిమాహ॥ ప్రధానేతి॥ అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేవ్యాప్తిమాహ॥ న కృతోపి హీతి॥ కార్యప్రతిసమ్బన్ధి ప్రతిసమ్బన్ధిత్వే వ్యత్మాశ్రయమాహ॥ కార్యేతి॥ ప్రయోజనమ్ పక్షం దూషయతి॥ నాపీతి॥ పురుషస్యేతి॥ న హి ప్రయత్నస్యైతన ఇతి భావః। కృతిసాధ్యతాః కృతి ప్రధానత్వ స్వరూపప్రశిష్య దుర్నిరూపత్వేపి విశిష్టలక్షణాసిద్ధిరితి భావః -

౧౫౭ - అథ సాక్షాదిష్టత్వం తన్మూలకృతిసాధ్యత్వమపి వ్యవస్యతి॥ నియోగస్యేతి॥ ఉపపాదయతి॥ అత ఏవేతి॥ విపక్షే బాధకమాహ॥ అన్యథేతి॥ ఉక్తం వివృణోతి॥ స్వర్గేతి॥ ఆత్మసిద్ధ్యనుకూలస్యేత్యాది గ్రన్థార్థమాశఙ్క్యాహ॥ అత ఇతి॥ అత ఇత్యపేక్షితం వివృణో[illegible]॥ స్వర్గేతి॥ ఏకపదశ్రవణే క్రియైవ ప్రతీతా సమభివ్యాహారే స్వసాధనతయైవేత్యర్థః॥ వ్యుత్పత్తావేవ సాధనతోల్లేఖః - వ్యుత్పన్నస్య త్వనన్యార్థతా ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ॥ సుఖేతి॥ సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాత్ స్వత ఇష్టత్వేన కృతిసాధ్యత్వమయుక్తం - తత్సాధనత్వాభావాత్ పరమ్పరయేష్టత్వేనాపి కృతిసాధ్యత్వమయుక్తమిత్యర్థః। ఉక్తదోషపరిహారాయ నియోగస్య సుఖరూపత్వమాశఙ్క్య నిరస్యతి॥ అపి చేతి॥ సుఖాన్తరం భావి సుఖాత్ స్వర్గసుఖవదితి భావః। స్వానుభవే లోకే

ర్థస్య కృతిసాధ్యతా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ - అపి చ కిమిదం నియోగస్య ప్రయోజకత్వం సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతి చేత్ - కిం నియోగః సుఖం సుఖమేవ హ్యనుకూలం - సుఖాన్తరవన్నియోగాన్తరవదాప్యాయం విషయేణం సుఖాన్తరమితి చేత్ ॥ [illegible] స్యానుభవశ్చ [illegible] విషయవిశేషానుభవ సుఖవన్నియో [illegible] సుఖ [illegible] తా [illegible] - నాస్తి నియోగస్య పురుషార్థతా [illegible] ప్రతిపాదనా [illegible] పురుషార్థత్వవా శాస్త్రం [illegible], నాక్యం [illegible] సుఖాదిసా [illegible] ప్రతిపాదనాత్ - నాపి వైదికం - తేనాపి స్వర్గాదిసాధన [illegible] ప్రతిపాదనాత్ - నాపి నిత్యనైమిత్తిక [illegible] పూర్వాపూర్వోత్పత్తి [illegible] పూర్వస్య [illegible] సుఖాది [illegible] ఫలస్య [illegible] వ్యతిరేకేణ నియోగరూపాసుఖా [illegible] నియోగః సుఖమిత్యత్ర న కించన ప్రమాణముపలభామహే - అ [illegible] స్వర్గాదిసుఖ ప్రకారకీర్తనవన్నియోగరూపసుఖ ప్రకారకీర్తన [illegible] దృష్టచరః ॥

౧౫౭- అతో విధివాక్యేష్వపి ధాత్వర్థస్య కర్త్రా [illegible] సాధ్యతామాత్రం [illegible] నుశాసనసిద్ధమేవ లిఙాదిర్వాచ్యమిత్యధ్యవసీయతే - ధాత్వర్థస్య చ యాగాదేః [illegible] దేవతాన్తర్యామి పరమపురుష సమారాధనరూపతా - స [illegible] త్వాత్ప్రభువ [illegible] ఫలసిద్ధిరితి ఫలమత ఉపపత్తేరితి [illegible] ప్రతిపాదయిష్యతే - అతో వేదాన్తాః [illegible] నిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తి బ్రహ్మోపాసన ఫలాన [illegible] రత్యేవ సిద్ధమ్॥ [illegible] కర్మణ్యపి కేవలస్య కర్మ [illegible] ఫలత్వోపదేశాత్ అక్షయఫల [illegible] వాయుశ్చాన్తరిక్షం [illegible] మస్తవ్యమ్॥

౧౫౮. అతః కేవలానాం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య చ అనన్త స్థిరఫలత్వాత్తన్నిగమయఫల బ్రహ్మవిచారారంభో యుక్త ఇతి స్థితమ్॥

కవాక్యం వేదేచ [illegible] నైమిత్తికవా [illegible] సమానమిత్యుక్తం - యోగ్యానుపలబ్ధి [illegible] నియతేతి ॥ ఫలస్య నియతత్వమవగతిసిద్ధత్వం - నియో [illegible] కఫలస్యేత్యనేనాం [illegible] యజ్ఞాద్యపూర్వస్యదాసః - అర్థవాదశ్చాన్యస్తు [illegible]

౧౫౯- అథకృతిసాధ్యత్వాదపి ఫలదస్యేతి ॥ అన్యత్రేతి ॥ [illegible] స్వరసాత్ ఉక్త విధేః పురుషార్థపర్యన్తత్వాయ ఉక్తపరమ్పరయా పురుషార్థ [illegible] త్వాయ ధా త్వర్థ [illegible] కార్యస్య నాద్యతే [illegible] పూర్వస్య [illegible] దూషితమ్ - అతఇతి - అతిస్సుఖరూపత్వ [illegible] త్వాత్ - పరమ్ప [illegible] పురుషార్థపరత్వ [illegible] తా - ధాత్వర్థస్య చేతి - యజ్ఞాదేః పూజా [illegible] శేషణసిద్ధి [illegible] - అతఇతి - అతిస్సిద్ధత్వేప్యత్ర [illegible] పిఫలయోః సిద్ధః - విశేష్యసిద్ధి [illegible] [illegible] వృత్తినిధానం [illegible] ॥

౧౬౦- అధికరణార్థముపసంహరతి అత ఇతి - [illegible] ఆనారమ్భ [illegible] తి సంశయః - సిద్ధత్వే [illegible] ర్వపక్షః సద్భావాత్ సిద్ధాన్తః - ప్రారమ్భ [illegible]

కింపునస్తద్బ్రహ్మ, యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ.

జన్మాద్యస్య యతః ॥ ౨ ॥

జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రళయమ్. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. అస్య, అచిన్త్యవివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞమిశ్రస్య జగతః, యతః, యస్మాత్ సర్వేశ్వరాన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాత్ సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్దాద్యన

---

౧. అథానన్తరసంగతిమాహ ॥ కింపునరితి ॥ సకలేతరత్రివర్గత్యాగసత్యాగపూర్వకం యజ్జిజ్ఞాస్యముక్తం తన్నిరతిశయబృహత్త్వమ్ కింలక్షణకమిత్యర్థః. అగ్నిస్సర్వా దేవతాః, ఆపో వా ఇదగ్ంసర్వం, బ్రాహ్మణో వై సర్వా దేవతాః, నకిరిన్ద్ర త్వదుత్తరః, ఇత్యాదినామగ్న్యాదీనాం ప్రత్యేకం నిరతిశయబృహత్త్వేన ప్రతిపాదయతాం వాక్యానాం వ్యక్తలింగకర్మవిధిశేషత్వాత్తేషామన్యపరత్వాత్ అనన్యపరసృష్టిప్రళయప్రకరణేషు నిరతిశయబృహత్త్వేనోక్తం వస్త్వేవ ముముక్షూణాం జిజ్ఞాస్యమితి యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతేరభిప్రాయ ఇతి సూత్రాభిప్రాయమితి భావః.

సూత్రముపాదత్తే ॥ జన్మాద్యస్య యతః ॥

ప్రథగ్వాక్యస్య సాపేక్షత్వే వాక్యార్థబోధనాయోగాత్ సమస్తస్యాపి యస్య సశక్యత్వాత్ ప్రథమం పదం పృథగ్వ్యాచష్టే ॥ జన్మాదీతి ॥ ఏకవచనతాత్పర్యద్యోతనాయేతికరణమ్. తత్రైకవచనం సమాహారస్య లక్షణత్వద్యోతనాయ. అస్య ద్వైకతరవైయర్థ్యాత్ లక్ష్యబహుత్వశ్రుతిస్స్వరస్యసిద్ధస్స్యాత్. సమాహారద్వన్ద్వః. న చ విగ్రహాధికరణన్యాయవిరోధః. తత్ర ప్రాధాన్యోదుద్దేశ్యవిశేషణస్యైకత్వస్య వివక్షితత్వాత్. అన్యథా అప్రసక్తతాయామప్యుద్దేశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. న జన్మనో లక్షణాన్తర్భావః, బహువ్రీహౌ తస్య పదార్థప్రాధాన్యేన జన్మనో బహిర్భావాభిప్రాయాత్. తద్గుణేతి ॥ లమ్బకర్ణవత్సర్వాదినివచ్ఛేదిత్యయం వ్యాచష్టే ॥ అస్యేతి వ్యాఖ్యేయపదోపాదానమ్. భూతశబ్దేన కార్త్స్న్యేన శిష్యతే. పిత్రాతమిమానీతిపదం జగద్వైచిత్రీపరమ్, అథానతాపరత్వే జిజ్ఞాస్యత్వవిరోధాదితి సూత్రకృద్వివక్షితత్వాభిప్రాయేణ ప్రథమం చిదచిన్మిశ్రజగద్వైచిత్ర్యమాహ ॥ అచిన్త్యేతి ॥ జీవకర్మానుకూలతయా చిన్తయితుమశక్యత్వేన శక్యమ్. ఆకాశవాయ్వాదిసమష్టిరూపేణ వివిధమ్. తద్వ్యష్టిభిశ్చ విచిత్రమ్. చిద్వైచిత్ర్యమాహ ॥ నియతేతి ॥ ప్రతిపదం వ్యాచష్టే ॥ యస్మాదితి ॥ పఞ్చమీవిభక్తివచనస్తరసాధారణ్యాద్యస్మాదిత్యుక్తమ్. అనువాదరూపయచ్ఛబ్దస్య ప్రాపకసిద్ధాన్తాపేక్షత్వాత్ ప్రాపకకారణవాక్యశోధకవాక్యసిద్ధకారణత్వస్య ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయా చ జిజ్ఞాస్యత్వస్య చోపయోగిగుణజాతమాహ ॥ సర్వేశ్వరాదిత్యాదినా ॥ తత్ర జ్ఞానానన్దేతి జ్ఞేయత్వప్రాప్యత్వోపయోః, పరస్మాదితి చ ప్రా

త్తుం శక్యతే, నవేతి- కిం ప్రాప్తమ్- నశక్యమితి- నతావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి- అనేకవిశేషణ వ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వ ప్రసక్తేః- విశేషణత్వం హి వ్యావర్తకత్వమ్- నను దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్ర విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే, ఏవమత్రాప్యేక మేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవమ్- తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతేః ఏకస్మిన్నేవ విశేషణానా ముపసంహారః- అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానే

॥ నశక్యమితి॥ జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం విశేషణతయా ఉపలక్షణతయా వేతి కల్పద్వయం ప్రథమం దూషయతి॥ నతావదితి। కుత ఇత్యత్రాహ॥ అనేకేతి॥ ఘంటాపథ ప్రసక్తేరిత్యత్రాహ॥ విశేషణత్వమితి॥ విశేష్య వ్యాఖ్యయా చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహారస్తు నైవమితి। ఉపసంహారః ఏకస్యవస్తునః- అన్యథా నానాత్వే ఐక్యబుద్ధ

బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విధేయమ్, యథా యత్ర సారసః స దేవదత్తకేదార ఇత్యుక్తే న సారససంబన్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వ ముక్తం స్యాత్, తద్వదితి వ్యాసార్యైరుక్తమ్.

నను ఈశ్వరస్య లక్షయితవ్యే తస్య తదసాధారణసార్వజ్ఞ్యాది ప్రతిపాదక సత్యజ్ఞానాదివాక్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వేన కిమర్థం లక్ష్యత ఇతి చేత్- ఉచ్యతే- స్వరూపేణ స్వభావస్య లక్ష్యత్వే తదపేక్షయా బహిష్ఠతయా విభూతేరసాధారణ్యాభావేన ప్రతీయేత- సర్వాదివిషయభూతతయా విభూతౌ స్వరూపే లక్ష్యమాణే విభూతేః స్వాన్యాదేవ యుక్త సర్వజ్ఞత్వాది గుణానాం జిజ్ఞాస్యత్వం నైవ సిద్ధ్యతి. విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యత్వాభావ ఉపాస్యత్వే విభూతి సూత్రితౌ. న చైవమపి కృత్స్న విభూతే ర్జిజ్ఞాస్యత్వాభావో న సిద్ధ్యతి, పాద్విభూతే ర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాదితి చేన్న. యతో వా ఇమానీతి ప్రళయవాక్యే నపరిచ్ఛేదేన ముక్తప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో వివక్షితత్వాత్, నిత్యవిభూతి విశిష్టస్యైవ ముక్తప్రాప్యత్వాత్, నిత్యవిభూతేరపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః- ఏవంచ జగత్కారణత్వ లక్షణం విశిష్టనిష్ఠం సత్యజ్ఞానాది లక్షణం తు విశేష్యనిష్ఠమితి భేదః. ఏవమేవ వ్యాసార్యైరుక్తమ్-

అత్ర యత ఇతి పఞ్చమీ హేతుప్రతిపాదికా- యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వాత్- అనువాదస్య ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థ పరత్వాసంభవాత్- ప్రాపకవాక్యస్యైకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం, తత్తేజో సృజత ఇతి నిమిత్తోపాదానత్వయోః ప్రతిపాదనాత్. తదనువాదిని లక్షణవాక్యే తత ఇతి పదముభయపరమితి వ్యాసార్యైరుక్తమ్- నచ హేతౌ పఞ్చమీ న నిమిత్త ఇతి శఙ్క్యమ్- అకర్తరి ఇతి సూత్రే విచారకభేదాదితి భాష్యనిర్దేశేన భాషా గుణేఽస్త్రియా మిత్యత్ర విభాషేతి యోగవిభాగస్యావశ్యకతయా తతః హేతు పఞ్చమ్యుపపత్తేరితి ద్రష్టవ్యమ్.

త్వ మపరిహార్యమ్- అత్ర త్వన్యేనైవ విశేషణేన లిలక్షయిషితత్వా త్ బ్రహ్మణః ప్రకారాన్తరేణైక్య మనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వ మవర్జనీయమ్- బ్రహ్మశబ్దైక్యాదత్రాప్యైక్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న- అజ్ఞాత గోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదైక్యేఽపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తి బహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్త్యోఽపి బహుత్వస్స్యాత్- అతఏవ లిలక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయలక్షణత్వమప్యనుపపన్నమ్—నాప్యుపలక్షణత్వేనలక్షయన్తి- ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః- ఉపలక్షణానా మేకేనాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం యథాయం సారసస్సదేవదత్తకేదార ఇత్యాదిషు—ననుచ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి- న. ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణ వాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్- అతో నలక్షణతో బ్రహ్మప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి-

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే-జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయైరుపలక్షణభూ

భావే- పక్షే దోషమ్యాహ॥ అత్రత్వితి॥ అవర్జనీయమ్- ఏకమేవాద్వితీయమి త్యాదావపి విశేషణభేదాత్ బహుత్వమేకో వ్రీహిరితి వత్స్యాదితి భావః- నపరం ప్రత్యక్షాదేరేవైక్యధీః, అపితు శాబ్దీ చేత్యాశఙ్క్యాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ ఏకవచనాన్తపదనిర్దిష్టస్య ఖణ్డత్వాదినాఽనేకత్వనిశ్చాయి, తత్ర శాబ్దమైక్యం ప్రత్యక్షాదిబాధితమితి నశక్యంవక్తుం, అప్రత్యక్షవిషయేణాపిఖణ్డత్వాదినా విశేష్యబహుత్వ ప్రతీతిరిత్యర్థః- ప్రత్యేకంవా సంభూయవాలక్షణత్వమితివికల్పం మత్వాపూర్వకల్పః ప్రత్యుక్తః, అథ ద్వితీయం దూషయతి॥ అతఏవేతి॥ ఏకైకస్య విశేషణస్య ప్రత్యక్షావిరోధేన వ్యావర్తకత్వేనప్యుత్పత్తే రిత్యర్థః- అథోపలక్షణపక్షం దూషయతి॥ నాపీతి॥ కథం తృతీయాకార ప్రత్యవేక్షిత్యత్రాహ॥ ఉపలక్షణానామితి॥ దేవదత్తసంబన్ధో లక్ష్యాకారః, కేదారత్వం ప్రాక్ప్రతీతాకారః, సారససంబన్ధ ఉపలక్షణభూత ఇత్యర్థః- తృతీయాకారధీరస్త్వితి చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సత్యత్వాదికం విశేషణం చేదుక్తదోషస్స్యాత్, ఉపలక్షణం చేత్ తృతీయాకారజ్ఞానార్థం యతో వా ఇత్యాది వాక్యసాపేక్షత్వాదన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః- అతఏవోపసంహారః-

ఏవమితి॥ సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేత స్తత్పరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥ ఉపలక్షణభూతైరితి॥ చరమోక్తస్య నిష్ఠత్వాదిత్య

త్త్యైక్యబుద్ధిః ప్రతిపత్తుం శక్యతే- న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మాప్రతిపత్తిః. ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ. బృహతేర్ధాతోస్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః యతో వేత్యాదిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధజన్మాదికారణమనూద్యతే. ప్రసిద్ధిశ్చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజత ఇత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన. తదపి సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యాద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాత్ జగజ్జన్మస్థితిలయాః బ్రహ్మణో జన్మస్థితిలయానాం నిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేత్యుపలక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వవిచిత్రశక్తిత్వాద్యనవధికాతిశయబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథా ప్రతిపన్నస్యోపలక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్త్యానుపపత్తిః.

ముక్తమ్- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం తత్స్వరూపైక్యముపలక్షణమ్- స్వరూపాకారాప్రతిపత్తిమాశఙ్క్య నిరస్యతి॥ న చేతి॥ ఉపలక్ష్యాకారమాహ॥ ఉపలక్ష్యమితి॥ కథం నిరతిశయబృహత్త్వస్య ప్రతిపత్తిః? బృహతేరితి॥ మనినస్త్వేతి హ్యాకాశః- ఉపలక్షణాకారమాహ॥ తదితి॥ కేదారస్య సారసేనేవ బ్రహ్మణ ఉపలక్షణాకారేణ కస్సంబన్ధః, ఉపాదానభూతబ్రహ్మణోఽన్యస్య నిమిత్తత్వే బాహ్యమతప్రసఙ్గ ఇతి శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ తృతీయాకారాక్షేపకం వాక్యము పవతారయతి॥ యతో వేత్యాదినా। తతేతి కేచిత్తాహ॥ ప్రసిద్ధిశ్చేతి॥ నిమిత్తోపాదానకారణత్వం పదానామన్వయేన దర్శయతి॥ తదపీతి॥ తేన ఫలితం సమ్బన్ధమాహ॥ తస్మాదితి॥ హేతుహేతుమద్భావసంబన్ధః. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ॥ జగదితి॥ ఉపలక్ష్యేత్యాదేరర్థః- నిరతిశయబృహత్త్వముపలక్ష్యమ్- తదేకదేశరూపబ్రహ్మత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యభిసన్ధిః. దేవదత్తకేదారత్వముపలక్ష్యమ్- కేదారత్వమాత్రం హి ప్రాక్ప్రతీతః- న చ దేవదత్తసంబన్ధమాత్రముపలక్ష్యమ్- అతిప్రసఙ్గాత్. ఉపలక్షణాకారమాహ॥ జగదితి॥ ప్రాగుక్తం శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ వ్యతిరిక్తాకారాన్తరం చ వివక్షన్ తస్యాక్షేపకం వాక్యం చావతారయతి॥ యతో వేత్యాదినా॥ వివక్షితమాకారాన్తరమాహ॥ జగదితి॥ పూర్వవదన్వయః.

జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేऽపి న కశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లిలక్షయిషితే పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం న భేదమాపాదయతి. విశేషణానామేకాశ్రయతయా తదేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్. శ్యామత్వాదయ స్త్వవిరోధాదేవైకవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి. అత్ర తు కాలభేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః.

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. అత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనమ్, తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తౌ. నామాన్తరభజనార్హావస్థా

అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి॥ జగజ్జన్మాదీనామిత్యాదినా॥ జ్ఞానాదిస్వరూపభూతం తం తద్వ్యవచ్ఛేదకం విశేషణం. అపవాదకాభావే విశేషణభేదాద్విశేష్యభేదక ఇత్యత ఆహ॥ లక్షణేతి॥ స్వవిరోధివ్యావృత్తమిత్యనేన తద్భిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తిః. బహుత్వాదపవాదకాభావేऽపి విశేషణస్వరూపవిరోధస్యేత్యత్రాహ। అజ్ఞాతేతి॥ అయం గ్రన్థస్సంశయవిషయః. దేవదత్తః శ్యామ ఇత్యాదిక ముదాహరణ మభిప్రేతమ్. అజ్ఞాత ఇత్యప్రత్యక్షే. అప్రత్యక్షవిషయమపి శాస్త్రగవాక్యవిశేష్య బహుత్వప్రతీతౌ [illegible] విశేష్యభేదాపాదకత్వం శ్యామాద్యనేకవిశేషణయోః న ప్రత్యక్షే యత్ర [illegible] ఇతి [illegible] పూర్వపక్షే [illegible] ప్రతిపత్తవ్యమ్, అప్రత్యక్షేऽపి సదాదపి దేవదత్తాదివాక్యాదిష్వవిశేషణభేదేऽపి విశేష్యైక్యప్రతీతేర్న ప్రత్యక్షే బహూనామేవ విశేష్యైక్యం కింతు శబ్దేऽపీతి నిశ్చేతుం శక్యమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షప్రాప్యస్య విభాగవిరహాద్విశేష్యబహుత్వ [illegible] నియామకమిత్యత్రాహ॥ విశేషణానామితి॥ అత ఏవ [illegible] దృష్టసజాతీయవిశేషణభేదస్య విశేష్యైక్యప్రతీత్యవిరోధాదిత్యర్థః. సమత్వే ఐక్యనియామకముక్తం, విషమత్వే బహుత్వనియామకమాహ। శ్యామేతి। విషమత్వమప్యాహ॥ అత్రేత్యేతి॥ విశేష్యబహుత్వే కాలభేదాత్ [illegible] కార్యేషు జన్మాదీనామవిరోధో వాచ్యస్సత్త్వే విషమత్వే తుల్యత్వే [illegible] ఇత్యర్థః.

అథ సత్యాదివాక్యస్య స్వరూపలక్షణపరత్వం ప్రాగుక్తమేవ న్యాయతో నిరూపయితుం ప్రకరణం చాహ॥ యతో వా ఇత్యాదినా॥ అనేన ప్రాప్తకవాక్యం వివక్షితమ్. కథం వ్యావృత్తాభిధానమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ నిరుపాధికత్వేన స్వరూపతో ధర్మతశ్చ [illegible] వివక్షితః. వ్యావర్త్యమాహ. తేనేతి॥ అపిద్వయోర్యా

న్యూనకోపయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్। జ్ఞానపదం నిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారమాహ। తేన కదాచిత్సఙ్కుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః। అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ। సగుణత్వాత్ స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చానన్త్యమ్. తేన పూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాః సాతిశయస్వరూపస్వగుణా నిత్యా వ్యావృత్తాః। విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్। తతః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన వాక్యేన జగజ్జన్మాదివాదావగతస్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయణమ్।

అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.

యే తు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి, తన్మతే బ్రహ్మజి

ప్రవృత్త్యసంభవం దర్శయతి॥ నాపీతి॥ జ్ఞానేతి॥ స్వరూపతో ధర్మతశ్చ నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారః। ఏకశబ్దః ప్రదేశభేదేన జాడ్యవ్యుదాసకః। తద్వ్యావర్త్యమాహ॥ తేనేతి॥ అనన్తేత్యాది॥ సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం వస్తుపరిచ్ఛేదః। ఇదం స్వరూపస్యైవ న గుణానామ్। ... స్వభావప్రకర్షో వా। ... కాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః। స తు గుణానామప్యస్తి। ... స్వభావప్రకర్షాత్॥ సాతిశయేతి॥ స్వరూపమణుత్వాత్, గుణాశ్చ జగద్వ్యాపారవిషయత్వాభావాత్ సాతిశయాః। పారతన్త్ర్యచ్ఛన్నత్వాత్ ... యోః పరస్మిన్నవిశేష్యతే। వ్యావృత్తిసిద్ధౌ హేతుమాహ॥ విశేషణానామితి॥ సత్యాదివాక్యార్థం నిగమయతి॥ తత ఇతి॥ స్వరూపమసాధారణాకారః। వస్తుశబ్దేన విశిష్టం వివక్షితమ్। అన్యోన్యాశ్రయస్య పరిహృతిం దర్శయతి॥ తత ఇతి॥ కారణత్వశక్తితదాశ్రయస్య ... లక్షణవాక్యపూర్వకత్వాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః। సత్యత్వాదిజన్మాదివత్ ... విశిష్టలక్షణత్వాసుపపత్తిశ్చార్థసిద్ధా। విశిష్టం హ్యుపాస్యం ప్రాప్యం చ। తస్యైకీకరణం చ తద్విజిజ్ఞాసస్యేతి హ్యుక్తమ్। విశిష్టలక్షణం చ జన్మాద్యేవేతి। అధికరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ అతః ఉపలక్షితతయా విశేషణతయా చ లక్షణత్వోపపత్తేః॥ నిరవద్యమితి॥ జిజ్ఞాస్యస్య హేయప్రత్యనీకత్వమ్। అనన్తగుణపరయోగి ... ధర్మాకారవిశిష్టం యత ఇత్యనూద్యత ఇతి సూత్రకృదభిప్రాయ ఇతి భావః। సర్వజ్ఞత్వాదికం కారణత్వాక్షిప్తమ్।

అథ సూత్రద్వయస్య పరపక్షసంగతిమాహ॥ యే త్వితి॥ కథమిత్యత్ర

జ్ఞాసా, జన్మాద్యస్య యత ఇత్యస్య సంగతం స్యాత్. నిరతిశయబృహత్ బృంహణంచ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్. తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణమ్. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. భ్రమమూలమజ్ఞానం, అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే. ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్. తుచ్ఛతైవ స్యాత్.

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్, తద్ధి నవాక్యప్రతిపాద్యమ్, అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశ

హ॥ నిరతిశయేతి॥ బృహతి బృంహయతి బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చేతి శ్రుతిస్మృతీ అభిప్రేతే. ఉత్తరసూత్రాణామపి తథాత్వమాహ॥ ఏవమితి॥ తర్కశ్చేతి॥ తర్కశబ్దోనుమానపరోనుగ్రాహకన్యాయపరో వా. పరపక్షేపి నిర్విశేషత్వాసిద్ధిమాహ॥ జగదితి॥ స్వోత్ప్రేక్షాపక్షే మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయశ్రుతీనాం, నిస్సరన్తి యథా కటకముకుటేత్యాదిస్మృతీనాం, జన్మాది పరిణామాదిత్యాది సూత్రాణాంచ, ఏతదననుగుణత్వాదితి భావః. నిర్విశేషసిద్ధిమనుపపాదయతి॥ భ్రమేతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ సాక్షిత్వమిత్యాది॥ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః. ధర్మిస్వరూపమ్॥—

అథావాన్తరసంగతిమాహ॥ జగజ్జన్మాదీతి॥ వాక్యేతి॥ సామాన్యేన శబ్దవేద్యత్వే సిద్ధేపి శబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధిరితి భావః. నిమిత్తేనుమితే తదనువాదరూపోపాదానత్వవిధినా శాస్త్రవైయర్థ్యాన్నానుమానం నిరసనీయమితి చేత్, నిమిత్తమనువదత ఆగమస్య ప్రాపకానుమానసాపేక్షత్వేన తద్విరుద్ధోపాదానతాప్రతిపాదనాసంభవాత్. న చాగమవిరోధేనానుమిత్యనుదయః. తర్కరూపధర్మిగ్రాహకానుమానస్య తద్గతోపాదానత్వాదిధర్మవిధాయకాగమోపజీవ్యత్వేన బలీయస్త్వాత్. ఆగమోపజీవినోప్యనుమానస్య

(౧౩౪)

భాష్యమ్

శాస్త్రయోనిత్వాత్ ।

శాస్త్రం యస్య యోనిః, కారణం ప్రమాణం, తచ్ఛాస్త్రయోని, తస్య భావ శ్శాస్త్రయోనిత్వమ్ । తస్మాత్ । బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య, తద్యోనిత్వం బ్రహ్మణః । అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణ శ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మ యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాది వాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః ।

నను శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో న సమ్భవతి । ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః । అప్రాప్తే తు శాస్త్రమర్థవత్ ।

కిం తర్హి తత్ప్రమాణమ్? న తావత్ ప్రత్యక్షమ్ । తద్ధి ద్వివిధమ్, ఇన్ద్రియసంభవం యోగసమ్భవం చేతి । ఇన్ద్రియసమ్భవం చ బాహ్యసమ్భవ మాన్తరసమ్భవం చేతి ద్విధా । బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసంనికర్షయోగ్యస్వవిషయబోధజననానీతి న సర్వార్థసాక్షాత్కారతన్ని

తద్విరోధనుదయః । ఆగమోపజీవ్యేన త్వనుమానేన విరుద్ధస్యాగమస్యైవ బాధః । యథా గ్రావాణః ప్లవన్త ఇత్యాదేః ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య తేన బాధః । అతోంశేను వాదోంశ బాధ ఇతి శాస్త్రవైయర్థ్య పరిహారాయారమ్భః । న చానుమానోక్తిరాగమానుగ్రాహకతయేతి యుక్తమ్ । ఆగమప్రామాణ్య సిద్ధాన్తస్య సిద్ధేః, తత్సిద్ధావాప్త ప్రతీతాగమ మానత్వసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయాత్ । అతోధికరణమారమ్భణీయమ్ ।

సూత్రమనుపాదత్తే ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥ వ్యాచష్టే ॥ శాస్త్రమితి ॥ కారణశబ్దస్యోత్పత్తి జ్ఞప్తి హేతుసాధారణ్యాదాహ ॥ ప్రమాణమితి ॥ కారణపర్యాయ శబ్దస్య కథం మానవాచిత్వ మిత్యత్రాహ ॥ బ్రహ్మజ్ఞానేతి ॥ పఞ్చమ్యన్తస్య సాధ్యాన్వయం దర్శయన్ సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాం చ పరిహరన్ వ్యాఖ్యార్థమాహ ॥ అత్యన్తేతి ॥ స్వరూపస్య లిఙ్గస్య చేన్ద్రియసంబన్ధాభావోత్యన్తాతీన్ద్రియశబ్దేనాభిప్రేతః । ఇతరావిషయత్వం వివక్షితమితి న సాధ్యావిశిష్టతేత్యర్థః । పూర్వసూత్రే సాధ్యమేవాత్రాపి సాధ్యమిత్యేవకారాభిప్రాయః ।

పూర్వపక్షం చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ మానాన్తరవేద్యత్వే కథం శాస్త్రవేద్యత్వమిత్యత్రాహ ॥ అప్రాప్త ఇతి ॥ బుభుత్సితగ్రాహిత్వేన జ్ఞాతావపూర్వార్థ బోధనానుపపత్తి స్తు శబ్దాభిప్రేతా ।

సిద్ధాన్త్యేకదేశీ చోదయతి ॥ కిం తర్హీతి ॥ సన్నికర్షో దేశాసత్తిః । విద్యమానశబ్దేన కాలసంనికర్షసిద్ధిః । యోగ్యత్వం స్వభావసన్నికర్షః । స్వశబ్దే

ర్మాణసమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యాన్తరమ్. ఆన్తర సుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్ర వృత్త్యనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యమ్. భావనాప్రకర్ష పర్యన్తజన్మనస్త స్య విశదావభాసత్వేఽపి పూర్వానుభూతవిషయ స్మృతిమాత్రత్వా న్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా. తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణా భావాత్. తథాసతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా. అతీన్ద్రియే వస్తుని స మ్బన్ధావధారణ విరహాన్న విశేషతో దృష్టమ్. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కార తన్ని ర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతో దృష్టమపి న లిఙ్గము పలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణ సమ్ప్ర దాన ప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తమ్. అచేత నారబ్ధ త్వం జగత ఏకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తమ్. సర్వం హి ఘటాది కా ర్యం తదుపాదానోపకరణ సమ్ప్రదాన ప్రయోజనా భిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. అచేతనారబ్ధ మరోగం స్వశరీర మేకచేతనాధీనం చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వమ్. ఉచ్యతే. కిమిదమేకచేత నాధీనత్వమ్. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వమ్. దృష్టాన్తో హి సాధ్యవికలః స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీర మేకచేతనాయత్తోత్ప త్తిస్థితి. తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేత నానామదృ ష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కించ శరీరావయవినస్సావయవ

న చక్షురాదికం ప్రతి శబ్దాద్యన్యాసః॥ నాపీత్యాది॥ అనుభూతానధికవిషయ త్వే దూషణమాహ॥ భావనేతి॥ అధికవిషయత్వం దూషయతి॥ తదతిరిక్తేతి॥ కా రణమిన్ద్రియసంబన్ధః. తత్సద్భావే దూషణమాహ॥ తథేతి॥ నాపీతి॥ స్వమతే సిద్ధాన్త్యేకదేశినం మీమాంసకం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ బోధయతి॥ [illegible]కం ప్రదానం భోక్తా. ప్రయోజనం వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వే హేత్వన్తరమాహ॥ అచేతనేతి॥ ఉభయత్ర దృష్టాన్తమాహ॥ సర్వం హీతి॥ ప్రథమహేత్వసిద్ధిం పరిహ రతి॥ సావయవేతి॥ పూర్వపక్ష్యేకదేశిమతం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి॥ ఉ చ్యత ఇత్యాదినా॥ కింశబ్దః. తదాయత్తత్వముత్పత్తిస్థిత్యోః ప్రవృత్త్యా వా, ఉ త్పత్తిస్థిత్యోశ్చ తదిచ్ఛాధీనత్వేఽభిమతే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికల ఇతి సిద్ధాన్త్యా శయేనాదృష్టాధీనత్వే దూషణముక్తమ్. స్థితిం పృథగ్దూషయతి॥ కించేతి॥ ప్రా

సమవేతతారూపా స్థితి రవయవసంశ్లేషవిశ్లేషవ్యతిరేకేణ న చేతనమపేక్షతే. ప్రాణనలక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వాభిమతే క్షితిజలధిమహీధరాదౌ న సమ్భవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం నోపలభామహే. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితి చేత్, అనేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలామహీరుహాదిషు వ్యభిచారః చేతనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ, ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః. న చ జీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వాసమ్భవః సర్వేషామేవ చేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణసాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్- యద్యేదానీం పృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే- ఉపకరణభూతయాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్టసాక్షాత్కారాభావేపి చేతనానాం న కర్తృత్వానుపపత్తిః- తత్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య- శక్తిమతాం సాక్షాత్కారపరిహి కార్యారమ్భోపయోగీ- శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రమేవోపయుజ్యతే న సాక్షాత్కారః. న హి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదివర్తిశక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్యమారభన్తే. ఇహ తు చేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భో నానుపపన్నః కించ యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానం చ, తదేవ తదభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్- మహీమహీధరమహార్ణవాది త్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదిజ్ఞానం చేతి న చేతనకర్తృకమ్- ఆలోక్య ఘటమణికాది సజాతీయశక్యక్రియశక్యోపాదానాదిజ్ఞానవస్తుగతమేవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసా

నం పఞ్చవృత్తిప్రాణవత్త్వమ్॥ తదాయత్తేతి॥ వ్యభిచారః- అచేతనారబ్ధత్వహేతోరిత్యర్థః- కార్యత్వహేతోస్సిద్ధసాధ్యమాహ॥ చేతనేతి॥ కించేతి॥ స్ఫుటమ్- కార్యత్వహేతోస్సోపాధికత్వమాహ॥ కించేతి॥ మహీత్యాదినా సాధనావ్యాపకత్వం, అత ఇత్యాదినా సాధ్యసమవ్యాప్తిశ్చోక్తా. వైయాకరణాభిమతకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థం బుద్ధిమత్కర్తృశబ్దః- సకర్తృకత్వసాధకస్య సోపాధికత్వకథనాత్సావయవత్వస్యాపి తత్ఫలితమ్- కృతిసాధ్యత్వరూపే కార్య

ధనే ప్రభవతి. కిఞ్చ ఘటాది కార్యమనీశ్వరేణాల్పజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేన నిర్మితం దృష్టమితి తథా విధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్నయం కార్యత్వహేతుస్సిసాధయిషితపురుష సార్వజ్ఞ్య సర్వైశ్వర్యాది విపరీత సాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతా సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తర గోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణ ప్రతిహతగతయో నివర్తన్తే. ఇహ తు సకలేతర ప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని నిఖిలనిర్మాణచతురేఽన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావ నియమాధర్మాస్సన్త్యేవావిశేషేణ ప్రసజ్యన్తే. నివర్తక ప్రమాణాభావాత్ తత్రైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమాదృతే కథమీశ్వరస్సేత్స్యతి.

అత్రాహుః. సావయవత్వాదేవ జగతః కార్యత్వం నప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః. వివాదాధ్యాసితం భూభూధరాది, కార్యం, సావయవత్వాత్, ఘటాదివత్. తథా. వివాదాధ్యాసితమవని జలధిమహీధరాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్, ఘటవత్. తనుభువనాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్, ఘటవదితి. సావయవేషు ద్రవ్యేష్విదమేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకి రూపాన్తరం

త్వే శక్యక్రియత్వాదికం ప్రయోజకమితి. కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వమాపకం చేతి॥ స్పష్టమ్.

అతస్సిద్ధసాధ్యత్వ సోపాధికత్వ విరుద్ధత్వైస్సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం సాఙ్ఖ్యపూర్వ పక్షిణో దూషయన్తీత్యాహ॥ అత్రాహురితి॥ స్వరూపాసిద్ధిశఙ్కాంవ్యుదస్యతి॥ సావయవత్వాదితి॥ కథమశక్యత్వమిత్యత్రాహ॥ భవన్తీతి॥ మహత్త్వేన క్రియావత్త్వ మూర్తత్వాభ్యాం చాణునభావాన్నాతిః. నతరాం సిద్ధసాధ్యతా. కార్యత్వం హి కృతిసాధ్యత్వమభిప్రేతమ్. నచ తత్సకర్తృకత్వే సాధ్యావిశిష్టతా. ఉపాదానాద్యభిజ్ఞసమర్థకర్తృకత్వస్య సాధ్యత్వాత్. ఉపాధింవ్యుదస్యతి॥ సావయవేష్వితి॥ సావయవత్వమితరహేతుద్వయోపలక్ష

నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతంశక్యక్రియత్వంశక్త్యుపాదా నాదిజ్ఞానత్వంచోపలభ్యత ఇతి చేత్, న- కార్యత్వేనానుమతేఽపి విషయే జ్ఞానశక్తిః కార్యానుమేయే ఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వా దినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తేచ ప్రతిపన్నే ఏవేతి న కశ్చిద్విశేషః- తథాహి- ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమి తకర్తృగత తన్నిర్మాణశక్తిజ్ఞానః పురుషోఽదృష్టపూర్వంవిచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవన మాలోక్యావయవ సన్నివేశ విశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్యతదానీమేవకర్తృస్తజ్జ్ఞాన శక్తి వైచిత్ర్యమనుమినోతి. అతస్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సిధ్యత్యేవ- కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేఽపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వకర్మానుగుణ సర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాస్థేయః- వర్ధకినానధిష్ఠితస్యవాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యపేక్షపరికర సన్నిధానేఽపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్- బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేణ తైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేతాళానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితమ్- తత ఏవ సుఖాదిభిర్వ్యభిచారవచనమపి తథైవ- న చ లాఘవేనోభయవాదిసమ్ప్రతిపన్న క్షేత్రజ్ఞానామేవ ఈదృశాధిష్ఠాతృత్వకల్పనం యుక్తమ్- తేషాం సూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్టద

ణమ్- శఙ్కతే॥ కార్యత్వేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సపక్ష ఇవ పక్షేఽప్యనుమేయ జ్ఞానశక్తిః ఇత్యర్థః- తదేవ వ్యనక్తి॥ తథాహీతి॥ అకర్తృకత్వక్రియాత్వాదిక ముపాధిః, ఉత కర్తుః, ప్రథమేన సాధ్యసమవ్యాప్తిః, ద్వితీయేన సాధనావ్యాపకత్వమిత్యర్థః- సిద్ధసాధనతాం వ్యుదస్యన్ననుమానాన్తరం చాహ॥ కించేతి॥ ధర్మాధర్మావప్యసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవకార్యకరౌ, అచేతనత్వాత్, వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరమ్- అస్యవ్యభిచారం పరిహరతి॥ బీజేతి॥ ఫలకాలకారణే సుఖాదౌ తత్కారణే మనసి చ వ్యభిచారం పరిహరతి॥ తత ఏవేతి॥ లాఘవమాశఙ్క్యాహ॥ న చేతి॥ న లాఘవాదశక్తస్య కార్యకరత్వం సిద్ధ్యత్యేకాన్తే, ఏకేనియత్ ఇత్యాది ప్రసఙ్గాదితి భావః- శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవాల మిత్యపినిరస్తమ్- సూక్ష్మవ్యవహితాద్యదర్శనాత్తేః నహి శక్తిమన్తః పరమాణవో జీవసా

ర్మణాశక్తినిశ్చయాత్ - దర్శనానుగుణ్యైవహి సర్వత్ర కల్పనా. నచ తత్రాజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయోఽస్తి - అతఃప్రమాణాన్తరతోఽనతఃసిద్ధ్యనుపపత్తిః. సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునాసిద్ధ్యన్స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కార తన్నియమనశక్తిసమ్పన్న ఏవసిద్ధ్యతి. యత్త్వనైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మవిశేషవిపరీతసాధనత్వమున్నీతం, తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనమ్. సపక్షే సదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్యాహేతుభూతానామిచ్ఛాధర్మాణాంలిఙ్గస్యాప్రాప్తేః.

ఏతదుక్తంభవతి. కేనచిత్ కిఞ్చిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తృగస్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానఞ్చాపేక్షతే. నత్వన్యాసామర్థ్యమన్యజ్ఞానఞ్చ హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవస్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సమ్బన్ధితయా దర్శనమాత్రేణాకిఞ్చిత్కరస్యార్థాన్తరాజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. కిఞ్చ, క్రియమాణవస్తు వ్యతిరిక్తార్థాజ్ఞానాదికంకింసర్వవిషయంక్రియమాణోపయోగి, ఉతకతిపయవిషయమ్. నతావత్సర్వవిషయమ్. నహికులాలాదయఃక్రియమాణ వ్యతిరిక్తం కిమపినజానాతి. నాపికతిపయవిషయమ్. సర్వేషుకర్తృషుతత్తదజ్ఞానాశక్త్యనియమేనసర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్ - అతఃకార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వానాంలిఙ్గస్యప్రాప్తిరితి నవిపరీతసాధనత్వమ్. కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవదృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠా

ష్ఠాత్కార్యాః. ఈశ్వరేతథానుపపత్తిరిత్యాహ॥ నచేతి॥ అనాప్తత్వాదనుమానాదీశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి॥ అతఇతి॥ పక్షధర్మతాఫలం జీవాన్యత్వమాహ॥ సమర్థేతి॥ కర్మకృతత్వే జ్ఞానాదిపరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి తద్వ్యావర్తనాయ స్వాభావికశబ్దః. అథకార్యత్వ హేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్వితి॥ అనై।

సపక్షేదృష్టత్వాద్ధేతుత్వం నకల్ప్యమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సత్యేవభావాభావి హేతుత్వం, తదభావాన్నేత్యర్థః. తదేవవికల్ప్య దూషయతి॥ కించేతి॥ శరీరం కార్యోపయోగీతి శఙ్కతే॥ కులాలాదీనామితి॥ అతఇత్యాది॥ మనసః

నచేశ్వరస్యాశరీరత్వా నుపపన్నమితిచేత్, న. సంకల్పమాత్రేణైవపరశరీరగతభూతవేతాళగరళా ద్యపగమవినాశ దర్శనాత్. కథమశరీరస్యపరప్రవర్తనరూ పస్సంకల్ప ఇతిచేత్. నశరీరాపేక్షస్సంకల్పః శరీరస్యసంకల్ప హేతుత్వా భావాత్. మనఏవహిసంకల్ప హేతుః. తదభ్యుపగతమీశ్వరేపి. కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తివన్మనసోపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్స శరీరస్యైవ,సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితిచేత్. న. మనసోనిత్యత్వేన దేహాపగమే మనసస్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతోవిచిత్రావయవసంనివేశవిశేషతనుభువనాది కార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞాన్ప్రభవ తీతనిఖిలభువననిర్మాణచతురో ఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యో ఽశరీరస్సంకల్పమాత్ర సాధన పరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్ర రచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరో ఽనుమానేనైవ సిధ్యతి.

అతః ప్రమాణాన్తరావిషయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మప్రతిపాదయతి. కిఞ్చ అత్యన్తభిన్నయో రేవమృద్ధిరణ్య కులాలయోర్నిమిత్తోపాదా నత్వదర్శనేన ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్యకార్యత్వానుపపత్త్యాచ నైకమేవబ్రహ్మకృత్స్నస్యజగతో నిమిత్తముపాదానఞ్చ ప్రతిపాదయితుంశక్నోతీతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః. యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మజన్మాదివాక్యం బోధయత్యేవ. కుతః. శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణః.

కార్యకరత్వే దేహాపేక్షావ్యాప్తిః. ప్రతిబన్ద్యా పరిహారోభిప్రేతో ఽశరీర ఇత్యాది పదద్వయేన. స్పర్శనస్పర్శవత్త్వం మనసి, మహత్త్వే సతి జసస్యరూపో పలమ్భశ్చక్షుషి, సావయవస్యైవకార్యారమ్భకత్వం పరమాణౌ యథాభగ్నం, తథానేకవ్యాప్తిభఙ్గపరిహారాయైకవ్యాప్తిభఙ్గోన్యాయ్యః. భోగసాధనమనస్త్వప్రయుక్తం దేహాపేక్షాయాం కార్యకృత్త్వమితిభావః॥

శాస్త్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్య గగనాదిసృష్టిప్రభృతివిషయాధిక్య మాశఙ్క్యతత్రబాధితవిషయత్వమాహ॥ కిఞ్చేత్యాదినా॥

రాద్ధాన్తమారభతే॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ విశేషవిరోధాద్యపయుక్తం విశ

యదుక్తం సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్, కార్యఞ్చ తదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకం దృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ తదుపాదానోపకరణవేదనచతురః కశ్చిదనుమేయ ఇతి. తదయుక్తమ్. మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేప్యేకదైవైకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచైకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వమ్, యేనైకదైవైకః కర్తా స్యాత్. పృథక్త్వే తేషు కార్యేషు కాలభేద కర్తృభేదదర్శనేన కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్. నచ క్షేత్రజ్ఞానాం విదిత జగన్నిర్మాణశక్త్యకార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయామనేకకల్పనానుపపత్తేశ్చైకః కర్తా భవితుమర్హతీతి. క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయా చ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాత్మాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః. నచ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిః సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీమధిరోహతః. అదర్శనాత్. క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ. కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ. అతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్యానైకాన్త్యం, పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య. సర్వనిర్మాణచతురస్యాపకస్యాప్రసిద్ధేః. బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సా

క్షితమితి గమ్యతే॥

సపక్షే తద్విపర్యయమాహ॥ పృథగితి॥ పృథక్త్వే తేషు బహుషు. వైపుల్యవ్యాప్త్యుపలక్షణమిదమ్. నియమాభావాన్మానాభావ ఇత్యధ్యాహారః. పక్షధర్మత్వలాఘవనయాభ్యాం జీవవైలక్షణ్యైకత్వే స్యాతామిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ క్షేత్రేతి॥ ఉపచితేత్యాది సపక్షవిషయమ్. పక్షధర్మతయా పుణ్యాతిశయః. విలక్షణకార్యత్వభావాన్న లాఘవనయ ఇత్యర్థః. యుగపదుత్పత్తిప్రలయో దేహానపేక్ష కర్తృత్వం న జీవే సంభవేదిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ ఇదానీం హి క్రమేణ దర్శనం న తదానీమిత్యత్రాహ॥ కార్యత్వేనేతి॥ విరోధాభావాత్. వ్యాప్తివిరోధాభావాత్. ఉక్తార్థకథనాఫలితమనుమానదూషణమాహ॥ అత ఇతి॥ ఏకకర్తృకత్వం సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వం కర్తృమాత్రం వా సాధ్యమితి వికల్పం కృత్వా ప్రథమేఽనైకాన్త్యముక్తమ్. ద్వితీయం దూషయతి॥ పక్షస్యేతి॥ సర్వనిర్మాణచతురస్యేత్యస్యోపాదానాద్వికల్పాభిప్రాయేణ ద్వితీయకోటిదూషణ

ధ్యసిద్ధసాధనతా. సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్య కస్యచిదేకస్య సా
ధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్, ఉత క్ర
మేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగ
తత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగత
త్వేఽనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్రాప్యేకకర్తృకత్వ
సాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ. కుమ్భకారో జాయ
తే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్. అపిచ, సర్వేషాం కార్యాణాం
శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన
సత్త్వాదిమూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. కార్యవైచిత్ర్యహేతు
భూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వాదయః. తేషాం కార్యాణాం త
న్మూలత్వాపాదనం తద్యుక్తపురుషాన్తః కరణవికారద్వారేణ. పు
రుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ జ్ఞా
నశక్తివతః కర్తుః కర్మసంబన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్ర
యణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః
కార్యారమ్భహేతుత్వేఽపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్తస్యాస్స
త్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసమ్బన్ధోఽవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞా ప

వ ఇత్యవగమ్యతే. తృతీయం దూషయతి॥ బుద్ధిమదితి॥ వేదాన్తినాపి ద్వారకర్తృ
త్వాభ్యుపగమాత్సిద్ధసాధ్యోక్తిర్వ్యక్తా. ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ సార్వజ్ఞ్యే
తి॥ యుగపదుత్పత్తిలక్షణం క్రమేణోత్పత్తిలక్షణం వేత్యర్థః. అత్రాపి. గోపురా
దిసపక్షేఽపి విచిత్రకార్యత్వాదనేకకర్తృకమిత్యనుమానవిరోధః. కుమ్భకా
ర ఇత్యాదినార్థోపాదానమ్. కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే తత్క్రోఃకపృ
థగుక్తిర్న వాచ్యేత్యర్థః. విశేషవిరోధమాహ॥ అపిచేతి॥ సుఖాద్యన్వయః సుఖా
ది హేతుత్వావస్థాన్వయః. సత్త్వాదిమూలత్వమ్. సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదా
నకత్వమ్. కే సత్త్వాదయ ఇత్యత్రాహ॥ కార్యేతి॥ కారణశబ్దో నిమిత్తోపా
దానపరః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తేషామితి॥ తద్గుణకోపాదానం తద్గుణకః క
ర్తాఽధితిష్ఠతీతి నిర్గుణస్య ప్రమేయస్యేత్యాది శాస్త్రసిద్ధమితి భావః. తతోఽపి
కిమిత్యత్రాహ॥ పురుషస్యేతి॥ సపక్షే సహదృష్టానాం కార్యారమ్భసుపయోగి
నామప్రాప్తిరిత్యేతత్పరిహృతమ్.॥ జ్ఞానశక్తివదితి॥ ముఖాన్తరేణ కర్మసంబన్ధ
మాహ॥ జ్ఞానశక్తీతి॥ న జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యం హేతుః. అపి త్విచ్ఛేత్యత్రా
హ॥ ఇచ్ఛాయా ఇతి॥ విషయవిశేషస్సర్గాదిః. ఉక్తదూషణాత్సాధ్యాసిద్ధిమా
హ॥ అత ఇతి॥

వక్తవ్యాః- నతద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిధ్యతి.

భవన్తి చ ప్రయోగాః. తనుభువనాది క్షేత్రజ్ఞకర్తృకమ్. కార్యత్వాద్ఘటవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి. ప్రయోజనశూన్యత్వాత్- ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి- అశరీరత్వాత్తద్వదేవ. నచ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః- తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్- విమతివిషయః కాలో న లోకశూన్యః. కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి-

అపిచ కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. న తావదశరీరః- అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి. మనసో నిత్యత్వేఽప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్- నాపి సశరీరః- వికల్పాసహత్వాత్- తచ్ఛరీరం కిం నిత్యమ్- ఉతానిత్యమ్- న తావన్నిత్యమ్- సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతోఽపి నిత్యత్వావిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః- నాప్యనిత్యమ్- తద్వ్యతిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతోస్తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితి చేత్, న- అశరీరస్య తదయోగాత్- అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్, న- అనవస్థానాత్- స కిం సవ్యాపారో నిర్వ్యాపారో వా- అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః- నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి- ముక్తాత్మవత్- కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్యు

ప్రతితర్కానాహ॥ భవన్తి చేతి॥ కార్యత్వే క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వం కర్తృత్వే సాపేక్షత్వ సశరీరత్వమ్ అశరీరత్వే చాకర్తృత్వంచ ప్రసజ్యేతేత్యర్థః- ప్రథమమనుమానం వా- చరమస్య వ్యభిచారమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ అనాదేః ప్రవాహానాదేః- అధిష్ఠానం ప్రథమసంబన్ధశ్చేత్పూర్వ పూర్వవిశిష్టస్యైవేతి న దోషః, ప్రేరణం చేద్దేహానపేక్షత్వం దేహత్వప్రయుక్తం స్వపరనిర్వాహనయోగ్యతి భావః- మనశ్శరీరంచ స్వపరవిషయజ్ఞానోత్పత్తౌ యథా హేతుః, తద్వదితి॥ విమతీతి॥ కాలత్వే సలోకత్వమన్యథా న కాలత్వం స్యాదిత్యర్థః-

ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేతి॥ అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ॥ మానసానీతి॥ స్పష్టమ్- తత్తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యేత్యర్థః॥ అనవస్థానాదితి॥ ప్రామాణికత్వాదిష్టం క్షేత్రజ్ఞవశ్యతా స్యాదితి భావః. స్పష్టమ్- ॥సకిమితి॥ అర్థద్వయేఽపి దృష్టాన్తో ముక్తాత్మా- ఇచ్ఛావిశేషహేతుత్వం దూషితమ్- ఇహేచ్ఛామాత్రహేతుత్వం దూష్యతే॥ కార్యమితి॥ మాత్రచా

చ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్య హీనతా.

అతోదర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం దర్శనానగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రంతు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి నప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః.

యత్తునిమిత్తోపాదానయోరైక్య, మాకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్యకార్యత్వం,చానుపలబ్ధ మశక్యప్రతి పాదనమిత్యుక్తమ్, తదప్యవిరుద్ధమితి ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ నవియదశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే.

అతఃప్రమాణాన్తరాగోచరత్వే నశాస్త్రైకవిషయత్వాత్ యతో వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మప్రతిపాదయతీతిసిద్ధమ్.

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ, తథాఽపి ప్రవృ

సత్త్వాది తన్మూలకర్మణో వ్యుదాసః.

అనుమానదూషణముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అనుగుణత్వే దేవతావిశేషనిర్ణయాయోగముపదర్శయతి. ఉక్తదోషాస్తవాపి స్యురిత్యత్రాహ॥ శాస్త్రం త్వితి॥ శాస్త్రైకసిద్ధధర్మిణి ప్రసజ్యశ్చేద్ధర్మిగ్రాహకబాధః, నచేదాశ్రయాసిద్ధిరితి భావః॥

మానాన్తరబాధితార్థేన శాస్త్రేణ శక్యప్రతిపాదన ఇత్యేతదనూద్య పరిహరతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥

అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అతః-సాధకబాధకాభావాదిత్యర్థః.

అవాన్తరసంగతిమాహ॥ యద్యపీతి॥ శాబ్దమర్థం చ శక్తత్వం నిరూపితమ్. సూత్రద్వయేన బృహత్త్వాద్యపరికరసిద్ధ్యర్థమితరసూత్రద్వయేన దిశ్యతే.

త్తినివృత్తిపరత్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ-

తత్తు సమన్వయాత్ - ॥౪॥

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థ స్తుశబ్దః- తత్, శాస్త్రప్రమాణకత్వం, బ్రహ్మణ స్సంభవత్యేవ. కుతః-సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థతయాఽన్వయ స్సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్. ఏవమివ సమన్వితో హ్యౌపనిషదః పదసముదాయః-యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజత, బ్రహ్మ వా ఇద మేకమేవాగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇద మేకమేవాగ్ర ఆసీత్, తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

టీ. నచ వ్యుత్పత్తిసిద్ధ పరినిష్పన్న వస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం

అప్రతిపన్నస్య పురుషార్థత్వాపురుషార్థత్వనిరూపణాయోగాత్ ప్రతిపత్తిలక్షణాదితి ద్వితీయం ప్రాప్తమ్. లక్షణస్వభావాత్ తృతీయం ప్రాప్తమ్. అజ్ఞాతే ప్రయోజనే బుభుత్సానుదయాచ్చతుర్థం ప్రాప్తమితి శంకతే. సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ ప్రయోజనమ్. తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధన ద్వారా శాబ్దస్య సప్రయోజనత్వం శబ్దస్య చ తాద్రూప్యాభావేన బుభుత్సానుదయాత్ బుభుత్సితగ్రాహిశాస్త్రం న సిద్ధవిషయప్రమితిం జనయతీతి శఙ్క్యత ఇత్యర్థః॥

తత్తు సమన్వయాత్ - వాక్యార్థయోజనాయామన్యథా వయితుం శక్యం పదం పృథగ్వ్యాచష్టే॥ ప్రసక్తేతి॥ తదితి వ్యాఖ్యేయం పదమ్- సంభవత్యేవేతి తుశబ్దలబ్ధార్థ ఉక్తః- హేతుపదమాశఙ్క్యావతారయతి॥ కుత ఇతి॥ ఉపరివిస్తరేణ వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాదిహ సంగ్రహేణ వ్యాచష్టే॥ పురుషేతి॥ కస్య కేన కీదృశోఽన్వయ ఇత్యత్రాహ॥ పరమేతి॥ శాస్త్రేణేతి ధీస్థత్వాన్నోక్తః. తథాన్వయం దర్శయతి॥ ఏవమితి॥ ఇవ ఏవార్థః- యత ఇతి లక్షణవాక్యం- ప్రాపకత్వాన్న్యాయ్యం॥ సదేవేతి॥ ఉత్తరోత్తరం విశేషశబ్దాః సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్- భాగపఠనయాచ్చైకార్థ్యమ్. న్యాయానపేక్షాద్బ్రహ్మశబ్దకణ్ఠోక్తిమత్ప్రకరణస్థత్వాదుపాత్తమాత్మన ఇతి- కారణత్వశక్తితదోపపన్న్యాదాస్వాదుధకమాహ॥ సత్యమితి॥ పురుషార్థత్వాయాహ॥ ఆనన్ద ఇతి॥

టీ. ఏవం పురుషార్థతోపయోగినోఽర్థాః ప్రతిపన్నాః, సచ కిమాపాతప్రతీతః, ఉత

పదసముదాయానా మఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతాశేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణసాగరానవధికాతిశయానన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనవిరహాదన్యపరత్వమ్. స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానామ్. నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః. ప్రయోజనం హి ప్రమాణానుగుణమ్. నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయరహిణః ప్రయోజనశూన్యత్వమ్. పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః. తథా, స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతో, నాయం సర్ప, ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం దృష్టమ్.

3. అత్రాహుః న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్. యద్యపిప్రత్య

తాత్పర్యభూమిరిత్యత్రాహ। నచేతి॥ అఖిలేత్యాది నానాకారణబోధకార్థ ఉక్తః. వ్యుత్పత్తిసిద్ధశబ్దే నవ్యుత్పత్త్యభావాత్ పుమర్థత్వాప్రతిపాదకశఙ్కా వ్యుదస్తా. ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాదితి చేత్తన్నేత్యర్థః. అన్యపరత్వం తాత్పర్యాభావః. అప్రామాణ్యమిత్యర్థః. కథమిత్యపేక్షాయాం కిం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా తన్నివృత్తిః, ఉత ప్రవృత్త్యాద్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపకపుమర్థత్వవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా పుమర్థనివృత్త్యా ప్రామాణ్యనివృత్తిరితి వికల్పం మత్వా ప్రథమో నేత్యుక్తమ్. తత్ర హేతుమాహ। స్వవిషయేతి॥ నతు ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్నాన్తపర్యవసానమిత్యర్థః. ద్వితీయే తు ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పుమర్థవ్యాపకత్వముపగమ్య పుమర్థస్య మానవ్యాపకత్వం నేత్యాహ॥ నచేతి॥ చశబ్దో వ్యాపకద్వయనిషేధసముచ్చయే. యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయో న మానత్వవ్యాపకః, తథా పుమర్థత్వం చేతి. ప్రత్యక్షాదిషు తథా భావేపి శాస్త్రే పుమర్థపర్యవసాయిత్వం మానత్వవ్యాపకమిత్యాశఙ్కాయాం తదుపేత్య ప్రయోజనస్య న ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వమిత్యాహ। నచేతి॥ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి॥ వాక్యస్యేత్యర్థః. చశబ్దో వ్యాప్యనిషేధద్వయసముచ్చయే. హేతుమాహ॥ పురుషేతి॥ ఇదం పక్షవిశేషణమ్. బ్రహ్మణస్తథాన్వయప్రతీతేరిత్యర్థః. యథా మానత్వం న ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యం తథా పుమర్థత్వం చేతి చార్థః. లౌకికసిద్ధపరవాక్యేపి పుమర్థాన్వయం దర్శయతి॥ తథేతి॥ ఇదం సపక్షవిషయమ్. ఏవముత్తరయోజనాయాం సంక్షేపేణార్థ ఉక్తః.

3. అథ తాత్పర్యం వక్తుం పూర్వపక్షం విస్తరేణ ప్రస్తౌతి॥ అత్రాహురితి॥ అత్రేతి తావత్యుక్తే-నేత్యాది॥ ప్రతిజ్ఞాతార్థముపపాదయతి॥ ప్రవృత్తీతి॥ ప్రాగుక్తమానానాం స్వవిషయబోధపర్యవసానం మానవిశేషవ్యవస్థాపయతి॥ యద్యపీతి॥

కాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి; తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజన పర్యవసాయ్యేవ. నహి లోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచ కించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః, శ్రవణం వా, సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధమ్. అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, నకలఞ్జం భక్షయేదిత్యేవమాదిషు. యత్పున స్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి ఫలత్రస్తైజాతః, నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు, హర్ష భయనివృత్తిరూప పురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తం; తత్రకిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః, ఉత తద్జ్ఞానాదితి వివేచనీయమ్. సతోప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తద్జ్ఞానాదితి చేత్. తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థసిద్ధ్యేత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమ్. తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన జ్ఞానపరత్వేన వా ప్రయోజన పర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.

౪. అత్ర కశ్చిదాహ. వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి. కథమ్. నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మానాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి, బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ

నపరమనుపలబ్ధేః, అనుపపత్తేశ్చేత్యాహ॥ నహీతి॥ యత్నసాధ్యత్వాదితి భావః. సిద్ధత్వేపి పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం సంభవేదిత్యత్రాహ॥ తచ్చేతి॥ సిద్ధపరస్యాపి తత్పర్యవసానం దృష్టమిత్యాశఙ్క్యమాపయితుమనువదతి॥ యత్పునరితి॥ స్పష్టమ్. తస్మాదిత్యుపసంహారః.

౪. అథజగన్మాయావాదినోరన్యతరోక్తనిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అత్రకశ్చిదితి॥ కథమ్. కార్యార్థపరస్య సిద్ధమానత్వం కథమిత్యర్థః. విధినా బ్రహ్మణి కోన్వయ ఇత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ విషయతయాన్వయ ఇత్యర్థః॥ ప్రపఞ్చప్రవిలయేతి॥ సిద్ధస్యసాధ్యత్వమాకారభేదాదితి భావః.

విధివిషయత్వమితి- కోసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూప ప్రపఞ్చ ప్రవిలయ ద్వారేణ సాధ్యజ్ఞానైకరస బ్రహ్మణః పయోవిధిః- నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః, నమతే ర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః- ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశి మాత్రం బ్రహ్మ కుర్యా దిత్యర్థః- స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతా రూపేణ కార్యత్వ మవిరుద్ధమితి-

౫. తదయుక్తమ్- నియోగవాక్యార్థ వాదినాం హి నియోగే, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా చ వక్తవ్యాః- తత్ర హి నియోజ్య విశేషణ మనుపాదేయమ్. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణమ్- తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయమ్- బ్రహ్మస్వరూప యాథాత్మ్యానుభవశ్చే న్నియోజ్యవిశేషణం, తర్హి న తన్నిమిత్తమ్- జీవనాదివ త్తస్యాసిద్ధత్వాత్- నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వే నాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్యతద్విష యానుష్ఠాన ప్రసఙ్గః- నాపిఫలమ్- నైయోగిక ఫలత్వేన స్వర్గాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్- కశ్చాత్ర నియోగవిషయః బ్రహ్మైవేతిచేత్. న- తస్య నిత్యత్వేనాభవ్యరూపత్వాత్, అభావార్థతాచ్చ. నిష్ప్రపఞ్చం

కోసావిత్యాశఙ్క్యాం ప్రథమోపాత్తస్య వాక్యస్యార్థమాహ॥ ద్రష్టేతి॥ శ్రుత్యన్తరసిద్ధదృశ్యభేద నిషేధ ఉపజీవితః- ప్రపఞ్చప్రవిలయ ఇత్యుక్తం వివృణోతి॥ స్వత ఇతి॥

౫. అధికరణ పూర్వపక్షిమీమాంసకస్తద్దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ కార్యజ్ఞానోత్పత్తి విషయే యాగాదిః- తదుత్పత్తౌ కారణం వక్తుం నశక్యమితి భావః. తత్రేతి- అనుపాదేయమ్- ఉపాదేయం విధేయమ్- తస్మాదన్యత్- స్వర్గం ॥ నిమిత్తత్వే చ త్యాగ॥ అపవర్గోత్తర కాలభావినో నిమిత్తత్వాఙ్గీకారాత్ కరణకలేబరనిరపేక్షం విషయానుష్ఠాన యోగ్యత్వనుపపన్నం కృతం స్యాదితి తదానీమపి తదనుష్ఠాన ప్రసఙ్గ ఇతి భావః. అభవ్యరూపత్వాత్ అసాధ్యరూపత్వాత్- అభావార్థత్వాత్- భావార్థాః కర్మశబ్దాః- క్రియారూపతా భావాదిత్యర్థః- సాధ్యత్వం ఫలేప్యస్తీతి తద్వ్యావర్తకం భావార్థత్వమ్- నిష్ప్రపఞ్చత్వాకారేణ సాధ్యత్వమాశఙ్క్య దూషయతి॥ నిష్ప్రపఞ్చేత్యాదినా॥ అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ

బ్రహ్మ సాధ్యమితి చేత్. సాధ్యత్వేపి ఫలత్వమేవ. అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమ్. సాధ్యత్వంచ కస్య. కిం బ్రహ్మణః, ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః. నతావద్బ్రహ్మణః సిద్ధత్వాత్, అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ. అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః, నతర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వమ్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతి చేత్, న. తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హి మోక్షః. స చ ఫలమ్. అస్యాశ్చ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ప్రపఞ్చనివృత్తిః, ప్రపఞ్చనివృత్తే ర్నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్. అపిచ, కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చో మిథ్యారూపః, సత్యో వా. మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనమ్. నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞానముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతి చేత్. తత్స్వవాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనమ్. వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధేశ్చ. ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ, ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ, నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావ ఏవ న సంభవతి. నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ న ఘటతే. అథ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తః, తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తృ చ నష్ట ఇత్యాశ్రయాభావా దసిద్ధిః. ప్రపఞ్చనివృత్తిగావ విషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తి

తి॥ సాధ్యత్వేసతీత్యర్థః॥ నతర్హీతి॥ సాధ్యత్వాభావాన్న విషయత్వమిత్యర్థః॥ అస్యచేతి॥ అస్యేతి నిర్దేశః ఫలవివక్షయా. ఫలత్వవిషయత్వరూపాకారద్వయాభ్యుపగమే ప్రపఞ్చనివృత్తిః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా, విషయత్వాన్నసాధనమ్. అతోన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః॥ అపిచేత్యాదినా నియోగదూషణమ్. స్వవాక్యాజ్జగన్మిథ్యాత్వప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యాత్ - దూషణాన్తరమాహ॥ వాక్యార్థేతి॥ పూర్వపక్షేద్వితీయం విరోధం దూషయతి॥ ప్రపఞ్చస్యేతి॥ నివర్త్యత్వే సత్యత్వేన నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః॥ తస్యేత్యాదినా ప్రయోక్త్రభావ దూషణం చక్రకం భవతి॥ ప్రపఞ్చేత్యాది॥ ఫలాభావోక్తిముఖేన నియోగో దూషితః.

త్వాత్ న నియోగనిష్పాద్య మ్మోక్షాఖ్యం ఫలమ్. కించ, ప్రపఞ్చనివృత్తే ర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృతస్యచ కరణత్వాయోగాత్, నకరణత్వమ్. కథ మితికర్తవ్యతాఽభావ ఇతిచేత్. ఇత్థమ్. ఆస్యేతికర్తవ్యతా, భావరూపా? అభావరూపా వా. భావరూపాచ కరణశరీరనిష్పత్తి తదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా. ఉభయవిధా చనసంభవతి. నహి ముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోఽపిదృశ్యత ఇతి దృష్టాన్తానసంభవతి. నాపినిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్త్యనుగ్రహ స్సంభవతి. అనుగ్రాహ్యాంశ సద్భావేన కృత్స్న ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణ స్వరూపాసిద్ధేః. బ్రహ్మణో ఽద్వితీయత్వ జ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణశరీరం నిష్పాదయతీతిచేత్, తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్ష స్సిద్ధ ఇతి కరణాది నిష్పాద్య మవశిష్యత ఇతి పూర్వమే వోక్తమ్. అభావరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః. అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మవిషయో విధి ర్నసంభవతి.

౬. అన్యే వ్యాహుః. యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం నపరినిష్పన్న బ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం, తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిధ్యత్యేవ. కుతః. ధ్యానవిధి సామర్థ్యాత్. ఏవమేవహి సమామనన్తి. ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః, నిదిధ్యాసితవ్యః. యఆత్మా అపహతపాప్మాసో ఽన్వేష్టవ్య స్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః, ఆత్మే

గణేతికర్తవ్యతే దూషయతి॥ కించేత్యాదినా॥ అవఘాతప్రోక్షణవ ద్దృష్టాదృష్టార్థేతి చ వికల్పోఽప్యత్రైతః. దృష్టార్థభావరూపకరణ శరీరనిష్పాదకతాం దూషయతి॥ నహీతి॥ అదృష్టార్థత్వే నివర్త్యసత్యత్వ ముక్తమ్రైతమ్॥ నాపీతి॥ స్పష్టమ్. కరణాదీత్యాదిశబ్దా న్నియోగః. అకార్యకరత్వాన్న కరణమిత్యర్థః. అభావాత్ అప్రామాణికత్వాత్. ఏవకారాద్దృష్టార్థభావరూపేతి కర్తవ్యతాయా అప్యమానత్వం పూర్వం గతమితిగమ్యతే. కనుదిస్తుధియోని ష్పాదకః న ప్రపఞ్చనివృత్తే రితి సిద్ధమిత్యనుక్తిః. ఉపసంహరతి॥ అతఇతి॥ విధి ర్నియోగః.

౭. అథ ధ్యాననియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అన్యేత్వాహురితి॥ కో విధిః కింవా సామర్థ్యమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ధీవిశేషవాచినా నిదిధ్యాసన దర్శనశబ్దా.

ర్యే వోపాసీత, ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి- అత్ర ధ్యానవిష
యేణ నియోగస్య విషయభూత ధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యే
య మాక్షిపతి- సచ ధ్యేయస్సర్వ వాక్య నిర్దిష్ట ఆత్మా- స కింరూ
ప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేష సమర్పణద్వారేణ సత్యం
జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ, దిత్యేవమాది
నాం వాక్యానాం ధ్యానవిధి శేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయ
భూత ధ్యానశరీ రానుప్రవిష్ట బ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్య మస్త్యే
వ- అతః ఏకమే వాద్వితీయం,తత్సత్యంసఆత్మా తత్త్వమసి శ్వే
తకేతో,నేహ నానాస్తి కించ నేత్యాదిభి బ్రహ్మస్వరూప మేకమే
వ సత్యం, తద్వ్యతిరిక్తం సర్వంమిథ్యే త్యవగమ్యతే- ప్రత్యక్షాదిభి
ర్భేదావలమ్బినాచ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే- భేదాభేద
యోః పరస్పరవిరోధేన త్యనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీ
త్యుపపత్తే రభేదఏవ పరమార్థ ఇతినిశ్చీయతే- తత్ర బ్రహ్మధ్యానని
యోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృత వివిధభేదా
ద్వితీయజ్ఞానైకరస బ్రహ్మభావరూప మోక్షః ప్రాప్యతే.నచవాక్యాద్వా
క్యార్థజ్ఞానమాత్రేణబ్రహ్మభావ సిద్ధిః- అనుపలబ్ధేః,వివిధభేదదర్శ
నానువృత్తేశ్చ. తథాచసతి శ్రవణాది విధాన మనర్థకం
స్యాత్.

౭. అథోచ్యేత- రజ్జురేషా నసర్ప ఇత్యుపదేశేన సర్పభయని
వృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్యచ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞాన

ఆత్మేతీత్యాత్మానమే వేత్యాభ్యాం స్వాత్మగతోక్త పరమాత్మతాదాత్మ్య ప్రతిపాదన
వాక్యద్వయోపాదానమ్- సామాన్యేన మాహ॥ అత్రేతి॥ ధ్యేయ మాక్షిప్య తత్స్వరూ
పం బ్రహ్మత్యేత్యాహ॥ సధ్యేయఇతి॥ సన్నిధే రిత్యర్థః- కారణ వాక్యానా
నామపి విధ్యపేక్షితే రూపసర్వమాహ॥ సకిమితి॥ భేదగ్రాహి మానవిరోధ మాశ
ఙ్క్యాహ॥ అతఇతి॥ విషయకారణాని వక్తవ్య మిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఉపాస
నః ప్రయోక్తా, శమాదిరితికర్తవ్యతేతి స్ఫుటమ్- ద్వితీయపక్షం పరిహర్తుం
తత్సాక్షాత్కారేతి- వాక్యార్థధీమాత్రోపాయవాదం ప్రత్యక్షధీ విరోధాభ్యాం
దూషయతి॥ నచేత్యాదినా॥

౭. అథశాబ్దాపరమాశఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ రజ్జ్విత్యాది॥ స్ఫుటమ్- విపరీత

బాధ్యతయా తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తి ర్యుక్తా. న నియోగ
వ- నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్- స్వర్గాదివత్-
మోక్షస్య నిత్యత్వంహి సర్వవాది సంప్రతిపన్నమ్- కించ- ధర్మాధర్మ
యోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణ శరీరోత్పాదనద్వారే
ణేతి బ్రహ్మాది స్థావరాన్త చతుర్విధ శరీరసంబన్ధరూప సంసారఫల
త్వ మవర్జనీయమ్- తస్మా న్నధర్మసాధ్యో మోక్షః- తథాచశ్రుతిః
నహవైసశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం
వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మో
క్షే ధర్మాధర్మసాధ్య ప్రియాప్రియ విరహ శ్రవణాత్ నధర్మసాధ్య
మశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే- నచ నియోగవిశేషసాధ్య ఫలవిశేషవ
త్ ధ్యాననియోగసాధ్య మశరీరత్వమ్. అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే నా
సాధ్యత్వాత్- యథాహుశ్శ్రుతయః- అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థి
తమ్ మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో నశోచతి, అప్రాణోహ్య
మనాశ్శుభ్రః అసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాద్యాః- అతో౽శరీరత్వరూ
పో మోక్షో నిత్య ఇతి నధర్మసాధ్యః. తథాచశ్రుతిః- అన్యత్రధర్మా దన్య
త్రాధర్మా దన్యత్రాస్మా త్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతా ద్భ
వ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి- అపిచ, ఉత్పత్తి ప్రాప్తి వికృతి సం
స్కృతిరూపేణ చతుర్విధంహి సాధ్యత్వం మోక్షస్య నసంభవతి.
నతావ దుత్పాద్యః మోక్షస్య బ్రహ్మ స్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్-
నాపిప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్- నా
పి వికార్యః- దధ్యాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః-
సంస్కారోహి దోషాపనయనేనవా గుణాధానేన వా సాధయతి- న
తావ ద్దోషాపనయనేన- నిత్యశుద్ధత్వా ద్బ్రహ్మణః- నా ప్యతిశ

ఫలదత్వ మాహ॥ కించేతి॥ యథా నియోగసాధ్యత్వాభావః ఫలతి, తథావిధ
శ్రుతి మాహ॥ తథాచేతి॥ నచేతి॥ నియోగవిశేష సాధ్య ఫలవిశేషవ త్ప్రాయశ్చి
త్తసాధ్య పాపక్షయవ దిత్యర్థః- ధర్మాధర్మ ఫలానన్వయ శ్రవణా దశరీర
త్వస్య స్వరూపత్వాచ్చ ధర్మాధర్మ సాధ్యత్వాభావ ఉక్తః- తత్ప్రమాణోక్తిం
దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ కృతాకృతం ప్రారబ్ధాపరిసమాప్తమ్- వర్తమానమిత్య
ర్థః- ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేత్యాదినా॥ నిఘృష్టః పాణావాదర్శ

బ్రహ్మ సాధ్యమితి చేత్. సాధ్యత్వేఽపి ఫలత్వమేవ; అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమ్. సాధ్యత్వంచ కస్య- కిం బ్రహ్మణః, ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః- నతావ ద్బ్రహ్మణః సిద్ధత్వాత్, అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ. అతః ప్రపఞ్చనివృత్తేః, నతర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వమ్- ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతి చేత్, న-తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హి మోక్షః- స చ ఫలమ్- అస్య చ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ ప్రపఞ్చనివృత్తిః, ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్- అపిచ, కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చో మిథ్యారూపః, సత్యో వా- మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కించిత్ ప్రయోజనమ్- నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞాన ముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతి చేత్- తత్త్వవాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనమ్- వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధేశ్చ- ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః; కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ, ఉత తద్వ్యతిరిక్తః- యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ, నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావ ఏవ న సంభవతి- నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ న ఘటతే- అథ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తః, తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తా చ నష్ట ఇత్యాశ్రయాభావా దసిద్ధిః- ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్త

తి॥ సాధ్యత్వే సతీత్యర్థః॥ నతర్హీతి॥ సాధ్యత్వాభావా న్న విషయత్వమిత్యర్థః॥ అస్య చేతి॥ అస్యేతి నిర్దేశః ఫలవివక్షయా- ఫలత్వవిషయత్వరూపాకారద్వయాభ్యుపగమే ప్రపఞ్చనివృత్తేః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా, విషయత్వాన్న సాధనమ్- అతోఽన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః॥ అపిచేత్యాదినా నియోగదూషణమ్- స్వవాక్యజ్ఞానబాధ్యత్వప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యాత్-దూషణాన్తరమాహ॥ వాక్యార్థేతి॥ పూర్వపక్షే ద్వితీయం శిరో దూషయతి॥ ప్రపఞ్చస్యేతి॥ నివర్త్యత్వే సత్యత్వేన నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః॥ తస్యేత్యాదినా ప్రయుక్తం దూషణం చక్రకం భవతి॥ ప్రపఞ్చేత్యాది॥ ఫలాభావోక్తిముఖేన నియోగో దూషితః॥

త్వాత్ న కరణాఙ్గనిష్పాద్య మోక్షాఖ్యం ఫలమ్. కించ, ప్రపఞ్చనివృత్తే ర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృతస్యచ కరణత్వాయోగాత్, నకరణత్వమ్. కథ మితికర్తవ్యతాఽభావ ఇతిచేత్. ఇత్థమ్. అస్యేతికర్తవ్యతా, భావరూపా, అభావరూపా వా. భావరూపా చ కరణశరీరనిష్పత్తి స్తదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా. ఉభయవిధాచ న సంభవతి. న హ్యాముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోపి దృశ్యత ఇతి దృష్టార్థా న సంభవతి. నాపినిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహ స్సంభవతి. అనుగ్రాహకాంశ సద్భావేన కృత్స్న ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణ స్వరూపాసిద్ధేః. బ్రహ్మణో ఽద్వితీయత్వ జ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణశరీరం నిష్పాదయతీతి చేత్, తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్ష స్సిద్ధ ఇతి కరణాది నిష్పాద్య మవశిష్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. అభావరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః. అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మవిషయో విధి ర్న సంభవతి.

౭. అన్యే ప్యాహుః. యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం న పరినిష్పన్న బ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం, తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిధ్యత్యేవ. కుతః. ధ్యానవిధి సామర్థ్యాత్. ఏవమేవ హి సమామనన్తి. ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః, నిదిధ్యాసితవ్యః. య ఆత్మా అపహతపాప్మా సోఽన్వేష్టవ్య స్స విజిజ్ఞాసితవ్యః, ఆత్మే

గణేతికర్తవ్యతే దూషయతి॥ కించేత్యాదినా॥ అవఘాతప్రోక్షణవద్దృష్టార్థా దృష్టార్థా చేతి వికల్పో ఽభిప్రేతః. దృష్టార్థ భావరూపకరణ శరీరనిష్పాదికాం దూషయతి॥ నహీతి॥ అదృష్టార్థత్వే నివర్త్యసత్యత్వ మభిప్రేతమ్॥ నాపీతి॥ స్పష్టమ్. కరణాదీత్యాదిశబ్దాన్నియోగః. అకార్యకరత్వాన్న కరణమిత్యర్థః. అభావాత్ అప్రామాణికత్వాత్. ఏవకారాద్దృష్టార్థ భావరూపేతి కర్తవ్యతాయా అప్యమానత్వం పూర్వం గతమితి గమ్యతే. శమాదిస్తు ధియోనిష్పాదకః న ప్రపఞ్చనివృత్తేరితి సిద్ధమిత్యనుక్తిః. ఉపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ విధిర్నియోగః.

౮. అథ ధ్యాననియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అన్యే ప్యాహురితి॥ కో విధిః కింవా సామర్థ్యమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ధీవిశేషవాచినా నిదిధ్యాసన దర్శనశబ్దేన

త్మే వోపాసీత, ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి- అత్ర ధ్యానవిష యం నియోగస్స్వవిషయభూత ధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయ మాక్షిపతి- స చ ధ్యేయస్స్వవాక్య సన్నిహిత ఆత్మా- స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేష సమర్పణద్వారేణ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ, దిత్యేవమాదినాం వాక్యానాం ధ్యానవిధి శేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూత ధ్యానశరీ రానుప్రవిష్ట బ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్య మస్త్యేవ. అతః ఏకమే వాద్వితీయం,తత్సత్యంస ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో,నేహ నానాస్తి కించ నేత్యాదిభి బ్రహ్మస్వరూప మేకమేవ సత్యం, తద్వ్యతిరిక్తం సర్వంమిథ్యే త్యవగమ్యతే- ప్రత్యక్షాదిభిర్భేదావలమ్బినాచ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే- భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధేన త్యనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తే రభేదఏవ పరమార్థఇతినిశ్చీయతే- తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృత వివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరస బ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే.నచవాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావ సిద్ధిః- అనుపలబ్ధేః,వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. తథాచసతి శ్రవణాది విధాన మనర్థకం స్యాత్.

౭. అథోచ్యేత- రజ్జురేషా నసర్పఇ త్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్యచ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞాన

ఆత్మేతీత్యాత్మానమేవేత్యాభ్యాం స్వగతోః పరమాత్మతాదాత్మ్యప్రతిపాదన వాక్యద్వయోపాదానమ్- సామర్థ్య మాహ॥ అత్రేతి॥ ధ్యేయ మాక్షిప్య తత్ర తథం బ్రహ్మేత్యత్రాహ॥ సధ్యేయఇతి॥ సన్నిధి రిత్యర్థః- కారణ వాక్యాదీనామపి విధ్యపేక్షిత మానత్వ మాహ॥ సకిమితి॥ భేదగ్రాహి మానవిరోధ మాశఙ్క్యాహ॥ అతఇతి॥ విషయకారణాది వక్తవ్య మిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఉపాసకః ప్రయోక్తా, శమాది రితికర్తవ్యతేతి స్పష్టమ్- ధ్యానైయత్యం పరిహృతిం తత్సాక్షాత్కారేతి- వాక్యార్థధీమాత్రోపాయవాదం ప్రత్యక్షధీ విరోధాభ్యాం దూషయతి॥ నచేత్యాదినా॥

౭. అక్షరాడక్షరమాశఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ రజ్జురిత్యాది॥ స్పష్టమ్- విపరీత

బాధ్యతయా తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తి ర్యుక్తా. న నియోగే
న- నియోగసాధ్యత్వే మోక్ష స్యానిత్యత్వం స్యాత్-స్వర్గాదివత్-
మోక్షస్య నిత్యత్వంహి సర్వవాది సంప్రతిపన్నమ్- కించ- ధర్మాధర్మ
యోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణ శరీరోత్పాదనద్వారే
ణేతి బ్రహ్మాది స్థావరాన్త చతుర్విధ శరీరసంబన్ధరూప సంసారఫల
త్వ మవర్జనీయమ్- తస్మా న్నధర్మసాధ్యో మోక్షః- తథాచశ్రుతిః
నహవైసశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం
వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మో
క్షే ధర్మాధర్మసాధ్య ప్రియాప్రియ విరహ శ్రవణాత్ నధర్మసాధ్య
మశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే- నచ నియోగవిశేషసాధ్య ఫలవిశేషవ
త్ ధ్యాననియోగసాధ్య మశరీరత్వమ్. అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే నా
సాధ్యత్వాత్-యథాహుశ్శ్రుతయః- అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థి
తమ్ మహాన్తం విభుమాత్మానంమత్వా ధీరో నశోచతి, అప్రాణో హ్య
మనాశ్శుభ్రః అసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాద్యాః- అతోశరీరత్వరూ
పో మోక్షో నిత్యఇతి నధర్మసాధ్యః. తథాచశ్రుతిః- అన్యత్రధర్మా దన్య
త్రాధర్మా దన్యత్రాస్మా త్కృతా కృతాత్. అన్యత్ర భూతా చ్చ
భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి- అపిచ, ఉత్పత్తి ప్రాప్తి వికృతి సం
స్కృతిరూపేణ చతుర్విధంహి సాధ్యత్వం మోక్షస్య నసంభవతి.
నతావ దుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మ స్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్-
నాపిప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేనబ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్- నా
పి వికార్యః- దధ్యాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గా దేవ. నాపి సంస్కార్యః-
సంస్కారోహి దోషాపనయనేనవా గుణాధానేన వాసాధయతి- న
తావ ద్దోషాపనయనేన- నిత్యశుద్ధత్వా ద్బ్రహ్మణః- నా ప్యతిశ

ఫలదత్వ మాహ॥ కించేతి॥ యథా నియోగసాధ్యత్వాభావః ఫలతి, తథావిధ
శ్రుతి మాహ॥ తథాచేతి॥ నచేతి॥ నియోగవిశేష సాధ్య ఫలవిశేషవ త్ప్రియత్వ
త్సాధ్య పాపక్షపణవ దిత్యర్థః- ధర్మాధర్మ ఫలానన్వయ శ్రవణా దశరీర
త్వస్య స్వరూపత్వాచ్చ ధర్మాధర్మ సాధ్యత్వాభావ ఉక్తః- తత్ర ప్రమాణోక్తిం
దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ కృతాకృతం ప్రారబ్ధపరిసమాప్తమ్- వర్తమానమిత్య
ర్థః- ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేత్యాదినా॥ నిఘర్షేణ- పాణావాదర్శ

యాధానేన-అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్- నిత్యనిర్వికారత్వే
న స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా న
నిర్ఘర్షణే నాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వమ్- నచ దేహస్థయా స్నానా
దిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే. కిం త్వవిద్యాగృహీత స్తత్స
ఙ్ఘాతోఽహంకర్తా- తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ- న చాహంక
ర్తైవాత్మా- తత్సాక్షిత్వాత్- తథా చ మన్త్రవర్ణః-తయోరన్యః
పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి- ఆత్మేన్ద్రియ
మనోయుక్తం భోక్తేత్యాహు ర్మనీషిణః, ఏకో దేవస్సర్వభూ
తేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వ
భూతాధివాస స్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ, స పర్యగాచ్ఛుక్ర
మకాయ మవ్రణ మస్నావిరగ్ శుద్ధ మపాపవిద్ధమితి చ, అవిద్యా

స్యాకర్తౄ పాషాణస్య నిఘర్షణమ్- స్వపరాశ్రయ క్రియాస్వాశ్రయక్రియావిష
యత్వం తత్ఫలభాక్త్వ ద్వ్యక్తమ్- క్రియావిషయత్వాభావేపి సంస్కార్యత్వం
త్వృష్ట మిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అవిద్యాగృహీతః కల్పితః- తత్సంఘాతః దేహ
సంఘాతః- ఆత్మైవ తత్ఫలభాక్త్వాత్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ తత్ఫలేతి॥ అ
హమర్థ ఏవాత్మే త్యత్రాహ॥ నచేతి॥ యో యస్య సాక్షీ నహి స స ఇత్య
ర్థః- తయోః అహంకార జ్ఞాన్యాత్మనోః॥ ఆత్మేన్ద్రియేతి॥ ఆత్మా శరీరమ్-
దేహాదిమా నశ్నన్నహమర్థో దేహాది రహితోఽనశ్నన్నాత్మేత్యర్థః- శుక్ర

విషయవాక్యదీపికా

తత్తు సమన్వయాత్— స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయ మవ్రణ మస్నావిరగ్ శుద్ధ మపాపవిద్ధమ్। కవి ర్మనీషీ పరిభూ స్స్వయంభూ ర్యాథాతథ్యతోఽర్థాన్ వ్యదధా చ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః॥— పర్యగాత్ పరితో వ్యాప్తవాన్- శుక్రమిత్యాదౌ లిఙ్గవ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః. శుక్రః తేజిష్ఠః. కాయాభావాదేవ వ్రణరహితః. అత ఏవ స్నాయుశూన్యః- శుద్ధః అవిద్యారాగాదిదోషశూన్యః- అపాపవిద్ధశ్చ. కవిః క్రాన్తదర్శీ- మనీషీ- మనీషా ప్రశస్త వ్యాలోచనరూప జ్ఞానమ్- పరిభూస్సర్వదేశ వ్యాపనశీలః. స్వయంభూః ఉత్పాదకశూన్యః- ఏవంభూతః పరమాత్మా, యాథాతథ్యతః యథాతథమ్- యథాపూర్వమ్, సర్వత్రైవ నేతి వాఽర్థః- శాశ్వతీభ్య స్సమాభ్యః- చిరకాలస్థాయితయా స్వాప్న పదార్థవిసదృశాన్ పదార్థాన్, వ్యదధాత్- అకార్షీదిత్యర్థః- ఇదం చ వాక్య మీశావాస్యగతమ్-

గృహీతా దహంబుద్ధే రాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిష్పద్యతే. తస్మా దాత్మస్వరూపత్వేన నసాధ్యో మోక్షః. యద్యేవం, కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతిచేత్ - మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథాచ శ్రుతయః. త్వంహి నః పితా యోస్మాక మవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి, శ్రుతం హ్యేవ మేవ భగవద్దృశేభ్య స్తరతి శోక మాత్మవిదితి, సోహం భగవ శ్శోచామితమ్మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు, తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః తస్మా న్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తి ర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా నవినశ్యతి. బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యు మేతీత్యాది వచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయ న్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. నచ విదిక్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేనవా కార్యానుప్రవేశః. ఉభయకర్మత్వ ప్రతిషేధాత్. అన్యదేవ తద్విదితా దథో అవిదితాదపి, యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి, తదేవ బ్రహ్మ

తిపన్నాకారమనువదన్ ధర్మాసాధ్యత్వం నిగమయతి॥ అవిద్యేతి॥ ఘటత్వాదిః॥ స్ఫుటమ్॥ నివృత్తిస్త్వితి॥ నియోగేన నివృత్తేః సాధ్యత్వే నివర్త్యానపత్యత్వమితిభావః॥ బ్రహ్మేతి॥ శ్రుతిస్వారస్యం విలమ్బాసహ ఇత్యర్థః. న, తత్ప్రతిరోధ విధిశేషతయాహి బ్రహ్మణ స్సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ విధిశబ్దో నిష్ప్రతిపక్షీకరణే జ్ఞానవిశేషే విశ్రామ్యతి. విదితాత్ జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్ జ్ఞాతుః. అర్థద్వయేపి శ్రుతిద్వయమ్. యేనేదమితి శ్రుతి శ్చిదాత్మనో నాన్యాన్తర ప్రకాశకతయా స్వప్రకాశే దీపాదివ త్స్వజాతీయానపేక్షత్వం దర్శయ

అన్యదేవ తద్విదితా దథో అవిదితాదధి। ఇతి శుశ్రుమ పూర్వేషాం యేన స్తద్వ్యాచచక్షిరే. యే అస్మాకం పూర్వే గురవః ఉపాదిశన్, తద్బ్రహ్మ సర్వాత్మనా విదితాదపి విలక్షణమ్, సర్వాత్మనా అవిదితాదపి విలక్షణమితి తేషాం వాచం వయం శ్రుతవన్త ఇత్యర్థః.

యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసతే. వాగాదిభి ర్యదప్రకాశ్యం స్వయం వాగిన్ద్రి

త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసత ఇతిచ- నచైతావతా శాస్త్ర
స్య నిర్విషయత్వమ్- అవిద్యాకల్పిత భేదనివృత్తి పరత్వాచ్ఛాస్త్ర
స్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్- అపితు అ
విషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయ దవిద్యాకల్పిత జ్ఞాన
జ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి- తథాచ శాస్త్రమ్- నదృష్టే ర్ద్ర
ష్టారం పశ్యే రిత్యేవ మాది- నచ జ్ఞానాదేవబన్ధనివృత్తి రితి శ్రవణా
ద్విధ్యానర్థక్యమ్- స్వభావప్రవృత్త సకలేతర వికల్పవిముఖీకరణద్వా
రేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వాత్తేషామ్- నచ జ్ఞానమాత్రాత్
బన్ధనివృత్తి ర్నదృష్టేతి వాచ్యమ్- బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన
జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః- అతఏవ నశరీరపాతా దూర్ధ్వ
మేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తమ్. నహి మిథ్యారూప సర్పభ
యనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశ మపేక్షతే-
యది శరీరసంబన్ధః పారమార్థికః. తదాహి తద్వినాశాపేక్షా. నతు
బ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయా సపారమార్థికః యస్యతుబన్ధో న నివృత్తః,
తస్య జ్ఞానమేవ నజాతమి త్యవగమ్యతే- జ్ఞానకార్యాదర్శనా
త్- తస్మాత్ శరీరస్థితిర్బాధకాభావా- వాక్యార్థజ్ఞాన సమన
న్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యానసంయోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి
నధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణః సిద్ధిః- అపితు సత్యం జ్ఞాన మన
న్తం బ్రహ్మ, తత్త్వమసి, అయ మాత్మా బ్రహ్మ, తత్పరత్వేనైవ

౬- తహి శాస్త్రి నిర్విషయత్వ మిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ బ్రహ్మణ ఏతత్త్వే వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ స్ఫుటం శాస్త్రవిహితం పరిహార తి॥ నచేతి॥ స్వభావ ప్రవృత్తేః॥ అనాది ప్రవృత్తస్యేత్యర్థః- ప్రత్యక్షేణ రోధం ప రిహరతి॥ నచేతి॥ తహి కథంబన్ధానువృత్తిరిత్యత్రాహ॥ యస్యత్వితి॥ తస్మాది తి॥ శరీరస్థితి ప్రధాన ఇత్యర్థః- దగ్ధపటః పటవత్ యథావధానేపిహి నివృత్త ఏవ, బన్ధశ్చతద్వదితిభావః- అతఇత్యుపసంహారః- తత్పరత్వేన సర్వోపాస్యవే

[illegible] ప్రకాశకంచయత్, స్తోత్రేవ బ్రహ్మేతి జానీహి- యత్స్వేత్యాది తిం తాత గో చరతయా వాస్తవమలకవ త్వవిదితం యేయపాసతే ... తత్రసభగ తి- ప్రాకృతజనోపాస్య జగద్వ్యాపకం బ్రహ్మేత్యర్థః- ఇదంచవాక్యం తలవ కారోపనిషద్గతమ్-

పదసముదాయేన సిధ్యతీతి

తదయుక్తమ్. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః, తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ నపరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాదావపరోక్ష సర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయం సర్పో రజ్జు రేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్ష సర్పవిపరీత జ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తి దర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్యతు భయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథాహి. రజ్జు సర్పదర్శనభయాత్ పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జు రేషేత్యాప్తోపదేశేనతద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వాభయాన్నివర్తతే. నచశబ్దఏవప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తమ్. తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవ హ్యపరోక్ష సాధనాని. న చాస్యానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి. నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్త్వరేపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయ నియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్. నచ ధ్యానస్యవాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా. ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయధ్యానం, ధ్యానే ని

యత్నాన్తరేణ.

౨ అథ ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ మిథ్యాహి ధీబాధ్య ఇత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సర్పవిపరీతజ్ఞానం రజ్జుజ్ఞానమ్. తస్యాప్యుపదేశ వైయర్థ్యమిత్యత్రాహ॥ ఆప్తేతి॥ అపరోక్షధియైవ నివృత్తిరస్తు, సా చ శబ్దజన్యేత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ వివక్షిత పురుష విశేషస్య సాక్షాత్త్వ్యత్రాహ॥ నచేతి॥ స్వవిషయశక్త్యైన స్వజన్య జ్ఞానముచ్యతే. శబ్దః పరోక్షజ్ఞానమేవ జనయతి, తన్నాతిక్రామతీత్యర్థః. దశమస్త్వమితి వచనం శ్రుత్వా దశమోహమితి నిర్ధార్య కోహమిత్యపరోక్షధీః స్యాత్. సుఖ్యహమితివదాపరోక్ష్యేపి ఘటోయమితి వాక్యవదపరోక్షధీ సామగ్రీ జనకత్వే నాపరోక్ష్య హేతుత్వమితి భావః. ధ్యానస్య వాక్యార్థధీ హేతుతాం దూషయతి॥ నచేతి॥ విషయభేదేన పరిహారమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ ధ్యానస్య వాక్యా

ర్వృత్తైవాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్న విషయత్వమ్. తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా నస్యాత్. న హ్యన్యధ్యానమన్యస్య ఖ్యాతి ముత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థ స్మృతిసంతతిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞాన పూర్వకత్వ మవర్జనీయమ్ ధ్యేయత్రివిషయ జ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్. నచ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం, నివర్తకజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య మితియుక్తమ్. ధ్యానమూల మిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానే నైకవిషయం, భిన్నవిషయంవా. ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్. భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదాన్యఖ్యాపాదనాసంభవః. కించ ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రాద్యనేకపదార్థాపేక్షత్వా న్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మస్వాత్మైకత్వ విషయ వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణ నోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రా దవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధీనామానర్థక్యమేవ. అతో వాక్యాదాపరోక్ష్యజ్ఞానాసంభవా ద్వాక్యార్థజ్ఞానే నావిద్యానివర్తనే, తత ఏవ జీవన్ముక్తేరపి దూరోత్సారితా. కాచేయం జీవన్ముక్తిః సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతిచేత్. మాతామే వన్ధ్యేతివ దసఙ్గతార్థం వచః యతస్సశరీరత్వం బన్ధః, అశరీరత్వమేవ మోక్షఇతి త్వయైవ శ్రుతిభిరుపాదితమ్. అథస శరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్రత్యయః, తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరతి. న. మిథ్యేతి ప్రత్యయేన స శరీరత్వం నివృత్తంచేత్, కథం సశరీరస్య ముక్తిః. జీవతోపి ముక్తిస్సశరీరత్వ మిథ్యాప్రతిభాస నివృత్తిరేవేతి కోయం జీవన్ముక్తిరితి

ఖ- థ్య పెజ కథ మిత్యత్రాహ॥ జ్ఞాతార్థేతి॥ ధ్యాన వాక్యార్థధియో స్సాధ్యసాధనభావాత్ అన్యోన్యాశ్రయ పరిహార మాశఙ్క్యాహ॥ ధ్యేయేతి॥ వాక్యార్థజ్ఞానసాధ్యత్వ మాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ స్పష్టమ్॥ దృష్టద్వారేణేతి॥ అదృష్టద్వారాపి న్నివర్తకత్వ మితిభావః. స్పష్టమ్. కాచేయమ్. ముక్తిరూపా. ద్యాహ పరిహారాన్తర మాశఙ్క్యాహ॥ అథేతి॥ కిం సశరీరత్వ ప్రతిభాస నివృత్తి ర్జీవన్ముక్తిః, ఉత తస్మిన్ సత్యేవ ప్రతిభాస నివృత్తిరితి వికల్పం మత్వా ప్రథమం దూషయతి॥ మిథ్యేతి॥ ద్వితీయం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ దూషయతి

విశేషః। అథ సశరీరత్వప్రతిభాసో బాధితోఽపి యస్య ద్విచన్ద్ర
జ్ఞానవదనువర్తతే, స జీవన్ముక్త ఇతి చేత్ - న. బ్రహ్మవ్యతిరిక్త
సకలవస్తువిషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య - కారణభూతావిద్యాకర్మా
దిదోషః సశరీరత్వప్రతిభాసేన సహ తేనైవ బాధిత ఇతి బాధ
తానువృత్తిర్న శక్యతే వక్తుమ్. ద్విచన్ద్రాదౌ తు తత్ప్రతిభాసహే
తుభూతదోషస్య బాధకజ్ఞానభూతచన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వే
నాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తిర్యుక్తా. కించ, తస్య
తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి సద్వి
ద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్రమపేక్షతే మోక్ష ఇతి వదన్తీయం
శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి. సైషా జీవన్ముక్తిరాపస్తమ్బేనాపి
నిరస్తా - వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్
బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్। బుద్ధే చేత్ క్షేమ
ప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత, ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమి
తి. అనేన జ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్తః. అతః సకలభేదనివృత్తి
రూపా ముక్తిర్జీవతో న సంభవతి. తస్మాద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మ
పరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః. న చ నియోగసాధ్యత్వే మోక్ష
స్యానిత్యత్వప్రసక్తిః. ప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్ -
కించ న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే. కింతు నిష్ప్రప
ఞ్చజ్ఞానైకరస బ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానేన - నియోగస్తు తదాపరో
క్ష్యజ్ఞానం జనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమితి
చేత్ - కథం వా భవతోఽనభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనో

౧॥ నేతి॥ ద్విచన్ద్రాదౌ బాధితానువృత్తిర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ద్విచన్ద్రే
౨॥ బాధకధియో బాధకత్వమేకాశ్రయత్వే విరుద్ధధర్మవిషయతయా సా
త్, తదభావాద్వైషమ్యమిత్యర్థః. శ్రుతిస్మృతివిరోధమాహ॥ కించేత్యాది
నా॥ విప్రతిషిద్ధం విశేషేణ ప్రతిషిద్ధమ్ - బహూనాం బలవత్త్వాత్ - పరం వ్యా
ఖ్యాతమ్ - పరలోకఫలమిత్యర్థః. ఉదాహృతవచనఫలితమాహ॥ అనేనేతి॥
జీవన్ముక్తివ్యుదాసముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ తస్మాది
తి॥ పరోక్తదోషస్య పరిహారః స్వస్యాపి తుల్య ఇత్యాహ॥ నచేతి॥ నివర్త్యత్వే
బన్ధస్య సత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ॥ కించేతి॥ జ్ఞానసద్వార
కత్వాత్ పరిహారః. స్వమతే శ్రుతిస్వారస్యం దర్శయితుం కథమిత్యాది

త్పత్తి హేతుత్వమ్ మనోనైర్మల్య ద్వారేణేతి చేత్. మమాపి తథైవ. మమతు నిర్మలేమనసి శాస్త్రేణ జ్ఞాన ముత్పాద్యతే, తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీ వర్తతేతిచేత్, ధ్యాననియోగనిర్మలం మన ఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కే నావగమ్యత ఇతి చేత్. భవతో వా కర్మభి ర్మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైః కృతేతర విషయ విముఖస్యైవ శాస్త్రం నివర్తక జ్ఞాన ముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి శ్శాస్త్రై రితి చేత్. మమాపి శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్, న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా, మనసా తు విశుద్ధేన, హృదా మనీషా మన సాభిక్లృప్త ఇత్యాదిభి శ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలంచ మనో బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీ త్యవగమ్యత ఇతి నిరవద్యమ్. నేదం యదిద ముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధ మితిచేత్. నైవమ్. నాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే. అపితు బ్రహ్మణో జగద్వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే. యదిదం జగ దుపాసతే ప్రాణినః, నేదం బ్రహ్మ, తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి, యద్వాచా నభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యత ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధీతి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యంచ స్యాత్. అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలకేన ధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూప బన్ధస్య నివృత్తిః.

సా ప్రతిబన్ధ ముఖేన పర్యాయితే. స్పష్టమ్. బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదౌ వాక్యజన్యత్వం న స్వారసికమ్. న చక్షుషేత్యాదౌ విశుద్ధమనోజన్యత్వం స్వరసమ్॥ నైవమిత్యాది॥ యదిద మిత్యత్ర ఇదమంశ తాత్పర్య మిత్యర్థః. ఇదంతా మత్ర ఇత్యాది ష్వేదం శబ్దో జగద్వాచిత్వేన ప్రసిద్ధ ఇతి భావః. అనభ్యుదిత మపరిచ్ఛిన్నమ్. అతేన అన్యదేవేత్యాది వాక్య మపి జగద్వైరూప్య పరమితి సిద్ధమ్॥ అన్యథేతి॥ స్వవాక్యవిరోధ ఉక్తః. వాక్యాన్తర విరోధ మాహ॥ ధ్యానవిధీతి॥ నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౧. యదపి కైశ్చిదుక్తమ్- భేదాభేదయోర్విరోధో న విద్యత ఇతి- తదయుక్తమ్- నహి శీతోష్ణ తమః ప్రకాశాదివ ద్భేదాభేదా వేక స్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే- అథోచ్యేత- సర్వంహి వస్తుజాతం ప్ర తీతివ్యవస్థాప్యమ్- సర్వంచ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే- కారణా త్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నమ్- కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నమ్- ఛాయాతపాదిషు విరోధస్సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాధా రత్వరూపశ్చ- కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపినో పలభ్యతే- ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే- యథా మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి- నహ్యేకరూపం కించి దపి వస్తు లోకే దృష్టచరమ్- నచ తృణాదేర్జ్వలనాదివద భేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యత ఇతి న వస్తువిరోధః- మృత్సువర్ణ గోత్వా ద్యాత్మనావస్థితస్యైవ ఘట మకుటఖణ్డ ముణ్డా ద్యాత్మనా చా వస్థానాత్- న చాభిన్నస్య భిన్నస్యచ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చోప లభ్యమానావేక రూపాకారణ తీత్యనాలా- ప్రతీతత్వా దైకరూప్యంచేత్ ప్రతీత త్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమ ప్యభ్యుపగమ్యతామ్- న హివిస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తుషూప లభ్యమానేషు ఇయం మృదయంఘటః ఇదం గోత్వ మియం వ్య క్తిరితి విశేష్టుం శక్నోతి. అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌ రిత్యే వ ప్రత్యేతి- అనువృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కారణ మాకృతిశ్చ, వ్యావృ త్తి బుద్ధి బోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివినక్తి ఇతిచేత్, నైవమ్- వివి

---

౧ ధ్యాననియోగవాది భాస్కరమతం దూషయితు మనువదతి॥ యదపీత్యా దినా॥ ప్రథమం ఖండేన దూషయతి॥ తదయుక్తమిత్యాదినా॥ శీతోష్ణాదావ పి విరోధః ప్రతీత్యధీన ఇతి భావః- తత॥ మిత్యత్రాహ॥ సర్వంచేతి॥ ద్వివిధవి రోధస్థలే వైరూప్య మవిరోధోపలబ్ధిం చాహ॥ ఛాయేత్యాదినా॥ అద్విరూ పానుపలబ్ధి మాహ॥ నచేతి॥ తృతీయవిరోధాభావ మాహ॥ నచేతి॥ వ్యక్తిగతా ఖండః కారణగత స్వాభావికత్వే నైకస్య ద్వ్యాత్మకత్వ మిత్యత్రాహ॥ నచాభిన్న స్యేతి॥ ప్రతీతత్వమే వోపపాదయతి॥ నహీతి॥ మృదయం ఘటఇత్యాదిన ఉభ య ధీః యానసేవ సామానాధికరణ్యం చోక్తమ్- అనువృత్తి వ్యావృత్తిభ్యాం వి వేచనం శంకతే॥ అనువృత్తీతి॥ పరిహరతి॥ నైవమితి॥ అనుపలబ్ధిం విశదయతి॥

త్వాకారానుపలబ్ధేః. నహి సూత్రమపి నిరీక్షమాణై రిద మనువర్తమాన మిదంచ వ్యావర్తమానమితి పురోవస్థితే వస్తున్యాకారభేద ఉపలభ్యతే. యథా సంప్రతిపన్నైక్యే కార్యే విశేషేష్వేకత్వబుద్ధి రుపజాయతే, తథైవ కారణే సామాన్యే చైకత్వబుద్ధి రవిశిష్టోపజాయతే. ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యో శ్చాత్యన్తభేదోపపాదనం ప్రతీతిపరాహతమ్.— అథోచ్యేత. మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివ ద్దేవోహం మనుష్యోహమితి సామానాధికరణ్యే నైక్యప్రతీతే రాత్మశరీరయో రపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్. అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదనవిహిత హుతవహజ్వాలాయత ఇతి— తదిదమనాకలితబాధాబాధసాధన సామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యానభిజ్ఞవిలసితమ్. తథాహి. అబాధిత ఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయతి. దేహాద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరై స్సర్వైః ప్రమాణై ర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివ న్నాత్మశరీరయో రభేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌ ర్ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిత్క్వచి ద్బాధో దృశ్యతే. తస్మా న్నాతిప్రసఙ్గః. అత ఏవ జీవోపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః. అపితు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః. తత్ర భేద ఏవ స్వాభావికః. అభేద స్త్వౌపాధికః. కథ మవగమ్యత ఇతి చేత్. తత్త్వమసి, నాన్యోతోస్తి ద్రష్టా, అయ మా

నహీతి॥ ఆకారభేదాంశభేదః. తథాహి [illegible] ముపలభ్య ఇత్యత్రాహ॥ యథేతి॥ ఏకత్వబుద్ధి రిత్యనేనైకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయ ఉక్తః. సహాధీనియమః, ప్రథమమిత్యే అభేదధీశ్చ, విచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్నాకారానుపలమ్భాదేః. ఏవం జాతివ్యక్త్యో ర్భేదాభేదా వుక్తౌ. అథ భిన్నానాం తావ దుచ్యతే॥ ఏవమేవేతి॥ అత్యన్తభేదః అభేదాసహభేదః॥ అథేతి॥ దేవదత్తాద్యాకారాణా మాత్మనో దేహే నైక్య ప్రసక్త ఇతి చోద్యమ్. పరిహారః స్ఫుటః. ఏవం లౌకికార్థేషు భేదాభేదముక్త్వా వైదికేష్వపి త మాహ॥ అత ఏవేతి॥ అంశత్వేన అంశో నానేతి సూత్రం స్మారితమ్॥ కథమితి॥ భేదాభేద అభేదస్య స్వతస్త్వేచ కిం మాన మిత్యర్థః. స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్య భేదపర. వాక్యాన్యాహ॥ తత్త్వమితి॥

త్స్నం బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మేమే ద్యావాపృథివీ ఇతి ప్ర
కృత్య బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత। స్త్రీ
పుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యా
థర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే అభేద శ్రవణా
చ్చ, నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో
విదధాతి కామాన్, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ, క్రియాగుణై
రాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతు రపరోఽపి దృష్టః, ప్రధాన
క్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః, సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః, స కా
రణం కరణాధిపాధిపః, తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్య
న్యో అభిచాకశీతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వ
క్తో న బాహ్యం కించన వేద, ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః, ఉత్స
ర్జన్ యాతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీత్యాదిభి
ర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయో ర్భేదాభేదావవశ్యాశ్రయణీయా-
త్ర బిభర్తి వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి ర్మోక్షదశాయాం జీవ
స్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తి వ్యపదేశాత్, యత్ర త్వస్య సర్వ మా
త్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదే నేశ్వరదర్శన
నిషేధాచ్చాభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే- నను చ సోఽశ్నుతే
సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యాత
దానీమపి భేదః ప్రతీయతే- వక్ష్యతి చ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా
దసన్నిహితత్వాచ్చ, భోగమాత్ర సామ్య లిఙ్గాచ్చేతి- నైతదేవమ్-
నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతై రాత్మభేద ప్రతిషేధాత్, సో
ఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి, సర్వాః కా
మైస్సహ బ్రహ్మాశ్నుతే, సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యర్థం
భవతి- అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యే
త- జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యత్ర ముక్తస్య భేదే నావస్థానే సత్యే

…కత్యాది సూత్ర విషయ మాహ॥ బ్రహ్మేమే ఇతి॥ నానావ్యపదేశం దాశ
…తి- నిత్య ఇత్యాదినా॥ భేద స్యౌపాధికత్వం కథ మిత్యత్రాహ॥ సత్రేతి॥
స్వరూపాపత్త్యుక్తే ర్భేదనిషేధా చ్చేత్యర్థః॥ నను చేతి॥ ఏత చ్చోద్యం భో
క్తృ సాహిత్యపరతయా- భోగ్యసాహిత్య పరతయా పరిహారః॥ నైతదితి॥

శ్వర్యన్యూనతా ప్రసజ్యేత. అన్యథా సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్ ఇత్యాదిభిర్విరోధాత్. తస్మాదభేద ఏవ స్వాభావికః, భేదస్తు జీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం చ బుద్ధీన్ద్రియ దేహాద్యుపాధికృతః. యద్యపి బ్రహ్మ నిరవయవం సర్వగతం చ, తథాప్యాకాశ ఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా బ్రహ్మణ్యపి భేదస్సంభవత్యేవ. న చ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగాద్బ్రహ్మణి భేదప్రతీతిరితరేతరాశ్రయత్వమ్. ఉపాధేస్తత్సంయోగస్య చ కర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్య చానాదిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి. పూర్వకర్మసంబద్ధాజ్జీవాత్ స్వసంబద్ధ ఏవోపాధిరుత్పద్యతే. తద్యుక్తాత్ తత్కర్మ. ఏవం బీజాఙ్కురన్యాయేన కర్మోపాధిసంబన్ధస్యానాదిత్వాన్న దోష ఇతి. అతో జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేద ఏవ స్వాభావికః. భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః. ఉపాధీనాముపాధ్యన్తరాభావాత్. తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నస్వభావా ఏవోపాధయ ఉత్పద్యన్త ఇతి.

౧౦ అత్రోచ్యతే. అద్వితీయ సచ్చిదానన్ద బ్రహ్మ ధ్యానవిషయ విధిపరం వేదాన్తవాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యైరభేదః ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్. తత్రాయముక్తమ్. భేదాభేదయో రుభయోరపి ప్రతీతిసిద్ధత్వాన్న విరోధ ఇతి. తదయుక్తమ్.

---

౯. ఏవమ్. ఇత్థా బ్రహ్మణి ఉపాధి సంబన్ధే జీవేశ్వరవిభాగాభావ మాశఙ్క్యాహ॥ యద్యపీతి॥ నచేతి॥ స్ఫుటమ్. ఉపాధి తత్సంయోగ కర్మణాం ప్రవాహానాదిత్వం ఏవ్యకాతి॥ ఏతదుక్తమితి॥ ఫలితార్థమాహ॥ అత ఇతి॥ ఉపసంహరతి॥ అతో జీవకర్మేతి॥

౧౦ భేదాభేదంత ద్వ్యసనిరాసోగవాతి దూషయతి॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ పూర్వం భేదాభేద ప్రస్తావ సంగతి జ్ఞాపనాయ॥ అద్వితీయేతి॥ తత్సంబన్ధ ప్రదీక మాహ॥ తత్రాయమితి॥ భేదాభేదం దూషయిష్యన్ విరోధం దర్శయతి॥

కస్మాచ్చిత్ కస్యచి ద్వైలక్షణ్యం హి తస్మాత్తస్య భేదః తద్వ్యతిరిక్తత్వం
చాభేదః. తయోశ్చ భావాభావరూపయో రేకత్ర కథం
వ సమన్వయః. కో బ్రవీతి. కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభేదః, కా
ర్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేదః, ఇత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్.
న. వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధం వదతః కిమేకస్మిన్నా
కారే భేదః, ఆకారాన్తరే చాభేద ఇత్యభిప్రాయః, ఉతాకారద్వయయో
గి వస్తుగతౌ భేదాభేదావితి. పూర్వస్మిన్ కల్పే వ్యక్తిగతో భేదః, జాతిగ
త శ్చాభేద ఇతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితి చైకమేవ వ
స్త్వితి చేత్. తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తః స్యాత్. ఏకస్మింశ్చ
విలక్షణస్వ తద్విపర్యయౌ విరుద్ధావిత్యుక్తమ్. ద్వితీయే తు కల్పేఽన్యో
న్యవిలక్షణ మాకారద్వయ మప్రతిపన్నం చ తదాశ్రయభూతం వ
స్త్వితి తృతీయాభ్యుపగమః ప్రతీయాణా మన్యోన్యవైలక్షణ్య మే
వోపపాదితం స్యాత్. న పున రభేదః. ఆకారద్వయ నిరూప్య
మాణా విరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వ మితి
చేత్. స్వస్యా ద్వైలక్షణ్యం స్వాశ్రయ మాకారద్వయం కస్మిన్వి
రుద్ధధర్మద్వయ సమావేశ నిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణం
తు కథం తరామ్. ఆకారద్వయ తద్వతోశ్చ ద్వ్యాత్మకత్వాభ్యుపగ
మే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిప
న్నైక్య వ్యక్తిప్రతీతివ త్సామాన్యేఽపి వస్తున్యేకరూపా ప్రతీతి
రుపజాయతే. ప్రత ఇద మిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ
సర్వ ప్రతీతేః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః. ప్రకార్యంశో

కస్మాదితి॥ ఆకారభేదా దవిరోధ మనువదతి॥ కాక నేతి॥ వికల్ప్య దూషయ
తి॥ నేతి॥ ప్రథమే కాన్విద్యుత్యాః కిం భేదః, ఉతాభేదః, ఉత భేదాభేదావితి వి
కల్ప మభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి॥ వ్యక్తీతి॥ ద్వితీయ మాశఙ్క్య దూష
యతి॥ జాతిరితి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ద్వితీయేత్వితి॥ అత్ర త
వికల్పత్రయ మభిప్రేతమ్. తృతీయవస్తునో ప్రతిపన్నత్వ దూషణం త్రైలక్ష
ణ్య మేవేతి. అన్యథా త్రిత్వాభావా దితి భావః॥ ఆకారద్వయేతి॥ న స్యాద్వా
త్మైక్యాద్ద్వయ శేషతో నిరూపితత్వా విరోధ నిర్వాహక ఇత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయ
తి॥ అవిలక్షణమితి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఆకారేతి॥ నహి దృష్టే నుపప
న్నం నామ తద్విరాహా॥ న చేతి॥ స్పష్టమ్. అనేన ప్రథమవికల్పే అభేదధీర్ని

వ్యక్తిరితి నైతావతా ప్రతీతిః- అతఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం నసమ్భవతి. తస్మా దభేద స్యానన్యథాసిద్ధ శాస్త్రమూలత్వాద నాద్యవిద్యామూలఏవ భేదప్రత్యయః న చైవం బ్రహ్మణఏవాజ్ఞత్వం, తస్మాలాశ్చ జన్మజరామరణాదయోదోషాః ప్రసజ్యేరన్- తతశ్చ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్, ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్- నైవమ్-అజ్ఞానాది దోషాణా మపరమార్థత్వాత్. భవతు నామోపాధి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తర మనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యే వోపాధిసంసర్గస్తత్ కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థతఏవ భవేయుః నహిబ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానా ఉపాధయ స్ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే. అపితు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్యతస్తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి- యది మన్యేత, ఉపాధ్యవహితం బ్రహ్మజీవః, స చాణుపరిమాణః, అణుత్వం చాతశ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్, స చావచ్ఛేదోఽనాదిః, ఏవ ముపాధ్యవహితేంశే సమ్బధ్యమానా దోషా అనుపహితే పరేబ్రహ్మణి నసమ్బధ్యన్త ఇతి- అయం ప్రష్టవ్యః కి ముపాధినాచ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః, ఉతాచ్ఛిన్నఏ వాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః, ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపమ్, అథోపాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరమ్, అథోపాధిరేవేతి- అచ్ఛేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో నకల్పతే- ఆదిమత్త్వం చ జీవస్య స్యాత్- ఏకస్యసతో ద్వైధీకరణంహి చ్ఛేదనమ్- ద్వితీయేతు కల్పే బ్రహ్మణఏవప్రదేశవిశేషేఉపాధిసంబన్ధా దౌపాధికాస్సర్వే దోషాస్తస్యైవ స్యుః- ఉపాధౌ గచ్ఛత్యుపాధినాస్వసంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగా దనుక్షణ ముపాధిసంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశ భేదాత్ క్షణేక్షణే బన్ధమో

---

౧ నస్తు- తాత్పర్యన్తర నిరాసః ప్రాగుక్తమనుసంధేయః- ఉక్త ముపపత్తి వ్యాఖ్యా॥ అతఏవేతి॥ స్పష్టమ్- నిరవయవత్వా దచ్ఛేద్యమ్-భిత్త్వా, ఖణ్డయిత్వా-భిత్త్వా ప్రదేశభేదన- యదీత్యాది స్పష్టమ్- జీవకర్తృణా ముపాధి జీవభావయో ర్వ్యా సౌఖ్యాన్యాశ్రయ పరిహారా యాసాదితః ॥అయ మిత్యాది॥చతుర్థపక్షమాహ

ష్టాప స్యాతామ్. ఆకర్షణే చావిచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణ ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంశస్య వ్యాపిన ఆకర్షణం న సమ్భవతీతి చేత్ - తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతి పూర్వోక్త ఏవ దోష స్స్యాత్. అచ్ఛిన్న బ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధి సంసర్గే సర్వేషాంచ జీవానాం బ్రహ్మణ ప్రదేశత్వనైకత్వేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానే చైకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతిసన్ధానం న స్యాత్ - తృతీయేతు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేన జీవత్వాపాతాత్ తదతిరిక్తానుపహిత బ్రహ్మసిద్ధి స్స్యాత్; సర్వేషు చ దేహే ష్వేక ఏవ జీవస్స్యాత్. తురీయేతు కల్పే బ్రహ్మణో౽న్య ఏవ జీవ ఇతి జీవభేద స్యౌపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్ - చరమే చార్వాకపక్ష ఏవ పరిగృహీత స్స్యాత్. తస్మా దనేకదోషగ్రస్తత్వేన కృత్స్నస్య భేదస్యావిద్యామూలత్వమే వాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరతయైవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేపి ధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్య ముపపన్నమితి.

౧౧ తదప్యయుక్తమ్. ధ్యానవిధిశేషత్వేపి వేదాన్తవాక్యానా మర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాయోగాత్ - ఏతదుక్తం భవతి - బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యానవిధి నైకవాక్యతా మాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే, ఉత స్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపే తాత్పర్యం న సమ్భవతి. భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహాదనవబోధకత్వమేవ - నచ వాచ్యం, ధ్యానం నామ స్మృతిసన్తతిరూపం,

---

రస్య గత్యభావా చ్చేతి. స్పష్టమ్. ॥తృతీయేత్వితి॥ జీవేశ్వరభేదో జీవానాం మిథో భేదశ్చ నస్యాతా మిత్యర్థః. స్పష్టం. భేదాభేదదూషణ ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౧౧ ధ్యాననియోగపక్షం మీమాంసకాధికరణపూర్వపక్షీ దూషయతి॥ తదప్యయుక్త మిత్యాదినా॥ సపరం నిష్ప్రపఞ్చీకరణవాద ఏవేత్య భిప్రాయః. విధిశేషత్వే కథం ప్రామాణ్యాయోగః. స్వతన్త్రాణాం ప్రామాణ్యం నస్యాదిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ నచేత్యాది॥ ఏకవాక్యతాం మహావాక్యైకత్వం. ధ్యా

తచ్చ స్వరూపైకనిరూపణీయమితి ధ్యానవిధేః స్వరూపేఽప్యపేక్షాయామ్, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా, బ్రహ్మ సర్వానుభూః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూపతద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి, తేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావే ప్రమాణమితి ధ్యానవిధేః స్వరూపవిశేషాపేక్షత్వేఽపి నామ బ్రహ్మేత్యాది దృష్టివిధివదసత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్.

౧౨. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాత్, ధ్యానవిధిశేషత్వేఽపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేఽపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేః, పరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీతి ప్రాప్తమ్.

౧౩. తత్ర ప్రతిపద్యతే (తత్తు సమన్వయాదితి.) సమన్వయః సమ్యగన్వయః. పురుషార్థతయాఽన్వయ ఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాన్వయాత్. తత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః.

౧౪. నిరస్తనిఖిలదోషనిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పర

సపరిశేషస్య విషయతాసిద్ధిర్యాదస్త్య, సఫలతయేతి, న ప్రకృతసూత్రే ఎతి ధీః. అన్యత్ స్ఫుటమ్.

౧౨ సార్థసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧౩ తత్రేతి॥ ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి. సమన్వయశబ్దం నిర్వక్తి సమ్యగితి॥ సమన్వయ ఇతి॥ అన్వయస్సమ్యక్త్వమన్వయస్య సమ్యక్త్వం. వాక్యార్థ ... పరమేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్.

౧౪ నాయం పక్ష ఇత్యాహ ... ప్రయోజనపర్యవసానం ... ధ్యానవిధ్యర్థక్యం ... బ్రహ్మ ... ప్రామాణ్యముపపాద్యతే. ... ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వనియమే పురుషార్థస్య ... ప్రామాణ్యమితి ... సర్వథా సర్వత్ర సర్వప్రకారతోఽస్యైవ ... బ్రహ్మణః పురుషార్థత్వాత్ ... ప్రవృత్తినివృత్త్యోః ... పురుషార్థత్వ వైకల్యం చాభిప్రేత్య ... నిరస్తేతి. ...

మహాఫలం బ్రహ్మబోధయద్వేదాన్తవాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపర తావిరహేఽపి ప్రయోజన పర్యవసాయీతి బ్రూమో రాజకులవాసినః పురుషస్య కాలేయకులానుప్రవేశవత్ ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే-

౧౫. ఏతదుక్తం భవతి- అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టనతిరోహిత పరావరతత్త్వయాథాత్మ్య స్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసుర గన్ధర్వ సిద్ధ విద్యాధర కిన్నర కింపురుష యక్ష రాక్షస పిశాచ మనుజ పశు శకుని సరీసృప వృక్ష గుల్మలతా దూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేద భిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత ధారక పోషకభోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్య చావిశేషేణానుభవసమ్భవే స్వరూపరూప గుణవిభవచేష్టితై రనవధికాతిశయానన్దజననం పరం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయదేవ వాక్యం ప్రయోజన పర్యవసాయి- ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి-

౧౬. ఏవంభూతం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీతేతి వేదనాది శబ్దై రుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే- యథా స్వవేశ్మని నిధి రస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్స

సూత స్తదన్తరజ్ఞో వా- కాలేయకాః శ్వాన శ్శ్వపచవిశేషా వ్యాధా వా-

౧౫ బ్రహ్మణః ప్రథమంపురుషార్థత్వాధిక్యం కథం, కథ మానన్దరూపత్వం, కథం ప్రవృత్తినివృత్త్యోః ప్రయోజన మాన్ధ్యం, స్వరూపపరవాక్యస్యపురుషార్థ పర్యవసానం కుత్ర దృష్టం, తదా కథం ధ్యానాదివిధి సాఫల్య మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అనాదీతి॥ ప్రతిబన్ధవశా త్తస్య పురుషార్థ త్వాజ్ఞానం, నను త త్త్వకత్వా దితిభావః- దేవాదిగణనం వ్యవస్థిత భోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్- స్వరూపేతి సర్వప్రకారైస్సర్వేషామ్- తచ్చ స్వవిషయజ్ఞానస్య నిరతిశయానుకూలతా పాదకత్వం బ్రహ్మణోఽనుకూలత్వ మిత్యానన్దత్వ మిత్యర్థః॥ ప్రవృత్తీతి॥ సుఖలవసాధనమాత్రత్వా ద్దుఃఖాత్మకత్వాచ్చ పురుషార్థత్వ వైకల్య మిత్యర్థః-

౧౬ ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి॥ ఏవంభూతేతి॥ స్వరూపపరాణాం సుఖరూప పరోక్షధీ హేతుతయా పురుషార్థాన్వయః, అపరోక్ష్యహేతయా ధ్యానాదిసాఫల్య మిత్యర్థః- నిదర్శయతి॥ యథేతి॥ నిధి రాజకుమార దృష్టాన్తద్వయం [illegible] [illegible] భోగ్యత్వం బ్రహ్మ ణ్యక్తిజ్ఞాపనాయ-

పశ్చాత్తదుపాదానేచ ప్రయతతే. యథాచ కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతస్స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రః షోడశవర్షస్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్, పితా తే సర్వలోకాధిపతిః గామ్భీర్యౌదార్య వాత్సల్య సౌశీల్య శౌర్యవీర్య పరాక్రమాదిగుణసమ్పన్నస్త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్, తదానీమేవాహం తావజ్జీవతః పుత్రో మత్పితా చ సర్వసమ్పత్సమృద్ధ ఇతి నిరతిశయహర్షసమన్వితో భవతి. రాజా చ స్వపుత్రం జీవన్తమరోగమతిమనోహరదర్శనం విదితసకలవేద్యాంశం శ్రుత్వాఽవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతి, పశ్చాత్తదుపాదానేచ ప్రయతతే, పశ్చాత్తాభ్యాం సఙ్గచ్ఛేతే చేతి.

౧౨ యత్పునః పరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవదనర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమితి. తదసత్. అర్థసద్భావాభావే

తృప్తస్సన్నితి వాక్యస్య ప్రథమార్థాన్వయో దర్శితః. తద్యథా హిరణ్యనిధిమ్, అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః, భగవతోఽహం పుత్రః శేషత్వం, మాతా పితా భ్రాతా, [illegible] ఏక ఇన్ద్రియ [illegible] రాజకత ఇత్యత్ర ప్రామాణ్య సర్వవిధ భోగ్యత్వ జ్ఞాపనాయ బహూని రాజత్వం చేతనేషు పుత్రత్వం భోక్తృం కుశలేన సమాధినా విషయపారవశ్యం, భగవత్ప్రాప్తేః బహిష్కృతత్వం, కర్మజ్ఞానాద్యుపాయానన్వయః, అసన్నిహితాన్యస్వక్తృపానః, ఈశ్వరోఽహమిత్యాద్యుక్తస్వాతన్త్ర్యాభిమానాశ్చ వివక్షితాః బాలక్రీడేత్యాది పదైః. కేనచిదిత్యాచార్యోక్తికారకః, షోడశవర్ష ఇతి భోక్తృత్వం భోగ్యత్వంచ, సర్వకల్యాణ [illegible] వాయమానైత్యాది గుణజాతం, పితా ఇత్యాదినా భగవద్గుణాశ్చ సూచితాః. గామ్భీర్యాదయః స్ఫుటాః. దిదృక్షుః సమాహితాన్యకులభ ఇతి జానన్. రాజా చేతి రాజస్థానే వృపాపకః. భగవతి సర్వవిధభోగ్యత్వసద్భావాత్. అథానన్తరమప్యవిరుద్ధమ్. ప్రాగర్థాన్వయమీతినః శ్రుత్వా [illegible] దృష్ట్వా [illegible] సూచితం ప్రయతతే సఙ్గచ్ఛేతే చేతి॥
౧౨ యదిత్యాది స్ఫుటమ్. [illegible] పఞ్చః పిబ శిభా వర్ధితస్య

నిశ్చితే జ్ఞాతో ప్యర్థః పురుషార్థాయ న భవతి- బాలాతురాదీనా మప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాద్యుత్పత్తిః. తేషామేవ తస్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యద్యర్థాభావనిశ్చయో జాయేత, తత స్తదానీమేవ హర్షాదయో నివర్తేరన్. ఔపనిషదేష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వే తాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థపర్యవసానం న స్యాత్.

౧౮ అతః, యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకర మనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయతీతి సిద్ధమ్.

తదితి విప్రలిప్సామూల ప్రవర్తకవాక్యవ ద్విధివాక్యమపి ప్రామాణ్యహీనం స్యాత్- అపౌరుషేయత్వాత్ నేతి చే దత్రాపి తుల్యమితి భావః.

౧౮ ప్రకరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ కారణవాక్యార్థమాహ॥ జగదితి॥ లక్షణవాక్యస్య శోధకార్థగర్భితత్వ మభిప్రయన్నాహ॥ నిరస్తేతి॥ కదాచిదనవాప్తత్వం గన్ధశబ్దోక్తమ్- ప్రత్యేక మిత్యర్థః॥

విషయవాక్యదీపికా

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ (౧॥౧॥౫), ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్ (౧॥౪॥౨౩), తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః (౨॥౧॥౧౫), సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ (౨॥౪॥౧౭), అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః (౪॥౧॥౧౫), వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ (౪॥౨॥౧), ఇత్యాదివిషయ వాక్యార్థావగత్యర్థం సవ్యాఖ్యా వ్యాఖ్యాయతే.

౧ —శ్వేతకేతు హారుణేయ ఆస— హ ప్రసిద్ధ్యర్థః. అరుణపుత్త్రస్యోద్దాలకస్య పుత్త్రః శ్వేతకేతుర్నామ బభూవేత్యర్థః.

౨ —తం హ పితోవాచ, శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం, న వై సోమ్యాస్మత్కులీనోఽననూచ్య బ్రహ్మబన్ధురివ భవతీతి— ఉద్దాలకః పితా ద్వాదశవర్ష మనుపనీత మనధీతినం పుత్త్రం శ్వేతకేతుం ప్రతి హే సౌమ్య సోమార్హ శ్వేతకేతో త్వమిదానీం వయోఽనురూపం బ్రహ్మచర్యం చర. అస్మత్కులప్రసూతః కో ప్యనధీత్య బ్రహ్మబన్ధురివ న భవతీ త్యువాచేత్యర్థః. యః స్వయ మబ్రాహ్మణ ఏవ సన్ బ్రాహ్మణాన్ బన్ధుత్వేన వ్యపదిశతి స బ్రహ్మబన్ధురిత్యుచ్యతే.

త్వం లౌకికాలౌకిక ధర్మాద్బ్రహ్మధర్మాత్ సాధారణమ్· శాసిత్వత్వంతు

౩ —సహ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య, చతుర్వింశతివర్షః సర్వాన్ వేదా నధీత్య మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ—స శ్వేతకేతు ద్వాదశ వర్షస్సన్ గురు ముపేత్య గురుకులే ద్వాదశవర్షా ణ్యుషిత్వా సర్వాన్వేదా నధీత్య ప్రాథమతి రాత్మానం సాక్షాద్వేదాధ్యాయినం మన్యమానః పరిపూర్ణ ఇవ తృణీకృతజగత్త్రయః చతుర్వింశతివర్షః ప్రత్యాగతః·

౪ —తంహ పితోవాచ, శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసి— మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసీ తిదం యత్ త స్మాత్ ద్ధేతో స్సృతక త్యర్థః·

౫ —ఉత తమాదేశ మప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతం, మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి—అత్ర వ్యాసార్యాః ఉపక్రమేతావ దుత త మాదేశ మప్రాక్ష్యఇత్య త్రాదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే· అత్ర శ్లోకా వాచా ర్యపాదైరుక్తాః· ఛాన్దోగ్యే చోదాహృత దిశతి రుత తమాదేశ మప్రాక్ష్య ఇ త్య త్రాశి పూర్వ స్యాపదేశం ప్రకటయతి సతోన ప్రశాస్తిం ఘటిష్యతి॥ నో శర్మ గ్యస్మిన్ కర్మణ్యగణి ఘటిహ సత్వ త్ర్యా శాస్తా సకర్మక, స్య శాస్య త్వమోపదేశ తబద ముతత మాదేశవా చోపదేశ్యమ్॥౧॥ అత్ర బ్రూమః ప్ర శాస్త్రిం వదతి ౹౹ రసా వాచ్యార్థోనోపదేశం, శాస్తా సోతిప్రసిద్ధో నహి ప ర ఇహ చాపేక్షితార్థవ్యసత్వః॥ యుక్తో సాధారణో శాస్త్య ఘటనణి కరణే వ్యత్ర వైవక్షితత్వం, శాస్త్యుక్తిం శారకాణాం నను కరణ॥ తయా కర్తరి స్యా ద్వచనా॥౨॥ఇతి·

ఆదేశశబ్దో నోపదేశ్య ముచ్యతే· ప్రత్యయార్థ ఉపదేశః· ప్రత్యయార్థః కర్తృత్వమ్· అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్త్రా వ్యతిరిక్తకారకే ఘఞోవిహితత్వాత్. ఉపదేశ ఇత్యాణి కర్మణ్యుపపత్తేః· ప్రశాసనే తు బ్రహ్మ నకర్మ· అపితు కర్తృ· కర్త్రవ్యతిరిక్తకారకేపి ఘఞ్ప్రత్యయస్య విధానమ్· నచ ఇగుపధలక్షణ కప్రత్యయ ఉపపద్యతే· క్తిన్నితి గుణప్ర తిషేధా దాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః· నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే· దిశధాతో రిగుపధత్వేన ఇగుపధాత్కి ఇత్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తి సంభవాత్· అతో ఘఞ్ప్రత్యయాన్తస్య వాచ్య మాదేశత్వే· పర ప్రత్యయః కర్తృత్వాభావ తదితి కర్మార్థకత్వస్యైవ యుక్తత్వా దుపదేశ్యమే వాదేశశబ్ద వాచ్యమితి.

అత్రోచ్యతే· ప్రకృత్యర్థత్వ ఖ్యాపనతః ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యాత్· అన్యథా న్వరసాభ్యసంభవాత్· ఆఙ్పూర్వ దిశతి ర్నియుక్తప్రయోగవచనః, ఉపపూర్వస్యతు నియోగప్రయోగవచనమితిహి న్యాయశాస్త్రః· నియోక్తరి ప్రయోజనం యస్య తస్యాశాస్య చాదర ఇత్యర్థః· ఏవ మన్యత్రాపి· కించ ఉపదేశ్య

బ్రహ్మణో ఽసాధారణమ్. అన్యత్ర ప్రవిష్టత్వస్యానానామ్న ఏకస్యాపి తస్య ప్రకాశనే గార్గీత్యాదినా నిరుపాధిక ప్రకాశనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వ ప్రతిపాదనాత్. నిరుపాధి కోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యసాధారణ్య మితి చేన్న. ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివారణ తత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్యపి త్వయిత సుఖదుఃఖనివృత్త్యాది సామాన్య ముపదేశ్యం స్యాత్, తథాపి సంసారనివృత్తి బ్రహ్మ తదుపాసనానా ముపదేశ్యత్వం సాధారణమ్. ద్రష్టవ్యత్వే నోపదేశ్యస్య మర్థసిద్ధత్వాత్. అత ఉపదేశ్యత్వకథనే వైయర్థ్యం చ. నను యేనాశ్రుతమిత్యాది నైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానహేతుతావిశిష్ట ముపదేశ్యత్వ మసాధారణ మితి చేత్, తథాపి తాదృశ ముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యత్వేనార్థాచ్చార్థసిద్ధమి త్యనపేక్షి తోపదేశ్యత్వ కథనాద వ్యక్తేతరం ప్రకాశిత్వస్యైవ వాచ్యమితి యుక్తమ్. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వసిద్ధౌ ప్రకాశిత్వస్యాపి నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరసతి హ్యేకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపాదయిషితవస్తునోఽపేక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదన ముచితమ్. ఘఞ్ప్రత్యయస్య కరణే వ్యుత్పన్నత్వాత్. వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దికన్యాయేన కర్తుర్వ్యవహారకాన్తరైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే. అకర్తరిసూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయా వినా కర్తర్యసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాసాన్వయస్య ప్రత్యయార్థస్వతస్య మర్థానౌచిత్యం చ. ప్రశాసనపక్షే ప్రత్యయార్థస్యాపి ప్రధానభూతప్రకృత్యర్థాన్వయస్య మర్థౌచిత్యం చేతి వైషమ్యమ్. అతః ప్రశాసనమేవాదేశశబ్దాభిధేయమితి స్వీకర్తుం యుక్తమితి—

యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ త్యత్ర తస్మిన్ భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి, ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితం భవతీతి ముణ్డక బృహదారణ్యక వాక్యానుసారేణ యేన శ్రుతేన మతేన విజ్ఞాతేనాశ్రుత మమత మవిజ్ఞాతం శ్రుతం మతం విజ్ఞాతం భవతీతి యేనాశ్రుతమితివాక్య పర్యవసితార్థః. బ్రహ్మస్వరూప సత్తామాత్ర స్యాశ్రుత శ్రుతత్వాది హేతుత్వాభావా దితి ద్రష్టవ్యమ్. అవస్థావిశిష్టతయా అశ్రుతం స్వరూపేణ శ్రుతం భవతీత్యర్థః. అత్ర విజ్ఞాతశబ్దో నిదిధ్యాసన పరః. శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేన కిముపాదానమితి పృష్టం భవతి. ప్రశాసితృత్వార్థకేన నాదేశశబ్దేన చాత్మస్వరూపం పృష్టం భవతి. తతశ్చ ఆత్మభూత ముపాదానం కిమితి ప్రశ్నస్య ఫలితార్థః. అతఏవ శ్రీవిష్ణుపురాణే యన్మయంచ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమితి శ్లోకే యన్మయమిత్యాత్మస్వరూపం యతశ్చైతచ్చరాచరమి త్యుపాదానంచ పృష్టమ్. అతఏవ సన్మూలా స్సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజా ఇతి వాక్యే సదాయతనా ఇతి ఇత

అత్యన్తత్వాత్, సమ్యగనుప్రవృత్తిశ్చ ఇతి సత ఉపాదానత్వం చ ప్రతిపాద్యత ఇ
తి ద్రష్టవ్యమ్। అతఏవ ఉక్తాం లోకం వా రాజేః, అజ్ఞాత అశ్రుతశ్రోత్రా
తి, అవిజ్ఞాతస్య విజ్ఞాతేః, ఉభయ మాదిష్టం భవతి అధ్యాత్మం చాధి
దైవతం చ ఇత్యాద్యాదివాక్యస్య ఉపదేశార్థత్వమేవాస్తు న ప్రశ్న
నార్థకత్వమితి శఙ్కా పరాస్తా। అతో జగదుపాదానభూతం జగదాద్యన
న్తం పృష్టవా నపిత్యర్థః। అత్రేదమవా నపిత్యుక్త్వా పృష్టవా నపిత్యు
క్తవత తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞా
నం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శిన ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రణిపాతాది ప్రసన్నాచార్యోప
దేశ గమ్యమేవ సోఽర్థః, న ప్రకారాన్తరేణ జ్ఞాతుం శక్య ఇత్యభిప్రాయః।
౬. అన్యజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానాసంభవా దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాసంభ
వం మన్వాన శ్చోదయతి—కథం ను భగవన్ స ఆదేశో భవతీతి—హే భగవః
పూర్వోక్త ఆదేశః కథం భవతీత్యర్థః।
౭. ఉపాదానోపాదేయయోః స్వాభావికీ తత్త్వాభిప్రాయేణోత్తర మాహ—
యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్—య
థా ఉపాదానభూతే మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే తదుపాదేయ ఘటశరావాదికం జ్ఞాతం భ
వతి తద్వదిత్యర్థః।
౮. నైయాయికరీత్యా అసదేవ ఘటాది మృత్పిణ్డేన ఉత్పద్యతే అత
శ్చోపాదానోపాదేయయోః భేదాన్న మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే సర్వమృణ్మయానాం
జ్ఞాతత్వం సంభవతీతి మన్వానం ప్రత్యాహ—వాచారమ్భణం వికారో నామధే
యం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్—ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమ్-
కర్మణి ల్యుట్-తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ ఘటశరావాదిలక్షణో వికారో ఘటశరా
వాదినామధేయం చ స్పృశ్యత ఇత్యర్థః। ఆరమ్భణశబ్దస్య పుంనపుంసకలిఙ్గ
వికారనామధేయవిశేషణత్వేఽపి నపుంసకైకవచనేన ఆరమ్భణమితి నపుంసకైకవ
చననిర్దేశః। మృద్ద్రవ్యేణ వికారనామధేయే కస్మై ప్రయోజనాయ స్పృశ్యేతే
ఇత్యత్రాహ॥ వాచేతి॥ ప్రయోజనస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా। వాక్ప
ద్య ఉపహార్యత్వేనయా వాగాది వ్యవహారపరః। తతశ్చ జలాహరణాది
వ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేన నామరూపే స్పృశ్యేతే। మృత్పిణ్డ ఏవ నామరూపభా
గ్భవతీత్యర్థః। అత్ర యద్యపి మృత్పిణ్డ మృణ్మయయోర్భేద దర్శనం వాచారమ్భణం
వికార ఇత్యేతావన్మాత్రేణాపి సిధ్యతి, న నామధేయస్యాపి స్పృశ్యత్వం వక్త
వ్యమ్, తథాపి సంజ్ఞాభేదా దుపాదానోపాదేయయోః భేదశఙ్కా స్యాత్। త
న్నివృత్తయే నామాపి మృద్ద్రవ్యేణ స్పృశ్యత ఇత్యుక్తిరితి ద్రష్టవ్య
మ్। కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణ మాహ॥ మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్।
మృణ్మయం ఘటాదికం మృత్తికేత్యేవ ప్రమాణ ప్రతిపన్నం సత్యమిత్యర్థః।
౯ —యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం
స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం లోహమిత్యేవ సత్యమ్—లోహ

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ ॥ ౫॥

యతో వా ఇమానీత్యాది జగత్కారణవాది వాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్- ఇదానీం జగత్కారణవాది వాక్యానామానుమానిక ప్రధానాది ప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే- ఈక్షు

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్- సంగతిమాహ॥ యత ఇతి॥ ప్రథమ ద్వితీయయోః బ్రహ్మణః పరిరుద్దేశలక్షణోక్తి ముఖేన శాబ్దీ చార్థీ చాశక్తిః పరిహృతా- ప్రమాణాన్తరాత్వాయ తృతీయ చతుర్థయోః బాధకాసిద్ధ్యర్థం జ్ఞాతత్వ పుమర్థత్వే దర్శితే- ఏవం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాపాప పరిత్యక్తా పరికరస్థాపనం కృతమ్, అథ తత్ప్రతిష్ఠా,ఇతి పేటికా సంగతిః- పుమర్థతయా సమన్వయోనుపపన్నః, అపుమర్థ ప్రధానాది ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాక్షేపేణోత్థానాదవాన్తరసంగతిరిత్యర్థః- కారణత్వానువాది లక్షణవాక్యలక్షితస్య చిదచిద్వైలక్షణ్య ప్రసిద్ధ్యర్థం తత్ప్రతిపాదకవాక్యాని నిరూప్యన్త ఇత్యభిప్రాయేణ యతో వా ఇత్యుపాత్తమ్- ఆదిశబ్దాత్ప్రతిపాదకవాక్యమభిప్రేతమ్॥ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి॥ పరిత్యక్తా ఇతి॥ ప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాదితి భావః- ఇత్యాదినా అధ్యాయేనేత్యర్థః-

---

మణి సువర్ణపిణ్డ విశేషః-

౧౦ —యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం కార్ష్ణాయసమిత్యేవ సత్యమ్

—నఖనికృన్తనశబ్దేన కృష్ణాయసపిణ్డో లక్ష్యతే- శిష్టం పూర్వవత్-

౧౧ —ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీతి—మయోక్త ఆదేశో మృత్పిణ్డాదిరుల్య ఇత్యర్థః.

౧౨ ఏవ ముక్తః పుత్ర ఆహ—న వై నూనం భగవన్తస్త ఏతదవేదిషుః, యద్ధ్యేతదవేదిష్యన్ కథం మే నావక్ష్యన్నితి, భగవాంస్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వితి—భగవన్తః పూజావన్తః మమ గురవః ఏతత్స్వరూపం నజ్ఞాతవన్తః- యద్యేతద్వస్తుతో జానీయుః-తర్హి భక్తాయ గుణవతే మహ్యముపదిశేయుః-తేనాహం మన్యే న విదితవన్త ఇతి-ఏవ మవాచ్యమపి గురో స్వయోగ్యం పునర్గురుకులం ప్రతి ప్రేషణభయా దుక్త్వా భగవానేవ తదుపదిశత్వితి పితరం ప్రార్థయామాసేత్యర్థః.

౧౩. —తథా సోమ్యేతి హోవాచ—పితా ఉక్తార్థమేవ వదామీత్యుక్త్వా నిత్యర్థః.

౧౪. ప్రతిజ్ఞాతస్య ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య సమర్థనాయ జగతో బ్రహ్మైకకారణతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్త ఉద్దాలకో,యథాలోకే అ

తే ర్నాశబ్ద మిత్యాదినా.

ఇద మామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో సృజతేత్యాది. తత్ర సన్దేహః- కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్త మానుమానికం ప్రధానమ్, ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

విషయ మాహ॥ ఇదమితి॥ సంశయ మాహ॥ తత్రేతి॥ ఆనుమానికశబ్దేన పూర్వపక్షబీజ సూచనమ్.

పరా హ్నా ప్రసారితానాం ఘటశరావోదఞ్చనాదీనాం మృదేకోపాదానతాం ప్రతిపిపాదయిషుః పూర్వావస్థాపన్నం ఘటశరావాదికం మృత్పిణ్డ ఏవాసీదితి ప్రతిపాదయతి, తథా ప్రతిపాదయతి— సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమే వాద్వితీయమ్— ఇదం విభక్తనామరూపం బహుత్వావస్థం జగత్ అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్ ఏకమేవ అవిభక్తనామరూపతయా ఏకత్వావస్థాపన్నం సత్ అద్వితీయం అధిష్ఠాత్రన్తరశూన్యం చ సదేవాసీదిత్యర్థః. అత్ర సచ్ఛబ్దో మానసంబన్ధయోగ్యత్వలక్షణం సత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే. అయం సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూత పరమాత్మవాచకోऽపి కారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్ కారణత్వోపయుక్త గుణవిశిష్ట ప్రకృతి పురుషకాలశరీరకం పరమాత్మాన ముపస్థాపయతి. దేవానా మాజ్యపానా మిత్యాదౌ విశేషవాచ్యాజ్యశబ్దస్య వికృతిషు పృషదాజ్యవాచిత్వస్య పాశమికన్యాయ సిద్ధత్వాత్. అత్ర సదేవేత్యేవకారేణ నైయాయికాభిమత ముత్పత్తేః ప్రాక్కార్యస్యాసత్త్వం వ్యావర్త్యతే. సదేవేత్యేవకారస్య నైయాయికాభిమతోత్పత్తి ప్రాక్కాలీన కార్యాసత్త్వవ్యావర్తకత్వం, తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి అసత్కార్యవాదిదర్శన ప్రతిక్షేపపరోత్తరవాక్యసందర్భా దవసీయతే. ఏకమేవేత్యేవకారేణ బహుస్యామితి ప్రత్యక్ష్యమాణకార్య బహుత్వావస్థా వ్యుదస్యతే. తదైక్షత తత్తేజోऽసృజతే త్యుత్తరవాక్య సందర్శిత సచ్ఛబ్దితస్యైవ నిమిత్తత్వకథనాత్ అద్వితీయమిత్యనేన నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చైక మద్వితీయ మితిపదాభ్యామభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వం సిద్ధం భవతి. తతశ్చాయమర్థః- ఇదం బహుత్వావస్థం విభక్తనామరూపం ప్రత్యక్షతయా దృశ్యమానం జగత్ సృష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తాన్తరశూన్య మవిభక్తనామరూపతయా ఏకం సచ్ఛబ్దితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః. యద్యపీదానీమపి జగత్సదేవ, తథాప్యవిభక్తనామరూప సద్రూపాపత్తిః సృష్టేః ప్రాగేవేతి అగ్రేశబ్దస్య నానుపపత్తిః. న చ సచ్ఛబ్దస్య సూక్ష్మప్రకృతి కాల జీవ శరీరక బ్రహ్మపరత్వే సచ్ఛబ్దస్య కార్యభూతే జగతి సృష్టేః ప్రాక్ తాదృశ బ్రహ్మత్వబోధకత్వేऽపి సత్తాసంబన్ధబోధకత్వాభావేనా సత్కార్యవ్యావర్తకత్వం కథమితి వాచ్యమ్- సృష్టేః ప్రాక్ సచ్ఛబ్దిత బ్రహ్మైక్యబోధకతైవ నైయాయికాభిమతాసత్త్వవ్యావర్తనస్యాప్యర్థసిద్ధ

త్వాత్ - ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్ర ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే ప్రమాణము
క్తం వక్ష్యమాణశ్రుత్యా తస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే పర్యవసానాద
సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి కాలప్రాపకేణ పూర్వభాగపదేన తత్రైవ తు నామ
రూపాత్మకత్వాభావేఽపి తథా నామరూపాత్మకప్రపఞ్చ ప్రాపకేణాతృతీయేన చ వి
రోధప్రసఙ్గాత్ - కింత ఇదంశబ్దో గతం సర్వం జగత్, సృష్టేః ప్రాగేకమే
వాద్వితీయం సదేవాసీదితి పత్ర శ్రూయమాణత్వేన సృష్టిప్రాక్కాలేఽద్వితీయాపద
స ద్వితీయాసత్త్వబాధనేఽపి సృష్ట్యుత్తరకాలం తస్య అసత్త్వప్రతిపాదనేన
జగతో మిథ్యాత్వసిద్ధిః ఘటశరావాదికం సర్వం సృష్టేః ప్రాగవ్యక్తం
మృత్పిణ్డ ఏవాసీత్, ఉత్పత్త్యా ఘటశరావాదీనాం మిథ్యాత్వప్రతిపాదనాదర్శ
నాత్ - ప్రాగసత్త్వప్రతిపాదనేనానిత్యత్వమాత్రం సిద్ధ్యేన్న తు మిథ్యాత్వమ్
నను నేహ నానాస్తీతి వాక్యే తు సృష్ట్యుత్తరకాలేఽప్యసత్త్వవేదనాన్మిథ్యా
త్వసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ సమానతయా పరస్య త్యధికరణే తస్య వాక్యస్య బ్రహ్మగ
తనానాత్వనిషేధపరతయా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ - న చానిత్యత్వమేవ మి
థ్యాత్వమ్, అనిత్యస్య ధర్మిణః అనిత్యత్వమసత్యత్వమితి వాచస్పతిమిశ్రోక్తేః,
విద్యారణ్యయతినాపి తథైవోక్తత్వాత్, అనాదిపరమార్థతాప్రాప్తౌ తథ్య
పగమ్యతే। యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాశ్యసం జ్ఞానం తత్ పరిణామాః సంఘా
తాం తత్త్వమన్యపతచ్చ కిమితి వరాఽతన్నతదాత్, అనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వమి
తి చేత్, దీర్ఘకాలస్య ప్రామాణికస్య ప్రత్యక్షావిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే న్యా
య్యాభిరతస్య ప్రతిక్షేప్యత్వాదిత్యాస్తాం తావత్ -

౧౫. సదేవాసీదితి సృష్టిప్రాక్కాలే బ్రహ్మాభేద ప్రతిపాదనముఖేన సత్కా
ర్యవాదముక్త్వా తద్విరోధ్యసత్కార్యవాది వైనాయికాభిమతం కారణ
మ్భిణమిత్యాగ్నా ప్రతిక్షిప్తమపి కణ్ఠతః ప్రతిక్షేప్తుం తన్మతముపన్యస్యతి — త
ద్ధైక ఆహు రసదేవేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ — ఇతి. ఇదం జగదగ్రే
సృష్టేః ప్రాగసదేవాసీదిత్యర్థః. నామరూపవిభాగాభావమాత్రస్య తు అసత్త్వ
స్య సిద్ధాన్తేఽపి సమ్మతత్వాదాహ॥ ఏకమేవాద్వితీయమితి॥ ప్రాగభావవ్య
తిరేకేణ అవస్థాయా వా అవస్థాశ్రయస్య వా కస్యాపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః.
యద్వా అసదేవేత్యత్ర ఇత్యేతత్ సత్ప్రతి నాసదుత్తరం తదపేక్ష్యేద
మగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి వాక్యార్థస్య ప్రతిషేధకమ్ -

౧౬ — తస్మాదసతః సజ్జాయత — సదితి భావప్రధాననిర్దేశః, సత్త్వ
మిత్యర్థః. యస్మాద్ధేతోరుత్పత్తేః ప్రాగవస్థాశ్రయస్య వ్యభావః, తస్మాద్ధే
తో రసతః సత్త్వరూపా ఉత్పత్తిర్జాయత, అథవా దిత్యర్థః సత్యపదస్య
సజ్జాయత ఇత్యత్రాదభావ స్వార్థకః.

౧౭ తన్మతం ప్రతిక్షిపతి — కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ క
థమసతః సజ్జాయేతేతి — కేన ప్రమాణేన అసత ఉత్పత్తిః ప్రతీయతే. తద
సదితి ప్రత్యభిజ్ఞా విరోధేన ప్రమాణస్యానవతారాత్ - అతః కథమసతో

ద్రవ్యస్య సత్తా భవేత్. అతః అసత స్సత్త్వోత్పత్తి ర్న సంభవతి. అపితు సత ఏవ ద్రవ్యస్య ప్రథమక్షణావచ్ఛిన్నానాగతావస్థాసంబన్ధ ఏవ ఉత్పత్తి రిత్యర్థః.

౧౮ పరపక్షం ప్రతిక్షిప్య స్వమత ముపసంహరతి— సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత— తదైక్షత సచ్ఛబ్దవాచ్యం పరం బ్రహ్మ విచిత్రానన్తస్థిరత్రససమష్టిజగద్రూపేణ బహూనాం బహు స్యామ్, తదర్థం తేజోఽబన్నాది సమష్టిరూపేణ ప్రకర్షేణ జాయేయేతి సంకల్ప్య తేజ స్ససర్జ.

౧౯— తత్తేజ ఐక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తదపోఽసృజత— అత్రాపీక్షణస్య తేజోఽచేతనత్వాసంభవాత్, తేజఆదిశబ్దా స్తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరా ద్రష్టవ్యాః. భాష్యకృతా (౧॥౧॥౬) గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దాదితిసూత్రే తేజః ప్రభృతిరూపశబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః. తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి ముఖ్య ఏవేక్షణవ్యపదేశ ఇతిభాషితమ్. తథా (౨॥౩॥౧౪) తదభిధ్యానాదేవతు తల్లిఙ్గాత్స ఇతి సూత్రే తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి శ్రూయమాణ మీక్షణాది తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి భాషితమ్. (౨॥౪॥౧౭) సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే తత్తేజ ఐక్షతేతి తేజశ్శరీరకం పరబ్రహ్మైవాభిధీయత ఇతి భాషితమ్. నచ తత్తేజ ఐక్షతేత్యత్ర తేజశ్శబ్దస్య తేజశ్శరీరకబ్రహ్మపరత్వే తత్తేజోఽసృజతేతి వాక్యేపి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం స్యాత్. నచేష్టాపత్తిః. బ్రహ్మణః సృజ్యత్వాభావా దితి వాచ్యమ్. తేజశ్శరీరకబ్రహ్మణః కార్యత్వేన సృజ్యత్వేన దోషాభావాత్.

౨౦ తేజసోఽమ్బుహేతుత్వే ఉపపత్తిం దర్శయతి— తస్మా ద్యత్రక్వచ శోచతి స్వేదతే వా పురుషః తేజస ఏవ తద ధ్యాపో జాయన్తే— యత్రక్వచన దేశేవా కాలేవా పురుష స్సంతప్యతే ప్రస్విద్యతే తత్తదా తేజస ఏవాపోఽధిజాయన్త ఇత్యర్థః.

౨౧— తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్య స్స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్న మసృజన్త— అత్రాన్నశబ్దేన మహాభూతాధికారాత్ పృథివీ వ్యపదిశ్యతే. సూత్రితం చ (౨॥౩॥౧౩) పృథివ్య,(౧౬)అధికారరూప శబ్దాన్తరేభ్య ఇతి. అధికారో మహాభూతాధికారః. రూపం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి తైత్తిరీయకే అద్భ్యః పృథివీతి శబ్దాన్తరమ్. ఏతత్సూత్ర మన్యత్ర వ్యాకృతమ్.

౨౨ అపా మన్నహేతుత్వే యుక్తి మాహ— తస్మా ద్యత్రక్వచన వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠ మన్నం భవతి— తదేవ తత్రేత్యర్థః.

౨౩— అద్భ్య ఏవ తద న్నాద్యం జాయతే— తస్మా త్పృథివ్యేకదేశస్య వ్రీహియవాదిలక్షణ స్యాన్నస్య వృష్టిప్రభవత్వదర్శనాత్ [illegible] న్నాద్య మన్నప్రభృతి పృథివీకార్య మద్భ్య ఏవ జాయత ఇత్యర్థః.

౨౪— తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి— ఆణ్డజం జీ

వతి బుద్ధ్యుజ్జమితి— అణ్ణజ జీవ జోద్భిజ్జశబ్దనిర్దిష్టానా మేతేషాం భూ
తానాం తేజోబన్నాని త్రీణ్యేవ బీజా నీత్యర్థః.

౨౫ తద నాపపాదయతి— సేయందేవ తైక్షత హన్తాహ మిమా స్తిస్రో
దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం
త్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి—అత్ర(౨॥౪॥౮)సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే
భగవతా భాష్యకృతా, సేయం దేవతేత్యాదివాక్య స్యాయమర్థః, ఏవం సచ్ఛ
బ్దితా పరదేవతా, ఇమా స్తేజోబన్నరూపా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేన జీ
వసమష్టివిశిష్టే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి దేవాది విచిత్ర
సృష్టిం తన్నామధేయానిచ కరవాణి, తత స్త్వన్యోన్యసంసర్గ మన్త్రా
ప్తానామేషాంతేజోబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యా
యైకైకాంత్రివృతంకరవాణీతిభాషితమ్. (౨॥౧॥౫)అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగ
తిభ్యా మితిసూత్రే హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతాఇతి తేజోబన్నాని దేవతా
శబ్దేన విశేష్యన్తఇతి భాషితత్వా దత్ర దేవతాఇ త్యభిమాని దేవతాపరత్వం వ
క్తవ్యమ్. తత శ్చేమాస్తిస్రో దేవతాఇత్య స్యాయ మర్థః. స్వస్వాభిమాని దే
వతాధిష్ఠితాని తేజోబన్నానీత్యర్థః. తేజోబన్నాభిమాని దేవతానాం పరమా
త్మవ్యతిరిక్తత్వేప్రమాణాభావాత్ పరమాత్మనశ్చ సర్వాభిమాని దేవతాత్వసంభ
వాచ్చ పరమాత్మరూప దేవతా ఇత్యర్థః. పరమాత్మవ్యతిరిక్త దేవతాభ్యుప
గమేపి దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠితత్వమే వార్థః. నచ త త్తేజోసృజత తత్తే
జ ఐక్షతేత్యాదౌ తేజఆది శబ్దానాం పరమాత్మపరత్వా త్తేజోబన్నావస్థ ప
రమాత్మనాం తదుపహితత్వావస్థాధీన బహుత్వాశ్రయాణాం ఇమా స్తిస్రో దే
వతాఇతి దేవతాశబ్దేన పరామర్శోస్తు నతు దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠిత పరా
మర్శిత్వమితి వాచ్యమ్. తత్తద్వస్థ పరమాత్మనో జీవస్య ప్రవేశాసమ్భవేన
ప్రవేశయోగ్య తేజోబన్నానామేవ అభేదోపచారేణ అపిగమయావా దేవతాశబ్దే
న నిర్దేష్టవ్యత్వాత్. మహాసిద్ధాన్తే తదైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వమ్ అసృజతే
తినిమిత్తత్వం బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయానుగుణం సర్వశక్తి
త్వం సత్యసంకల్పత్వంచ అనేనజీవే నాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం
చోక్తం భవతి, జీవేనాత్మనేతి జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః, తేంబాన భూ
త్వా బహవో మయాత్ ఇతివత్, సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకస్య తద్విపరీతాశా
ర జీవైక్యాసంభవాత్ యస్యాత్మా శరీరమిత్యాది వచనా త్తదనుప్రవిశ్య
త్యచేతనఇవ జీవే ప్యనుప్రవేశశ్రవణాత్తచ్ఛరీరకాచిశబ్ద స్యశరీరిపర్యన్తత్వస్య
ముఖ్యతయా ఉపపన్నత్వా చ్చాయమే వార్థఇతి వ్యాసార్యై రుక్తమ్. నను
జీవశరీరకేణమయా ప్రవిశ్య వ్యాకరవాణీత్యర్థో న సంభవతి వ్యాకరవాణీతి తి
జా కర్తుః రభిహితత్వే నానకుహితాధికారవిహిత తృతీయానుపపత్తేః. నచ
వ్యాకరణక్రియాకర్తు స్తిఙాభిహితత్వేపి ప్రవేశక్రియాకర్తు రనభిహితత్వా
త్ తృతీయా భవిష్యతీతి వాచ్యమ్. తథా మయా భూత్వా ప్రజా మిత్యపి

ప్రయోగస్సాధుః స్యాత్. ప్రధానక్రియాకర్తుః అభిధానేపి గుణక్రియాకర్తుః అనభిహితత్వాత్. స్వాదుమి ణముల్ ఇతి సూత్రే క్రియయైవ క్త్వాప్రత్యయస్యాభిహితార్థత్వాత్ పక్త్వా ఓదనం భుఙ్క్తే దేవదత్తః పక్త్వా ఓదనం భుజ్యతే దేవదత్తేన ఇత్యత్రాపి క్త్వాప్రత్యయేన పాకక్రియా కర్తృకర్మణో రనభిధానాత్ తృతీయా ద్వితీయే కుతో న ప్రాప్నుత ఇత్యాశఙ్క్య ఖ్యాతపదవాచ్య క్రియా విశేష్యత్వాత్ ప్రధాన మితరాతు విశేషణత్వాదప్రధానమ్, తత్క్రియాసాధనయోరపి శక్త్యో స్తద్ద్వారకో గుణప్రధానభావః, తత్ర ప్రధాన క్రియాశక్త్యభిధానే గుణక్రియాశక్తి రభిహితవత్ ప్రకాశతే, ప్రధానానురోధాత్, గుణానాం చ పృథ క్తద్ద్వారక స్వశాబ్ద్యాక్యప్రయోగాచ్చ ఇత్యుక్తత్వాదితిచేత్సత్యమ్. మమైతస్య స్వరూపేణ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దః స్వరూపపరః. యద్యపి జీవశరీరకం స్వరూపం వ్యాకరణకర్తుః నాభిధ్యతే తథాపి వ్యపదేశివ దకస్మిన్, ఋవాద్య నానాత్వకల్పనేతి న్యాయేన కల్పితభేద మాదాయ అనభిహితాభిభాగవిషయ తృతీయోపపత్తిః. ఘటః స్వేన రూపేణ ఇతర వ్యావృత్తిం కరోతీత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్. కరోతీతి తిఙా కర్తుః రభిహితత్వాత్. నను తత్ర కరణార్థే తృతీయా, కరణత్వంచ నతిఙాభిహిత మితిచేత్, తర్హి ప్రకృతేపి తథాఽస్తు. తేనేశస్స్వాత్మ స్వకరణతయానుప్రవేశేతి కతేత్యధికరణ సారావల్యుక్తేస్సామేవార్థః. ఆహ వ్యాఆరమ్భణాధికరణే (౨॥౧॥౬అ) అనేన జీవే నాత్మనా మదాత్మకజీవే నాత్మతయానుప్రవిశ్య. ఏతద్వ్యతిరేకేనామరూపథాక్కరవాణీతి భాషితత్వేన జీవశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వాభావస్యాపి దర్శితత్వా త్తదనుసారేణ జీవేనైత్యస్యజీవపరార్థః. ఆత్మశబ్దస్య శరీరమర్థః. శరీరభూతే నానేనజీవేనానుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శరీరవాచిత్వ మభిప్రేత్యైవ మదాత్మకజీవేనేతి భాషితమ్. ఆత్మతయానుప్రవిశ్యేతి భాష్యస్యాయమర్థః. ఆత్మతయేతి హేతౌ తృతీయా. హేతుత్వంచ ప్రయోజనత్వేన వివక్షితమ్. ఆత్మత్వార్థ మనుప్రవిశ్య త్యర్థః. ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాభావే ఆత్మత్వాసంభవా చ్ఛరీరేఽనుప్రవిశ్య సంకల్పయానీతి వాక్యార్థః. యద్వాఽనేనజీవేనాత్మనానుప్రభూతః పేపీయమానోమోదమాన స్తిష్ఠతీత్యత్రేవానేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యత్రాపి జీవాత్మనా ఇత్యేవార్థః. అస్మిన్ పక్షే అనేనేతి శబ్దస్య ప్రమాణప్రతిపన్న పురోవర్తివాచినః మచ్ఛరీరభూతేనే త్యర్థః. అనయోః పక్షయో శ్శరీరేఽనుప్రవిశ్య వరసైన్యం కలయానీ, దేవదత్తేన పక్త్వా భుజ్యత ఇత్యత్రేవ ప్రవిశక్రియా ప్రయోజకకర్త్రా పరమాత్మనా వ్యాక్రియమాణస్య జీవాత్మనః కరణతయా తృతీయాసంభవాత్ తృతీయాయాం నానుపపత్తిః. ఇయాంస్తు విశేషః. నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణ సమానకర్తృకత్వావగమా న్నామరూపవ్యాకరణం ప్రతి సాక్షాత్కర్తృత్వమ స్యస్తి. ప్రవేశేతు సర్వవ్యాపకస్య పరమాత్మనః సాక్షాత్కర్తృత్వాసంభవాత్ ప్రయోజక కర్తృత్వమ్. ఏవంచ

ప్రవేశ నామరూపవ్యాకరణయో స్సమానకర్తృకత్వ సంభవాత్ క్త్వాప్రత్య యస్యాపి నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏతే నాన్తః కరణవిశిష్ట స్యైవానుప్ర త్వం వదన్తః పర ప్రత్యుక్తాః. ఐతదాత్మ్యమ్, హన్తాహ మిమా ఇతి సంకల్ప సమయే తస్యాభావాదిత్యాస్తాం తావత్.

౨౬ —సేయం దేవ తేమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే నాత్మ నానుప్రవి శ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకా మకరోత్— అత్ర త్రివృత్కరణాధీనత్వాన్నామరూపవ్యాకరణ స్యార్థానుక్రమానురోధేనపా ఠక్రమో బాధ్యతే-తత్ర తేజోబన్నాదన తాసు ఏకైకాం త్రివృతం కృత్వా నామ రూపవ్యాకరణ మకరోదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాపకస్య పరమాత్మనః స్వరూపేణ సావ్యావృతస్య సర్వవస్తుప్రవేశస్య సర్వదా సత్త్వాత్ స్వాన్తర్యామితయా నా మప్రవేశస్య పూర్వ మభావాత్ జీవే నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోదిత్య స్య నానుపపత్తిః. చరస్య రాజశరీరత్వాభావా న్న చారేణానుప్రవిశ్యేతి వా క్యసామ్యంచ.

౨౭ —యథా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతా స్త్రివృత్ త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి —దేవతాధిష్ఠితానాం తేజోబన్నానాం త్రివృత్కర ణప్రకారం మే నిగదతః శృణ్విత్యర్థః.

౨౮ వ్యాసార్యైరానన్దమయాధికరణే (౧॥౭॥౬౪)అనుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణ స్యానుప్రవేశపూర్వకత్వమవగమ్యతే-త త్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యత్రానుప్రవేశస్యసృష్టిపూర్వకత్వ మవగమ్యతే- తస్మా త్సమానకర్తృకత్వ మేవ వివక్షితం నపౌర్వాపర్యమపి అతఏవహి తస్య త్వాష్టు విదధ ద్రూప మితీతి సృష్ట్యనుప్రవేశయో స్సమానకాలీనత్వేనైవ ప్ర తీయతే. అథవా తత్సృష్ట్వా నుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరత్వేన ప్రతీయమాన నుప్రవేశః స్థిత్యర్థాన్యపదే త్యుక్తమ్. అత్ర వ్యాపకస్యాపి పరమాత్మనో న్తర్యామివిగ్రహద్వారా నుప్రవేశ ఉపపద్యత ఇతి కేచిత్. జీవద్వారేణా నుప్రవేశో నస్వత ఇతి కేచిత్. ప్రతివస్తు తత్తద్వస్తుమాత్రభూత పరమాత్మ కార్యకారిత్వాత్ తత్ర ప్రవిష్ట ఇ త్యుక్తిరితి కేచిత్.

౨౯ —యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస స్తద్రూపమ్—అగ్నేర్యో రో హితం స్వరూపం లోహితోభాగో దృశ్యతే తత్త్రివృత్కృతస్య తేజసః స్వ రూపమ్.

౩౦ — యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య— అగ్నేర్యః శు క్లం రూపం తదపామ్. ఏవం యదగ్నేః కృష్ణం తత్పృథివ్యా ఇత్యర్థః.

౩౧ అగ్నే స్తైజోబన్నాత్మకముదాయరూపత్వే యావత్తేజోఽబన్నా వసాన్యత న్ధూపా నోపలభ్యః ప్రాప్తే తత్రాహ— అపాగా దగ్నే రగ్నిత్వమ్ —తేజోఽబన్న వ్యతిరేకేణాగ్నిత్వస్య నాస్తి సామగ్రీసన్నిధానే అగ్నిశబ్దస్య ప్రయో గా దపైః అతస్తత్త్వరం ప్రామాణ్యమితి.

౨ కిం ప్రాప్తమ్- ప్రధానమితి- కుతః- సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమేవేతి, ఇదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి- కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతా- అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావంచ కార్యావస్థం, తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్- సత్త్వాదిమయంచ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణమ్- తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయమి త్యభిధీయతే- తత ఏవచ కార్యకారణయో రనన్యత్వమ్- తథా సత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః- అన్యథా యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాది మృత్పిణ్డతత్కార్య దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో ర్వైరూప్యంచేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన, మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే- ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్య మానుమానికమేవ-

---

౨ హేతుమాహ॥ సదేవేతి॥ చేతనభోగ్యభూతస్యేతి॥ చేతనస్య కారణత్వాయోగా ॰ న్నేదం కార్యత్వ ఇతి భావః- ప్రధానత్వసిద్ధ్యర్థమాహ॥ సత్త్వేతి॥ సుఖదుఃఖమోహాన్వయాత్సత్త్వాదిమయత్వమితి భావః- ద్రవ్యైక్యే కార్యత్వకారణత్వయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ॥ వియదాదీతి॥ ఏకత్వబహుత్వే వైషమ్యమిత్యర్థః- అస్యైవ కారణావస్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ కారణభూతేతి॥ ఏతః కిం ప్రధానత్వసిద్ధయ ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ గుణసామ్యావస్థంచే త్కారణమేకత్వాది కథ మిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ తదాదిదోసత్త్వం నామరూపబహుత్వే గుణవైషమ్య వ్యదాన ఇత్యర్థః- తత ఏవ- త్రిగుణాత్మకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్- నహి వికారిణయో రనన్యత్వమితి భావః- అనన్యత్వం మృత్పిణ్డాదిష్వత్రాహ॥ తథేతి॥ తథాసతి- అనన్యత్వే సతి- యద్వా ప్రధానకారణత్వే సతి- యుక్త్యన్తరమాహ॥ అన్యథేతి॥ అన్యథా- చేతనకారణత్వే- యద్వా విరూపకారణవాదే దార్ష్టాన్తికే సమానకార్యకారణదృష్టాన్తో న ఘటత ఇత్యర్థః- పూర్వపక్షము పసంహరతి॥ ఇతీతి॥ మహర్షిణేతి॥ ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతి సాన్నరితా॥ అనుమానవేషమితి॥ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపత్వాత్తథైవకత్వాదితి భావః-

---

* ప్రవహ్నాణా కార్యత్వాయోగాత్. ఇతి త్రిరంగపుస్తకే.

3 ఇత్యేవం ప్రాప్తే పఠ్యతే- ఈక్షతే ర్నాశబ్దమితి- యస్మిన్ శబ్దఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దమ్- ఆనుమానికమ్- ప్రధానమి త్యర్థః- నతజ్జగత్కారణత్వాది వాక్య ప్రతిపాద్యమ్- కుతః- ఈక్షతేః- సచ్ఛబ్ద వాచ్యసంబన్ధి వ్యాపారవిశేషాభిధాయి న ఈక్షతే ర్ధాతో శ్శ్రవణాత్, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయే యేతి- ఈక్షణక్రియాయోగ శ్చాచేతనే ప్రధానే నసంభవతి- అత ఈదృశేక్షణగుణ శ్చేతనవిశేష స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమ స్సచ్ఛబ్దాభిధేయః- తథాచ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణే ష్వీక్షా పూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే, స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి సఇమా లోకా నసృజత, స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణ మసృజ తే త్యాదిషు-

---

3 అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్ర మవతారయతి॥ఏవమితి॥ ఈక్షతే రితి॥ అశబ్దస్య కథం శబ్దేన ప్రతిపాదన మిత్యత్రాహ॥యస్మిన్నితి॥ అబ్భక్ష ఇతివ దవధారణం గర్భితమితి భావః- శబ్దైకవేద్యం న భవతి తత్కిం మానాన్తరమిత్యత్రాహ॥ఆనుమానికమితి॥ పరమాణువ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ ప్రధానమితి॥ సూత్రే నఞర్థం వదన్ వాక్యార్థమాహ॥నతదితి॥ ధాతోరితి॥ నహీక్షతేరితి ప్రయుక్తమితి భావః- ఏవముక్తిః శబ్దస్వారస్య సూచనార్థే త్యభిప్రాయవతోక్తమ్- తస్మిన్వాక్యే ఈక్షతి రిత్యత్రాహ॥తదైక్షతేతి॥ ధాత్వర్థోహి క్రియా, తద్యోగ శ్చేతనత్వ ఇత్యత్రాహ॥ఈక్షణేతి॥ ఈక్షణ క్రియావిశేష సూచితమి త్యర్థః- తహీక్షకస్యేత్యత్రాహ॥ఈదృశేతి॥ తదైక్షత, బహుస్యామి త్యనయో రర్థమాహ॥ సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిరితి॥ సతో దేవతావిశేషత్వమాహ॥ పురుషోత్తమఇతి ॥తథాచేతి॥ ఈక్షణస్య గౌణత్వే అనేక శ్రుతిస్వారస్య భఙ్గఇతి భావః-

---

3-1— వాచారంభణం వికారోనామధేయం త్రీణిరూపాణీ త్యేవసత్యమ్— అతస్తేజోబన్నానీత్యగ్నిత్వాద్యవస్థా లక్షణావికారా వాగ్వ్యాదినామధేయం వాహ్యవ్యవహారసిద్ధయే సృజ్యన్తే- అతస్తేజోబన్నస్వరూపాణ్యేవాస్తీతి సత్యమిత్యర్థః-

3 3— యదాదిత్యస్య రోహితం రూపం తేజసస్త ద్రూపంయచ్ఛుక్లంతదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగా దాదిత్యాదాదిత్యత్వం వాచారంభణం వికారోనామధేయం త్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యం యచ్చంద్రమసో రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాచ్చంద్రాచ్చంద్రత్వంవాచారంభణం వికారోనామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవసత్యం

౪. నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యమ్. సత్యమ్. సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః. యథాహ. పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ (౨॥౧॥౪॥) నవిలక్షణత్వా దిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అతస్సృష్టివాక్యాని న ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీ త్యుచ్యతే. వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే.

౫. యదుక్తం, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగా దనుమానరూపమే వేదం వాక్యమితి. తదసత్. హేత్వనుపాదానాత్. యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే, పరాస్యనా తదసంభవం మన్యానస్య తత్సమ్భవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానమ్. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యనుమానగన్ధాభావోఽవగతః.

---

౪ సత్యమితి కార్యానుగుణ్య మఙ్గీకృతమ్. న తు ప్రధానస్య. నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం వికారాదీనాం సద్వారకత్వం చాభిప్రేత్యాహ॥ సర్వజ్ఞ ఇత్యాది॥ శరీరద్వారా ఘటాద్యాకారపరిణామః కులాలాదివ్యావర్తకం సర్వశక్తిత్వమ్. అత్ర శ్రుతిం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ కిం శరీరత్వమ్, శరీరత్వే శరీరత్వాద్దీనదోషాశ్చ కిం న స్యురిత్యత్రాహ॥ తదేతదితి॥ అధికరణద్వయోపాదానస్య మాకార్యస్యాహ॥ అత్రేతి॥ అత్ర వాక్యశక్త్యా కార్యస్య విషయః, తత్రతు బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఇత్యర్థః.

౫ యత్త్వుక్తమితి పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి॥ తదసదితి॥ ఘటపటాదీనా మత్యన్తభిన్నానా దాకారైక్యేనాపి ప్రతిజ్ఞానుపపత్తి మభిప్రేత్య సర్వాత్మనేత్యుక్తమ్. దృష్టాన్తస్య సంభవార్థత్వే నాన్యథాసిద్ధత్వాన్న హేతూపకత్వ మిత్యర్థః. అనుమానరూపత్వ సంభవాభావోక్త్యా నానాకారత్వే నిరాకరణాయాహ॥ ఈక్షత్యాదీతి॥ శక్త్యాది సాధారణ్యస్యాపి నిరస్తత్వా దనుమానగన్ధాభావ ఇత్యుక్తమ్. హేత్వన్తరాణి విశ్వస్య కారణతయా దర్శితాని.

యద్విజ్ఞాతారో హి తం రూపం ... యమ్ముక్తం తదపాం యత్కృష్ణం
తదన్నస్యాపాగా దగ్నేరగ్నిత్వం వాచారమ్భణం వికారో నామ

అథ స్యాత్ - న చేతనగతం ముఖ్య మీక్షణ మిహాభిప్రే తమ్- అపితు ప్రధానగతం గౌణ మీక్షణమ్- తత్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణ సాహచర్యాత్- భవతి హ్యచేతనేఽపి చేత నవదుపచారః- యథా వృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయః, వర్షేణ బీజం ప్రతి సంజహృషేతి- అతో గౌణ మీక్షణమి త్యాశఙ్కా మ నుభాష్య పరిహరతి-

గౌణశ్చే న్నాత్మ శబ్దాత్ ॥౬॥

యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యా త్సతోపీక్షణవ్యపదేశ స్సర్గని యతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణఇతి- తన్న- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్-

ఏత దుక్తం భవతి- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం, స ఆత్మేతి చే తనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వోపదేశోఽయం నాచేత నే ప్రధానే సంగచ్ఛత ఇతి- అత స్తేజోబన్నానామపి పరమాత్మ వాత్మేతి తేజఃప్రభృతయోఽపి శబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః- త థాహి- హన్తాహమిమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే నాత్మనానుప్ర

ఉత్తరసూత్రం ఘటయితు మీక్షతేర్గౌణత్వం శఙ్కతే॥ అథ స్యాదితి॥ తత్తే జ ఇత్యగ్రప్రాయన్యాయో దర్శితః- లోకే శాస్త్రే చ గౌణోక్తిర్దర్శితా య థేతి- శఙ్కాయా అనువాద్యత్వా దనుభాష్యే త్యుక్తమ్-

గౌణశ్చ న్నాత్మశబ్దాత్- గౌణత్వ నిర్వాహకం గుణం వదన్ సూత్రం యోజయతి॥ యదుక్త మితి॥

ఆత్మశబ్దోఽపి మృదాత్మక ఇతివ త్స్యా దిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్త మితి॥ సర్వ శబ్ద సంకోచాభిప్రేతః- గౌణసాహచర్యం హేతు ముపగ మ్యోక్తం, న ఏతస్యే త్యాహ॥ అత ఇతి॥ అతః- చిదచిదాత్మకత్వాత్- కథం వాచకత్వ మిత్యత్రా హ॥ తథాహీతి॥ వస్తుత్వం, తేజస్త్వ మప్త్వం పృథివీత్వం చ- సాహచర్యాత్సర్వ

యం త్రిణిరూపణీయవనత్య—పూర్వవత్॥

టీక—ఏవం సర్వస్యాపి ప్రపంచస్య త్రివృత్కృతతేజోబన్నరూపత్వే సతి [illegible] ప్రసాధ్య ధ్యాత్మం [illegible] స్థూలసూక్ష్మస్య [illegible] త్రివృత్కృత తేజోబన్నా [illegible] ప్రాణానాం చ త్రివృత్కృత తేజోబన్నా [illegible] ప్రదర్శయితుం ప్రస్తౌతి—యథా [illegible]

విశ్వ నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజః ప్రభృతీనాం వస్తుత్వం తత్ర నామరూపవ్యాకరణం చేతి. తత్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్య ఏవేక్షణవ్యపదేశః. అత స్సాహచర్యాదపి తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితేతి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్-

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ ౭॥

ముముక్షో శ్శ్వేతకేతోః తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య, తన్నిష్ఠస్య, తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. యదిచ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత, తదా తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే. యథా క్రతు రస్మిన్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసంపత్తిరేవ స్యాత్. నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధ మేవ త్రియాభిమాతి హేతుభూతామచిత్సంపత్తి ముపదిశతి. ప్రధానకారణ వాదినోఽపిహి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

సాక్ష్య శబ్దా దూరోత్సారితా- సాహచర్యాభావాద్దూరోత్సారితా-

అనన్తరసూత్ర మవతారయతి॥ఇతశ్చేతి॥ సర్వశబ్దసంకోచే అనుకూలహేతుశ్చాస్తీతి భావః.

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్— తచ్ఛబ్దార్థమాహ॥తదితి॥ శరీరపాతేతి॥విమోక్ష్య ఇత్యత్ర కర్మాది త్యాగాజ్ఞాయా మస్మాచ్ఛరీరాత్ త్స్యేత్యాధ్యాచ్ఛరీరాద్విముక్తి ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥యదిచేతి॥ కథమనుపపత్తిరిత్యత్రాహ॥యథేతి॥అచేతనసంపత్తి స్సం సారికమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అముత్ర తత్కర్తృత్వం తద్బన్ధః.

పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్కృతాన్యన్నాదీని భవతి తన్మయానీత్యాహ— తేజోబన్నాని పురుషేణ భుజ్యమానాని పురుషం ప్రాప్య యథా త్రిధా త్రిధా పరిణమన్తే తత్పరిణామప్రకారం శ్రుతిర్దర్శయతి

శ్రుతి— అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే— పురుషేణ భుక్తం జాఠరాగ్నినా పచ్యమానమన్నం స్థవిష్ఠ మధ్యమాణిష్ఠరూపేణ త్రేధా విభక్తం భవతి

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్-

హేయత్వావచనాచ్చ ॥౮॥

యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్, తదా ముముక్షో శ్శ్వేతకేతో స్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వా ద్ధేయత్వే నైవోపదేశ్యం స్యాత్- న చ తథాక్రియతే- ప్రత్యుతోపాదేయత్వే నైవ తత్త్వమసి, తస్య తావదేవ చిరమి త్యుపదిశ్యతే-

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్-

ప్రతిజ్ఞా విరోధాత్ ॥౯॥

ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి- వాక్యోపక్రమే హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్- తచ్చ కార్యకారణయో

॥ఇతశ్చేతి॥ సదుక్తి ర్న తాదాత్మ్యస్య సమ్మానాయ కింతు హేయతయేతి శఙ్కయా సంగతిః॥

హేయత్వావచనాచ్చ— సూత్రార్థఫలిత మాహ॥ ప్రత్యుతేతి॥ నహి స్థూలోహమితిధీవ న్నిషిధ్యతఇతి భావః॥ ఉత్తర హేతుసమాప్త్యర్థశ్చ శబ్దః॥

ఉపక్రమ ప్రాబల్యా దుక్త హేతు దౌర్బల్య శఙ్కాం పరిహరతి— ప్రతిజ్ఞా విరోధాత్ — త్యదుక్తమే వాన్య దనుగుణమితి భావః॥ శబ్దార్థమాహ॥ ప్రధానేతి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ వాక్యేతి॥ తతః కి మిత్యత్రాహ॥ తచ్చేతి॥ తతోపి

౩౬— తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతు స్తత్పురీషం భవతి, యో మధ్యమ స్తన్మాంసం, యోఽణిష్ఠ స్తన్మనః— స్థూలాంశః పురీషతామాపద్యతే, మధ్యమాంశస్తు మాంసతాం, అణిష్ఠాంశస్తు మనస ఆప్యాయకతామాపద్యతే, మనస అన్నకారిత్వ నాన్నవికారత్వాభావాదితిభావః॥

౩౭— ఆపః పీతా స్త్రేధా విధీయన్తే, తాసాం యః స్థవిష్ఠో ధాతు స్తన్మూత్రం భవతి, యో మధ్యమ స్తల్లోహితం, యోఽణిష్ఠః స ప్రాణః॥ తేజోఽశితం త్రేధా విధీయతే, తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతు స్తదస్థి భవతి, యో మధ్యమః స మజ్జా, యోఽణిష్ఠః సా వాక్— తైలఘృతాదికం తేజః శబ్దేనోచ్యతే- మజ్జా అస్థ్యన్తర్గత స్స్నేహధాతువిశేషః- తైలఘృతాదేః సితస్య సూక్ష్మాంశో వాగాప్యాయక ఇత్యర్థః- శిష్టం పూర్వవత్.

౩౮— అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ స్తేజోమయీ వాగితి— ఉక్తరీత్యా మనః ప్రాణ వాచా మన్నజలతేజసాం సూక్ష్మాంశాప్యాయకత్వాదన్నమయం, ప్రాణో జలమయ స్తేజోమయీ వాగిత్యర్థః.

దనన్యత్వేన కారణభూత సర్వజ్ఞాత్ తత్కార్యభూత చేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతత్వమేవోపపాదనీయమ్। తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే।

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్।

స్వాప్యయాత్ ॥౧౦॥

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ. స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి సుషుప్తం జీవం సతా సంపన్నం స్వమపీతః స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి। ప్రలయశ్చ స్వకారణే లయః।

---

* మిత్యత్రాహ॥ తత్ర్వతి॥

సుషుప్తిలయశ్చ కార్యకారణభావనిబన్ధన ఇతి సోఽనన్తరం సంగతః— స్వాప్యయాత్— అర్థాన్తరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ తదేవేతి॥ యత్ర యదా। స్వమపీతశబ్దవివరణం స్వస్మిన్ప్రలీన ఇతి। తతః * మిత్యత్రాహ॥ ప్రత

౭౯— ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య తదుపాదేయత్వం వక్తుం ప్రవృత్తస్తేజోబన్నాత్మకసకలాచేతనవర్గస్య తదుపాదేయత్వముక్త్వా చేతనవర్గస్యాపి తదుపాదేయతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రస్తౌతి— ఉద్దాలక ఆరుణిః శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి— స్వప్నాన్తం సుషుప్తిం ప్రతిపాదయిష్యమాణవాక్యాద్విజానీహీతి పితా పుత్రమాహేత్యర్థః॥

౮౦— ఏవం శిష్యావధానార్థం ప్రతిజ్ఞాయాహ— యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ— యత్ర యదా। నామశబ్దః ప్రసిద్ధౌ। ఏతత్పురుషః ఏష పురుష ఇత్యర్థః.

౮౧— సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి— తదా తస్మిన్ స్వాపకాలే, సదాఖ్యేన ప్రకృతేన సతా సంగతో భవతి

౮౨— తస్యైవ సత్సంపత్తిస్వరూపస్య స్వపితినామనిర్వచనానుగుణం వివృణోతి— స్వమపీతో భవతీతి— అత్ర స్వశబ్దః సత్సంపన్నజీవమాత్రపరః। సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీతి స్థానప్రమాణేన సచ్ఛబ్దస్య స్వశబ్దసమానాధికరణత్వావశ్యంభావాత్ సప్తమ్యన్తస్వశబ్దస్యాస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మనిరూఢత్వాత్స్వశబ్దో [illegible] తత్పరః। [illegible] పరమాత్మసంపత్త

న చాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమర్హ
తి. స్వమపీతో భవతి. ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః.
చిద్వస్తుశరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయ
త ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తమ్. తజ్జీవశబ్దాభిధేయం
బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేఽపి ప్రలయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభా
వాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి, సతా సోమ్య తదా సంపన్నో
భవతి స్వమపీతో భవతీత్యుచ్యతే. తథా సమానప్రకరణే నామరూ
పపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సం
పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చనవేద నాన్తరమి త్యుచ్యతే. అయమ
ర్థః జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాదేవ హి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞా
నోదయః. సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సంపరిష్వక్తః
పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో
భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే. యదా సుప్తః స్వప్నం
న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి, తస్మాద్వా
ఆత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే, తథా, త ఇహ వ్యా
ఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో
వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. తథా సుషుప్తం జీవం, ప్రా
జ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చ వదతి.

యశ్చేతి॥ సూక్ష్మదశాపత్తిర్లయః. జాగ్రజ్జీవవిశిష్టః పర స్సుషుప్తజీవవి
శిష్టః స్వపిన్ లీనః తదవస్థాభావాదిత్యర్థః. స్వశబ్దస్యాత్మీయాదిపరత్వ
వ్యుదాసార్థ మచేతనపరత్వవ్యుదాసార్థం చేతనపరత్వే ఐకార్థ్యం
స్వశబ్దైక్యకణ్ఠ్యవ్యుదాసార్థం చాహ॥ తథేతి॥

స్య కథం జీవం ప్రతి స్వత్వమితి చేదుచ్యతే. దేవమనుష్యాది నామరూపాభిమాన
రాగలోభాద్యనుగుణబహిర్ముఖజ్ఞాన ప్రసరవజ్జాగరితావస్థాతః విశిష్టః ప
రమాత్మా దేవమనుష్యాది నామరూపరాగద్వేషలోభ మోహాద్యుపాధికబాహ్యర్థ్యం
తదాకారాభిమాన కాలుష్యరహితజీవశరీరకస్సన్నాత్మస్యం తథాత ఇత్యర్థః
ఇతి స్వాపస్యయా (౧।౧।౧౦) ఇతి సూత్రే వ్యాసార్యవ్యాఖ్యాతత్వాన్నానుపపత్తిః
అచేతనస్య కార్యస్య ప్రతిలయాధారస్య సకర్మకత్వాద్ద్వయమేకీభావోపి యా
తే— తస్మాదిదం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతి— హాయనా

తస్మాత్సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ. తదాహ వృత్తికారః. సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి సమ్పృక్త్యసంపత్తిభ్యా మేత దధ్యవసీయతే, ప్రాజ్ఞే నాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చాహేతి.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

గతిసామాన్యాత్ ॥౧౧॥

ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీ న్నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకా నసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయో రగ్నిః। అగ్నే రాపః। అద్భ్యః పృథివీ, తస్యవా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసిత మేత ద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాది సృష్టివాక్యానాం యా గతిః, ప్రవృత్తిః, తత్సామాన్యాత్, తత్సమానార్థత్వా దస్య. తేషుచ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణ మవగమ్యతే. తస్మా దత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

శ్రుతత్వాచ్చ ॥౧౨॥

ఏవం వ్యావృత్త్యేశ్వరానుక్తిర్వార్త్య దేవతాధికరణసిద్ధ్యర్థా స్సర్వజ్ఞాదిశబ్దాః. వ్యాఖ్యానాన్తర వ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ తదాహేతి॥ అసంపత్తి స్సతఆగమ్యోత్యుక్తౌ నిర్ణయః. అస్య త్రాసంపత్తిర్వా. ఏతత్ బ్రహ్మకారణత్వమ్.

గతిసామాన్యాత్ — ఆత్మశబ్దాభ్యుక్తత్వా త్తద్వన్తి వాక్యాన్యాహ॥ ఆత్మేతి॥ తస్యహవా ఇత్యత్రచ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి శ్రూయతే. సామాన్య మర్థద్వారక మిత్యాహ॥ తదితి॥ తత ఇ మిత్యత్రాహ॥ తేషుచేతి॥

సవర ముపనిషత్సు తేషు, ఇహాపి త్యాహ— శ్రుతత్వాచ్చ— సాక్షీ

త్స్వశబ్దేనైవాభిధానాత్, తస్మాత్స్వాపితి [illegible] ఇత్యర్థః— [illegible] ఇతిభావో నిత్యన్ను స్వేపితిశబ్దః, సత్యస్వశబ్దవచనా [illegible], [illegible] నాయాభినిర్వృత్త తదర్థవాదరూప ముపపద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం. తత్ర [illegible] ప్రతిపాదనాత్మా [illegible] తదుపాదాయ [illegible] తత్త్వముపపాదితం భవతి. అత్రచవక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్

ప్రసూతమేవ వ్యాఖ్యాత ముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయో ర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్యసంకల్పత్వంచ. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి, సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా, యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మి న్త్సమాహితం, తస్మిన్ కామాస్సమాహితాః, ఏషఆత్మాపహతపాప్మా విజరో

జ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వ విషయవాక్యే తద్దితత్వ ఉక్తస్యాదితి పూర్వమేవోపాత్త- సదాయతనాఇత్యాధారత్వమ్. ఉక్తగుణక స్యాత్మత్వం దర్శయతి ఐతదాత్మ్యమితి. సత్యకామత్వం యచ్చేతి. అపహతపాప్మత్వాదిక ముక్తమేవ ఆత్మే

౪౪— అన్నేన సోమ్య శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భిస్సోమ్య శుంగేన తేజో మూల మన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ— శుంగేన. కార్యేణ. కారణం విజానీహీత్యర్థః.

౪౫— సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః — అత్ర ప్రజాశబ్దేన సజీవంజగన్నిర్దిశ్యతే. సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయంసచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మణో నోత్పత్తిలయపరం. ప్రతిష్ఠానిష్ఠా. పర్యవసానం. లయఇతి యావత్. సదాయతనాఇతి సదాధారత్వముచ్యతే. అనేనజగచ్ఛరీరత్వంఫలితం. తత్కథమితిచేదిత్థం. ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయ సామర్థ్యగతసన్నిధి హేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతిపదసన్నిధి హేతుధారకత్వంవద్ధ్యతి. ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి విషతి ధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనేనధారణాధీనత్వావగమాత్ స్వచప్రశాసనస్య అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామిత్యంతః ప్రవేశపూర్వకత్వావగమాత్స్వ శాస్యాప్రత్యయస్యాయమనంతః ప్రవేశన శాసనధారణా నామన్యతమస్యాపి తదయోః ఫలితత్వాత్ సదాయతనాఇత్యనేన ధారకత్వోక్త్యావశ్యంతః ప్రవిశ్యశాసనధారకత్వలక్షణాత్మత్వస్యఫలితత్వాజ్జగచ్ఛరీరకత్వం ఫలితం. సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతిద్వాభ్యాం సదుపాదానకత్వమ్. సదాయతనాఇత్యనేనసదంతర్యామికత్వమ్. ఉపాదానోపాదేయ భావస్యైక్యనిష్ఠత్వాత్ప్రజాశబ్దేనాచిత్సంసృష్ట జీవమాత్రపరామర్శాత్తస్య సదుపాదానకత్వాసంభవాత్ప్రజాశబ్దేనాపిప్రజాశరీరకంబ్రహ్మోచ్యతే. సదాయతనా ఇత్యత్రపదంతద్యామికత్వస్య శరీరభూతచిదచిన్నిష్ఠత్వేనచిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మనిష్ఠత్వాభా

విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసంక ల్ప ఇతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి. నతస్య కశ్చి త్పతిరస్తి లోకే నచే శితా నైవచ తస్య లిఙ్గమ్, సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్జనితా నచాధిపః, సర్వాణిరూపాణి విచిత్య ధీరః। నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే, అన్తఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాగ్ం స ర్వాత్మా, విశ్వాత్మానం పరాయణమ్, పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వర మ్, యచ్చ కించి జ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేపివా। అన్తర్బ హిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణ స్స్థితః, ఏష సర్వభూ తాన్తరాత్మాఽపహత పాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇ త్యాదీని.

---

౧. ఉపాత్తవాక్యానా ముక్తార్థపరత్వం ద్రఢయితుం శ్రుత్యన్తరాణ్యుపన్యాసయతి। తథాచేతి॥ ఉక్తగుణాతిశయయుక్త గుణజ్ఞాపనంచ కృతం భవతి. నతు సూత్రవిషయతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానమ్.

వా స్సదాయతనా ఇతి వాక్యోపక్రాన్తప్రజాశబ్దేన శరీరభూతచేతనాచేతన మాత్రమిహాభిధీయతే. తథా సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యుపాదానత్వ ప్రతిపాదక వాక్యవిశిష్టస్యోపాదానత్వాత్సచ్ఛబ్దేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టమేవోచ్యతే. సదాయతనా ఇత్యత్ర విశిష్టస్యసతో న్తర్యామిత్వా సంభవాత్సచ్ఛబ్దేనాన్త ర్యామిమాత్రమిహాభిధీయతే.

౨౭. ఏవం సుషుప్త్యాసన్నం పత్తిం జీవస్య ప్రదర్శ్య ప్రయాణకాలేపి స త్సంపత్తిం దర్శయతి — అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్ — ప్రియతః మ్రియమాణస్యేత్యర్థః. అత్రవాగ్ఘోమనః ప్రకృతికత్వాసంభవా ద్వాగాదివ్యాపారోపరమహే తుభూతసంశ్లేషవిశేష ఏవ వాచో మనసి లయః. మనసః ప్రాణేలయోపి తాదృశ ఏవ. మనసీకరణగ్రామం ప్రాణే మనః పురుషే చ తం ఘటయన్ భూతేష్వేనం పరదేవతాత్మనీత్యుక్తరీత్యా ప్రాణో జీవేన సంపన్నో జీవేన సహ తేజశ్శబ్దోపల క్షితేషు భూతేషు సంపన్నో భవతి. తతః పరం సుఖదుఃఖోపభోగాయాప విశ్రామా య సకలానాం భూతసూక్ష్మాణాం పరమాత్మని సంపత్తిరత్ర వివక్షితేత్యర్థః.

౨౮ — స య ఏషోఽణిమా — తాదృశస్సన్నస్ఫుటతరప్రమాణమాత్ర అణువద్దుర్విజ్ఞేయః మానాంతరాగోచర ఇత్యర్థః.

౨౯ — ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం — ఏష ఆత్మా యస్య ఐతదాత్మ్యం స్వా ర్థే ష్యఞ్.

తస్మాజ్జగత్కారణవాది వాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదన యోగ్యమ్. అతస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్త నిఖిలదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణౌఘ మహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ నిఖిలజగదేక కారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితమ్.

అత ఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మవాదోఽపి సూత్రకారేణ అభిప్రేతత్వాన్నిరస్తో వేదితవ్యః. పారమార్థికముఖ్యేక్షణాది గుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. నిర్విశేషవాదేహి

అశబ్దత్వస్యాప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥తస్మాదితి॥ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥అత ఇతి॥ నిమిత్తోపాదానభూత స్యేశ్వరత్వ మాహ, సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిభిః. శోధకార్థమాహ, నిరస్తేతి. గుణైశ్వర్యప్రాచుర్యమాహ ఆనన్త్యాయ మహార్ణవశబ్దః. పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ చిదచిద్వైలక్షణ్య తచ్ఛరీరకత్వపరౌ వను వాక్యద్వయస్మారకౌ. గగనాద్యుపాదానకారాయ నిఖిలశబ్దః. సర్వవిధకారణత్వాయైకశబ్దః.

సూత్రాణాం పరపక్షాననుగుణత్వం ప్రాక్సంక్షిప్తం విస్తరేణాహ॥అతఏవేతి॥ వేదితవ్యః. నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. ॥పారమార్థికేతి॥అన్యథా చిత్త్వాపారమార్థ్యే తజ్జవత్. ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాదితి భావః. నాచిత్త్వాపారమార్థ్యే తద్వ్యాప్త్యల్యతా, సాక్షిత్వాదిత్యత్రాహ॥నిర్విశేషేతి॥ వ్యావర్తితాపారమార్థ్యే వ్యా

౪౯— తదసత్యం— సతీవస్యజగతస్సదాత్మకత్వమేవసత్యం ప్రామాణికం

౫౦— సతితా— ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్సత్సృష్టితస్స ఏతత్సాత్మ్యమిత్యర్థః

౫౧— తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి— అత్రత్వంశబ్దేనాభిముఖశ్వేతకేతువాది సామానాధికరణ్యసమానవృత్త్యతదంతర్యామి పరమాత్మాభిధీయతే. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యంతత్వస్య శ్రుత్యధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్సంసారిణి శ్వేతకేతౌ నిత్యముక్తేన తత్పదార్థేన సచ్ఛబ్దితబ్రహ్మణా అభేదాసంభవాత్. అత్రచ వక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్. తత్రైవద్రష్టవ్యమ్.

౫౨ ఏవముక్తశ్వేతకేతుః సుషుప్తిదశాయాం పరమాత్మనిసంపన్నస్సాక్షాత్ పానంతరం తతఉత్థాయాగతాన్ప్రత్యేకస్మాదుత్థాయాగతస్యైక్యం వేదా గతోఽస్మీతి ప్రతిబంధానవకల్ప్యతి సంపన్నోఽస్మి సతఆగతోఽస్మీతి ప్రతిసంధాన ప్రసంగాత్ తద్విప్రతిపత్తిర్యుక్తేతి అతః— భూయఏవ భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి— సమ్యగ్జ్ఞాపయత్విత్యర్థః.

౫౩— ఏవం ప్రార్థితః పితా— తథాసౌమ్యేతి హోవాచ—

సాక్షిత్వమ ప్యపారమార్థికమ్. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్, తచ్చ చేతనమితి ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభి స్సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే. చేతనత్వంనామ చైతన్యగుణయోగః. అత్ర ఈక్షణగుణవిరహిణః ప్రధానతుల్యత్వమేవ.

వృత్తిరేవ నేతి భావః. సాక్షిత్వం చాపారమార్థికత్వేనహి గ్రాహ్యత ఇత్యత్రాహ॥ వేదాన్తేతి॥ ఆరోపితాకారో న తత్త్వవేదకమానవిషయ ఇతి భావః. చేతనత్వ మస్తు తతః కిమిత్యత్రాహ॥ చేతనత్వమితి॥ న తుల్యత్వం, ప్రధాన

౨౪—ఇమాస్సోమ్యనద్యః పురస్తాత్ప్రాచ్యస్స్యన్దన్తే పశ్చాత్ప్రతీచ్యస్తాస్సముద్రాత్సముద్రమేవాపియన్తి సముద్ర ఏవ భవన్తి తా యథా తత్ర న విదురియమహమస్మీయమహమస్మీతి, ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తదాభవన్తి. స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ—యథా గంగాద్యా నద్యః పూర్వదిక్ప్రస్థితాః ప్రాఙ్ముఖతయా సముద్రం యాన్తి పశ్చాద్దేశప్రవృత్తాస్సింధ్వాద్యా నద్యః ప్రత్యఙ్ముఖతయా సముద్రం యాన్తి పునస్సముద్రాత్సముద్రం గచ్ఛన్తి. సముద్రపర్యన్తదేశాత్సముద్రమధ్యం గత్వా సముద్ర ఏకీభూతాస్సత్యః ఇయం గంగాహమస్మీత్యేవం ప్రత్యభిజ్ఞాతుమసమర్థా భవన్తి, తథా సుప్తోత్థితా అపి సత ఉత్థితా ఆగతా ఇతి న ప్రత్యభిజ్ఞాతుం సమర్థాః. అపి తు ప్రాచీనవ్యాఘ్రాదిమాత్రభావమేవ సందధతే. యద్యద్భవన్తి, ప్రజాః జాగ్రద్దశాయాం యద్యద్వ్యాఘ్రాదిత్వం ప్రాప్నువన్తి, తత్ వ్యాఘ్రాదిత్వం, ఆభవన్తి ఆగత్య భవన్తి. సుప్తోత్థానాత్పరమాత్మన ఆగత్య యథాపూర్వం వ్యాఘ్రాదిభావమేవ సన్దధత ఇత్యర్థః.

౨౫ అనన్తరం మరణదశాయాం జీవస్య నాశాభావః—అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య మూలేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేత్ జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత—ఇతి ఖండే వర్ణితః.

౨౬—యథా సోమ్య పురుషం గంధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయ తం తతోఽతిజనే విసృజేత్ స యథా తత్ర ప్రాఙ్వోదఙ్వాధరాఙ్వా ప్రత్యఙ్వా ప్రధ్మాయీతాభినద్ధాక్ష ఆనీతోఽభినద్ధాక్షో విసృష్టః— హే సోమ్య యథా లోకే గంధారేభ్యో జనపదేభ్యః నిబద్ధచక్షుషం కంచిత్పురుషం చోరా గృహీత్వా విజనే విసృజేయుః. స దిగ్భ్రమోపేతః ప్రాఙ్ముఖో వా ఉదఙ్ముఖో వా అధోముఖో వా—అభినద్ధాక్ష ఏవ తస్కరైరానీతోఽభినద్ధాక్ష ఏవ విసృష్ట ఇతి క్రోశేత్.

కించ నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదమ్. ప్రకాశో హి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతా మాపాదయన్ వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తు ఉభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివదచిత్త్వమేవ. తదుభయరూపత్వాభావేఽపి తత్సాక్షిత్వమస్తీతి చేత్, తన్న; తత్సాక్షిత్వంహి తత్సామర్థ్యమేవ. సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ శ్రుతిప్రామాణ్యాదయమేకో విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్, హన్త తర్హి తత ఏవ, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వమ్, సకలహేయప్రత్యనీకతేత్యాదయః సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వంచ కార్యవిశేషానుగుణత్వమ్. తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయమ్. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కించ నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షానుమానాగమాస్సర్వే సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్.

నతుల్యత్వమ్, ప్రకాశరూపత్వాదిత్యర్థః॥ కిఞ్చేతి॥ తదుభయరూపత్వమప గమ్య దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తత్సామర్థ్యంచ నేత్యాహ॥ శక్తిమత్త్వంచేతి॥ దూషణాన్తరమాహ॥ కిఞ్చేతి॥ వస్తుత్వం తుచ్ఛవ్యావృత్తిః.

౪౩— తస్య యథాభినహనం ప్రముచ్య ప్రబ్రూయాదేతాం దిశం గన్ధారా ఏతాం దిశం వ్రజేతి స గ్రామాద్గ్రామం పృచ్ఛన్ పణ్డితో మేధావీ గన్ధారానేవోపసంపద్యేత— యథా కశ్చిత్కారుణికః తస్య బంధనం ముక్త్వా ఉత్తరతో గంధారాః ఏతాం దిశం వ్రజేత్యుక్తః గ్రామాద్గ్రామాంతరం పృచ్ఛన్ తైరుపదిష్టమార్గః, మేధావీ ఉక్తార్థావిస్మరణశీలః, పండితః ఊహాపోహపటుమతియుక్తః యథా గంధారానేవ పునరభిసంపద్యేత ఇత్యర్థః.

౪౪— ఏవమిహాచార్యవాన్ పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి— ఏవమాచార్యేణ బ్రహ్మాత్మకస్త్వమసి అతస్తదాత్మకతయా స్వాత్మానమనుసంధత్స్వ ఇత్యుపదిష్టస్స తదాత్మకత్వమనుసంధత్తే. ఏతాదృశానుసంధాననిష్ఠస్య తావానేవ విలంబః యావత్ప్రారబ్ధకర్మారబ్ధశరీరాన్న విమోక్ష్యతే. తదనంతరం తు సద్రూపం బ్రహ్మ సంపత్స్యతే. నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాందసః. ఇదంతు తస్య తావదేవ చిరమిత్యస్య

తస్మాద్వివిధ) చేతనాచేతనాత్మకజగద్రూపేణ బహుస్యామితీక్షణకర్తా పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

విషయభూతోపనిషత్స్వరూపం నిగమయతి॥ తస్మాదితి

ఉక్తవ్యాఖ్యానతః. తస్య తావానేవ విలంబః, యావత్కర్మభిర్న విముచ్యతే, అతః పరం బ్రహ్మ సంపత్స్యే, ఇత్యుపాసకస్యానుసంధానప్రకారోఽనేన వాక్యేనోచ్యత ఇతి వదంతి.

౪౯— తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి— ఏవం నవకృత్వో బోధితః శ్వేతకేతురస్యోద్దాలకస్య వాక్యాత్తద్బ్రహ్మస్వరూపం విజజ్ఞౌ జ్ఞాతవానిత్యర్థః. వ్యాసార్యోక్తరీత్యా ఉపాసితవానితి వాఽర్థః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

విషయ॥ ఆనందవల్లీ.

౧—ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. పరమతత్త్వహితపురుషార్థప్రతిపాదికానందవల్లీం ప్రస్తౌతి—బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్—నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవస్తూపాసకస్సర్వస్మాదుత్కృష్టం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాది (౪।౧।౧) త్యధికరణోక్తన్యాయేన వేదనోపాసనాదిశబ్దానామేకార్థత్వాద్బ్రహ్మవిదిత్యత్ర విదధాతురుపాసనపరః. తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యైవోపాస్యత్వాద్బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వకథనాత్తస్యైవోపాస్యత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర బ్రహ్మ, తద్వేదనం, ప్రాప్తిః, ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తమ్.

౨—కిం తద్బ్రహ్మ, కీదృశం తద్వేదనం, కీదృశీ ప్రాప్తిః, కీదృశం చ ప్రాప్యమిత్యాకాంక్షాయాం మంత్రముఖేన వివరీతుం మంత్రమవతారయతి—తదేషాఽభ్యుక్తా—తద్బ్రహ్మాదిముఖీకృత్య ఏషా ఋగధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మంత్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. ఏవమేవ హి మాంత్రవర్ణికే (౧।౧।౧౬) సూత్రే భాషితమ్.

౩—సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ। యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్। సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి— జన్మాది (౧।౧।౨) సూత్రే యతో వా ఇమానీత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్నజగత్కారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తౌ. నామాంతరభజనార్హావస్థాంతరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారమాహ. తేన కదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. అనంతపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చానంత్యమ్. తేన పూర్వపద

త్వంచ వ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాన్తరీయ స్వరూపస్యగుణానిత్యావ్యా
వృత్తాః. విశేషణానాంవ్యావృత్తకత్వాదితి భావితమ్. నన్వత్ర జ్ఞాన పదస్య
విషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్, స్వరూపస్యాతాదృశత్వా
జ్జ్ఞానమిత్యస్య జ్ఞానగుణకమిత్యర్థః పర్యవస్యేన్నతు స్వరూపస్యజ్ఞానత్వమ్.
స్వప్రకాశతా రూపజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్, స్వరూపస్య జ్ఞానత్వ
మాత్రం సిద్ధ్యేన్నతు జ్ఞానగుణకత్వం. నచేష్టాపత్తిః తద్గుణసారత్వాత్తు
ద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవదితి (౨॥౩॥౨౯) సూత్రేయథాసత్యం జ్ఞానమితి బ్ర
హ్మణో జ్ఞానగుణసారతాజ్జ్ఞానమితి వ్యపదేశ ఇతిభాష్యం విరుధ్యేతేతిచేత్.
ఉచ్యతే. స్వప్రకాశత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం. తత్రజ్ఞానత్వాశ్రయత్వమసం
కోచాత్స్వరూపతోగుణతశ్చసిద్ధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దప్రతీయమానం బృహత్త్వం
యథాస్వరూపతో గుణతశ్చసిద్ధ్యతి తద్వదితి వ్యాసార్యైరుక్తం. వస్తుతస్తు
జ్ఞానమిత్యస్యాంతోదాత్తత్వాదర్శ ఆద్యజంతత్వే నజ్ఞానగుణకత్వమిహార్థః.
ప్రజ్ఞానఘనఏవానందమయ ఇతి నిత్యం విజ్ఞానమితి శ్రుత్యన్తరాచ్చబ్రహ్మణో
జ్ఞానస్వరూపత్వమప్యస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్. ఇదమిదం నాన్యత్రేతిపరిచ్ఛేత్తుమశ
క్యత్వం దేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం నాన్యదేతిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వం కాలా
పరిచ్ఛేదః. ఇదమిదం నేతిపరిచ్ఛేదానర్హత్వలక్షణం సర్వవస్తుసామానాధి
కరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. యద్వావస్తుస్వభావతః పరిచ్ఛేదోవస్తు
పరిచ్ఛేదః. యథాతుల్యకాలత్వేపి తుల్యపరిమాణత్వేపిదశవర్ణ సువర్ణ కే
యాకలధౌతాదేరపకర్షః. తద్రాహిత్యం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సమాభ్యధిక
రాహిత్యనిదానభూతో గుణైస్సర్వతోతిశయ ప్రకర్షోవస్త్వపరిచ్ఛేదఇత్యుక్తం
భవతీతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం. నాంతంగుణానాంగచ్ఛంతి తేనానన్త్యము
చ్యతఇతి స్మరణాద్గుణానంత్యమనంతశబ్దార్థః. అత్రరూఢివశాద్వస్తా విశే
షనిర్ణయః. నచానంతపదస్య నారాయణవాచినః పుల్లింగత్వం స్యాదితివా
చ్యమ్. ఇష్టాపత్తేః. తస్యద్వితీయాంతత్వేన పుల్లింగత్వస్యేష్టత్వాద్ద్వితీ
యాంతత్వాభావేచ యోవేదనిహితంగుహాయామిత్యత్ర తచ్ఛబ్దాధ్యాహారప్ర
సక్తేః. అనధ్యాహారేణోపపత్తావధ్యాహారస్యాన్యాయ్యత్వాత్. యదిచా
నంతపదయోగికార్థస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితత్వస్య నారాయణాదన్యత్రా
ప్రసక్త్యాశ్రీపత్యాదిశబ్దవ్యవనయార్థః కల్పనీయేత్యుచ్యేత, తదాపి న క్షతిః.
అత్రసత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యనేన బ్రహ్మశబ్దార్థో విష్ణుః. వ్యాద
యగుహానిహితత్వ ప్రకారకజ్ఞానప్రతిపాదకేన యోవేదనిహితం గుహాయామి
త్యనేనవిచ్ఛబ్దార్థ ఉక్తః. పరమేవ్యోమన్సోశ్నుత ఇత్యంశేన ఆప్నోతి శబ్దా
ర్థ ఉక్తః. సర్వాన్కామాన్త్సహబ్రహ్మణా విపశ్చితేత్యనేన ప్రాప్యముక్తమ్.
కామ్యంతఇతి కామాః కల్యాణగుణాః. ముక్తస్యసర్వవిషయ విరక్తస్యతద్వ్యతి
రిక్తకామ్యంతరాభావాత్. అథయఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యే...

తాన్నామరూపత్వాత్ కామశబ్దస్య కల్యాణగుణేష్వపి ప్రయోగాత్. విపశ్చిత త్వస్త్విత్యస్యార్థే బహువ్రీహిః నిరుపాధికానవధికాతిశయిత సర్వవిషయ జ్ఞానవత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వమ్. అయం చ గుణః నిత్యముక్తవ్యావర్తకః. బ్రహ్మణేత్యతద్గుణానాం ఫలతాయాం ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయితుం బ్రహ్మణాస్సహేతి నిర్దేశః. సహయుక్తేఽప్రధానే ఇతి హి పాణినిస్మృతిః. సహభోగ్యతాయాం గుణానాం సహయోగే బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం ద్యోతయతీతి శక్యమ్. క్రియం స్వతోఽప్యత్రైశ్వర్యమిహ భవానశ్నుతామితివ త్వరమాత్మా సహతయా వికల్యాణగుణానాం భోగ్యతాతిశయపర్యవసాయిత్వే నైతాదృశాప్రాధాన్యస్య గుణత్వేనదోషత్వాభావాత్. అత ఏవ హి పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే ఇతి వద్భోక్తృసాహిత్యపరత్వే బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యప్రసంగాత్ తత్పరిత్యజ్య పయసౌదనం భుఙ్క్తే ఇతివద్భోగ్యసాహిత్యపరత్వమేవ. నచాత్రపక్షే పరబ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం ద్యోతయేతి, భోగ్యసాహిత్యపక్ష ఏవ భగవద్భాష్యకృతా సమాశ్రితః. నను తేషామృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి జైమినినార్థవశాధీనపాదవ్యవస్థావత్త్వస్య ఋగ్లక్షణతయోక్తత్వాత్ సహేత్యస్య పాదాంతరస్థస్య బ్రహ్మణేతి పాదాన్తరస్థేనాన్వయో న సంభవతి. తతశ్చ బ్రహ్మణేతి న సహయోగే తృతీయా. అపితు ఇత్థంభూతలక్షణే తృతీయా. సహేత్యస్య చ యుగపదిత్యర్థః. సర్వాన్ కామాన్ యుగపదనుభవతి బ్రహ్మణా బ్రహ్మభూత ఇతియావత్. అత ఏవ సాక్షాత్. సోఽశ్నుతే సకలాన్ కామాన్ క్రమేణ సురర్షభః। విదిత్వా బ్రహ్మరూపేణ జీవన్ముక్తో న సంశయ ఇత్యుపబృంహితమితి చేన్న. తేషామృగ్యత్రార్థవశేనేత్యస్య ఉపలక్షణమాత్రత్వాత్. ఉపలక్షణత్వపక్షమభ్యుపగమ్యాపి తద్వ్యాఖ్యాతృభిరప్యర్థవశేనవా వృత్తవశేనవా పాదవ్యవస్థేతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. అభియుక్తానాం మంత్రప్రసిద్ధివిషయత్వం మంత్రత్వమితి వదభియుక్తానామృక్పదప్రసిద్ధివిషయత్వమేవ ఋక్త్వమ్. తతశ్చ పాదాన్తరస్థేనాపి పాదాన్తరస్థపదాన్వయో యుక్తః. బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్థంభూతలక్షణత్వే త్రియోగేన బ్రహ్మభూత ఇత్యర్థోఽపి న సంభవతి. శ్వేతచ్ఛత్రేణ రాజేత్యాదౌ తథా అర్థాదర్శనాత్. త్వదుక్తసాక్షాద్వచనస్య పూర్వపక్షం ప్రతి వక్తృత్వదుదాహృతత్వాచ్చ భాష్యకృదుక్త ఏవార్థః. ఇతి శబ్దో మన్త్రసమాప్తిద్యోతనార్థః.

౪—సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యుక్తం వస్తుపరిచ్ఛేదలక్షణమానంత్యం సర్వోపాదానత్వ సర్వాంతరత్వముఖేన ప్రపంచయతి— తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః—తస్మాదిత్యనేన బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వ్యవహితబ్రాహ్మణోక్తం పరామృశ్యతే. ఏతస్మాదితి సత్యం జ్ఞానమిత్యవ్యవహితమంత్రోక్తం పరామృశ్యతే. తతశ్చ మంత్రబ్రాహ్మణోక్తాదేతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఉత్పన్న ఇత్యర్థః.

౫—ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ— అ

తేజస్తః ఏకైకగుణాధిక్యం తేజఃప్రభృతిషు ఉక్తమాది క్రమణాకాశా దుత్పత్తిరిత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యాదిభిః సిద్ధమితి తేజోఽతస్తథాహ్యాహ (౨॥ ౩॥౨౪॥) ఇత్యధికరణే స్ఫుటమ్.

౬— పృథివ్యా ఓషధయః। ఓషధీభ్యోఽన్నమ్। అన్నాత్పురుషః— పురుషశ్శరీరమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం.

౭— స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః— అయం దేహోఽన్నరసస్య పరిణామః. అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యస్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసమితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా జాఠరాగ్నిపచ్యమానాన్నసారాంశనిష్పన్నత్వాన్మాంసాదిమయత్వాచ్ఛరీరస్యేతి భావః.

౮— తస్యేదమేవ శిరః। అయం దక్షిణః పక్షః। అయముత్తరః పక్షః। అయమాత్మా। ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా— తస్య దేహరూపస్య పురుషస్య ఇదం ప్రత్యక్షదృశ్యమేవ శిరః. బాహుద్వయం పక్షౌ. అధస్తాత్ గ్రీవాయా నాభేరూర్ధ్వం పరిదృశ్యమానోఽయం మధ్యమో దేహభాగ ఆత్మా. మధ్యం హ్యేషామంగానామాత్మేతి శ్రుతేః. ధారకత్వేన ప్రధానభూత ఇత్యర్థః. ఇదం నాభేరధస్తాద్యదిదృశ్యమానం చరణద్వయం పుచ్ఛవదాధారత్వాత్పుచ్ఛమిత్యర్థః. అత్ర పురుషస్య తదనువ్యాఖ్యాతః పక్షిత్వాదిరూపణం ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థమితి ద్రష్టవ్యమ్.

౯— తదప్యేష శ్లోకో భవతి— తత్ తస్మిన్నర్థే బ్రాహ్మణోక్తే అయం మన్త్రరూపశ్శ్లోకోఽపి భవతీత్యర్థః.

౧౦— అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే। యాః కాశ్చ పృథివీగ్ శ్రితాః। అథో అన్నేనైవ జీవన్తి। అథైనదపియన్త్యన్తతః— పృథివ్యాం వర్తమానాస్సర్వాః ప్రజా అన్నాదేవోత్పద్యన్తే. ఉత్పన్నాశ్చాన్నేనైవ జీవన్తి. అంతకాలే తత్రైవ విలయం యాన్తీత్యర్థః.

౧౧— అన్నగ్ం హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే— సర్వభూతోపకారకత్వాదన్నమేవ జ్యేష్ఠమ్. అతః అశనాయాదివ్యాధినివర్తకత్వాదేవ సర్వౌషధముచ్యత ఇత్యర్థః. ఓషధీభ్యోఽన్నమిత్యోషధిపరిణామత్వం నిమిత్తీకృత్యాస్మిన్ప్రయుక్తమోషధశబ్దం భేషజత్వనిమిత్తతయా శ్రుతిర్వ్యపదిశతీతి ద్రష్టవ్యమ్.

౧౨— సర్వం వై తేఽన్నమాప్నువన్తి। యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే— అన్నం బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసకాః యావదన్నమపేక్షితం తావదన్నం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః.

౧౩. బ్రహ్మదృష్టిహేతుభూతం బ్రహ్మసామ్యమాహ— అన్నగ్ం హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే— బ్రహ్మణోఽపి సకలరోగనివర్తకతయా సర్వభేషజత్వస్య చ సత్త్వాదితి భావః.

౧౪— అన్నాద్భూతాని జాయన్తే। జాతాన్యన్నేన వర్ధన్తే— జనకత్వవృద్ధిహేతుత్వమన్నబ్రహ్మణోస్సమమిత్యర్థః.

౧౫— అన్నశబ్దస్య నిర్వచనమాహ— అద్యతేఽత్తి చ భూతాని। తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి—జీవనదశాయాం స్వయమద్యతే, నాశదశాయామభిభూయమానతయా వా విపరీతపరిణామహేతుతయా వా, అన్నం మృత్యుం తముతాహుః భూతాన్యత్తీతి వ్యుత్పత్తిరీత్యా, అన్నస్యాద్యత్వలక్షణం సంహర్తృత్వం ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౬—ఏవమాకాశాదేరన్నమయాన్తస్య స్థూలశరీరపర్యన్తస్య బ్రహ్మణాత్మా ఉపాదానం చేత్యుక్త్వా స ఆత్మా క ఇత్యపేక్షాయామానన్దమయ ఏవ స ఆత్మేతి దర్శయితుం స్థూలారున్ధతీన్యాయేన స్థూలదేహాన్తర్వర్తినం ప్రాణమయమాత్మత్వేన దర్శయతి। సూక్ష్మారున్ధతీం దర్శయితుం ప్రవృత్తః ప్రథమత ఏవ సూక్ష్మాయా అరున్ధత్యాః ప్రదర్శనాసమ్భవం పర్యాలోచ్య తత్సమీపవర్తి స్థూలతారకామియమరున్ధతీతి ప్రదర్శయతి। తస్యాం స్థూలతారాయాం శ్రోతురరున్ధతీత్వబుద్ధ్యా దృఢాయాం తత్సమీపవర్తినీం వస్తుతోఽరున్ధతీం సూక్ష్మామియమరున్ధతీతి ప్రదర్శయతి। సోఽయం స్థూలారున్ధతీన్యాయః— తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః—దేహాన్తర్వర్తీ దేహాదన్యః ప్రాణమయః స ఏవాత్మన ఆకాశః సమ్భూత ఇత్యాకాశాదిసర్వోపాదానత్వేన తదన్తర్యామిత్వేన నిర్దిష్ట ఆత్మేత్యర్థః। భగవతా భాష్యకృతా అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్(౩॥౩॥౧౬) ఇతి సూత్రే అన్నమయాదన్తరే ప్రాణమయః ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా, తదనన్తరం ప్రాణమయాదన్తరే మనోమయే, తతో విజ్ఞానమయే, తత ఆనన్దమయ ఇతి భాషితమ్। అత్ర పఞ్చవృత్తేః ప్రాణస్య ప్రాణనవృత్తిప్రచురత్వాత్ప్రాణమయత్వమ్॥

౧౭— తేనైష పూర్ణః— తేన ప్రాణమయేనాత్మనాఽయమన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణ ఇత్యర్థః। వ్యాప్త ఇతి యావత్। సర్వస్యాపి దేహస్య ప్రాణవ్యాప్తత్వాదితి భావః॥

౧౮— స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ— ప్రాణమయోఽపి పురుషాకృతిరేవేత్యర్థః॥

౧౯— హస్తపాదాదిమత్త్వేన పురుషవిధత్వభ్రాన్తిం వ్యుదస్యతి— తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః— తస్యాన్నమయస్య పురుషవిధత్వమనుసృత్య ప్రాణమయోఽపి పురుషవిధ ఇత్యర్థః। తతశ్చ తస్యైవ శిరః పక్షపుచ్ఛాదిమత్తయా పురుషవిధ ఇత్యర్థః॥

౨౦— తస్య ప్రాణ ఏవ శిరః। వ్యానో దక్షిణః పక్షః। అపాన ఉత్తరః పక్షః— స్పష్టోఽర్థః॥

౨౧—ఆకాశ ఆత్మా—యథాకాశస్థితో నిత్యం వాయుస్సర్వత్రగో మహాన్ ఇతి స్మృత్యుక్తరీత్యా వాయువికారభూతప్రాణాపానాదిధారకత్వాదాకాశస్యాత్మత్వమ్॥

౨౨—పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా—పృథివ్యామాకాశస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్తస్యాః పుచ్ఛత్వమ్॥

౨౩— తదప్యేషశ్లోకోభవతి। ప్రాణందేవా అనుప్రాణన్తి। మనుష్యాఃపశవ శ్చయే— ప్రాణమనుప్రాణంతి॰ ప్రాణాధీనజీవనా ఇత్యర్థః॰

౨౪— ప్రాణోహిభూతానామాయుః। తస్మాత్సర్వాయుషముచ్యతే— యస్మాత్సర్వేషాంభూతానాం యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణోవసతి తావదాయురితి ప్రాణస్యోచ్ఛ్వాస నిశ్వాసనాదిలక్షణ సర్వభూతాయుర్హేతుత్వమ్॰ అతఏవ ప్రాణఏవసర్వేషామాయురిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॰

౨౫— సర్వమేవతఆయుర్యంతి। యే ప్రాణంబ్రహ్మోపాసతే—ఏవంలక్షణప్రాణే బ్రహ్మబుద్ధింకుర్వంతః సర్వమాయుః ప్రాప్నువంతీత్యర్థః॰

౨౬—ఏవంప్రాణమయే ఆకాశాద్యన్నమయాంత రాత్మత్వబుద్ధిముపలాగ్య తాంబుద్ధింనివర్తయతి— తస్యైషఏవశారీరఆత్మా। యఃపూర్వస్య— పూర్వస్యాన్నమయస్యయఆత్మా ఏషఏవతస్య ప్రాణమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః॰ శారీరశ్శరీర ప్రతిసంబంధ్యాత్మేత్యర్థః॰ అనేనాత్మ శబ్దస్యస్వ రూపార్థత్వ మాంతి వ్యాదస్తేభవతి॰ తతశ్చాన్నమయప్రాణమయావేకాత్మకౌ॰ నత్వన్నమ యస్యప్రాణమయ ఆత్మేత్యర్థః॰

౨౭— తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్। అన్యోఽన్తరఆత్మామనోమయః — అత్రమనోమయఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థేమయట్॰ మనోబుద్ధ్యహంకార చిత్తాఖ్యాంతఃకరణ వృత్తిషు మనోవృత్తేః ప్రచురత్వాత్॰

౨౮—తేనైషపూర్ణః। సవాఏషపురుషవిధఏవ। తస్యపురుషవిధతామ్। అ న్వయంపురుషవిధః—పూర్వవదర్థః॰

౨౯—తస్యయజురేవశిరః—తస్యాంతఃకరణస్య యజుర్వేదవిషయ జ్ఞా నజనకమనోవ్యాపారశ్శిర ఇత్యర్థః॰ ముఖ్యార్థస్యయజుర్వేదస్య మనస్సంబ ధాభావేన మనసశ్శిరస్త్వరూపణాఽసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం॰ ఏవముత్తరత్రాపి॰

౩౦— ఋగ్దక్షిణఃపక్షః। సామోత్తరఃపక్షః। ఆదేశఆత్మా—ఇదంకురు ఇ దంమాకార్షీరితి విధినిషేధరూపం తమస్యానుశాసనమాదేశఇత్యర్థః॰ అత్ర జ్ఞస్యజ్ఞానహేతుభూతాంతఃకరణస్య వృత్తిరాదేశశబ్దేనోచ్యతే॰

౩౧—అథర్వాంగిరసః పుచ్ఛంప్రతిష్ఠా— అథర్వాంగిరా ఋగ్భిర్దృష్టమం త్రాః ప్రతిష్ఠాహేతుభూతంపుచ్ఛమిత్యర్థః॰ అత్రాప్యథర్వాంగిరశ్శబ్దః తద్వి స్యజ్ఞానహేతుభూతమనోవ్యాపారపరః॰

౩౨—తదప్యేషశ్లోకోభవతి। యతోవాచోనివర్తన్తే। అప్రాప్యమనసాస హ। ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్। నబిభేతికదాచనేతి— యస్మాద్బ్రహ్మానందా ద్వాచోమనసా సహయథార్థలక్షణంపారమప్రాప్య నివర్తన్తే, తాదృశంబ్రహ్మానందం, దృశ్యత్వేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యా, మనసాతువిశుద్ధేనేత్యుక్తరీత్యా శుద్ధేనమనసాజ్ఞా త్వా, కదాపినబిభేతీత్యర్థః॰ అత్ర బ్రహ్మానందస్య విశుద్ధమనోగోచరత్వప్రతి పాదకత్వాదస్య శ్లోకస్యమనోవిషయత్వముక్తమితి ద్రష్టవ్యమ్॰

౩౩— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య—పూర్వస్య ప్రాణమయస్య య ఆత్మా స ఏవ మనోమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః. ఏవంచాన్నమయప్రాణమయమనోమయానామేక ఆత్మేత్యుక్తం భవతి.

౩౪ స క ఇత్యపేక్షాయామాహ— తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః—అత్ర విజ్ఞానమయో జీవః. న బుద్ధిమాత్రమ్; మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః.

౩౫— తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః—పూర్వవదర్థః.

౩౬— తస్య శ్రద్ధైవ శిరః। ఋతం దక్షిణః పక్షః। సత్యముత్తరః పక్షః— అత్ర శ్రద్ధాఋతసత్యశబ్దాః జ్ఞానవిశేషపరాః.

౩౭— యోగ ఆత్మా—బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి విహితజ్ఞానవిశేషో యోగశబ్దేనోచ్యతే.

౩౮— మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా —యోగవిరోధినిరసనసామర్థ్యలక్షణం మహః పుచ్ఛమిత్యర్థః. ఏతేషాం శ్రద్ధాదీనాం ఆత్మగుణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తదవచ్ఛిన్నమాత్మస్వరూపం శిరః పక్షపుచ్ఛాదితయా ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. అతస్స్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైశ్శిరః పక్షపుచ్ఛాదిరూపణపరత్వాత్ప్రకరణస్యేతి భాష్యస్యానవిరోధః.

౩౯—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తనుతేఽపి చ —అత్ర విజ్ఞానమయశబ్దనిర్దిష్టో జీవః విజ్ఞానశబ్దేనోచ్యతే. ఆత్మస్వరూపస్య స్వప్రకాశతయా జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వేన చ విజ్ఞానశబ్దేనాభిధానసంభవాత్. కృత్యల్యుటో బహుళమితి పాణినా కర్త్రర్థే ల్యుడాశ్రీయతే. నంద్యాదిత్వం వా। నన్దిగ్రహిత్యాదినా కర్తరి ల్యురాశ్రీయతే. తేన కేవల విజ్ఞానమాత్రపరామర్శే యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి ప్రతిపాదితవైదికలౌకికకర్మకర్తృత్వాసంభవాత్, అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యన్దినపాఠగతాత్మశబ్దస్థానే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠదర్శనాద్విజ్ఞానశబ్దో జీవాత్మపరః.

౪౦—విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే। బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే—సర్వే దేవా విజ్ఞానం జీవస్వరూపమేవ, ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదచేతనాద్బ్రహ్మణో జ్యేష్ఠం, ప్రజాపతివిద్యోక్తరీత్యా ఉపాసత ఇత్యర్థః.

౪౧ —విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేద। తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి। శరీరే పాప్మనో హిత్వా। సర్వాన్కామాన్త్సమశ్నుత ఇతి—యస్తు జీవరూపం బ్రహ్మ వేద తస్మాజ్జీవాదంతిమప్రత్యయపర్యన్తం న ప్రమాద్యతి చేత్, శరీరే పాప్మనో హిత్వా, దేహే వర్తమాన ఏవ వినష్టాశ్లిష్టపూర్వోత్తరాఘః, స సర్వాన్కామాన్ సమశ్నుతే.

౧ ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణ శ్చేతనభోగ్యభూత జడరూప సత్త్వరజస్తమోమయ ప్రధానా ద్వ్యావృత్తి రుక్తా- ఇదానీం కర్మవశ్యా త్త్రిగుణాత్మక ప్రకృతిసంసర్గనిమిత్త నానావిధానన్త దుఃఖసాగరనిమజ్జనే నాశుద్ధా చ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మ నోఽన్య న్నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక నిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే-

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥౧౩॥

తైత్తిరీయా అధీయతే- స వా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇతి ప్రకృత్య, తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి-

---

౧. అవాన్తరసంగతి మాహ॥ఏవమితి॥

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్— తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాదే రుత్తరత్రోపాహరిష్యమాణత్వా దాత్మశబ్ద వ్యాఖ్యా సోపక్రమవాక్యం స వా ఏష ఇత్యాదిక ముపాత్తమ్.

శ్రుతి — తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య। తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయః। తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః। తస్య ప్రియమేవ శిరః। మోదో దక్షిణః పక్షః। ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః। ఆనంద ఆత్మా। బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా — ఇష్టవస్తుదర్శనజన్యం సుఖం ప్రియం. తల్లాభజన్యం సుఖం మోదః. లబ్ధస్యోపయోగజన్యం సుఖం ప్రమోదః. సుఖాతిశయ ఆనన్దః. నను మధ్యగాయత్వేన రూపితస్యానందస్య పుచ్ఛత్వేన రూపిత బ్రహ్మణశ్చ భేదాభావేన తస్యైవాత్మత్వేన పుచ్ఛత్వేన చ రూపణం కథమితి వాచ్యం. ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః బ్రహ్మత్వ వేషేణ పుచ్ఛత్వం, ఆనందత్వ వేషేణాత్మశబ్దిత మధ్యమకాయత్వ మిత్యుపపత్తేః. నను ఆనందరూపబ్రహ్మ స్వరూపస్య కథమానంద ప్రచురత్వ లక్షణమానందమయత్వం, ఆనందస్య చానందప్రచురత్వాభావాదితి వాచ్యమ్. ఆనందస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రియమోద ప్రమోదశబ్ద వాచ్యైః పక్షతామాపిత ధర్మభూతానందమయత్వస్యా ప్యుపపత్తేః. అత్ర పూర్వత్వన్నమయాదిషు చతుర్ష్వ పర్యాయేష్వనిరూపితస్య బ్రహ్మణోఽవయవత్వ స్యాస్మిన్నానన్దమయపర్యాయే నిరూపణం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రాంతస్య బ్రహ్మణ ఇహైతస్యానందమయపర్యాయే సమాపనమితి జ్ఞాపనార్థమితి ద్రష్టవ్యం. అతో బ్రహ్మానందమయ ఏవ ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ.

తత్ర సందేహః- కిమయమానన్దమయో బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనో జీవశబ్దాభిలపనీయాదన్యః పరమాత్మా- ఉత స ఏవేతి-

3. కిం యుక్తమ్- ప్రత్యగాత్మేతి- కుతః- తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్- శారీరో హి శరీరసంబన్ధీ జీవాత్మా- ననుచ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణః సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణమానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే- జగత్కారణం చ తదైక్షత ఇతీక్షణశ్రవణాత్సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వర ఇత్యుక్తమ్- సత్యముక్తమ్- స తు జీవాన్నాతిరిచ్యతే. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్- సామానాధికరణ్యం హ్యేకత్వప్రతిపాదనపరమ్-

౨. తత్రేత్యాది స్పష్టమ్-
3. శారీరత్వమస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ॥ శారీరో హీతి॥ అధికరణారమ్భమాక్షిపతి॥ ననుచేతి॥ ప్రకరణాదిభిర్నిర్ణయమాహ॥ అనుక్రమ్యేతి॥ ఈక్షావిశేషః శ

౪౩—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమేనం తతో విదురితి— పూర్వేషు చతుర్షు పర్యాయేషూదాహృతానాం శ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వ దర్శనాదయమపి శ్లోకః పుచ్ఛవదానందమయ విషయక ఏవ- నతు బ్రహ్మ పుచ్ఛమితి నిర్దిష్ట తదేకదేశవిషయః- తతశ్చ బ్రహ్మశబ్దేనానందమయ ఏవోచ్యతే- ఆనందమయ సదసత్త్వజ్ఞానాస్మిన్ సంసారాభవత ఇత్యర్థః-

౪౪ ఆనందమయరూపస్య బ్రహ్మణ ఆకాశాదివిజ్ఞానమయాంత పదార్థాంతర్యామితయా నిర్దిష్టస్యాప్యాత్మాంతరమస్తి కిమితి శంకాం వ్యుదస్యతి—తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య—పూర్వస్య విజ్ఞానమయాంతపదార్థస్యాత్మభూత ఏష ఆనందమయ ఆత్మా తస్యానన్దమయస్యాత్మేత్యర్థః- తతశ్చానన్యాత్మత్వముక్తం భవతి- నచ పూర్వేషు పర్యాయేషు తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యస్యానన్యాత్మత్వ ప్రతిపాదకత్వాదర్శనాదస్మిన్ పర్యాయే తదార్థ్యయోగే అర్థవైరూప్యం స్యాదితి శంక్యమ్- పూర్వేషు పర్యాయేషు అనుక్తస్య బ్రహ్మణోऽనన్యాత్మత్వస్య నిరూపణాత్ తస్మాద్వా ఏతస్మాదానందమయా దన్యోऽన్తర ఆత్మేతి నిర్దేశాభావాచ్చ ఏతత్పర్యాయగతస్య తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యానన్యాత్మత్వ [illegible]ర్థః-

యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఈదృశాపూర్వికావస్థితి శ్చైతన్యస్య జీవస్యోపపద్యత ఏవ. అతః బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి జీవస్యాచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపదిశ్యతే. అవిద్యాయుక్తస్వరూపస్య లక్షణమిద ముచ్యతే, సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి. తద్రూపప్రాప్తి రేవహి మోక్షః. నహ వై స శరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం వావ స న్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతో జీవస్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా పరిశాన్త మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే.

థ మిత్యత్రాహ॥ ఈదృశేతి॥ ఏవకారోఽన్యారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమేవేక్షితృత్వమితి భావః. నను జ్ఞాతస్య నలక్షణాపేక్షా, నిత్యప్రాప్తస్య జ్ఞాతస్య పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య జీవస్య ప్రాప్యత్వం లక్షణోక్తిస్తద్విశేషణానా మానన్త్యంచ న యుజ్యన్త ఇతి పరమాత్మత్వ సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ సామానాధికరణ్యబలాల్లక్షణోక్తిరితి కల్ప్యమ్, ప్రాప్యత్వాది చావిద్యాయుక్తే యుజ్యత ఇత్యర్థః. వియుక్తస్య ప్రాప్యత్వంకణోక్తంచేత్యాహ॥ తద్రూపేతి॥

---

౪౫ ఆనందమయ బ్రహ్మప్రతిపాదనాంతరం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రమాభిహిత ప్రాప్తివిశదీకరణార్థం ప్రశ్నానుత్క్షిపతి— అథాతో నుప్రశ్నాః। ఉతావిద్వానముంలోకం ప్రేత్య। కశ్చనగచ్ఛతీ౩। ఆహో విద్వానముం లోకంప్రేత్య। కశ్చిత్సమశ్నుతా౩ ఉ— పూర్వప్రతిపాదనస్య బహుత్వాదనుత్వమతశ్శబ్దేనోచ్యతే. ఉతా ఇతి నిపాతస్య ఛాందసో దీర్ఘః. అథాతోనుప్రశ్నా నితివత్. అవిద్వానితిపదసతి హ్యాద్యుదాత్తం స్యాత్. తత్పురుషే తుల్యార్థేతి స్వరణాత్. అంతోదాత్తం చేదంపదమ్. ఉత విద్వానితిచ్ఛేదః. అతి ప్రకృష్ట హృదయాదిస్థానస్థం అనవచ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మ ఉపాసీనో విద్వాన్ ఇతః ప్రేత్యాముంలోకం పరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత గత్వాన పెక్షమిత్యేవ బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఆహో విద్వాన్సమశ్నుత ఇతి భోక్తృత్వం వివక్షితమ్. అయమర్థః. కశ్చిదహం గ్రహీతో పాసకోఽపి విద్వానముం లోకం గత్వా కింసమశ్నుతే భోగ్యభూతం బ్రహ్మానుభవతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత బ్రహ్మస్వరూపే లీనో భవతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రిత్వే ఇత్యమూలాః గతివిశేషస్వరూపభేదసదసద్భావ విషయాః ప్రశ్నా ఇహానువచన వివక్షితాః—ఏతత్సర్వం వ్యాసాచార్యైరుపాసాత్రైవిధ్యాదితి (౧॥౧॥౩౨) సూత్రేస్పష్టముక్తం.

తథాహి- శాఖాచన్ద్రన్యాయేన ఆత్మస్వరూపం దర్శయితుమ్ అన్నమయః పురుష ఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య, తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తిప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతం మన, స్తదన్తరభూతాంచ బుద్ధిం, ప్రాణమయో మనోమయో విజ్ఞానమయ ఇతి తత్తత్ బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ నిర్దిశ్య, తస్యాప్యన్తరభూతం జీవాత్మానమ్ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇత్యుపదిశ్య, అన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి- అతో జీవాత్మస్వరూపమేవ బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ, తదేవానన్దమయ ఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే-

---

౪. న వియుక్తవిషయత్వమ్, అన్నరసమయాద్యన్తరత్వ విజ్ఞానమయాన్యత్వాపరిచ్ఛిన్నానన్దైః పరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ శరీర ముపలక్షణమ్- అన్నమయాద్యుక్తిరుపబుద్ధ్యవతరణాయ- ప్రాణమయాది సాహచర్యాద్విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యైకార్థ్యాచ్చ మయట్ స్వార్థికః- విజ్ఞానసారథిః, బుద్ధింతు సారథిమితి ప్రయోగాత్ కరణే ల్యుట్ప్రత్యయ అన్తఃకరణం విజ్ఞానమితి సజీవాదన్యత్వమ్- అయితానన్దస్తు నిష్కృష్టస్యైతద్ధర్మః- అతఇత్యుపసంహారః-

---

౪౬. ఏతాన్ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వపరయితగుణవిశిష్టస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయాహ— సోఽకామయత। బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి— స ఆనన్దమయ ఆత్మా దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుస్యాం, తదర్థమాకాశాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి, వ్యష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిషయ సంకల్పమకృతేత్యర్థః-

౪౭— స తపోఽతప్యత— స పరమాత్మా సృష్టవ్యాలోచన రూపం తపః కృతవానిత్యర్థః- తప ఆలోచన ఇతిహి ధాతుః-

౪౮— స తపస్తప్త్వా। ఇదగ్ం సర్వమసృజత। యదిదం కించ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్- నను సర్వదా సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః కథం సృష్ట్యనన్తరమనుప్రవేశ ఇతి చేదుచ్యతే- గోత్వజాతిగతవత్స్వవత్సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యేకం సర్వవస్తుషు పృథక్ప్రవేశోఽభవతీత్యభిసన్ధిః ఏకైకమేవానుప్రవేశః- అనేన సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, యో వేద నిహితం గుహాయామితి మన్త్రోక్తమనన్తత్వం బ్రహ్మణో హ్యవయవాననిహితత్వమువపాదితం భవతి-

౪౯— తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవత్— సచ్ఛబ్దేన నిర్వికారతయా సత్తైకరూపశ్చేతన ఉచ్యతే- త్యచ్ఛబ్దేన పూర్వాపరావస్థాత్యాగ వికారా

౫ ననుచ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే త్యానన్దమయా దన్యద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే- నైవమ్- బ్రహ్మైవ స్వస్యైవావయవిశేషేణ పుచ్ఛ వవిధత్వరూపితం శిరః పక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే- యథాఽన్నమయే దేహాఽవయవి స్వస్మా దనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా శిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితః, తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మాపి స్వస్మా దనతిరిక్తైః ప్రియాదిభి ర్నిదర్శితమ్- తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానా మాశ్రయత యాఽఖణ్డరూప మానన్దమయం బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే త్యుచ్యతే- యది చానన్దమయా దన్య ద్బ్రహ్మ భవిష్యత్, తస్మాద్వా ఏతస్మా దానన్దమయాత్। అన్యోన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత- నచైవం నిర్దిశ్యతే-

---

౫. ఆనన్దమయస్య నిరుపాధికజీవపరత్వాభావేన సాక్షాద్ బ్రహ్మత్వే నచోదయతి॥ననుచేతి॥ అవయవినోఽవయవభూత పుచ్ఛత్వేతి భావః- పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వన్తరమాహ॥యదిచేతి॥

స్పదముచేతనముచ్యతే- బ్రహ్మైవ చేతనాచేతనరూపతయాఽభవదిత్యర్థః-

౫౦ ననుబ్రహ్మణ ఏవసర్వోపాదానతయా సర్వభావ వికారాస్పదత్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ— నిరుక్తం చానిరుక్తం చ। నిలయనం చానిలయనం చ— జాతి గుణక్రియారూపత్వయా జాతిగుణాభిధాయి శబ్దవాచ్యమ చేతనం నిరుక్తం- జాతి గుణాదిశూన్యం చేతనజాతమనిరుక్తం- ఏతాభ్యాం గమ్యమానాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వ భూతా ఇత్యుక్తరీత్యా అచేతనవర్గాధారభూతం చేతనజాతం నిలయనం- ఆశ్రితం అచేతనజాతంత్వనిలయనం.

౫౧— విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ— అజడస్వరూపం జడస్వరూపం చ.

౫౨— సత్యంచానృతంచ సత్యమభవత్— నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేతనస్య- ఇతరస్యానృతత్వం- తతశ్చ నిరుక్తాద్యనిరుక్తాద్య నిలయనత్వానిలయనత్వవిజ్ఞానత్వావిజ్ఞానత్వ యుక్త సత్యానృతద్విత చేతనాచేతన స్వరూపతాపన్నమపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్- అపహతపాప్మత్వ నిర్వికారత్వ లక్షణ స్వస్వభావ మపరిత్యజదిత్యర్థః-

౫౩— యదిదంకించ। తత్సత్యమిత్యాచక్షతే— యస్మాచ్చేతనాచేతనాత్మకజగదుపాదానతయా సత్యశబ్దస్య తస్యబ్రహ్మణ ఆత్మత్వం, అత ఏవ సత్యశబ్ద చేతనాచేతనాత్మకం జగత్, తాద్రూప్యాపత్తిమన్తరేణ తద్గుణాః తదాత్మకాః, తాదాత్మ్యాపన్నత్వాద్వా, బ్రహ్మాభిన్నవ్యవహారగోచరాణి భవన్తి, ఇత్యాచక్షత ఇత్యర్థః-

౮. ఏవ ముక్తం భవతి- బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతః సకలేతరవ్యావృత్తా కారం ప్రతిపాద్య, తదేవ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మనఇ త్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య, తస్య సర్వాన్తరత్వే నాత్మత్వం త్వజ్ఞయ ద్వ్యాఖ్యేయమ్, అన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిశ్య ప్రాణమయాదీ నతిక్రమ్య అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇ త్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశ మానన్దమయే సమాపయతి- అత ఆత్మ శబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మైవానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి-

---

౮. సత్యానన్తాదివచనస్య తాన్యేవ వాచ్య మన్యత్వ మిత్యత్రాహ॥ఏతదుక్తం భవతి॥ ప్రకరణవశాత్ తదేవ భవితవ్యమి త్యర్థః- స్వోక్తస్య స్వేనైవ వ్యాఖ్యాన సంభవ జ్ఞాపనాయ బ్రహ్మవిదాప్నోత్యుపాత్తమ్- మన్త్రోపి తద్వివరణమ్- ఆత్మన్యన్తరానన్దమయే సమాప్యతాం, తస్య కథం బ్రహ్మత్వమితి శఙ్కాం నిరస్యతి॥తదుక్తం భవతి॥ తదేతచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతబ్రహ్మ పరావితి భావః-

---

౬౪— తదప్యేష శ్లోకో భవతి—స్పష్టోర్థః-

౬౫— అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్। తతో వై సదజాయత—ఇదం స్థూలచేతనాచేతన శరీరకం బ్రహ్మ అనభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ, సృష్టేః ప్రాగాసీత్- తస్మాదిదం జగదభివ్యక్తనామరూపమభవదిత్యర్థః-

౬౬ నన్వసత్త్వ తస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే కర్తృత్వరహితమచేతనం నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదావశ్యం భావాదిత్యాశంక్యాహ—తదాత్మానగ్ స్వయమకురుత—ఆత్మానముపాదానత్వేన స్వీకృత్య స్వయమేవాకురుత-

౬౭ —తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి—యస్మాత్స్వయమేవ స్వస్య కార్యం అతఏవ బ్రహ్మ, సుకృతం కార్యం యస్య తత్సుకృతం- కార్యస్య సత్త్వం చానతి క్లిష్టరూపత్వం స్వభిన్నస్య కార్యస్య నిర్మాణే హి క్లేశ ప్రసక్తిః- తతశ్చాక్లిష్ట కార్యం బ్రహ్మణో నిశ్శ్వసిత మేతద్, యా వా భూతస్యేత్యాది శ్రుతయోవదంతీత్యర్థః.

౬౮ భవతు తత్సుకృతం తస్యోపాస్యత్వ ప్రాప్యత్వయోః కిమాయాతమిత్యత్రాహ—యద్వై తత్సుకృతం। రసో వై సః—సుకృతమితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ, రసః ఆనన్దః-

౬౯—రసగ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి —తల్లాభాదస్యానందిత్వమ్-తతశ్చ తస్యానందత్వేన ప్రాప్యత్వోపాస్యత్వయుక్త ఇతి భావః.

౭౦ తదేవోపపాదయతి— కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్। యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్। ఏష హ్యేవానందయాతి—యద్యయమపరిచ్ఛిన్నానందమయః పరమాత్మా న స్యాత్, సాంసారికరూపవర్గీయం కామసుఖం కః ప్రాప్నుయాత్- అ

1 ననుచ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమేనం తతో విదురితి, బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యా మాత్మన స్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి. నానన్దమయ జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామ్. న చానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావ జ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా. అతో నానన్దమయ మధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః. తస్మాదానన్దమయా దన్య

1. ॥ననుచేతి॥ యద్యానన్దమయః ప్రధానః, తస్మింశ్చ శ్లోకోక్తిః విశ్రాన్తిః, తదా తదయం తత్పరతయైవ నిర్దేష్టవ్యః, తదభావా చ్ఛ్లోకః పుచ్ఛవిషయః, నచ పర్యాయత్వా దవిరోధః, ప్రసిద్ధ స్యాజ్ఞాన శఙ్కానుపపత్తేరితి

త ఏష హ్యేవానందయతి. అతస్తస్య సర్వవిధానంద హేతుత్వాత్తస్య ప్రాప్యత్వమస్తీతి భావః.

౭౧—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే। అథ సోఽభయం గతో భవతి—అదృశ్యే చక్షురాద్యగ్రాహ్యే. అనాత్మ్యే- శరీర మిత్యర్థః. అనాత్మ్యే అశరీర ఇత్యర్థః. అత ఏవానిరుక్తే జాతిగుణాదివాచి దేవాదిపదావాచ్యే, అనిలయనే, ఆధారరహితే. అభయం అభయాయ- నావ్యయీభావాదితి చతుర్థ్యా అమ్భావః. అభయాభావే యదవ్యయ మిత్యవ్యయీభావసమాసః. అభయసాధనభూతాం ప్రతిష్ఠాం నిరంతర స్మృతి లక్షణాం నిష్ఠాం యో విందతే, లభతే, సః, అభయం ప్రాప్నోతి. అత్రాదృశ్య ఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః, అనాత్మ్య ఇతి బద్ధ వ్యావృత్తిః, స హి పరతన్త్రనామ్యశ్చ, యదాత్మ్యం వ్యాప్యం, కర్మకృతశరీరం, తద్రహితోఽనాత్మ్యః, అనిరుక్త ఇతి ముక్త వ్యావృత్తిః, స హి బద్ధావస్థాయాం జాతి శబ్దై రుక్తః, అనిలయన ఇతి నిత్యముక్త వ్యావృత్తిః, తేషాం హి భగవానాధారః, ఇత్యుక్తమ్.

౭౨ ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయా విచ్ఛేదే అనర్థం దర్శయతి—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ను దరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి—ఏష ఉపాసక ఏతస్మిన్పరమాత్మని ధ్యాన స్యాన్తరం విచ్ఛేదమరమల్పమపి యదా కురుతే, తస్య భయం భవతీత్యర్థః. పూర్వవాక్యే ప్రతిష్ఠాశబ్దేన నిరంతర ధ్యానవాచినా ధ్యానగత నైరంతర్యస్యాభిహితత్వాత్ అత్రాంతరశబ్దో నాతత్ప్రత్యేవ ధ్యానగత నైరంతర్యస్య విరోధిని ధ్యానవిచ్ఛేదస్య గ్రహణముచితమ్. తదు పరోక్తరీత్యా బ్రహ్మణి అంతరం భేదం యః కురుతే జీవాత్మనోఽర్థభేదం ఈక్షత ఇతి శ్రుతత్వం- వస్తుతస్తు బ్రహ్మణో జీవాదినాము సర్వస్య బ్రహ్మణి నానాత్వ నిషేధో న ప్రతిషిద్ధః. అస్మాభిర్నానా బ్రహ్మణాదస్య నిష్ప్రపఞ్చగమనం. తథా

ద్బ్రహ్మ... నైవమ్- ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యాద్యు, తత్ర తత్రోదాహృతాః అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యాది శ్లోకా, యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః, అపి త్వన్నమయాది పురుష ప్రతిపాదనపరాః, ఏవ మత్రాప్యానన్దమయ స్యాయం అసన్నేవేతి శ్లోకః- నానన్దమయవ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య- ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపిత స్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తైవ- పుచ్ఛబ్రహ్మణో ప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా- శిరఃప్రభృత్యవయవిత్వాభావా ద్బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్, బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వ ప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న్నథ చేత్- అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూత

త్యర్థః- పరిహరతి॥ నైవమితి॥ పుచ్ఛవద్విషయత్వం ప్రకరణాదుక్తమ్- అజ్ఞానాశఙ్కాసంభవ మాహ॥ ఆనన్దమయస్యేతి॥ ప్రతిబన్దీ ముఖిప్రయన్నాహ॥ పుచ్ఛేతి॥ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యుక్తే రానన్దస్యచ ప్రసిద్ధత్వాది త్యర్థః- అవయవిత్వాయోగ మాశఙ్క్యావయవత్వాయోగప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి॥ శిర ఇతి॥ స

తిప్రకరణాను గుణ్యాదుక్త ఏవార్థ ఉచిత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్-

౭౩ కింభయం తత్రాహ— తత్త్వేవ భయం విదుషోమన్వానస్య— విదుషో బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య తదతిరిక్తవిషయస్పృహయా నిరన్తరం మననం కుర్వతః తదభావమననంభయం· సహారదవైరుణ్యా స్వధ్యయమస్తి- ఉక్తంచ మహర్షిభిః- యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్యతే। సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిస్సా చ విక్రియా॥ వరం హుతవహజ్వాలాపఞ్జరాన్తర్వ్యవస్థితిః। నశౌరిచిన్తావిముఖజనసంవాసవైశసమితి.

౭౪—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। భీషాస్మాద్వాతః పవతే। భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ। మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి—అగ్నివాయుసూర్యప్రముఖాస్సర్వేఽపి దేవప్రవరాః పరమాత్మశాసనాతివృత్తౌ కింభవిష్యతీతి భీత్యా స్వస్వకర్మసు జాగరూకా భవన్తి- అతశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నమపి పదం దుఃఖోదర్కత్వా ద్భయరూపమేవ- అతశ్చ తాదృశపదకామనయా మననవిచ్ఛేదస్యాత్యన్త భయావహత్వాత్తన్మననం కిఞ్చిదస్తీత్యర్థః.

స్యాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్రమి త్యుచ్యేత, తాన్త తత్ప్రతిపాద్యపక్షాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరఃప్రభృత్యవయవరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యన్తరాస్పద జడ పరిచ్ఛిన్న వస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యానన్దాద్వ్యావృత్తి రానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తత శ్చాభిన్నేతర స్యానన్దరూపే బ్రహ్మణ్యానన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాచుర్య ఏవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

౮ తస్మా దవిద్యాపరికల్పిత వివిధ విధ దేహాదిభిన్నస్య జీవాత్మన స్స్వాభావికం రూప మభిన్నేతరగం స్వయైకతాన మానన్దమయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా.

౯ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్. ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః, అభ్యాసాత్. సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య, యతో వాచో నివర్తన్తే ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిర సౌఖ్యస్యమా

త్యాదివాక్యేన తస్యాప్య వ్యావృత్తిసిద్ధా ॥ మధ్యే క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ ఏవం చేతి॥ బ్రహ్మణః కథం చేతనత్వ మిత్యత్రాహ॥ తత శ్చేతి॥ తతః అనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్.

౮ అపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపస్య ప్రత్యగాత్మనః కథం దుఃఖిత్వ ముఖితాత్వ మిత్యాశఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్ష ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ కుత్యన్తాసుత్యుక్తరీత్యాత్వం యథావస్థితి, తత్పరమాత్మని ప్రసాదనీయత్వాదాప మనుసన్ధేయమ్. అన్యత్ర తథోక్తేః. తస్యైవ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవేతిహి వక్ష్యతే.

౯ అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్ర మవతారయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ ఉత్తరాధికరణసూత్ర స్థాన్యశబ్దానుషఙ్గలబ్ధార్థమాహ॥ పరమాత్మేతి॥ హేతుపదం వ్యాచష్టే॥ సైషేతి॥ యతో వాచ ఇత్యాదివాక్య మభిప్రేత్యాహ॥ నిరతిశ

---

౬౫ ఏవం బ్రహ్మపదనస్య జగత్కారణత్వ తదౌపయిక సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్ట విషయత్వమబాధ్యత్వం చ విధాయ ప్రాప్యస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ఆనన్దమయ శబ్ద ప్రవృత్తి నిమిత్త మానన్ద ప్రాచుర్యం దర్శయతి— సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతి—వర్ష్యమాణానన్ద విషయక విచారాత్మకతర్కః

న ఆనన్దో ఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగినం జీవాత్మానం వక్తు సంభవ న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సర్వస్మాత్పరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయ మావేదయతి. యథాహ, తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి.

౧౦ విజ్ఞానమయో హి జీవః. న బుద్ధిమాత్రమ్. మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః. ప్రాణమయే త్వగత్యా స్వార్థికః ప్రక్రియతే. ఇహతు తద్వ్యతో జీవస్య సంభవా న్నానర్థక్యం న్యాయ్యమ్. అదో మూర్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైవేత్య భ్యధిష్మహి. ప్రాణమయాదౌ చ మయడర్థసమ్భవో నన్తరమేవ వక్ష్యతే.

ణుతి॥ అభ్యస్యమానః అభ్యాసో గుణనమ్. స ఏష బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి గుణ్యమాన ఇత్యర్థః. అస్య వాక్యస్య కథం నచతుర్ముఖానన్దపరత్వ మితిచేత్. ఉచ్యతే—ముఖ్యత్వా త్పరమాత్మని ప్రకరణా త్కృష్యన్తనిర్దేశత, స్తచ్ఛబ్దాత్ప్రకృతోపసంహారణతః పుంలిఙ్గతచ్ఛబ్దతః। ఏతస్మా ద్గుణనాత్ ప్రధానవాదిపదాత్పారిప్ల్వద్భవాత్వశ్రుతే, ర్ధత్యానన్త్య పరేషువాక్యనయతో బ్రహ్మస్వపరో గుణ ఇతి. ముక్తే సంభవతీత్యత్రాహ॥ నిఖిలహేయేతి॥ స్వతస్త్వభావాత్ పృథగాత్మహానోక్తేః జగద్వ్యాపారాభావాచ్చ నేతిభావః. నపరం వస్తుసామర్థ్యాత్ జీవవైలక్షణ్యం, కణ్ఠోక్త మిత్యాహ॥ యథాహేతి॥

౧౦ అన్తఃకరణపరత్వం వ్యుదస్యతి॥ విజ్ఞానేతి॥ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతి రిత్యాది ర్జ్యోతకో హి శబ్దః. ప్రకృత్యస్వారస్యం చాభిప్రేతమ్. ప్రత్యయవైయర్థ్యం కణ్ఠోక్తమ్. నాత్ర మయడర్థ సంభవః బుద్ధిమాత్రం వ్యక్తే త్యత్రాహ॥ బద్ధ ఇతి॥

౨౯— యథాస్యాత్మానమయ మాధ్యాయకః॥ ఆశిష్ఠ ద్రఢిష్ఠ బలిష్ఠః॥ తస్యేయం పృథివీ సర్వా విత్తస్య పూర్ణాస్యాత్। స ఏకో మానుష ఆనన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— అత్రత్యాస్సాత్త్వికః, సాధుయువాఽధ్యాయకః. సాధు, యథావిధి, సమ్యక్స్వం ప్రదాయనిర్ధతయా స్వరవర్ణాది భ్రమరహితం వా యువక్త్యే న ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం. అవిస్మరణాన్నిత్యనవం యథాభవతి తథాధ్యయనశాలీ త్యర్థః. యద్వాస్వసమవయస్కానాం సన్ధ్యాయమధ్యాయకః అధ్యాపకః తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః అతిశయేనాశీః. యద్వా ఆశీనత్తమః. ఆరోగ్య ఇత్యర్థః. యద్వా ఆశీర్వాదవిషయభూతః. సర్వానుశాసక ఇత్యర్థః. సర్వాన్ ప్రశాస్తా మత్యంతికో వచః. బలిష్ఠః మహాబలవాన్. దృఢిష్ఠః

౧౧ కథం తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదాన ముపపద్యతే. జ్ఞాతరి వాత్మన స్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా విజ్ఞానమి త్యుచ్యత ఇతి న దోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతు స్స్వరూపస్య. స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దా హి ధర్మముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి. గవాదిశబ్దవత్. కృత్యల్యుటో బహుళమితి వా కర్తరి ల్యు డాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వాశ్రిత్య నన్దిగ్రహీత్యాదినా కర్తరి ల్యుః. అత ఏవ చ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తను

---

౧౧ శ్లోకస్థ విజ్ఞానపదం వ్యాఖ్యాతుం పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ షాత్రా నిర్వాహా దర్శయతి॥ జ్ఞాతరీతి॥ శాబ్దప్రక్రియయా ద్విధా నిర్వక్తి॥ కృత్యేతి॥ ప్రథమే కర్తృత్వార్థత్వం కల్ప్యమ్. ద్వితీయే తు గుణాన్తర్భావత్ ధాత్వాశ్రయణకల్పోక్తిః. విశేషణస్య విశేష్యనిష్ఠత్వేపి నపుంసకత్వాహాతు ర్వ్యుత్పత్తేః. జ్ఞాతృపరత్వనిశ్చయకే సతి హ్యేవం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ॥ అత ఏవ చేతి॥ అతః జ్ఞాతృ

తి శరీరబలవత్త్వస్యోక్తత్వాత్. యద్వా ద్రఢిష్ఠః దృఢతరః. సత్వవ్యవస్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలిష్ఠః శారీరమానస సర్వవిధబలవాన్. విత్తస్య పూర్ణా విత్తేన పూర్ణా. పూరణగుణసుహితార్థేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యం చోక్త్వా స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇతి శ్రుత్యైతస్యైవానన్దత్వముక్తం. న చ జ్ఞానభిన్నస్య గుణవిభూత్యాదేః కథమానన్దత్వమితి శంక్యమ్. అనుకూలత్వం హ్యానన్దత్వం. తచ్చ స్వత ఏవేష్టత్వమ్. తచ్చ గుణవిభూత్యోరపి సంభవతి. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. అత్ర శ్రుతిస్వారస్యాద్గుణవిభూత్యోరేవానన్దత్వమ్. శ్రోత్రియః బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః. అతో ముక్త ఉచ్యత ఇత్యుక్తమ్. ఏవం చ యువత్వ దృఢగాత్రత్వ సౌందర్య జ్ఞానబలైశ్వర్యాద యస్సంభూయ యత్ర భవన్తి, స ఏకో మానుష ఆనన్దః, అకామహత శ్రోత్రియస్య ముక్తస్యాపి స ఆనన్దోస్తి, ముక్తస్య సర్వానందానుభవకాలితయా తత్ర మానుషానన్దస్యాంతర్గతత్వాదితి భావః.

౨౭— తే యే శతం మానుషా ఆనందాః। స ఏకో మనుష్యగంధర్వాణామానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం మనుష్యగంధర్వాణామానందాః। స ఏకో దేవగంధర్వాణామానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం దేవగంధర్వాణామానందాః। స ఏకః పితౄణాం చిరలోకలోకానామానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం పితౄణాం చిరలోకలోకానామానందాః।

తేఽపి చేతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే. బుద్ధిమా
త్రస్య హి న కర్తృత్వం సంభవతి. అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూ
తేషు విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు న చేతనధర్మభూ
తం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అత ఏవ చేతనమచేతనం చ సావసా

పరత్వాత్. కర్తృత్వ మౌపచారిక మిత్యత్రాహ ॥ అచేతనేష్వితి॥ ఔపచారిక
త్వ ఏవ దోషః, ప్రకరణస్య తథావిధత్వే సత్యాః, తచ్చన, శ్రేయస్సాధనక
ర్తృత్వ స్యౌపచారిక స్యాదర్శనా దిత్యర్థః. అన్నమయాద్యపి హి యజ్ఞోపకర
ణమ్. అద్యతేత్తీతి న శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వమ్. జ్ఞాతృపరత్వే వాక్యస్వర
స్యం ప్రయోగం దర్శయతి ॥ అత ఏవేతి॥ న తత్రాన్తఃకరణపరత్వమ్, అచిత

స ఏక ఆజానజానాం దేవానామానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే
శతమాజానజానాం దేవానామానందాః। స ఏకః కర్మదేవానాం దేవానామానం
దః। యే కర్మణా దేవానపియన్తి। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం
దేవానామానందాః। స ఏక ఇంద్రస్యానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య।
తే యే శతమింద్రస్యానందాః। స ఏకో బృహస్పతేరానందః। శ్రోత్రియస్య చా
కామహతస్య। తే యే శతం బృహస్పతేరానందాః। స ఏకః ప్రజాపతేరానందః।
శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య — యే మనుష్యా ఏవ సన్తః కర్మవిశేషేణ వా విద్యా
విశేషేణ వా అంతర్ధానాదిశక్త్యుపేతతయా గంధర్వత్వం ప్రాప్తాః, తే మనుష్య
గంధర్వాః. అంతరిక్షలోకవాసినో దేవగంధర్వాః. చిరకాలస్థాయీ లోకశ్చిర
లోకః. చిరలోకో లోకో యేషాం తే చిరలోకలోకాః పితరః. ఆజానో దేవలోకః.
తత్ర జాతా ఆజానజాః. స్మార్తకర్మభిర్దేవలోకే దేవస్థానేషు జాతా ఇత్యర్థః.
అగ్నిహోత్రాదికర్మణా అగ్నీంద్రాదిసాయుజ్యం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః. దేవా
స్తు వసురుద్రాదయః త్రయస్త్రింశద్ధవిర్భుజః. ఇంద్రబృహస్పతీ ప్రసిద్ధౌ. ప్ర
జాపతిశ్చతుర్ముఖః. నతు దక్షాదయః. ఏకవచనశ్రవణాత్.

ఉ౮ — తే యే శతం ప్రజాపతేరానందాః। స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః। శ్రోత్రి
యస్య చాకామహతస్య — అత్ర బ్రహ్మశబ్దః బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రకృ
త బ్రహ్మపరః. న చ బ్రహ్మానందస్య శతగుణితమితి పరిచ్ఛిన్నత్వం కథమితి శం
క్యం. కృతార్థేన బహూని యోజనాని రథో గచ్ఛతి, ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి ఇషు
సామ్యప్రతిపాదక వచనస్య గతిమాంద్యనివృత్తిపరత్వవత్, తే యే శతమితి వాక్య
స్యాపి చతుర్ముఖానందాధిక్యమాత్రపరత్వేన శతగుణిత చతుర్ముఖానందాన్యూ
నాధికపరత్వాభావాత్.

ఉ౯ ఏవంభూత ఆనందమయః యో వేద నిహితం గుహాయామితి హృదయ
గుహానిహితత్వేనోపాస్యమానః, దివ్యవిగ్రహవిశేషవిశిష్టః [illegible]దేవతావి

చార్యై ర్నిలయన త్వాన్నిలయనత్వాదిభి ర్ధర్మవిశేషై ర్విశేష్య నిర్దేశ ద్వాక్యం విజ్ఞానం చాఽవిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి. తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్య స్థానే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయ మధీయానా మాధ్యందినాః కాణ్వపాఠగతం విజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టం జీవాత్మేతి స్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితిచ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వాభిప్రాయమ్.

న్తస్య నిలయనత్వ సత్యత్వాయోగాత్, నచ పరమాత్మపరత్వమ్, వాక్యత్వాయోగా దితిభావః. శాఖాన్తరస్థప్రయోగంచ దర్శయతి॥ తథేతి॥ తత్రాపి నాన్తఃకరణపరత్వమ్, ఆత్మశబ్దస్థానీయత్వాత్, నచపరమాత్మపరత్వమ్, అన్యనియామ్యత్వాయోగా దితి భావః.

ఫలితాంశాం తైత్తిరీయామాహ—సయశ్చాయంపురుషే। యశ్చాసావాదిత్యే। స ఏకః—య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుండరీక మేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామేత్యాదిత్యమండలాంతర్వర్తీ కమనీయవిగ్రహయుక్తో యః పుండరీకాక్షః, స ఏవ హృదయగుహావర్తీ విజ్ఞానమయాదంతరః. తతశ్చ పుండరీకాక్షత్వాదివిగ్రహోపేతో నారాయణ ఏవేత్యర్థః. తతశ్చ తాదృశవిగ్రహవిశిష్టస్యైవ హృదయగుహావర్తినో భగవతో ధ్యానం కర్తవ్యమితి ఫలితోఽర్థః. అత్ర సచ్చత్యచ్చాభవదితి చిదచిచ్ఛరీరకత్వే నానుసంధాన ముక్తమ్. సత్యం జ్ఞానమితి స్వరూపేణానుసంధానముక్తం. తచ్చ స్వరూపేణానుసంధానమాదిత్య మండలాంతర్వర్తి పుండరీకాక్షవిగ్రహవిశిష్టతయాచోక్తమ్. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా (౧॥౪॥౧౩॥) దితిసూత్రే భగవతా భాష్యకృతా ఇదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసంధానం ప్రకరణాంతరేష్వప్యాశ్రితం, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపేణానుసంధానం, తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవదితి భోక్తృశరీరకతయా భోగ్య భోగోపకరణశరీరకతయా చానుసంధానమిత్యుక్తమ్.

౮౦ ఏవమస్య ప్రాప్యత్వోపయుక్తం రూపముక్తం. ఉతావిద్వానముం లోకమిత్యాదినోపక్షిప్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరమాహ— స య ఏవంవిత్। అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య। ఏతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం ప్రాణమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం మనోమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతమానందమయ మాత్మానముపసం

౧౨ తదేవం విజ్ఞానమయో జీవాత్ తస్య ప్రత్యగన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః.

౧౩ యద్యపి విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి శ్లోకేన జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే, న జ్ఞాతా, తథాపి అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వారా జ్ఞాతైవోపదిశ్యతే. యథా అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి స వా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇత్యత్రాన్నమాత్రం నిర్దిష్టమ్. అపితు తన్మయః, తద్వికారః. ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకార స్స్వయమేవ భేదవ్యపదేశాదిత్యనన్తరమేవ వదతి.

---

౧౩ జ్ఞానమాత్రపరత్వ ముపగమ్యాహ॥ యద్యపీతి॥ బ్రాహ్మణేన శ్లోకస్యైకార్థ్యం తు తత్ర తత్ర తదేకవిషయతయాఽపి యుక్తమితి భావః. ఉక్తార్థస్య పాత్రతామాహ॥ ఏతదితి॥ సాధ్యపయికత్వాత్ సర్వమభిప్రేతమిత్యర్థః.

ప్రాపతీతి— అత్ర నయ ఏవం విత్, అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యేత్యనేన సర్వేషాం బ్రహ్మవిదాం అర్చిరాదిమార్గ ఉక్తో భవతి. ఆనందమయమాత్మానముపసంక్రామతీతి ముక్తిదశాయాం జీవబ్రహ్మణోరుపాస్యోపాసకయోర్భోక్తృభోగ్యభావప్రతిపాదనాన్ముక్తబ్రహ్మణోరైక్యపక్షో వ్యుదస్తో భవతి. ఏతమన్నమయమిత్యాదిపంచస్వపి పర్యాయేషు ఏతచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః. అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయశబ్దాస్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాః. అత్ర వ్యాసార్యైస్సర్వోప్యవిద్వానస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యాన్నమయాది సమష్టివ్యష్టివిభూతికం సరతియా నందం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తా సన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమిత్యుక్తమ్.

౩౧ అథయం ప్రతిష్ఠాం విందతే, అథ సోఽభయం గతో భవతీత్యుక్తార్థే సాక్షిత్వేన శ్లోకం పఠతి— తదప్యేష శ్లోకో భవతి। యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కుతశ్చనేతి— వాఙ్మనసే ఆనందస్య ఇయత్తాలక్షణం పారం గన్తుం ప్రవృత్తే తదప్రాప్యైవ నివర్తేతే. తాదృశానందగుణకబ్రహ్మోపాసనేన సర్వస్మాద్భయాదత్యంతనివృత్తిర్భవతీత్యర్థః.

౩౨ తదేవోపపాదయతి— ఏతం హ వావ న తపతి। కిమహం సాధు నాకరవం। కిమహం పాపమకరవమితి— స్వర్గాదిహేతుం సుకృతం నాకార్షం నరకాదిహేతుభూతం పాపమకార్షం, ఇతీదృశీ చింతా బ్రహ్మవిదం న బాధతే. స్వర్గా

౧౪ యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసీతి చ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతి కృత్వా, జీవస్యైవ స్వరూపం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తమనుభావ్యావృత్త్యే నానన్దమయ ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇతి. తదయుక్తమ్. జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోసృజతేతి, స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః. శుద్ధావస్థస్యాపి హి తస్య స్వర్గాది జగద్వ్యాపారాసంభవో, జగద్వ్యాపారవర్జం, భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే.

౧౫ కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే, అనేన జీవేనాత్మనా తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్, కథం వా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య

---

౧౪ అస్యాధికరణస్య సద్విద్యోక్తకారణస్య చిద్విలక్షణ్యనిశ్చాయకత్వప్రతిబన్ధకసామానాధికరణ్యనిర్వాహకత్వాత్ సామానాధికరణ్యం శారీరత్వేన సహ పూర్వపక్షహేతుతయా సూత్రకృతాఽభిప్రేతమితి, తయోః పరిహారప్రకారశ్చ తత్ర తత్ర సూత్రసిద్ధ ఇహోపక్షిప్యత ఇత్యభిప్రేత ఇత్యభిప్రేత్య తయోః పూర్వపక్షహేత్వోః ప్రథమవిధిక్రమేణ చరమం పరిహర్తుమనువదతి యదుక్తమితి. సృష్టియోగానుపపత్తేరితి. ప్రకరణతత్బలవిరహ ఇతి భావః.

౧౫ సమానవిభక్త్యవగతైక్యం కథమితి చోదయతి కారణేతి. ప్రాతిపది

దిలోకేష్విచ్ఛయా అభావాత్. బ్రహ్మజ్ఞానదగ్ధపాపతయా నరకాదిభయస్యాభావాత్.

౩౩ ఏతాదృశం బ్రహ్మవిద్యాప్రయుక్తమాహాత్మ్యమభిధేయమిత్యాహ— స య ఏవంవిద్వానితి ఆత్మానగ్ం స్పృణుతే— ఏతే ఏతాభ్యాం చిన్తాభ్యాం ఆత్మానం స్పృణుతే రక్షతీత్యర్థః. పుణ్యపాపఫలానుభవానాప్తిర్ముక్తం భవతి.

౩౪— ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానగ్ం స్పృణుతే। య ఏవం వేద— పునర్వచనం పుణ్యపాపభూ ననధ్యవసాన్తత్య తాత్పర్యద్యోతనాయ అనువాకసమాప్తిద్యోతనాయ చ.

౩౫— ఇత్యుపనిషత్— ఇత్థం పరమరహస్యోపదేశః. తాదృశోపదేశరహస్యాత్మా ప్రవక్తవ్య ఇతి భావః.

సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధాన న్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తిత నిమిషితాది సకలప్రవృత్తి జీవస్వరూపత్వమ్-అన్యతరస్య మిథ్యాత్వే నోపపద్యత ఇతి చేత్ - తస్య భోః- కిం హేయసమ్బన్ధస్య, కింవా హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతాన స్వభావస్య- హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోఽనాద్య విద్యాశ్రయత్వేన హేయ సమ్బన్ధమిథ్యాప్రతి భాసామిథ్యారూపఇతి చేత్, విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే. బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానత్వ, మనాద్యవిద్యాశ్రయత్వే నానన్తదుఃఖవిషయ మిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి- అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుః ఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవహి హేయసమ్బన్ధః- తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చవిరుద్ధమేవ. తథాపి తస్యమిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మావోచః- మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ- యన్నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కించ యేనాశ్రుతంశ్రుతం భవతీత్యేక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేక కారణతాం తదైక్షత బహుస్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం చ ప్రతిపాద్య, తస్యైవ బ్రహ్మణః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితమ్. తదన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాది ప

కావగతవిశేషణాన్వయిః కథమితి ప్రతివక్తి ॥ కథం చేతి ॥ శంకతే ॥ అన్యతరస్యేతి ॥ తస్యేత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి ॥ విప్రతిషిద్ధమితి ॥ తదుపపాదయతి ॥ అవిద్యేతి ॥ తత్ ॥ మిత్యత్రాహ ॥ తదితి ॥ మిథ్యాత్వాదవిరోధమాశంక్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ పరిహరతి ॥ మిథ్యేతి ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ ॥ నిరసనీయేతి ॥ మిథ్యాత్వమత్యన్తాభావశ్చేన్న శాస్త్రారమ్భః, జ్ఞానబాధ్యత్వం చేత్తత్రాపి పురుషార్థరూపత్వే శాస్త్రానారంభణీయతా, అపురుషార్థత్వే నిరసనీయహేయయోగాద్విప్రతిషేధ ఏవ తదర్థః ॥ తర్కావిరోధాత్ శాస్త్రబలాత్స్వకార్యత్వం శఙ్క తే ॥ కించేతి ॥ దూషయతి ॥ శ్రుతేతి ॥ అనుపపన్నం తర్కపరాహతమ్- విరు

రికల్పనీయమితిచేత్. శ్రుతోపపత్త్యోరప్యనుపపన్నం విరుద్ధంచనకల్పనీయమ్. యథాహేయ సమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః, కల్యాణైకస్వభావతాతు మిథ్యాభూతా. హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతనోజ్జిజీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం, తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ, కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతిబోధయత్సమ్యగుజ్జీవయతి. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్ర స్వరూపాతిరిక్త జీవత్వ దుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వ కల్యాణగుణాకరత్వ జగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితికల్పనీయమితి చేత్. అహో భవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా. ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానం సర్వస్యమిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యథైకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం, తథైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యదిపరమార్థవిషయం తదన్తర్గతం చ, తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుమ్. నహి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయమ పరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి.

౧౬. అథోచ్యేత. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః. నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. నతర్హి యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయేత. యేనశ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి వ్యాసస్య వాక్యస్యా

ద్ధంమానవిరుద్ధమ్. పూర్వవికల్పేద్వితీయం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ శాస్త్రస్యాపురుషార్థ పర్యవసాయిత్వేనాప్రామాణ్య మాపద్యత ఇత్యర్థః. ఉభయప్రమాణం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ సోపాలమ్భం దూషయతి॥ అహోభవతామితి॥ పదద్వయవాక్య తత్ప్రకరణప్రకరణాన్తరోపనిషదన్తర మానాన్తర తర్కసామానాధికరణ్య పర్యాలోచనాసాధ్వీత్యర్థః. ప్రథమం తత్ప్రకరణోప క్రమవిరోధం దర్శయతి॥ ఏకేతి॥ పరమార్థవిషయం తదన్తర్గత మిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి॥ నహీతి॥

౧౬ శఙ్కతే॥ అథేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ కార్యస్యైకవిజ్ఞానావిషయతయాన్తర్భావోక్తిమతశ్చ న్మిథ్యాత్వే నేత్యధ్యాహారోధిక్త రూప్యంచ, అనన్తర్భావే, అజ్ఞాతే జ్ఞాతత్వోక్తిర్లాక్షణికీస్యాదితి భావః. నత్వేతద్దోషస్స్వపక్షే సన్త్యేకధర్మి విషయత్వాత్. సాక్షాదర్థమాహ॥ యేనేతి॥ నతుసర్వాత్మాకారేణ

ర్థః- కారణతయోపలక్షిత నిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్చ ప్రతిజ్ఞాతః, *యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోపి నఘటతే- మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్యాజ్ఞాతతా నిదర్శితా- తత్రాపి వికారస్య సత్యతాఽభిప్రేతేతి చేత్- మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శుశ్రూషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థ సమ్భావనాప్రదర్శనాయ* యథాసోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసోనయుజ్యతే- నచ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికారజాతస్యాసత్యతామాపాదయన్తర్కాను గృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహే ఇతి- అయమర్థః* తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర వక్ష్యతే-

౧౭. తథా *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం* తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి। తత్తేజోసృజత *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి* సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరాపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానేకస్థిరత్రసరూపేణ బహుస్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషః, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రత్రసానాం విలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టసృష్టిః, స్వసృష్టేష్వచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మక జీవానుప్రవేశేనానన్త నామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యస్వ

జ్ఞాతత్వం, కింతుజ్ఞాతత్వసర్వత్వే పక్షాశ్రియనిష్టే, సోయం ప్రాగేవజ్ఞాత ఇతివత్, నహి ప్రాగిదన్తయాజ్ఞాతమ్- నపరం ప్రతిజ్ఞావాక్యం, దృష్టాన్తవాక్యమపినఘటతఇత్యాహ॥ కారణేతి॥ తదుపపాదయతి॥ మృత్పిణ్డేతి॥ నహిశుక్తిధియారూప్యనివృత్తినిదర్శితేతి భావః- తత్రాపిమిథ్యాత్వం శంకతే॥ తత్రాపీతి॥ పరిహరతి॥ మృదితి॥ అనుమానాదినాసిద్ధమిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అననుగృహీతమితిదృష్టాన్తయోక్తమ్-

౧౮ దార్ష్టాన్తికవాక్యానుగుణత్వమాహ॥ తథేతి॥ స్వాయతనత్వేనార్థ

మూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం, స్వప్రతిష్ఠత్వ, మిత్యాద్యనన్త విశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః- తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యపహత పాప్మత్వాది నిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వానన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయ స్సకలేతర ప్రమాణావిషయా స్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః- ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్ట ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వేనోన్మత్తప్రలపితాయేత.

౧౮. త్వంపదం చ సంసారిత్వ విశిష్టజీవవాచి- తస్యాపి నిర్విశేష స్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్- నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్య చ వస్తునోఽవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్న సమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్-

౧౯ ఏవం చ సతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితి ద్వయోరపి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా.

౨౦ అథోచ్యేత- సమానాధికరణవృత్తానామేకార్థప్రతిపాదనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవ విశేషణ నివృ

సిద్ధం స్వప్రవర్త్యత్వాది- శ్రుత్యన్తరాననుగుణత్వమాహ॥ తత్సమ్బన్ధితయేతి॥ అనాదితత్వనిరాసాయ సకలేతర ప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తమ్- పదద్వయపర్యాలోచనమాహ॥ ఏవమితి॥ పూర్వం పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే ప్రకరణవిరోధః- ఇహ తూభయోర్నిర్విశేషవస్త్వనభిధాయకత్వమ్-

౧౮ తత్పర్యాలోచనమాహ॥ నిర్విశేషేతి॥

౧౯ సామానాధికరణ్యాలోచనమాహ॥ ఏవం చ సతీతి॥ విశిష్టస్య ముఖ్యార్థత్వాత్తత్త్యాగే సలక్షణేత్యర్థః-

౨౦ పరమతం శఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ సమానేత్యాదిగ్రన్థః పక్షవిషయః- యో యో ధూమవాన్ స సోఽగ్నిమానితివత్ సామాన్యవిషయో వా॥ తాత్పర్యాసమ్భవాదితి॥ అన్యథా విశేషణబహుత్వాదైకార్థ్యాసిద్ధేరితి భావః- లక్షణామభ్యుపయతస్తస్యాదోషత్వాభావే యో హేతుస్స ఏవ లక్షణానభ్యుపగమేఽపి హేతురితి సూచయత్యేవకారః- అనుల్లఙ్ఘనం వా॥ సలక్షణా ప్రసఙ్గ ఇతి॥ వాక్యప్రధానాం

త్త్యైక్యస్తు మాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. యథా నీలముత్పలమితిపదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వే నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం న వివక్ష్యతే. తద్వివక్షాయాం హి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సంభవతి. న హి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తద్వస్తూత్పలపదేన విశేష్యతే. జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్. అతో నీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైక్యమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా సోయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్టదేశవిశిష్టస్య తేనైవ రూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేళాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే తథాపి వాచ్యార్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా. అపి తు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రమ్. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యైవమేవ స్వభావ ఇతి న కశ్చిద్దోష ఇతి.

౨౧ తదిదమసారమ్. సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్ర సమానాధి

కరణ్యోక్తేరితి వక్ష్యమాణహేతురభిప్రేతః. ఉపపాదయతి॥ యథేతి॥ కథమవివక్షేత్యత్రాహ॥ తద్వివక్షాయామితి॥ ప్రసక్తస్యానిష్టత్వమాహ॥ తత్త్వితి॥ యౌగపద్యపక్షే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావప్రసంగం సిద్ధం కృత్వా క్రమపక్షేన్యోన్యసమవాయప్రసంగ ఉక్తః. విశేషణావివక్షాయాః స్ఫుటతరత్వాయోదాహరణాన్తరమాహ॥ తథేతి॥ తర్హి లక్షణేత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ తథాప్యస్వారస్యమిత్యత్రాహ॥ సర్వత్రేతి॥ సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరిత్థంభూతత్వాన్నాస్వారస్యమిత్యర్థః.

౨౧ ఏతన్నిరస్యతి॥ తదిదమసారమిత్యాదినా॥ ప్రథమం పరమోక్తతయాధీస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వ్యుదస్యతి॥ సర్వేష్వితి॥ సర్వేషు, సమానాధికరణేషు వ్యధికరణేషు చేత్యర్థః. కిమిష్టవ్యుత్పత్త్యా స్వార్థబోధే సంభవతి నాన్యా[illegible]ష్టిర్నార్యేత్యర్థః. తర్హి వాక్యభేదః కథమితి శఙ్కాపాకరణార్థః సంసర్గవిశేషశబ్దః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఐక్యధీరేవ శాబ్దీ, విశేషణాన్వయధీస్త్వైన్ద్రియకీతి, అతీన్ద్రియేషు తు న సా, తత్రైక్యధీరేవేతి శఙ్కావ్యుదాసాయ ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయం దర్శయ

కరణభూతానామపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టపదార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే, యథా చ విస్ఫుటవ్యాం మదముదితో మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్టపదార్థః ప్రతీయతే, ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దిష్టేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. నచ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్త్వన్యేన విశేష్యవ్యమ్- అపితు సర్వైర్విశేషణైస్స్వరూపమేవ విశేష్యమ్. తథాహి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమ్. అన్వయేన నివృత్త్యా వా పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యమ్. యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దీనో కృపణో నవద్యశ్చేతి. యత్ర త్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టమ్, తత్రాప్యన్యతరత్పదముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే, న ద్వయమ్, యథా గౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు

తి॥ యథేతి॥ అనియతే విశేషణప్రతీతావనీలమప్యానీయేతేతి భావః. లోకవేదాధికరణముపజీవ్యాహ॥ ఏవమితి॥ మిథస్సమవాయప్రసంగం పరిహరతి॥ న చేతి॥ ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యమాణత్వాదత్ర పరిహారస్సంక్షిప్తః. యథానుపపత్తిర్న తథా వాచ్యమిత్యర్థః. పృథక్ స్మారితార్థానాం పదానాం యథాయోగ్యం పరామర్శనీయత్వాత్ స్మరణపరామర్శదశయోర్న తత్ప్రసంగః, వాక్యార్థాభిధానం తు యుగపదితి న తత్రాపి ప్రసంగః, జ్ఞాతాజ్ఞాతవివేకస్తు పరామృష్టసిద్ధ ఇతి భావః. స్వోక్త్యనుగుణలక్షణగ్రన్థమాహ॥ తథా హీతి॥ న హి విశేషణాన్తరవిశిష్టేపి విశేషణాన్తరాన్వయోక్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమితి భావః. అత ఏవ యుగపత్పక్షే విశేషణవిశేష్యైక్యప్రసక్తిశ్చ పరిహృతా. న హి విశేషణవిశేష్యయోరైక్యబోధనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమితి భావః. విశేష్యమాత్రైక్యస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తన్మాత్రాభ్యుత్పత్తిశ్చ న విశేషణవిశేష్యైక్యవిషయేతి సాత్రనియామికా మన్తవ్యా. లక్షణగ్రన్థం వివృణోతి॥ అన్వయేనేతి॥ నాన్వయరూపార్థస్య నివృత్తిపరత్వం కల్ప్యమిత్యర్థః. సర్వత్ర తథా వ్యుత్పత్త్యైవార్థశ్చేత్ వృత్త్యన్తరం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వా క్వచిదపి న స్యాదిత్యత్రాహ॥ యత్ర త్వితి॥ ముఖ్యాసంభవే వృత్త్యన్తరం, తదసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరం, వృత్త్యన్తరేప్యన్యతరస్యైవ ముఖ్యత్వం, న ద్వయోః,

తువిశేషణద్వయాన్వయావిరోధా దేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే,

౨౨ అథమనుషే- ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేననిరూప్యమాణం విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశ్యైక్యప్రతిపాదనా సమ్భవాత్సామానాధికరణశబ్దస్య నవిశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమ్, అపితువిశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్యతదైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం, యదివిశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్. నత్వేతదస్తి. ఏకస్మిన్నర్థేన్యూపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యైకత్వం నిరుణద్ధి. అయోగ్యతాచ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వ పటత్వయోః- నీలముత్పలమిత్యాదిషుతుదణ్డిత్వకుణ్డలిత్వ వద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చవిరోధోనోపలభ్యతే. నకేవలమవిరోధఏవ- ప్రవృత్తినిమిత్తభేదే ఏకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవధర్మద్వయవిశిష్టతా. అన్యథాస్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్సామానాధికరణ్యమేవనస్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాదరేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవవస్తూపలక్షిత మిత్యుపలక్షణాన్తర మనర్థకమేవ- ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణసవిశేషత్వ

ఇతరస్యచననిర్విశేషార్థత్వం, వృత్త్యన్తరోపస్థాపితవిశేషసమర్పకత్వాదితిభావః- గౌర్వాహీక ఇతివదత్రాపిస్యాదిత్యత్రాహ॥ నీలోత్పలేతి॥

౨౨ విశేషణభేద విశేష్యభేదం శంకతే॥ అథేతి॥ విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్ధేతోస్తస్మాత్పూర్వోక్తాత్ సంబంధినోవిలక్షణమిత్యర్థః॥ ఏకవిశేషణ ప్రతిసంబంధిత్వేనేతి॥ ఘటత్వస్య యస్యపటత్వస్యచ భేదాత్ ఘటపటయోర్యథానైక్యం తద్వదత్రాపీతిభావః- తర్హి కిం పరత్వమిత్యత్రాహ॥ అపిత్వితి॥ పరిహరతి॥ స్యాదేతదితి॥ అత్రాప్యయోగ్యతాస్యాదిత్యత్రాహ॥ అయోగ్యతాచేతి॥ ఉపపాదకత్వం వివృణోతి॥ అన్యథేతి॥ ఉపలక్షణతయానిమిత్తమిత్యత్రాహ॥ విశేషణానామితి॥ అనాదరస్తాత్పర్యాభావః- తర్హిత్వత్పక్షేపి జ్ఞానాదిషు బ్రహ్మోపలక్షణేష్వేకేతరవైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఉపలక్షణేతి॥ తత్రజ్ఞానాద్యనుగుణజ్ఞానశక్త్యాద్యుపలక్ష్యాకార భేదాన్నవైయర్థ్యమ్, న తథా త్వయావస్తుంశక్యం, సవిశేషత్వాపత్తేరిత్యర్థః- సో

ప్రసజ్యః. సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్యతే- విరోధాభావాత్, దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్- అత ఏవ హి సోయమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే, వస్తునస్స్థిరత్వవాదిభిః- అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్- దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే-

౧౩ యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వమ్- అత ఏవ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రయసాధనతయా విధీయతే- తదుక్తమ్, అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితి-

౧౪ తత్రైవం పూర్వపక్షీ మన్యతే- యద్యప్యరుణయేతి పదమా

యమిత్యాదౌ విరోధం పరిహరతి॥ సోయమితి॥ దేశకాలాంతరసంబంధినస్సన్నికృష్టదేశకాలసంబంధిత్వమేవ విరోధ ఇతి శంకాయామేకస్య కిం కాలద్వయసంబంధో విరుద్ధః, ఉత దేశద్వయసంబంధ ఇతి వికల్పం మత్వా ప్రథమం శిరో దూషయతి॥ అత ఏవ హీతి॥ అత ఏవ, ఏకస్య కాలద్వయసంబంధావిరోధాదేవ- ప్రతీతివిరోధే, కాలద్వయసంబంధప్రతీతివిరోధే- ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ దేశద్వయేతి॥

౧౩ ఏవం సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థ్యబోధకత్వం లోకసిద్ధమితి దర్శితమ్- వేదసిద్ధం చేత్యాహ॥ యత ఇతి॥ యతః అత ఇత్యనేన ప్రాగుక్తన్యాయానామరుణాధికరణే వివక్షితత్వం సూచితమ్- అరుణయేత్యాది పదానాం న సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ॥ తదుక్తమితి॥

౧౪ సూత్రం సత్వదుక్తార్థపరమిత్యాశంకాయామర్థాంతరం త్వసమీచీనవ్యాఖ్యారోపితమ్, అస్మదుక్తావేవ పూర్వపక్షరాద్ధాంతౌ సూత్రకృదభిమతావిత్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవమితి॥ అత్ర తు గుణపదస్య ద్రవ్యపర్యంతత్వం పూర్వపక్షే రాద్ధాంతే చానుయాయి- ఆకృత్యధికరణే త్వేకైకప్రాతిపదికార్థశ్చింతితః, ఇహ తు తత్తత్సమానవిభక్త్యర్థ ఇతి భిదా- కిమారుణ్యమేకహాయన్యామాత్రాన్వయి, ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి- తదర్థం కిమేకం వాక్యముత భిన్నవాక్యమ్- ఇదం చింతాద్వయం వ్యాఖ్యాంతరేపి తుల్యమ్- అధికం చింత్యతే- కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని, ఉత న- తదర్థం కారకవిభక్త్యంగత్వం కిం సామానాధికరణ్యవిరోధి, ఉత నేతి- విరోధీతి పూర్వః పక్షః- నేతి సిద్ధాంతః అరుణాపదస్య ద్రవ్యపర్యంతత్వే విశిష్టకత్రైకత్వేన క్ర

కృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారత్వైక స్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్త
మేవారుణిమానమభిదధాతి. తథాప్యేకహాయన్యన్వయ నియమో౽
రుణిమ్నో న సమ్భవతి. ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయా, ఇత్యర్థ
ద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకర
ణవిహిత సర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణి మానమవిశేషేణాభిదధాతి.
అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గక ద్రవ్యాణాం
ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమో౽రుణిమ్నో న
స్యాదితి.

౨౫ అత్రాభిధీయతే. అర్థైకత్వే ద్రవ్య గుణయోరైకక
ర్మ్యాన్నియమః స్యాత్. అరుణయైకహాయన్యేత్యత్రారుణ్యవిశిష్టద్ర
వ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయోః సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వేసి
ద్ధే సత్యైకహాయనీ ద్రవ్యారుణ్యగుణయోరరుణయేతి పదేనైవ వి

యస్య తత్సాపేక్షత్వరూపార్థభేదాదేకవాక్యత్వసిద్ధిరితి వాక్యభేదాధీన
పూర్వపక్షోత్థితిర్న స్యాదిత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సామాన్యేన ద్రవ్యమాత్రప
ర్యన్తత్వేపి ద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వ నియమో న స్యాదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రా
హ॥ ఏకేతి॥ ప్రాగుక్తవిశేషణ వివక్షాధీనానుపపత్తిభిః క్రియాన్వయబోధోప
క్షీణాయాః కారకవిభక్తేర్మిథో౽న్వయాబోధకత్వాచ్చ విశేష్యైక్యం న సిధ్యే
త్. అత్ర మిథో౽న్వయయోర్హి విశేష్యైక్యమ్. తదభావాద్వైయధికరణ్యం స్యాత్. త
త్రైకహాయన్యా క్రీణాతీత్యనేన ఏకహాయన్యాః క్రయసంబంధ ఉక్తః. తచ్చారు
ణయేతి, వాక్యేన తస్యా అరుణిమసంబంధ ఉక్తః స్యాత్. అరుణిమ్నో ద్రవ్యవిశేషం
వినా క్రయసాధనత్వాయోగాత్. తతశ్చ ఏకహాయన్యాః క్రయసంబంధారు
ణ్యసంబంధరూపార్థద్వయస్యైకవాక్యేన ప్రతిపాదయితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః.
తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ స్వవాక్యస్థత్వాభావాత్ప్రకరణేన ద్రవ్యవిశేష
నిశ్చయే తస్య సర్వద్రవ్యసాధారణ్యాత్ ఆరుణ్యం తత్స్థ సర్వద్రవ్యాన్వయీ
త్యర్థః. స్త్రీలింగత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ అరుణయేతి॥ పూర్వపక్షముపసం
హరతి॥ తస్మాదితి॥

౨౫ సిద్ధాంతపరం సూత్రమవతారయతి॥ అర్థైకత్వ ఇత్యాది॥ సూ
త్రస్యోత్తరార్థమాహ॥ అరుణయేత్యాదినా॥ అర్థైకత్వ ఇత్యస్య పూరకప
దాంతరమధ్యాహృతమ్, ఆరుణ్యవిశిష్టద్రవ్యేతి. ద్వితీయపదం వ్యాచష్టే॥ ఏ
కహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరితి॥ పదేనైవ, న తు వాక్యేనేత్యర్థః. ఐకకర్మ్యా

శేషణవిశేష్యభావేనసమ్బన్ధితయాఽభిహితయోః క్రయాఖ్యైకకార్యా
న్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రయసాధనభూతైకహాయన్యన్వయనియ
మస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధవదరుణిమసమ్బన్ధోఽపి
వాక్యావసేయస్స్యాత్, తదా వాక్యస్యార్థద్వయవిధానం స్యాత్.
న చైతదస్తి. అరుణయేతిపదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితమ్.
ఏకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేన తస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్య
తే. న గుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవ హి సామానాధికరణ్యస్యా
ర్థః. భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సా
మానాధికరణ్యమితి హి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అత ఏవ హి ర
క్తః పటో భవతీత్యాదిష్వేకార్థ్యాదేకవాక్యత్వం. పటస్య భవనక్రి
యాసమ్బన్ధో హి వాక్యవ్యాపారః. రాగసమ్బన్ధస్తు రక్తపదేనైవా
భిహితః. రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యం పట ఇత్యేతావన్మాత్రం సామానాధి
కరణ్యావసేయమ్. ఏవమేకేన గుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా తేన తేన
పదేన సమస్తేన వ్యస్తేన వా విశిష్టముపస్థాప్య సామానాధికరణ్యే
న సర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వా తస్య క్రియాసమ్బ

దిత్యేతద్వ్యాచష్టే॥ క్రయాఖ్యేతి॥ అవిరోధాత్, వాక్యభేదరూపవిరోధాభావా
త్. నియమస్స్యాదిత్యంశం వ్యాచష్టే॥ అరుణిమ్న ఇతి॥ ప్రకరణనిశ్చితత్వా
భావాదితి భావః. గుణాన్వయః పదేనైవావసేయస్తు తతః కిం వాక్యభే
దాయత్తనియమపరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం ప్రాక్ సంక్షిప్తం వివృణోతి॥ య
దీతి॥ తర్హి సామానాధికరణ్యకృత్యం కిమిత్యత్రాహ॥ ఏకహాయనీతి॥ కథం త
న గుణాన్వయస్సామానాధికరణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ॥ విశిష్టద్రవ్యైక్యమి
తి॥ ద్రవ్యం విశేష్యమ్. విశేషణానాం త్వైక్యవ్యుదాసాయ ద్రవ్యశబ్దః. లక్షణ
గ్రన్థేన సంవాదయతి॥ భిన్నేతి॥ న హి విశేషణవిశేష్యాన్వయే వృత్తిస్సామా
నాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. ఏవం ప్రాతిపదికతత్స్థసమానవిభక్తివాక్యైర్గుణా
న్వయమిథోఽన్వయక్రయాన్వయానాం బోధ్యత్వముక్తమ్. అత్రైవోపేత
మితి దర్శయతి॥ అత ఏవేతి॥ అత ఏవ, కృత్యత్రయస్య యథోక్తప్రకారత్వా
దేవ. ఏకహాయనీపదేన నిరాకాఙ్క్షత్వేఽపి ఇతరపదస్య శ్రూయమాణస్యోత్థి
తాకాఙ్క్షతయాఽన్వయో న్యాయ్యః. యథా రక్తపదస్యేతి చాభిప్రాయః. ఉ
క్తం వివృణోతి॥ పటస్యేత్యాదినా॥ అత్ర తు విశేషణాని, బహూని కారకవిభ
క్త్యన్తాని చేతి తత్తద్వాక్యవిషయాణామన్వయస్తేషామిత్యత్రాహ॥ ఏవ

న్యాభిధానమవిరుద్ధమ్. దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితోష్ణీషో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి, శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్, నీలముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీమ్, అగ్నావేవ పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి ఏవమ్ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి.

౨౭ ఏతదుక్తం భవతి. యథా శాస్త్రస్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేకకారకవిశిష్టైకా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే. తథా సమానాధికరణపదసఙ్ఘాతాభిహితమేకైకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామేవానేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతి న కశ్చిద్విరోధః. ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైః స్వమపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

సుకేశేతి॥ దేవదత్త ఇతి॥ అభిధాయకత్వాభిధాయకత్వవదిదం వైషమ్యమప్రయోజకమితి భావః. దణ్డీతి బాహ్యవిశేషణమ్. శుక్లేనేతి కరణకారకోదాహరణమ్. నీలోత్పలమితి సమస్తం కర్మవిశేష్యస్తం చ. తత్రాప్యనేకపదాన్వయం దర్శయతి॥ గామితి॥ వైదికం సమ్ప్రదానాద్యుదాహరణమ్ అన్వయ ఇతి. పతేఽపి తథేత్యాహ॥ ఏవమితి॥ కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధకత్వేఽపి ప్రథమావత్ సంఖ్యాన్వయబోధకత్వస్య పశునేత్యాదౌ దర్శనాత్ పరస్పరాన్వయబోధకత్వం చ యుక్తమ్. కారకవిభక్తేరేకవచనత్వాద్యాకారభేదవత్ సమానవిభక్తిత్వరూపాకారభేదాన్మిథోఽన్వయో యుక్తః. పదాన్తరసమానార్థ్యవిశేష్యస్తు విరోధాభావాదకిఞ్చిత్కరః. తదభావస్తేవ ప్రథమాన్వయవాదిభిరుపేతవ్యః. న కేవలమవిరోధమాత్రాదన్వయసిద్ధిః. ప్రయోగస్తు నియామకః. కారకవిభక్త్యన్తానాం సంఖ్యాక్రియాన్వయబోధనం ప్రయోగసిద్ధమితి చేత్ మిథోఽన్వయశ్చ ప్రయోగసిద్ధ ఇతి చరమ ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రథమాన్త కారకవిభక్త్యన్త బహువాక్యోదాహరణమ్.

౨౮ అథ విశేషణవివక్షాధీనాసుపపత్తయః ప్రాగేవ పరిహృతా ఇతి తత్రాన్యోన్యసమవాయపరిహారం ప్రాక్ సంక్షిప్తం విస్తరేణ వదన్ కరణకారకరూపవిశేష్యనిరూపణస్య సర్వకారకవిభక్త్యర్థత్వం ఉక్తక్రియాద్వయస్య క్రమభావిత్వావివక్షాం చ దర్శయతి॥ ఏతదుక్తమితి॥ యథేత్యాది॥ యథా వ్యఞ్జకరణవాక్యస్యాన్యోన్యసమవాయాదిచోద్యం యుగపదభిధానేన సర్వైః కారకైః క్రియాయామేవ విశేష్యత్వాత్ పరిహృతమ్, తథా సమానాధికరణవాక్యేఽపి అనేకవిశేషణైరేకస్య యుగపద్విశేష్యత్వాదవిరోధ ఇత్యర్థః.

౨౭ యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీత్యరుణయేతిపదేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి. తన్నోపపద్యతే. లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం గుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతమ్. పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిరసమానవిభక్తినిర్దేశకృతా. న పునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా. తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే.

౨౮ యత్పునః క్రయస్యైకహాయన్యావరుద్ధతయాఽరుణిమ్నః క్రయాన్వయో న సమ్భవతీతి. తదపి విరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపద

---

౨౭ అథ పరోక్తపూర్వపక్షరాద్ధాన్తానుగతం తయోరసాధారణం చార్థం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ పరోక్తం ప్రయోజకముపగమ్య ప్రయోజ్యగుణమాత్రపర్యన్తత్వం దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తదపవాదకతయా త్వదభ్యుపగతసామానాధికరణ్యస్యాత్ర సమర్థితత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోజకం దూషయతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యేతి॥ అనైకాన్తికత్వాదిత్యర్థః. కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ॥ పటస్యేతి॥ విషమవిభక్తినిర్దేశకృతేత్యర్థః. ఇదమపి న ప్రయోజకం పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యత్రాసమానవిభక్తినిర్దేశేఽపి గుణిపర్యన్తత్వాదిత్యాశఙ్క్య ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవేతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వస్య సామానాధికరణ్యమపవాదకం త్వయోక్తం తదస్య ప్రయోజకమ్. సామానాధికరణ్యాభావేఽప్యుపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దస్య గుణిపర్యన్తత్వదర్శనాత్, నైవమ్, భాగశబ్దేన సామానాధికరణ్యమితి చేత్, భాగశబ్దే నాసమానవిభక్తినిర్దేశోఽపి నాస్తీతి వ్యభిచారాభావాత్ గుణమాత్రవాచిత్వే స ఏవ ప్రయోజక ఇత్యర్థః. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం త్వనైకాన్తికమేవ. ఆకృతినయాత్. శ్వేతో ధావతి శ్వేతమాలభేతేత్యాదౌ గుణశబ్దో గుణిపర్యన్తః, పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వాత్ స గుణమాత్రపరః, పటశ్శుక్ల ఇత్యత్ర తదపవాదకం సామానాధికరణ్యమితి కౢప్తత్రయమ్. ఆకృతినయేఽసమానవిభక్తికత్వస్యైకస్య కౢప్తేర్లాఘవమ్॥

౨౮ అథ పరోక్తౌ పూర్వపక్షార్థస్వసిద్ధాన్తయోరాశ్రిత్య పరిహారమి త్యాహ॥ యత్పునరితి॥ అవరుద్ధతయా, నిరాకాఙ్క్షతయా. రాద్ధాన్తార్థః

సమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయావిరోధాదసఙ్గతమ్- రాద్ధాన్తే చోక్తన్యాయే నారుణిమ్నశ్శాబ్దద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రియాసాధనత్వానుపపత్త్యా అర్థాత్పరస్పరాన్వయసిద్ధిరిత్యప్యసఙ్గతమ్-అతో యథోక్త ఏవార్థః-

౨౯ తస్మాత్ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేపదద్వయాభిహితవిశేషణాపరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్- తత్త్వనాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానం పరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతో న సమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోఽపి సమానాధికరణపదానాం యథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్య ప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణే త్వమ్పద ప్రతిపన్న సకలదోషభాగిత్వం పరస్య ప్రసజ్యేతేతి చేత్, నైతదేవమ్- త్వమ్పదేనాపి జీవాన్తర్యామిణః పరస్యైవాభిధానాత్-

౩౦ ఏతదుక్తం భవతి- సచ్ఛబ్దాభిహితం నిరస్తనిఖిలదోషగ

దూషయతి॥ రాద్ధాన్తే చేతి॥ శాబ్దాన్వయే సిద్ధే నష్టాశ్వదగ్ధరథనయా దార్థత్వ మనుపపన్నమి త్యర్థః- వాక్యభేదేన పూర్వపక్షశ్చేత్, కథముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమ్- అతోఽతిమస్థః పూర్వపక్షః- స్త్రీలిఙ్గయోగాచ్చ- రాద్ధాన్తస్త్వతిమస్థః- కరణద్వయాకాఙ్క్షాకల్పకశబ్దాద్యభావాత్- సోమక్రయాధికరణార్థ ముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౨౯ ఏవ మస్తు తతః కిం ప్రస్తుత సామానాధికరణ్య స్యేత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్, సామానాధికరణ్య స్యానేకవిశేషణ విశిష్టైకార్థపరత్వస్య లోకవేదసిద్ధత్వా దిత్యర్థః- త త్పరమతే నసంభవతీ త్యాహ॥ తత్త్వతి॥ ప్రవృత్తినిమిత్తహానాదిత్యర్థః- తచ్ఛబ్దావగతగుణవత్ త్వంశబ్దావగత గుణాభ్యుపేత్యైః- తదా పరస్య సదోషత్వమితి శంకతే॥ అభ్యుపగచ్ఛతోఽపీతి॥ పరిహరతి॥ నైతదితి॥

౩౦ కథమన్యవాచిశబ్ద స్యాన్యవాచిత్వమ్, ద్వారద్వారిభావవిపర్యయశ్చ కిం నస్యా దిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సచ్ఛబ్ద ఇతి॥ కారణవాచి సచ్ఛబ్దస్తదనుగుణగుణవిశిష్టపర ఇతి భావః- సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్రు త్యన్యథానుపపత్త్యా అన్తర్యామిపరత్వం కల్ప్యమితి ఫలితమి త్యభిప్రాయేణ నిరస్తత్వాద్యుక్తమ్- బహుస్యామితి సామాన్యేన నామరూపయోః పరమాత్మీయత్వ మవగత

స్థం సత్యసఙ్కల్పమిత్యనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం సమస్తకారణభూతం పరం బ్రహ్మ బహు స్యామితి సఙ్కల్ప్య, తేజోఽబన్నప్రముఖం కృత్స్నం జగత్సృష్ట్వా, తస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితే జగతి చేతనం జీవవర్గం స్వకర్మానుగుణేషు శరీరేష్వాత్మతయా ప్రవేశ్య స్వయం చ స్వేచ్ఛయైవ జీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు నామరూపే వ్యాకరోత్ - ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చాకరోదిత్యర్థః- అనేన జీవేనాత్మనా, జీవేనమయేతి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చ జీవస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే. ఇదం సర్వమసృజత। యదిదం కిం చ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాం చ విభజ్య నిర్దిశ్య చిద్వస్తున్యపి బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్. అత ఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్ సర్వే వాచకశబ్దా అచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మవాచిన ఇత్యవగతమితి.

మ్. సంనిధి సమామ్నాతానామివ పరమాపూర్వశేషత్వమ్. తత్ర వ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదేరివ తేజఃప్రభృతి నామరూపయోస్సద్వారకత్వం నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యావగతమ్. ప్రముఖశబ్దో వాయ్వాదిపరః. దేవాదీతి నానుప్రవేశపూర్వదశోక్తిః, కింతు వక్ష్యమాణ బదదిద్విభాగార్థం జగదాకారకథనమ్. ॥జీవవర్గమితి॥ శ్రుతిస్థవిజ్ఞానశబ్దః ప్రాతిపదికవిభక్త్యర్థవివరణమ్. న జీవపరయో రన్యతరత్వం శరీరత్వే ప్రయోజకమితి దర్శయితుం చేతనశబ్దః. జీవవ్యావృత్త్యర్థం స్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తమ్. నామరూపవ్యాకరణస్య స్వపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి॥ ఏవమితి॥ స్వరూపేతి పాఠే స్వశబ్ద ఈశ్వరపరః. రూపశబ్దశ్చిదచిత్పరః- వస్తుత్వం దేవాదిత్వమ్. జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థం వక్తుం తత్ర ప్రతిపన్నాంశమాహ॥ అనేనేతి॥ మయేత్యాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమ్. మృదాత్మక ఇతివత్స్యాదిత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఇదమితి॥ తతః కిం ప్రకృతస్యేత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతః, తత్పర్యన్త(దూషి)తి సిద్ధత్వాత్-

౨.౧ ఆకృతినయం శరీరవాచకేషు సంచారయిష్యం శ్చిదచితో శ్శరీత

౩౧ కించ. ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రం ప్రపఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్యతస్యైవ ఆత్మేతిప్రతిపాదితమ్.

౩౨ ఏవంచ సర్వం చేతనా చేతనం ప్రతిబ్రహ్మణ ఆత్మత్వే నసర్వం సచేతనం జగత్తస్యశరీరంభవతి. తథాచశ్రుత్యన్తరాణి. అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాగ్ం సర్వాత్మా, యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయం పృథివీనవేదయస్య పృథివీశరీరంయఃపృథివీమన్తరోయమయతి సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతిప్రారభ్య య ఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మా నవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతి సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాది, యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్ యస్యపృథివీశరీరం యోపామన్తరేసఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య యోక్షరమన్తరే సఞ్చరన్యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరంనవేదఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణఇత్యాదీనిస చేతనంజగత్తస్యశరీరత్వేన నిర్దిశ్యతస్యాత్మత్వేనపరమాత్మానముపదిశన్తి.

౩౩ అతశ్చేతనవాచినోపిశబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతం చేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి. యథాఅచేతనదేవాదిపిండానపిణ్డవాదినశ్శబ్దాస్తచ్ఛరీరకజీవాన్మనఏవ వాచకాః, చతుర్దశరాత్రా దేవత్వంగచ్ఛన్తీత్యాదిషు. దేవాభవన్తీత్యర్థః.

౩౪ శరీరస్యశరీరిణం ప్రతిప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాంచ

త్వాక్షేపక వాక్యం దర్శయతి॥ కించేతి॥

౩౨ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ ఏవంచేతి॥ చేతనాచేతనమితి॥ సర్వశబ్దసంకోచ పూర్వవాక్య శ్రుత్యన్తరైకార్థ్య న్యభిప్రేతాని. శరీరత్వకథనం దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ అన్తరిత్యాది శరీరలక్షణమ్. విశేషణాభ్యాం స్పష్టతో వ్యాప్తిః.

౩౩ తతః కిం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ అతశ్చేతనేతి॥ తత్కథమిత్యత్రాహ॥ యథేతి॥

౩౪ తల్లక్షణికమితి శఙ్కాయా మాకృతినయ విషయత్వమాహ॥ శరీరస్యేతి॥ జాతిగుణవాదిపదానామివేతి హృదయమ్. తేషామపి ద్రవ్యపర్యన్తత్వం కథమిత్యపేక్షాయా మాకృతినయం వక్తుం ప్రకారం ప్రకారిణా వివిచ్య

శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానాత్, శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యమ్. ప్రకారో హి నామ ఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానే వస్తుని ఇత్థమితి ప్రతీయమానోంఽశః. తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేస్తదపేక్షత్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి తస్య ప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అత ఏవ గౌరశ్వో మనుష్య ఇత్యాదిప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ, పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ.

౩౫ నను ఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతి జాతిగుణవాచినామేవ పదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్; ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వమత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః. యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. నైవమ్. జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా న తేష్వేకమేవ సామానాధికరణ్యప్రయోజకమ్. అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారతైవ సద్భావః, తస్య తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిస్తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాదర్థాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్య స్వనిష్ఠస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వమిష్యతే, తత్ర మత్వర్థీయ

దర్శయతి॥ ప్రకారో హీతి। శబ్దానాం ప్రకారిపర్యన్తత్వముపపాదయతి॥ తస్యేతి॥ తద్వస్త్వపేక్షత్వేన, ప్రకారిసాపేక్షస్వరూపస్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః, యథావస్థితప్రకారప్రతీతేః. ఏవం న్యాయశ్శిక్షితః. తత్ఫలమాహ॥ అత ఏవేతి॥

౩౫ నన్విత్యాదినోక్తం చోద్యం పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ద్రవ్యం వేతి॥ అవిశిష్టః ప్రయోగ ఇతి భావః. ప్రయోజకమాహ॥ యస్యేతి॥ అనుగతం ప్రయోజకీకృత్య క్వాప్యముఖ్యత్వాశ్రయణమయుక్తమితి భావః. అనుగతమాహ॥ యస్యేతి॥ ఉక్తవిపర్యయే ప్రయోజకమాహ॥ యత్రేతి॥ ఇతి నిరవద్యమ్. సర్వప్రయోగానుగతి తదవిషయవ్యావృత్తిభ్యామవ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ నేత్యర్థః॥

ప్రత్యయ ఇతి నిరవద్యమ్.

౩౬ తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారతాऽదచిద్విశిష్టజీవస్యాపి జీవనిర్దేశవిశేషరూపా అహంత్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మానమేవాచక్షత ఇతి తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనోపసంహృతమ్.

౩౭ ఏవం చ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాऽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి- యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి.

౩౮ అతః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే- త్వమితి చ తమేవ సశరీరజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్, ప్రకరణావిరోధః, సర్వశ్రుత్యవిరోధో, బ్రహ్మణి నిరవద్యకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ.

౩౯ అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా.

౪౦ యదుక్తం తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీ

---

౩౬ ఉక్తం ప్రకృతేన ఘటయతి॥ తదేవమితి॥ సామాన్యేన వైయధికరణ్యేనోక్తస్య సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహార ఇత్యర్థః-

౩౭ తేన దోషస్పర్శచోద్యస్య పరిహృతత్వమాహ॥ ఏవం చేతి॥

౩౮ పరపక్షే యే దోషాస్తే స్వపక్షే న సన్తీత్యాహ॥ అత ఇతి॥ ప్రకరణేతి తదైక్షతేత్యాద్యవిరోధః- సర్వేతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధః- బ్రహ్మణీతి అర్థవిరోధాభావ ఉక్తః- ప్రాగుక్తజీవగతధర్మాస్పర్శఫలం దోషరూపావిద్యాద్యభావః-

౩౯ సామానాధికరణ్యస్య సద్వారకత్వాత్ భేదాపాదకత్వమాహ॥ అత ఇతి॥

౪౦ అథ పూర్వపక్షోక్తం హేత్వన్తరం యదుక్తమిత్యాదినాऽనూద్య

రత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి. తదయుక్తమ్. అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వత్ర తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కథమ్. తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాది సృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్ తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే. యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే. అతః తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యారభ్యాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రత్యాహ, తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి. పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా, స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్. ఆనన్దమయే తు తస్యైష ఏవేతి నిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వం దర్శయితుమ్. కథమ్. విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ఏ

పరిహరతి॥ తదయుక్తమితి॥ కథమ్. శారీరాత్మత్వం పరస్యేతి కథం జ్ఞాతమిత్యత్రాహ. అన్నమయే శారీరాత్మనో శ్రుతత్వాత్ ప్రాణమయే యః పూర్వస్యేత్యనువాదో న యుక్త ఇతి తస్య ప్రాప్తిం దర్శయతి॥ తస్మాద్వా ఇతి॥ అతః. అత్ర తచ్ఛరీరత్వ రాత్మ్యేత్యర్థః. తస్యైష ఇతి వాక్యే ప్రాణమయస్య శ్రుత తాన్త్రత్ద్విషయత్వం జ్ఞాపయతి॥ ప్రాణమయమితి॥ తద్వ్యాచష్టే॥ పూర్వస్యేతి॥ ఉక్తం మనోమయాదావతిదిశతి॥ ఏవమితి॥ ఆనన్దమయస్యాన్యాత్మత్వశ్రవణాన్న పరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయే త్వితి॥ అశ్శరీరం న తస్యైకేత్ ఇతి వదతిభావః. తత్కథమ్. ప్రకరణాన్తరరూప్యమస్యాపరస్యంశేతి ధావః. పరిహరతి॥ విజ్ఞానేతి॥ ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రుతే యః పూర్వస్యేతివాక్యే పూర్వశబ్దవివరణరూపో విజ్ఞానమయశబ్దః. తత ఇ మిత్యత్రాహ॥ ఏవమి

ంసతి విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీ
ర ఆత్మేత్యుక్త్యా ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగత పరమాత్మభావస్య ప
రమాత్మన స్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ స్వవ్యతిరిక్తం చే
తనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధిక శారీర ఆత్మా. అ
ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియు
క్తైరభిధీయతే

౨౧ అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మానన్దమయః.

౧ ఆహ. నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః. వికారశబ్దస్య మ
యట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య, నిత్యం వృద్ధ
శరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశ
బ్దః. నను ప్రాచుర్యేపి మయడస్తి. తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః.
యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవమ్. అన్నమయ

తి॥ ప్రకరణాదర్థసామర్థ్యాచ్చ ప్రాబల్యమభిప్రయన్నాహ॥ అభ్యాసేతి॥ అభ్య
స్తానన్దస్యానన్దం బ్రహ్మణ ఇతి బ్రహ్మసంబంధిత్వశ్రవణాదానన్దో బ్ర
హ్మేతి బ్రహ్మణ ఆనన్దశబ్దవాచ్యత్వాన్నయదిన్న తద్రహితయోస్త్రికార్థ్యే
నానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వాత్ సిద్ధజీవభావ విజ్ఞానమయాన్త
రాత్మత్వాదినా చానన్దమయస్య పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. అతశ్శారీరాత్మ
న ఆనన్దమయస్య చ పరమాత్మత్వసిద్ధేః పరమాత్మన ఆత్మాన్తరపత్త్వే
స్యామానకత్వాచ్చ షష్ఠీస్వారస్యభఙ్గే నానన్యాత్మత్వ పరత్వం సిద్ధమిత్య
ర్థః. శారీరాత్మత్వం పరస్యైవ ముఖ్యమిత్యాహ॥ ఏవం చేతి॥ అకర్మకృత
త్వాన్నిరుపాధికత్వమ్. తదేవోపపాదయతి॥ అత ఏవేతి॥ అభియుక్తైః, బో
ధాయనాదిభిః. సంహితమేతచ్ఛారీరకమితి హి తదుక్తిః.

౨౧ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ ద్వితీయసూత్రస్య శఙ్కాం ప్రస్తౌతి॥ ఆహేతి॥ ప్రత్యయస్య వికా
రార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ మయడ్వేతి॥ వికారావయవపరామర్శినా ఏత
యోరితి పదేన వికారార్థత్వం జ్ఞాపితమ్. వృద్ధశరాదీనాం ప్రాగ్దీవ్యతోణి త్య
ధికారసిద్ధాణ్ప్రత్యయం వ్యుదస్యతా నిత్యం మయడ్విహితో యేన సూత్రేణ.
వృద్ధాచ్ఛాదిత్వాదానన్దశబ్దస్య వృద్ధత్వమ్. ఆకారశ్చ వృద్ధిః. ॥నన్విత్యా
ది॥ స ఏవేతి॥ జీవపరత్వేఽపి వికారార్థత్వమయుక్తమితి భావః. అత్ర ప్రా
య న్యాయేన పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ప్రాచుర్యార్థే వ్యభిచారాసిద్ధిమాహ॥

ఇత్యుపక్రమే వికారార్థత్వం దృష్టం. అత ఔచిత్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవయుక్తం. కించ- ప్రాచుర్యార్థత్వేపి జీవాదన్యత్వం నసిద్ధ్యతి. తథాహి- ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవర్జనీయమ్. ఆనన్దస్యహి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమిశ్రత్వమేవహి జీవత్వమ్. అత ఔచిత్యప్రాప్తవికారార్థత్వమేవయుక్తం. కించ- లోకే మృణ్మయం హిరణ్మయం దారుమయమిత్యాదిషు, వేదే చ పర్ణమయీ జుహూః శమీమయ్యస్స్రుచః దర్భమయీ రశనేత్యాదిషు, మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుల్యాత్స ఏవ ప్రథమతరం ధియమధిరోహతి. జీవస్య చానన్దవికారత్వమస్త్యేవ. తస్య హి స్వత ఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థా తద్వికార ఏవేతి. అతో వికారవాచినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాదానన్దమయో జీవాదనతిరిక్త ఇతి- తదేతదనుభాష్య పరిహరతి.

సూ- వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥౧౪॥

నైతద్యుక్తం. కుతః- ప్రాచుర్యాత్- పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థే చ మయటస్సమ్భవాత్.

౧ ఏతదుక్తం భవతి- శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మాశ్రయో హ్యానన్ద ఇతి నిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేపి మ

ప్రాచుర్యేతి॥ ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ॥ కిఞ్చేతి॥ అవయవాపేక్షయా వికారః ప్రసిద్ధ ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రథమతరమిత్యుక్తమ్- జీవస్య వికారత్వాసమ్భవమాశఙ్క్యాహ॥ జీవస్యేతి॥ అవస్థాన్తరయోగో హి వికార ఇతి భావః- నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ శఙ్కాయాః సూత్రస్థత్వాదనుభాష్యేత్యుక్తమ్-

వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్— కస్మిన్ కస్య ప్రాచుర్యమిత్యత్రాహ॥ పరస్మిన్నితి॥ సంభవతు ప్రాచుర్యం, తథాపి వికారశబ్దస్య తద్వాచకత్వం చాపేక్షితమిత్యత్రాహ॥ ప్రాచుర్యార్థేతి॥

౧ వికారార్థత్వే కో బాధక ఇత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ [illegible]ర్థవిరోధో బాధక ఇత్యర్థః- బాధకదృష్ట్యా త్యజ్యతే చేత్సాధకసద్భావాత్ ప్రక్రి

యద్వ్యధిసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరంబ్రహ్మేతి. ఔచిత్యాత్ప్రయో
గప్రాథమ్యాచ్చ మయటో వికారార్థత్వమర్థవిరోధాన్న సమ్భవతి. కిం
చ- ఔచిత్యం ప్రాణమయ ఏవ పరిత్యక్తమ్- తత్ర వికారార్థత్వాస
మ్భవాత్- అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్త్వమా
త్రేణ ప్రాణమయత్వమ్. ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృ
త్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. న చ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్య ప్రసిద్ధి
ర్నాస్తి- అన్నమయో యజ్ఞః శకటమయీ యాత్రేత్యాదిషు దర్శ
నాత్-

3 యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయ
తీతి- తదసత్. తత్ప్రచురత్వం హి తత్ప్రభూతత్వమ్- తచ్చేతరస్య
సత్త్వం నావగమయతి. అపి తు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. ఇతర
సద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణా
న్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే అపహతపాప్మేత్యాదినా. తత్రేతావ

యతా మిత్యత్రాహ॥ ఔచిత్యాదితి॥ ప్రకరణం లిఙ్గాద్దుర్బలమ్, అర్థవి
రోధే ప్రాథమ్యం చ దుర్బలా, యథా గర్దభపదాదా ఇతి భావః. ఔచిత్యం చ నే
త్యాహ॥ కిఞ్చేతి॥ అథాన్నమయటో వికారార్థత్వం వివక్షితమితి శఙ్కాం
శమయన్ ప్రాణమయశబ్దార్థమాహ॥ అతఇతి॥ ప్రథమయోజనాయాం ప్రాణ
వృత్తిమానిత్యర్థః. ద్వితీయయోజనైవ సాధీయసీ- ప్రత్యయవైయర్థ్యం
వృత్తిమాత్రపరత్వమాశ్రితం ప్రాణశబ్దస్య. ప్రాచుర్యేఽపి ప్రయోగబాహుళ్య
మాహ॥ న చేతి॥ అవయవత్వాపేక్షయా ప్రసిద్ధిః ప్రాచుర్యమ్.

3 యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనూద్య పరిహరతి॥
తదసదితి॥ సమానాశ్రయ విజాతీయాల్పత్వమన్తర్గతయా ప్రతియోగి గ్రా
హ్యమితి పరస్య భావః. తద్దూషయతి॥ తత్ప్రచురత్వం హీతి॥ ప్రాచుర్యం,
ప్రమాణాన్తరసిద్ధం మానావిరుద్ధమర్థం ప్రతియోగితయాఽపేక్షతే, న తు స్వ
యం ప్రతియోగివిశేషసాధకమిత్యర్థః. తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇత్య
త్రాహ॥ ఇతరేతి॥ పరాభిమతప్రతియోగినః పక్షే బాధితత్వమాహ॥ ఇహ చేతి॥
తర్హి కిమత్ర ప్రతియోగీత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ యథా తేజః ప్రచురో గభస్తి
మానిత్యుక్తే న తద్గత తిమిరాల్పత్వం ప్రతియోగి, కిన్తు చన్ద్రాదిగత తేజో

దేవవక్తవ్యమ్. బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపేక్షితమితి. ఉచ్యతే చ తత్ స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవానన్దాపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః ప్రభూత ఇతి.

౪ యచ్చోక్తం జీవస్యానన్దవికారత్వం సమ్భవతీతి. తదపి నోపపద్యతే. జీవస్య జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కేనచిదాకారేణ మృద ఇవ ఘటాద్యాకారేణ పరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సంసారదశాయాం తు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరం బ్రహ్మ.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥౧౫॥

కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి, ఏష ఏవ జీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్దహేతురయం వ్యపదిశ్యతే. అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాయమన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయ ఏవాత్ర ఆనన్దశబ్దేనోచ్యత ఇతి చానన్తరమేవ వక్ష్యతే.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥౧౬॥

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్దమయ ఇతి గీయతే. తచ్చ జీవస్వరూపాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ. తథాహి.

హాన్ద్యమేవ, తద్వ్యతిరిక్తానాం జీవానన్దాల్పత్వం ప్రతియోగీతి న పరం న్యాయసిద్ధం, కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ॥ ఉచ్యతే చేతి॥

౪ ॥యచ్చేతి॥ మయడ్వాచ్యవికారః స్వరూపాన్యథాభావరూప ఏవ, స చాత్ర నేత్యర్థః. జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కథం దుఃఖాజ్ఞానసంభవ ఇత్యత్రాహ॥ సంసారేతి॥ సూత్రార్థం పరమపరిష్కృతేన సంగమయతి॥ అత ఇతి॥

తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ— కర్మకర్తృత్వాసంభవ ఉక్తః. ఆనన్దాహ్యత్రానన్దయితోక్తః, న త్వానన్దమయ ఇత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయ ఏవేతి॥ ఉపక్రమగతం హేతు సూత్రం— మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే— మాన్త్రి॥

బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిజీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మనిర్దిష్టమ్. తదేషాభ్యుక్తేతి, తత్ బ్రహ్మ, అభిముఖీకృత్య, ప్రతిపాద్యతయా పరిగృహ్య, ఋగేషా, అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేనమన్త్రేణక్రియతఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్యప్రాప్యం బ్రహ్మతస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరంచ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరగ్రన్థే బ్రాహ్మణేమన్త్రోక్తమేతదేవవిశదీక్రియతే. అతోజీవాదన్యఆనన్దమయః.

అత్రాహ. యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేనభవితవ్యమ్, తథాపినవస్త్వన్తరంజీవాన్మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ. కింతుతస్యైవోపాసకస్యనిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసం శుద్ధం స్వరూపమ్. తదేవ సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి మన్త్రేణపిశోధ్యతే. తదేవచ యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేత్యవాఙ్మనసాగోచరతయానిర్విశేషమితిగమ్యతే. అతస్తదేవ మాన్త్రవర్ణికమితితస్మాదనతిరిక్తఆనన్దమయఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

సూ. నేతరోనుపపత్తేః॥౧౬॥

పరమాత్మనఇతరోజీవశబ్దాభిలప్యోముక్తావస్థోపి నభవతిమాన్త్రవర్ణికః. కుతః. (అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనోనిరుపాధికం వి

ర్ణికస్య జీవా దన్యత్వం కథమి త్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ తతః కిమి త్యపేక్షా యాం మన్త్రబ్రాహ్మణయో ర్ఘటకవాక్య మాహ॥ తదేషేతి॥ అభిముఖీకర ణస్య చేతనధర్మత్వవ్యుదాసాయాహ॥ ప్రతిపాద్యతయేతి॥ ఉక్తేత్యుక్తే పౌరు షేయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ అధ్యేతృభిరితి॥ కిముక్త మిత్యత్రాహ॥ బ్రాహ్మణే తి॥ నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాన్న ప్రాబల్యదౌర్బల్యోక్తిర్యుక్తేతి భావః. మన్త్ర వర్ణేన భేదసిద్ధిం దర్శయతి॥ జీవస్యేతి॥ మాన్త్రవర్ణికం జీవా దన్యదస్తు, త స్యైవానన్దమయత్వం కథ మిత్యత్రాహ॥ అనన్తరం చేతి॥

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కా మాహ॥ అత్రాహేతి॥ ఆచ్ఛాదికా విక్షేపికా చ సమస్తార్థః. జ్ఞానత్వం వాఙ్మనసనివృత్తిశ్చ నిర్విశేషత్వే హేతుః. అవ స్థాభేదేనా ప్యుపాసకప్రాప్యభేదోపపత్తే ర్న జీవాన్యత్వ మిత్యర్థః.

నేతరోఽనుపపత్తేః — ఉపాస్యస్య సర్వ నిరుపాధికత్వం సిద్ధమ్- శ్రు

పశ్చిత్త్వంనోపపద్యతే. ఇదమేవహినిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వం సో
కామయతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనే
నవివరిష్యతే. వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వం హివిపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాది
త్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్యలోపంకృత్వావ్యుత్పాది
తో విపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపిముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వంసమ్భవతి, తథాపి
తస్యైవాత్మనస్సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతి నిరుపా
ధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్య ముక్త
స్యవివిధదర్శనాభావాత్సుతరాం విపశ్చిత్త్వం నసమ్భవతీతి. నకే
నాపిప్రమాణేననిర్విశేషం వస్తుప్రతిపాద్యతఇతిచ పూర్వమేవో
క్తమ్. యతో వాచోనివర్తన్తఇతివాక్యం యదివాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మ
ణో నివృత్తిమభిదధీత, నతతోనిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుం
శక్నుయాత్. అపితువాఙ్మనసయోస్తత్రాప్రమాణతాంవదేత్. త
థాచసతితస్యతుచ్ఛత్వమాపద్యతే. బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్ర
హ్మణోవిపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా,
మితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవచిదచిదాత్మకస్యకృత్స్న
స్యసృష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయా
భయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాంప్రశాసితృత్వం, శతగుణి
తోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వ, మన్యచ్చానేకం, ప్రతిపాద్య,
వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణిప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మ

నిసిద్ధం చేత్యాహ॥ ఇదమేవేతి॥ విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థమాహ॥ వివిధమితి॥ విప
శ్యచ్చిదితి వాచ్యమిత్యత్రాహ॥ పృషోదరేతి॥ స్వమతేన ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వ
ముపపత్తిరుక్తా. పరమతేపి తామాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ ఇతిశబ్దస్సూత్రపఞ్చమీ
వ్యాఖ్యానమ్. నపరం విపశ్చిత్త్వవిరోధః, సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ॥ న
కేనాపీతి॥ జ్ఞానత్వాదిరూపార్థగుణనిషేధః ప్రాగేవ పరిహృతః. వాఙ్మనస
నివృత్తిరూపస్త్వత్ర పరిహ్రియతే॥ యతో వాచ ఇత్యాదినా॥ తతః కిమిత్య
త్రాహ॥ తథాచేతి॥ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం పూర్వాపరవిరుద్ధమితి చేత్, నిర్వి
శేషత్వమపి తథేత్యభిప్రాయేణాహ॥ బ్రహ్మవిదితి॥ ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. స్వ

త్యుచ్యత ఇతి భ్రాన్తజల్పితం. యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్యానన్దం ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దేశ్యతస్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతిపాద్యత ఏవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం జరద్గవాదివాక్యవదనర్థకం వ్యాహతం చ స్యాత్. అతశ్శ్రుతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయే యత్తాం వక్తుముద్యమ్యతస్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తిర్యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే. ఏవమియత్తారహితం బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వాన్ కుతశ్చన న బిభేతీత్యుచ్యతే. కించ అస్యామానన్దవర్ణకస్య విపశ్చితః సోఽకామయతేత్యారభ్య వక్ష్యమాణ స్వసఙ్కల్పావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్సకాన్తస్స్వరూపాదనన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

ఇతశ్చోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥౧౭॥

తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్యోపాన్తివర్ణకం బ్రహ్మవ్యతిష్ఠయద్వాక్యమన్నప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి. అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోఽన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే.

వాక్యవిరోధమాహ॥ యతో వాచ ఇతి॥ విద్వానితి మనోనివృత్తివ్యాహతిః. అనర్థకం వ్యాహతార్థమ్. వ్యాహతిః పరిజిహీర్షితా చేత్ సముద్రఘోషవద్వాక్యత్వమేవ న స్యాత్. వాక్యత్వే వ్యాహతి రపర్జనీయేత్యర్థః. స్వయం తదర్థమాహ॥ అత ఇతి॥ శతేతి॥ నిర్విశేషత్వేఽభిమతే క్రమేణ గుణోపచయో వాచ్యః, నత్వతిశయ ఇతి భావః. వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తి చేత్, కథం వేదనవచనమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ అనుపపత్తేరితి సౌత్రపదస్యార్థాన్తరమాహ॥ కిఞ్చేతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చ — ॥ అన్నప్రాణమనోభ్య ఇవేతి॥ నహి తత్రావస్థాభేదేనాన్యత్వమితి వాచ్యమ్, ఇహాపి తద్వదితి భావః. అత్ర వక్తవ్యమన్యసూత్ర ఏవోక్తమ్.

ఇతశ్చ జీవాదన్యః.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ ౧౯॥

జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యావర్జనీయా ఆనుమానికప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తు సంసర్గాపేక్షా. తథైవహి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్. ఇహచ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్యాస్య కామాదేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః ఇదంసర్వమసృజత యదిదం కించేత్యామ్నాయతే. అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తు సంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే.

తశ్చ జీవా[illegible]న్య ఆనన్దమయః.

సూ. అస్మిన్నస్యచ తద్యోగం శాస్తి॥ ౨౦॥

అస్మిన్ ఆనన్దమయే, అస్య జీవస్య, తద్యోగం ఆనన్దయోగం, శాస్తి శాస్త్రం, రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే, యల్లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి స ఏవ వేత్యనుమత్తః కో బ్రవీతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి యదేష ఆకాశ ఆనన్దః, విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దైః నానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే. యథా విజ్ఞానశబ్దేన ఏ.

కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా— స్థూలశరీరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షేత్యర్థః. శబ్దాకారత్వభావాదపేక్షాశబ్దప్రయుక్త్యాచ్చ న ప్రధానవ్యావృత్తిపరత్వం యుక్తమితి భావః.

అస్మిన్నస్యచ తద్యోగం శాస్తి— ఇదముపేయపరమితి భిదా. కస్మిన్ కస్య కేన యోగ ఇత్యత్రాహ॥ అస్మిన్నితి॥ కిం శాస్త్రమ్, శాస్త్యర్థః కః, కథం సూత్రార్థస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ॥ రసో వై స ఇతి॥ ఉచ్యమాన ఇతి శాస్త్ర్యర్థోక్తిః. హేతుత్వం దర్శయతి॥ యల్లాభాదితి॥ కో బ్రవీతీతి వర్తమానవ్యపదేశస్స్ఫుటతరత్వాదితి భావః. నాత్రానన్దమయే ఆనన్దయోగం శాస్తి శాస్త్రమ్, అపి త్వానన్ద ఇత్యాశంక్య, ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరైకార్థ్యమాహ॥ ఏవమితి॥ యథేతి॥ అపర్యవసానాదనుకూలస్య

జ్ఞానమయః. అతఏవ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశః. అతఏవ చ ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి ఫలనిర్దేశశ్చ. ఉత్తరే చానువాకే పూర్వానువాకోక్తానామన్నమయాదీనాం అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతి ప్రతిపాదనాత్ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యప్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే. తతఏవ చ తత్రాపి ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రమ్యేత్యుపసంహృతమ్. అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదప్యర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్.

ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧ యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టిరతిశయితానన్దయోగో భయాభయహేతుత్వమిత్యాది న సమ్భవతి- తథాపి విలక్షణపుణ్యానామాదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతీమామాశఙ్కాం నిరాకరోతి.

సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥౨౧॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిర

సిద్ధిరూపత్వాచ్చేతి భావః- వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ॥ అతఏవేతి॥ అతః- ఆనన్దానన్దమయప్రదర్శనాత్- హేత్వన్తరమాహ॥ అతఏవచేతి॥ స్థానప్రమాణమాహ॥ ఉత్తరేచేతి॥ అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అతఇతి॥

౧— అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్— అవాన్తరసంగతిమాహ॥ యద్యపీతి॥ జీవమాత్రస్య జగత్సృష్ట్యాద్యయోగేఽపి జీవవిశేషస్య తద్యుక్తమ్, ఆనన్దవల్ల్యాం ప్రతిపాద్యస్యాపి యశ్చాసావాదిత్య ఇత్యాదిత్యాన్తర్గతత్వముక్తమ్, తస్యచ కరచరణాదిలక్షణదేహవిశేషః శ్రుతః, సచ కర్మకృత ఇతి శఙ్కోదయాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వేనాన్తరధికరణమారభ్యత ఇతి సంగతిరితి భావః-

౨ విషయమాహ॥ ఇదమితి॥ శేష్ఠాగానవిశేషః- అయుష్యాదిత్యస్య దేవ

విషయవాక్యదీపికా

౧— య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే— ఆదిత్యమండల

న్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్స ర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పా ప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యా త్మమపి అథ య ఏషోऽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్తత్సామ తదు క్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సంశయః- కి మయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తై శ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ- ఆహోస్విత్తద్వ్యతిరిక్తః పర మాత్మేతి.

తాయాముపాసనమస్త్రీతి దేశః- దేహ ఉపాసనమధ్యాత్మమ్- ఆదిత్యాదీ శ్యా దిశబ్దేన కరచరణాదిమద్దేహసంబన్ధపర వాక్యాన్తరాణామపి తుల్యన్యాయ తా ద్యోతితా- సూత్రే అన్తశ్శబ్దో ఽక్ష్యాదిత్యమణ్డలసాధారణః-

---

స్య మధ్యే హిరణ్మయో యః పురుషో యోగిభిర్దృశ్యత ఇత్యర్థః- దృశ్యత ఇత్యగ్ర్య యా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి శ్రుత్యాకాంక్షా- హిరణ్మయ ఇ తి రూపసామాన్యాచ్చన్ద్రముఖవదితి వాక్యకారః- తతశ్చ హిరణ్మయశబ్దస్య సముఖ్యార్థో గ్రాహ్య ఇతి వాక్యకారాభిప్రాయః- తతశ్చ హిరణ్మయత్వము జ్జ్వలత్వమిత్యర్థః- అతో నీలతోయదాభస్యాపి హిరణ్మయత్వే నానుపపత్తిః- యుద్వాకచిచ్ఛన్నతద్ధ మసమానవర్ణం తస్యాననమితి శ్రీరామాయణప్రయోగా త్పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి శ్రుతేశ్చ నీలతోయదాభస్యాపి రుక్మవర్ణత్వం సంభవ తి- తత్ర హేతుశ్చ సంప్రదాయగమ్యః- ఏతత్సర్వం వేదార్థసంగ్రహప్రకా శికాయాం స్పష్టమ్- తత ఏవావగన్తవ్యమ్- యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమి తి ప్రకరణే మనసా తు విశుద్ధేనేతి రుక్మవర్ణవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనో గ్రాహ్యత్వోక్త్యారోపితాకారస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాభావాదనారోపిత త్వం సిద్ధమ్- ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్స ఇత్యత్రేక్షణస్య పరమాత్మవిషయ త్వం వక్తవ్యమితి పరిత్యంగీకృతత్వాచ్చ- ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాది తి తమః పారవర్తిన ఆదిత్యవర్ణవిగ్రహవిశిష్టత్వాభిధానేన కల్పితత్వాప్రసక్తేః- నహి కల్పితస్య తమః పారవర్తిత్వం సంభవతి-

౨— హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః— రమణీయ శ్మశ్రుకేశో రమణీయ సర్వావయవ ఇత్యర్థః-

౩— తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ— కం పిబతి కపి రాదిత్యః

౩ కిం యుక్తమ్: ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః, సశరీరత్వ శ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి. కర్మానుగు

---

౩ జీవానామేవేత్యేత దుపపాదయతి॥ కర్మేతి॥ ప్రియాప్రియ రూపార్థ

తేనాస్యతే క్షిప్యతే వికాస్యతే ఇతి కప్యాసమ్. తథాహ వాక్యకారః. ఆదిత్య క్షిప్తం వా శ్రీమత్త్వాదితి. యద్వా కం పిబతీతి కపిర్నాళమ్. తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసమ్. అపదితాదపి పంకజాన్నాళస్థస్య పుండరీకస్య శోభాతిశయవత్త్వాత్తాదృశమిహ వివక్షితమ్. యద్వా కం జలమ్. ఆస ఉపవేశన ఇతి ధాతురపి వ్యార్యకః. వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః. కజలె అప్యాస్త ఇతి కప్యాసమ్. సలిలస్థమిత్యర్థః. ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాంతితత్వమపి ప్రైత్యభగవతాభాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహే గంభీరాంభస్సముద్భూతసుమృష్ట నాళరవికరవికసితపుండరీకదళామలాయతేక్షణ ఇత్యభిహితమ్. మర్కటజఘనసదృశ పుండరీకసాదృశ్యాద్యర్థాంతరంత్వ శ్లీలత్వాదిదోషదుష్టతయా వాక్యకృదనాదృతత్వాద్భాష్యకారేణ వ్యనాదృతమ్. యద్యప్యమరకోశే పుండరీకం సితాంభోజమిత్యనుశిష్టం, తథాపి శబరస్వామినా నవమాధ్యాయే మాద్గం చరుం నిర్వపేచ్ఛ్రియై శ్రీకామ ఇతి విహితాయామిష్టౌ పుండరీకాణి బర్హీంషి భవంతీతి స్తరణార్థత్వేన విహితేషు పుండరీకేషు అతిదేశతః ప్రాప్తస్య దర్భైస్తృణీత హరితైరితి మంత్రస్య దర్భపదస్థానే పుండరీకపదం హరితపదస్థానే రక్తపదమూహితవ్యమిత్యుక్తత్వాద్రక్తాంభోజమేవ పుండరీకమితి ద్రష్టవ్యమ్.

౪— తస్యోదితి నామ— స్పష్టోర్థః॥

౫ తస్యోన్నామకత్వే హేతుమాహ— స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః— సర్వపాపోద్గతత్వాదున్నామకత్వమిత్యర్థః. నీచాచ్ఛుంతౌద్గమనవత్త్వ ఏవం జరాద్యుద్గమనరూపముఖ్యార్థస్య కుత్రాప్యభావాదుద్గమనేన తత్సంబంధరాహిత్యం లక్ష్యతే. నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమ్ ఇతి పరమాత్మనస్సుకృతదుష్కృతసంబంధాభావో హి ప్రతిపాద్యతే. తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాత్. పాప్మశబ్దశ్చ పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపరః. పరమాత్మప్రకరణేషు నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోతో నివర్తంత ఇతి సుకృతేపి పాప్మశబ్దప్రయోగాత్. పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సంఖ్యాతత్వాదితి వాక్యకారవచనాత్. అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూప ప్రవృత్తినిమిత్తయోగాత్పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వోపపత్తేః, ముముక్షోరపేక్షయా స్వర్గాదీనామప్యనిష్టత్వాత్. ఏతద్వై నిరయాస్తాతస్థానస్య పరమాత్మనః, స్వర్నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం, శ్వజపాకవాసుదేవేతి ముక్తిబీజముత్తమమ్, ఇతిస్మరణాత్. సర్వపాపోదితత్వం నామ కర్మవశ్యతాగంధ

౯ ప్రియాప్రియయోగాయ హి శరీరసమ్బన్ధః అతఏవ హి కర్మసమ్బన్ధత్వ ముపపాదయతి॥ అతఏవేతి॥ జ్ఞానాద్యతిశయ లోకకామేశత్వాది కర్మరాహిత్యమితి ఫలితార్థః। కృతానామపి కర్మణాం ఫలజననశక్తిప్రతిభటలక్షణః శక్త్యైశ్వర్యస్వభావవిశేషోపహతపాప్మత్వాత్తస్య సర్వపాప్మోదితశబ్దార్థ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౬ ఉన్నామవిశిష్టస్య ధ్యానస్య ఫలమాహ— ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద— స్పష్టోఽర్థః॥

౭— తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ— ఋక్సామే తద్గానరూపే। అగ్నీంద్రాదిప్రతిపాదక ఋక్సామగేయత్వోక్త్యా సర్వాత్మకత్వముక్తం భవతి॥

౮— తస్మాదుద్గీథః— యస్మాత్పరమాత్మన ఉన్నామకత్వం తద్గేష్ణత్వం చ ఋక్సామయోః, అత ఋక్సామాత్మకద్వితీయ భక్తేరుద్గీథత్వమ్॥

౯— తస్మాత్త్వేవోద్గాతా ఏతస్య హి గాతా— ఉన్నామక పరమాత్మగాతృత్వా దేవ ఋత్విగ్విశేషస్య ఉద్గాతృసంజ్ఞత్వమ్॥

౧౦— స ఏష యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చ— స ఏష హిరణ్మయః పురుష ఆదిత్యమండలోర్ధ్వవర్తిలోకానాం దేవభోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానానాం చ నియంతేత్యర్థః॥

౧౧— ఇత్యధిదైవతమ్— ఉపదిష్టమితి శేషః॥

౧౨— అథాధ్యాత్మమ్— ఉపదిశ్యత ఇతి శేషః॥

౧౩— అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవ ఋక్ తత్సామ తదుక్థం తద్యజుః తద్బ్రహ్మ— స ఏవ ఋగ్యజుస్సామాత్మా ఉక్థాదిశస్త్రాత్మా బ్రహ్మ చేత్యర్థః। అత్రోక్థస్య త్రయ్యపేక్షయా పృథక్పరిగణనం గోబలీవర్దన్యాయేన ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౪— తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామ— ఏతస్యాక్షిస్థస్య ఆదిత్యాంతర్వర్తినో హిరణ్మయత్వాదిరూపముదితి నామ ఋక్సామరూపగేష్ణౌ చ తాని సర్వాణి భవంతీత్యర్థః॥

౧౫— స ఏష యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చేతి— ఏతస్మాదక్షిస్థానాదధోవర్తినాం లోకానాం మనుష్యభోగాదీనాం చ నియంతేత్యర్థః॥

౧౬— తద్య ఇమే వీణాయాం గాయంత్యేతం తే గాయంతి— యస్మాదయమీశ్వరస్తస్మాద్వీణాగాయకాస్సర్వేఽపి ఇమమేవ గాయంతీత్యర్థః। తస్య సర్వాత్మకత్వేన దేవమనుష్యాదికర్తృకగానస్యాపి పరమాత్మవిషయత్వాదితి భావః॥

౧౭— తస్మాత్తే ధనసనయః— సనిర్లాభః ధనానాం సనిర్లాభో యేషాం తే

న్ధరహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే. న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి, అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. సమ్భవతి చ పుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యం చ. అత ఏవ లోకకామేశత్వాదికం తస్యైవోపపద్యతే. తత ఏవ చోపాస్యత్వమ్, ఫలదాయిత్వం చ. పాపక్షపణకరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వం చ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః.

౪ అతో బ్రహ్మవిదస్వన్యతమ ఏవైకః కశ్చిత్పుణ్యవిశే

షిత్యత్రాహ॥ సంభవతి చేతి॥ తత్సంభవముపపాదయతి॥ మనుష్యేష్వపీతి॥

౪ దేవబహుత్వాద్వ్యాహతిః కర్మకృతత్వాత్ క్షయిత్వం చేత్యత్రా

ధనసనయః - ఈశ్వరగాయకత్వాద్దేవవీణాగాయనానాం ధనలాభవత్త్వమ్. న హ్యైశ్వరగాతృత్వే ధనప్రసక్తిరస్తీతి భావః॥

౧౭— అథ య ఏవం విద్వాన్సామ గాయత్యుభౌ స గాయతి— అధ్యాత్మాధిదైవతభిన్నవిద్యాయుక్తస్సన్నుద్గీథం యో గాయతి స చాక్షుషమాదిత్యస్థం చ పరమాత్మానం గాయతీత్యర్థః. ఉద్గీథస్య చాక్షుషేణ పరమాత్మనా ఆదిత్యాన్తర్వర్తినా చ పరమాత్మనా ఐక్యాధ్యాసవిశిష్టతయా తాదృశోద్గీథగాయకస్యైవ పరమాత్మగాయకత్వాదితి భావః॥

౧౯ తస్యైవం విదః ఫలముచ్యతే— సోఽమునైవ స ఏష యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి దేవకామాంశ్చ, అథానేనైవ యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి మనుష్యకామాంశ్చ— స విద్వాననునైవాదిత్యాన్తర్వర్తినా ఉపాసితేన తదుపాసనావిశిష్ట ఏషః తదూర్ధ్వలోకాన్ దేవకామాంశ్చాప్నోతి. అనేనాక్ష్యన్తర్వర్తినా మనుష్యలోకాధస్తనలోకాన్ మనుష్యకామాంశ్చాప్నోతి. చక్షురాదిత్యస్థానవర్తిపరమాత్మోపాసనయా సర్వలోకావాప్తిర్భవతీత్యర్థః॥

౨౦— తస్మాదు హైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్కం తే కామమాగాయానీతి— ఏతాదృశవిద్యాయుక్త ఉద్గాతా యజమానం ప్రతి హే యజమాన తే కం కామం దేవకామం మనుష్యకామం వా గానేన సంపాదయానీతి బ్రూయాదిత్యర్థః॥

౨౧ నన్వేతాదృశస్యోద్గాతుః కథం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ— ఏష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే య ఏతదేవం విద్వాన్ సామ గాయతి సామ గాయతి— ఏవం ఏవముపాసనాయుక్తస్య కామసంపాదకగానసామర్థ్యమస్తీత్యర్థః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

ష్టే నైవమ్భూతమైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాదతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయో జీవాత్మనస్స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూపతత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి.

౨ ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ - అన్తః ఆదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే, స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. కుతః. తద్ధర్మోపదేశాత్ - జీవేష్వసమ్భావంస్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః, స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వమ్- కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః- అతోఽపహతపాప్మత్వమ్ జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః- తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వమ్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికమ్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. యథాహ ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా

హ॥ అత ఇతి॥ కారణశోధనోపాస్యపరగిరాం జీవపరత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉపచితపుణ్యవిశేష ఇతి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాపమాత్రం హి నిషిద్ధమ్, న తు పుణ్యమితి భావః-

౨ రాద్ధాన్తమాహ॥ అన్తరితి॥ పరమాత్మని సిద్ధే హి తద్ధర్మత్వమితి హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసాయాహ॥ జీవేష్వితి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యుక్తిము ద్వాక్యే అపహతపాప్మత్వమిత్యుక్తిరుపనిషద వాక్యాన్తరస్మారణార్థా- పాప్మశబ్దం వివృణ్వన్ బద్ధవ్యావృత్తిమాహ॥ అపహతేతి॥ అపహతకర్మత్వమ్- పాప్మశబ్దో ముముక్ష్వపేక్షయా నిష్ఫలద పుణ్యపాపాత్మక కర్మపర ఇత్యర్థః- న సుకృతం న దుష్కృతమ్, సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే, స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్, ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకో హి శబ్దః- అపహతశబ్దం వివృణ్వన్ ముక్తవ్యావృత్తిమాహ॥ కర్మేతి॥ జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి॥ కర్మాధీనేతి॥ - తత్పూర్వకమ్- అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వాత్ స్వాభావికమిత్యర్థః- సఙ్కల్పస్యాన్తరాత్మత్వస్య చ తత్పూర్వకత్వే వాక్యద్వయం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ తత్పూ

విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సో౽పిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథా ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా౽పహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. సో౽కామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాది సత్యసఙ్కల్పత్వ పూర్వక సమస్త చిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, నిరుపాధిక భయాభయ హేతుత్వమ్, వాఙ్మనస పరిమితికృత పరిచ్ఛేద రహితానవధికాతిశయానన్దయోగ, ఇత్యాదయో ౽కర్మసమ్బన్ధాద్యసాధారణధర్మా జీవస్య న సమ్భవన్తి.

౬ యత్తు శరీరసమ్బన్ధాన్న జీవాతిరిక్త ఇత్యుక్తమ్. తదసత్. నహి శరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి. సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత. శరీరం నామ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి పరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః. తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపాప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి. అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతో౽పి తత్సమ్బన్నో౽వర్జనీయ ఇతి. స్యాదేతదేవం, యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతో౽స్య దేహస్స్యాత్. స తు స్వాభిమతస్వానురూపో౽ప్రాకృత ఏవేతి సర్వముపపన్నమ్.

ర్వకత్వ కణ్ఠోక్త్యభావే౽పి సర్వశాఖాప్రత్యయనయాత్ తత్పూర్వక సత్యసంకల్ప పూర్వకత్వా చ్చాన్యత్రాపి తత్పూర్వకత్వ సిద్ధి మభిప్రేత్యాహ॥ సో౽కామయతేతి॥ వాఙ్మనసేతి॥ పరిచ్ఛేదక పరిమితికృతం పరిచ్ఛేదస్య పరిమిత త్వమిత్యర్థః.

౬ యత్త్వితి పూర్వపక్షయుక్తి మనూద్య పరిహరతి॥ తదసదితి॥ తత్పూర్వకత్వేన ప్రతిపాదనా ద్దృష్టాన్తరాణామివ దేహస్యా ప్యకర్మకృతత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. అన్యథానిద్ధ్యత్వాన్న జీవత్వసాధక ఇతి యావత్. ఇచ్ఛయా అసంభవం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ కర్మాచరణహేతుః స్వరూపానభిజ్ఞత్వమ్. పరిహరతి॥ స్యాదితి॥ అభిమతత్వే అననురూపత్వం అనురూపత్వే అనభిమతత్వంచ వ్యావర్త్యత ఇతి॥ స్వాభిమత స్వానురూప ఇతి॥ విగ్రహాదేః స్వస్వరూపానన్ద వైకల్యసూచక ఇత్యత్రాహ॥ సర్వమితి॥

౭ ఏతదుక్తం భవతి- పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చ సన్తి- తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావికమస్తి- తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యజలనిధిర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధ అపహతపాప్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఇతి.

౮ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేక కారణతయావగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వేవమ్భూతం స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్, అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః, న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న త

---

౭ కథం సర్వముపపన్నమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ స్వరూపవద్గుణవచ్చ మానసిద్ధత్వాద్గ్రాహ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ పరస్యైవేతి॥ హేయప్రతిభటత్వమంగళగుణాకరత్వైకరూప్యమేకరూపత్వమ్- అనిత్యత్వాది విషయవ్యాప్తిమూలతర్కాగోచరత్వమచిన్త్యత్వమ్- దివ్యశబ్దః ప్రవ్యసంస్థానవైలక్షణ్యపరః- తస్య కథం నికృష్టదేవాది సాజాత్యమిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ స్వరూపానన్దవైకల్యమపి న, స్వసంబన్ధి భోగ్యతాయాః స్వభోగ్యతాతిశయనిబన్ధనత్వాదితి ఫలితమ్- నిరస్తేత్యాదేః ప్రాక్ సౌలభ్యపరయోగి గుణోక్తిః- నిర్దోషత్వే తదుపపాదక తదావరణరూప కర్మసంబన్ధప్రత్యనీకత్వ నిష్పన్నమాత్మ్యధికాత్మత్వపరం నిరస్తేత్యాది పదత్రయమ్- పరబ్రహ్మేతి సామాన్యశబ్దః- భేదశ్రుతి ఘటకశ్రుత్యర్థగర్భం విశేషసంస్థాపకమన్యత్పదద్వయమ్-

౮ ఉక్తార్థే మానాని దర్శయతీతి॥ యతో వా ఇతి॥ కారణస్వరూపబోధ

త్వమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ। తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతమ్। స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః। సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే। వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధం చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపం చ వదన్తి.

౯ తదిదం స్వాభావికమేవ రూపముపాసకానుగ్రహేణ తత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్. తదిదమాహ శ్రుతిః అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి. స్మృతిశ్చ అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయా। పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామితి. సాధవో హ్యుపాసకాః. తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యమ్- ఆనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః- సఙ్కల్పమాత్రేణాపి తదుపపత్తేః. ప్రకృతిం స్వామితి- ప్రకృతిః స్వభావః. స్వమేవ స్వభావమాస్థాయ- న సంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి- స్వసఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేన

కమానోక్తిర్దృష్టాన్తార్థా. గుణవిభాగోక్తిస్తదర్థా వివాదశమనార్థా చ ప్రాకృతహేయదేహసంబన్ధం కల్యాణరూపం చేతి సామాన్యవిశేషగోబలీవర్దనయా వభిప్రేతా.

౯ ప్రాగుక్తస్య తదిదమిత్యాదినా పునః కథనం వక్ష్యమాణవాక్యస్య తదర్థత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వప్రతీతిః కథమిత్యత్రాహ॥ సాధవ ఇతి॥ ఆనుషఙ్గికస్త్వితి॥ చశబ్దోఽన్వాచయ ఇతి భావః. ఆనుషఙ్గికత్వముపపాదయతి॥ సఙ్కల్పేతి॥ త్రిగుణాత్మకవ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ ప్రకృతిస్స్వభావ ఇతి॥ అవిద్యాయా వ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ మాయా వయునమితి॥ ఉక్తం

నేత్యర్థః. మాయావయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమపి మా
యాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- సమ
స్తాః శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం
రూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర।
దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారా
య న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్యప్రా
కృతత్వముచ్యతే, న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహో౽స్య పరమాత్మన
ఇతి.

౧౦ అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవంరూపరూపవత్త్వాదయమపి త
స్యైవ ధర్మః- అత ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః ప
రమాత్మైవ.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥౨౨॥

ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతే౽న్యపరమాత్మనః. య ఆది
త్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యః శరీరం
య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో౽న్తరో య
మాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి, య
స్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద, యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్య
స్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా
పహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాస్యాపహతపాప్మనః
పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య, తేషామన్తరాత్మ
త్వేనైవ వ్యపదిశతి- అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాది జీవేభ్యో౽
న్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. అన్తరధికరణం సమాప్తమ్-

స్ఫుటయితుమాహ॥ ఆహ చేతి॥ ఉద్ద్రూపత్వమపి సూత్రాభిప్రేతమిత్యాహ॥
అత ఇతి॥

౧౦ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః— ఆదిశబ్దోపాత్త జీవవైలక్షణ్యమాహ॥
య ఆత్మనీతి॥ కారణదశాయామపి భేదం దర్శయతి॥ యస్యాక్షరమితి॥ మృ
త్యుశ్చేత్సం స్పష్టోపనిషచ్ఛిః- అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్ర

౧ చిదచిద్విలక్షణస్య వేదాన్తవిషయత్వనిశ్చయాదుత్తరాధికరణానామనారమ్భణీయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ సంగతిమాహ॥ యతో వా ఇతి॥ పాదశే

విషయవాక్యదీపికా

౧— త్రయో హోద్గీథే కుశలా బభూవుః, శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనో దాల్భ్యః ప్రవాహణో జైవలిరితి — శాలావత్యస్తశ్శిలకనామా, దాల్భ్యః దల్భగోత్రశ్చైకితాయనసుతః, ప్రవాహణనామా జైవలసుతశ్చ, త్రయ ఏతే ఉద్గీథవిజ్ఞానే నిపుణా బభూవురిత్యర్థః. శాలాశబ్దాదపత్యార్థే అణి తదన్తాత్స్వార్థే అభిజిద్విదభృచ్ఛాలావదిత్యాదినా యఞ్ప్రత్యయః. దల్భశబ్దాద్గోత్రాపత్యే గర్గాదిత్వాద్యఞ్. చికితాయనశబ్దాదపత్యార్థే ఋషిత్వాదణి చైకితాయనః. జీవలశబ్దాదత ఇఞి జైవలిః॥

౨— తే హోచుః ఉద్గీథే వై కుశలాః స్మో హన్తోద్గీథే కథాం వదామ ఇతి — వయం హ్యుద్గీథవిజ్ఞానే కుశలా భవామః. అతో విద్యావైశద్యాయ వాదకథాం పరస్పరం ప్రవర్తయామ ఇత్యూచురిత్యర్థః॥

౩— తథేతి హ సముపవివిశుః — ఏతే తత్రోపవిష్టవన్త ఇత్యర్థః॥

౪— స హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ — ప్రవాహణః క్షత్రియః, తౌ బ్రాహ్మణౌ ప్రాగల్భ్యాదువాచేత్యర్థః॥

౫— భగవన్తావగ్రే వదతాం బ్రాహ్మణయోర్వదతోర్వాచం శ్రోష్యామీతి — భగవన్తౌ పూజావన్తౌ, బ్రాహ్మణావగ్రే వాదకథాం కురుతామ్. తత్ప్రకారం శ్రోష్యామీతి॥

౬— స హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ హన్త త్వా పృచ్ఛానీతి పృచ్ఛేతి హోవాచ — స్పష్టోఽర్థః॥

౭— కా సామ్నో గతిరితి — గతిరాయతనం ప్రాప్యమిత్యర్థః॥

౮— స్వర ఇతి హోవాచ — స్వరాత్మకత్వాత్సామ్న ఇతి భావః॥

౯— స్వరస్య కా గతిరితి, ప్రాణ ఇతి హోవాచ — ప్రాణనిర్వర్త్యత్వాత్ప్రాణాధీనత్వాత్స్వరస్యేతి భావః. ఏవముత్తరత్రాప్యౌచిత్యమనుసంధేయమ్॥

౧౦— ప్రాణస్య కా గతిరితి అన్నమితి హోవాచ, అన్నస్య కా గతిరితి ఆప ఇతి హోవాచ, అపాం కా గతిరితి, అసౌ లోక ఇతి హోవాచ — ద్యులోకాదేవ వృష్టిప్రభవాదితి భావః॥

౧౧— అముష్య లోకస్య కా గతిరితి న స్వర్గం లోకమతి నయేదితి హోవాచ — స్వర్గం లోకమతీత్య పరమాశ్రయాన్తరం సామ న నయేత్ స్వర్గలోకవ్యతిరిక్తమాశ్రయాన్తరం సామ న ప్రాపయేదిత్యర్థః. న నయేదితి ఛాన్దసః॥

హ్యస్త్యేవగమ్యతే. కింతజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం, సదేవ

షోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే అర్థాన్తరసాధారణశబ్దేనప్ర

౧౨— స్వర్గం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః స్వర్గసంస్తావం హి సామేతి— అతో వయమపి సామాభి, సామ ప్రతి, ఆశ్రయత్వేన స్వర్గం లోకం సమ్యక్ స్థాపయామః. స్వర్గో వై లోకస్సామవేద ఇతి శ్రుత్యా స్వర్గత్వేన సామ్నస్స్తూయమానత్వాదిత్యర్థః॥

౧౩— తం హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ, అప్రతిష్ఠితం వై కిల తే దాల్భ్య సామ, యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి— హే దాల్భ్య అప్రతిష్ఠితం స్వర్గలోకం సామగతిపరం పరావిక్రాంతి భూమిం వదతస్తవ మతే సామ అప్రతిష్ఠితమేవ స్యాదేతస్మిన్సమయే యః కశ్చిదాగత్య వాదకథాయాముక్తమర్థం ప్రతిజానానస్య తే మూర్ధా విపతిష్యతీతి యది బ్రూయాత్తదా విపతేదేవ తే మూర్ధా న సంశయః. మయా తు సౌహార్దాత్తథా నోక్తమతో జీవసీతి శిలక ఉక్తవానిత్యర్థః॥

౧౪— హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— తస్య స్వర్గం సామగతిపరం పరావిక్రాంతి భూమిం త్వత్తో జానీయామితి ప్రార్థితస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౫— అముష్య లోకస్య కా గతిరిత్యయం లోక ఇతి హోవాచ— యాగదానహోమాదిభిర్భూలోకస్య స్వర్గోపజీవ్యత్వాదితి భావః॥

౧౬— అస్య లోకస్య కా గతిరితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతినయేదితి హోవాచ ప్రతిష్ఠాం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠాసంస్తావం హి సామేతి— పృథివీలోకస్య కా గతిరితి దాల్భ్యేన పృష్టశ్శిలకః ప్రతిష్ఠాం పృథివీలోకమతిక్రమ్య సామగతిపరం పరావిక్రాంతి భూమిమన్యం న కశ్చిదపి వదేత్- అతో వయమపి తథైవ వదామః. ఇయం వై రథంతరమితి శ్రుత్యా సామ్నః ప్రతిష్ఠాలోకత్వేన స్తూయమానత్వాత్స్వర్గస్య జ్యోతిశ్చక్రలగ్నతయా బంభ్రమ్యమాణత్వేన ప్రతిష్ఠాత్వాభావేపి పృథివ్యాస్తు స్థిరత్వాత్ప్రతిష్ఠాత్వమిత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౭— తం హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ, అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ— అంతవతీం పృథివీం సామగతిపరం పరావిక్రాన్తిభూమితయా ప్రతిజానానస్య తే మతే సామాంతవదేవ స్యాదిత్యర్థః॥

౧౮— యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి, హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— పూర్వవదర్థః.

సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, తత్తేజోఽసృజత, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, స ఇమాంల్లోకానసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే, ఈక్షణవిశేషణస్య విశేషరూపవిశేషార్థ స్వభావాత్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వ జగదైశ్వర్యాదివాదేష్వాకాశాది శబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే, ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ.

సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ ౨౩ ॥

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- అస్య లోకస్య కా గతిరిత్య ఆకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి, ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సన్దేహః-కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి.

త్యవస్థాన, మర్థవిరోధేన పరిహారః. అవిరోధేన ప్రత్యవస్థానం, విరోధోద్ఘాటనేన సిద్ధాన్తో ద్వితీయః. విరోధిలిఙ్గాభావే నాల్పానుకూలలిఙ్గేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయః, విరోధిలిఙ్గదర్శనేన సిద్ధాన్తః. అనుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థం, తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి ధివా. సంగతిశ్చానేన ఘటితా.

౨ సిద్ధాన్తోపయోగాదస్యేత్యాదికముపాత్తమ్.

౧౯— అస్య లోకస్య కా గతిరితి ఆకాశ ఇతి హోవాచ— అస్య పృథివీలోకస్య కా గతిరితి శాలావత్యేన పృష్టః ప్రవాహణ ఆకాశ ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః. అత్రాకాశతే ఆకాశయతీతి వా వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దో బ్రహ్మపర - ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా ఇత్యాదావాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యపి ప్రసిద్ధత్వాదస్తు భూతాకాశపర ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౨౦ తదేవ గతిత్వం ప్రపఞ్చయతి— సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే, ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి— చిదచిదాత్మకః ప్రపఞ్చ ఆకాశాదేవోత్పద్యతే, తత్రైవ విలీయత ఇత్యర్థః॥

3 కిం ప్రాప్తమ్. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి. కుతః. శబ్దైకసమధిగమ్యే వస్తుని యథైవార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధశ్శబ్దేన ప్రతీయతే స ఏవ గ్రహీతవ్యః. అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణమ్. అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ.

---

3 పూర్వపక్షహేతుమాహ॥ శబ్దేతి॥ ఏకశబ్దేన యూపాదిత్యవ్యావృత్తిః॥ ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి॥ రూఢిర్యోగాత్ప్రబలేతి భావః.

౨౧—ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయాన్— జ్యాయస్త్వం నామ సర్వేభ్యః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయ నిరుపాధికోత్కర్షః॥

౨౨—ఆకాశః పరాయణం— పరాయణత్వం పరమగతిత్వమ్. పరమప్రాప్యత్వమితి యావత్॥

౨౩—స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః—పరః ఉత్కృష్టః. వరీయసామపి వర ఇత్యర్థః. అత్ర పరశ్శబ్దస్సకారాంతో ద్రష్టవ్యః. ఏవం రూప ఆకాశ ఉద్గీథః పరమాత్మదృష్టివిశిష్ట ఉద్గీథ ఇత్యర్థః. ఉద్గీథ ఏతాదృశాకాశదృష్టిః కర్తవ్యేతి యావత్॥

౨౪—స ఏషోఽనంతః— ఉద్గీథే అధ్యస్యమానోఽయమాకాశోఽనంతః అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. తతశ్చానంతస్యాకాశశబ్దితస్య పరమాత్మన ఏవ సామగతిపరం పరావిశ్రాంతి భూమిత్వాన్నత్వత్పక్షే అంతవద్వైకిలతే సామేత్యుక్తౌ భవత్త్వదోషో న ప్రసరతీతి భావః॥

౨౫—పరోవరీయో హాస్య భవతి పరోవరీయసో హ లోకాన్ జయతి య ఏతమేవం విద్వాన్పరోవరీయాంసముద్గీథముపాస్తే— యః పరోవరీయాంసమేతమాకాశశబ్దితం పరమాత్మానం విద్వానాకాశేనోద్గీథముపాస్తే తస్య పరోవరీయస్త్వగుణకం జీవనం భవతి పరోవరీయస్త్వగుణకసకలలోకావాప్తిశ్చ భవతి॥

౨౬ ప్రవాహణస్స్వవక్తార్థం సంవాదయతి — తం హైతమతిధన్వా శౌనక ఉదరశాండిల్యాయోక్త్వోవాచ — అతిధన్వా నామ శునకసుతః ఉదరశాండిల్యాయ ఋషయే. ఉదరశబ్దేన సంతతిర్లక్ష్యతే. సంతతిశాలీ శాండిల్య ఇత్యర్థః. ఏతముద్గీథముక్త్వా అన్యదప్యువాచేత్యర్థః.

౨౭ కిం తదిత్యత్రాహ — యావంత ఏనం ప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యంతే పరోవరీయో హైభ్యస్తావదస్మిన్ లోకే జీవనం భవిష్యతి తథాఽముష్మిన్లోకే లోక ఇతి — లోకే లోక ఇతి వీప్సాయాం ద్విర్వచనమ్. యావంతః పురుషాః

౪ నన్విత్థాపూర్వకసృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్. అయుక్తంతుతత్. తథాహి. యతోవా ఇమానిభూతానిజాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే, యత ఇమాని భూతానిజాయన్త ఇత్యాది విశేషాపేక్షాయాం సర్వాణిహవా ఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగజ్జన్మాదికారణమాకాశఏవేతినిశ్చీయతే. సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాస్సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశమభిదధతి. ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోపి తత్రైవవర్తతే. తస్యాపిహిచేత. నైకాన్తత్వం నసమ్భవతి. యథాహ్యాత్మకోఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యాసుతరామాకాశేప్యాత్మశబ్దోవర్తతే. అతఏవమాకాశఏవకారణం బ్రహ్మేతినిశ్చితేసతి ఈక్షణాదయస్తదనుగుణాగౌణావర్ణనీయాః. యదిహి సాధారణశబ్దైరేవసదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత, ఈక్షణాద్యర్థానురోధేనచేతనవిశేషఏవకారణమితినిరచేష్యత. ఆకాశశబ్దేనతు విశేషఏవనిశ్చితఇతి నార్థస్యాభావాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి॥

---

౪ అర్థవిరోధేన చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ సత్యమిత్యాదినా॥ ఆకాశఏవేతి॥ యతోవా ఇమానీతి ప్రకరణస్థానన్దశబ్దస్యాకాశసామానాధికరణ్యాదనిశ్చాయక ఇత్యేతదనుగుణ ఇత్యభిప్రాయః. తమేవవిశేషమితి చ్ఛాగపశున్యాయోఽభిప్రేతః. ఆత్మశబ్దో విశేష సమర్పక ఇత్యాశఙ్క్యరూఢ్యాఽవ్యుత్పత్త్యాచ సాధారణ్యమాహ॥ ఆత్మావా ఇత్యాదినా॥ ఈక్షణాది గౌణత్వమాహ॥ అత ఇతి॥ ఈక్షణాదీన చిదచిద్వైలక్షణ్యనిశ్చయానుగుణ మాకాశశబ్దో నేయ ఇత్యత్రాహ॥ యదిహీతి॥ విలమ్బితాల్లిఙ్గాత్ శీఘ్రప్రవృత్తా శ్రుతిర్బలీయసీతి భావః.

ద్ధిథముపాసిష్యంతి తేషాముత్కృష్టమిహలోకేజీవనం భవిష్యతితథా సర్వస్మిన్నపి పరలోకేభవిష్యతీతి. వేదిష్యంతఇత్యేతద్వ్యత్యయేనాత్మనేపదమ్. ఇతిహ అతిధన్వాఉవాచేతి పూర్వేణాన్వయః.

౩౫ అతఇదానీంతనానామపి తద్విదాంతత్ఫలమస్తీత్యాహ — సయఏతదేవంవిద్వానుపాస్తేపరోవరీయ ఏవహాస్యాస్మిన్ లోకేజీవనంభవతి తథాముష్మిన్ లోకేలోకఇతి లోకేలోకఇతి — లోకేలోకఇతీతిద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా.

౫ నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యమ్- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి- తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణమ్- స్థూలావస్థా తు కార్యమ్. ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి, స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూపస్సమ్భూత ఇత్యర్థః. సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమ్. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ, అత ఏవ చ యదేవ ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదినిర్దేశోప్యుపపన్నతరః॥

౬ అతః ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి॥

౭ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్- ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. తల్లిఙ్గాత్- నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే- చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ, చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వమ్. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి. సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం, సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః. తదప్యచితో నోపపద్యతే॥

---

౫ నన్వితి చోద్యం పరిహరతి॥ సత్యమితి॥ వాయూక్తిర్దృష్టాన్తార్థా- ఆత్మశబ్దస్స్వరూపపర ఇత్యర్థః- కథమస్వారస్యేన నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ॥ సర్వాణీతి॥ అవకాశదానేన స్థితిరాదిశబ్దోక్తా- నిర్వహితేత్యేవమాదీత్యత్ర ఖం బ్రహ్మేత్యాది వివక్షితమ్-

౭ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్- అనాదిత్వాల్లిఙ్గాదిత్యుక్తిః- లిఙ్గేన సంబన్ధితయా ముఖ్యాన్తరనిషిద్ధధర్మో హి లిఙ్గమ్- నిఖిలకారణత్వాద్యనుపపత్తిం వివృణోతి॥ నిఖిలేతి॥ అత్ర నిమిత్తత్వానుపపత్తిరప్యభిప్రేతా-

౮ యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమితి, తదయుక్తమ్. సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే. ప్రమాణాన్తరాణి చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని. తాని చ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వమ్ ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కిం చ, అనేనాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనాం శప్రత్యయసమ్భావితకారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యాన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి. ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతి సామాన్యం చైకేనానువాదసరూపేణాన్యథాకర్తుం న శక్యతే.

౯ యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో న భవతి, మృదాత్మకో ఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం, తత్రోచ్యతే; యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి

---

౮ యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ అనువాదివచః పారోవాదికవిరుద్ధం వక్తుం నాలమిత్యర్థః॥ ఆకాశత ఇతి॥ స్వస్మి ఇత్యర్థః. ఆకాశయతి సర్వం స్వాత్మన ఇత్యర్థః. రూఢిప్రాబల్యమప్యర్థావిరోధే సతీతి భావః. అస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశస్య యదాగ్నేయ ఇత్యాది వాక్యసామ్యమాశఙ్క్య యోగ్యత్వసాధిత్వం వైషమ్యమాహ॥ కిం చేతి॥ విశేషణసమర్పణక్షమేణాపీతి॥ ఏకపదశ్రవణదశాయామిత్యర్థః. పరామర్శదశాయాం త్వయోగ్యత్వం ప్రతీయతే. యోగ్యార్థత్వవిధిరూపత్వాభ్యాం సహ భూయస్త్వం చాహ॥ ఏవమితి॥ అయోగ్యార్థత్వాత్ శ్రుత్యాభాసోఽయం సేదనపదసమభివ్యాహృతాగ్నిపదవదితి ఫలితమ్.

౯ ఆత్మశబ్దసాధారణ్యమనూద్య స్వతః ప్రాప్త్యా విశేషపరత్వేన పరిహరతి॥ తత్రేతి॥ న పరమర్థాన్తరసాధకాభావః, స్వతః ప్రాప్తస్య సాధకం

క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధినాత్మశబ్ద స్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్రఆసీత్ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధి చేతన ఏవ ప్రతీయతే. యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధి చేతనాభిధానమేవ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషా ఏవ స్థిరీకుర్వన్తి.

౧౦ ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం సదేవ సోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

సూ. అత ఏవ ప్రాణః॥ ౨౩॥

వ్యా॥ స ఈక్షతేతి॥ నిగమయతి॥ ఏవమితి॥

విషయవాక్యదీపికా

౧ — మటచీహతేషు కురుషు ఆటక్యా సహ జాయయా ఉషస్తిర్హ చాక్రాయణ ఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణక ఉవాస — చక్రస్య సుతః ఉషస్తిర్నామా కశ్చన ఋషిః కస్మింశ్చిత్కాలే దుర్భిక్షదూషితేషు కురుదేశేషు ఆటక్యా అనుపజాతపయోధరాదివ్యంజనయా భార్యయా సహ ఇభ్యానాం గజారోహాణాం గ్రామే ప్రద్రాణకః అనశనేన కుత్సితాం గతిమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాంక్షన్నువాస. ద్రాకుత్సాయాంగతావితి ధాతుః. చక్రస్య గోత్రాపత్యమిత్యర్థే అశ్వాదిత్వాత్ఫఞి చాక్రాయణ ఇతి రూపమ్॥

౨ — స హేభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదంతం బిభిక్షే — సోన్నార్థీ పర్యటన్ కుత్సితాన్మాషాన్ ఖాదంతమిభ్యం యాచితవాన్. కుల్మాషా దక్షిణదేశే కుళుత్థ ఇత్యర్థే కుల్మాషశబ్దస్య సాధుత్వమ్॥

౩ — తం హోవాచ నేతోన్యే విద్యంతే యచ్చ యే మ ఇమ ఉపనిహితా ఇతి — ఇతో మయా భక్ష్యమాణాదుచ్ఛిష్టరాశేః కుల్మాషా అన్యే న విద్యంతే. యద్యస్మాద్ధేతోరిమే కుల్మాషాః మే మమ యే మదీయే భక్ష్యే చ యే ఉచ్ఛిష్టరాశావుపనిహితాః

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తా

౧— అతఏవప్రాణః- ఉక్తన్యాయాతిదేశయితి సంగతిః.

ప్రక్షిప్తాః అతఃకింకరోమీత్యుషస్తిమిభ్యఉవాచేత్యర్థః॥

౪—ఏతేషాం మేదేహీతి హోవాచ— ఉచ్ఛిష్టానామపిమధ్యే మహ్యమపికించిద్దేహీతి ప్రార్థితవానిత్యర్థః॥

౫— తానస్మై ప్రదదౌ— తాన్కుల్మాషానుషస్తయేదత్తవానిత్యర్థః॥

౬— హంతానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టం వైమేపీతం స్యాదితి హోవాచ— సమీవస్థముదకం గృహీత్వాగృహాణానుపానమితీభ్యేనోక్తః తదుదకపానేఉచ్ఛిష్టోదకపానం మేస్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౭— నస్విదేతేప్యుచ్ఛిష్టాఇతి నవాఅజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచ— కిమేతేకుల్మాషాఅనుచ్ఛిష్టాఇతీభ్యేనపర్యనుయుక్తః కుల్మాషాఖాదనె స్వస్యజీవనహానిర్భవతితావన్మాత్రఖాదనేనధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౮— సహఖాదిత్వాఅతిశేషాన్ జాయాయాఆజహార— ఉషస్తిస్తద్భక్షయిత్వాఅతిశిష్టాన్ జాయాయైదత్తవానిత్యర్థః

౯—సాగ్రఏవసుభిక్షాబభూవతాన్ ప్రతిగృహ్యనిదధౌ—సాజాయాప్రాగేవలబ్ధాన్నాబభూవతథాపిస్త్రీస్వభావాదనవజ్ఞాయతాన్పత్యుర్హస్తాత్ప్రతిగృహ్యనిక్షిప్తవతీ॥

౧౦— సహప్రాతస్సంజిహానఉవాచ యద్బతాన్నస్యలభేమహిధనమాత్రాన్— సహోషస్తిశ్శయనంపరిత్యజన్నేవపత్న్యాం శృణ్వంత్యాం యద్యన్నస్యస్తోకమపిలభేమహితేనప్రాణాన్ ధృత్వా అల్పం ధనం లభేమహీత్యర్థః॥

౧౧ కథం ధనమాత్రాలభ్యేతఇత్యత్రాహ — రాజాసౌయక్ష్యతే సమాసర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి — రాజాసౌనాతిదూరేయజతే- సమాందృష్ట్వాసర్వాణ్యార్త్విజ్యానిత్వయా కారయితవ్యానీతిప్రార్థయేతేత్యువాచేత్యర్థః.

౧౨— తంజాయోవాచహంతపతఇమఏవ కుల్మాషాఇతి — హేపతేయే మయ్యన్యస్తనిక్షిప్తాస్త్వయాకుల్మాషాస్తే ఇమఏవతాన్ గృహాణేత్యుక్తవతీత్యర్థః.

౧౩— తాన్ ఖాదిత్వాముం యజ్ఞం వితతమేయాయ — తానేవపర్యుషితోచ్ఛిష్టాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయిత్వావిస్తీర్ణం యజ్ఞవాటం గతవానిత్యర్థః.

౧౪— తత్రోద్గాతౄనాస్తావే స్తోష్యమాణానుపోపవివేశ — ఆస్తువంత్యస్మిన్నిత్యాస్తావః స్తోత్రస్థానమ్. సదసిస్తోతుం ప్రవృత్తానాముద్గాతృప్రస్తోతృప్రతిహర్తౄణాంసమీపే ఉపవిష్టవానిత్యర్థః.

౧౫— సహప్రస్తోతారముహాచ, ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తావమన్వాయ

వమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య, కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి॥

౨ అత్ర ప్రాణశబ్దోఽప్యాకాశశబ్దవత్ ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే. తదసాధారణ నిఖిలజగత్ప్రవేశనిర్గమనాదిలిఙ్గాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్॥

౩ అధికాశఙ్కా తు— కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థి

---

౩ అతిదేశఫలం దర్శయతి॥ అధికాశఙ్కేతి॥ ఆదిశబ్దాన్నివృత్తిలయౌ॥

త్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతి — హే ప్రస్తోతః ప్రస్తావభక్తౌ అథ్యస్య యా దేవతా ఉపాస్యా, తామవిదిత్వా యది విదుషో మమ సమీపే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యర్థః. యద్యపి తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యవిదుషోఽప్యార్త్విజ్యాధికారోఽస్తి, తథాపి విద్వత్సన్నిధావవిదుషః కర్మాధికారో నాస్తీతి భావః.

౧౬— ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి, ఏవమేవ ప్రతిహర్తారమువాచ ప్రతిహర్తర్యా దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి — స్పష్టోఽర్థః.

౧౭— తే హ సమారతాస్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే — తే హ ప్రస్తోత్రాదయ ఉపరతాః సన్తః మూర్ధపాతభయాత్తూష్ణీమేవ స్థితా ఇత్యర్థః.

౧౮— అథ హైనం యజమాన ఉవాచ, భగవన్తం వా అహం వివిదిషాణీతి — కో భవానితి భగవన్తం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తిం యజమాన ఉక్తవానిత్యర్థః.

౧౯— ఉషస్తిరస్మి చాక్రాయణ ఇతి హోవాచ — స్పష్టోఽర్థః.

౨౦— స హోవాచ భగవన్తం వా అహమేభిః సర్వైరార్త్విజ్యైః పర్యైషిషం, భగవతో వా అహమవిద్యాన్యానవృషి భగవాంస్త్వేవ మే సర్వైరార్త్విజ్యైరితి — భగవన్తం సర్వగుణోపేతం శ్రుత్వా సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని భగవదధీనాని కర్తుం భగవతోఽన్వేషణం కృతవానస్మి. భగవతః అవిద్యా. విదిర్లాభః నవిదిః అవిదిః ఇకృష్యాదిభ్య ఇతి క్తిన్. అవిద్యా అలాభే సతి ఇమాన్ ఋత్విజో వృతవానస్మి. ఇతః పరమపి భగవానేవ సర్వైరార్త్విజ్యకర్మభిర్వృత ఇత్యువాచేత్యర్థః. సర్వార్త్విజ్యార్థం వృత ఇతి యావత్.

తిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధప్రాణస్య జగత్కారణతయా నిర్దేశమర్హతీతి. పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదభావాత్ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణ ఇతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్వా పరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే॥

జగత్కారణతయేతి॥ స్థిత్యాదిహేతుత్వాజ్జనిహేతుత్వమర్థసిద్ధమితి భావః॥ శిలాకాష్ఠాదీతి॥ ఆదిశబ్దాదాకాశాది॥

౨౧— తథేతి హ్యథ తర్హ్యేత ఏవ సమతి స్పృష్టాః స్తువతాం యావత్త్వేభ్యో ధనం దద్యాస్తావన్మమ దద్యా ఇతి — తథేత్యభ్యుపగమానన్తరం త్వయా పూర్వం వృతా ఏత ఏవ మయా సమ్యక్ప్రశ్నేన సమ్యగనుజ్ఞాతా ఉపదిష్టదేవతాస్సన్తః స్తువతాం స్తువన్తు, తేభ్యో యావద్ధనం ప్రయచ్ఛసి తావద్ధనం మమ దద్యా ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౨౨— తథేతి హ యజమాన ఉవాచ — స్పష్టోऽర్థః.

౨౩— అథ హైనం ప్రస్తోతోపససాద — ఉషస్తివచనం శ్రుత్వా ప్రస్తోతా వినయేన సమీపమాగతవానిత్యర్థః॥

౨౪— ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మా భగవానవోచత్ కతమా సా దేవతేతి— భగవాన్మాం ప్రతి ప్రస్తోతర్యా దేవతేత్యాదినా యాం దేవతాం పృష్టవాన్ సా దేవతా కేతి పప్రచ్ఛేత్యర్థః॥

౨౫— ప్రాణ ఇతి హోవాచ—అత్ర ప్రాణయితృత్వగుణయోగాత్ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మోచ్యతే॥

౨౬—ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వం వ్యావర్తయతి—సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా—ప్రాణమభిలక్ష్య సంవిశన్తి- సమిత్యేకీకారే- ఐక్యేన విశన్తి లీయన్త ఇత్యర్థః- ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే ప్రాణాదేవోద్గచ్ఛన్తీత్యర్థః- సర్వభూతలయోత్పత్తిస్థానత్వేన వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధా ప్రాణరూపా దేవతా ప్రస్తావభక్త్యనుగతా ప్రస్తావభక్త్యవయవస్యోపాస్యేత్యర్థః॥

౨౭— తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్తథోక్తస్య మయేతి— తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మదుక్త్యనన్తరమప్యుక్తిమనాదృత్య త్వం తద్దేవతామనభిజ్ఞాయ యది ప్రాస్తోష్యః, తతో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదేవ అతస్సానుకూలం త్వయా మత్సమీపమాగమ్య వినయేన పృచ్ఛతేతి

౪ అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేక కారణమపహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణకం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితి సిద్ధమ్.

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

౧ అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేనకేనాపి నిరతి

---

౪ నిగమనే ఆకాశప్రాణసమభివ్యాహారాదధికరణద్వయస్యాస్య సూత్రైకపేటికాత్వం సూచితమ్-

౧ పేటికాన్తరసంగతిం పేటికాద్వయం హాహ॥ అతః పరమితి॥ యేనకే

భావః- అత్ర మూర్ధాతివ్యపతిష్యత్యత్రోక్తస్య మరణోత్క్రాన్త్యవిదుష ఏవముక్తస్యావిదుషస్తదనావరణకర్మాకరణేన పాతలక్షణః ప్రత్యవాయః- నతు విదుష ఉక్తస్యాప్యవిదుష ఇతి భావః- వ్యాసార్యైస్తు మూర్ధాతివ్యపతిష్యదిత్యస్య ఆత్మసత్తా న లభ్యేతేత్యర్థ ఇత్యాత్మసత్తాహానిపర్యంతః ప్రత్యవాయో వర్ణితః॥

విషయవాక్యదీపికా

౧ చతుష్పాత్త్వషడ్విధత్వాభ్యాం బ్రహ్మణో గాయత్రీసాదృశ్యానుసంధానరూపా విద్యా ప్రస్తూయతే- ఇంద్రశ్శచీపతిః। వలేనపీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిః, ఇతి గాయత్రీ చతుష్పదా- ఏకైకస్య పాదస్య షడక్షరాత్మతయా షడక్షరపాదవత్త్వేన షడ్విధా చ- ఏవం బ్రహ్మణోఽపి భూతశబ్దితాత్మవర్గ ఏకః పాదః- కర్మార్జితభోగస్థానరూపః పృథివీలోక ఏకః పాదః- భోగోపకరణం శరీరమేకః పాదః- ఆత్మస్థిత్యనుగుణప్రదేశవిశేషరూపం హృదయమేకః పాదః- ఇతి భూతపృథివీశరీరహృదయానిచత్వారః పాదాః- తత్ర సర్వభూతలక్షణపాదస్య బ్రహ్మాత్మకవాక్కర్తృకగానకర్మత్వత్రాణకర్మత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- పృథివీలక్షణస్య పాదస్య సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్త్యత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- శరీరహృదయలక్షణయోః పాదయోః ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- ఏవం ద్వయోరపి విధాద్వయయోర్భేదాభావాత్- తతశ్చ బ్రహ్మరూపా గాయత్రీ భూతపృథివీశరీరహృదయరూపపాదచతుష్టయవత్తయా చతుష్పదా- గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వసర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వ సర్వభూతానతివర్త్యత్వసర్వప్రాణప్రతిష్ఠాత్వసర్వప్రాణానతివర్త్యత్వలక్షణవిధాషట్కయుక్తతయా షడ్విధా- అతశ్చతుష్పాత్త్వషడ్విధాభ్యాం బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం కర్తవ్యమితి ప్రతిపాదయతి— గాయత్రీవా ఇదం సర్వం భూతం యదిదం కించ— అత్ర గాయత్రీశబ్దేన ప్రసిద్ధా గాయత్ర్యభిధీయతే- తస్యా భూతాదిపాదచతుష్టయసంబంధా

యేత్యుత్కృష్టగుణేన జుష్టం జ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైర
ప్యభిధీయమానం పరంబ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధా
నాదిత్యాదినా.

నాపీతి॥ ఆక్షేపకగుణవిశేషనియమో నేతి భావః. పూర్వాపేక్షితా కారణత్వా
భిధాయి వాక్యవిషయా ఇయంతు తద్వ్యాప్తలిఙ్గవద్వాక్యవిషయేతి భిదేత్య
ర్థః. ఉభయోరనుగతాకారం దర్శయతి॥ అర్థాన్తరేతి॥

భావాత్. ఏతావానస్య మహిమేతి పురుషసూక్తమన్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ. అ
పి తు పరమాత్మా. యథా కుండపాయినామయనే మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ
త్యగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యవిశిష్టానుసంధానార్థః, త
థా గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యానుసంధానార్థః తత
శ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. వైశబ్దోవధారణార్థః. బ్రహ్మైవ
పరిదృశ్యమానసర్వభూతాత్మకమిత్యర్థః. తతశ్చ బ్రహ్మణో భూతలక్షణపాదవ
త్త్వముక్తమ్॥

౨ గాయత్రీశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమపి బ్రహ్మణ్యుపపాదయన్వ్యాఖ్యేయ
మాహ— వాగ్వై గాయత్రీ— గాయత్రీశబ్దితం బ్రహ్మైవ వాగ్రూపవిశిష్టం
భవతీత్యర్థః. శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మన ఇతి పరాశర
స్మృత్యనురోధేన బ్రహ్మణ ఏవ శబ్దరూపత్వమితి భావః॥

౩ తతశ్చ కిమిత్యత్రాహ— వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రా
యతే చ— వాగ్రూపమేవ బ్రహ్మ సర్వాణి భూతాన్యభిధత్తే, హితాహితవిధినిషే
ధముఖేన త్రాయతే చ. అతో బ్రహ్మణో వాగ్రూపస్య గానత్రాణకర్తృత్వాభ్యాం
గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వం, భూతాత్మకపాదవతో బ్రహ్మణో వాక్కర్తృకగాన
త్రాణకర్తృత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యం చోక్తం భవతి॥

౪ ఉక్తార్థానువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనా
హ— యా వై సా గాయత్రీయం వావ సా యేయం పృథివీ— ఉక్తరూపవిశిష్ట
ప్రకృతధర్మిపరో యచ్ఛబ్దః. యా సా సర్వభూతరూపైకపాదయుతా గాయత్రీ
గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ ప్రసిద్ధా పృథివీత్యర్థః॥

౫ కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ— అస్యాం హీదం సర్వం
భూతం ప్రతిష్ఠితం— బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవ హి సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం నహి
కేవలం పృథివ్యాస్సర్వభూతధారణశక్తిరస్తీత్యర్థః॥

౬ ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ— ఏతామేవ నాతిశీయత ఇతి— పృ
థివీం భూతజాతం నాతివర్తతే కర్మవశ్యాత్మనాం హి ప్రతిష్ఠాత్వాదేవ పృథివీ
నియమేనాశక్యాతిక్రమణేత్యర్థః. పృథివీమయబ్రహ్మాణ్డోదరభాక్త్వప

జ్యోతిరధికరణమ్.

సూ- జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥౨౪॥

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర

---

౨ విషయమాహ॥ ఇదమితి॥ విశ్వసర్వశబ్దౌ వ్యష్టిసమష్టివిషయౌ. పృష్ఠేషు ఉపరితనేషు- ఆదిత్యాదిజ్యోతిః కారణమితి నవ్యాహతిః- కృత్స్నకారణత్వం హి పరలిఙ్గమ్, న తు కారణత్వమాత్రమ్- ఏతేన సమష్టివ్యష్టివివ

ర్తః పరివర్తతే న తతోఽన్యత్రేతి భావః- ఏవం ద్వితీయః పాదః, భూతప్రతిష్ఠత్వ తదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం॥

౭ అథ తృతీయం పాదమాహ— యా వై సా పృథివీ ఇయం వావ సా యదిదమస్మిన్పురుషే శరీరం—పురుషశబ్దశ్శరీరవిశిష్టజీవపరః- పృథివీరూపపాదవిశిష్టాయా గాయత్రీగాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మణః శరీరం- శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టత్వమర్థః- భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా భూతపృథివీశబ్దయోర్బ్రహ్మపర్యన్తత్వే న తదుపస్థాపనత్వమత్వాం- అగ్నిప్రాయన్యాయాదత్ర శరీరలక్షణపాదాన్తరస్య నిష్కర్షకశబ్దత్వేపి సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశో యుక్తః॥

౮ శరీరస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యాముపపాదయతి— అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— నాతివర్తన్త ఇత్యర్థః॥

౯ చతుర్థం పాదమాహ— యద్వై తత్పురుషే శరీరం, ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయం— శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయశరీరకం హృదయలక్షణపాదకమిత్యర్థః॥

౧౦ హృదయస్య బ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి— అస్మిన్ హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః, ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— ప్రాణశబ్దేన ప్రాణాపానాదయ ఇన్ద్రియాణి వా కథ్యన్తే- తేషాం హృదయసంబన్ధనాడీద్వారా హృదయప్రతిష్ఠితత్వం॥

౧౧ ఏవం తృతీయచతుర్థపాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం- ఏవముక్తం చతుష్పాత్త్వం షడ్విధత్వం చ నిగమయతి— 'సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ—

౧౨ నన్వేవం చతుష్పాత్త్వే బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వ ప్రతిషేధికామృచముదాహరతి— తదేతదృచాభ్యనూక్తం— తదేతద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మాభిముఖీకృత్యర్చాభ్యుక్తం॥

సంశయః. కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తో ర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాది జ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ, ఉత సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభాస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి.

ఉయా సమస్త చిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః. అమితభాః. కారణత్వవ్యాప్తిజ్ఞాపక పరవిద్యాప్రకరణోక్త విశేషణం సర్వజ్ఞ ఇతి. యస్సర్వజ్ఞః, నక్షత్ర సూర్య ఇతి హి శ్రూయతే. పుంసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదుక్తం పురుషోత్తమ ఇతి.

---

౧౩ తామేవ వచనం పఠతి— తావానస్య మహిమా— పూర్వోక్తస్సర్వోప్యేతస్య మహిమా నియామ్యవర్గః॥

౧౪— తతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః— పూర్వోక్తమహిమాపేక్షయా పురుషో జ్యాయాన్ తతోఽధికమహిమశాలీత్యర్థః॥

౧౫— పాదోఽస్య సర్వా భూతాని— అత్ర సర్వా భూతానీతి కార్యజగదంతర్గతాచిత్సహిత సృష్టచేతనా ఉచ్యంతే. సర్వా, సర్వాణి. పాదః అంశమాత్రమిత్యర్థః. సర్వశబ్దాత్పరస్య జసశ్శేస్సుపాం సులుగితి లుకి నలోపే రూపం॥

౧౬— త్రిపాదస్యామృతం దివి — అత్ర ద్యుశబ్దస్సమష్టివ్యష్టితత్త్వబహిర్భూతాప్రాకృతస్థానవిశేషపరః. అప్రాకృతస్థానవిశేషేఽస్య పరమాత్మనోఽమృతం పాదత్రయమిత్యర్థః. త్రిపాత్త్వం చాప్రాకృతైర్భోగ్యభోగస్థానభోగోపకరణవిశేషైర్వా భూషణాస్త్రాదిరూపేణ జగదంతర్గతవస్త్వభిమానిభిర్నిత్యైర్భగవదనుభవమాత్రపరైర్నిత్యైర్ముక్తైశ్చాత్మభిర్వా సంభవతి॥

౧౭ అనంతరం చతుర్థపాదత్వేనోక్తస్యోపాస్యతయా వక్ష్యమాణస్య హృదయస్య స్తుత్యర్థం తత్స్థాకాశస్య బాహ్యాకాశాభేదేన మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ— యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యం వావ స యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశః— స్వకార్యవ్యాప్తత్వామూర్తత్వాచలత్వాదిభిర్బ్రహ్మతుల్యబాహ్యాకాశాభిన్నః పురుషాంతర్వర్త్యాకాశ ఇత్యర్థః. బాహ్యాంతరాకాశయోర్భేదసత్త్వేపి ధర్మైక్యాభిప్రాయేణాభేదనిర్దేశః

౧౮— యో వై సోఽన్తః పురుష ఆకాశోఽయం వావ స యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశః—

౧౯ ఏవం బ్రహ్మతుల్యబాహ్యాకాశాభిన్నపురుషాంతర్గతాకాశాభేదం హృదయాకాశస్యోక్త్వా ఏతాదృశమహిమశాలీ హృదయాకాశ ఇతి స్తౌతి — యో వై సోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః — అన్తర్హృదయే వర్తమానోఽయమాకాశః అ

3 కింయుక్తం. ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిరితి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేప్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యోపాత్త పరమాత్మవ్యాప్తిలిఙ్గవిశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్ కౌక్షేయజ్యోతిష్యైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తినిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి.

---

3 ॥ప్రసిద్ధవదితి॥ అవాన్తరసంగతిశ్చ సూచితా. స్వవాక్యేతి విరోధలిఙ్గాభావోక్తిః. కౌక్షేయే త్యనుకూలా లిఙ్గోక్తిః.

యంసః. తాదృశమహిమశాలీత్యర్థః. అనయాచహృదయాకాశస్తుత్యాచతుర్థపాదత్వేనోక్తం హృదయంస్తుతంభవతి.

౨౦ ఏవంచతుష్పదః షడ్విధస్యబ్రహ్మణః ప్రపంచాంతర్భావేనపరిచ్ఛిన్నత్వాస్థిరత్వశంకావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వ గుణకతయోపాసనం మోక్షఫలంవిదధాతి — తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి — పూర్ణత్వమపరిచ్ఛిన్నత్వమప్రవర్తిత్వమచలత్వంస్థిరత్వమ్.

౨౧— పూర్ణామప్రవర్తినీంశ్రియంలభతే యఏవంవేద — అనంతస్థిరాశ్రీముక్తైశ్వర్యమేవ. తదుపాసీనోముక్తింభజతీత్యర్థః.

... ...

౨౨ ఏవంగాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్యద్యుసమ్బంధిన స్సకలఫలప్రదస్యబ్రహ్మణఅభిరూప్యకీర్తిమత్త్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వే నోపాసనావిధానాయాహ — అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతః పృష్ఠేషుసర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేషు — తథాతురాత్సంభవతీహవిశ్వమిత్యత్ర జగదంతర్వర్తివ్యష్టిజాతే విశ్వశబ్దప్రయోగాద్విశ్వశబ్దో వ్యష్టిపరః, సర్వశబ్దః పరిశేషా త్సమష్టితత్త్వపరఇతి వ్యాసార్యైరుక్తమ్. తతశ్చదివఃప్రాకృతస్థానవిశేష స్యోపరిష్టాత్సమష్టివ్యష్టి బహిర్భూతేషుస్వావధికోత్తమరహితోత్తమస్థానవిశేషేషు తస్యథాసౌసర్వమిదం విధార్త్యపధానకతయా జ్యోతిశ్శబ్దితః పరమాత్మాదీప్యతఇత్యర్థః.

౨౩ అత్రయచ్ఛబ్దస్యసర్వనామత్వేన ప్రకృతపరామర్శితయాప్రకృతం త్రిపాద్బ్రహ్మ పరామృశ్యతే — ఇదంవావతద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషేజ్యోతిః — తత్ దివఃపరస్తాద్దీప్యమానం త్రిపాద్బ్రహ్మ, కౌక్షేయ జ్యోతిరేవకౌక్షేయ జ్యోతిశ్శరీరకమేవేత్యర్థః. అహం వైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాం దేహమాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్య న్నంచతుర్విధమితిస్మరణాత్. తతశ్చతదాత్మకత్వానుసంధానంకర్తవ్యమిత్యర్థః.

౪ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్-ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ- కుతః- పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీత్యస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధినశ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్.

౫ ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే. తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యుసమ్బన్ధితయా పరమపురుషస్య నిర్దేశాదిదమపి ద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిస్స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి. కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశశ్చ ఫలాయ తదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి న కశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ తదాత్మకత్వం భగవతా స్వయమేవో

౪— జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్- ఇహ నిరతిశయదీప్తిః కారణత్వవ్యాప్తధర్మః-

౫ చరణోక్తిర్హి పూర్వవాక్యే, తత్ప్రథమస్య పరవిషయత్వమ్, ఐకార్థ్యాచ్చ తత్కథమిత్యత్రాహ॥ఏతదుక్తమితి॥ పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి॥ కౌక్షేయేతి॥

౨౪— తస్యైషా దృష్టిర్యత్రై(తదస్మింఛ్ఛరీరే సగ్స్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి — తస్య పరమాత్మశరీరభూతస్య జాఠరాగ్నేరేషా దృష్టిః దర్శనమిత్యర్థః- యత్ర(యదా- అస్మింఛ్ఛరీరే హస్తస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతీతి యత్- యదౌష్ణ్యోపలమ్భనమిత్యర్థః- ఉపలభ్యమానోష్ణస్పర్శస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్తత్స్పర్శసాక్షాత్కార ఏవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యర్థః-

౨౫— తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రై(తత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతి —. యత్ర యదా, కర్ణావఙ్గులీభ్యాం పిధాయ నినదమివ రథఘోషమివ నదథురివ నదథుమివ ఋషభకూజితమివ బహిర్జ్వలతోఽగ్నేశ్శబ్దమివ శృణోతీతి యత్తదేవ జాఠరాగ్నిశ్రవణమ్- అంతరస్య శబ్దస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్తచ్ఛబ్దశ్రవణమేవ తచ్ఛ్రవణమిత్యర్థః-

౨౬— తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత — తదేతత్పరమాత్మశరీరభూతం కౌక్షేయజ్యోతిః, ఉక్తరీత్యా దృష్టత్వశ్రుతత్వాభ్యాముపాసీతేత్యర్థః॥

౨౭ తస్య ఫలమాహ— చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద య ఏవం వేద— చక్షుష్యత్వమాభిరూప్యమ్- చక్షుషే హిత ఇత్యర్థే శరీరావయవాచ్చేతి యత్- శ్రుతత్వం కీర్తిమత్త్వమ్- ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

క్తమ్, అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత ఇతి.

సూ. ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతో
ర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్॥ ౨౫॥

పూర్వస్మిన్వాక్యే గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయాః తావానస్య మహిమేత్యస్యామృచ్యపి ఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న. తథా చేతోర్పణనిగమాత్. న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే. ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపి తు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీచేతోర్పణమిహ నిగద్యతే. బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ పాదోస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిద్దృశ్యతే. తద్యథా. ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిరితి. తథాన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యథా సంవర్గవిద్యాయాం తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్తే ఇత్యారభ్య సైషా విరాడన్నాదీత్యుచ్యతే.

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే.

సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ ౨౬॥

భూతపృథివీశరీర హృదయాని నిర్దిశ్య సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదే

ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనమ్— కోర్థ ఇత్యత్రాహ॥ అపి త్వితి॥ నిగద్యతే నిశ్చీయతే. కేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ॥ సంభవతి చేతి॥ త్రిపదా హి గాయత్రీత్యత్రాహ॥ చతుష్పదా చేతి॥ తథా హీత్యాది సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ తథా హీతి॥ అన్నమత్తృత్వాత్.

భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్— ఉపక్రమానురోధేన సర్వాత్మకత్వాస్వారస్యం న్యాయ్యమితి శఙ్కాయాం తత్రాప్యస్వారస్యమిహో క్తమ్. అత్రోక్తం — గాయత్రీనామ సేయం శ్రుతిశిరసి పరం జ్యోతిరధ్యా

శ్లో॰ బ్రహ్మణ్యేవగాయత్రీశబ్దాభిధేయత ఉపపద్యతే.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ ౨౮॥

పూర్వవాక్యే త్రిపాదస్యామృతందివీతిదివోఽధికరణత్వేన నిర్దే శా, దిహాచదివఃపరఇత్యవధిత్వేననిర్దేశా, దుపదేశస్యభిన్నరూపత్వేనపూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మపరస్మిన్నప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిచేత్- తన్న- ఉభయస్మిన్నపి ఉపదేశే అర్థస్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్. యథావృక్షాగ్రే శ్యేనోవృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతి- తస్మాత్పరమపురుషఏవనిరతిశయతేజస్కో- దివః పరోజ్యోతిర్దీప్యత ఇతిప్రతిపాద్యతే- ఏతావానస్యమహిమా అతోజ్యాయాంశ్చపురుషః। పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతం దివీతిప్రతిపాదితస్యచతుష్పదః పరమపురుషస్య వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమా దిత్యవర్ణంతమసస్తుపారఇత్యభిహితా ప్రాకృతరూపస్య తేజోప్యప్రాకృతమితితద్వత్తయాసఏవజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయఇతినిరవద్యమ్

సమాప్తం జ్యోతిరధికరణమ్.

౧ నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టం పరమపురుషఏవేత్యుక్తమ్. ఇదానీం కారణత్వ వ్యాప్తామృతత్వ ప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుతఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోపిపరమపురుషఏవేత్యాహ.

యినిర్దేశ్యచ్చాతుష్పద్యంతు భూతక్షితితనుహృదయై ష్షడ్విధం తద్విధాభిః। వాక్ప్రాణాద్యాభిధానం తదనుగుణతయా వర్ణ్యతే తత్రియద్వత్ ప్రాద్విధాద్యర్థత్వ పక్షస్వరసనిగమన ప్రత్యక్షినం తదేతదితి- ఏవం బ్రాహ్మణమన్త్రోక్తే సర్వాత్మత్వ చతుష్పాత్త్వానుపపత్తి ఉక్తే.

ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ — నహ్యాత్మస్వరూపే దీప్తిరస్తి, తత్కథం జ్యోతిర్దీప్యతఇత్యుక్తిరిత్యత్రాహ॥ఏతావానితి॥

౧ సంగతిమాహ॥నిరతిశయేతి॥ కథం పరమపురుషస్య జ్యోతిశ్శబ్దోక్తత్వమ్, ఇంద్రోహివేదాన్తవేద్యః ప్రతీయతఇతిశఙ్కాయాం సంగతిః-

---

విషయవాక్యదీపికా

౧— ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియంధామోపజగామ, యు

(౨౯.౧) ఇంద్రప్రాణాధికరణమ్-

సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ||౨౯||

౧ కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చేత్యారభ్య, వరం వృణీష్వేతి ప్రత్యుక్తారమిన్ద్రం ప్రతి, త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తః స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః- కిమయం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ, ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి-

౨ కిం యుక్తమ్. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష

---

౨ ప్రాణస్తథాఽనుగమాత్— ఉపదిష్టమస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ ||యు

ద్ధేన చ పౌరుషేణ చ— దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః నామ్నా ప్రతర్దనః- యుద్ధసాధనబలేన శౌర్యేణ చ యుతః- ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామ స్థానం స్వర్గముపగత ఇత్యర్థః ||

౧— తం హేన్ద్ర ఉవాచ, ప్రతర్దన వరం తే దదానీతి— స్పష్టోర్థః ||

౩— స హోవాచ ప్రతర్దనః త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే— సర్వజ్ఞస్త్వం యం వరం మనుష్యాయ మే హితతమం మన్యసే తమేవ వృణీష్వ అహమజ్ఞః హితతమం వరం న వేద్మీతి ||

౪— తం హేన్ద్ర ఉవాచ న వై వరః పరస్మై వృణీతే త్వమేవ వృణీష్వేతి— న హ్యన్యోఽన్యార్థం వరం వృణీతే- అతస్త్వదభిలషితం వరం త్వమేవ మత్తో వృణీష్వేత్యర్థః ||

౫— అవరో వై తర్హి కిల మ ఇతి హోవాచ ప్రతర్దనః — యది హి త్వయాపి న ప్రియతే తర్హి మమ హితతమస్యాపరిజ్ఞానాద్వరాభావ ఏవ ప్రాప్త ఇతి ప్రతర్దన ఇన్ద్రమువాచేత్యర్థః ||

౬— అథో ఖల్విన్ద్రః సత్యాదేవ నేయాయ — ఏవముక్తస్సన్ వరం దదానీతి సత్యాద్వాక్యాన్నాపేతః ||

౭ తత్ర హేతుమాహ— సత్యం హీన్ద్ర ఇతి — ఇన్ద్రస్య సత్యప్రధానత్వాదిత్యర్థః- తతశ్చ వరం దదానీతి మదుక్తం వాక్యమసత్యం మా భూదిత్యమన్యతేత్యర్థః ||

౮— స హోవాచ మామేవ విజానీహ్యేతదేవాహం మనుష్యాయ హితతమం

ఏవ ప్రసిద్ధేః, తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృత్తేః, అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుక్తః మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిదేశ. హితతమశ్చామృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుతా, తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఏవ కారణం బ్రహ్మ.

తతమశ్చేతి॥

మన్యే యన్మాం విజానీయాత్ — యది తే హితతమముపదేష్టవ్యం తర్హి మదుపాసనమేవ హితతమం మోక్షసాధనమితి మన్యతామ్. అత ఇతరత్పరిత్యజ్య మాముపాస్స్వేత్యర్థః. అత్ర ప్రసిద్ధజీవభావస్యేన్ద్రస్య హితతమత్వలక్షణమోక్షసాధనత్వాశ్రయోపాసన కర్మత్వాసంభవాన్మామితి శబ్దః స్వాత్మభూతం పరమాత్మానమభిదధాతి. య ఆత్మని తిష్ఠన్, అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ఇతి శాస్త్రైః స్వస్యాప్యాత్మభూతః పరమాత్మా నిర్దిశ్యతే. అహంబుద్ధిశబ్దౌ చ పరమాత్మపర్యన్తావితి జానత ఇన్ద్రస్య స్వాత్మభూతే పరమాత్మని మామితి శబ్దప్రయోగో నానుపపత్తిః. నను స్వాత్మని శబ్దప్రయోగేఽసందిగ్ధం పరమాత్మవాచకమేవ పదం ప్రయుజ్యతాం కిం న్యాయతథ్యపరమాత్మపర్యవసానేన మామితి శబ్దేనేతి చేత్, స్యాదేవం యది పరమాత్మస్వరూపమాత్రోపాసనం విధిత్సితం స్యాత్. అపితు స్వశరీరకతయా. అతో మామితి నిర్దేశ ఉపపద్యతే॥

౯ తత్క్రతున్యాయేన స్వోపాసకస్యాపాపశ్లేషం వక్తుం స్వస్యాపాపశ్లేషం దర్శయతి॥

— త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ — త్రిశిరస్కం త్వాష్ట్రం విశ్వరూపం హతవానస్మి॥

౧౦ — అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్ — రాతీతి రుద్వేదః. రుఙ్ముఖేన విద్యతే యేషాం తే అరున్ముఖాః. వేదాన్తవిముఖాన్ యతీన్ శ్వవిశేషేభ్యః ఖాదనాయ ప్రాయచ్ఛమ్॥

౧౧ — బహ్వీః సన్ధా అతిక్రమ్య దివి ప్రాహ్లాదీనతృణహమ్, అన్తరిక్షే పౌలోమాన్ పృథివ్యాం కాలకఞ్జాన్ — న హనిష్యామీతి బహ్వీః ప్రతిజ్ఞా అతిక్రమ్య దివి వర్తమానాన్ ప్రహ్లాదపుత్రానతృణహమ్ అహనమ్. తృహ హింసాయామితి ధాతుః. అన్తరిక్షే పౌలోమాన్ పులోమసుతాన్. పృథివ్యాం కాలకఞ్జాఖ్య

౪ ఇత్యాకాఙ్క్షాయామభిధీయతే, ప్రాణస్తథానుగమాదితి- అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో నజీవమాత్రమ్- అపితుజీవాదర్థాన్తరభూతం పరంబ్రహ్మ. స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽఽనన్దోఽజరోఽమృత ఇతీన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమో హి తథా సత్యేవోపపద్యతే-

---

౪ రాద్ధాన్తమాహ॥ అయమిన్ద్రప్రాణేతి॥ తథా పదం వ్యాచష్టే॥ తథా సతీతి॥ తథాత్వే నానుగమాదితి సూత్రార్థః- అనుగమో ధర్మితయాఽన్వయ ఇత్యర్థః-

---

నసురాంశ్చ హింసితవానస్మి॥

౧౨— తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే — ఏవం హింసితవతో మే రోమాపి న హింస్యతే- బ్రహ్మవిద్యాప్రభావాదిత్యర్థః॥

౧౩— స యో మాం వేద నాస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయతే న మాతృవధేన న పితృవధేన న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా నాస్య పాపం చ చక్రుషో ముఖం నీలం వేతి— య ఏతాదృశమదాత్మకం పరమాత్మానముపాస్తే తస్య కేనాపి కర్మణా మాతృవధపితృవధస్తేయభ్రూణహత్యాదిరూపేణ పరలోకప్రాప్తిర్న విరుధ్యతే- ఏవం పాపం కృతవతో మే మదీదృశం పాపం కృతమితి నిర్వేదజనితముఖవైవర్ణ్యమపి నాస్తీత్యర్థః- చక్రుష ఇతి క్వసన్తాత్షష్ఠీ॥

౧౪ ఏవం చేతనవిశేషరూపస్య విశిష్టపరమాత్మోపాసనముక్త్వా అచేతనవిశేషరూపప్రాణవిశిష్టోపాసనమాహ— స హోవాచ, ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ— ప్రజ్ఞారూప ఆత్మా ప్రజ్ఞాత్మా జీవః జీవశరీరక ఇత్యర్థః- జీవశరీరకోఽహం ప్రాణోఽస్మి ప్రాణశరీరకోఽహమస్మి- తాదృశం ప్రాణశరీరకం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ॥

౧౫ కథం ప్రాణశరీరకస్యాయుష్ట్వమమృతత్వ ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ — ఆయుః ప్రాణః ప్రాణో వా ఆయుః ప్రాణ ఉ వా అమృతం యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః ప్రాణేన హ్యేవాముష్మిన్ లోకేఽమృతత్వమాప్నోతి — శరీరే ప్రాణస్థితే రుచ్ఛ్వాసాదిరూపేణాయుస్సాధనత్వాదాయుః ప్రాణః లోకాన్తరే చిరస్థాయిత్వరూపామృతత్వప్రాప్తేః ప్రాణాధీనోపాయానుష్ఠానసాధ్యత్వాత్ప్రాణస్యామృతత్వమ్- అత ఆయుష్ట్వామృతత్వే ప్రాణస్యోపపద్యేతే తద్ద్వారా పరమాత్మనశ్చోపపద్యేతే- ఆయుష్ట్వామృతత్వాభ్యాం ప్రాణశరీరకబ్రహ్మణ ఉపాసనముపపద్యతే- యద్వా ప్రత్యాసారోక్తరీత్యా తం మామాయురితి వాక్యేనామితి జీవవిశిష్టతోచ్యతే- ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా- ఆయుః ప్రాణ ఇతి హ్యా

సూ. నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మ
సమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్॥౩౦॥

౧ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదయం పరంబ్రహ్మేతి, తన్నోపపద్యతే- మామేవ విజానీహి ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృత మిత్యుపాస్స్వ ఇతి వక్తుర్హీన్ద్రః త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవ మాదినాత్మ

నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్ — ఆపాత

నంతరమేవ శ్రవణాత్- అమృతమితి స్వరూపేణావస్థితిః- ఏవంచాస్మిన్వాక్యే స్వరూపేణ చ చిదచిద్విశిష్టతయా చ త్రివిధోపాసనం విధీయతే- అతో నోపాసనాత్రయవిధిః కృతవాక్యభేద ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౭ ప్రజ్ఞాత్మత్వవిశిష్టోపాసనస్య ఫలమాహ— ప్రజ్ఞయా సత్యసంకల్పమితి— అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణం బ్రాహ్మం రూపమిత్యర్థః॥

... ...

౧౮ — యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణః—

౧౯ నను ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్య ప్రాణస్య చ కథమభేద ఇత్యత్రాహ — సహ హ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరే వసతస్సహోత్క్రామతః—

౨౦ సహోత్క్రమణప్రతిష్ఠత్వాదేకకార్యకారిత్వాదభేదవ్యపదేశో యుజ్యత ఇత్యుక్త్వా ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవసహాయకస్య ముఖ్యప్రాణస్యైవ శరీరోత్థాపకత్వమితి ముఖ్యప్రాణస్యాముఖ్యప్రాణాపేక్షయా వైలక్షణ్యముక్త్వా యత్రైతత్పురుషస్సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సుషుప్తిదశాయామపి ప్రాణవిశిష్టపరమాత్మని జీవస్య లీనతయా సుషుప్తావపి జీవప్రాణయోస్సాహచర్యం ప్రదర్శ్య ప్రాణస్య సర్వభూతోపజీవ్యత్వముక్త్వా— అథ ఖలు యథా ప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాన్యేకీభవన్తి తద్వ్యాఖ్యాస్యామః — ఇతి ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్య సర్వభూతాశ్రయత్వప్రకారః కథ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయాహ — వాగేవాస్యా ఏకమఙ్గముదూఢం తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా— అస్యాః ప్రజ్ఞాయాః- ప్రజ్ఞయా జీవేనేతి యావత్- వాగిన్ద్రియమేకమంగముదూఢమ్- పరిగృహీతమిత్యర్థః- ఉద్వాహకర్తృభూతపత్నీవత్పరిగృహీతమిత్యర్థః- వస్తుతస్తస్యాఙ్గభావాత్తస్యా వాచః పురస్తాద్వాగిన్ద్రియాత్ప్రతినియతతయా విహితా భూతమాత్రా నామ- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

ఇన్ద్రప్రాణాధికరణమ్-

ఉక్త్వా॰ సఏష ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దో జరో మృతఇతి భూత మాత్రాశబ్దేనా చేతనవస్తుజాతమభిధాయ, ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ, తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య, తమేవానన్దో జరో మృత ఇత్యుపదిశతి- తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవాదర్థాన్తరభూతే స్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః.

పసంహారే, పూర్వమవ్యప్తిరితి జ్ఞాపనాయ సఏష ప్రాణ ఇత్యాద్యుపాత్తమ్- పూర్వవాక్యస్యార్థమాహ॥ భూతేతి॥ అవయవి ప్రాబల్యం ఫలితమ్-

---

ప్రజ్ఞాపేతఉపస్థఆనందంరతిం ప్రజాతింకాంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమమనోభూదిత్యాహ, నాహమేతమానందంరతిం ప్రజాతిం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతౌ పాదావిత్యాం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్ర మమ మనో భూదిత్యాహ, నాహమేతామిత్యాం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతాధీః కాచన సిధ్యేత్ —

౨౯ ఏవం ప్రజ్ఞాశబ్దితస్య జీవస్య భూతమాత్రావ్యాప్తిప్రకారకథనముఖేన ఆత్మానాత్మవివేకం ప్రదర్శ్య అన్యావాచోవిముంచథేత్యుక్తరీత్యా భూతమాత్రాశబ్దితానాత్మవిజ్ఞానం పరిహర్తవ్యమిత్యాహ — న ప్రజ్ఞాతవ్యం ప్రజ్ఞాయేత — జ్ఞాత్రాత్మవ్యతిరిక్తానాత్మభూతో విషయో న జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః-

౩౦ తదేవ ప్రపంచయతి — న వాచం విజిజ్ఞాసీత, వక్తారం విద్యాత్ — అత్ర వాక్శబ్దః ప్రకరణానుగుణ్యాన్నామపరః- వక్తారముక్తరీత్యామనూద్యాపి, తద్వాగింద్రియజన్యాభిలపన క్రియయా నామవక్తారమాత్మానమేవ విద్యాత్- వక్తృజీవశరీరకపరమాత్మానం విద్యాదితి యావత్- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్-

౩౧ న గంధం విజిజ్ఞాసీత ఘ్రాతారం విద్యాత్, న రూపం విజిజ్ఞాసీత రూపవిదం విద్యాత్ — రూపం పశ్యంతం విద్యాదిత్యర్థః-

౩౨ — న శబ్దం విజిజ్ఞాసీత శ్రోతారం విద్యాత్, నాన్నరసం విజిజ్ఞాసీత అన్నరసవిజ్ఞాతారం విద్యాత్, న కర్మ విజిజ్ఞాసీత కర్తారం విద్యాత్, న సుఖదుఃఖే విజిజ్ఞాసీత సుఖదుఃఖయోర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నానందం రతిం ప్రజాతిం విజిజ్ఞాసీత ఆనందస్య రతేః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నేత్యాం విజిజ్ఞాసీత ఏతారం విద్యాత్, న మనో విజిజ్ఞాసీత మంతారం విద్యాత్, తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యది భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యుః యది వా ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూతమాత్రాః స్యుః నహ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్ — నామగంధరూపశబ్దః గకర్మసుఖదుఃఖానందరతిజ్ఞాతవ్యలక్షణా దశ భూతమాత్రాశ్చ తద్గ్రాహివాగ్ఘ్రా

౩ అథవా. అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్. పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బన్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్యభూమా, బహు

---

౩ ఫలితత్వాదపి కర్మోక్తృత్వం పరమితి స్వాభిమతయోజనా మాహ॥ అథ వేతి॥ ఇదానీ మధ్యాత్మశబ్ద ఆత్మనివర్తమానపరః. ధర్మభూయస్త్వం

న చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాహస్తశరీరోపస్థపాదమనోలక్షణాఃదశప్రజ్ఞామాత్రాశ్చాన్యోన్యాధారాః వాగాదీన్ద్రియాణామభావేనామాదినిర్ధారభావేన వాగాదిలక్షణప్రజ్ఞామాత్రాధీనసిద్ధికత్వా న్నామాదిభూతమాత్రాణాం తేషాంచాభావేతద్వ్యవహారఫలకప్రజ్ఞామాత్రశబ్దితేన్ద్రియాద్యనిష్పత్తేః. అతో గ్రాహ్యగ్రాహకాభయాధీనత్వాత్. సర్వలోకయాత్రాయా గ్రాహ్యంవినాకృతం గ్రాహకం గ్రాహకేణవినాకృతం గ్రాహ్యంవా కార్యక్షమం నభవతి॥

౩౩— నో ఏతన్నానా— నానాశబ్దో వినార్థకః. ఏతద్గ్రాహ్యగ్రాహకజాతం పరస్పరావినాభూతమిత్యర్థః. తస్మాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దితమపి ఇన్ద్రియజాతం భూతమాత్రాం తద్గతమిత్యర్థః॥

౩౪ — తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఅర్పితాః — యథారథస్యనాభౌరథచక్రమధ్యవర్తిసరన్ధ్రకాష్ఠవిశేషే అరశబ్దితాః కాష్ఠవిశేషాఃపరితోఽర్పితాః. తత్రచ నేమిశబ్దితం వలయాకారం కాష్ఠం యథా అర్పితమ్. ఏవం ప్రాణశబ్దితపరమాత్మని ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టాశ్చేతనా అర్పితాస్తేషుచ భూతమాత్రాశబ్దిత గ్రాహ్యగ్రాహకజాతం సర్వంసమర్పితమిత్యర్థః. నన్వత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన యదిభూతమాత్రా నస్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యదిప్రజ్ఞామాత్రా నస్యుః భూతమాత్రాస్స్యురితి పూర్వవాక్యప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టానాం వాగాదీనాం గ్రాహకాణాం దశానామేవగ్రహణముచితం, నతుయోవై ప్రాణస్సాప్రజ్ఞేత్యవగతకేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరత్వమితిచేన్న. పూర్వవాక్యేఽన్యోన్యాధారాధేయభావప్రతిపాదనాత్ తత్రప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య వాగాదిపరత్వేఽపీహ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టస్య భూతమాత్రాశ్రితత్వ ప్రతిపాదనాత్ప్రాణశబ్దితపరమాత్మాశ్రితత్వస్యైవ ప్రతిపాదనాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో జీవపర ఏవ. పూర్వవాక్యబాధకబలాత్ప్రజ్ఞాశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్యాగేఽపీహతత్త్యాగకారణాభావాత్. జడరూపస్యవాగాదేః ప్రజ్ఞాశబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవాత్. యథాస్మిన్ప్రకరణే యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణోవసతి తావదాయుః అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ఇతి త్రిష్వపి వాక్యేషు ముఖ్యప్రాణపరమాత్మజీవపరత్వేనభిన్నార్థకత్వమ్. ఏవం యథా ప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాని, నహి ప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామ కించిత్ప్రజ్ఞాపయేత్, దశైవభూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞమితి వాక్యేషు జీవమనూద్యాహ్యేన్ద్రియమాపార్థత్రయవిషయే దృష్ట

త్వం హి అస్మిన్ ప్రకరణే విద్యతే. తథా హి- ప్రథమం త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణ మోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా- ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ పరమాత్మధర్మః. తథా, తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా, స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దో జరోఽమృత ఇత్యేతేఽపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః- ఏష లోకాధిపతి రేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి- తదేవమధ్యాత్మ సమ్బన్ధభూమ్నో ఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః-

---

దర్శయతి॥ తథా హీతి॥ ఉపక్రమాపేక్షయా దౌర్బల్య మవయవ భూతోపసంహారస్య, న త్వవయవి స్వారస్యస్య, తత్తు ప్రబలమిత్యర్థః-

---

ప్రయోగస్య ప్రజ్ఞాశబ్దస్యార్థాన్తర్యానుసారేణ వాక్యార్థస్య వర్ణనీయత్వాత్- న చైకవచనాన్త ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య బహువచనాన్త ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన పరామర్శో న యుక్త ఇతి వాచ్యమ్- సద్విద్యాయాం స్వమపీతో భవతీత్యేకవచనాన్తశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య సతి సంపద్య న విదురితి బహువచనాన్తశబ్దేన నిర్దేశవదుపపత్తేః- ఏతత్సర్వం శ్రుతప్రకాశికాయామిన్ద్రప్రాణాధికరణే స్పష్టమ్॥

35 — స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృతః — ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః నిరుపాధికసార్వజ్ఞ్యాశ్రయః- నిరుపాధికానన్దత్వ విజరత్వవిమృత్యుత్వాశ్రయః॥

36 — న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ — పుణ్యాపకృతోత్కర్షాపకర్షశూన్య ఇత్యర్థః॥

37 — ఏష హ్యేవైనం సాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి — యం పురుషం ఏభ్యః అండాన్తర్గతేభ్యః లోకేభ్యః ఊర్ధ్వం భగవల్లోకం నేతుమిచ్ఛతి, తం పురుషం భగవల్లోకప్రాప్తయే సాధుకర్మ కారయతి- కర్మణాం భగవల్లోకప్రాప్త్యుపయోగిత్వం చ తద్ధేతుభూత విద్యావిరో

ఇన్ద్రప్రాణాధికరణమ్.

౧ కథం తర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య సర్వాత్మన ఉపాస్య
త్వోపదేశస్సఙ్గచ్ఛతే. తత్రాహ-

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥౩౧॥

ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వ
త్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయం న ప్రమాణాన్తర
ప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః. అపి తు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః.
ఏతదుక్తం భవతి- అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర

---

౧ ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ॥ కథం తర్హీతి॥ త్వాష్ట్రవధాదిశ్రవణా
దవయవశక్త్యా నిర్వాహో న ఘటత ఇతి భావః.
శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ — న హి మానవిశేషేణ స్వయ
మన్యద్భవతి. కింతు చాక్షుషమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ జీవస్యానుప్రవేశ

ధిపాపనిరసనద్వారా॥

౩౮— ఏష ఉ ఏవైనమసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి, యమే
భ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే — ఇతి పాఠద్వయమ్. యం పురుషమేభ్యో లోకేభ్యోఽ
ధః పాతయితుమిచ్ఛతి తమసాధుకర్మ కారయతి. యథా సాధుకర్మణాం బ్ర
హ్మోపాసననిష్పాదనద్వారా ఉన్నయనహేతుత్వమ్, ఏవమసాధుకర్మణామప్యు
పాసనప్రతిబంధద్వారా అధోనయనహేతుత్వమ్. ఉక్తం చ భగవతా భాష్యకృ
తా. పాపస్య జ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్, ఏష హ్యేవాసాధుకర్మ కారయతి తం య
మధో నినీషతీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యత ఇతి. వివృతం చ వ్యాసార్యైః కర్మణామున్న
యనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి, తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్ర
తిబంధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యత ఇతి॥

౩౯— ఏష లోకపాల ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశః — లోకపాలో లోక
రక్షకః. అత్ర వ్యాసార్యాః. లోకాధిపతిః లోకస్వామీ సర్వేశస్సర్వనియన్తా.
నను పా రక్షణ ఇతి ధాతోః పతిశబ్దః తత్కథమత్ర శేషితావాచిత్వమ్. ఉచ్యతే.
న హి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ నియామికేత్యస్తి నియమః. అన్యథా గమేర్డో ఇ
తి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య జంగమవాచిత్వప్రసంగాత్. స్థితాయాం గౌరవాచక
త్వప్రసంగాచ్చ. అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. అన్యథా వృద్ధౌ చ మాతాపిత
రౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి
న్యాయేన పతుస్సంరక్షకే పుత్రే పతిశబ్దవ్యవహారప్రసంగాదిత్యూచుః॥

౪౦— స మ ఆత్మేతి విద్యాత్ — పూర్వోక్తవిశిష్టస్స్వాన్తర్యామీతి ప్ర
తిపత్తవ్యః. యద్వా అస్మిన్నేవ వాక్యే పూర్వోక్తత్వాష్ట్రహననాదికృతలేపశూ

వాణి, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్, అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం స
ర్వాత్మా, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యా
త్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా
అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ
జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య, జీవాత్మవాచినామహంత్వ
మాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా, మామే
వ విజానీహి మాముపాస్స్వ ఇతి స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవో
పాస్యత్వేనోపదిదేశేతి-

౨ వామదేవవత్- యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వా
న్తరాత్మత్వం, సర్వస్య చ తచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాం చ శబ్దానాం
శరీరిణి పర్యవసానం, పశ్యన్నహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ
నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి, తద్ధై
తత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్య
శ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాదినా. యథా చ ప్రహ్లాదః, సర్వ
గత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మ
యి సర్వం సనాతనే ఇత్యాదివదతి.

౧ అస్మిన్ ప్రకరణే జీవవాదిభిశ్శబ్దైరుదిష్టే శేషాభిధాయిభి
శ్చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽభిధానే కారణం చోద్య పూర్వ

స్యస్యాపేక్షాయామాహ॥ య ఆత్మనీతి॥

౨ సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ యథేతి॥ పశ్యన్నిత్యస్మైన తద్ధైతత్పశ్య
న్నిత్యేతద్వ్యాఖ్యాతమ్- ఉక్తం విశదయతి॥ యథా చేతి॥

౧ అనన్తరసూత్రమవతారయతి॥ అస్మిన్నితి॥ తాత్పర్యవధాద్యుక్తేశ్చ కా
రణమిత్యభిప్రేతమ్- ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యాత్ ప్రయోజనతయా కారణం వి

న్యత్వవక్తృత్వప్రాణత్వాదిగుణకజీవవిశిష్టతయా- ఆయుష్ట్వం ప్రియనిశ్రేయ
సహేతుత్వశరీరోత్థాపకత్వాదిగుణవిశిష్టప్రాణవిశిష్టతయా ఆనందత్వామృత
త్వాది స్వరూపేణ చ విశిష్టస్య స్వాత్మత్వేనోపాసనం విధీయతే- ఏవం సత్యనే
కోపాసనావిధానకృతవాక్యభేదశఙ్కాయా నావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్- ఇతి ప్రథ
మాధ్యాయే ప్రథమః పాదః॥

కమాహ.

సూ॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసా
త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ ॥౩౧॥

న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్ త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యాది జీవలిఙ్గాత్, యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః అథ ఖలు ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమేతి చేన్న- ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుం తత్తచ్ఛబ్దేనాభిధానం నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః-

౧ తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితమ్ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానమ్· తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్ । తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవత్ । నిరుక్తం చానిరుక్తం చ। నిలయనం చానిలయనం చ। విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ। సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానమ్- ఇహాపి ప్రకరణే త్రివిధమనుసన్ధానం యుజ్యత ఏవేత్యర్థః.

వక్షితమ్· ఉపదేష్టుమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ చోద్యపూర్వకమితి॥ నతూక్తప్రతిక్షేపార్థం చోద్యం, కింతు ప్రయోజన ప్రశ్నశ్చోద్యముఖేన కృత ఇత్యర్థః-

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసా త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వా దిహ తద్యోగాత్ — ॥నవాచమితి॥ నపరం ముఖ్యార్థం, మాంచ విజానీహీత్యర్థః- ముఖ్యశబ్దాదిన్ద్రియవ్యావర్తకః- త్రైవిధ్యం విశదయతి॥ నిఖిలేతి॥ స్వరూపేతి॥ అప్రాకృతగుణవిశిష్టానుసన్ధానమిత్యర్థః-

౧ త్రైవిధ్యమానసిద్ధ్యసతి ప్యాయం నిర్వాహ ఇతి శఙ్కాయామాశ్రితత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే॥ తదిదమితి॥ బ్రహ్మవిదితి ప్రక్రమాత్ త్రైవిధ్యోక్తిర్వ్యక్తేతి భావః- ఇహేత్యాదికం వ్యాచష్టే॥ ఇహేతి॥ ఆనన్దోఽజరః, మాముపాస్స్వ, ప్రాణోస్మీత్యుక్తమ్యుపపద్యత ఇత్యర్థః-

౩ ఏతదుక్తం భవతి- యత్రహిరణ్యగర్భాదిజీవ విశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతన విశేషాణాంచపరమాత్మ సాధారణధర్మయోగః, తదభిధాయినాంశబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యంవా, దృశ్యతే, తత్రపరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతోఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతిసిద్ధమ్-

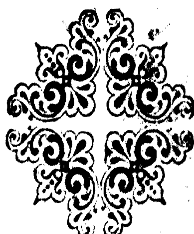
సమాప్త మిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్-

ఇతిశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః-

---

౩ సామాన్యేనచిదచిద్విశిష్టధీర్హ్యన్యత్ర శ్రుతా, నతు తద్విశేషవిశిష్ట విషయేత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ యత్రేతి॥ నాయంనయః కేవలం ప్రతర్దనవిద్యామాత్రఇతిభావః- విశిష్టధీవివక్షాజ్ఞాపకద్వయమాహ॥ పరమాత్మసాధారణేతి॥ మానసిద్ధత్వావిశేషాచ్చిదచిద్విశిష్టవిషయధీః శాస్త్రీయేత్యర్థః- అధికరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

ఇతిహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరంగరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శన సూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రదీపికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః॥

శ్రీభాష్యే.

ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.

౧ ప్రథమేపాదే౽ధీతవేదః పురుషః కర్మమీమాంసాశ్రవణాధ

శ్రుతప్రదీపికా.

౧ ప్రత్యధికరణమనుగతస్య ప్రథమపాదార్థస్య త్రిపాదీసంగత్యర్థంబు
ద్ధిస్థత్వాయ త్రిపాదీసూత్రవిషయభూతవాక్యానాం ప్రాగుక్తన్యాయానావిషయ
తయా తస్యా ఆరమ్భణీయత్వసిద్ధయే చ ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమః.
శాస్త్రారమ్భనిర్ధ్యర్థాయాశ్చతుస్సూత్ర్యా అర్థాత్ప్రథమపాదే సంగతిః-జ
న్మాదీతి త్రిసూత్ర్యాః ప్రథమాధీనారమ్భత్వాత్ ప్రాథమికార్థానుక్రమశా
స్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తమ్. జన్మాదీతి త్రిసూత్ర్యాః ప్రథమపాదే విశేషసంగ
తిశ్చోక్తా- చిదచిద్విలక్షణవస్తులక్షణజన్మాదిపరత్వాత్. చిదచిద్విలక్షణవస్తు స
ద్భావో హి ప్రథమపాదార్థః. శాస్త్రారమ్భేతి పదముత్తరత్రానుషఙ్గేణ చ
తుస్సూత్ర్యర్థం తా. ప్రథమాధికరణార్థమాహ॥ అధీతేతి॥ జన్మాద్యధికరణార్థ

విషయవాక్యదీపికా.

౧ శాణ్డిల్యవిద్యా ప్రస్తూయతే — సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి
శాన్త ఉపాసీత — జాయత ఇతి జన్. లీయత ఇతి లమ్. జలశబ్దాద ప్రత్యయాం
తా. అనితీత్యన్. అనితి జీవతీత్యర్థః. క్విబన్తో విశంతో వాయంశబ్దః. తస్య
జలాన్, తజ్జలాన్. ఇతి హేతుత్వార్థః. సర్వశబ్దస్సర్వశరీరకపరః. ఇదమి
త్యేతద్బ్రహ్మణస్సర్వస్య వా విశేషణమ్. అతశ్చ తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదన్త్వా
త్సర్వాత్మకం బ్రహ్మేతి శాంతస్సన్నుపాసీతేత్యర్థః. అత్ర తజ్జత్వతల్లత్వే సూక్ష్మ
లచిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మగతే. ఉపాదానోపాదేయభావస్యాభిన్ననిష్ఠత్వాత్. త
దన్త్వరూపం తన్నియామ్యత్వం తు న బ్రహ్మగతమ్. బ్రహ్మణస్తదసంభవాత్.
అపి తు చిదచిన్మాత్రగతమితి ద్రష్టవ్యమ్. భగవతా భాష్యకృతా సర్వం ఖల్వి
దం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతేతి సర్వోత్పత్తిస్థితిప్రళయకారణత్వేన
సర్వస్యాత్మతయా అనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేన చ సర్వాత్మకం బ్ర
హ్మోపాసీతేత్యుపాసనం విధాయేతి భాషితమ్. వ్యాసార్యైశ్చ బ్రహ్మాత్మక
త్వం సర్వస్య శాస్త్రాదవగమ్య, సర్వభూతాత్మకే తాత జగన్నాథే జగన్మ
యే। పరమాత్మని గోవిందే మిత్రామిత్రకథా కుత ఇత్యుక్తరీత్యా రాగద్వేషాదిర
హితస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థ ఇత్యుక్తమ్. వక్ష్యమాణ
గుణకం బ్రహ్మేతి వదతాం వ్యాసార్యాణామయమాశయః సర్వం ఖల్వితి వా
క్యోక్తసార్వాత్మ్యం తు నోపాస్యగుణతయా విహితమ్. ఉత్పత్తిశిష్టసార్వాత్మ్య

గతకర్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానః కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమవ
గమ్య, వేదాన్తవాక్యేషు చాపాతప్రతీతానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మస్వరూపః
తదుపాసనసముపజాత పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షాపేక్షో, ప
ధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధనశబ్దశక్తిర్వేదాన్తవాక్యానాం పరస్మిన్
బ్రహ్మణి నిశ్చితప్రమాణభావస్తదితి కర్తవ్యతారూప శారీరక మీ
మాంసాశ్రవణమారభేతేత్యుక్తం శాస్త్రారమ్భసిద్ధయే. అనన్తవిచి
త్రస్థిరత్రసరూపభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థాన లక్షణనిఖిల
జగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణం పరంబ్రహ్మ యతో వాఇ

మా॥ అనన్తేతి॥ మహానన్దైకకారణమితి తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి ఫలితార్థః

గుణావరుద్ధ మనోమయత్వాదివక్ష్యమాణగుణవిధానానుపపత్తి ప్రసంగాత్-
న చోపాసనోత్పత్తివాక్యశ్రుతస్య సార్వాత్మ్యస్యావివక్షా కథమభ్యుపగన్తవ్య
ఇతి వాచ్యమ్. సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి అస్య వాక్యస్య ఖలుశబ్దకృతేన
ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన శాన్త ఉపాసీతేత్యస్యైకవాక్యత్వస్య నివారితత్వాత్-
న హ్యుపాసీత ఖల్వితి వచనవ్యక్తిర్ఘటతే. అతస్సార్వాత్మ్యస్యోపాసనోత్ప
త్తివాక్యశ్రుతత్వాభావాచ్ఛాన్త ఉపాసీతేతి వాక్యే ఉపాస్యాకాంక్షాయాం పూ
ర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య బ్రహ్మరూపధర్మిమాత్రస్యైవోపాస్యతయాఽన్వయః.
న తు సార్వాత్మ్యవిశిష్టస్య. తతశ్చోత్పత్తిశిష్టసార్వాత్మ్యానవరోధాన్నవక్ష్య
మాణ మనోమయత్వాద్యనన్వయశంకా. సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేతి త
దర్థనిర్దేశకభాష్యేఽపి సర్వాత్మకత్వం నోపాస్యగుణతయా నిర్దిష్టమ్. అపి
తూపాస్యబ్రహ్మణః స్వరూపకథనమాత్రపరమితి. ఏతచ్చసర్వం శ్రైకంఠ
త ఏవ వర్ణితమ్. నను బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్య శాస్త్రాదేవావగమ్య రాగద్వే
షాదిరహితస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థ ఇతి వ్యాసార్యైర
వోక్తత్వాత్తదేకవాక్యత్వంభవతి తజ్జలానిత్యంశస్య పృథగ్వాక్యత్వకల్పనా
యోగాత్సార్వాత్మ్యస్యోత్పత్తివాక్యవిహితత్వేన మనోమయత్వాదీనాముత్పత్తి
శిష్టగుణావిరోధినామన్వయో దోషాభావాచ్చ వాక్యభేదకల్పనం వా శాండిల్యవి
ద్యాయాం సార్వాత్మ్యస్యానుపాస్యత్వకల్పనం వావ్యర్థమితి చేన్న. ఉపాసీ
తేత్యనేన వాక్యైకవాక్యత్వాభ్యుపగమేఽపి పదైకవాక్యత్వనిరాకరణదోషాభావా
చ్ఛాన్తిహేతుతయాన్వితస్య సార్వాత్మ్యస్యోపాస్యగుణత్వే ప్రమాణాభావాదితి
వ్యాసార్యాభిప్రాయాత్. నను బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వాద్యత్రక్వచిత్ప్రయమా

మానీభూతానీత్యాది వాక్యం బోధయతీతి చ ప్రత్యపాది. జగదేకకా
రణం పరం బ్రహ్మ సకలేతరప్రమాణావిషయతయా శాస్త్రైకప్రమా
ణకమిత్యభ్యధామ. శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తిని
వృత్త్యన్వయవిరహేఽపి స్వరూపేణైవ పరమపురుషార్థభూతే పరస్మిన్
బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం సమన్వయాన్నిరవ్యాహతమిత్యబ్రూ
మ. నిఖిలజగదేకకారణతయా వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ చేక్షణాద్యన్వ
యాదానుమానికప్రధానాదర్థాన్తరభూతశ్చేతనవిశేష ఏవేత్యుపా
పీపదామ. స చ స్వాభావికానవధికాతిశయానన్దవిపశ్చిత్త్వనిఖిలచే
తనభయాభయహేతుత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసమస్తచేతనాచేతనాన్త
రాత్మత్వాదిభిర్బద్ధముక్తోభయావస్థాజ్జీవశబ్దాభిలపనీయాచ్చా
ర్థాన్తరభూత ఇతి చ సమర్థయామహి. స చాప్రాకృతాకర్మని
మిత్తస్వాసాధారణదివ్యరూప ఇత్యుదైరిరామ. ఆకాశప్రాణాద్యచేత
నవిశేషాభిధాయిభిర్జగత్కారణతయా ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానస్స
కలేతరచేతనాచేతనవిలక్షణస్స ఏవేతి సమగరిష్మహి. పరతత్త్వా
సాధారణనిరతిశయదీప్తియుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయో ద్యుసమ్బన్ధిత
యా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవేత్యాతిష్ఠామహి. పరమకారణాసాధార
ణామృతత్వప్రాప్తిహేతుభూతః పరమపురుష ఏవ శాస్త్రదృష్ట్యే
న్ద్రాదిశబ్దైరభిధీయత ఇత్యబ్రూమహి.

సూ. అత్రానుసన్ధేయం తత్ స్ఫుటార్థం తత్తత్పదానాం ప్రయోజనవత్త్వమ్.

ణస్యాపి ద్వేషాదరాత్మత్వేన పర్యవసన్నత్వేనాయుక్తత్వాత్ శాన్తస్సన్ను
పాసీతేత్యుక్తే బ్రహ్మోపాసితేతి కథమవగమ్యతే, సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్య
స్యైకమవిధ్యర్థవాదభూతస్యోపాస్యసమర్పకత్వాభావాదితి చేత్, తత్రోచ్యతే. శమవి
ధ్యర్థతయా నిర్దిష్టస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాస్యాకాఙ్క్షాపూరకత్వస్యాపి సమ్భ
వాత్. అన్యార్థతయాపి స్వవాక్యనిర్దిష్టం బ్రహ్మ విహాయోపాస్యాన్తరకల్పన
స్యానుచితత్వాత్. మూలతశ్శాఖాం పరివాస్యోపవేషం కరోతీత్యత్ర మూలత ఇ
త్యస్య శాఖాపరివాసనే అపాదానతయాన్వితస్యాప్యాకాఙ్క్షావశేనోపవేషం
కరోతీత్యనేనాప్యన్వయోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్.

౧ తదేవమతిపతితసకలేతర ప్రమాణ సమ్భావనాభూమిస్సా

---

౧ పూర్వాపరవిరోధేనానుసంధేయం పాదార్థమాహ॥ తదేవమితి॥ అతిపతి

---

౨ విహితముపాసనం శ్రుతి — అథఖలు క్రతుమయః పురుషః, యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి — తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీతి శ్రుత్యన్తరాత్ ఇహలోకే పురుషో యథా క్రతుర్యథోపాసనః తథైవేతః ప్రేత్యాముష్మిన్ లోకే భవతి. తతో హేతోః పురుషః క్రతుమయః క్రతుప్రధానః. ఉపాసనాప్రధాన ఇత్యర్థః. తతశ్చోపాసనస్యైవ హితతమత్వాత్ తత్సర్వథాఽనుష్ఠేయమిత్యర్థః.

౩ ఏవం విహితం బ్రహ్మోపాసనం మనోమయత్వాదిగుణాన్తరవిధానాయానువదతి — స క్రతుం కుర్వీత — స పురుషః క్రతుం బ్రహ్మోపాసనం కుర్వీతేత్యర్థః.

౪— మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః — మనోమయః పరిశుద్ధమనోమాత్రగ్రాహ్యః. వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసన నిర్మలీకృత మనోమాత్రగ్రాహ్య ఇత్యర్థః. ప్రాణశరీరః జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః. ప్రాణా యస్య శరీరం ఆధేయం విధేయం శేషభూతశ్చ స ప్రాణశరీరః. ఆధేయత్వవిధేయత్వ శేషత్వానామేవ శరీరశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్. భారూపః. భాస్వరరూపః. ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్, పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాదివాక్యప్రతిపన్నాప్రాకృత స్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణగుణగణ నిరతిశయదీప్తియుక్త విగ్రహశాలీత్యర్థః. సత్యసఙ్కల్పః. అప్రతిహతసఙ్కల్పః. ఆకాశాత్మా ఆకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః. సకలేతరకారణభూతస్యావ్యాకృతాకాశస్యాత్మభూత ఇతి వా ఆకాశాత్మా. స్వయంచ ప్రకాశతే అన్యాంశ్చ ప్రకాశయతీతి ఆకాశాత్మా. సర్వకర్మా. క్రియత ఇతి కర్మ. సర్వం జగద్యస్య కర్మ స సర్వకర్మా. సర్వా వా క్రియా యస్య స సర్వకర్మా. సర్వకామః. కామ్యన్త ఇతి కామాః. భోగ్యభోగోపకరణాదయః. తే పరిశుద్ధాస్సన్తి యస్యేత్యర్థః. సర్వగన్ధస్సర్వరసః. అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినా ప్రాకృతగన్ధ రసాదినిషేధాదప్రాకృతాస్స్వాసాధారణా నిరవద్యా నిరతిశయాః కల్యాణాస్సర్వభోగ్యభూతాస్సర్వవిధా గన్ధరసాస్సన్తి యస్యేత్యర్థః. సర్వమిదమభ్యాత్తః. ఉక్తం సర్వమిదం గుణజాతం అభ్యాత్తః స్వీకృతవాన్. భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతి వత్ కర్తరి క్త ప్రత్యయః. అవాక్ అవచనో వా. అవాకీ. వాక ఉక్తిః. సాస్య నాస్తీత్యవాకీ. కుత ఇత్య

ర్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరతయా స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ వేదాన్తవేద్య ఇత్యుక్తమ్. అతః పరం ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థేషు పాదేషు యద్యపి వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మైవ, తథాపి కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాన్యతమవస్తు విశేషస్వరూపప్రతిపాదనపరాణ్యేవేత్యాశఙ్క్య తన్నిరసనముఖేన తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే॥

౩ తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే పాదే విచార్యన్తే. స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే. తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థే.

సూ. సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥ ౧ ॥

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే. అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప ఇత్యాది. అత్ర స క్రతుం కుర్వీతేతి ప్రతిపాదితస్యోపాసనస్యోపాస్యః మనోమయః ప్రాణశ

తేతి కుతర్కాణాం ధిక్కారగ్రాహకబాధోక్తిః. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వం పాదానుగతార్థ ఉక్తః॥ అతః పరమితి॥ ఉక్తస్య బ్రహ్మకారణత్వస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియత ఇత్యర్థః॥

౩ ॥జీవాదీతి॥ అస్పష్టత్వాదికం న బ్రహ్మలిఙ్గగతమితి భావః. తత్ప్రతీతి తచ్ఛబ్దో లిఙ్గపరః. స్పష్టతరపూర్వపక్షబీజానీత్యర్థః. ద్వితీయాద్యే జీవలిఙ్గావగమాజ్జీవాదీత్యుక్తిః. అవయవస్వారస్యం జీవపరతయేతి శఙ్కయానన్తరసఙ్గతిః. సర్వగతాదాత్మ్యమనః ప్రాణసంబన్ధార్థకౌశిక్యాద్యుక్త్యాదీని జీవలిఙ్గాని ద్రష్టవ్యాని.

౧ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్.— విషయమాహ॥ ఇదమితి॥ ప్రథమయోజనాపేక్షితమాత్రముపాత్తమథఖల్విత్యాదికం, నతు సర్వమిత్యాది. భారూప ఇ

త్యాహ. అనాదరః. అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదరవ్యాపారాదరరహితః. భగవతః. పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాద్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం నిఖిలం జగత్తృణీకృత్యౌదాసీన ఇత్యర్థః.

శిరఇతినిర్దిశ్యతఇతిప్రతీయతే.

అ తత్రసంశయః-కిం మనోమయత్వాదిగుణకః క్షేత్రజ్ఞః, ఉత పరమాత్మేతి.

౩ కింయుక్తమ్. క్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాత్, పరమాత్మనస్తు అప్రాణోహ్యమనా ఇతి తత్ప్రతిషేధాచ్చ. నచ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పూర్వనిర్దిష్టం బ్రహ్మ క్రతోరుపాస్యతయా సమ్బన్ధుం శక్యతే. శాన్త ఉపాసీతేత్యుపాసనోపకరణశాన్తినిర్వృత్త్యుపాయభూతబ్రహ్మత్వప్రకారోపదేశాయోపాత్త

త్వాదద్వితీయ సూత్రవిషయత్వాత్ ధామాప ఇత్యన్తముపాత్తమ్. భాష్యేన్త రానురాధన ప్రథమయోజనా-సర్వం ఖల్విత్యాదేః పరవిషయత్వం స్పష్టమితి అథ ఖల్విత్యాది విషయమిదం సూత్రమత్ర వ్యాఖ్యాతమ్. పూర్వవాక్యస్య పర విషయత్వాదుత్తరవాక్యస్య ప్రతీతిః జీవపరత్వశంకేత్యత్రాధికరణమనా రచ్ఛణీయమిత్యత్రాహ॥ అత్రేతి॥ విధ్యన్తరోపాస్య పరతయా న పూర్వప్రక విషయతేతి జీవపరత్వశఙ్కేత్యర్థః॥ ప్రతిపాదితస్యోపాసనస్యేతి॥ క్రతు శబ్ద ఉపాసనపరః, నతు ప్రాగ్విహితబ్రహ్మోపాసనాంగభూతకర్మపరః, య థాక్రతురిత్యనేన ఫలసంబన్ధదర్శనాత్, తత్ర చ క్రతురుపాస్తిః, తం యథాయథో పాసత ఇత్యేతద్వ్యాఖ్యానాత్, ప్రాగ్విహితబ్రహ్మోపాసనైవేహోక్తేః అతఏవాత్ర క్రతు ప్రచురత్వాదుపాస్త్యన్తరవిధిర్నోపపన్న ఇతి భావః.

అ తత్రేత్యాదిస్ఫుటమ్. ఉపకరణోపకరణిత్వ లక్షణసంబంధ విశేషస్యాస్ఫుటత్వాదస్పష్టలింగతా

౩ ప్రాక్ ప్రకృతం బ్రహ్మైవ క్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా సంబంధస్య మనోమయత్వాది విశేష్యం స్యాదితి శఙ్కాయాం, కిం బ్రహ్మపదస్య విధిపదాకాఙ్క్షయా ఉత క్రతుం కుర్వీతేత్యస్యోపాస్యాకాఙ్క్షయా వా బ్రహ్మశబ్దస్యేతరత్రాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరః ప్రతివక్తి॥ నచ సర్వమితి॥ అ

౧— ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వా — మదీయహృదయమధ్యే వ్రీహ్యాద్యపేక్షయాణుత్వేనాత్మత్వేన పరమాత్మా ఉపాసనార్థముపస్థిత ఇత్యర్థః. తథా నుసన్ధానం కర్తవ్యమితి భావః.

ప్రత్. నచ సక్రతుం కుర్వీతేత్యుపాసనస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వా ద్వాక్యాన్తరస్థమపి బ్రహ్మోపసమ్బధ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుమ్. స్వవాక్యో క్తేన మనోమయత్వాదిగుణకేన నిరాకాఙ్క్షత్వాత్. మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యనన్యార్థతయా నిర్దిష్టస్య విభక్తి విపరిణామమాత్రే ణాపేక్షయా కాఙ్క్షానివృత్తిసిద్ధేః. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఏతద్బ్రహ్మో పసంహారస్థం బ్రహ్మపదమపి జీవపరపూజార్థం ప్రయుక్తమిత్య ధ్యవసీయత ఇతి.

౪ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః. సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్. మనోమ యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. కుతః. సర్వత్ర వేదాన్తేషు పరస్మిన్బ్ర హ్మణి ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేరుపదేశాత్. ప్రసిద్ధం హి మనో మయత్వాది బ్రహ్మణః. యథా మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా, స ఏషో న్తర్హృదయ ఆకాశః। తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః। అమృతో హిర ణ్మయః, హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి, న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా, మనసా తు విశుద్ధేన. తథా,

---

...న్యార్థతయా నిరాకాఙ్క్షత్వాదిత్యర్థః. ద్వితీయం ప్రతిపత్తి॥ నచ సక్రతుమి॥ అనన్యార్థేన స్వవాక్యస్థేన నిరాకాఙ్క్షత్వాదిత్యర్థః॥ విభక్తీతి॥ ప్రథమా న్తస్యైవ ద్వితీయాన్తస్యాప్యనన్వయః, అపేక్ష్యమాణత్వావిశేషాత్, విపరిణా మస్తు సన్నిహితానన్యార్థపదస్యైవోచిత ఇత్యర్థః. ఉభయాకాఙ్క్షా. విధిపద మనోమయాదిపదాకాఙ్క్షా.

౪. రాద్ధాన్తమాహ॥ ఏవమితి॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్. సర్వత్ర సామాన్యవిశేషశబ్దవత్త్వే ఇతి భావః. మనోమాత్రేణ సంబన్ధమాత్రం దర్శితం మనోమయ ఇతి వాక్యే. హృదేత్యత్ర సంబన్ధవిశేషః. న చక్షుషేత్యత్ర మనోవి శేషేణ సంబన్ధవిశేషః. ప్రాణశరీరత్వం దర్శయతి। తథేతి॥ ప్రాణః ధార

---

౬ అన్తర్హృదయ ఇత్యుపక్రాన్తస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారమనుసన్ధా నం నిర్దిశతి — ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయాన న్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః సర్వకర్మా సర్వకామః స ర్వగన్ధః సర్వరసః సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః — ఇత్యర్థః.

ప్రాణస్య ప్రాణః, అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యో త్థాపయతి, సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభి సంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇత్యాదిషు. మనోమయత్వమ్ విశుద్ధ మనసా గ్రాహ్యత్వమ్. ప్రాణశరీరత్వం ప్రాణస్యాప్యాధారత్వం ని యన్తృత్వం చ. ఏవం చ సతి, ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోఽపి ముఖ్య ఏవ భవతి. అప్రాణో హ్యమనా ఇతి మన ఆయ త్తజ్ఞానం, ప్రాణాయత్తస్థితించ, బ్రహ్మణో నిషేధతి.

* అథవా, సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీ తేత్యత్రోపాసనం విధీయతే. సర్వాత్మకం బ్రహ్మ శాన్తస్సన్ను పాసీతేతి. స క్రతుం కుర్వీతేతి తస్యైవ గుణోపాదానార్థోఽనువా దః. ఉపాదేయాశ్చ గుణా మనోమయత్వాదయః. అతస్సర్వాత్మకం బ్ర హ్మ మనోమయత్వాదిగుణకముపాసీతేతి వాక్యార్థః. తత్ర సన్దేహః-కిమి హ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మా నిర్దిశ్యతే, ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. తస్యైవ సర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశోపప త్తేః. సర్వశబ్దనిర్దిష్టం హి బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నం జగత్-బ్ర

కః- ధారకో హి శరీరీ. ఉపసంహారవిరోధమాహ॥ ఏవమితి॥ నిషేధావిరోధ మాహ॥ అప్రాణ ఇతి॥

* స్వాభిమతయోజనామాహ॥ అథవేతి॥ అధ్యాహార్యప్రతిజ్ఞాత్వాదాద్యన్త గతబ్రహ్మశబ్దద్వయవిషయైక్యస్వారస్యవిరోధాత్ ఏవం విచ్ఛిన్న ఇతి శాన్తేః శ్రవణమననిష్పాద్యస్య దర్శనాదుపాయోపాస్యస్యాన్తరాదర్శనాదాత్మసాక్షాత్కారస్య శాన్తశబ్దస్వారస్యాదౌపాధికత్వానురోధాచ్చ ప్రాగుక్తయోజనా న వరమితి భావః॥ అత్రేతి॥ నతు శాన్త్యుపాయముక్త్యుపాయరుచేరస్తీత్యర్థః॥ శాన్తశబ్దస్వారస్యం దర్శయన్ వాక్యార్థమాహ॥ సర్వాత్మకమితి॥ ఉపాదానం విధానమ్- అనువా దః, తథా హి॥ ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ ఏవముక్తవిష యత్వమజ్ఞాత్వా సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ అవిద్యాకర్మణాం కారణాదిత్వం జీవస్య

---

౭ ఏవంభూతం పరం బ్రహ్మ పరమకారుణ్యేనాస్మదుజ్జీవయిషయా హృదయే సన్నిహితమిత్యనుసన్ధాతవ్యమిత్యాహ — ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే, ఏ తద్బ్రహ్మ—

ప్యోదిభావస్య ప్రత్యగాత్మనో ఽనాద్యవిద్యామూలకర్మవిశేషోపాధికో విద్యత ఏవ. పరస్య తు బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరపహతపాప్మనో నిరస్త...స్యాఽశ్రుత్యాదికో ఽప్యగన్ధస్య సమస్తహేయాకరసర్వ్యభావో ఽనుపపద్యతే. ప్రత్యగాత్మన్యపి క్వచిత్ క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. అత ఏవ పరమాత్మా పరం బ్రహ్మేతి పరమేశ్వరస్యైశ్వర్యవిశేషవిశేషణో నిర్దేశః. ప్రత్యగాత్మనస్స నిర్ముక్తోపాధేర్బృహత్త్వం చ విద్యతే. 'స చానన్త్యాయ కల్పత' ఇతి శ్రుతేః. అపి తు వస్త్వస్యైవ కర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం తజ్జలానితి హేతు నిర్దేశో ఽప్యుపపద్యతే. తస్మాదయమర్థః- అయం జీవాత్మా స్వతో పరిచ్ఛిన్నస్వరూపత్వేన బ్రహ్మభూతస్సన్ననాద్యవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా వర్తత ఇతి.

౨ అత్ర ప్రతివిధీయతే- సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్. సర్వత్ర- సర్వం ఖల్విదమితి నిర్దిష్టే సర్వస్మిన్ జగతి బ్రహ్మశబ్దేన తదాత్మతయా విధీయమానం పరం బ్రహ్మైవ- న ప్రత్యగాత్మా- కుతః ప్రసిద్ధోప

రసయోః- పరస్య తదనుపపత్తిమాహ॥ పరస్యేతి॥ బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ॥ ప్రత్యగితి॥ ఉపపాదయతి॥ అత ఏవేతి॥ ప్రవృత్తినిమిత్తయోః సందర్శయతి॥ ప్రత్యగితి॥ కారణత్వం నిర్వహతి॥ అపి త్వితి॥ బ్రహ్మత్వం శబ్దః- కారణత్వం బద్ధ- దశాయాం బ్రహ్మత్వస్య సర్వస్య సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ॥ తదయమితి॥

౨ రామానుజమతే॥ అత్రేతి॥ సర్వత్ర-సర్వశబ్దో న వాచకపరః, కింతు వాచ్యపర ఇతి భావః- ప్రసిద్ధస్య హి హేతుత్వమ్, హేతుతయోక్తస్య జనానాం ప్రసిద్ధ

---

౧ య ఉక్తోపాసనవిధ్యర్థం పరమాత్మా నమస్యాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయోపసంపద్యేతి ముక్తస్సంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తరీత్యా దేశవిశేషవిశిష్టం ప్రాప్స్యతీతి నిశ్చయయుక్తమనుసన్ధానం కర్తవ్యమిత్యాహ — ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి — అత్ర ఇతిశబ్దస్య ప్రక్రతుం కుర్వీతేత్యనేనాన్వయః- మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యారభ్య ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీ, త్యేతత్పర్యన్తమనుసన్ధానప్రకారః- అత్రేతిశబ్దనిర్దిష్టమనోమయత్వాదిగుణకతః క్రమవిశేష ఏక ఏవ విధీయతే- మనోమయత్వాద్యుపాస్యగుణానాం తు అ

దేశాత్. తజ్జలానితి హేతుతస్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్. బ్రహ్మణో జాతత్వాద్బ్రహ్మణి లీనత్వాద్బ్రహ్మాధీనజీవనత్వాచ్చ హేతోర్బ్రహ్మాత్మకం సర్వం ఖల్విదం జగదిత్యుక్త్వా యస్మాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయా వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధాస్తదేవ బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. తచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ. తథాహి. యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదినా పూర్వానువాక ప్రతిపాదితానవధికాతిశయానన్దయోగినో విపశ్చితః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ జగదుత్పత్తిస్థితిలయా నిర్దిశ్యన్తే. తథా. స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కరణాధిపస్య జీవస్యాధిపః పరం బ్రహ్మైవ కారణం వ్యపదిశ్యతే. ఏవం సర్వత్ర పరస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వం ప్రసిద్ధమ్. అతః పరబ్రహ్మణో జాతత్వాత్తత్రైవ ప్రలీనత్వాత్తత్ప్రాణనాత్తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యముపపన్నమ్. అతస్సర్వాత్మకం

తయోపదేశః, ఏలునా తాదాత్మ్యస్య ప్రసిద్ధత్వోక్తిరిత్యర్థః. ఉక్తం స్పష్టయతి॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ ప్రసిద్ధిం దర్శయతి॥ తథా హీతి॥ యతో వా ఇత్యాదేర్జీవపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ ఆనన్ద ఇతి॥ ఆనన్దశబ్దస్యానన్దమయపరత్వం స్పష్టయతి॥ పూర్వానువాకేతి॥ వాక్యాన్తరమాహ॥ స కారణమితి॥ కారణత్వశ్రుతతాదాత్మ్యముపపత్తిసిద్ధమిత్యభిప్రేత్యాహ॥ అత ఇతి॥ శ్రుత్యన్తరేషు కారణతయా తాదాత్మ్యవ్యపదేశాదిత్యుక్తం తాదాత్మ్యముపపన్నమిత్యర్థః. చిదచిద్విలక్షణస్య కథం తాదాత్మ్యమిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ శ్రుతికర. తదన్తర్యా

షేపతోపి సాధనం సృష్ట్యర్థసన్నిధానాదివశప్రాప్తానామ్. తతశ్చ ప్రాప్తానువాదనమసామర్థ్యాద్యనేకగుణవిధానవాక్యభేదప్రసక్త్యా యద్వా. విశేషణానాం బహుత్వేపి క్రమరూపవిశేష్యతావచ్ఛేదకైక్యేన వాక్యభేదః. యద్యప్యేవం ప్రజాపతయే చేతి వాక్యేవ తాదృశానాం ఏకార్థతయావచ్ఛేదకైక్యేన వాక్యభేదస్య తాంత్రికైః పరిహృతత్వాత్. తథాపి ప్రాప్తాప్రాప్తవానువాదేన అభ్యుదయేష్టి వాక్యవత్ప్రయోగవిధిత్వే నత్వభావాన్న వాక్యభేద ఇతి భావః.

సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ శాన్తో భూత్వోపాసీతేతి శ్రుతిరేవ పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వ ముపపాద్య తస్యోపాసన ముపదిశతి. పరం బ్రహ్మ హి కారణావస్థం కార్యావస్థం సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తు శరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతమ్. ఏవమ్భూత తాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్య బ్రహ్మణస్సకలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరత్వం న విరుధ్యతే. ప్రకారభూతశరీరగతానాం దోషాణాం ప్రకారిణ్యాత్మన్యప్రసఙ్గాత్. ప్రత్యుత నిరతిశయైశ్వర్యాపాదనేన గుణాయైవ భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్.

౨ యదుక్తం జీవస్య సర్వతాదాత్మ్యముపపద్యత ఇతి. తదసత్. జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నానామన్యోన్యస్య తాదాత్మ్యాసమ్భవాత్. ముక్తస్యాప్యనవచ్ఛిన్న స్వరూపస్యాపి జగత్తాదాత్మ్యం జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వ నిమిత్తం న సమ్భవతీతి జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర వక్ష్యతే. జీవకర్మనిమిత్తా హి జగజ్జన్మస్థితిలయానాం సవక కారణమిత్యపి న సాధీయః. తత్కర్మనిమిత్తత్వేఽపీశ్వరస్యైవ జగత్కారణత్వాత్.

౩ అతః పరమాత్మైవ బ్రహ్మశబ్దాభిధేయః ఇమమే

క్తా, త్మాత్మత్వేఽపి రిత్యర్థః. స్థూలే హి దేహాత్మభావః, నతు కారణదశాయాం, త దానీం సూక్ష్మోక్తిరిత్యత్రాహ॥ పరం బ్రహ్మ హీతి॥ వస్తుసామర్థ్యాత్ కర్మో ప్యవతిష్ఠతః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ ఏవమ్భూతేతి॥

౨ యదుక్తమిత్యాది స్పష్టమ్॥ జీవకర్మేతి॥ కర్మణా తత్త్వోపాదానే నతే బ్రహ్మణః, కర్తృత్వం తు ఈశస్య మాత్రమిత్యర్థః.

౩ ॥అత ఇతి॥ నిగమనమ్. పూర్వోక్తార్థస్య సాంప్రదాయికత్వమాహ॥ ఇ

---

౪ ఏవం విధప్రాప్య ప్రాప్తినిశ్చయేఽపి తస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌ సంశయో నాస్తీత్యుపసంహరతి — యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తి — అత్ర తత్ఫలాధ్యాహార్తవ్యః. అభిసమ్భవితాస్మి ఇతి తత్ఫలస్య క్రమవాచకస్యైవ కాకాక్షిన్యాయేన దాన్వయః. ఉక్త ప్రకారేణ యస్యోపాసకస్యాద్ధా నిశ్చయోఽస్తి తస్య ప్రాప్తౌ విచికిత్సా సంశయో నాస్తి.

న్మహాత్రార్థమభియుక్తా బహుమన్యతే- యథాహ వృత్తికారః- సర్వం ఖల్విదమితి సర్వాత్మా బ్రహ్మేశ ఇతి.

౨ సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥

వక్ష్యమాణాశ్చ గుణాః పరస్మిన్నేవోపపద్యన్తే మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇతి. మనోమయః- పరిశుద్ధేన మనసైకేన గ్రాహ్యః- వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృతేన హి మనసా గృహ్యతే, అనేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిలక్షణం స్వరూపమోచ్యతే: మలినమనోభిస్తు నైవ గ్రాహ్యత్వాత్. ప్రాణశరీరః జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః ప్రాణో యస్య శరీరమ్, ఆధేయం విధేయం శేషభూతం చ స ప్రాణశరీరః. ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వాని శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుపపాదయిష్యతే. భారూపః భాస్వరరూపః- అప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణదివ్యరూపత్వేన నిరతిశయదీప్తియుక్త ఇత్యర్థః. సత్యసఙ్కల్పః అప్రతిహతసఙ్కల్పః- ఆకాశాత్మా ఆకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూ

మహేవేతి॥ సర్వం ఖల్వితి వాక్యే సర్వాత్మకత్వయుక్తం బ్రహ్మ, ఈశః, పరమాత్మేత్యర్థః—

— వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ — వక్తురిచ్ఛావిషయత్వం వివక్షితత్వమ్. తదనన్తరభావి వచనవిషయత్వమితి వక్ష్యమాణా ఇత్యుక్తమ్- మనోమయత్వం సామాన్యం విశేషవాక్యోపగుణం వ్యాచష్టే॥ పరిశుద్ధేనేతి॥ ఏకేనేతి॥ అన్యవ్యావృత్త్యవధారణ ఇత్యర్థః పదిష్టేతమ్: తద్వివృణోతి॥ వివేకేతి॥ ఫలితమాహ॥ అనేనేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ మలినేతి॥ వ్యాపకాని వ్యాప్యాన్యపి వ్యాప్తిః. ఆధేయత్వాదిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ॥ ఆధేయత్వేతి॥ భాదీప్తిః. తద్గుణ రూపః తద్ధర్మకత్వం విగ్రహవ్యాప్తత్యాహ॥ భాస్వరేతి॥ ఆకాశ ఏవ తదోరం చ శ్రో

౧౨ం ఉక్తార్థస్య శ్రద్ధాయుక్తస్య విక్త్యై వక్తారాత్సందర్శయతి — ఇతిహాసాఖ్యాం శాండిల్యశాండిల్యః—

ప:- సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యాప్యాత్మభూత ఇతి వా ఆకాశాత్మా. స్వయంచ ప్రకాశతే అన్యానపి ప్రకాశయతీతి వా ఆకాశాత్మా. సర్వకర్మా- క్రియత ఇతి కర్మ. సర్వం జగద్యస్య కర్మ సోఽసౌ సర్వకర్మా. సర్వా వా క్రియా యస్యాసౌ సర్వకర్మా. సర్వకామః- కామ్యన్త ఇతి కామాః భోగ్యభోగోపకరణాదయః. తే పరిశుద్ధాః సర్వవిధా అస్య సన్తీత్యర్థః. సర్వగన్ధః- సర్వరసః- అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినా ప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాద ప్రాకృతాః స్వాసాధారణా నిరవద్యా నిరతిశయాః కల్యాణాః స్వభోగ్యభూతాః సర్వవిధా గన్ధరసాస్య సన్తీత్యర్థః. సర్వమిదమభ్యాత్తః- ఉక్తమిదం పర్యన్తం సర్వమిదం కల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్. అభ్యాత్త ఇతి భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివత్ కర్తరి క్తః ప్రతిపత్తవ్యః. అవాకీ- వాకః ఉక్తిః. సోఽస్యాస్తీతి వాకీ- కుత ఇత్యాహ- అనాదర ఇతి. అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదరప్రాప్త్యభావాదాదరరహితః. అత ఏవ అవాకీ అజల్పాకః. పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాద్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం నిఖిలం జగత్తృణీకృత్య జోషమాసీన ఇత్యర్థః. త ఏతే వివక్షితా గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే.

౩॥ సూ. అనుపపత్తేస్తు న శారీరః॥

తమిమం గుణసాగరం పర్యాలోచయతాం ఖద్యోతకల్పస్య శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనాపరిమితదుఃఖసమ్బన్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తావస్థస్య జీవస్య ప్రసక్తగుణలేశసమ్బన్ధగన్ధోఽపి నోపపద్యత ఇతి నాస్మిన్ ప్రకరణే శారీరపరిగ్రహశఙ్కా జాయత ఇత్యర్థః.

తం చేత్యుక్తప్రత్యభిజ్ఞాభిప్రాయేణాహ॥ సకలేతరేతి॥ ప్రకాశయతి- స్వస్మా ఇత్యర్థః॥ సర్వా వేతి॥ సర్వకర్మా ఆరాధ్య ఇత్యర్థః. నిషేధస్య విషయతద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వమభిప్రేత్యాహ॥ కుత ఇతి॥ కుత ఇత్యత్రాహేత్యర్థః. అత ఏవ- నతు వాక్సామర్థ్యాభావాదితి భావః. తద్వివృణోతి॥ పరిపూర్ణేతి॥ నిగమయతి॥ త ఏత ఇతి॥

ముక్తస్యాసంభవం వ్యతిరేకముఖేనాహ॥ — అనుపపత్తేస్తు న శారీరః — ముక్తేఽనుపపత్త్యభావం యోగ్యశబ్దః- బద్ధాదిదృష్టాన్తతయా.

సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥

ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి ప్రాప్యతయా పరం బ్రహ్మ వ్యప దిశ్యతే. ప్రాప్తృతయా చ జీవః. అతః ప్రాప్తా జీవ ఉపాసకః. ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మోపాస్యమితి ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి విజ్ఞాయతే.

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్ ॥

ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇతి శారీరష్షష్ఠ్యా నిర్దిశ్యతే. ఉపాస్యస్తు ప్రథమయా. ఏవం సమానప్రకరణే వాజినాం చ శ్రుతౌ శబ్దవిశేషః శ్రూయతే జీవపరయోః. యథా. వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతణ్డులో వైవమయమన్తరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయో యథా జ్యోతిరధూమమితి. అత్ర అన్తరాత్మన్నితి సప్తమ్యన్తేన శారీరో నిర్దిశ్యతే. పురుషో హిరణ్మయ ఇతి ప్రథమయోపాస్యః. అతః పర ఏవోపాస్యః.

౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥

ఇతశ్చ శారీరాదన్యః. సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ, యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్, ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా; తమేవ శరణం గచ్ఛ ఇతి శారీరముపాసకం పరమాత్మానం చోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి.

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥

అల్పాయతనత్వమర్భకౌకస్త్వమ్. తద్వ్యపదేశః అల్పత్వవ్యపదేశః. ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యణీయసి హృదయాయతనే స్థితత్వాత్,

— కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ — వ్యతిరేకోపపాదనపరమిదం ప్రాప్యప్రాప్తృభేద సూత్రమ్. తతః కిం సర్వం ఖల్విత్యస్యోపాస్యస్య జీవాద్భేదస్సేత్స్యతి॥ అత ఇతి॥

— శబ్దవిశేషాత్ — అసమానవిభక్తి నిర్దేశరూపాత్ పరమసాధ్యస్య హేతుమాహ. సమానప్రకరణే శాణ్డిల్యవిద్యారూపామ్.

— స్మృతేశ్చ — హృదిస్థితావుపాస్యోపాసకౌ భేదేన స్మృతిర్దర్శితా.

— అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమ

అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా ఇత్యాదినా ఽణీయస్త్వస్య స్వరూపేణ వ్యపదేశాచ్చ, నాయం పరమాత్మా - అపితు జీవ ఏవ - సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇత్యాదిభిః పరమాత్మనో ఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, జీవస్య చారాగ్రమాత్రత్వవ్యపదేశా దితి చేత్. నైతదేవమ్. పరమాత్మైవహ్యణీయాన్ నిచాయ్యత్వేన వ్యపదిశ్యతే. ఏవం నిచాయ్యత్వేన - ఏవం ద్రష్టవ్యత్వేన - ఏవముపాస్యత్వేనేతి యావత్. న పునరణీయస్త్వమేవాస్య స్వరూపమితి. వ్యోమవచ్చాయం వ్యపదిశ్యతే - స్వాభావికమహత్త్వం చాత్రైవ వ్యపదిశ్యతే, జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఇతి. అత ఉపాసనార్థమేవాల్పత్వవ్యపదేశః.

తథాహి - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత ఇతి సర్వోత్పత్తిప్రలయకారణత్వేన సర్వస్యాత్మతయా ఽనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేన చ సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యుపాసనం విధాయ, అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిన్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి యథోపాసనం ప్రాప్యసిద్ధిమభిధాయ, స క్రతుం కుర్వీతేతి గుణవిధానార్థముపాసనమనూద్య, మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తో ఽవాక్యనాదర ఇతి జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్వస్వరూపగుణాంశ్చోపాదేయాన్ ప్రతిపాద్య, ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే ఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వేత్యుపాసకస్య హృదయే ఽణీయస్త్వేన తదాత్మతయోపాస్యస్య పరమపురుషస్యోపాసనార్థమవస్థానముక్త్వా, ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యస్సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తో ఽవాక్య

మవచ్చ — అల్పత్వస్యైవకోక్తేస్తత్క్రణో, క్తేశ్చేత్యర్థః - పరస్య తత్త్వవధ్యర్థమాహ॥ అపిత్వితి॥ విపరీతం కస్మాన్నేత్యత ఆహ॥ తథాహీతి॥ ప్రకరణావిచ్ఛేదాయాథఖల్విత్యాద్యుక్తమ్ - స్వరూపగుణాన్ అసాధారణగుణాన్ - పూర్వ

నాదర ఇత్యన్తర్హృదయే అవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారం నిర్దిశ్య. ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేత్యేవమ్భూతం పరం బ్రహ్మ పరమకారుణ్యేనాస్మదుజ్జిజీవయిషయా స్వహృదయే సన్నిహితమితీదమనుసన్ధానం విధాయ, ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యథోపాసనం ప్రాప్తినిశ్చయానుసన్ధానం చ విధాయ, ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీత్యేవంవిధప్రాప్య ప్రాప్తినిశ్చయోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌ న సంశయ ఇత్యుపసంహృతమ్. అత ఉపాసనార్థమర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వం చ.

౮॥ సూ. సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్॥

జీవస్యేవైతస్యాపి బ్రహ్మణశ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వమభ్యుపగతం చేత్ తద్వదేవ శరీరసమ్బన్ధప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తిరితి చేత్. తన్న. హేతువైశేష్యాత్. న హి శరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవ సుఖదుఃఖోపభోగహేతుః. అపి తు పుణ్యపాపరూపకర్మపరవశత్వమ్. తత్త్వపహతపాప్మనః పరమాత్మనో న సమ్భవతి. తథా చ శ్రుతిః తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి.

సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

శ్రోత్రరత్రచ విభుత్వోక్తేర్న ధ్యేయాల్పత్వ ముక్తమౌపాధిక మిత్యర్థః.
— సంభోగ ప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ — శరీరాన్తర్వర్తిత్వం హృది స్థితత్వమ్. వైశేష్యం విశేషః.

విషయవాక్యదీపికాయాం కఠవల్లీ

సూ॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ (౧॥౨॥౯ సూ.) ప్రకరణాచ్చ। గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్। విశేషణాచ్చ। శబ్దాదేవ ప్రమితః। కమ్పనాత్। జ్యోతిర్దర్శనాత్। ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ। వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్। త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ। ఏవమాదిసూత్రవిషయవాక్యార్థప్రదర్శనాయ కఠవల్లీ ప్రాయేణ వ్యాఖ్యాయతే.

౧— ఉశన్ హ వై వాజశ్రవసస్సర్వవేదసం దదౌ— ఉశన్ కామయమానః వశ కాన్తావిత్యస్మాచ్ఛతరి గ్రహిజ్యేత్యాదినా సమ్ప్రసారణమ్. హ వై ఇతి వృత్తార్థస్మరణార్థౌ నిపాతౌ. ఫలమితి శేషః. వాజశ్రవసః. వాజేనాన్నదానేన ధ

న్నదానేన శ్రవః కీర్తిర్యస్యాసౌ వాజశ్రవాః- తస్యాపత్యం వాజశ్రవసః-రూఢ్యా వా శ్రవస ఇతి- స కిలఋషిః విశ్వజితా సర్వస్వదక్షిణేన యజమానః,తస్మిన్క్రతౌ, సర్వవేదసం సర్వస్వం, దదౌ దత్తవానిత్యర్థః- ఉశన్నిత్యనేన కర్మణః కామ్యత్వం ఫలాసక్తిరనాద్యన్తావశ్యకమితి సూచ్యతే-

౨— తస్యహ నచికేతా నామ పుత్ర ఆస— బభూవ- తస్య యజమానస్య పుత్రః- తస్సర్వ ధనస్య త్యాగే ప్రవృత్తే తస్య పుత్రస్య శ్రద్ధావేశాభావః-

౩— తం హ కుమారం సన్తం దక్షిణాసు నీయమానాసు శ్రద్ధావివేశ— కుమారం సన్తం బాల్యావస్థం ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాసు నీయమానాసుగోషు నీయమానాసు శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః పితుర్హితకామప్రయుక్తా ఆవివేశ ఆవిష్టవతీ-

౪ శ్రద్ధాప్రకారముపదర్శయతి— పీతోదకా జగ్ధతృణా దుగ్ధదోహా నిరిన్ద్రియాః— పీతముదకం యాభిస్తాః పీతోదకాః- జగ్ధం భక్షితం తృణం యాభిస్తాః జగ్ధతృణాః- దుగ్ధో దోహః క్షీరాఖ్యో యాభిస్తాః దుగ్ధదోహాః- నిరిన్ద్రియాః అప్రజననసమర్థాః- జీర్ణాః- నిష్ఫలా ఇతియావత్-

౫— అనన్దా నామ తే లోకాస్తాన్ స గచ్ఛతి తా దదత్— యా ఏవంభూతా గావ, స్తాః ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాబుద్ధ్యా దదత్ ప్రయచ్ఛన్ | అనన్దా అసుఖా నామ తే లోకాస్సన్తి ప్రసిద్ధా లోకాస్సన్తి నామతః, తాన్ స యజమానో గచ్ఛతి- ఏవమస్యాభిప్రాయార్థః-

౬— స హోవాచ పితరమ్, తత కస్మై మాం దాస్యసీతి, ద్వితీయం తృతీయమ్— దీయమానదక్షిణా వైగుణ్యం మన్యమానో నచికేతాః స్వదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యమిచ్ఛన్ ఆస్తిక్యాగ్రహః పితరముపగమ్యోవాచ- తత కస్మై ఋత్విజే దక్షిణార్థం మాం దాస్యసీతి- ఏవముక్తేనాపి పిత్రా ఉపేక్ష్యమాణోఽపి ద్వితీయం తృతీయమపి పర్యాయం కస్మై మాం దాస్యసీత్యువాచ-

౭—. తం హోవాచ, మృత్యవే త్వా దదామీతి—ఏవం నిర్బధ్యమానః పితా కుపితః తం పుత్రం మృత్యవే త్వా దదామీత్యుక్తవాన్-

౮ ఏవముక్తః స పుత్రో విగత సాధ్వసశ్శోకః పితరమువాచ—బహూనామేమి ప్రథమో బహూనామేమి మధ్యమః— సర్వేషాం మృత్యుసదనగన్తౄణాం పురతో మధ్యతో గచ్ఛామి,న తు మన్దతః పశ్చాత్- మృత్యుసదనగమనే న కోపి మమ విచారః ఇతి భావః

౯ కిం స్విద్యమస్య కర్తవ్యం యన్మయాద్య కరిష్యతి— తస్మాద్యమస్య కర్తవ్యం కిం- పూర్ణకామస్య మృత్యోర్మాం గృహీత్వా కిం ప్రయోజనం స్యాత్- తేన ఋత్విక్ప్రణవతస్తే మదర్పణం సఫలం స్యాత్- అతః పితరం దత్తం కిమితి భావః-

౧౦ సాన్త్వయన్ పునః శోకాభిసమీక్ష్యేతం పుత్రవాక్యం శ్రుత్వా క్రోధావేశాన్మయా మృత్యవే త్వా దదామీత్యుక్తమ్, తదృతం పుత్రం మృత్యవే దాతుమనుత్సహే ఇతి

పశ్చాత్ప్రహృదయం పితరమాలోక్యోవాచ — అనుపశ్య యథా పూర్వే ప్రతిప
శ్య యథాపరే — పూర్వే పితామహాదయో యథా మృషావాదం వినైవ స్థితాః
యథాచాపరే సాధవోద్యాపి తిష్ఠన్తి తాన్వీక్ష్య తథా వర్తితవ్యమితి భావః.

౧౧ — సస్యమివ మర్త్యః పచ్యతే సస్యమివాజాయతే పునః — మర్త్యస్స
స్యమివాల్పేనాపి కాలేన జీర్యతి. జీర్ణశ్చ మృత్వా సస్యమివ పునర్జాయతే. ఏవమనిత్యే
జీవలోకే కిం మృషాకరణేన. పాలయ సత్యం ప్రేషయ మాం మృత్యవ ఇతి భావః.

౧౨ ఏవముక్త్వా ప్రేషితః పిత్రా ప్రేషితస్య మృత్యోర్ద్వారి తిస్రో రాత్రీరన
శ్నన్నువాస. తతః ప్రోష్యాగతం యమం ద్వాస్థా వృద్ధా ఊచుః — వైశ్వాన
రః ప్రవిశత్యతిథిర్బ్రాహ్మణో గృహాన్। తస్యైతాం శాన్తిం కుర్వన్తి హర వైవ
స్వతోదకమ్ — సాక్షాదగ్నిరేవాతిథిర్బ్రాహ్మణస్సన్ గృహాన్ప్రవిశతి. తస్యాగ్నే
రేతాం పాద్యాసన దానాదిలక్షణాం శాన్తిం కుర్వన్తి సన్తః. తదపచారేణ ద
గ్ధామాభూమేతి. అతః హే వైవస్వత నచికేతసే పాద్యార్థముదకం హర ఆహర.

౧౩ అకరణే ప్రత్యవాయంచ దర్శయన్తిస్మ — ఆశాప్రతీక్షే సఙ్గతం సూ
నృతాంచ ఇష్టాపూర్తే పుత్రపశూంశ్చ సర్వాన్। ఏతద్వృఙ్క్తే పురుషస్యాల్ప
మేధసో యస్యానశ్నన్వసతి బ్రాహ్మణో గృహే — యస్యాల్పమేధసః అల్పప్ర
జ్ఞస్య గృహే అనశ్నన్నభుఞ్జానః అతిథిర్వసతి, తస్యాశా ప్రతీక్షే. అనుత్పన్నవ
స్తువిషయేచ్ఛా ఆశా. ఉత్పన్నవస్తుప్రాప్తీచ్ఛా ప్రతీక్షా. సఙ్గతం తత్సఙ్గమమ్.
సూనృతామ్ సత్యప్రియవాచం. ఇష్టాపూర్తే. ఇష్టం యాగాది. పూర్తం ఖా
తాది. పుత్రాన్పశూంశ్చ. ఏతదనశనరూపం పాపం వృఙ్క్తే వర్జయతి. నాశయతీ
త్యర్థః. వృజీ వర్జన ఇత్యస్మాద్ధాతో రదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్.

౧౪ ఏవం వృద్ధైరుక్తో మృత్యుర్నచికేతసముపాచ — తిస్రో రాత్రీర్యద
వాత్సీర్గృహే మేఽనశ్నన్ బ్రహ్మన్నతిథిర్నమస్యః — మే గృహే యద్యస్మా
ద్ధేతోర్హే బ్రహ్మన్నమస్కారార్హోఽతిథిస్త్వం తిస్రో రాత్రీరభుఞ్జాన ఏవా
వాత్సీరిత్యర్థః.

౧౫ — నమస్తేస్తు బ్రహ్మన్ స్వస్తి మేస్తు — స్పష్టోర్థః.

౧౬ — తస్మాత్ప్రతి త్రీన్వరాన్వృణీష్వ — తస్మాద్ధేతోర్మహ్యం స్వస్తి
యథాస్యాదిత్యేవమర్థం త్రీన్వరాన్ప్రతి ఉద్దిశ్య వృణీష్వ ప్రార్థయస్వ. తదలి
ప్సాభావేపి మదనుగ్రహార్థం పునశ్చ రాత్రిసమసఙ్ఖ్యాకాన్ త్రీన్వరాన్ వృణీ
ష్వేతి భావః.

౧౭ ఏవం ప్రార్థితో నచికేతాస్స్వాహ — శాన్తసఙ్కల్పస్సుమనా యథా
స్యాద్వీతమన్యుర్గౌతమో మాభిమృత్యో — హే మృత్యో మత్పుత్రో యమం ప్రాప్య
కిం కరిష్యతీతి మద్విషయచిన్తారహితః ప్రసన్నమనాః మాభి, మామభి, మాం ప్రతి,
మమపితా గౌతమో విగతరోషశ్చ యథా స్యాదిత్యర్థః.

[illegible] — తయాగృహాయ

ప్రైషితంమాభి మాం ప్రతిప్రీతః యథాపూర్వంప్రీతస్సన్వదేత్- యద్వాఅభి వదేదాశిషం ప్రయుఞ్జ్యాత్- అభివదతినాభివాదయత ఇతిస్మృతిషుఅభివదనస్యా శీర్వాదే ప్రయోగాత్-

౧౯— ఏతత్త్రయాణాం ప్రథమంవరంవృణే— స్పష్టోర్థః-

౨౦ ఏవముక్తో మృత్యుః ప్రత్యువాచ — యథాపురస్తాద్భవితా ప్రతీతః— యథాపూర్వంత్వయిహృష్టో భవితా-

౨౧— ఔద్దాలకిరారుణిర్మత్ప్రసృష్టః — ఉద్దాలకఏవఔద్దాలకిః- అరుణస్యాపత్యమారుణిః- ద్వ్యాముష్యాయణో వా- ఉద్దాలకస్యాపత్యం అరుణస్యగోత్రాపత్యమితివార్థః- మత్ప్రసృష్టః మదనుజ్ఞాతః- మదనుగృహీతస్సన్- మదనుగ్రహాదిత్యర్థః-

౨౨— సుఖꣳరాత్రీశ్శయితా వీతమన్యుః — త్వయిగతమన్యుస్సన్ ఉత్తరాఅపిరాత్రీస్సుఖంశయితా- లుట్- సుఖంనిద్రాం ప్రాప్స్యతీతియావత్-

౨౩— త్వాందదృశివాన్ మృత్యుముఖాత్ప్రముక్తమ్— దదృశివాన్దృష్టవాన్సన్నిత్యర్థః- క్వసంతోయంశబ్దః- దృశేశ్చేతివక్తవ్యమితి క్వసోరట్- ఛాందసాద్విర్వచనాభావః- మత్ప్రసృష్టమితిద్వితీయాంతం వామత్ప్రేషితంత్వామితియోజనా-

౨౪ నచికేతావరం ద్వితీయం ప్రార్థయతే, స్వర్గేలోకఇత్యాదినా మంత్రద్వయేన— స్వర్గేలోకేనభయం కించనాస్తి— అత్రస్వర్గశబ్దో మోక్షస్థానపరః-

౨౫— నతత్రత్వం నజరయాబిభేతి— హేమృత్యోత్వం నతత్రప్రభవసి- జరయాయుక్తస్సన్నబిభేతి- జరాతోనబిభేతి-తత్రవర్తమానః పురుషఇతిశేషః-

౨౬—ఉభేతీర్త్వాఅశనాయాపిపాసేశోకాతిగోమోదతేస్వర్గలోకే— అశనాయాబుభుక్షా- అత్రాపిస్వర్గశబ్దో మోక్షస్థానపరః- ప్రసిద్ధస్వర్గస్య క్షయిఫలస్య విరక్తనచికేతః ప్రార్థ్యమానత్వానుపపత్తేరితిద్రష్టవ్యమ్- అత్ర వక్తవ్యముపనిషద్భాష్యే ఉక్తమ్-తత్రద్రష్టవ్యమ్-

౨౭— సత్వమగ్నిꣳ స్వర్గ్యమధ్యేషిమృత్యో — పురాణాదిప్రసిద్ధసార్వజ్ఞ్యః త్వం స్వర్గప్రయోజనకమగ్నిం జానాసి- స్వర్గాదిభ్యోయద్వక్తవ్యఇతి ప్రయోజనమిత్యర్థేయత్- స్థండిలరూపాగ్నేస్స్వర్గప్రయోజనకత్వంచోపాసనద్వారేత్యుత్తరత్రస్ఫుటమ్-

౨౮— ప్రబ్రూహితం శ్రద్దధానాయమహ్యమ్— శ్రద్దధానాయమోక్ష శ్రద్ధావతే-

౨౯ స్వర్గలోకేనతత్రకింవిద్యతేత్యత్రాహ — స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజంతే ఏతద్ద్వితీయేనవృణేవరేణ— స్వర్గలోకామోక్షంయేషాంతే- పరమపదం ప్రాప్తాఇత్యర్థః- పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి

దశవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిపూర్వకత్వాత్స్వరూపావిర్భావలక్షణ మోక్ష శబ్దితామృతత్వస్యేతి భావః.

౩౦ ఏవముక్తో మృత్యురాహ— ప్రతే బ్రవీమి తదు మే నిబోధ— తే ప్రబ్రవీమి- వ్యవహితాశ్చేతి వ్యవహితప్రయోగః మే ఉపదేశాజ్జానీహీత్యర్థః.

౩౧ జ్ఞానస్య ఫలం దర్శయతి— స్వర్గ్యమగ్నిం నచికేతః ప్రజానన్। అనంతలోకాప్తిమథో ప్రతిష్ఠాం విద్ధి త్వమేతన్నిహితం గుహాయామ్— అనంతస్య విష్ణోర్లోకస్య ప్రాప్తిమ్. తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యుక్త తత్ర వక్ష్యమాణత్వాత్. అథో తత్ప్రాప్త్యనంతరం ప్రతిష్ఠామపునరావృత్తిం చ. లభత ఇతి శేషః. తజ్జ్ఞానస్యైతాదృశసామర్థ్యం కథం సంభవతీతి మన్యమానం ప్రత్యాహ- విద్ధి త్వమేతన్నిహితం గుహాయాం బ్రహ్మోపాసనాంగతయా హ్యేతత్ జ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వలక్షణమేతత్స్వరూపం గుహాయాం నిహితమన్యైర్నజానంతి. త్వం జానీహీతి భావః. యద్వా జ్ఞానార్థస్య విదేర్లాభార్థకత్వసంభవాదగ్నిం ప్రజానంస్త్వమనంతలోకాప్తిం ప్రతిష్ఠాం లభస్వేత్యుక్తే హేతుహేతుమద్భావస్సిద్ధో భవతి. ప్రజానన్- లక్షణహేత్వోరితి శతృప్రత్యయః.

౩౨ అనంతరం శ్రుతివాక్యమ్— లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై— లోకస్యాదిం హేతుం స్వర్గమితి యావత్. తమగ్నిమువాచ.

౩౩— యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథా వా— యల్లక్షణా ఇష్టకాశ్చేతవ్యా యత్సంఖ్యాకా యేన ప్రకారేణ చేతవ్యాః తత్సర్వముక్తవానిత్యర్థః. యావతీరితి పూర్వసవర్ణశ్ఛాందసః.

౩౪— స చాపి తత్ప్రత్యవదద్యథోక్తమ్— తచ్ఛ్రుతవాన్ సర్వం తథైవ అనూదితవానిత్యర్థః.

౩౫— అథాస్య మృత్యుః పునరేవాహ తుష్టః— శిష్యస్య గ్రహణసామర్థ్యదర్శనేన సంతుష్టః పునరప్యువాచ.

౩౬— తమబ్రవీత్ప్రీయమాణో మహాత్మా— సంతుష్టమనా మనా నచికేత సమబ్రవీత్.

౩౭— వరం తవేహాద్య దదామి భూయః— పునశ్చతుర్థం వరం ప్రయచ్ఛామి.

౩౮ కింతత్రాహ— తవైవ నామ్నా భవితాయమగ్నిః— మయోక్తోయమగ్నిస్తవైవ నామ్నా నాచికేత ఇతి ప్రసిద్ధో భవితా.

౩౯ కించ— సృంకాం చేమామనేకరూపాం గృహాణ— సృంకాం శబ్దవతీం అనేకరత్నమయీం రత్నమాలాం స్వీకుర్విత్యర్థః.

౪౦ పునరపి కర్మ స్తౌతి— త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సంధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ— త్రిణాచికేతః. అయంవావయః పవత ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్ యజనాధ్యయనదానకృత్. పాకయజ్ఞ హ

నిర్యజ్ఞ సోమయజ్ఞ కృత్వా- త్రిభిరగ్నిభి స్త్రిభిరనుష్ఠితై రగ్నిభిస్సంధింప రమాత్మోపాసనేన సంబంధ మేత్యప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః- కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్- ఏవమేవహ్యయం మన్త్రః త్రయాణామేవ చైవమితి సూత్రే వ్యాసార్యైర్వివృతః-

౪౧- త్రిభిరేత్యసంధిమితినిర్దిష్టమంగిభూతంపరమాత్మోపాసనమాహ— బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా— అయంమంత్రో విశేషణాచ్చేతి సూత్రే భాష్యే, బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః, బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ జ్ఞత్వాచ్చ, తం దేవమీడ్యం విదిత్వా జీవాత్మానము పాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనా వగమ్యేత్యర్థ ఇతి, వివృతః- దేవశబ్దస్య పరమాత్మ వాచితయా జీవపరయోశ్చైక్యాసంభవాద త్రత్య దేవశబ్దస్య పరమాత్మాత్మకత్వపర్యన్తోర్థ ఇతి భాష్యాభిప్రాయః-

౪౨— నిచాయ్యేమాం శాంతి మత్యంత మేతి— నిచాయ్య బ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మానం సాక్షాత్కృత్య ఇమాం త్రికర్మకృత్తరతీతి పూర్వమంత్రనిర్దిష్టాం సంసారరూపానర్థశాంతి మేతీత్యర్థః-

౪౩— త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా— త్రిణాచికేత ఉక్తార్థః- త్రయమేతద్విదిత్వా బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యమితి మంత్రనిర్దిష్టం బ్రహ్మస్వరూపం తదాత్మకస్వాత్మ స్వరూపం త్రిభిరేత్యసంధిమితి నిర్దిష్టాగ్నిస్వరూపంచ విదిత్వా గురూపదేశేన శాస్త్రతో వాజ్ఞాత్వా-

౪౪— య ఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతమ్— ఏతాదృశార్థ త్రయానుసంధానపూర్వకం నాచికేతమగ్నిం యశ్చినుతే॥

౪౫— సమృత్యుపాశాన్పురతః ప్రణోద్య— మృత్యుపాశాన్ రాగద్వేషాదిలక్షణాన్ పురతశ్శరీర పాతాత్పూర్వమేవ ప్రణోద్య తిరస్కృత్య జీవద్దశాయామేవ రాగాది రహితస్సన్నిత్యర్థః-

౪౬— శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే— పూర్వమేవవ్యాఖ్యాతమ్-

౪౭— యో వాప్యేతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతం। సఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే — య ఏతాం చితిం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మ భూతాం విదిత్వా బ్రహ్మాత్మక స్వస్వరూపతయాను సంధాయ నాచికేతమగ్నించినుతే, సఏవ బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుసంధానశీలస్సన్ అపునర్భవహేతుః యద్భగవదుపాసనం తదనుతిష్ఠతి- తతశ్చాగ్నేః భగవదాత్మకస్వాత్మత్వానుసంధాన పూర్వమేవచయనం త్రిభిరేత్యసంధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి పూర్వమంత్రే భగవదుపాసనద్వారా మోక్షసాధనతయా నిర్దిష్టం నాన్యదితి భావః-

౪౮— ఏష తేగ్నిర్నచికేతస్స్వర్గ్యః— ఉపదిష్ట ఇతి శేషః-

౪౯— యమవృణీథా ద్వితీయేన వరేణ— స్పష్టోర్థః-

౫౦ కించ— ఏతమగ్నిం తవైవ ప్రవక్ష్యన్తి జనాసస్తృతీయం వరం నచికే

తో వ్యాఖ్యాస్య — తత్రైవ నామ్నా పతమన్త్రం ప్రవక్ష్యంతీత్యర్థః॥ ంస్పష్టం-
౨౦ నచికేతా ఆహ — యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమ
స్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయః
— అత్తా చరాచర గ్రహణాదిత్యధికరణే ఇమం మంత్రం ప్రస్తుత్య ఇత్థం హి భాష్యకృ
తా, “అత్ర పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షయాథాత్మ్యవి
జ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయా
యం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవం చ యేయం ప్రేత ఇతి న శరీరవియోగమాత్రాభిప్రా
యేణ — అపితు సర్వబన్ధవినిర్మోక్షాభిప్రాయేణ. యథా న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి.
అయమర్థః — మోక్షాధికృతే మనుష్యే ప్రేతే సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే తత్స్వరూప
విషయా వాదివిప్రతిపత్తినిమిత్తా అస్తి నాస్తీతి యేయం విచికిత్సా తదప
నోదనాయ తత్స్వరూపయాథాత్మ్యం త్వయానుశిష్టోహం విద్యాం విజానీయా
మితి. తథా హి విప్రతిపద్యన్తే — కేచిద్వృత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణం
మోక్షమాచక్షతే. అన్యే తు విత్తిమాత్రస్యైవ సతో విద్యాస్తమయమ్. అపరే
పాషాణకల్పస్యాత్మనో జ్ఞానాద్యశేషవిశేషగుణోచ్ఛేదలక్షణం కైవల్యరూ
పమ్. అపరే అపహతపాప్మానమభ్యుపగచ్ఛన్తస్సన్త్యేవోపాధిసంసర్గనిమిత్తజీ
వభావస్యోపాధ్యపగమే తద్భావలక్షణం మోక్షమాచక్షతే. త్రయ్యన్తనిష్ణాతాస్తు
నిఖిలజగదేకకారణస్యాశేషహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూప
స్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య సకలేతరవిలక్ష
ణస్య సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా ప్రకారభూతస్యానుకూ
లాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్మ
రూపావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్షమాచక్షతే. తత్ర
మోక్షస్వరూపం తత్సాధనం చ త్వత్ప్రసాదాద్విద్యామితి నచికేతసా పృష్టో మృ
త్యురితి భాషితమ్. తథా త్రయాణామేవ చైవమితి సూత్రే “తృతీయేన వరేణ మో
క్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయస్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూతక
ర్మానుగృహీతోపాసనస్వరూపం చ పృష్ట” మితి చ భాషితమ్. శ్రుతప్రకాశికాయాం
“యేయ”మిత్యాదిప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కణ్ఠోక్తః. ప్రతివచనప్ర
కారేణోపాసనాదిప్రశ్నశ్చార్థసిద్ధః. నిర్విశేషాపత్తిర్మోక్షశ్చేద్వాక్యార్థ
జ్ఞానస్యోపాయతా స్యాత్. ఉభయలింగకం ప్రాప్యం చేత్తథాత్వేనోపాసన ము
పాయస్స్యాత్. అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబన్ధజ్ఞానాపేక్ష”మితి వర్ణి
తమ్. అతో యేయం ప్రేత ఇత్యస్య ముక్తస్వరూపప్రశ్నపరత్వమేవ, న దేహాతి
రిక్తపారలౌకికకర్మానుష్ఠానోపయోగికర్తృభోక్త్రాత్మక జీవస్వరూపమాత్ర
పరత్వమ్. అస్య యథోక్తస్యార్థస్య దురధిగమత్వప్రదర్శనవివిధభోగవితరణప్ర
లోభనపరీక్షయా అసంభవాదితి ద్రష్టవ్యమ్. నచికేతసో హ్యయమభిప్రాయః. హి
శోషినపనాదాత్మా పరిత్యక్తచరమదేహః అనిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్ట

శాభవతీత్యుపశ్రుత్య స్వర్గేలోకేనభయంకించ నాస్తీత్యాదినామంత్రద్వయేన మోక్షసాధన భూతాగ్నిమప్రాక్షీత్· అధునాతు వాదివిప్రతిపత్త్యాతద్విషయే సందేహోజాయతే· అయంస్వర్గేలోకేనభయంకించ నాస్తీత్యాదినామంత్రయోరుపన్యస్తాపహతపాప్మత్వాది విశిష్టరూపఆత్మా, అస్తీత్యేకే, నాస్తీత్యపరే· త్వయోపదిష్ట ఏతజ్జానీయామితి· అతఏవప్రతివచనె ఏతచ్ఛ్రుత్వాసంపరిగృహ్యమర్త్యః ప్రవృహ్యధర్మ్యమణుమేతమాప్య। సమోదతెమోదనీయం హిలబ్ధ్వేతి ఏతత్ప్రశ్నానుగుణ్యమేవదృశ్యతే· అతోయథోక్తఏవార్థః·

౫౨ ఏవంముక్తస్వరూపం పృష్టామృత్యురుపదిశ్యమానార్థస్యాతిగహనతయాపారం ప్రాప్తుమప్రభవతెముఖ్యపతయాశివెమోప[illegible]వ్యమితిమత్వాహ— దేవైరత్రాపి విచికిత్సితంపురా— బహుదర్శిభిరపిదేవైరస్మిన్నాత్మస్వరూపెవిచికిత్సితంసంశయితమ్·

౫౩— నహిసువిజ్ఞేయమణురేషధర్మః— ఆత్మతత్త్వం నసుజ్ఞానమితి సూక్ష్మధర్మః· సామాన్యతోధర్మఏవదుర్జ్ఞానః· తత్రాప్యయం దుర్జ్ఞానఇతి భావః·

౫౪— అన్యం వరం నచికేతోవృణీష్వ— స్పష్టోర్థః·

౫౫— మామోపరోత్సీరతిమాసృజైనమ్— మామాఇతినిషేధవీప్సాయాం ద్విర్వచనమ్· ఉపరోధం మాకార్షీః· ఏనంమామతిసృజముంచ·

౫౬ ఏవముక్తోనచికేతాఆహ — దేవైరత్రాపివిచికిత్సితంకిల — స్పష్టోర్థః·

౫౭— త్వంచమృత్యోయన్నసువిజ్ఞేయమాత్థ— నసువిజ్ఞేయమితి చయదాత్మస్వరూపముక్తవాన్·

౫౮— వక్తాచాస్యత్వాదృగన్యోనలభ్యః— త్వాదృక్ త్వాదృశఇత్యర్థః·

౫౯— నాన్యోవరస్తుల్యఏతస్య కశ్చిత్ — స్పష్టమ్·

౬౦ ఏవంనచికేతసోక్తామృత్యుర్విషయస్య దురవగమతయామధ్యేనత్యప్యతీతి నిశ్చిత్యసతిగ్రహణసామర్థ్యవిషయాంతరాసక్తచేతసఏతాదృశముక్త్వాత్మతత్త్వం సోపదేశార్హమితిమత్వాముముక్షాస్థైర్యానువృత్త్యర్థం ప్రలోభయన్నువాచ— శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వ బహూన్ పశూన్ హస్తిహిరణ్యమశ్వాన్— స్పష్టోర్థః·

౬౧— భూమేర్మహదాయతనం వృణీష్వ— పృథివ్యాః విస్తీర్ణమాయతనం మండలం రాజ్యం వృణీష్వ· అథవాభూమేస్సంబంధిమహదాయతనం విచిత్రశాలాప్రాసాదాదియుక్తం గృహం వృణీష్వ·

౬౨— స్వయంచజీవశరదోయావదిచ్ఛసి— యావద్వర్షాణిజీవితుమిచ్ఛసి తావజ్జీవేత్యర్థః·

౬౩— ఏతత్తుల్యంయదిమన్యసె వరంవృణీష్వవిత్తంచిరజీవికాంచ— ఉ

క్తేనవరేణసదృశ మన్యమపివరం మన్యసేచేత్తదపి వృణీష్వ ప్రభూతంహిరణ్యరత్నాదికంచిరజీవనంచేత్యర్థః.

౬౪— మహాభూమౌనచికేతస్త్వమేధి— ఏధిభవ. రాజేతిశేషః. అస్తేర్లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనమ్.

౬౫— కామానాం త్వాకామభాజంకరోమి— కామానాం కామ్యమానానామప్సరః ప్రభృతివిషయాణాం, కామభాజం, కామః కామనా, తాంవిషయతయాభజతీతికామభాక్. తంకామ్యమానాప్సరః ప్రభృతీనామపికామనావిషయంకరోమీత్యర్థః.

౬౬— యేయేకామాదుర్లభామర్త్యలోకే సర్వాన్ కామాన్ ఛందతః ప్రార్థయస్వ— ఛందతః యథేష్టమిత్యర్థః.

౬౭— ఇమారామాస్సరథాస్సతూర్యా నహీదృశాలంభనీయామనుష్యైః — రథవాదిత్రసహితామయాదీయమానా స్త్రియో మనుష్యాణాందుర్లభా ఇత్యర్థః.

౬౮— ఆభిర్మత్ప్రత్తాభిః పరిచారయస్వ— మయాదత్తాభిః పరిచారికాభిః పాదసంవాహనాది శుశ్రూషాంకారయేత్యర్థః.

౬౯— నచికేతోమరణంమానుప్రాక్షీః— మరణమను. మరణాన్మృతేః పశ్చాత్. ఆత్మస్వరూపమితియావత్. మరణశబ్దస్య దేహవియోగసామాన్యవాచినోపి ప్రకరణవశేన విశేషవాచిత్వంన దోషాయేతి ద్రష్టవ్యమ్.

౭౦ ఏవంప్రలోభ్యమానోపి నచికేతా అక్షుభితహృదయఆహ— శ్వోభావామర్త్యస్యయదంతకైతత్సర్వేంద్రియాణాం జరయంతితేజః —హే అంతకత్వదుపన్యస్తాయే మర్త్యస్యకామాస్తే శ్వోభావాః. శ్వః అభావో యేషాం తేతథోక్తాదినద్వయస్థాయినోనభవంతీత్యర్థః. సర్వేంద్రియాణాంయదేతత్తేజః తత్క్షపయంతి. అప్సరః ప్రభృతిభోగాస్సర్వేంద్రియదౌర్బల్యావహాఇత్యర్థః.

౭౧— అపిసర్వం జీవితమల్పమేవ — బ్రహ్మణోపిజీవితం స్వల్పం కిముతాస్మదాదిజీవితమ్. అతశ్చిరజీవితాపినసరణార్హేతిభావః.

౭౨— తవైవవాహాస్తవనృత్తగీతే — వాహారథాదయః. తిష్ఠంత్వితిశేషః.

౭౩— నవిత్తేనతర్పణీయోమనుష్యః — నహివిత్తేనలబ్ధేనకస్య చిత్తృప్తిర్దృష్టచరీ. నజాతుకామఃకామానాముపభోగేన శామ్యతీతిన్యాయాదితి భావః.

౭౪ కించ—లప్స్యామహేవిత్తమద్రాక్ష్మ చేత్త్వామ్—త్వాంవయందృష్టవంతశ్చేద్విత్తలాభేకోభారఇతిభావః.

౭౫ తర్హిచిరజీవితాప్రార్థనీయేత్యత్రాహ — జీవిష్యామోయావదీశిష్యసిత్వమ్ — యావత్కాలంయామ్యేపదేత్వమీశ్వరతయావర్తసే. స్వస్య

యేన పరత్ర స్వపదమ్. తావత్పర్యంత మస్మాకమపి జీవనం సిద్ధమేవ. నహి త్వదాజ్ఞాతిలఙ్ఘనేనాస్మాకం జీవితాంతకరః కశ్చిదస్తి. వరలాభాలాభయోరపి తావదేవ జీవనమితి భావః.

౨౬— వరస్తు మే వరణీయస్స ఏవ— యోఽయం ప్రశ్న ఇతి ప్రాక్ప్రస్తుతః స ఏవ వరణీయ ఇతి భావః.

౨౭— అజీర్యతామమృతానాముపేత్య— జరామరణశూన్యానాం ముక్తానాం స్వరూపం జ్ఞాత్వా.

౨౮— జీర్యన్మర్త్యః క్వధస్థః ప్రజానన్— ప్రజానన్ వివేకీ జరామరణోపప్లుతోఽయం జనః తదాస్థః జరామరణాద్యుపద్రుతాప్సరః ప్రకృతి విషయాన్ తాస్థానాన్ క్వ కథంభవేదిత్యర్థః. క్వధస్థ ఇతి పాఠే అధోదేశభూత భూమిష్ఠ ఇత్యర్థః.

౨౯— అభిధ్యాయన్ వర్ణరతిప్రమోదాన్— తత్రత్యాన్ వర్ణరతిప్రమోదాన్. వర్ణా అదిత్యవర్ణా రూపవిశేషాః. రతిప్రమోదాః సంభోగాదిజనితానందవిశేషాః. తాన్సర్వాననభిధ్యాయన్ నిపుణతయా నిరూపయన్

౩౦— అతిదీర్ఘే జీవితే కో రమేత — అత్యల్పే ఐహికే చిరజీవితే కః ప్రీతిమాన్ స్యాదిత్యర్థః.

౩౧— యస్మిన్నిదం విచికిత్సంతి మృత్యో యత్సాంపరాయే మహతి బ్రూహి నస్తత్— మహతి పారలౌకికే యస్మిన్నాత్మన స్వరూపే సంశేరతే తదేవ నో బ్రూహి॥

౩౨— యోఽయం వరో గూఢమనుప్రవిష్టో నాన్యం తస్మాన్నచికేతా వృణీతే — గూఢమాత్మతత్త్వం అనుప్రవిష్టః యోఽయం వరః తస్మాదన్యం నచికేతా నవృణీతే స్మ ఇతి శ్రుతేర్వచనమ్. ప్రథమావల్లీ.

౩౩ ఏవం శిష్యం పరీక్ష్య తస్య ముముక్షుత్వం నిశ్చిత్య తస్యాపదేశయోగ్యతాం మన్వానః ముముక్షుం స్తౌతి— అన్యచ్ఛ్రేయోఽన్యదుతైవ ప్రేయః — అతిప్రశస్తం మోక్షవర్త్మ వ్యన్యత్. ప్రేయశ్చాప్యపదంభోగవర్త్మ వ్యన్యత్.

౩౪— తదుభే నానార్థే పురుషగ్ం సినీతః — శ్రేయః ప్రేయశ్చ పరస్పరవిలక్షణ ప్రయోజనే సతీ పురుషం సినీతః బధ్నీతః. పురుషం స్వవశతామాపాదయత ఇత్యర్థః॥

౩౫— తయోః శ్రేయ ఆదదానస్య సాధు— తయోర్మధ్యే శ్రేయ ఆదదానస్య మోక్షాయ ప్రయతమానస్య సాధుత్వం భవతి॥

౩౬— హీయతేఽర్థాద్య ఉ ప్రేయో వృణీతే — యస్తు ప్రేయో వృణీతే స పురుషార్థాద్భ్రష్టో భవతి. ఉ ఇత్యవధారణే॥

౩౭— శ్రేయశ్చ ప్రేయశ్చ మనుష్యమేతః— మనుష్యం ప్రాప్నుతః॥

౩౮— తౌ సంపరీత్య వివినక్తి ధీరః— తౌ శ్రేయః ప్రేయః పదార్థౌ సమ్య

'గాలోచ్యనీరక్షీ రహంసఇవపృథక్కరోతి॥

౮౯— శ్రేయోహిధీరోభిప్రేయసోవృణీతే — ధియారమతఇతిధీరః, ప్రజ్ఞావాన్ ప్రేయోపేక్షయా అభిఅభ్యర్హితం శ్రేయఏవవృణీతే॥

౯౦— ప్రేయోమందోయోగక్షేమాద్వృణీతే— మందమతిః యోగక్షేమార్థతః ప్రేయోవృణీతే. శరీరస్యోపచయోయోగః. క్షేమః పరిపాలనం॥

౯౧— సత్వంప్రియాన్ప్రియరూపాం శ్చకామాన్ — తాదృశస్త్వంస్వతోరూపతశ్చప్రియాన్ కామ్యమానాన్ స్త్ర్యాదీనిత్యర్థః॥

౯౨— అభిధ్యాయన్నచికేతోత్యస్రాక్షీః— దుఃఖాదర్శనత్వ దుఃఖమిశ్రత్వాదిదోషయుక్తత యానిరూపయన్ త్యక్తవానసీత్యర్థః॥

౯౩— నైతాంసృంకాంవిత్తమయీమవాపః— విత్తమయీంధనప్రాయాం సృంకాంకుత్సితగతిం మూఢజనసేవితాం ఏతాంనాప్తవానసి॥

౯౪— యస్యాం మజ్జంతిబహవోమనుష్యాః— స్పష్టోర్థః॥

౯౫— దూరమేతేవిపరీతేవిషూచీ అవిద్యాయాచవిద్యేతిజ్ఞాతా— యాఅవిద్యేతిజ్ఞాతాకామకర్మాత్మికా, యాచవిద్యేతిజ్ఞాతావైరాగ్యతత్త్వజ్ఞానమయీ. ఏతే దూరమత్యన్తం విషూచీవిషూచ్యౌ భిన్నగతిపరస్పరభిన్నేచ.

౯౬— విద్యాభీప్సినం నచికేతసంమన్యే— విద్యాభీప్సినం విద్యార్థినం విద్యాభీప్సితమితిపాఠే ఆహితాగ్న్యాదిత్వాన్నిష్ఠాన్తస్య పరనిపాతః. ఛాన్దసత్వాద్వా.

౯౭—నత్వాకామాబహవోఽలోలుపన్త— కామాబహవోపిత్వాం నాలోలుపన్త శ్రేయోమార్గాద్విచ్ఛేదం నకృతవన్తః. విషయవశగోనభవసీత్యర్థః. లుపసదితి యఙన్తాల్లఙిచ్ఛాన్దసోయలోపః. యఙ్లుగన్తాద్వాఛాన్దసమాత్మనేపదమ్. అడభావశ్చ.

౯౮ అవిద్యాయాచవిద్యేతి జ్ఞాతేత్యుపాత్తమార్గద్వయే అవిద్యామార్గం నిన్దతి— అవిద్యాయామన్తరేవర్తమానాః— కామకర్మాత్మికాయామవిద్యాయాం మధ్యేఘనీభూతఇవ తమసివర్తమానాః॥

౯౯— స్వయం ధీరాః పణ్డితం మన్యమానాః — స్వయమేవ ప్రజ్ఞావన్తశ్శాస్త్రకుశలాశ్చేతి మన్యమానాః.

౧౦౦— దంద్రమ్యమాణాః పరియన్తి మూఢాః— జరారోగాదిదుఃఖపీడితా అవివేకినః పరిభ్రమన్తి.

౧౦౧— అన్ధేనైవ నీయమానాయథాన్ధాః— స్పష్టోర్థః.

౧౦౨— నసాంపరాయః ప్రతిభాతిబాలమ్—పరలోకసాధనవ్యాపారః అవివేకినం ప్రతినప్రకాశతే.

౧౦౩— ప్రమాద్యన్తం విత్తమోహేనమూఢం— అనవహితమనస్కం విషయాకాశవీకృతమనోగతమ్.

౧౦౪ అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ— అయమేవ లోకోఽస్తి, పరలోకో నాస్తీతి మన్యమానః.

౧౦౫— పునః పునర్వశమాపద్యతే మే— మత్కార్యమాణయాతనావిషయో భవతీత్యర్థః.

వ్యాసార్యైస్స్వయమనేత్వస భూయోఽతి సూత్రే అయంలోకో నాస్తి ప రఉఇతమానీతి పాఠానుసారేణ అయంచ లోకః పరశ్చ లోకో నాస్తీత్యర్థో వర్ణితః. తత్ర పక్షే తస్యేతి శేషః పూరణీయః. చశబ్దశ్చాధ్యాహార్యః. మానీత్యస్య దుర్మానీత్యర్థః. తన్మతే అయంపరలోకశ్చ నాస్తీత్యర్థః. శిష్టపరిగ్రహాభావాదయంచ లోకో నాస్తీత్యస్యోపపత్తిర్ద్రష్టవ్యా. దుర్మానీ పునః పునర్వశమాపద్యత ఇత్యుత్తరత్ర సంబధ్యతే.

౧౦౬— శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః — యః ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సోఽనేకైః పుమ్భిశ్శ్రోతుమపి న లభ్య ఇత్యర్థః. శ్రవణలాభోఽపి మహాసుకృతఫలమితి భావః.

౧౦౭— శృణ్వన్తోఽపి బహవో యం న విద్యుః— శ్రవణేఽపి న సర్వేషాం పరమాత్మప్రతిపత్తిస్సులభేతి భావః.

౧౦౮— ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా — అస్య కుశలో వక్తా కుశలః ప్రాప్తా చ దుర్లభ ఇత్యర్థః.

౧౦౯— ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః— కుశలేనాచార్యేణానుశిష్టో జ్ఞాతాప్యాశ్చర్యః. మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే। యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వత ఇత్యుక్తేరితి భావః.

౧౧౦— న నరేణావరేణ ప్రోక్త ఏష సువిజ్ఞేయో బహుధా చిన్త్యమానః— అవరేణ అకృత్స్నప్రాకృతేన పాండిత్యమాత్రప్రయోజన వేదాన్తశ్రవణేన నరేణ దేహాభిమానినా ప్రోక్తః ఏష ఆత్మా సువిజ్ఞేయో న భవతి. కుతో హేతోః. బహుధా చిన్త్యమానః వాదిభిరితి శేషః.

౧౧౧— అనన్యప్రోక్తే గతిరత్ర నాస్తి — అనన్యేనోచ్యమానాదాత్మనోఽనన్యేన తదేకాన్తినా బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారిణా ప్రోక్తే ఆత్మని యాదృశీ అవగతిస్సా ఆత్మావగతిరత్ర అవరేణ ప్రోక్తే నాస్తీత్యర్థః. యద్వా సంసారగతిశ్చంక్రమణం నాస్తీత్యర్థః. యద్వా అనన్యప్రోక్తే స్వయమనన్యగత గతిరాత్మావగతిర్నాస్తీత్యర్థః. అత్ర అన్యప్రోక్త ఇతి పాఠే అవరనరప్రోక్తస్యాత్మావగతిర్నాస్తీత్యర్థః.

౧౧౨ నన్వనుత్తమేన చిదుపదిష్టే వ్యూహాపోహశాలినస్స్యాదేవేత్యత ఆహ— అణీయాన్ హ్యతర్క్యమణుప్రమాణాత్ — యతోఽణోరప్యణీయానాత్మా అతస్తత్స్వరూపం తర్కాగోచరమ్.

౧౧౩ తదేవాహ— నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా —. ఆత్మవిషయిణీమ

ధీః తర్కప్రాపణీయా నేత్యర్థః। అతస్త్వత్తుల్యోఽన్యేనాపి స్వయం జ్ఞాతుం న శక్యేత్యర్థః।

౧౧౪— ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠ — హే ప్రేష్ఠ, ప్రియతమ, స్వాదన్యేనైవ గురుణోపదిష్టైవ మతిః సాక్షాత్సాధనజ్ఞానాయ భవతి।

౧౧౫ కాఠకస్యానుమతిరిత్యుక్తా — యాం త్వమాపః సత్యధృతిర్బతాసి — యాం మతిం త్వమాపః ప్రాప్తవానసి। విషాదయి ... నిశ్చిత వానసీత్యర్థః। సత్యధృతిః సత్యా అప్రకంప్యా ధృతిర్యస్య స తథోక్తః। బతేత్యనుకంపాయాం।

౧౧౬— త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టా — త్వాదృశశ్శిష్యస్స్మాకం భూయాదిత్యర్థః।

౧౧౭— పునరపి తుష్ట ఆహ— జానామ్యహం శేవధిరిత్యనిత్యం— శేవధిః కుబేరాద్యైశ్వర్యమ్, కర్మఫలలక్షణ మనిత్యమితి జానామి।

౧౧౮— నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే హి ధ్రువం తత్— ధ్రువం తదాత్మతత్త్వం అధ్రువైరనిత్యఫలసాధనభూతైరనిత్యద్రవ్యసాధ్యైర్వా కర్మభిరిత్యర్థః।

౧౧౯— తతో మయా నాచికేతశ్చితోఽగ్నిరనిత్యైర్ద్రవ్యైః ప్రాప్తవానస్మి నిత్యమ్— ఏవం జ్ఞాతవతాపి మయా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధకజ్ఞానోదయే నానిత్యైరిష్టకాదిద్రవ్యైర్నాచికేతోఽగ్నిశ్చితః। తస్మాద్ధేతోర్నిత్యఫలసాధనం జ్ఞానం ప్రాప్తవానస్మీత్యర్థః। అతో బ్రహ్మప్రాప్తిజ్ఞానైకసాధనత్వస్య న విరోధః।

౧౨౦— త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టేతి పూర్వమంత్రోక్తం నచికేతసశ్శ్రవణాధికారం వివృణోతి— కామస్యాప్తిం జగతః ప్రతిష్ఠాం క్రతోరానంత్యమభయస్య పారం। స్తోమం మహదురుగాయం ప్రతిష్ఠాం దృష్ట్వా ధృత్యా ధీరో నచికేతోఽత్యస్రాక్షీః— క్రతోః కర్మణః ప్రతిష్ఠాం ఫలభూతాం జగతః కామస్యాప్తిం చతుర్ముఖస్థానపర్యంతసర్వలోకసంబంధిన్యైర్విషయాత్మకకామప్రాప్తిం చ దృష్ట్వా। మోక్షస్వరూపమాహ— అనంత్యమభయస్య పారమిత్యాదినా— అవినాశిత్వమత్యంతనిర్భయత్వం అపహతపాప్మత్వసత్యసంకల్పత్వాది మహాగుణగణరూపస్తోమం ఉరుకీర్తిం చ ఐశ్వర్యం చ మోక్షగతం దృష్ట్వాపి కామాన్ మాస్పృక్ష యతస్త్యక్తవానసీత్యర్థః। యద్వా మోక్షరూప పరమాత్మస్వరూపమేవ సర్వకర్మావాప్తింత్రిపద కలజగదాధారత్వం క్రతోరనంతఫలరూపత్వాంచేత్యాదం భగవాం పరమాత్మ విషయతయా యోజనీయమ్।

౧౨౧. తృతీయం ప్రశ్నం ప్రతివక్తుం తందుర్దర్శమిత్యాదినా మంత్రద్వయేన— తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్। అ

ధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి — శ్రవణాయాపి బహు భిర్యో న లభ్య ఇత్యుక్తరీత్యా దుర్దర్శమతిసూక్ష్మం - గూఢం తిరోధాయకకర్మరూపావిద్యా తిరోహితం సర్వభూతానుప్రవిష్టమ్ - గుహాహితం హృదయగుహావర్తినమ్ - గహ్వ రేష్ఠమ్ - ఆత్మాన్తర్యామినమ్ - పురాణం అనాదిమ్. అధ్యాత్మయోగాధిగమేన - విషయేభ్యః ప్రతిసంహృత్య చేతస ఆత్మని సమాధాన మధ్యాత్మయోగః - య చ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞః, యదా పంచావతిష్ఠంతే జ్ఞానాని మనసా సహ, ఇ త్యాదినా యో వక్ష్యమాణస్తస్య యోగస్యాధిగమో జీవాత్మజ్ఞానం తేన హేతునా, దేవం పరమాత్మానం మత్వేత్యర్థః - జీవాత్మజ్ఞానస్య పరమాత్మజ్ఞానహేతు త్వాదితి భావః - హర్షశోకౌ విషయ లాభాలాభ ప్రయుక్తహర్షశోకౌ జహాతీ త్యర్థః -

౧-౨-౨— ఏతచ్ఛ్రుత్వా సంపరిగృహ్య మర్త్యః— ఏతదాత్మతత్త్వం శ్రుత్వా సంపరిగృహ్య మననాదికం కృత్వేత్యర్థః -

౧-౨-౩— ప్రవృహ్య ధర్మ్యమ్— కర్మసాధ్యం శరీరాది ప్రవృహ్య పృథక్కృత్య- పరిత్యజ్యేత్యర్థః -

౧-౨-౪— అణుమేతమాప్య— ఏతం స్వాత్మభూతం సూక్ష్మత యా చక్షు రాద్యగోచరం అణీయాన్ హ్యతర్క్యమితి నిర్దిష్టం పరమాత్మానం దేవి శేషం ప్రాప్య -

౧-౨-౫— స మోదతే మోదనీయం హి లబ్ధ్వా—స విద్వాన్మోదనీయం ప్రీతివిషయం అపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టకవిశిష్టం స్వస్వరూపం లబ్ధ్వా మోదతే- ఆనందీ భవతీత్యర్థః - ఏష సంప్రసాదో౽స్మాచ్ఛరీరాత్స ముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభి నిష్పద్యతే, స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీ డన్ రమమాణ ఇతి శ్రుత్యర్థో౽త్రానుసంధేయః - ఏవం ప్రశ్నస్యోత్తరముక్త్వా నచికేతసం మోక్షార్హత్వేన స్తౌతి-

౧-౨-౬ —వివృతం సద్మ నచికేతసం మన్యే— నచికేతసం ప్రతి సద్మ బ్ర హ్మస్వరూపం ధామ వివృతద్వారం ప్రవేశార్హం మన్య ఇత్యర్థః - తస్యైష ఆత్మా విశతే బ్రహ్మధామేతి శ్రుతేః - నను బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వేతి శ్రుత్యై కార్థ్యాయ అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వేత్యత్రాపి పరమాత్మై క జీవః ప్రతిపాద్యతామ్ - తతశ్చ తం దుర్దర్శమితి పూర్వమంత్ర ఖండో౽పి జీవ పర ఏవాస్తు - తతశ్చ శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్య ఇతి పూర్వ సందర్భో౽పి ప రిశుద్ధ జీవస్వరూప పర ఏవాస్తు - తత ఆశ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేన మాశ్చర్య వద్వదతి తథైవ చాన్యః। ఆశ్చర్యవచ్చైనమన్యః శృణోతి శ్రుత్వాప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిదితి పరిశుద్ధాత్మవిషయగీతావచనైకార్థ్యముపపద్యత ఇతి చేన్న - బ్రహ్మజజ్ఞమితి మంత్రే బ్రహ్మజజ్ఞత్వరూపప్రక్రమశ్రుతజీవలింగబలేన చరమశ్రు త దేవశబ్దస్య దేవాత్మకత్వరూపార్థాశ్రయణేపి తం దుర్దర్శమితి మంత్రే త్వాద్య

శరీరపరిగ్రహాభావేన దేవమిత్యస్య దేవాత్మకమిత్యర్థః। శ్రియశ్శోయోగాత్· తదేవా భిప్రేత్య భగవతా భాష్యకృతా గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రే పరమాత్మనస్తావత్తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమితి గుహాప్రవేశో దృశ్యత ఇత్యుక్తమ్. తస్మిన్నయం మన్త్రః పరమాత్మవిషయతయా వ్యాసార్యైరపి వివృతః. గహ్వరేష్ఠమితి పదేన తు పరమాత్మనః గహ్వరశబ్దిత దుర్విజ్ఞేయపరిశుద్ధాత్మస్వరూపశరీరకత్వమప్యుక్తమ్. ఇయాంస్తు విశేషః బ్రహ్మజజ్ఞమితి మన్త్రే పరమాత్మాత్మకపరిశుద్ధజీవస్వరూపం ప్రతిపాద్యతే, తం దుర్దర్శమితి మన్త్రే శుద్ధజీవశరీరకం పరమాత్మస్వరూపం ప్రతిపాద్యత ఇతి న తయోరైకార్థ్యహానిః.

౧-౨-౩ నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే హి ధ్రువం తత్, ఏతచ్ఛ్రుత్వా సంపరిగృహ్య మర్త్యః ప్రవృహ్య ధర్మ్యమణుమేతమాప్య, స మోదతే మోదనీయం హి లబ్ధ్వా, అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి, ఇతి ప్రదేశేషు ధర్మ్యతావిలక్షణతయా జ్ఞానసాధ్యతయా ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యస్య స్వరూపమ్, ఉక్తప్రదేశేష్వేవ ధర్మవిలక్షణతయా మత్వేతి ప్రతిపన్నోపాయస్య స్వరూపం, ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీత్యత్ర ధీర ఇతి ప్రతిపన్నస్య ప్రాప్తుః స్వరూపం చ, శోధయితుం పృచ్ఛతి— అన్యత్ర ధర్మాదిత్యాదినా — (అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద)— నను భాష్యే దేవం మత్వేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్యాధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య స్వరూపశోధనాయ పునః ప్రశ్నః, అన్యత్ర ధర్మాదిత్యుక్తమ్. కథం తద్విశుద్ధతయా ధీర ఇతి నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తురిత్యుచ్యత ఇతి చేత్. మైవం వోచః. అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టమాత్మశబ్దవాచ్యం ప్రజాతి విద్యాప్రతిపన్నముపాస్యం ప్రాప్యభూతం పరిశుద్ధస్వరూపమేవ. అతస్తస్యాపి ప్రాప్యనిర్దేశకత్వమేవ. వస్తుగత్యా తస్య ప్రాప్తురభిన్నత్వాత్ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చేతి భాష్యం న విరోత్స్యతే. అత ఏవ ప్రథమం తావత్ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపమాహ, న జాయతే. మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యత్ర భాష్యమపి న విరోత్స్యతే. న హి న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి మన్త్రప్రతిపాద్యస్య విపశ్చిత్పదఘటితపరిశుద్ధస్వరూపస్య ప్రాప్తృరూపతోపపత్తిః. ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః। విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి మన్త్రప్రతిపాద్యస్యైవ ప్రాప్తృరూపత్వాత్. తత్రైవ విశేషణాచ్చేతి సూత్రభాష్యప్రతిపాదితత్వాత్తత ఏవ ప్రాప్యప్రాప్త్రోరేకాధికరణ్యనిర్దేశః పరగుహామన్త్రభాష్యగత వివిక్తత్వవాచనాభావాచ్ఛబ్దసన్నిర్దేశద్వయం నతు విపశ్చిత్త్వేన. అతో యథోక్తపదార్థః. అయం వ్యాసార్యైస్తు ... సూత్రే వివృతః. ధర్మ ఉపాయః ధర్మాదన్యత్ర· ప్రతిషేధోపాయవిలక్షణ ఇత్యర్థః. అధర్మో ... తత

హేయః । అధర్మాదన్యత్ర ప్రసిద్ధసాధ్య విలక్షణ ఇత్యర్థః । అస్మాదితి బుద్ధిస్థస్య త్స్వరూపో వివక్షితః । సచోపాయతా సహి ప్రసిద్ధోపేత్యవిలక్షణః । సాధనావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వాత్ఫలద శాయామాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ । కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణమ్ । కృతాకృతాద్ధర్మాదేర్విలక్షణం, భూతాద్భవ్యాచ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణం, యదిత్యర్థః । ఇదాన్యధర్మాదధర్మాచ్చాన్యత్రేత్యుపాసనప్రశ్నః । పుణ్యపాపరూపసాధన విలక్షణత్వాదుపాసనస్య కృతాకృతాచ్చ భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టమ్ । ఉక్తరీత్యా చేతనస్యానిత్యత్వాత్ప్రాప్యాంతర్భావాచ్చ తత ఏవ తస్యాపి తంత్రేణ ప్రశ్నః । తదంతర్గతంచ ప్రాప్తుస్స్వరూపమితి హి వక్ష్యతే । అత్ర యత్తచ్ఛబ్దౌ తృతీయవరావితి భావః ।

౧౨౮ ఇతి నచికేతసా పృష్ట ఆహ — సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి — పద్యత ఇతి పదం సాధ్యనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యుత్తరత్ర వక్ష్యమాణం బ్రహ్మస్వరూపం సర్వే వేదాః సాక్షాత్పరంపరయా వా ప్రతిపాదయంతీత్యర్థః ।

౧౨౯ — తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి — తపాంసి తపః ప్రధానాః పరితనగాగా ఇతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్ ।

౧౩౦ — యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి — బ్రహ్మచర్యం గురుకుల వాసస్త్రీసంగరాహిత్యాది లక్షణం యదిచ్ఛంతోఽనుతిష్ఠంతి ।

౧౩౧ — తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి — తత్తే పదం సంగ్రాహకేణ శబ్దేన వక్ష్యామీత్యర్థః । ప్రాప్యవక్తవ్యత్వ ప్రతిజ్ఞాపరే అస్మిన్మంత్రే అర్థాత్ప్రాప్యప్రశంసాయా అపి లాభాత్ప్రాప్యవం ప్రశంస్యా, తథాహ్యస్య సర్వే వేదా ఇత్యాదిపాదత్రయోక్త బ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశంస్యేత్యర్థ ఇతి ప్రకృతప్రకాశికావచనస్య, నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్ ।

౧౩౨ సంక్షేపేణ తత్ప్రతిపాదకంకిమిత్యత ఆహ — ఓమిత్యేతదితి — ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధస్స్మృత ఇతి ప్రణవస్య బ్రహ్మవాచకత్వాత్ప్రణవావయవయోరకారమకారయోః పరజీవవాచితయా పదయోస్తాత్పర్యద్వితీయత్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్ । అతఏవోపాయస్వరూపమప్యత్రార్థాదితి మంతవ్యమ్॥

౧౩౩ ఏవం వాచకం ప్రణవం ద్వాభ్యాం మంత్రాభ్యాం స్తౌతి — ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మ — ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేతి బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనధ్యానాలంబనత్వాదిదమక్షరం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాద్బ్రహ్మ॥

౧౩౪ — ఏతద్ధ్యేవాక్షరం పరమ్ — జప్యేషు ధ్యేయేషు చ శ్రేష్ఠమిత్యర్థః॥

౧౩౫ — ఏతద్ధ్యేవాక్షరం జ్ఞాత్వా యో యదిచ్ఛతి తస్య తత్ — ఏతదక్ష

రముపాస్య. అనేనోపాసనేన ఇదంఫలంమే భూయాదితియత్కామయతే తస్య తద్భవతీత్యర్థః॥

౧౩౬ — ఏతదాలంబనం శ్రేష్ఠమ్ — ఏతదోంకారరూప మాలమ్బనం శ్రేష్ఠమ్. ధ్యానాదేరితి శేషః॥

౧౩౭ అతఏవ — ఏతదాలమ్బనంపరమ్ — ఏతదాలమ్బనంధ్యానాదిసాధ్యాత్ప్రకృష్టమిత్యర్థః.

౧౩౮ — ఏతదాలమ్బనంజ్ఞాత్వా బ్రహ్మలోకేమహీయతే — స్పష్టోర్థః॥

౧౩౯ ప్రతిజ్ఞాతమంతావత్ప్రత్యగాత్మస్వరూపమాహ నజాయతేమ్రియతేవే త్యాదినామన్త్రద్వయేన. ఇదంచ ప్రస్తుతవ్యాసార్యైరిత్థంహ్యుక్తమ్. ఇదంమంత్రద్వయంతావదేకవిషయం నహన్యతేహన్యమానే శరీర ఇత్యేతద్వివరణరూపత్వాద్ద్వితీయమంత్రస్య. హంతాచేదితి మంత్రశ్చజీవవిషయఏవ. లోకస్యశరీరమాత్మని హంతృహంతవ్య భావప్రతిపత్త్యభావాత్. పరమాత్మాహి ప్రత్యస్తగోచరః. కథంతస్మిన్వధ్యత్వాదిప్రతిపత్తిః. అహమేనంహన్మి, అయంమాంహంతుమాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతకభావాభిమానోహిదేహినాం జీవవిషయఏవ. ననునాస్యజరయైతజ్జీర్యత ఇతివత్పరమాత్మనోపిహననప్రతిషేధ ఉపపద్యతే. సత్యమ్. దహరాకాశస్య దేహాంతస్థిత్యాశంకితవికారనిషేధఉపపద్యతే. ఇహతులోకసిద్ధాభ్రాంతిరనూద్యనిరస్యతే. నహిపరమాత్మనివధ్యఘాతకభావభ్రాంతిః కస్యాప్యస్తి. అతోనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ. నజాయత ఇతిమంత్రశ్చతేనైకార్థః. అతోమంత్రద్వయమపి జీవవిషయకమేవేతి. అక్షరార్థస్తు — నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిత్ — విపశ్చిత్ప్రత్యగాత్మా నజాయతే ఇదానీమపి జననమరణశూన్యఇత్యర్థః॥

౧౪౦ — నాయంకుతశ్చిత్ — ఉత్పాదకశూన్యః.

౧౪౧ — నబభూవకశ్చిత్ — పూర్వమపిమనుష్యాదిరూపేణ జననశూన్యః.

౧౪౨ — (అజోనిత్యశ్శాశ్వతోయం పురాణః) — నజాయత ఇత్యత్రహేతుమాహ. అజఇతి. నమ్రియత ఇత్యత్రహేతుమాహ. నిత్యఇతి. నకుతశ్చిదిత్యత్రహేతుమాహ. శాశ్వతఇతి. పూర్వం నబభూవేత్యత్రహేతుమాహ. పురాణఇతి.

౧౪౩ — ననుకథమస్యనిత్యత్వం శరీరాంతర్వర్తినశ్శరీరవినాశాను వినాశిత్వావశ్యం భావాదిత్యత ఆహ — నహన్యతేహన్యమానే శరీరే — స్పష్టోర్థః.

౧౪౪ తదేవోపపాదయతి — హంతాచేన్మన్యతేహంతుమ్ — అహమేనం హనిష్యామీతి దేహాత్మదృష్ట్యామన్యతే చేదిత్యర్థః.

౧౪౫ — హతశ్చేన్మన్యతే హతమ్ — భిన్నదేహవర్తమానః దేహాత్మదృష్ట్యా ఆత్మానం హతోహమితి మన్యతే చేదిత్యర్థః.

౧౪౬ — ఉభౌతౌనవిజానీతః — ఆత్మస్వరూపమితి శేషః.

౧౪౭ — నాయంహంతి — ఆత్మానమితి శేషః.

౧౪౮ — నహన్యతే — ఆత్మస్వరూపమితిశేషః. నచవేదాంతవేద్య పరిశు ద్ధాత్మస్వరూపే కథంహననాది ప్రసక్తితత్పూర్వకనిషేధావితివాచ్యమ్. త స్యైవపక్షే త్రిభూతతయాతత్ప్రయుక్తతత్సంభవాదితి ద్రష్టవ్యమ్.

౧౪౯ ఏవం మంత్రద్వయేనప్రత్యగాత్మస్వరూపం విశోధ్యతదాత్మభూ త పరమాత్మస్వరూపమాహ — అణోరణీయాన్ — అణోస్సర్వాచేతనాపేక్ష యాసూక్ష్మాచ్చేతనాదణుతరః తతోపిసూక్ష్మః తదంతః ప్రవేశయోగ్యః.

౧౫౦ — మహతోమహీయాన్ — మహతఆకాశాదేరపి మహత్తరః. స్వా వ్యాప్తవస్తురహితఇత్యర్థః.

౧౫౧ — ఆత్మాస్యజంతోర్నిహితోగుహాయామ్ — అస్యజంతోర్న జాయత ఇతిమంత్రద్వయప్రతిపాద్యస్య చేతనస్యాత్మా అంతఃప్రవిశ్యనియంతా. నచా స్యజంతోరిత్యస్యహృదయకుహరవాచిగుహాశబ్దే నైవాన్వయోనాత్మశబ్దే నేతి శంక్యమ్. ఆత్మశబ్దాన్వితస్యైవకాంక్షాన్యాయేనుభయత్రాన్వయే దోషాభా వాత్. మూలతశ్శాఖాం పరివాస్యోపవేషం కరోతీత్యత్రమూలతశ్శాఖాం పరివా స్య మూలతఉపవేషం కరోతీత్యన్వయవత్సాకాంక్షాభ్యామాత్మగుహాశబ్దాభ్యామ న్వయసంభవాత్. అతశ్చజంతుశబ్దితపూర్వమంత్రద్వయ నిర్దిష్టజీవస్వరూ పాపేక్షయా ఏతన్మంత్ర ప్రతిపాద్యస్యభేద ప్రతీతేః పూర్వమంత్ర ప్రతిపాద్యఏ వ అణోరణీయానితిమంత్ర ప్రతిపాద్యోస్త్వితిశంకానిరస్తా. నసునజాయత ఇత్యుపన్యస్తస్యాత్మనోజాయమానవాచిజంతుశబ్దేన పరామర్శాస్యానుపపన్న తయాస్య జంతోరిత్యస్య ప్రత్యక్షాదిసన్నిధాపితదేహపరతాయాఏవ వక్తవ్య త్వేన తద్గుహాహితఆత్మాప్రాగుపన్యస్తోజీవఏవాస్తు. నచకర్తృత్వభోక్తృత్వ విశిష్టతయా సదాహమితి భాసమానేజీవేకస్తంమదామదందేవం మదన్యోజ్ఞా తుమర్హతి, కఇత్థావేదయత్రసఇత్యుత్తరసందర్భప్రతిపాద్యం దుర్విజ్ఞాన త్వం కథమన్వేతీతివాచ్యమ్. జీవస్యకర్తృత్వాదివిశిష్టతయా సర్వలోకవిదిత త్వేపి ముక్తప్రాప్యబ్రహ్మస్వరూపవిశిష్టతయా దుర్జ్ఞానత్వసంభవాదితిచేన్న. ప్రాణితుచేతనౌజన్మిజంతుజన్యుశరీరిణఇతి జంతుశబ్దస్య చేతనపర్యాయతయా పారాత్ప్రికృతజీవవాచిత్వసంభవాదస్యేతిశబ్దస్యపూర్వమంత్రనిర్దిష్టజీవ విషయత్వసంభవే ప్రత్యక్షోపస్థాపితదేహపరత్వాశ్రయణాయోగాత్. ఏవమ ఆత్మాంతర్హృదయేణీయాన్ ఏషమఆత్మాంతర్హృదయేజ్యాయానిత్యణుత్వమ హత్త్వయోః పరమాత్మధర్మత్వేనప్రసిద్ధతయా అణోరణీయానితిమంత్రస్య తద్విషయత్వస్యైవయుక్తతయా పూర్వమంత్రనిర్దిష్ట పరిశుద్ధాత్మస్వరూప పరత్వాసంభవాదణోరణీయానితిమంత్రః పరమాత్మస్వరూపపరఏవ.

౧౫౨ — తమక్రతుః పశ్యతివీతశోకోధాతోః ప్రసాదాన్మహిమానమాత్మ నః — తంతాదృశం పరమాత్మానం అక్రతుః కామ్యకర్మాదిరహితస్సన్ ధా తోర్ధారకస్య పరమాత్మనః ప్రసాదాదాత్మనోమహిమానం మహత్త్వసం

పాదకం స్వసార్వజ్ఞ్యాదిగుణావిర్భావహేతుభూతపరమాత్మానం యదాప శ్యతి తదా వీతశోకో భవతీత్యర్థః. ద్యుభ్వాద్యధికరణే జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి మంత్రం ప్రస్తుత్య యదా స్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశం ప్రియమాణమ్, అస్యేశ్వరస్య మహిమానంచ నిఖిలజగన్నియమనరూపం, పశ్యతి, తదా వీతశోకో భవతీతి భగవతా భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ తదనుసారేణైహాపి యః పశ్యతి స వీతశోకో భవతీత్యర్థః. ధాతుః ప్రసాదాద్వీతశోకో భవతీతి వాన్వయః. ప్రసీదత్యస్మి స్తస్మిన్ ప్రసన్నే క్లేశసంక్షయ ఇతి స్మృతేరితి ద్రష్టవ్యమ్. ధాతుః ప్రసాదాదితి పాఠేపి స ఏవార్థః. తమక్రతుమితి పాఠే అక్రతుం కర్మకృతాపకర్షోత్కర్షశూన్యమితి పరమాత్మవిశేషణమ్.

౧౫౩. ధాతుప్రసాదశూన్యస్య పరమాత్మతత్త్వం దురధిగమమితి దర్శయతి — ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః — పరమాత్మనస్సర్వాత్మకత్వాదితరేతరవిరుద్ధతయా భాసమానా అప్యాసీనత్వ దూరగత్వాదయో ధర్మా జీవద్వారాత్ర సంతీతి భావః.

౧౫౪— కస్తం మదామదం దేవం మదన్యో జ్ఞాతుమర్హతి — హర్షాహర్షరూపవిరుద్ధధర్మాశ్రయం తం పరమాత్మప్రసాదానుగృహీతమాదృశజన వ్యతిరిక్తః కో వా జ్ఞాతుమర్హతీత్యర్థః॥

౧౫౫— అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్ — అశరీరం కర్మకృతశరీరరహితమ్. అనవస్థేషు అస్థిరేషు నిత్యత్వేన తత్రస్థితమ్—

౧౫౬— మహాంతం విభుమ్— మహావైభవశాలినమ్॥

౧౫౭— ఆత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి— స్పష్టోర్థః॥

౧౫౮ ఈదృశాత్మప్రాప్త్యుపాయమాహ — నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన — అత్ర ప్రవచనశబ్దేన ప్రవచనసాధనం మననం లక్ష్యతే. ఉత్తరత్ర న మేధయా న బహునా శ్రుతేనేతి శ్రవణనిదిధ్యాసనయోర్వక్ష్యమాణత్వాత్ తత్సమభివ్యాహారాదధ్యాపన రూపప్రవచనస్య హేతుత్వాప్రసక్తేః స్పష్టైవవ్యాసార్యైర్వివృతత్వాచ్చ॥

౧౫౯ — యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః— ఏష పరమాత్మా యం సాధకం ప్రార్థయతే తేన లభ్యః. ప్రార్థనీయ పుంసా లభ్య ఇత్యర్థః. తత్ప్రార్థనీయత్వం చ తత్ప్రియతమస్యైవ పుంసః. తత్ప్రియతమత్వం చ తత్ప్రీతిమత ఏవ. తతశ్చ భగవద్విషయిణీ ఉపాసకస్య ప్రీతిః భగవత ఉపాసకే ప్రీతిముత్పాద్య తత్ప్రాప్తిహేతుర్భవతీత్యర్థః॥

౧౬౦— తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్— తస్యోపాసకస్య ఏష ఆత్మా పరమాత్మా స్వరూపం ప్రకాశయతి. స్వానుభవం ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః॥ వృణుత ఇతి పాఠేపి స ఏవార్థః॥

౧౬౧— పరమాత్మోపాసనాంగ తయా కాంశ్చిద్ధర్మానుపదిశతి — నా

౧ యదిపరమాత్మనభోక్తా - ఏవంతర్హిసర్వశ్రుతౌకర్తృతయా ప్రతీయమానోజీవఏవస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ.

౯॥సూ. అత్తాచరాచరగ్రహణాత్

౨ కఠవల్లీష్వామ్నాయతే, యస్యబ్రహ్మచక్షత్రంచఉభేభవతఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనంక ఇత్థావేదయత్రసఇతి. అత్రౌదనోపసేచనసూచితోఽత్తా కింజీవఏవ - ఉతపరమాత్మేతి సన్దిహ్యతే. కింయుక్తం. జీవఇతి. కుతః. భోక్తృత్వస్యకర్మనిమిత్తత్వాత్, జీవస్యైవతత్సమ్భవాత్ -

---

౧ అవాన్తర సంగతి మాహ॥ యదీతి॥—

౨ అత్తాచరాచర గ్రహణాత్— అత్తృ శబ్ద శ్రుతేస్సూచిత ఇత్యుక్తమ్।

విరతోదుశ్చరితాత్— అకృత్యకరణాద్యాఽనివృత్తః॥

౧౬-౨— నాశాంతో నాసమాహితః— అశాంతబాహ్యేంద్రియః· నానావిధవ్యాపారాక్షిప్తచిత్తతయా అనవహితమనాః·

౧౬-౩— నాశాంతమానసోవాపి — అనిగృహీతమానసశ్చ॥

౧౬-౪— ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్ — అత్రపురుషార్థస్యాపిదుశ్చరితవిరత్యాదేరుపాసనాంగతయా విధానంపురుషార్థాన్నృతవదననిషేధస్య దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే నానృతంవదేదితి క్రత్వంగతయా విధానవదుపపద్యతే· యస్తు పురుషార్థమపి దుశ్చరితనిషేధమతిలంఘ్యపరమాత్మోపాసనమవిగుణంచికీర్షతి, తస్య దుశ్చరితనిషేధరూపాంగవైగుణ్యాదుపాసనసాద్గుణ్యం నసిధ్యతీతిభావః॥

౧౬-౫ యస్యబ్రహ్మచక్షత్రంచ ఉభేభవతఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనంకఇత్థావేద యత్రసః — బ్రహ్మక్షత్రాఖ్యవర్ణద్వయోపలక్షితకృత్స్నచరాచరాత్మకమిదంజగద్యస్యౌదనోభవతి· వినాశ్యంభవతీత్యర్థః· యస్యమృత్యుస్సర్వోపమర్దనశక్తః సత్యన్యస్యౌదనహేతుర్భవతి, సః, నిఖిలచరాచరసంహర్తా పరమాత్మా యస్మిన్ప్రకారేస్థితః యత్ప్రకారవిశిష్టస్తత్ప్రకారమిత్థమితి కో వేదేత్యర్థః· ననుబ్రహ్మక్షత్రశబ్దేన కృత్స్నచరాచరగ్రహణే కింబీజమితిచేదుచ్యతే· బ్రహ్మచక్షత్రంచ ఓదనఇత్యుక్తౌ బ్రాహ్మణక్షత్రియవర్ణయోః కంచిత్ప్రతి ఓదనశబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవాదోదనశబ్దేనభోగ్యత్వంవా వినాశ్యత్వంవా లక్షణీయమ్· నహిబ్రహ్మక్షత్రమాత్రభోక్తృత్వమాత్రసంహర్తా

3 అతోచ్యతే- అత్తా చరాచరగ్రహణాత్- అత్తా పరమాత్మైవ- కుతః- చరాచరగ్రహణాత్- చరాచరస్య కృత్స్నస్యాత్తృత్వం హి తస్యైవ సమ్భవతి. న చేదం కర్మనిమిత్తం భోక్తృత్వమ్- అపి తు జగజ్జన్మస్థితిలయహేతుభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్సంహర్తృత్వం- సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యత్రైవ దర్శనాత్. తథా చ, మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి వచనాత్, బ్రహ్మ చ క్షత్రం చేతి కృత్స్నం చరాచరం జగదిహాదనీయత్వేన గృహ్యతే. ఉపసేచనం హి నామ స్వయమద్యమానం సదన్యస్యాదనహేతుః- అత ఉపసేచనత్వేన మృత్యోరప్యద్యమానత్వాత్తదుపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మక్షత్రపూర్వకస్య జగతశ్చరాచరస్యాదనమత్ర వివక్షితమితి గమ్యతే. ఈదృశం చాదనముపసంహార ఏవ- తస్మాదీదృశం జగదుపసంహారిత్వరూపం భోక్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ.

---

3 రాద్ధాంతే చరాచర సంహార రూపతాయాం హేతుద్వయ మాహ॥ సోఽధ్వన ఇత్యాదినా॥ బ్రహ్మక్షత్ర శబ్దౌ కృత్స్న చరాచర ప్రదర్శనార్థా వితి భావః- మృత్యూపసేచనత్వే కథం చరాచరాద్యదనీయత్వ మిత్యత్రాహ॥ ఉపసేచనం హీతి॥

ఛాందోగ్యే వాక్యాపరమాత్మా వాస్తి- నన్వంతరాదిత్యవిద్యాయాం యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్ట ఇతి సర్వలోకేశ్వరే పరమాత్మన్యుపాసనార్థం లోకవిశేషేశితృత్వ శ్రవణవత్సర్వసంహర్తర్యపి పరమాత్మని బ్రహ్మక్షత్రసంహరణముపాసనార్థముపదిశ్యతామితి చేన్న- తద్వదస్యోపాసనాప్రకరణత్వాభావాత్- అతో బ్రహ్మక్షత్రగ్రహణస్య చరాచరమాత్రోపలక్షణత్వం యుక్తమ్- ఉక్తం చ సూత్రకృతా- అత్తా చరాచర గ్రహణాదితి- నన్వేవమప్యదన శబ్దేన కిమితి వినాశ్యత్వం వివక్షణీయం- గౌణత్వమపి శబ్దస్య సాధారణగుణముపహాయాసాధారణగుణేనైవ నిర్వాహ్యమ్- నహ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిశబ్దేన పైంగళ్యాదేరివ ద్రవత్వాదేరుపస్థితిరస్తి- అత ఏవ పౌర్వాత్య శబ్ద సర్వత్రాసాధారణం గుణం విహాయైవోద్భూతగుణమాత్రలక్షణా పూర్వతంత్రనిర్ణీతా- తద్వదిహాపి బ్రహ్మక్షత్రయోరోదన శబ్ద ముఖ్యార్థత్వాసంభవేపి భోజ్యత్వ భోగ్యత్వరూపాంతరంగాకార లక్షణత్వమేవ యుక్తమ్- నహ్యత్యన్త బహిరంగస్య వినాశ్యత్వాకారస్య- యేన నిఖిల చరాచర సంహారా

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ॥

ప్రకరణం చేదం పరస్యైవ బ్రహ్మణః - మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి। నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి హి ప్రకృతమ్. క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యపి హి తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమేవ పూర్వప్రస్తుతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే.

ప్రకరణాచ్చ— ప్రకరణైక్యం కథమిత్యత్రాహ॥ క ఇత్థేతి॥

పరమాత్మప్రకరణాద్వాక్యప్రతీతేరితి చేదుచ్యతే. యద్యపి వినాశిత్వం సాధారణాకారః, తథాపి మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి వాక్యశేషానురోధాత్ సాధారణోఽపి గౌణ్యావృత్త్యా లక్షయితుముచితః. నహ్యుపసేచన శబ్దాపేక్షయా ఓదన శబ్దస్య ముఖ్యత్వాదోదన శబ్దస్యైవ, స్వానురోధే నాసాధారణాకారరూపభోగ్యత్వలక్షితే జఘన్యముపసేచనపదమబాధకత్వాభిప్రాయేణ కథంచిన్నీయతామ్. అతశ్చ యో బ్రహ్మక్షత్త్రభోక్తా యస్య చ మృత్యురబాధకస్సోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యః. భోక్తృత్వం చ జీవస్యైవేతి స ఏవాస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతామితి చేదుచ్యతే. ఉపసేచనత్వేన రూపితస్య మృత్యోరోదనత్వరూపితేన బ్రహ్మక్షత్త్ర శబ్దితేన దధ్యన్నవత్ప్రతీతస్య సంబంధస్య సర్వాత్మనా బాధప్రసంగాత్. నహి యస్య బ్రహ్మక్షత్త్రం చ భోగ్యం యస్య చ మృత్యురబాధక ఇత్యుక్తే మృత్యోర్బ్రహ్మక్షత్త్రస్య చ సంబంధః ప్రతీయతే. అత ఉపసేచన శబ్దస్యోదనశబ్దాపేక్షయా జఘన్యత్వేఽప్యబాధకత్వరూప సాధారణం గుణం విహాయ స్వయముద్యమానత్వ సత్యస్వాదన హేతుత్వరూప సాధారణాకార ఏవ గ్రాహ్యః. తతశ్చ ఏకవాక్యత్వం తత్ర చరమశ్రుతోపసేచన పదానుసారోదన శబ్దేనాపి వినాశ్యత్వమేవ లక్షణీయమ్. స్వవిషయోపస్థాపనీయవినాశాకారరూప గుణగ్రహణాత్ ప్రత్యేక వాక్యతాపన్నపదాంతరోపస్థాపిత గుణగ్రహణస్యైవ బుద్ధిలాఘవతే నైకవాక్యతా సామర్థ్యేన సాధనపన్యాయ్యత్వాదిత్యస్యార్థస్యాత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే నిర్ణీతత్వాత్. ఇతి ద్వితీయమన్త్ర

౧౧. పరమాత్మనశ్చోపాస్యత్వం ద్వాభ్యాం మంత్రాభ్యాం దర్శయతి— ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః— సత్యవదవశ్యం భావికర్మ ఫలమనుభవంతౌ, సుకృత సాధ్యలోకవర్తినౌ. హృదయగు

౧ అథ స్యాత్ - నాయం బ్రహ్మసూత్రోదాహృతః పుర[illegible]హాణ పాత్మా పరమాత్మా అనన్తరం, ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే । ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః ఇతి కర్మఫలభోక్తృత్వేన ద్వితీయస్యాభిధానాత్. ద్వితీయశ్చ ప్రాణో బుద్ధిర్వా స్యాత్. ఋతపానం హి కర్మఫలభోగ ఏవ. స చ పరమాత్మనో న సమ్భవతి. బుద్ధిప్రాణయోస్తు భోక్తృజీవస్యోపకరణభూతయోర్యథాకథంచిత్పానేఽన్వయస్సమ్భవతీతి తయోరన్యతరేణ సద్వితీయో జీవ ఏవ ప్రతిపాద్యతే. తదేకప్రకరణత్వాత్పూర్వప్రస్తుతోఽప్యేవమేవ భవితుమర్హతీతి॥

౧—ఉత్తరస్య శఙ్కామాహ॥ అథస్యాదితి॥ అనంతరమ్- నచాస్య వక్ష్యమాణస్య విచ్ఛేద ఇతి భావః- అత్ర ప్రకరణాద్ఋతపానలిఙ్గం బలీయస్త్వముక్తమ్- కథం భోక్తృత్వవత్త్వం కథం వా ద్వితీయస్య బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరత్వమిత్యత్రాహ॥ ఋతపానం హీతి॥ పూర్వోక్తాత్మత్వాదిజగత్సంహర్తృత్వమపి వక్తుం న శక్యమితి భావః॥ యథేతి॥ కరణకర్తృత్వోపచార ఇత్యర్థః - తతః సిద్ధాన్తే వక్ష్యమాణస్యోత్తరాహ॥ తదేకేతి॥

హాం ప్రవిష్టౌ, పరార్ధ్యే ఉత్కృష్టే పరమాకాశే వర్తమానౌ, అజ్ఞసర్వజ్ఞరూపతయా ఛాయాతపశబ్దనిర్దిష్టౌ, పఞ్చాగ్నిశుశ్రూషాపరా ఉద్యాన్తః కృతాః త్రిణాచికేతా బ్రహ్మవిదో వదన్తీత్యర్థః- అజ్ఞత్వాది ఛాయాశబ్దేన తేజం నిర్దేశోఽయమభిప్రాయః- ఉపాస్యోపాసకయోరేక గుహావర్తిత్వే తయోరేవ ప్రాప్యప్రాప్తృతయా ప్రాప్యస్య చ తత్ప్రాప్తి సాధన రథత్వేన రూపితే శరీరవర్ణనమయుక్తమ్- న హి రథత్వేన ప్రాప్త్యాకారత స్థ్ఫవతీతి శఙ్కాయా వార్యా- ప్రాప్యస్య పరమాత్మన స్తత్రావస్థితత్వేన, జీవస్య పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితమిత్యుక్తరీత్యా పరమాత్మ సంకల్పమూలకమరూపావిర్భావ హేతుతయా తస్య భవబన్ధమోక్ష హేతుత్వే ప్రాప్తృప్రాప్యయోరేవ వసతయో రథత్వరూపిత శరీరాం తర్వర్తిత్వేన కథా నానుపపత్తిః।

౧౬౭— యస్సేతురీజానానాం— యజ్వనామాధారభూతః- కర్మఫలం ప్రదత్త ఇత్యర్థః- ఈజానానామితి కానజన్తత్వాత్.

౧౬౮— అక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్— యస్మిన్నక్షరం పరం బ్రహ్మ.

౧౬౯— అభయం తితీర్షతాం పారమ్— సంసారసాగరం తితీర్షతాం నిర్భయం దృఢం తీరమ్.

౧౭౦ — నాచికేతం శకేమహి — నాచికేతాగ్ని సాధ్యమపి శంకరా

తత్రోచ్యతే.

౧౧॥ సూ. గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహి తద్దర్శనాత్॥

నహ్యేతౌజీవౌబుద్ధిజీవౌవాగుహాంప్రవిష్టావృతంపిబన్తావిత్యుచ్యేతే· అపితుజీవపర మాత్మానౌహి తథావ్యపదిశ్యేతే· కుతః· తద్దర్శనాత్- అస్మిన్ప్రకరణేజీవపరయో రేవగుహాప్రవేశోదృశ్యతే. పర మాత్మనస్తావత్, తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠంపురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవంమత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీతి. జీవస్యాపి, యాప్రాణేనసమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ। గుహాంప్రవిశ్యతిష్ఠన్తీయాభూతేభిర్వ్యజాయతేతి. కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిర్జీవఉచ్యతే. ప్రాణేనసమ్భవతి- ప్రాణేనసహావర్తతే. దేవతామయీ- ఇన్ద్రియాధీనభోగా. గుహాంప్రవిశ్యతిష్ఠన్తీ- హృదయపుణ్డరీకోదరవర్తినీ. భూతేభిర్వ్యజాయత- పృథివ్యాదిభిర్భూతైస్సహితాదేవాదిరూపేణవివిధాజాయతే· ఏవంచసతి, ఋతంపిబన్తావితివ్యపదేశశ్ఛత్రిణోగచ్ఛన్తీతివత్ప్రతిపత్తవ్యః. యద్వా- ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణ పానేకర్తృత్వంజీవపరయో రుపపద్యతే.

౨— గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌ హితద్దర్శనాత్— జీవస్యాపీతి॥ గుహాప్రవేశో దృశ్యతఇ త్యన్వయః· ప్రకరణవిచ్ఛేదక లింగాసిద్ధిమాహ॥ ఏవంచేతి॥ ముఖ్యకల్పం నిర్వాహాంతరమాహ॥ యద్వేతి॥ ప్రయోజకకర్తురపి కర్తృత్వమస్తి॥

స్య ఇత్యర్థః- కేచిత్తు వ్యత్యయనేకి ఇదంతోమవి- నాదికేతంకేమనీత్యస్యమంత్రఖండస్యత్వేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్- అతోదరుపాసత్వబుద్ధ్యాన కర్తవ్యమితిభావః॥

౧౨౧ ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదినాసోఽధ్వనః పారమాప్నోతీత్యంతేనసంసారాధ్వపారభూతవైష్ణవపరమపదప్రాప్త్యుపకరణముపదిశ్య ప్రాప్యస్వరూపముదిశతి— ఆత్మానగం రథినంవిద్ధి— శరీరాధిష్ఠాతారంరథినంవిద్ధి॥

౧౨౨— శరీరగం రథమేవచ— స్పష్టోర్థః॥

౧౨౩— బుద్ధింతుసారథింవిద్ధి— బుద్ధిలక్షణవ్యవసాయాధీనత్వాద్దేహప్రవృత్తేర్బుద్ధేస్సారథిత్వమితిభావః·

౧౨౪— మనః ప్రగ్రహమేవచ— ప్రగ్రహోరశనా-

పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తేః. తథా హి. పితుస్సర్వవేదసదక్షిణక్రతుసమాప్తివేళాయాం దీయమానదక్షిణావైగుణ్యేన క్రతువైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ నచికేతసా ఆస్తిక్యాతిరేకేణ స్వాత్మదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యమిచ్ఛతా, కస్మై మాం దాస్యసీతి సకృద్ద్విస్తృతీయం పృష్టవతా స్వనిర్బన్ధరుష్టపితృవచనాన్మృత్యుసదనం ప్రవిష్టేన స్వసదనాత్ప్రోషితే మృత్యౌ తద్దర్శనార్థం త్రిరాత్రముషితవతా స్వోపవాసభీతతత్ప్రీతివిధానప్రవృత్తమృత్యుప్రత్తవరత్రయే ఆస్తిక్యాతిరేకాత్ప్రథమేనవరేణ స్వాత్మానం ప్రతి పితుః ప్రసాదో వృతః. ఏతచ్చ సర్వం దేహాతిరిక్తమాత్మానమజానతో నోపపద్యతే. ద్వితీయేన చ వరేణ త్రిణాచికేత దేహాన్తరానుభావ్యఫలసాధనభూతాఽగ్నివిద్యా వృతా. తదపి దేహాతిరిక్తాత్మానభిజ్ఞస్య న సమ్భవతి. అతస్తృతీయేన వరేణ యదిదం వ్రియతే, యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి, అత్ర పరమపురుషా ①

ప్రకాః॥ తథాహీతి॥ అత్రేతి॥ మోక్షజ్ఞానాయ తదనుబంధిజిజ్ఞాసయా ప్రశ్న

ర్యస్యాత్మైవాభయత్వాదాత్మైవ మహానితిచ విశేష్యతే. తస్మాదపి కథయాసిద్ధం శరీరమ్ పరం. తదాయత్తత్వాజ్జీవస్య సకలపురుషార్థసాధనప్రవృత్తీనాం. తస్మాదపి పరః సర్వాన్తరాత్మభూతోన్తర్యామీ అధ్వనః పారభూతః పరమపురుషః. యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. సఖ్యివాన్తర్యామితయోపాసనాద్యేకనిర్వర్తకః. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరితి హి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమితి వక్ష్యతే. సకలకార్యోపాసననిర్వర్తకత్వాదుపాయకాష్ఠాభూతః పరమప్రాప్యశ్చ స ఏవ. తదిదముచ్యతే పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి. తథా చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే, య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్కుర్వన్ సర్వం నియమయతీత్యభిధానాన్నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేతి నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. భగవద్గీతాసు చ, అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్। వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమితి దైవమత్ర పురుషోత్తమ ఏవ. సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేతి వచనాత్. తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవ. యథాహ. ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా। తమేవ శరణం గచ్ఛేతి. తదేవమాత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా

రూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తముపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవంచ 'యేయం ప్రేతే' ఇతి న శరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయమ్. అపితు సర్వబన్ధవినిర్మోకాభిప్రాయం. యథా, 'న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి'. అయమర్థః - మోక్షాధికృతే మనుష్యే, ప్రేతే సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే, తత్స్వరూపవిషయా వాదివిప్రతిపత్తినిమిత్తాస్తి నాస్తీత్యస్తి కా మేయం విచికిత్సా, తదపనోదనాయ తత్స్వరూపయాథాత్మ్యం త్వయాఽనుశిష్టోఽహం, విద్యాం, జానీయామితి. తథాహి బహుధా విప్రతిపద్యన్తే - కేచిద్విత్తిమాత్రస్యాత్మనః స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణం మోక్షమాచక్షతే. అన్యే విత్తిమాత్రస్యైవ సతో విద్యాస్తమయమ్. అపరే పాషాణకల్పస్యాత్మనో జ్ఞానాద్యశేషవైశేషికగుణోచ్ఛేదలక్షణం కైవల్యరూపం. అపరే త్వపహతపాప్మానం పరమాత్మానమభ్యుపగచ్ఛన్తస్తస్యైవోపాధిసంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్యపగమేన తద్భావలక్షణం మోక్షమాతిష్ఠన్తే. త్రయ్యన్తని

ఇత్యర్థః తదుపాయోఽతి ॥ ప్రతివచనప్రకారాదుపాయాదీనాం పృష్టత్వావగ

రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయ ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే. రథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి భాషితమ్॥

౧౦-౨ — ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే — సర్వేషు భూతేషు ఆత్మతయా వర్తమానోఽనౌ గుణత్రయమాయాతిరోహితత్వాన్నాజితబాహ్యాభ్యన్తరకరణానాం న యథావత్ప్రకాశతే॥

౧౮ ౩ — దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః — అగ్ర్యయా ఐకాగ్ర్యయుక్తయా బాహ్యాభ్యన్తరవ్యాపారరహితయా సూక్ష్మార్థవివేచనశక్తయా సూక్ష్మదర్శనశీలైర్దృశ్యత ఇత్యర్థః.

౧౮ ౪ బాహ్యాభ్యన్తరకరణవ్యాపారరాహిత్యప్రకారమధ్యాత్మయోగాధిగమోపాయతి నిర్దిష్టజీవస్వరూపజ్ఞానప్రకారంచ దర్శయతి యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీత్యాదినా — (యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని। జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి) — ఇమం మన్త్రం ప్రస్తుత్యార్థం హిథాప్యక్రియతా "వాయాదిరూపితానామిన్ద్రియాణాం వశీకరణప్రకారోయముచ్యతే. యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ- వాచం మనసి నియచ్ఛేత్- వాహ్యర్థవ్యా

స్థాత్రాస్తు నిఖిల జగదేకకారణస్యాశేషహేయ ప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానాన న్దైకస్వరూపస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగు ణాకరస్య సకలేతరవిలక్షణస్య సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణ శ్శరీరతయా ప్రకారభూతస్యానుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్మరూపావిద్యాతిరోహి తస్వరూపస్య విద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావిక పరమాత్మానుభవ మేవ మోక్షమాచక్షతే. తత్ర మోక్షస్వరూపం తత్సాధనం చ తత్త్వప్ర సాదాద్విద్యామితి నచికేతసా పృష్టో మృత్యుస్తస్యార్థస్య దురవబోధ త్వప్రదర్శనేన వివిధభోగవితరణ ప్రలోభనేన చైనం పరీక్ష్య యోగ్యతా మభిజ్ఞాయ పరావరతత్త్వవిజ్ఞానం పరమాత్మోపాసనం తత్పద ప్రాప్తిలక్షణం మోక్షం చ, తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమిత్యార భ్య, సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేనోప దిశ్య తదపేక్షితాంశ్చ విశేషానుపదిదేశేతి సర్వం సమఞ్జసమ్. అతః పరమాత్మైవాత్తేతి సిద్ధమ్.

అత్త్రధికరణం సమాప్తమ్.

మః ॥ నిఖిలేతి కారణ శోధకాద్యర్థా ఉక్తాః. విశేషాన్ ప్రాణాగ్నివిద్యాదీన్ ॥

తి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. వాక్ఛబ్దాద్ ద్వితీయాయాస్సుపాం సులుగిత్యాదినా లుక్. మనసీతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘః. తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని. తత్ మనః బుద్ధౌ నియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేనాత్ర పూర్వోక్తా బుద్ధిరభిధీయతే. జ్ఞాన ఆత్మనీతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. ఆత్మని వర్తమానే జ్ఞానే నియచ్ఛేదిత్యర్థః. జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్. బుద్ధిం కర్తరి మహతి ఆత్మని నియచ్ఛేత్. తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి. తం కర్తారం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సర్వాన్తర్యామిణి నియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేన శాన్త ఇతి నపుంసకలిఙ్గతా. ఏవంభూతేన రథినా వైష్ణవం పదం గన్తవ్యమిత్యర్థః" ఇతి భాషితమ్. వివృతం చ శ్రుతప్రకాశికాయామ్. "వాచో మనసి నియమనం మనోఽనుగుణప్రవృత్తివైముఖ్యాపాదనమ్. మనసో బుద్ధౌ నియమనం వ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనమ్. బుద్ధిశ్చ ప్రత్యక్షేషు హేయతాధ్యవసాయః. తస్యా బుద్ధేరాత్మని నియమనం స ఏవోపాదేయతయా నాత్మ[illegible] ఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనమ్. శాన్తే స్వతన్త్రే [illegible] ప్రతిభటే. శాన్త ఆత్మని. మహాత ఆత్మనో జీవస్య నియమనం నామ తచ్ఛేషతయా ప్రతిపత్తిః. ఆత్మశబ్దస్య పుంల్లిఙ్గత్వాత్పుంల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన నిర్దిష్టస్య శాన్తసత్వాల్లిఙ్గవ్యత్యయః. నపుం

స్యేత్యాదౌ ఆత్మనీతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. ఆత్మనివర్తమానే జ్ఞానే నియచ్ఛే దిత్యర్థ ఇత్యుక్తం భవతి. అవ్యాకృత[illegible]కత్వాదాత్మని వర్తమాన ఇతి విశేషణస్య [illegible] నచ తద్వ్యవచ్ఛేద్యం జ్ఞానం న ఇత్యేతావతా [illegible] ఆ [illegible] జ్ఞాన ఆత్మనీత్యుక్తమితి వక్తుం శక్యమ్. [illegible] సామానాధికరణ్యయోజనయా వ్యధికరణ ప్రసంగాత్. [illegible] ఆత్మభ్రాన్తిర్వ్యావర్త్యేత. నచాత్మని వర్తమాన ఇతి భాష్యస్యాత్మని విషయవిషయిభావలక్షణ సంబంధేన వర్తమాన ఇత్యర్థః, ఆత్మవిషయకే జ్ఞాన ఇతి యావత్, అతో వ్యావర్త్యకతయా న వైయర్థ్యదోష ఇతి వాచ్యమ్. తథాసతి జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేదిత్యస్య వైయర్థ్యాపాతాత్. [illegible]ర్థస్యైవ సిద్ధేరితి చేదుచ్యతే. అయమపి ప్రాయోభాష్యకారస్య. తద్యథా జ్ఞాన ఆత్మనీత్యత్ర ఆత్మనీతి విషయసప్తమీ. తచ్చాత్మవిషయకం జ్ఞానమ్, ఆత్మాహముపాదేయః, [illegible] అర్థా హేయా ఇత్యేవం రూపమ్. తచ్చార్థేషు హేయతాధ్యవసాయరూపాబుద్ధిరితి శ్రుతప్రకాశికాయాం వ్యక్తమ్. తస్య చాత్మనాత్మవిషయకహేయతాధ్యవసాయ రూపస్య జ్ఞానస్య మహత్యాత్మని నియమనం నామ [illegible] యాసాక్షాత్కార ఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనమితి తత్రైవ శ్రుతప్రకాశికాయాముక్తత్వా ద్వాక్యద్వయస్యాపి సప్రయోజనతయా త్వదుక్త వైయర్థ్య శఙ్కానవకాశ ఇతి.

౧౪।౧— ఏవం వశీకరణ ప్రకారముపదిశ్యాధికారిపురుషానభిముఖీకరోతి — ఉత్తిష్ఠత జాగ్రత — ఆత్మజ్ఞానాభిముఖా భవత. అజ్ఞాననిద్రాయాః క్షయం కురుత.

౧౪।౨— ప్రాప్య వరాన్నిబోధత — వరాన్ శ్రేష్ఠానాచార్యానుపగమ్యాత్మతత్త్వం నిబోధత. యద్వా ఉపాసితాద్భగవతో వా బ్రహ్మవిద్భ్యో వా. దేవతాపారమార్థ్యం చ యథావద్వేత్స్యతే భవానిత్యేవంరూపాన్ వరాన్ ప్రాప్యాజ్ఞేయమాత్మతత్త్వం నిబోధత. సోఽవాప్తవ్యమితి భావః.

౧౪।౩— క్షురస్య ధారా నిశితా దురత్యయా దుర్గం పథస్తత్కవయో వదంతి — జ్ఞానినస్తదాత్మతత్త్వం దుర్గమం పన్థానం వర్ణయన్తి. తత్ర హేతుః. యత ఆత్మతత్త్వం క్షురస్యాయుధవిశేషస్య, ధారా అగ్రమ్. నిశితా తీక్ష్ణా. దురత్యయా అనతిక్రమణీయా. తీక్ష్ణక్షురాగ్రేణ చరతః పుంసో యథా కించిత్త్యప్యనవధానే ఆత్మనాశో భవతి, ఏవమిహాత్మస్వరూపావగతిదశాయాం స్వల్పేప్యనవధానాపరాధే ఆత్మనాశో భవతీతి భావః.

౧౫— ఉపసంహరతి — అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్ — అశబ్దమిత్యాదిత్యన్తపదత్రయం ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే. అశబ్దత్వాదివత్ త్రైకాలవదవ్యయం [illegible] చ యథాన్యమిత్య

౧౯౯— అనాద్యనంతంమహతః పరం ధ్రువంనిచాయ్యతం మృత్యుముఖా త్ప్రముచ్యతే— మహతఇత్యనేనాత్మని మహతి నియచ్ఛేదితి పూర్వకం [illegible] ష్టఃతీవాగ్ర్యహ్యతే- ధ్రువంస్థిరం- నిచాయ్య [illegible] దర్శనేన [illegible] సనేనవిషయాకృత్యేత్యర్థః- మృత్యుముఖా [illegible] తార్కికం సారాదిత్యర్థః- [illegible] తితృతీయవల్లీ-

౨౦౦ ఉత్తిష్ఠత జాగ్రతేతి ప్రోక్తాస్వాహా [illegible] శ్యకోచతి— పరాంచిఖానివ్యతృణత్స్వయంభూః [illegible] పరాక్ [illegible] తరాత్మన్— పరాన్ పశ్యతి పరాంచి- ఖాని [illegible] స్యైవ- నాత్మప్రకాశకాని- తత ఇత్యర్థః- వ్యర్థ [illegible] స్వయం భూః పరమాత్మా ఇమానీంద్రియాణి హింసితవాన్- [illegible] తుః- తస్మాత్పరాక్ పశ్యతి నాంతరాత్మన్ - తస్మాదేవ [illegible] ష్టం అపవర్గాని సంతి పరాక్ పరావః పదార్థా [illegible] ఇత్యర్థః-

౨౦౧ ఈదృశే పిలోక [illegible] ప్రతీపంగతః [illegible] రుపధారయః ప్రత్యగాత్మ ప్రవణ [illegible] — [illegible] ప్రత్యగాత్మాన [illegible] దావృత్త చక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్— [illegible] స్వస్వవిషయ [illegible] శ్రోత్రియః [illegible] పరి శుద్ధేనమన సా సాక్షాత్కరోతీత్యర్థః॥

౨౦౨ — పరాచః కామ [illegible] [illegible] తమ్— అజ్ఞాత్మానో [illegible] సంసార [illegible] విస్తృతం ప్రపద్యన్త ఇత్యర్థః॥

౨౦౩— యాప్రాణేన సంభవత్యదితిర్దేవ [illegible] గుహాం ప్రవిశ్య తి ష్ఠన్తీ యా భూతేభిర్వ్యజాయత— [illegible] ప్రా ణేనసంభవతి ప్రాణనసమావర్తతే- దేవతామయీ- ఇన్ద్రియాణి [illegible] గుహాం ప్రవిశ్యతిష్ఠన్తీ- హృదయ పుణ్డరీకకుహరవర్తినీ- [illegible] సహితా సతీవ్యజాయత- దేవాదిరూపేణ వివిధాజాయత ఇత్యర్థః-

౨౦౪— ఏతద్వైతత్ — ఏతన్మంత్రత్రయోక్తం [illegible] తదాత్మకమ్ [illegible] ఇత్యర్థః- అత్రైవ [illegible] విదిత్యత్ర [illegible] పరమాత్మ [illegible] త్ - [illegible] మితి భాషితత్వాత్ [illegible]

౨౦౫ నపునస్స్వయం [illegible] భవతి- [illegible] [illegible] సంధీయమానో [illegible] [illegible] సంధీయతే - అతో [illegible] [illegible]

యదేవపరమాత్మతత్త్వమత్రలోకే ఇహామిత్యనుసంధీయమానకార్యాత్మభూతం, తదేవలోకాంతర స్థానామప్యాత్మభూతమిత్యర్థః - తతశ్చాత్మభేదో నాస్తీత్యర్థః. అయమభిప్రాయః, కింపరమాత్మతత్త్వవిదామహమిహాస్మీతి ప్రతీతిస్సర్వదేశకాలవర్తి పదార్థాత్మత్వబాధకతయా వర్ణ్యతే, ఉత తద్రహితానామ్ - నాద్యః - తేషామహమిహాస్మీత్యాది ప్రతీతేరబాధాత్ - ప్రత్యుత అహంమనురభవం సూర్యశ్చేత్యేవ ప్రతీతేస్సత్త్వాత్. నద్వితీయః - అతత్త్వవిదామహం ప్రతీతేర్జీవమాత్రవిషయత్వేన తత్రపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతీతేః పరమాత్మవిభుత్వబాధకత్వాభావాదితి॥

౧౯౬—మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియ ఇహనానేవపశ్యతి— ఇహ పరమాత్మని భేదమివయః పశ్యతిససంసారాత్సంసారం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥

౧౯౭ మనసైవేదం సర్వాత్మభూత పరమాత్మతత్త్వంకథం నామోపలభ్యత ఇత్యత్రాహ— మనసైవేదమాప్తవ్యమ్— ఇదంపరమాత్మస్వరూపంవిశుద్ధమనోగ్రాహ్యమిత్యర్థః॥

౧౯౮ ఉక్తమేవార్థందృఢీకరణాయ పునరభ్యస్యతి— నేహనానాస్తికించన। మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవపశ్యతి— ఉక్తోర్థః॥

౧౯౯— అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతి। ఈశానో భూతభవ్యస్యనతతో విజుగుప్సతే — కాలత్రయవర్తి నిఖిలచేతనాచేతనేశ్వరః పురుషః ఉపాసకశరీరమధ్యేఅంగుష్ఠపరిమాణస్సన్నాస్తే తతః తస్మాదేవ నిఖిలేశిత్వత్వహేతోరేవ- వాత్సల్యాతిశయాత్కృష్టభూతదహరాంతరవస్థానాన్న జుగుప్సతే. వాత్సల్యవశ్యభాగ్యమేవపశ్యతీత్యర్థః॥

౨౦౦— ఏతద్వైతత్ — ఏతన్మంత్రప్రతిపాద్యమపి పూర్వోక్తపరమాత్మస్వరూపమేవేత్యర్థః॥

౨౦౧— అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోజ్యోతిరివాధూమకః— శుష్కేంధనానలవత్ప్రకాశమానఇత్యర్థః॥

౨౦౨— ఈశానోభూత భవ్యస్యసఏవాద్యసఉశ్వః— అద్యతనపదార్థజాతంశ్వస్తనపదార్థజాతం కాలత్రయవర్తి పదార్థజాతంచసఏవేత్యర్థః.

౨౦౩— యథోదకందుర్గే వృష్టంపర్వతేషువిధావతి — యథాపర్వతమూర్ధ్నివృష్టంపర్యంత పర్వతేషునానాభూతతయాపతిత్వా పతిత్వాధావతి

౨౦౪— ఏవం ధర్మాన్పృథక్పశ్యంస్తానేవానువిధావతి— ఏవం పరమాత్మగత దేవమనుష్యాద్యన్తర్యామిత్వాది ధర్మాన్పృథగధికరణనిష్ఠాన్ పశ్యన్ పర్వతనిర్ఝర పాతమనుకృత్య సంసారకుహరే పతతీత్యర్థః

౨౦౫ సర్వాత్మైకాత్మ్య జ్ఞానస్యఫలమాహ— యథోదకం శుద్ధేశుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి। ఏవంమునేర్విజానత ఆత్మాభవతి గౌతమ—యథాశుద్ధేశుద్ధజలం ప్రక్షిప్తంతత్సదృశమేవభవతి. నతుకించిదపి వైసాదృశ్యం, ఏవంమననశీలస్యాత్మాపి పరమాత్మసదృశ ఏవేత్యర్థః॥

గౌతమేతి సహర్షం సంబోధనమ్. ఇతిచతుర్థవల్లీ

౨౦౬— య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామంకామం పురుషో నిర్మిమాణః— సర్వేషు జీవేషు నిద్రాం గతేషు. కామంకామ మితి ణముల్ అంతమ్. సంకల్ప్య సంకల్ప్యేత్యర్థః. స్వచ్ఛన్దానురోధేన పురుషో నిర్మాణకారయోస్తి.

౨౦౭— తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మింల్లోకాః శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన— శుక్రం ప్రకాశకమ్. తదేవ నిరుపాధిక మమృతమిత్యర్థః. నిత్యముక్తానామమృతాన్తరాణాం సత్త్వేపి నిరుపాధికామృతత్వాభావాత్తదేవామృతమిత్యవధారణస్య నానుపపత్తిరితి ధ్యేయమ్. ఏతేనామృతాన్తరనిషేధాన్ముక్తపరమాత్మనోరభేద ఇతి శఙ్కా ప్రత్యుక్తా.

౨౦౮— ఏకో వశీ సర్వభూతాన్తరాత్మా ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి। తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యన్తి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్— తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి స్వాత్మన్యవిభక్తతమస్త్వావస్థాపన్నమవ్యక్తాఖ్యబీజమిత్యర్థః. ఆత్మస్థమ్. స్వాత్మన్యన్తర్యామితయావస్థితమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం.

౨౦౯— నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్— నిత్యశ్చేతన ఏక ఏవ సన్బహూనాం నిత్యానాం చేతనానాం కామాన్విదధాతి. అపేక్షితార్థాననాయాసేన ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః. నిత్యానాం మధ్యేనిత్యః, చేతనానాం మధ్యేచేతన ఇతి రాజరాజాది శబ్దవదత్యన్త నిత్యత్వ చేతనత్వ ప్రతిపాదనేఽపి నానుపపత్తిః

౨౦౦— (తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యన్తి ధీరాస్తేషాం శాన్తిశ్శాశ్వతీ నేతరేషామ్) తమాత్మస్థమిత్యాది స్పష్టమ్.

౨౧౧— న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః— సర్వతేజసాం ఛాదకమిత్యర్థః.

౨౧౨— తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వమ్— అనుభానం పశ్చాద్భానం. తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః. పౌర్వాపర్యనియమో హి కార్యకారణభావః. అతస్సర్వతేజసాం కారణమిత్యుక్తం భవతి

౨౧౩— తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి— చాక్షుషరశ్మ్యనుగ్రాహకచన్ద్రాతపాదివదుత్పన్నస్యాపి తేజసస్స్వసంబన్ధేన స్వకార్యకరణసామర్థ్యాధాయకత్వలక్షణానుగ్రాహకత్వశాలీత్యర్థః. అత్రవక్తవ్యం కఠవల్లీప్రకాశికాయాముక్తమ్. తతోఽవగన్తవ్యమ్ ఇతిపఞ్చమవల్లీ

౨౧౪— యదిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతం। మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి— అస్మిన్నఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిస్సృతానాం తస్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్తమేజనం కమ్పనం క్రియతే. తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్తస్మాజ్జగత్కమ్ప

తఇత్యర్థః. భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యాద్యైకార్థ్యాత్. మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి పంచమ్యర్థే ప్రథమేతి భాషితమ్. తచ్చవ్యాససూత్రే వివృతమ్. ప్రాణ ఇతి సప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్ స్థితానామిత్యధ్యాహారః. కుతో నిఃసృతానామిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ॥ తత ఇతి ॥ ఏజనం కమ్పనమ్. ఏజృకమ్పన ఇతి ధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్స్వకార్యప్రవృత్తిః కమ్పనమ్. ఉద్యతవజ్రాదివ పరమపురుషాత్సంజాతేన భయేన కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థ ఇతి. అత్ర మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి చత్వారి పదాని పంచమ్యర్థప్రథమాన్తాని. ఆద్యం పంచమ్యర్థప్రథమాన్తపదద్వయం భయసువాది. ఉత్తరం తు పదద్వయముద్యతవజ్రసదృశబ్రహ్మపరమితి ద్రష్టవ్యమ్.

౨౧౫ వశీకార్యపరంపరావిశ్రాన్తిభూమితయా ప్రాప్యం నిర్దిష్టమేవ పరమాత్మానం స్మారయతి— ఇన్ద్రియేభ్యః పరం మనో మనసస్సత్త్వముత్తమమ్— ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థేభ్యశ్చ మనః పరమిత్యర్థః. ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. సత్త్వశబ్దశ్చ తత్కార్యబుద్ధిలాక్షణికః. మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యనేనైకార్థ్యాత్.

౨౧౬— సత్త్వాదధిమహానాత్మా మహతోఽవ్యక్తముత్తమమ్। అవ్యక్తాత్తు పరః పురుషో వ్యాపకోఽలింగ ఏవ చ — అలింగః లింగాగమ్యః పురుష వశీకార్యేషు పరః. తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరిత్యయమర్థః పూర్వముక్త ఏవానేన స్మారితో భవతి.

౨౧౭— న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్— అస్య స్వరూపం విగ్రహో వా వ్యాపకత్వాదేవ సందర్శన విషయే మూర్తత్వేనాభిముఖతయా న తిష్ఠతీత్యర్థః. అత ఏవ చక్షుషా కోఽపి ద్రష్టుం నేష్టే.

౨౧౮— హృదా మనీషా మనసాఽభిక్లృప్తః— అయం మన్త్రఖణ్డో వ్యాససూత్రే సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్ర, "హృదేతి భక్తిరుచ్యతే. మనీషేతి ధృతిః. న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమితి పూర్వార్ధమేకరూపం పఠిత్వా భక్త్యా చ ధృత్యా చ సమాహితాత్మా జ్ఞానస్వరూపం పరిపశ్యతీహ ఇతి మహాభారతోక్తేః. అభిక్లృప్తః ప్రాప్య ఇత్యర్థ, ఇతి వివృతః. ధృత్యా సమాహితాత్మా భక్త్యా పురుషోత్తమం పశ్యతి. సాక్షాత్కరోతి. ప్రాప్నోతీత్యర్థః. భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య ఇత్యనేనైకార్థ్యాదితి వేదార్థసంగ్రహే ప్రతిపాదితమ్॥

౨౧౯— య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి— స్పష్టోఽర్థః.

౨౨౦— యదా పంచావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ— జ్ఞాయతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా జ్ఞానానీన్ద్రియాణీత్యర్థ ఇతి సప్తగతేరిత్యధికరణే వ్యాసార్యైర్వివృతమ్.

౨౨౧— బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతే— అధ్యవసాయోపేతం మన ఏవ బుద్ధిశబ్దేనోచ్యతే. అత ఏవ తత్ర భాష్యమ్. అధ్యవసాయాభిమానచిన్తావృత్తిభేదాన్మన ఏవ బుద్ధ్యహంకారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇతి॥

౨౨౨— తామాహుః పరమాంగతిమ్ — శరీరాంతఃకరణం విహాయ మోక్షార్థగమనం పరమాగతిరితి తత్రైవస్పష్టమ్॥

౨౨3— తాంయోగమితి మన్యన్తే స్థిరామిన్ద్రియధారణామ్ —తాం పూర్వమన్త్రనిర్దిష్టాం బాహ్యాభ్యంతరకరణ ధారణాంపరమాం గతింయోగమి తి మన్యన్తే - ఉక్తంచవ్యాసార్యైః - పరమాగతిర్యోగ ఇత్యర్థ ఇతి॥

౨౨౪— యదాసర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాయేస్యహృది శ్రితాః। అథమ ర్త్యోమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే— కామాశ్శబ్దాదివిషయానురాగాః హృద్గతా యదా శామ్యన్తి తదుత్తరక్షణ ఏవాయముపాసకః పురుషః విశ్లి ష్టాశ్లిష్ట పూర్వోత్తర దురితో భవతి- ఉపాసన వేలాయామేవ బ్రహ్మాశ్నుతే- బ్రహ్మ అవిశీర్ణేన మనసా అనుభవతీత్యర్థః - ఇదంచసమానా చాసృత్యుపక్ర మాద మృతత్వం చానుపోష్యేతి భాష్యేస్పష్టమ్-

౨౨౫ ఉక్తమేవార్థమాదరా ద్భూయస్యుప్య పదేష్టవ్యాంశ ఏతావానితి త్యుపసంహరతి— యదాసర్వే ప్రభిద్యన్తే హృదయస్యేవ గ్రన్థయః। అథ మర్త్యోమృతో భవతి ఏతావదను శాసనమ్— గ్రన్థివద్దుర్మోచా రాగద్వేషాద యోయదైవ ప్రముచ్యన్తే ఇత్యర్థః- ఏతావదను శాసనమ్- అనుశాసనీయము పాసకస్య కర్తవ్యత్వేనోప దేష్టవ్యమేతావదేవేత్యర్థః

౨౨౬ విముక్తశ్చ విముచ్యత ఇతిపూర్వముక్తాం ద్వితీయాం పరమము క్తిమాహ— శతం చైకాచ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృ తైకా— హృదయస్య ప్రధాన నాడ్యశ్శతం చైకా చసంతి- తాసాం మధ్యే ఏకా సుషుమ్నాఖ్యా బ్రహ్మనాడీమూర్ధానమభినిస్సృతా-

౨౨౭— తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి — తయోర్ధ్వనాడ్యా ఊర్ధ్వం బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్ జీవఏష వి శిష్ట బ్రహ్మప్రాప్తి పూర్వకస్వ స్వరూపావిర్భావలక్షణాం ముక్తిం ప్రాప్నోతి- అన్యాస్తు నాడ్యోవిష్వగుత్క్రమణే నానావిధ సంసార మార్గోత్క్రమణాయో పయుజ్యన్తే- విష్వగ్వితతా నాడ్యోఽన్యాఉత్క్రమణే ఉపయుజ్యన్త ఇతివ్యాసా ర్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్

౨౨౮— అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోంతరాత్మాసదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః— స్పష్టోర్థః

౨౨౯— తగ్ంస్వాచ్ఛరీ రాత్ప్రవృహేన్ముంజాది వేషీకాం ధైర్యేణ— సకలచేత నాన్తర్యామితయా సంతమాత్మానం తచ్ఛరీర భూతాజ్జన శబ్దితా చ్చేతనాత్ ప్రవృహేత్- పృథక్కుర్యాత్- పృథగాత్మానమిత్యక్తగీత్యాధార కత్వనియం తృత్వశేషిత్వ ధర్మైర్ద్వి లక్షణం ధైర్యేణ ప్రజ్ఞాకౌశలేన జానీ యాత్-

౨౩౦ — తంవిద్యాచ్ఛుక్రమమృతమ్— తం శుక్రం శోకప్రం స్వప్ర కాశజ్ఞానరూపం బ్రహ్మజానీ యాదిత్యర్థః- జీవతత్త్వ స్యాప్యచ్ఛరీరాద్విలక్ష

౧౩॥ సూ- అన్తర ఉపపత్తేః॥

౧ ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః, య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృత మేతద భయమేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర సందేహః- కిమయ మక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః పురుషః ప్రతిబిమ్బాత్మా, ఉత చక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతా దేవతావిశేషః, ఉత జీవాత్మా, అథ పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రతిబిమ్బాత్మేతి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ. జీవాత్మా వా- తస్యాపి హి చక్షుషి విశేషేణ సన్నిధానాత్ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే. ఉన్మీలితం హి చక్షురుద్వీక్ష్య జీవాత్మనశ్శరీరే స్థితిగతీశ్చివ్వన్తి. రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యా చక్షుః ప్రతిష్ఠో దేవతా విశేషో వా. ఏష్వేవ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోపపత్తేరేషామన్యతమః.

అన్తర ఉపపత్తేః॥ పరస్య తం దుర్దర్శం క ఇత్థా వేదేతి దుర్దర్శత్వోక్తేః య ఏష దృశ్యత ఇత్యుక్తో న పర ఇతి శఙ్కాయాం సంగతిరర్థః సిద్ధాన్తిన కణ్ఠోక్తా॥ య ఏష ఇతి ప్రసిద్ధవదుక్తేః- దృశ్యత ఇతి అపరోక్షత్వోక్తేః- ప్రతిబింబాదీనాం క్రమాదపరోక్షకాల్పనిక శ్రుతి ప్రసిద్ధయః-

---

ఇత్యత్ర స్వశబ్దస్య దేవదత్త సంబన్ధి పరత్వవదిహాపి స్వాచ్ఛరీరాదితి స్వశబ్దః పరమాత్మ సంబన్ధి శరీర పరామర్శీ- నతు వేదితృజన సమ్బన్ధి శరీర పరామర్శీ- ఏతేన దేహాత్పృథక్కరణస్య ద్రష్టృకభ్రమ విషయే జీవ ఏవ సమ్భవాత్తస్యైన తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి బ్రహ్మత్వోపదేశాదిదం ప్రకరణం జీవబ్రహ్మభేద పరమితి శంకాయా అనవకాశః- ఇతి షష్ఠవల్లీ

విషయవాక్యదీపికాయామ్

అన్తరాదిత్యవిద్యా

౧— ఉపకోసలో హ వై కామలాయనస్సత్యకామే జాబాలే బ్రహ్మచర్యమువాస— కమలసుత ఉపకోసలనామా జాబాలే సత్యకామే విద్యార్థం బ్రహ్మచర్యం అవాత్సీత్॥

౨— తస్య హ ద్వాదశ వర్షాణ్యగ్నీన్పరిచచార— తదగ్నిశుశ్రూషాం ద్వాదశవర్షాణి కృతవాన్॥

౩— స హ స్మాన్యానన్తేవాసినస్సమావర్తయం స్తం హ స్మైవ న సమావర్తయతి— స్వాధ్యాయార్థిన ఇతరాన్ బ్రహ్మచారిణస్స్వాధ్యాయం గ్రాహయిత్వా సమావర్తయన్నేతం బ్రహ్మవిద్యార్థినం జ్ఞాత్వా చిరసేవా మంతరేణ బ్రహ్మవిద్యా నోపదేష్టవ్యేతి మత్వా తమేవ న సమావర్తయతిస్మ॥

౩ ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. (అన్తర ఉపపత్తేః) అక్ష్యన్తరః పరమాత్మా. కుతః. ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసంయన్తి ఏష ఉ ఏవ వామనిః ఏష హి సర్వాణి వామాని నయతి ఏష ఉ ఏవ భామనిః ఏష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీత్యేషాం గుణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః.

రాద్ధాంతేపక్షమితి, నిరుపాధికానామితి భావః.

౪— తం జాయోవాచ తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలమగ్నీన్పర్యచారీత్ మా త్వాగ్నయః పరిప్రావోచన్ ప్రబ్రూహ్యస్మా ఇతి — తపస్తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలం సమ్యగగ్నిశుశ్రూషాం కృతవాన్. ఏతస్య విద్యానుపదేశేన త్వద్విషయపరిచరణప్రీతా అగ్నయ ఏవ త్వద్గర్హాం కుర్యుః. తస్మాదస్మా ఉపకోసలాయ విద్యాముపదిశేతి తస్య భార్యోక్తవతీత్యర్థః॥

౫— తస్మై హాప్రోచ్యైవ ప్రవాసాంచక్రే — ఏవం జాయయోక్తోప్యాచార్యః తస్య విద్యామనుపదిశ్యైవ దేశాంతరం ప్రోషితః॥

౬— స హ వ్యాధినా అనశితుం దధ్రే — స మానసేన దుఃఖేన పీడితస్సన్ భోక్తుం నాయతుంచక్రే. ధృఙ్ అవస్థాన ఇతి హి ధాతుః॥

౭— తమాచార్యజాయోవాచ, బ్రహ్మచారిన్నశాన కిం ను నాశ్నాసీతి — స్పష్టోర్థః॥

౮— స హోవాచ బహవ ఇమే అస్మిన్పురుషే కామా నానాత్యయా వ్యాధిభిః ప్రతిపూర్ణోస్మి నాశిష్యామీతి — అస్మిన్ జీవే బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తాః కామ్యమానా విషయాః నానావిధగర్భజన్మజరామరణాదిలక్షణఫలజనకా మనసి విపరివర్తమానాస్సన్తి. అతస్తద్విషయభయరూపవ్యాధిభిః పరిపూర్ణోస్మి. అతో న భుంజ ఇతి॥

౯— అథ హాగ్నయస్సమూదిరే — ఏతద్వాక్యం శ్రుత్వా పరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయోగ్నయః దయమానమానసాస్సమ్భూయోక్తవన్తః.

౧౦— తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలం నః పర్యచారీద్ధన్తాస్మై ప్రబ్రవామేతి — స్పష్టోర్థః॥

౧౧— తస్మై హోచుః — తస్మై ఉపకోసలాయ అగ్నయో వక్ష్యమాణమూచురిత్యర్థః॥

౧౨— ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి, స హోవాచ విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కం చ తు ఖం చ న విజానామీతి — అస్యాయమభిప్రాయః. న తావత్ప్రాణాది ప్రతీకోపాసనమగ్నిభిరభిధీయతే. జన్మజరావ

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥

చక్షుషిస్థితి నియమనాదయః పరమాత్మన ఏవ, యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యేవ మాదావ్యపదిశ్యన్తే. అతశ్చ, య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇతి స ఏవ ప్రతీయతే. అతః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చ పరమాత్మన్యుపపద్యతే. తత ఏవ, దృశ్యత ఇతి సాక్షాత్కారవ్యపదేశోఽపి [redacted]గిభిర్దృశ్యమానత్వాదుపపద్యతే.

౧౫॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥

౧ ఇతశ్చాక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః. కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనస్థానవిధానార్థం సంయద్వామత్వాది గుణవిధానార్థం చ, య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇత్యభిధానాత్. ఏవకారో నైరపేక్ష్యం హేతోర్ద్యోతయతి.

స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥ ఆదిశబ్దాద్ధారకత్వావేద్యత్వాది. సాధకహేతూక్తిఫలితాం పూర్వపక్షయుక్త్యైరన్యథాసిద్ధిం చాహ॥ అత ఇతి॥

సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥

రణాదిభవభయభీతస్య ముముక్షోర్మోక్షోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్. అతో బ్రహ్మోపాస్యముపదిష్టమ్. తత్ర ప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణం బ్రహ్మనిర్దిష్టమ్. తత్ర సకలజగత్ప్రాణయితృత్వయోగేన ప్రాణశబ్దితత్వస్య బ్రహ్మణ ఉపపన్నత్వాత్ యత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తం తద్జానామి. కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తం తు న విజానామి. యద్యపి కంశబ్దస్య సుఖమర్థః. ఖమిత్యస్య తు ఆకాశోర్థః. తతశ్చ వైషయికసుఖ శరీరక మాకాశశరీరకం చ బ్రహ్మేత్యభిప్రాయః. ఉత కమిత్యనేన సుఖమభిధీయతే ఖమిత్యనేన ఆకాశవాచినా అపరిచ్ఛిన్నత్వమభిధీయతే. తయోరన్యోన్య విశేషణ విశేష్యభావేఽపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మేత్యర్థో లభ్యతే. తతశ్చానయోర్మధ్యే కోఽర్థః తాత్పర్యమితి న జానామీత్యర్థః॥

౧౩— తే హోచుః యద్వావకం తదేవఖం యదేవఖం తదేవకమితి — తయోరన్యోన్య విశేషణ విశేష్యభావ ఏవాభిమత ఇత్యర్థః. న సు యద్వావకం తదేవ ఖమిత్యనేనైవ విశేషణ విశేష్యభావ ప్రతిపాదనేన అపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మేత్యస్యార్థస్యలాభాద్యదేవఖం తదేవకమితి పునరుక్తిర్వ్యర్థేతి చేన్న. తదాఢ్యార్థం వా అపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వేన సుఖరూపాపరిచ్ఛిన్నత్వేన చోపాసనాసిద్ధ్యర్థం వా పరస్పరవిశేషణవిశేష్యభావోపదేశసార్థక్యాత్

౧౪— ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచుః— అతో జగత్ప్రాణయితృ

౨ నన్వగ్నివిద్యావ్యవధానాత్, కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతం బ్రహ్మ నేహ సన్నిధత్తే. తథాహి- అగ్నయః, ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య, అథ హైనం గార్హపత్యోను శశాసేత్యారభ్యాగ్నీనాముపాసనముపదిదిశుః. న చాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి శక్యం వక్తుమ్- బ్రహ్మవిద్యాఫలానన్తర్గతతద్విరోధిసర్వాయుః ప్రాప్తిసన్తత్యవిచ్ఛేదాదిఫలశ్రవణాత్. ఉచ్యతే- ప్రాణో బ్రహ్మ, ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యుభయత్ర బ్రహ్మసంశబ్దనాత్, ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యగ్నివచనాచ్చ గత్యుపదేశాత్పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తేః, తన్మధ్యగతాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి నిశ్చీయతే. అథ హైనం గార్హపత్యోను శశాసేతి బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశాచ్చ.

౩ కిం చ- వ్యాధిభిః పరిపూర్ణోస్మీతి బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తనానావిధకామోపహతిపూర్వకగర్భజన్మజరామరణాదిభవభయోపతప్తాయోపకోసలాయ, ఏషా సోమ్య తేస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి సముచ్చితోపదేశాత్, నాస్త్యైహికఫలాత్మవిద్యాఙ్గత్వమగ్నివిద్యా

---

౨ అఙ్గత్వాదవిరోధ ఇత్యత్రాహ॥ న చేతి॥ అఙ్గిఫలావిరోధకం కామ్యా సాయుస్తద్విరోధీత్యుక్తమ్॥ ఉచ్యత ఇత్యాది॥ ఉభయత్ర ఉపక్రమోపసంహారయోః. హేతుచతుష్టయేనాంగాంగిత్వముక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదినా.

త్వేన ప్రాణత్వవిశిష్టం యద్బ్రహ్మ తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖం చేత్యగ్నయ ఉక్తవన్త ఇత్యర్థః.

౧౫— అథ హైనం గార్హపత్యోను శశాస— జగత్కారణత్వాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపం చ బ్రహ్మేత్యుపదిశ్య ఏవముపదిష్టబ్రహ్మవిద్యమేనముపకోసలం గార్హపత్యోగ్నిః స్వవిద్యాం వక్ష్యమాణాముపదిదేశేత్యర్థః. అథశబ్దః ప్రకృతవిషయాత్వద్యోతనార్థః. అత్ర చాథ ఏనమితి శబ్దాభ్యాం వక్ష్యమాణాగ్నివిద్యాయాః ప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాంగత్వముచ్యతే.

౧౬— అనుశాసనప్రకారమేవాహ— పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి— గార్హపత్యాగ్నేర్మే ఏతాశ్చతస్రస్తనవ ఇత్యర్థః.

౧౭— య ఏష ఆదిత్యే పురుషో దృశ్యతే సోహమస్మి స ఏవాహమస్మీతి— పృథివ్యగ్న్యన్నాదిత్యలక్షణానాం చతుర్ణాం రూపాణాం మధ్యే అగ్న్యాదిత్యరూపయోః ప్రకాశకత్వరూపతద్ధర్మసమ్బన్ధాదైక్యమ్. అగ్న్యాదిత్యయోర్దృ

యాఽఽప్రతీయతే. ఏవం చాఙ్గత్వేఽవగతే సతి ఫలానుకీర్తనమర్థవాద ఇతి గమ్యతే. న చాత్ర మోక్షవిరోధి ఫలం కించిచ్ఛ్రూయతే. అపహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యాపరపురుషాః క్షీయన్తే ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చేత్యేషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్యానుగుణత్వాత్. అపహతే పాపకృత్యాం - బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి పాపం కర్మాపహన్తి. లోకీ భవతి - తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి. సర్వమాయురేతి - బ్రహ్మోపాసనసమాప్తేర్యావదాయురపేక్షితం తత్సర్వమేతి. జ్యోగ్జీవతి - వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి జీవతి. నాస్యాపరపురుషాః క్షీయన్తే - అస్య శిష్యప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయోఽపి బ్రహ్మవిద ఏవ భవన్తి. నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీతి చ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయతే. ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ - వయమగ్నయస్తమేనముపభుఞ్జామః యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇతి. అతోఽగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధానావిరోధాత్సవిశేషం ప్రకృతమేవ బ్రహ్మోపాసనస్థానవిధానార్థం గుణవిధానార్థం చోచ్యతే.

---

౩ ఫలవిరోధిత్వముపగమ్యాహ॥ ఏవం చేతి॥ స చ నేత్యాహ॥ న చేతి॥ పరిపాలయామ ఇతి॥ భుజేః పరస్మైపదిత్వాదితి భావః.

సామ్యం న తాదృశం పృథివ్యన్నాభ్యామ్. తస్మాదాదిత్య ఏవాహమస్మీత్యగ్నిరువాచేత్యర్థః.

౧౮— య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే అపహతే పాపకృత్యామ్— ఏతదుపాసకః బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపకర్మాపహన్తి.

౧౯— లోకీ భవతి— తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. యద్యపి బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి పాపనివృత్తేః బ్రహ్మప్రాప్తేశ్చ ప్రధానభూతబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వమేవ, తథాప్యఙ్గితఫలేనాఙ్గం స్తూయత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. యద్వా పాపశబ్దో బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తిప్రతిబన్ధకపాపపరః. లోకశబ్దశ్చ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిమార్గభూతాగ్నిలోకపరో ద్రష్టవ్యః.

౨౦— సర్వమాయురేతి— బ్రహ్మోపాసనసమాప్తేర్యావదాయురపేక్షితం తత్సర్వమేతి.

౪ నను, ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యత్ర పరిశేషణాదాచార్యేణ గతిరేవోపదేశ్యేతి గమ్యతే. తత్కథం స్థానగుణవిధ్యర్థతోచ్యతే. తదభిధీయతే - ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యస్యాయమభిప్రాయః - బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషుషి గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసముపకోసలముజ్జీవయితుం స్వపరిచరణ ప్రీతా గార్హపత్యాదయో గురోరగ్నయస్తస్మై బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతాం చాగ్నివిద్యాముపదిశ్య, ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపదితి శ్రుత్యర్థమాలోచ్య సాధుతమత్వప్రాప్త్యర్థమాచార్యపవాస్యసంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మణ ఉపాసనస్థానమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిశత్వితి మత్వా, ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యవోచన్. గతిగ్రహణముపదేశ్యవిద్యాశేషప్రదర్శనార్థమ్. అత ఏవాచార్యోఽపి, అహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య సంయద్వామత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టం బ్రహ్మాక్షిస్థానోపాస్యమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిదేశ.

౫ అతః, కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి సుఖవిశిష్టస్య ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽత్రాభిధానాదయమక్ష్యాధారః పరమాత్మా.

---

౪ నన్వితి॥ స్థానగుణయోర్వక్ష్యమాణత్వాత్ కథనాత్తయోర్న విధేయత్వమితి న తద్విధానాయాత్ర పరమాత్మోచ్యత ఇత్యన్యపరమిత్యర్థః. పరిహరతి॥ తదపీతి॥ స్పష్టమ్.

౨౧— జ్యోగ్జీవతి— వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి ఉజ్జ్వలో జీవతి.

౨౨— నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే— అస్య శిష్యప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయోఽపి బ్రహ్మవిద ఏవ భవన్తి. సన్తతౌ బ్రహ్మవిద్యాసువృత్తిః నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీతి శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రవణాత్.

౨౩— ఉప వయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే— య ఏతముపాస్తే తమస్మిన్ లోకేఽముష్మింశ్చ లోకే వయమగ్నయః ఉపభుఞ్జామః యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. ఇత్యేకాదశఖణ్డః.

౨౪— అథ హైనమన్వాహార్యపచనోఽనుశశాస — అన్వాహార్యపచనః దక్షిణాగ్నిః.

౧ నను చ, కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి పరం బ్రహ్మాభిహితమితి కథమవగమ్యతే. యస్యోపాస్త్యాధారతయాఽభిధానం బ్రూషే. యావతా, కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధాకాశలౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యత్వం విధీయత ఇతి ప్రతిభాతి. నామ బ్రహ్మ, మనో బ్రహ్మేత్యాదివచనసారూప్యాత్. తత్రాహ

---

౧ అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ॥ నను చేతి॥ యావతా. ప్రత్యుతేత్యర్థః॥ వచనసారూప్యాదితి॥ బ్రహ్మశబ్దస్య సప్తమ్యుపాదానాద్బ్రహ్మదృష్టివిశేషణమిత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దేన నిగమనాభావాచ్చేతి భావః.

౨౧— ఆదిత్యో న క్షత్రాణి చన్ద్రమా ఇతి— మే తనవ ఇతి శేషః.

౨౩— య ఏష చన్ద్రమసి పురుషో దృశ్యతే సోఽహమస్మి స ఏవాహమస్మీతి, స య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే అపహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవతి, సర్వమాయురేతి, జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే ఉప వయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే— చన్ద్రమసా ఆహ్లాదకత్వప్రకాశకత్వసామ్యాదితి భావః.

౨౪— అథ హైనమాహవనీయోఽనుశశాస ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి య ఏష విద్యుతి పురుషో దృశ్యతే సోఽహమస్మి స ఏవాహమస్మీతి స య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే అపహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే ఉప వయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే— విద్యుత్పురుషస్యాపి ప్రకాశకత్వాదాహవనీయైక్యం ద్రష్టవ్యమ్.

౨౫— తే హోచురుపకోసలైషా సోమ్యాస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చ— ప్రత్యేకమనుశాసనానన్తరం మిలిత్వా తే అబ్రువన్ అస్మద్విద్యా అగ్నివిద్యా ఆత్మవిద్యా పరమాత్మవిద్యేత్యర్థః. చశబ్దో బ్రహ్మాఙ్గీభూతవిద్యయోరుపదేశక్రియాయాం సముచ్చయద్యోతనార్థః. న తు సమసముచ్చయార్థః. అగ్నివిద్యా చాత్మవిద్యా చోపదిష్టేత్యర్థః.

౨౬— ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి— ఏవం వదతామగ్నీనామయమభిప్రాయః. హి ఉపకోసల బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య ప్రోషితే గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసం త్యాజయితుం బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతామగ్నివిద్యాం చోపాదిశామ. ఆచార్యాద్ధైవ విదితా విద్యా సాధిష్ఠం ప్రాపదితి ఆచార్య ఏవ సంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ తద్రూపం చ తదుపాసనస్థానమర్చిరాదికాం చ గతిముపదేక్ష్యతీతి. తతశ్చ గతిం వక్తేత్యస్యావశిష్టం వక్తేత్యర్థః. న తు గతిమాత్రమితి ద్రష్టవ్యమ్॥

౩౦— ఆజగామ హాస్యాచార్యస్తమాచార్యోఽభ్యువాదోపకోసలా౩ ఇతి భగవ

౧౬॥ సూ. అతఏవ చ స బ్రహ్మ॥

౨ యతస్తత్ర యదేవ కం తదేవ ఖమితి సుఖవిశిష్టస్యాకాశస్యాభిధానమ్, అతఏవ ఖశబ్దాభిధేయస్సః ఆకాశః పరం బ్రహ్మ.

---

౨ అతఏవ చ స బ్రహ్మ. నిగమనవాక్యానుసారాత్స ఇతి పుంలింగతా. యదేవ కమిత్యర్థోపాదానం న తు వాక్యోపాదానమ్. యద్వావ కమితి వాక్యమ్. ఇతి హ ప్రతిశుశ్రావ బ్రహ్మవిద ఇవ సౌమ్య తే ముఖం భాతి కో ను త్వానుశశాసేతి — స్పష్టార్థః॥

౩౧ ఏవముక్త ఆహ — కో ను మాను శిష్యాద్భో ఇతి — హే భగవన్ త్వయి ప్రోషితే ఇహ మాం కోను శిష్యాదితి॥

౩౨— ఇహాపేవ నిహ్నుతే— ఇతి ఖేదే. అపనిహ్నుత ఇవేత్యర్థః. నాపనిహ్నుతే న చ యథావదగ్నిభిరుక్తమిత్యపి బ్రవీతీత్యభిప్రాయః॥

౩౩ కం చిత్కాలమపహ్నుత్యాగ్నీన్నిర్దిశ్యమపన నూనముపదిష్టవన్త ఇత్యుక్తవానిత్యాహ— ఇమే నూనమీదృశా అన్యాదృశా ఇతీహాగ్నీనభ్యూదే— ఇదానీమీదృశజ్వలనాకారతయా పరిదృశ్యమానా ఏవాగ్నయః పూర్వమన్యాకారాస్సన్తో మమోపదిష్టవన్త ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౩౪ ఆచార్య ఆహ — కిన్ను సౌమ్య కిల తేఽవోచన్నితి—

౩౫ ఇతర ఆహ— ఇదమితి హ ప్రతిజజ్ఞే— ఏతావదుపదిష్టమితి ప్రతిజ్ఞాతవాన్

౩౬ ఇతర ఆహ— లోకాన్వావ కిల సౌమ్య తేఽవోచన్నహం తు తే తద్వక్ష్యామి, యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇతి— హే సౌమ్య తే అగ్నయః పృథివ్యాదీన్ లోకానేవ తవోక్తవన్తః. న తు జ్ఞాతవ్యం బ్రహ్మ కాత్స్న్యేన. అహం తు తే పద్మపత్రజలాశ్లేషతుల్య సర్వపాపాశ్లేషాపాదకవిద్యావిషయభూతం బ్రహ్మ వక్ష్యామి యదిదమురీకృతవానసీత్యర్థః. పాపాశ్లేషో నామ పాపహేతుభూతకర్మణ్యనుష్ఠితేఽపి పాపోత్పత్తి ప్రతిబన్ధక శక్తిమత్త్వం. ఇదం చ ప్రామాదిక పాపవిషయమ్. పాపశబ్దస్సుకృతదుష్కృత సాధారణః. ఏతచ్చ తత్ర తత్రోక్తమ్. తత్రైవానుసన్ధేయమ్.

౩౭ ఇతర ఆహ— బ్రవీతు మే భగవానితి, తస్మై హోవాచ— తస్మై ఏవముపసన్నాయోపకోసలాయాచార్యో వక్ష్యమాణముపాహ ఇత్యర్థః. ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః.

౩౮— య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి— యోగిభిర్యో హృదన్తర్వర్తీ పురుషో దృశ్యతేఽయమేవాత్మా నియన్తేత్యర్థః. అమృతత్వం నిరతిశయభోగ్యత్వం. అభయత్వం దుఃఖాసంభిన్నత్వం. బ్రహ్మత్వం నిరతిశయబృహత్త్వం.

౩ ఏతదుక్తం భవతి-అగ్నిభిః ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే త్యుక్తే ఉపకోసల ఉవాచ, విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కం చ తు ఖం చ న విజానామీతి. అస్యాయమభిప్రాయః. న తావత్ప్రాణాదిప్ర తీకోపాసనమగ్నిభిరభిహితం- జన్మజరామరణాది భవభయభీతస్య ముముక్షోర్బ్రహ్మోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ . అతో బ్రహ్మైవోపాస్య ముపదిష్టమ్- తత్ర ప్రసిద్ధైః ప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణం బ్రహ్మనిర్ది ష్టమ్- తేషు చ ప్రాణవిశిష్టత్వం జగద్విధరణయోగేన వా ప్రాణశరీరత యా ప్రాణస్య నియన్తృత్వేన వా బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి, విజానామ్య హం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తవాన్. తథా సుఖాకాశయోరపి బ్రహ్మ ణశ్శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన విశేషణత్వమ్, ఉతాన్యోన్యవ్య వచ్ఛేదకతయా నిరతిశయానన్దరూప బ్రహ్మస్వరూపసమర్పణప రత్వేన వా. తత్ర పృథగ్భూతయోశ్శరీరతయా విశేషణత్వే వైషయికసు ఖభూతాకాశయోర్నియామకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదితి స్వరూపావగ తిర్న స్యాత్ - అన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేఽపరిచ్ఛిన్నానన్దైక స్వ రూపత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదిత్యన్యతరప్రకారనిర్ధారయిషయా , కం చ తు ఖం చ న విజానామీత్యుక్తవాన్. ఉపకోసలస్యేమమాశయం జానన్తోఽగ్నయో, యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ కమిత్యూ చిరే- బ్రహ్మణస్సుఖరూపత్వమేవాపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః - అతః ప్రా

---

౩ అత్రాన్యస్యాన్యదృష్టివిధిస్స్యాత్ కథం చ ఖశబ్దోక్తస్య బ్రహ్మత్వ మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ జ్ఞాతత్వే జ్ఞాతత్వమితి వైషమ్యం చ కథం, క థం చ ఖస్య సుఖవిశిష్టత్వమితి శంకాయాం తద్వివరీతుమాహ॥ అస్యాయమితి॥ దృష్టివిధిపరత్వే జ్ఞాతత్వాజ్ఞాతత్వ విభాగాయోగాన్నయుక్తం ప్రత్యుపదేశా దర్థాన్తరాజ్ఞానం ప్రతిదృష్టవిధ్యన్తరస్యోత్తరత్వాయోగాచ్చ మిథో వ్యవ చ్ఛేదకత్వే స్థితే సతి వాక్యస్యార్థమాహ॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ అతః- దృష్టివిధిత్వా

౩౯— తద్యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతి— తత్తస్మిన్నిలేప స్థానప్రభావాదక్షిణే యద్యపి సర్పిర్వోదకం వాక్షిణి సించే త్తద్వర్త్మనీ తత్పార్శ్వద్వయం గచ్ఛతి న తత్ర లిప్యతే-

౪౦— ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే, ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసం యన్తి సర్వాణ్యేనం వామాన్యభిసంయన్తి య ఏవం వేద— సంయన్తి సంగతా

ణాశ్రీరతయా ప్రాణవిశిష్టం యద్బ్రహ్మ, తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపం చేతి నిగమితం, ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి. అతః, కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యత్రాపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మైవ తత్ర ప్రకృతమ్ - తదేవ చాత్రాక్ష్యాధారతయాభిధీయత ఇత్యక్ష్యాధారః పరమాత్మా.

యోగేనానంతసుఖరూపబ్రహ్మపరోపక్రమవాక్యానుగుణ్యాదుపసంహారవాక్యస్యేత్యర్థః- యయా శంకయా సూత్రోక్తానంతస్యాపరిహార్యత్వమాహ॥ అతః కమితి॥ సూత్రార్థం పరమపరిక్రమేణ సంగమయతి॥ తదేవ చేతి॥

నివామాని వననీయాని ప్రార్థనీయాని యస్మిన్ స సంయద్వామః- సర్వకల్యాణగుణాశ్రయత్వం సత్యసంకల్పత్వం వా సంయద్వామత్వం. తదుపాసకస్యాపి తత్ప్రాప్తిమాత్రాదుద్భవతీత్యర్థః.

౪౧— ఏష ఉ ఏవ వామనిరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి సర్వాణి వామాని నయతి య ఏవం వేద— వామనీత్వం సర్వభక్తేషు శోభనప్రాపకత్వమ్. తత్ప్రాప్తిన్యాయేన తదుపాసకస్యాపి తద్భవతీత్యర్థః.

౪౨— ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి సర్వేషు లోకేషు భాతి య ఏవం వేద— భామనీత్వం సర్వలోకవ్యాప్తదీప్తిమద్విగ్రహయుక్తత్వమ్. ఉపాసకస్యాపి తద్భవత్యపేక్షాయాం సత్యామిత్యర్థః- అత్ర సంయద్వామత్వ వామనీత్వ భామనీత్వేషు ఫలకథనం ఫలరూపతాత్పర్యలింగోపన్యాసేన తేషు గుణేషు తాత్పర్యప్రదర్శనార్థమ్. న తు సర్పిర్వాఖ్యం వాసిందతీత్యత్ర తదర్థవాదమాత్రతయా స్తుతిరూపత్వమితి ప్రదర్శనార్థమ్. సర్పిర్వాతివాక్యస్య స్తుతిత్వం వ్యాసార్యైరుక్తమ్.

౪౩— అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కుర్వన్తి యది చ నార్చిషమేవాభిసంభవన్తి— అథశబ్దః ప్రకృతవిషయస్య ద్యోతనార్థః. అస్మిన్ బ్రహ్మవిది సామాన్యాభిప్రాయత్వాదేకవచనస్యోత్తరత్రాభిసంభవంతీతి బహువచనేన విరోధః. యత్ యది, శవ్యం శవదహనాదికర్మ పుత్రాదయః కుర్వన్తి, యది వా న కుర్వన్తి, సర్వథాపి తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తి- అర్చిరాదిశబ్దాశ్చ ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి న్యాయేన తదభిమానిదేవతాపరా ఇత్యన్యత్ర స్థితమ్- అత్ర కేచిత్. ఉపకోసలవిద్యాంగభూతాగ్నివిద్యావైభవేన శవదహనాదివైగుణ్యేప్యుపకోసలవిద్యానిష్ఠస్య న క్షతిః. విద్యాంతరనిష్ఠస్య దహనాదివైగుణ్యే కించిద్వైగుణ్యమస్త్యేవేతి వదన్తి- తన్న- స కర్మణా లిప్యత ఇతి శ్రుతిసిద్ధాంతేషు వాపిత్వాదస్య వాక్యస్య ఏతాదృశార్థప్రత్యాయకత్వాభావాత్. అతః, అథ యదు చైవాస్మిన్నిత్యేతత్సర్వబ్రహ్మవిత్సాధారణమేవ.

౧౭॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥

శ్రుతోపనిషత్కస్య- అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్యానుసన్ధా యతయా శ్రుత్యన్తర ప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికాగతిర్యా, తామ పునరావృత్తి లక్షణపరమపురుష ప్రాప్తికరీ ముపకోసలాయాక్షిపురుషం శ్రుతవతే, తేర్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యారభ్య, చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోమానవస్సఏనాన్బ్రహ్మగమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇత్యస్మైనోపదిశతి - అతోప్యయమక్షిపురుషః పరమాత్మా.

౧౮॥ సూ. అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః॥

ప్రతిబిమ్బాదీనామక్షిణి నియమేనానవస్థానా, దమృతత్వాదీనాంచ నిరుపాధికానాం తేష్వసమ్భవా, న్నపరమాత్మన ఇతరః ఛాయాదిః అక్షిపురుషో భవితుమర్హతి. ప్రతిబిమ్బస్య తావత్పురుషాన్తరసన్నిధానాయత్తత్వాన్న నియమేనావస్థానసంభవః- జీవస్యాపి సర్వేన్ద్రియ వ్యాపారానుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేషే వృత్తిరితి చక్షుషి నావస్థానం - దేవతాయాశ్చ, రశ్మిభి

శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥ శ్రుతోపనిషత్కస్యేతి వ్యస్యనిర్దేశో వ్యాఖ్యానాయ-

అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః- పదద్వయేనానేన సూత్రద్వయస్యార్థవ్యతిరేకోఽనర్థక్యసోఽయం దర్శితః॥ రశ్మిభిరితి॥ విద్యానిష్ఠ ఇతివ ద్వితీయాగమాత్రాధి

---

౨౨ — అర్చిషోహః, అహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమ్, ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాంస్తాన్, మాసేభ్యస్సంవత్సరం, సంవత్సరాదాదిత్యమ్, ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమ్, చన్ద్రమసో విద్యుతమ్, తత్పురుషోఽమానవః, సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతి, ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథః, ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్తే— యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్య ఏతి- ఉదక్ ఉత్తరదిశాయాం తాన్మాసానిత్యర్థః- దేవపథః- దేవైరాతివాహికైర్నీయమానః పన్థాః దేవపథః- బ్రహ్మప్రాపకః పన్థాః బ్రహ్మపథః- ఏతేన మార్గేణ ప్రతిపద్యమానా ఇమం ఘోరం ఘటీయన్త్రవ జ్జననమరణాద్యావర్తకం మనుష్యాదిశరీరోపలక్షితం సంసారం నావర్తన్తే పునర్న ప్రతిపద్యన్తే॥ ఇతి పఞ్చదశః ఖణ్డః-

రేషాస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి రశ్మిద్వారేణావస్థానవచనాత్, స్థానాన్తరావస్థితస్యాపి స్థిత్యాధిష్ఠానోపపత్తే, ర్న చక్షుష్యేవ స్థానం. సర్వేషామేవైషాం నిరుపాధికామృతత్వాదకేషాం నసమ్భవత్యేవ. తస్మాదక్షిపురుషః పరమాత్మా.

అన్తరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర) యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రతిపాద్యమానం చక్షుషి స్థితినియమనాదికం పరమాత్మన ఏవేతి సిద్ధం కృత్వా ఽక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వం సాధితమ్. ఇదానీం తదేవ సమర్థయతే.

ప్రియః ప్రతిష్ఠితశబ్దః. ఘటాదిద్వారక ప్రాసాదః యునస ద్వారకత తుస్సం బన్ధోపపత్తిరిత్యర్థః. అధికరణార్థ ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి.

౧ అవాన్తరసంగతిమాహ॥ స్థానేతి॥

విష॥ అన్తర్యామిబ్రాహ్మణమ్.

౧— అథ హైనముద్దాలక ఆరుణిః పప్రచ్ఛ— నామ్నా ఉద్దాలకః అరుణస్యాపత్యమారుణిః.

౨— యాజ్ఞవల్క్యేతి హోవాచ, మద్రేష్వవసామ పతఞ్జలస్య కాప్యస్య గృహేషు యజ్ఞమధీయానాః— వయం మద్రేషు దేశేషు సూత్రేణ కాప్యస్య నామ్నా పతఞ్జలస్య గృహేషు. గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేత్యనుశాసనాద్ బహువచనమ్. యజ్ఞకల్పసూత్రమధీయానా ఉషితవన్తః.

౩— తస్యాసీద్భార్యా గన్ధర్వగృహీతా తమపృచ్ఛామ కోఽసీతి, సోఽబ్రవీత్, కబన్ధ ఆథర్వణ ఇతి— నామ్నా కబన్ధః. అథర్వణః పుత్రః. ఇతరత్ స్పష్టమ్.

౪—సోఽబ్రవీత్పతఞ్జలం కాప్యం యాజ్ఞికాంశ్చ— స గన్ధర్వః యాజ్ఞికాన్ యజ్ఞాధ్యేతౄన్ అస్మాంశ్చాధ్యాపకం కాప్యం చాబ్రవీదిత్యర్థః.

౫ తదేవాహ— వేత్థ ను త్వం కాప్య తత్సూత్రం యేనాయం చ లోకః పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని సన్దృబ్ధానీతి — సూత్రేణ పుష్పాణీవ గ్రథనేన విష్టబ్ధానీత్యర్థః. ఏతాదృశం సూత్రం త్వం వేత్థ కిమితి ప్రశ్నః.

౬—సోఽబ్రవీత్పతఞ్జలః కాప్యః, నాహం తద్భగవన్వేదేతి—

౭ ఏవం సూత్రం పృష్ట్వా ఽన్తర్యామిణం చ ప్రచ్ఛేత్యాహ — సోఽబ్రవీత్పతఞ్జలం కాప్యం యాజ్ఞికాంశ్చ, వేత్థ ను త్వం కాప్య తమన్తర్యామిణం, య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోఽన్తరో యమయతీతి, సో

సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ ౧౮ ॥

౬ కాణ్వమాధ్యన్దినశాఖావాజసనేయినస్సమామనన్తి- 'యః

అంతర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్.

౭ ఏతద్వయం శోధయతి॥ కాణ్వా ఇత్యాదినా॥ వేదయజ్ఞశబ్దావభిమానిదేవ

బ్రవీత్పతంచలః కాప్యనాహం తం భగవన్వేదేతి, సో బ్రవీత్పతంచలం కాప్యం యాజ్ఞికాంశ్చ యో వై తత్కాప్య సూత్రం విద్యాత్తం చాన్తర్యామిణమితి— ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. హే కాప్య తత్సూత్రం తం చాన్తర్యామిణ మస్మదపగతప్రకారేణ యో విద్యాదిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టమ్.

౮— స బ్రహ్మవిత్, స లోకవిత్, స దేవవిత్, స వేదవిత్, స భూతవిత్, స ఆత్మవిత్, స సర్వవిదితి తేభ్యో బ్రవీత్— సః పరబ్రహ్మవిత్. స ఏవ తన్నియామ్యలోకదేవభూతవిత్. స పరమాత్మవిత్. స సర్వవిత్. ఏవం తేభ్యః కాప్యయాజ్ఞికేభ్యో గన్ధర్వో బ్రవీదిత్యర్థః.

౯— తదహం వేద — తత్సర్వమహం జాన ఇత్యర్థః.

౧౦— తచ్చేత్త్వం యాజ్ఞవల్క్య సూత్రమవిద్వాన్ తం చాన్తర్యామిణం బ్రహ్మగవీరుదజసే— బ్రహ్మగవీః బ్రహ్మవ్యాపణార్థం భూతా గాః. గోరతద్ధితలుకీతి టచి సమాసాన్తే టిడ్ఢాణిత్యాదినా ఙీప్. ఉదజసే చేత్ కాలయసి చేత్ మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి శేషః.

౧౧— వేద వా అహం గౌతమ తత్సూత్రం తం చాన్తర్యామిణమ్— ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనమ్. హే గౌతమ తత్సూత్రం తం చాన్తర్యామిణమహం వేద ఇతి. వేద్మీత్యర్థః.

౧౨ ఏవముక్త ఉద్దాలక ఉవాచ— యో వా ఇదం కశ్చిద్బ్రూయాద్వేద వేదేతి— యః కశ్చిదపి సర్వః ఇదం వేద ఇదం వేదేతి వాచా బ్రూయాదిత్యర్థః.

౧౩— యథా వేత్థ తథా బ్రూహీతి — యేన ప్రకారేణ వేత్థ తేన ప్రకారేణ బ్రూహి కిం వచనేనేత్యర్థః.

౧౪— స హోవాచ, వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకస్సర్వాణి చ భూతాని సందృబ్ధాని భవన్తి, తస్మాద్వై గౌతమ పురుషం ప్రేతమాహుః, వ్యస్రంసిషతాస్యాఙ్గానీతి, వాయునా హి గౌతమ సూత్రేణ సందృబ్ధాని భవన్తీతి — యస్మాత్సర్వాణి వాయునా గ్రథితాని తస్మాదేవ హేతోరుత్క్రాన్తప్రాణస్య పురుషస్యాఙ్గాని సూత్రవిముక్తమణిమాల్యానీవ విస్రస్తాని భవన్తి. అతో వాయునా సందృబ్ధానీతి వ్యస్రంసిషతేతి యుక్తమ్.

౧౫ ఉద్దాలకోఙ్గీకరోతి— ఏవమేవైతద్యాజ్ఞవల్క్య [illegible] దేవం ఇతరద్బ్రూహీత్యాహ.

పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. ఏవమప్స్వగ్న్యన్తరిక్షవాయ్వాదిత్యదిక్చన్ద్రతారకాకాశతమస్తేజస్సు దైవేషు చ సర్వేషు భూతేషు ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్త్వగ్విజ్ఞానరేతస్స్వాత్మీయేషు చ తిష్ఠన్తం తత్తదన్తరభూతం, తత్తదవేద్యం, తత్తచ్ఛరీరకం, తత్తద్యమయన్తం కంచిన్నిర్దిశ్య ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యుపదిశ్యతే. మాధ్యన్దినశాఖాయాం తు యస్సర్వేషు లోకేషు తిష్ఠన్ యస్సర్వేషు వేదేషు యస్సర్వేషు యజ్ఞేషు తిష్ఠన్నితి చ పర్యాయాః, యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య పర్యాయస్య స్థానే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయః, స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి చ, విశేషః.

తాపరా.

---

౧ — అన్తర్యామిణం బ్రూహీతి, యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అంతరోయం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమంతరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః — పృథివ్యాం స్థితః తదంతర్గతః తదవేద్యస్తచ్ఛరీరకశ్చ సన్ యోన్తః ప్రవిశ్య ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణనియమనం కరోతి ఏషాన్తర్యామీ. తే అమృత ఆత్మా. నిరుపాధికామృతత్వశాలీ ఆత్మేత్యర్థః. తే అమృత ఆత్మేతి వ్యతిరేకనిర్దేశాదన్తర్యామిణో జీవవ్యతిరేకస్సిద్ధః. అమృతత్వవిశేషణాచ్చ సిద్ధ్యతి. తద్విశేషణం జీవవ్యావృత్త్యర్థం. అన్తర్యామీతి ఆత్మేత్యుక్తి ఆత్మశబ్దస్య స్వరూపవచనత్వాద్వా జీవవ్యావృత్తిర్న ప్రాప్నోతి హి. అమృత ఇత్యుక్తం జీవస్యామృతత్వసిద్ధిః పరమాత్మప్రసాదాధీనత్వాత్తస్య నైతస్య నిరుపాధికమితి నిరుపాధికామృతత్వశాలీ ఆత్మా పరమాత్మైవ. అత్ర ప్రశ్నానురూప్యేణ ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామీతి ఏకస్యైవ నిర్దేశేన సర్వాన్తర్యామిణ ఉద్దాలకం ప్రతి తేన ఆత్మైకత్వస్య ప్రతిపాదనసమయాత్ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యోప్సు తిష్ఠన్ ఇత్యాదిపర్యాయోపదేశబాహుళ్యం కిమర్థమితి చేన్న. పృథివ్యాద్యేకైకవస్తుషు ప్రత్యేకం పరిపూర్ణత్వేన నియంతృతయా స్థితి జ్ఞాపనార్థత్వేన సార్థక్యాత్. సంపూర్ణస్య చాణుమాత్రేపి స్థితస్య నిరుపాధికపాదప్యనిశప తయా స్వప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితి వ్యాసార్యాభిప్రాయ స్సమన్వయాధికరణే వర్ణితమ్. యస్సర్వాణి భూతాని యోన్తరో యమయతీతి మ బ్రూహీతి సర్వభూతసాధారణ్యాన్తర్యామి విశేషప్రశ్నస్య ఇతి పృష్టవంతం ప్ర

౩ తత్ర సంశయ్యతే- కిమయమన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి- కింయుక్తమ్- ప్రత్యగాత్మేతి- కుతః- వాక్యశేషే ద్రష్టృశ్రోతేతి కరణాయత్తజ్ఞానతాశ్రుతేః. ఏవం ద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వోపదేశాత్, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధా చ్చేతి-

---

౩ కథం విశ్వచిదచిన్నియన్తరి జీవత్వశఙ్కేతి శఙ్కాయాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ॥ వాక్యశేష ఇతి॥ తతః కిమన్తర్యామిణో జీవత్వస్యేత్యత్రాహ॥ ఏవం ద్రష్టురితి॥ తతః కిం, రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వమర్థ ఇత్యత్రాహ॥ నాన్య ఇతి॥ తస్యాన్యత్ర నిషేధ్యమ్, జీవేషు తత్త్వసంభవాత్, కరణాధీనం తు తదన్యత్ర నిషేధ్యమ్, పరస్మింస్తదయోగాదిత్యర్థః- యచ్ఛబ్దావృత్త్యాదిబహుత్వమ్, స ఇతి జాతౌ, ఉపక్రమేయ ఇతి చ, ఆత్మనిస్థిత్యాదయో స్వారస్యేన నేయా ఇతి భావః-

---

థివ్యంతర్యామ్యేనతే అన్తర్యామీ జలాంతర్యామ్యేన తే అంతర్యామీతి పృథివ్యాద్యంతర్యామిణ ఉద్దాలకాన్తర్యామిణశ్చ భేదబోధనమసఙ్గతమ్- అన్తర్యామ్యైక్యస్య ప్రాగేవ నిశ్చితత్వాత్- అతస్తత్ర ఆత్మేత్యత్రాత్మశబ్దో నాన్తర్యామివచనః- అపి తు స్వరూపవచన ఇత్యేవ యుక్తమితి చేన్న- ఆత్మశబ్దస్య శేషిత్వాధారత్వాద్యర్థకతయా వ్యుపపత్తేః- పతింవిశ్వస్యేత్యాదివాక్యైర్విశ్వశేషిణః కస్యచిదవగతత్వాత్తేన వాక్యేన ప్రతిపన్నస్తే ఆత్మా, తే శేషీ, పృథివ్యాదీనామన్తర్యామీతి ప్రఘట్టకార్థః-

౧౭ ఏవమప్సు అగ్నౌ అంతరిక్షే వాయౌ దివి ఆదిత్యే దిక్షు చంద్రతారకే ఆకాశే తమసి తేజసి చాంతర్యామిణముక్త్వాహ— ఇత్యధిదైవతమితి— ఉపదిష్టమంతర్యామి స్వరూపమితి శేషః-

౧౮— అథాధిభూతమితి— అంతర్యామిస్వరూప ముపదిశ్యత ఇతి శేషః-

౧౯ సర్వేషు భూతేషు చాన్తర్యామిణముక్త్వాహ—- ఇత్యధిభూతమితి— అన్తర్యామిస్వరూపముక్తమితి శేషః-

౨౦— అథాధ్యాత్మమితి— అన్తర్యామిస్వరూపముచ్యత ఇతి శేషః-

౨౧ ఏవం ప్రాణే వాచి చక్షుషి శ్రోత్రే మనసి త్వచి చోక్త్వాహ— యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాది— అత్ర విజ్ఞానశబ్దో జీవాత్మపరః- సమానప్రకరణే మాధ్యందినశాఖాయాం అత్రత్యవిజ్ఞానశబ్దస్థానే ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాత్మశబ్దనిర్దేశదర్శనాత్ జ్ఞానస్వరూపస్యతస్య తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వయోగాచ్చేతి ద్రష్టవ్యమ్-

౪ ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్- అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామ్యపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణః. కాణ్వపాఠసిద్ధేభ్యోఽధిదైవాదిమద్భ్య వాక్యేభ్యోఽధికాన్యధిలోకాదిమన్తి వాక్యాని మాధ్యన్దినపాఠే సన్తీతి జ్ఞాపనార్థమధిదైవాధిలోకాదిష్విత్యుభయోరుపాదానమ్. తదేవముభయేష్వపి వాక్యేష్వన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యర్థః. కుతః. తద్ధర్మవ్యపదేశాత్- పరమాత్మధర్మో హ్యయం- య ఏకః సన్ సర్వలోకసర్వభూతసర్వదేవాదీన్నియమయతీతి- తథాహ్యుద్దాలకప్రశ్నః- య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోఽన్తరో యమయతీత్యుపక్రమ్య తమన్తర్యామిణం బ్రూహీతి- తస్య చోత్తరం యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యారభ్యోక్తమ్॥

---

౪ రాద్ధాన్తే। పదచిహ్నితేష్వితి॥ అథశబ్దసప్తమీపునరుక్తిప్రసఙ్గాన్నార్థపరత్వమితిభావః- పదద్వయోక్తిప్రయోజనమాహ॥ కాణ్వేతి॥ తస్యోక్తత్వమస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తదేవమితి॥ అన్యస్మిన్నసంభవే శ్రుత్యంతరాణ్యుదాహరతి॥ తథాహీతి॥

౨౨— ఏవంలక్షణస్యాంతర్యామిణ ముక్త్వాహ— అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుత శ్శ్రోతాఽమతో మంతా అవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతేతి — అత్ర ద్రష్టృత్వం రూపసాక్షాత్కారవత్త్వం న తు చక్షుర్జన్యజ్ఞానవత్త్వం- తస్య పరమాత్మన్యసంభవాత్- శ్రోతృత్వం శబ్దసాక్షాత్కారవత్త్వం మన్తృత్వం మంతవ్యవిషయసాక్షాత్కర్తృత్వం- విజ్ఞాతృత్వం విజ్ఞానశబ్దితనిదిధ్యాసనవిషయసాక్షాత్కర్తృత్వం- ద్రష్టృత్వాదికం జీవస్యాప్యస్తీతి అదృష్టత్వాదినా ద్రష్టృత్వాదికం విశేషితం- తాదృశం చ తన్న జీవస్యాస్తీతి భావః- అత్ర చ ద్రష్టృత్వాద్యుపాధ్యనుక్తేర్నిరుపాధిక ద్రష్టృత్వమర్థసిద్ధం-

౨౩— నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతా నాన్యోఽతోఽస్తి మన్తా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతా ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః అతోఽన్యదార్తం తతో హోద్దాలక ఆరుణిరుపరరామ —అన్యశబ్దాదేస్సర్వనామ్నః పూర్వనిర్దిష్టసదృశాన్యపరత్వస్య సమాసేషు పూర్వత్వాదితి సాప్తమికాధికరణే వ్యవస్థితత్వాదత్రాప్యన్యశబ్దేన పూర్వనిర్దిష్టదృష్టత్వాదివిశేషితనిరుపాధికయా

౫ తదేతత్సర్వాల్లోకాంత్సర్వాణి చ భూతాని సర్వాన్ దేవాంస్సర్వాన్వేదాంత్సర్వాంశ్చ యజ్ఞానన్తః ప్రవిశ్య సర్వప్రశాసనియమనం, సర్వశరీరతయా సర్వస్యాత్మత్వం చ, సర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వపురుషోత్తమాదన్యస్య న సమ్భవతి- తథాహి- అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదీన్యుపనిషద్వాక్యాని పరమాత్మన ఏవ సర్వస్య ప్రశాసితృత్వం సర్వస్యాత్మత్వమిత్యాదీని వదన్తి- తథా సుబాలోపనిషది నైవేహ కిఞ్చనాగ్ర ఆసీదమూలమనాధారమిమాః ప్రజా జాయన్తే దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చ నారాయణః శ్రోత్రం చ శ్రోతవ్యం చ నారాయణ ఇత్యారభ్య అన్తశ్శరీరే నిహితో గుహాయామజ ఏకో నిత్యః యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యం పృథివీ న వేద యస్యాపశ్శరీరమిత్యాది యస్య మృత్యుశ్శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి పరస్యైవ బ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరకత్వం సర్వస్య నియన్తృత్వం చ ప్రతిపాద్యతే- స్వాభావికం చామృతత్వం పరమాత్మన ఏవ ధర్మః-

౬ నచ పరస్యాత్మనః కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికమ్- అపితు స్వభావత ఏవ- సర్వజ్ఞత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ స్వత ఏవ. తథా చ శ్రుతిః- పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః, అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతేతి- న చ దర్శనశ్రవణాదిశబ్దాశ్చక్షురాదికరణజన్యజ్ఞానస్య వాచకాః- అపితు రూపాదిసాక్షాత్కారస్య- స చ రూపాది

౫ సమానప్రకరణవాక్యమాహ॥ తథేతి-
౬ పశ్యత్యచక్షురితి వ్యాహతమిత్యత్రాహ॥ నచదర్శనేతి॥ అనుగతనిమి

పాదిసాక్షాత్కారాదిమతో నిషేధ ఉపపద్యతే- జీవస్య కరణాయత్తజ్ఞానత్వాత్- అన్యస్తత్సదృశోఽద్రష్టా ద్రష్టా నాస్తీత్యర్థః- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్- శిష్టం స్పష్టమ్-

సాక్షాత్కారః కర్మతిరోహితస్వాభావికజ్ఞానస్య జీవస్య చక్షు రాద్యకరణజన్యః పరస్య తు స్వత ఏవ.

౬ నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యేతదపి పూర్వవాక్యోదితాన్నియ న్తుర్ద్రష్టురన్యో ద్రష్టా నాస్తీతి వదతి- యం పృథివీ న వేద యమా త్మా న వేదేత్యేవమాదిభిర్వాక్యైః పృథివ్యాత్మాదినియామ్యైరనుప లభ్యమాన ఏవ నియమయతీతి యత్పూర్వముక్తం, తదేవ అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతశ్శ్రోతేతి నిగమయ్య నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యాదినా త స్య నియన్తుర్నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే-

౭ ఏష త ఆత్మా స త ఆత్మేతి చ త ఇతి వ్యతిరేకవిభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మతయోపదిశ్యమానోన్తర్యామీ న ప్రత్యగాత్మా భవితుమ ర్హతి.

సూ- న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ ॥ ౨౦ ॥

స్మార్తం ప్రధానమ్. శారీరః జీవః- స్మార్తం చ శారీరశ్చ నాన్తర్యా మీ. అతద్ధర్మాభిలాపాత్ తయోరసమ్భావితధర్మాభిలాపాత్- స్వభావత ఏవ సర్వస్య ద్రష్టృత్వమ్, సర్వస్య నియన్తృత్వమ్, స ర్వస్యాత్మత్వమ్, స్వత ఏవామృతత్వం చ తయోర్న సమ్భవనాగ న్ధమర్హతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా స్మార్తమచేతనం సర్వజ్ఞ త్వనియన్తృత్వసర్వాత్మత్వాదికం నార్హతి- తథా జీవోప్యతద్ధ

త్తమాహ॥ అపిత్వితి॥ అశాబ్దత్వేపి వ్యాప్తిబలాత్కరణాయత్తత్వమిత్యత్రాహ॥ సచేతి॥ సోపాధికమిత్యర్థః-

౬ పరోక్తయుక్తిం ప్రతివక్తి॥ నాన్యోత ఇతి॥ ఉక్తం వివృణోతి॥ యం పృథి వీతి॥ నియన్త్రన్తరమితి॥ అతః శబ్దస్వారస్యేన ఉక్తలక్షణద్రష్ట్రన్తరం ని షిధ్యత ఇతి నియన్తృరూపద్రష్ట్రన్తర నిషేధ ఇత్యర్థః-

౭ వ్యతిరేకవిభక్తినిర్దేశోపి శబ్ద విశేషాదితి పూర్వోక్తో భేదహేతుతయా ప్రాభిప్రేత ఇత్యాహ॥ ఏష త ఇతి॥

న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభి లాపాచ్ఛారీరశ్చ- అప్రస్తుతస్మార్తనిరాసః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥

ర్ణత్వాదితి.

అమీషాంగుణానాం పరమాత్మన్యన్వయః, ప్రత్యగాత్మనివ్యతిరేకశ్చసూత్రద్వయేన దర్శితః. నిరపేక్షంచ హేత్వన్తరమాహ.

సూ. ఉభయేఽపిహి భేదేనైనమధీయతే॥ ౨౧॥

ఉభయే- మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ అన్తర్యామిణో నియామ్యత్వేన రాగాదిభిరచేతనైస్సమమ్ పఠనం శారీరమపి విభజ్యాధీయతే. య ఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మా నవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతి సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతిమాధ్యన్దినాః, యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నితిచకాణ్వాః, పరమాత్మనియామ్యతయా తస్మాద్విలక్షణత్వేనైనమధీయత ఇత్యర్థః. అతోఽన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మనో విలక్షణోఽపహతపాప్మా పరమాత్మానారాయణ ఇతిసిద్ధమ్.

సమాప్తమన్తర్యామ్యధికరణమ్.

సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥ ౨౨॥

ఆథర్వణికా అధీయతే- అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే య

సూత్రద్వయపౌనరుక్త్యం నేత్యాహ॥ అమీషామితి॥

ఉభయేఽపిహిభేదేనైనమధీయతే॥ నియామ్యత్వేతి భేదకధర్మోక్త్యా భేదసిద్ధిరిత్యర్థః. అపవాదాభావాద్వ్యతిరేకనిర్దేశాది స్వారస్యసిద్ధిః.

అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః — అక్షరాత్పరతః పరస్యచసూత్రవివ

వివ॥ దీపికా.

అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః.

౧ ముణ్డకోపనిషది—శౌనకోహవైమహాశాలోఽఙ్గిరసం విధివదుపసన్నః పప్రచ్ఛ, కస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి— సర్వోపాదానం కిమితి ప్రశ్నార్థః. విస్తరస్తు ముణ్డకోపనిషత్ప్రకాశికాయాం ద్రష్టవ్యః.

౨—తస్మైసహోవాచ—స్పష్టోర్థః.

౩— ద్వేవిద్యేవేదితవ్యే ఇతి హస్మయద్బ్రహ్మవిదోవదన్తి — అత్ర ప్రాప్తుమిత్యధ్యాహారః. యద్వస్తు ప్రాప్తుం ద్వేజ్ఞానే ఉపాదేయే ఇతి హవేదాభిజ్ఞాః పరాశరాదయః, తత్ప్రాప్తిహేతుజ్ఞానంచ కర్మచోక్తం మహామునే। అగ

త్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణి పాదమ్। నిత్యంవిభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మంతదవ్యయంయద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తిధీరా ఇతి. తథోత్తరత్ర అక్షరాత్పరతఃపర ఇతి. తత్ర సన్దిహ్యతే. కిమిహాదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం, మక్షరాత్పరతఃపరశ్చ ప్రకృతిపురుషౌ, అథోభయత్రపరమాత్మైవేతి.

క్షితత్వం పుంలిఙ్గసూచితమ్.

షోతం వివేకాచ్చద్విధాజ్ఞానం తథోచ్యతే। శబ్దబ్రహ్మాగమమయం పరం బ్రహ్మవివేకజమితియద్వదన్తి, తజ్జ్ఞానేనసర్వం విజ్ఞాతం భవతీత్యర్థః. ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యభగవతా భాష్యకృతా, ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదోవదన్తి పరాచైవాపరాచేతి, బ్రహ్మప్రతిపాదనాద్వైవిద్యే వేదితవ్యే బ్రహ్మవిషయే పరోక్షాపరోక్షరూపే ద్వేజ్ఞానేఉపాదేయే ఇత్యర్థ ఇతిభాషితమ్. ఏతేన పరవిద్యాయా బ్రహ్మప్రతిపాదేయత్వేపి అపరవిద్యాయాస్తథాత్వప్రతీతేః. ప్రత్యుత, అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతఇతి వాక్యపర్యాలోచనాయామపరవిద్యాయా బ్రహ్మప్రతిపాదేయత్వాభావస్యైవప్రతీతేః బ్రహ్మప్రతిపాదనాద్వైవిద్యేఉపాదేయే ఇతిభాష్యం కథమితి శఙ్కానిరస్తా. ప్రాప్తమితిపదాధ్యాహారేణాస్యార్థస్యప్రతీతేః. ఇతరథాయత్పదవైయర్థ్యాత్. కిఞ్చ కస్మిన్నుభగవఇతి సర్వోపాదానే పృష్టే విద్యాద్వయకథనమాత్రాన్నప్రోక్తః కోవిదారానాచష్ట ఇతి న్యాయమనుసరేత్. అతోయథోక్తఏవార్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్ ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేఇతినిర్దేశః.

౪ కేతేవిద్యేఇత్యత్రాహ— పరాచైవాపరాచేతి— పరమపరమితిజ్ఞానం ద్వివిధమిత్యర్థః.

౫ తత్రసూచీకటాహన్యాయేనాపరజ్ఞానస్వరూపమాహ— తత్రాపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోథర్వవేదశ్శిక్షాకల్పోవ్యాకరణం నిరుక్తంఛన్దోజ్యోతిషమితిహాసన్యాయ పురాణ మీమాంసాధర్మశాస్త్రాణీతి— షడఙ్గోపేతసశిరస్కసోపబృంహణ వేదశ్రవణజన్యం పరోక్షజ్ఞానమిత్యర్థః.

౬ అపరవిద్యాముక్త్వాపరవిద్యామాహ— అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే— అత్రతచ్ఛబ్దః ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదఇతి యచ్ఛబ్దప్రతినిర్దేశకః. యేనజ్ఞానేన ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదఇతి వాక్యప్రాప్యతయానిర్దిష్టం తదక్షరమధిగమ్యతే, ఆధిక్యేనగమ్యతే, అపరోక్షీక్రియతఇత్యర్థః. వివేకాదిసాధనసప్తకజన్యం శ్రవణజన్యజ్ఞానానన్తరభావిదర్శనసమానాకారం పరజ్ఞానమిత్యర్థః. ఏతేనాధిగమ్యతఇత్యస్య జ్ఞాయతఇతివాప్రాప్యతఇతి వార్థ

౧ కింతావత్ప్రాప్తమ్. ప్రకృతిపురుషావితి. కుతః. అస్యాక్షర
స్య అదృష్టత్వాద్యాదావివ నద్రష్టృత్వాది శ్చేతనధర్మవిశే

---

౨ అదృష్టద్రష్టృత్వాదావివేతి సంగతిస్సూచితా-నహ్యత్రాదృశ్యత్వం

స్యాశ్రయణీయతయా పరవిద్యాయా ఏవ బ్రహ్మవిషయత్వ బ్రహ్మప్రాప్తి
హేతుత్వయోస్సిద్ధ్యా అపరవిద్యాయా బ్రహ్మవిషయత్వ తత్ప్రాప్తిహే
తుత్వయో రభావేనాపరవిద్యాయా అపి బ్రహ్మవిషయత్వతత్ప్రాప్తి హేతుత్వ
ప్రతిపాదకభాష్యాసంగతిః, కిఞ్చ పరవిద్యాయా అపరోక్షజ్ఞానరూపత్వే ప్ర
మాణానుపలమ్భా దపరోక్షత్వ ప్రతిపాదకభాష్యస్యాప్యసంగతిరితి దూష
ణం పరాస్తమ్- అధిగమ్యత ఇత్యస్యాపరోక్షీక్రియత ఇత్యర్థకత్వాత్- నన్వేతదు
పబృంహణే శ్రీవిష్ణుపురాణే, ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి చాథర్వణీ శ్రుతిః। పరయా
త్వక్షరప్రాప్తిః ఋగ్వేదాదిమయీ పరా, ఇతి, అధిగమ్యత ఇత్యస్య ప్రాప్త్యర్థతయా
ఉపబృంహితత్వాత్కథమిద ముచ్యత ఇతి చేత్, యద్యుపబృంహణానుసారేణ ప్రా
ప్త్యర్థకతయా వ్యాఖ్యాతవ్యమితి నిర్బన్ధః, తర్హి, ఇతి హ స్మ యద్బ్రహ్మవి
దో వదన్తీతి పూర్వవాక్యే పరాపరవిద్యయోర్ద్వయోరపి బ్రహ్మప్రాప్తిహేతు
త్వస్య కథితత్వేన యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్య స్యాపరవిద్యావ్యావర్తక
త్వాభావప్రసఙ్గేన తద్వ్యావర్తకత్వార్థం సాక్షాదితి పదమధ్యాహృత్యాను
యా సాక్షాదక్షరమధిగమ్యతే ప్రాప్యతే సా పరవిద్యేత్యస్తు- అపరోక్షత్వం త్వ
ర్థాల్లభ్యతే- శ్రుత్యన్తరే నిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే, తస్మిన్ దృ
ష్టే పరావర ఇత్యాదిదర్శనాదితి ద్రష్టవ్యమ్- నను స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహీతి
సూత్రే తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత ఇత్యుపసంహారగత బ్రహ్మవిద్యా
శబ్దస్య బ్రహ్మవిద్యాం వేదవిద్యామిత్యుపనిషత్పరతయా భాష్యకృతా వ్యాఖ్యా
తత్వాత యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవి
ద్యామితి ద్వితీయఖణ్డగత బ్రహ్మవిద్యాశబ్దస్యాపి తత్పరత్వౌచిత్యాత్ ఉపక్ర
మే చ బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహే
త్యత్ర కర్మతయా శ్రూయమాణాయా బ్రహ్మవిద్యాయా ఉపనిషద్గ్రన్థరూపత్వ
స్యైవోచితత్వాత్ తత్రాపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద ఇత్యత్ర ఋగ్వే
దాదిశబ్దానాం తజ్జన్యజ్ఞానలక్షణయా అయుక్తత్వేన విద్యాశబ్దస్యైవ గ్ర
న్థపరత్వాశ్రయణస్య యుక్తత్వాత్పరవిద్యాశబ్దేనాపి సాక్షాద్బ్రహ్మప్రాపకో
పనిషద్భాగ ఏవాభిధాతుముచితః, తతశ్చ పరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానపరత్వే న
యుక్తం భాష్యమితి చేదత్రోచ్యతే- యది పరవిద్యాశబ్దేనోపనిషద్గ్రన్థ సం
దర్భవిశేషః ప్రతిపాద్యః, ఋగ్వేదాదిశబ్దేన ముఖ్యయావృత్త్యా ఋగ్వేదాద
య ఏవ ప్రతిపాద్యాః, తర్హి బ్రహ్మప్రతిపాదకోపనిషదామృగ్వేదాది బహి

ష ఇహ శ్రూయతే. అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ సర్వస్మాద్వికారాత్పరభూతాదక్షరాదవ్యక్తాత్పరః క్షేత్రజ్ఞస్సమష్టిపురుషః ప్రతిపాద్యతే. ఏతదుక్తం భవతి. రూపాదిమత్త్వాత్స్థూలరూపాచేతన పృథివ్యాదిభూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానం పృథివ్యాది సజాతీయసూక్ష్మరూపాచేతనమేవోపస్థాపయతి. తచ్చ ప్రధానమేవ. తస్మాత్పరత్వం చ సమష్టిపురుషస్యైవ ప్రసిద్ధమ్. తదధిష్ఠితం చ ప్రధానం మహదాదివిశేషపర్యన్తం వికారజాతం ప్రసూత ఇతి తత్ర దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే, యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవన్తి। యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి. అతోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధాన పురుషావేవ ప్రతిపాద్యేతే ఇతి.

ద్రష్టృత్వవన్నియన్తృత్వసహచారీతి ప్రధానపరత్వశఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. పరతోఽక్షరాదితి విభక్తిసామ్యేన సామానాధికరణ్యం స్వతః ప్రాప్తమితి భావః. అదృశ్యత్వం సాధారణం, దృష్టాన్తశ్చాచేతనపరత్వానుగుణ ఇత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అన్తరఙ్గే సతి బహిరఙ్గం న గ్రాహ్యమితి భావః. దృష్టాన్తానుగుణ్యమాహ॥ తదధిష్ఠితమితి॥

భావప్రసఙ్గేన యా వేదబాహ్యాస్స్మృతయ ఇత్యుక్తరీత్యా అసదర్థత్వమాపద్యేత. ఋగ్వేదాదిశబ్దానాం ముఖ్యార్థత్వమాశ్రితవద్భిరపి పరైరుపనిషదాం వేదబాహ్యత్వప్రసఙ్గాత్పరవిద్యాశబ్దో జ్ఞానపర ఏవేతి వ్యాఖ్యాతమ్. ఇయాంస్తు విశేషః. పరమతే ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇత్యత్ర సకృచ్ఛ్రుతయుక్త ఏవ విద్యాశబ్దో ఉపసర్జనే సాధారణే ప్రవృత్తినిమిత్తే ఋగ్వేదాదిగ్రన్థసన్దర్భలక్షణామపరవిద్యాం బ్రహ్మజ్ఞానలక్షణాం పరవిద్యాం చ వక్తీతి దోషాపత్తిః. అస్మన్మతే తు నాస్తి. కిఞ్చ పరవ్యాఖ్యానే ఋగ్వేదాదివేద్యవిలక్షణత్వాద్బ్రహ్మణః వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి స్మృతిః పీడ్యేత. అతో ఋగ్వేదాదిజన్యజ్ఞానం బ్రహ్మవిషయకమేవేత్యేవ యుక్తమ్. అతః పరాపరజ్ఞానశబ్దితాపరోక్షపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వం బ్రహ్మణ ఏవేతి భాష్యకారీయా రీతిరేవ సాధీయసీ.

౧— యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమ్। నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః— అద్రేశ్యమదృశ్యం జ్ఞానేన్ద్రియావిషయమ్. అగ్రాహ్యం పాణ్యాదికార్యహానోపాదానాద్యవిషయః. అగోత్రం కులరహితమ్. అవర్ణం

3 ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః - అదృశ్యత్వాదిగుణకో ఽక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమపురుష ఏవ. కుతః. తద్ధర్మోక్తేః యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదికాస్తస్యైవ ధర్మా ఉచ్యన్తే - తథాహి - యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదినా అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమభిధాయ అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి తస్మాద్విశ్వసమ్భవం చాభిధాయ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి భూతయోనేరక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే - పశ్చాత్ అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణ

---

3 రాద్ధాన్తే ఇదం వాక్యముక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ అక్షరం న పరమాత్మా, పరత్వశ్రవణాదిత్యత్రాహ॥ పశ్చాదితి॥ పఞ్చమ్యపేక్షా

అపేతబ్రహ్మక్షత్రాదికమ్ అచక్షుశ్శ్రోత్రం జ్ఞానేన్ద్రియరహితమ్ - తత్ప్రసిద్ధమ్ - అపాణిపాదం కర్మేన్ద్రియరహితమ్ - నిత్యం కాలాపరిచ్ఛిన్నమ్ - విభుం దేశాపరిచ్ఛిన్నమ్ - సర్వగతమ్ సర్వత్రాన్తః ప్రవిశ్యావస్థితమ్ - అత్ర హేతుమాహ॥ సుసూక్ష్మమితి॥ ఉక్తవిశేషణవిశిష్టం యత్, తదవ్యయమ్, అథ పరా యయా తదక్షరమిత్యత్రాక్షరశబ్దనిర్దిష్టమిత్యర్థః - యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః - ధీరాః ప్రజ్ఞాశాలినః, యత్సర్వభూతోపాదానతయా పశ్యన్తీత్యర్థః - యోనిశబ్దస్యోపాదానవచనత్వం యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చేతి వాక్యశేషాదవగమ్యత ఇతి ప్రకృత్యధికరణభాషితమ్ -

ర నను భూతయోనిశబ్దనిర్దిష్టం సర్వోపాదానత్వం బ్రహ్మణో న సంభవతి, ఘటాదిషు మృదాదేరేవోపాదానత్వదర్శనేన బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాసంభవాదిత్యాశఙ్క్య మృదాదిష్వపి బ్రహ్మణ ఏవాన్తర్యామితయా ప్రవిష్టత్వాన్మృదాదిరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయేణాహ — యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిత్ — అత్ర పరశబ్ద ఉత్కృష్టపరః, అపరశబ్దో ఽన్యవచనః, యస్మాదన్యదుత్కృష్టం నాస్తీత్యర్థః - నాత్ర పరాపరయోర్ద్వయోరపి నిషేధః - తథా సతి నిస్సకృచ్ఛిన్నస్యాప్రవృత్తిప్రసఙ్గాత్ -

ఽ — యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయో ఽస్తి కశ్చిత్ — అణోరణీయాన్మహతో మహీయానితి భావః - అణీయస్త్వం సూక్ష్మత్వమ్ - వ్యాపిత్వమితి యావత్ - జ్యాయస్త్వం సర్వేశ్వరత్వమ్ - సర్వవ్యాపిత్వస్య సర్వేశ్వరత్వాదేశ్చైకత్రైవ పర్యవసానాదితరస్య తస్యాప్యణీయస్త్వం జ్యాయస్త్వం చ నాస్తీతి వేదార్థసంగ్రహే వ్యా

కృతం భూతయోన్యక్షరం సర్వజ్ఞమేవపరత్వేన వ్యపదిశ్యతే. అతః అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యక్షరశబ్దః పఞ్చమ్యన్తః ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం నాభిధత్తే- తస్యసర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేస్సర్వస్మాత్పరత్వేనతస్మాదన్యస్య పరత్వాసమ్భవాత్. అతోఽత్రాక్షరశబ్దో భూతసూక్ష్మమచేతనం బ్రూతే.

స్వారస్యాదన్వయ స్వారస్యాచ్చ-నైయధికరణ్యమితిభావః- అర్థవిరోధం హేతుమాహ॥ తస్యేతి॥ యస్యపరధర్మాన్వయః శ్రుతః, సహిపరః, అతఏతత్ప్రకరణస్థబ్రహ్మశబ్దయోరివభిన్నవిషయత్వం యుక్తమితిభావః-

---

ఖ్యాతమ్- కశ్చిదితిలిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః-

౧౦— వృక్షఇవస్తబ్ధోదివితిష్ఠత్యేకః — నన్యవ్యపాశ్రయభావాద్వృక్షఇవా ప్రణతస్వభావస్సన్ యః ప్రధానభూతః పరమపద ఆస్తే ఇత్యర్థః-

౧౧— తేనేదంపూర్ణం పురుషేణసర్వమ్ — నియమనార్థమన్తః ప్రవిష్టేనసర్వమిదం వ్యాప్తమిత్యర్థః- తతశ్చమృదాదిశరీరకస్యబ్రహ్మణః ఘటాదావప్యుపాదానత్వ సంభవాద్భూతయోనిత్వం నానుపపన్నమితిభావః- అయం మన్త్రః కేషుచిత్కోశేషునదృష్టః- కైశ్చిదవ్యాఖ్యాతః- తథాపి వ్యాసార్యైర్గతపురుషస్యయస్మాత్పరం నాపరమస్తీతి సమాఖ్యానికనిషేధశ్చ ఉపక్రమఏవగత ఇత్యభిహితత్వాన్నప్రక్షేపశఙ్కార్హ ఇతిద్రష్టవ్యమ్-

౧౨ ననులోకఉపాదానస్య స్వభిన్ననిమిత్తకారణసాపేక్షత్వ దర్శనాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమనుపపన్నమ్, కిఞ్చైకస్యబ్రహ్మణః పరస్పరవిలక్షణానన్తప్రపఞ్చోపాదానత్వమపినసమ్భవతి, కిఞ్చఘటాద్యుత్పత్తావుపాదానభూతమృత్పిణ్డాదిషుపూర్వావస్థోపమర్దోదృశ్యతే, ప్రాకారోపాదానభూతాస్విష్టకాసుచతురశ్రత్వాదిలక్షణపూర్వాకారతిరోధానందృశ్యతే, అవికారశ్రుతిసిద్ధస్యనిర్వికారస్యబ్రహ్మణః పూర్వాకారోపమర్దతిరోధానయోరసమ్భవేనోపాదానత్వం నసంభవతీత్యాశఙ్క్యాహ — యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచ — యథోర్ణనాభిర్హృదయాదూర్ణానాం సంతత్యవక్త్రతః। తయావిహృత్యభూయస్తాంగ్రసత్యేవంజనార్దనఇత్యుక్తరీత్యా, యథాలూతాఖ్యకీటవిశేషస్యసావస్థస్థితతన్తునిస్సారణతత్ప్రవేశనయోర్నిరపేక్షకర్తృత్వమ్-

౧౩— యథాపృథివ్యామోషధయస్సంభవన్తి — యథైకస్యాపిపృథివ్యాః పూర్వావస్థోపమర్దతిరోధానాభావేఽపి విలక్షణనానౌషధ్యుపాదానత్వమ్-

౧౪— యథాసతః పురుషాత్కేశలోమాని — యథాజీవతః పురుషస్యకే

సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ ॥౨౩॥

ఇతశ్చ న ప్రధానపురుషౌ. విశినష్టి హి ప్రకరణమ్. ప్రధానాచ్చ పురుషాచ్చ భూతయోన్యక్షరం వ్యావర్తయతీత్యర్థః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః. తథా తాభ్యామక్షరస్య భేదశ్చ వ్యపదిశ్యతే. అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదినా.

విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ — తస్మాత్ప్రకరణాద్విశినష్టీత్యత్రాహ॥ ప్రధానాదితి॥ భేదవ్యపదేశం వివృణోతి॥ తథేతి॥

తనస్యాచేతనకేశలోమాద్యుపాదానత్వమ్.

౧౧— తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమ్— ఏవమేవ నిమిత్తాన్తరనిరపేక్షాదుపాదేయవిలక్షణాన్నిర్వికారాత్పరమాత్మనః పరస్పరవిలక్షణం చేతనాచేతనాత్మకం నిఖిలం జగత్సంభవతీత్యర్థః.

౧౨ బ్రహ్మణో విశ్వోత్పత్తిప్రకార ఉచ్యతే— తపసా చీయతే బ్రహ్మ— తపసా జ్ఞానేన యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. చీయతే ఉపచీయతే. బహు స్యామితి సఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మ సృష్ట్యున్ముఖం భవతీత్యర్థః॥

౧౩— తతోఽన్నమభిజాయతే— అద్యతే త్తి చ భూతానీతి భోగ్యభోక్తృరూపచేతనాచేతనసంఘాతలక్షణమవ్యాకృతం తస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః॥

౧౪— అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమ్— తస్మాత్సమష్టిరూపచిదచిత్సంఘాతాత్మకాదన్నశబ్దితాదవ్యాకృతాన్ముఖ్యః ప్రాణః, అంతఃకరణం సత్యశబ్దితో భూతవర్గః, స్వర్గాదయో లోకాః, కర్మసు ఆయత్తమమృతం చ. అమృతత్వసాధనం కర్మేతి యావత్. యద్వా కర్మస్వితి నిర్ధారణే సప్తమీ. కర్మమధ్యే మోక్షార్థం కర్మేత్యర్థః. ఏతత్సర్వమభిజాయత ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏతత్సర్వం భాష్యశ్రుతప్రకాశికయోస్స్పష్టమ్.

౧౫. పూర్వమన్త్రోక్తతపశ్శబ్దం వివృణ్వన్ భూతయోనిభూతస్య బ్రహ్మణస్సృష్ట్యుపకరణసార్వజ్ఞ్యం దర్శయతి— యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః— సర్వజ్ఞః సర్వవిషయజ్ఞానవాన్. సర్వవిత్, స్వస్మిన్గతసర్వప్రకారజ్ఞానవాన్. స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ సర్వవిషయజ్ఞానవత్త్వమస్మిన్మన్త్రభాగే విధేయమ్. అప్రాప్తత్వాత్. యస్య జ్ఞానమయం తప ఇత్యనేనాంశేన పూర్వమన్త్రోక్తతపశ్శబ్దవివరణమ్. యస్య

౧ తథాహి- బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహేతి సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాభూతా బ్రహ్మవిద్యా ప్రక్రాన్తా- పరవిద్యైవ చ సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా- తామిమాం

---

౧ ఉభయముపపాదయితుమాహ॥ తథాహీతి॥ విశేషణావచ్ఛేదేనాపి పరవిషయత్వసిద్ధిమాహ॥ పరవిద్యైవచేతి॥ జ్ఞేయ బ్రహ్మణోక్షరస్యజ్ఞేయస్త

బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పరూపజ్ఞానవ్యతిరేకేణ జగత్సృష్ట్యుపయుక్తజ్ఞానాన్తరం నాస్తీత్యర్థః-

౧౦- తతోఽన్నమభిజాయతే ఇత్యాదికమనువదతి— తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామ రూపమన్నంచ జాయతే— తస్మాత్- సఙ్కల్పేనసృష్ట్యున్ముఖాద్బ్రహ్మణః- తతోఽన్నమభిజాయతే ఇత్యత్రాన్నశబ్దనిర్దిష్టమేతదవ్యాకృతాఖ్యం బ్రహ్మసాక్షాజ్జాయతే- తద్ద్వారా నామరూపవత్ అత్తేతి చ భూతానీత్యన్నశబ్దనిర్దిష్టభోగ్యభోక్తృరూపంచ జాయత ఇత్యర్థః- యద్యప్యస్మిన్మన్త్రే సర్వజ్ఞత్వాద్యనువాదేన బ్రహ్మశబ్దితావ్యక్తాదిహేతుత్వం విధీయత ఇతి ప్రతిభాతి, తథాపి తస్యపూర్వమన్త్రే ప్రాప్తత్వేనవిధేయత్వాసంభవాత్ అప్రాప్తస్యసర్వజ్ఞత్వాదేరేవ విధేయత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్- నను సర్వజ్ఞసర్వవిచ్ఛబ్దయోరపౌనరుక్త్యాయ సర్వజ్ఞశబ్దస్యార్థాన్తరమభ్యుపగన్తవ్యా కృశానురేతాస్సర్వజ్ఞ ఇతి నిఘణ్టుపాఠేన సర్వజ్ఞశబ్దస్యోమాపతౌ రూఢత్వాత్తస్మాత్సర్వవిదో దేవతాన్తరాన్నిమిత్తభూతాత్తపసా చీయతే బ్రహ్మేతి పూర్వమన్త్రనిర్దిష్టముపాదానం బ్రహ్మాన్యదేవ భవితుమర్హతి- తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయత ఇతి చోపాదానభూతాద్బ్రహ్మణో నిమిత్తభూతస్యేశ్వరస్యభేద ఏవ ప్రతీయత ఇతి చేన్న- యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయం తప ఇతి తపసా పఠ్యమానతయా పూర్వమన్త్రనిర్దిష్టస్యాక్షరబ్రహ్మణ ఏవ సర్వజ్ఞత్వసర్వవిత్త్వయోః ప్రతీత్యా తయోర్భేదాసమ్భవాన్నిమిత్తోపాదానభేదవిషయే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసమ్భవేన కస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతంభవతీతి ప్రశ్నప్రతివచనయోః సమ్భవేన ప్రతిపాదయిష్యత్ప్రధానార్థవిరోధప్రసఙ్గాదిత్యలమతిప్రసఙ్గేన- ఇతి ప్రథమఖణ్డదీపికా-

౧౧— తదేతత్సత్యమ్— నిత్యమ్- ఉత్పత్తివినాశాదిషడ్భావవికారరహితమిత్యర్థః-

౧౨— మన్త్రేషుకర్మాణికవయో యాన్యపశ్యన్ — కవయః అతీన్ద్రియార్థసాక్షాత్కారసమర్థాః, వేదేషు యాన్యగ్నిహోత్రాదికర్మాణిదృష్టవన్తః-

౧౩— తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని — గార్హపత్యాది

సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాం విద్యాం చతుర్ముఖాథర్వాదిగురుపరమ్పరయాఽఙ్గిరసాత్ప్రాప్తాం జిజ్ఞాసుః శౌనకో హ వై మహాశాలోఽఙ్గిరసం విధివదుపసన్నః పప్రచ్ఛ కస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి. బ్రహ్మవిద్యాయాస్సర్వవిద్యాశ్రయత్వాద్బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతి కృత్వా బ్రహ్మస్వరూపమనేన పృష్టమ్. తస్మై స హోవాచ ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదన్తి పరా చైవాపరా చేతి. బ్రహ్మప్రేప్సునా ద్వే విద్యే వేదితవ్యే.

ధారావాత్ తద్వేదనైకప్రత్యక్షవేదనాన్తర్భావాత్ సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠేత్యుక్తమ్. విద్యాశబ్దార్థాన్నవిషయత్వవ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే॥ బ్రహ్మప్రేప్సునేతి॥ విద్యేవ

తాని త్రేతాగ్నిషు యావజ్జీవకర్తవ్యతయా అధికారిమన్త్రఫలభేదేన బహుధా విహితాని.

౨౮— తాన్యాచరత నియతం సత్యకామాః — స్వతస్సత్యం పరం బ్రహ్మైవ కామయమానాః ఫలాభిసంధిరహితాస్సన్త ఇత్యర్థః. తాని కర్మాణ్యాచరత అనుతిష్ఠత. కర్మణాం బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వం జ్ఞానద్వారేతి ద్రష్టవ్యమ్.

౨౯ ముముక్షూన్ప్రత్యాహ — ఏష వః పన్థాస్సుకృతస్య లోకే — పుణ్యఫలభూతే లోకే. వక్ష్యమాణమార్గ ఇత్యర్థః.

౩౦— యదా లేలాయతే హ్యర్చిస్సమిద్ధే హవ్యవాహనే — యదా యస్మిన్కాలే. ఇన్ధనాదిభిర్దీపితేఽగ్నౌ జ్వాలా చలతి.

౩౧— తదాజ్యభాగావన్తరేణాహుతీః ప్రతిపాదయేచ్ఛ్రద్ధయా హుతమ్ — తస్మిన్కాలే ఆజ్యభాగయోర్మధ్యే ఆహుతీః ప్రక్షిపేచ్ఛ్రద్ధయా తత్సహుతం భవతీత్యర్థః.

౩౨— యస్యాగ్నిహోత్రమదర్శపూర్ణమాసమనాగ్రయణమతిథివర్జితం చాహుతమవైశ్వదేవమవిధినాహుతమాసప్తమాంస్తస్య లోకాన్ హినస్తి — దర్శాఖ్యపూర్ణమాసాఖ్యేష్ట్యననుష్ఠానే అన్నసంస్కారార్థం శరత్కాలకర్తవ్యాగ్రయణాఖ్యేష్టివిశేషాననుష్ఠానే అతిథిసత్కారోపాసనహోమవైశ్వదేవాననుష్ఠానే క్రియాద్వైధుర్యే యథాశాస్త్రమననుష్ఠానే చానుష్ఠితమప్యగ్నిహోత్రాది కర్మ తస్య సుకృతఫలం సర్వం సప్తమపురుషపర్యన్తం నాశయతీత్యర్థః. యద్యప్యగ్నిహోత్రస్య న దర్శపూర్ణమాసాదికమఙ్గం తేషాం ప్రత్యేకఫలవత్త్వాత్, తథాపి నిత్యనైమిత్తికం సకలం కర్మానుష్ఠేయమిత్య

బ్రహ్మణ్యేతదపి పరోక్షరాపరోక్షరయోర్భేదేన వ్యపదేశాద్ [illegible]
ర్థః- తత్ర పరోక్తం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమ్- అపరోక్షం ఇంద్రియగమ్యం
తయోర్బ్రహ్మణి ప్రాప్త్యుపాయభూతమపరోక్షం జ్ఞానమ్- తస్యార్థః

దితవ్యాఖ్యేతి॥ తస్యార్థః, ఓదనపాకం పచతీతివత్- విద్యాయా అక్షరాధిగమహేతుత్వాత్
పరా, [illegible]॥ తథా శ్వేతాశ్వతరాదిగ్రంథేషు [illegible]॥ తత్త్వేతి॥ ప్రథమే [illegible]
[illegible]॥ తదేవేతి॥ తత్త్వయాథాత్మ్యం ప్రతిపాదయత్యోః॥ తస్మాదిత్యుక్తం ప్రత

ప్రతిపాద్యత్వమ్- అత ఏవ భగవతా భాష్యకృతా, ప్రతిజ్ఞావాదే తేషు తమస్యేత
రత్వం తత్ర తథాత్వే సతి తే [illegible] నానుపి నిత్యానిత్యత్వమ్, [illegible]
నామనవాప్తిర్వ్యవహితత్వం చాభిధానేతి మస్తారోపేఽప్యర్థః-

౨౯— కాలీ కరాలీ చ మనోజవా చ సులోహితా యా చ సుధూమ్రవర్ణా।
స్ఫులింగినీ విశ్వరుచీ చ దేవీ లేలాయమానా ఇతి సప్త జిహ్వాః — [illegible] విశ్వరు
చ్యాదిశేషణమ్- ఇతి లేలాయమానాః సప్త జిహ్వా ఇత్యన్వయః-

౩౦— ఏతేషు యశ్చరతే భ్రాజమానేషు యథాకాలం చాహుతయో హ్యాదదా
యన్ — ఏతేషు దీప్యమానేషు అగ్నిజిహ్వావిశేషేషు విహితకాలానతిలంఘనేన హో
మం కర్తవ్యం హ్యాహుతయో హి హోత్రా దీయమానా దదతి-

౩౧— తం నయన్త్యేతాః సూర్యస్య రశ్మయో యత్ర దేవానాం పతిరేకోఽధి
వాసః — అధివసతీత్యధివాసః- యస్మిన్ సత్యలోకే దేవానాం పతిరనన్యాధిపతి
ర్హిరణ్యగర్భ ఆస్తే, తత్ర తా ఆహుతయః సూర్యస్య రశ్మయో భూత్వా తం
యజమానం ప్రాపయన్తీత్యర్థః-

౩౨— ఏహ్యేహీతి తమాహుతయస్సువర్చసః సూర్యస్య రశ్మిభిర్యజమా
నం వహన్తి। ప్రియాం వాచమభివదన్త్యోఽర్చయన్త్య ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో
బ్రహ్మలోకః — సూర్యరశ్మిసంస్పృష్టాః, అతఏవ సువర్చసః ఆహుతయః తం
యజమానమర్చయన్త్యః సుకృతసాధ్యః పావన ఏష చతుర్ముఖలోకో యుష్మాకం
భవతాన్ని [illegible] ప్రియాం వాచం వదన్త్యః ఏహ్యేహీత్యాహ్వయన్త్యః తం
యజమానం బ్రహ్మలోకం ప్రాపయన్తి-

౩౩ ఏవం బ్రహ్మలోకపర్యన్తసాధనాన్యుక్త్వా [illegible] ని
న్దన్తి— ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం [illegible]
— [illegible] యజమానపత్నీ దశ ఋత్విజః [illegible], అవ
రమ్ [illegible], [illegible] యజ్ఞరూపాః [illegible], [illegible]
[illegible] ప్రవాహాః పురుషా [illegible]
[illegible]

ఊహాపోహసమ్పన్నమ్- యమేవైష వృణుతే తేనలభ్యస్తస్యైష విశేష్యమా
చార్య- తదుపాయశ్చాగమజన్యం వివేకాదిసాధనసమ్పత్త్యానుగృ
హీతం జ్ఞానమ్- తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి య
జ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేతి శ్రుతేః. అహ చ భగవాన్ భాష్యకారః త

మేవైష్యత్రాహ॥ తదుపాయ ఇతి॥ సాధనసమ్పత్త్యాను గృహీతం సాధనసమ్పత్తిస
హితమ్- ఉక్తం స్పష్టయితుమాహ॥ అహ చేతి॥ ఆగమోత్థపరంత శ్రుత్యాదినా

న తదధికార్యసంపాదకత్వేనాపరమపాజ్ఞ్యతం భవతి, తాన్యపి శ్రౌతాని యజ్ఞా
ద్యాని కర్మాణి కేవలాన్యుద్ధితరణే సాధనాని న భవన్తీత్యర్థః-

౩౪— ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢాః జరామృత్యుం తే పునరేవాపి
యన్తి — ఏతత్కర్మ శ్రేయస్సాధనం మత్వాఽభ్యుపయన్తి యే తే జరాంమృ
త్యుం నశ్వరయోఃభోగదేహో గచ్ఛన్తి-

౩౫— అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానాః స్వయం ధీరాః పణ్డితం మన్య
మానాః — అవివేకప్రధానాః స్వయమేవ ధీమన్తః ఊహాపోహసమధీశాలిన ఇ
తి మన్యమానాః-

౩౬— జఙ్ఘన్యమానాః పరియన్తి మూఢాః — జరారోగాద్యనేకానర్థ
వ్రాతైర్భృశం హన్యమానా మూఢాః పరిభ్రమన్తి-

౩౭— అన్ధేనైవ నీయమానా యథాన్ధాః — స్పష్టోఽర్థః-

౩౮ ఏతదేవ వివృణోతి— అవిద్యాయాం బహుధా వర్తమానాః— ప్ర
కృతిమత్త్వ దేవమనుష్యాది బహువిధాభిమానితయా వర్తమానాః-

౩౯— వయం కృతార్థా ఇత్యభిమన్యన్తి బాలాః— బాలాః అజ్ఞానినః
వయమేవ కృతార్థా ఇత్యభిమానం కుర్వన్తి-

౪౦— యత్కర్మిణో న ప్రవేదయన్తి రాగాత్ — కర్మఫలస్వర్గాది
రాగాత్కర్మిణస్తత్త్వం యతో న జానన్తి-

౪౧— తేనాతురాః క్షీణలోకాశ్చ్యవన్తే — తత్త్వజ్ఞానాభావాదవహే
నాః క్షీణపుణ్యా మర్త్యలోకం విశన్తీత్యర్థః-

౪౨— ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా వరిష్ఠమ్— ఇష్టం యాగాదిః పూ
ర్తం వాప్యాది- ఏతదేవాఖిలపురుషార్థసాధనం మన్యమానాః-

౪౩— నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్తే ప్రమూఢాః — శ్రేయోఽన్తరం న జాన
న్తీత్యర్థః-

౪౪— నాకస్య పృష్ఠే తే సుకృతేఽనుభూత్వా ఇమం లోకం హీనతరం
వా విశన్తి — తే సుకృతసాధ్య స్వర్గాద్యూర్ధ్వలోకే కర్మఫలమనుభూయ ఇ

ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానంచ కర్మచోక్తంమహామునే। ఆగమోత్థంవి వేకాచ్చద్విధాజ్ఞానం తథోచ్యతఇతి. తత్రాపరాఋగ్వేదో యజుర్వేదఇత్యాదినాధర్మశాస్త్రాణీత్యన్తేన ఆగమోత్థం బ్రహ్మసాక్షాత్కార హేతుభూతం పరోక్షజ్ఞానముక్తమ్. సాఙ్గస్య సేతిహాసపురాణస్యసధర్మశాస్త్రస్య సమీమాంసస్యవేదస్య బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వాత్. అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే ఇత్యుపాసనాఖ్యం బ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణం భక్తిరూపాపన్నం జ్ఞానమ్.

క్యమిత్యాహ॥ తత్రేతి॥ [illegible]ధర్మశాస్త్రాదినా, నచాత్రాగమోత్థత్వం ప్రతీతమిత్యత్రాహ॥ సాఙ్గస్యేతి॥ అక్షరేతి॥ ఉక్తమిత్యన్వయః.

మంలోకం మనుష్యలోకం తతోహీనతరంవానరకాదిలక్షణంవిశన్తి.

౧౧— తపశ్శ్రద్ధేయేహ్యుపవసన్త్యరణ్యే శాన్తావిద్వాంసోభైక్షచర్యాం చరన్తః। సూర్యద్వారేణ తేవిరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతస్సపురుషోహ్యవ్యయాత్మా — యేసంన్యాసినః శ్రుతశ్రవణమననాః వనస్థితాః ఉపరతకరణగ్రామాః తపశ్శబ్దితం బ్రహ్మచర్యాదరాతిశయరూపశ్రద్ధాంచయుపవసన్తి తేధూతపాపాస్సర్వముక్తాలంభితాః సహస్రస్థూణేవిమితత్వతః [illegible] మధిదేవతాన్త ఇతి పర్యఙ్కవిద్యోక్తోహంయ ప్రత్యగీశస్య [illegible] రూపరూపా తి ప్రమాణప్రతిపన్ననిత్యవిగ్రహయుక్తోయత్రాస్తేతత్రయాన్తీత్యర్థః। యే చేమేరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే ఇత్యత్రతపశ్శబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే. [illegible] దారణ్యేశ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతఇతి తపశ్శబ్దస్థానే సత్యశబ్దప్రయోగాత్సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాదితివ్యాసార్యైరుక్తత్వాత్తపశ్శబ్దో బ్రహ్మపరః.

౧౨. విరక్తస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధకజ్ఞానార్థం గురూపసదనం విధీయతే — పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణోనిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన। తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్। తస్మైసవిద్వానుపసన్నాయసమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ। యేనాక్షరంపురుషం వేదసత్యంప్రోవాచతాంతత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్ — [illegible]న్వాక్యస్యాయవిద్యార్థముపాసేన గురూపసత్తిర్విధీయతే. కర్మచితాన్ కర్మసమ్పాద్యాన్ లోకాన్ పరీక్ష్య [illegible] అతత్స్వాభావికస్య [illegible] యదిత్యధ్యాహర్తవ్యమ్. [illegible]

౩ యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదినా పరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానద్వయవిషయస్య పరస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపముచ్యతే. యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చేత్యాదినా యథోక్తస్వరూపాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాత్సమ్భూతస్య చేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చస్యోత్పత్తిరుక్తా. విశ్వమితివచనాన్నచేతనమాత్రస్య. తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయతే। అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమితి బ్రహ్మణో విశ్వోత్పత్తిప్రకార ఉచ్యతే. తపసా జ్ఞానేన. యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. చీయతే ఉపచీయతే. బహుస్యామితి సఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మ స్రష్టవ్యోన్ముఖం భవతీత్యర్థః. తతోఽన్నమభిజాయతే. అద్యత ఇత్యన్నమ్. విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మ

౩ తపసేత్యాదివాక్యం వ్యాచష్టే ॥ బ్రహ్మణ ఇతి ॥ భోక్తృవర్గస్యేతి స

అక్షరః నిత్యః. అత్ర పురుషవిశేష్యః. లిఙ్గవశాత్. అక్షరం పురుషమిత్యనన్తరోక్తేశ్చ. కృతేన కర్మణా నాస్తి న సిధ్యతి న లభ్యత ఇతీతి కరణం ద్రష్టవ్యమ్. ఇతి హేతోర్నిర్వేదమాయాత్. స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వమవగమ్యతే. సమిత్పాణిః. అరిక్తపాణిః. రిక్తపాణిస్తు నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమితి స్మర్యతే. శ్రోత్రియమ్ శ్రుతవేదాన్తమ్. బ్రహ్మనిష్ఠమ్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తమ్. శ్రుతవేదాన్తోఽపి రుచిభేదాదబ్రహ్మనిష్ఠో భవత్యస్య ఇతి భావః. అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః. శమో బాహ్యేన్ద్రియనియమనమ్. ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యన్తఃకరణనియమస్యోక్తతయా పారిశేష్యాత్. ఏతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితం. న తూపాసనోపయుక్తాత్యన్తేన్ద్రియజయాది. తస్మై స విద్వాన్ప్రోవాచేత్యన్వయః. యేనేతి నిర్దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః. తద్విజ్ఞానార్థమితి సామాన్యతః కారణాభిప్రాయో వా లిఙ్గవ్యత్యయో వా. అక్షరమ్ స్వరూపేణ వికారరహితమ్. సత్యమ్ గుణతోఽప్యవికారమ్. అభ్యాసద్విత్వవ్యావృత్తిః. తాం బ్రహ్మవిద్యామ్, ప్రోవాచ ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః ఇతి వాక్యసార వ్యాఖ్యాతమ్. ఇతి ద్వితీయఖణ్డదీపికా.

౧— యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాస్సహస్రశః ప్రభవన్తే సరూపాః— అత్యుగ్రతాదిగతాత్సమానాద్యావర్ణాదిషు సుదీప్తాద్వ్యాపావకాదనేకశస్సరూపా విస్ఫులిఙ్గా యథోత్పద్యన్తే.

మవ్యాకృతం పరస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణమనః ప్రభృతిచస్వర్గాపవర్గరూప ఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తం స ర్వంవికారజాతం తస్మాదేవ జాయతే. యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సృష్ట్యుపకరణభూతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికముక్తమ్. సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాదేతత్ కా ర్యాకారం బ్రహ్మనామరూపవిభక్తం భోక్తృభోగ్యరూపంచ జా యతే.

త్యక్షరా ర్థ ఉక్తః. పౌనరుక్త్యశఙ్కావ్యుదాసాయాహ॥ యస్సర్వజ్ఞ ఇతి॥ ద ర్శనాపేక్షాతిశయదితి భావః. భోగ్యభోక్త్రితి॥ అదృశ్యత్వేతి చేతిహ్యన్వనిరుక్తిరితి భా వః.

రా— తథాఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపి యన్తి— ఏవమేవ సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరాదక్షరాద్బ్రహ్మణస్తత్తద్రూపనానావిధ స్థూలచిదచిద్రూపా అపి భవన్తీతి భావాః కార్యవర్గాః, ఉత్పద్యన్తే, తత్రైవాపి యన్తి చ.

రగ— దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః । అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పరః— పూర్వత్రివృత ఇవస్తబ్ధో దివితిష్ఠత్యేక ఇతి ద్యుసంబన్ధస్యైవ తదపాణిపాదమితి వా నిత్యం విభుమితి వా అమూర్తత్వేన తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి బాహ్యాభ్యన్తరసర్వవస్తువ్యాప్తతయా అనత్యుశ్రోత్రమిత్యనిర్దిష్టత్వేన ప్రాణమనశ్శూన్యతయా శుద్ధాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి వికారరూపదోషశూన్యతయా దివ్యాదిశబ్దైర్వర్ణ్యత ఇత్యర్థః, సః అవ్యాకృతాదక్షరాత్పరః సమష్టిపురుషాత్పరాత్ కారణత్వేన పర ఇత్యర్థః. ప్రధానపురుషయోస్తజ్జన్యత్వాదితి భావః. అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యక్షరశబ్దః అన్న తత ఇతి వాక్షరతి వా వ్యుత్పత్త్యా స్వవికారవ్యాపకే నామరూపాభిలాపయోగ్యక్షరతాభావతి అవ్యాకృతేవర్తతే. తతఃపరత్వము క్తమ్. భూతయోన్యక్షరస్య సర్వాభ్యన్తరత్వేన తత్సర్వం బ్రహ్మణోఽన్యత్వేన పరత్వాసమ్భవాత్. నహి తత్త్వేనతః పరతః పరత్వం సంభవతి. విరోధాత్. న చాక్షరాత్పరత ఇతి పఞ్చమ్యన్తస్య నిర్ధారణాధికరణ్యమేవాస్తు. తతశ్చ స్వవికారా పేక్షయా పరభూతాదవ్యాకృతాదక్షరాత్పర ఇత్యావృత్తత్వాత్ స్వాక్షరాత్ పరభూతాత్సమష్టిపురుషాత్పర ఇతి తాత్పర్యమ్. భగవద్గీతాస్వ ప్రకరణేఽప్యక్షరశబ్దస్యాక్షరత్వేన పరత్వావధిసమర్పకత్వం సర్వేషామేకతయా యుక్తత్వాత్. ...

౮ తదేతత్సత్యమితిపరస్య బ్రహ్మణో నిరుపాధికసత్యత్వ ముచ్యతే. మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్యపశ్యంస్తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని| తాన్యాచరత నియతం సత్యకామాః ఇతి. సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణాకరమక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానాస్తత్ప్రాప్తయే ఫలాన్తరేభ్యో విరక్తా ఋగ్యజుస్సామాథర్వసు కవిభిర్దృష్టాని వర్ణాశ్రమోదితాని త్రేతాగ్నిషు బహుధా సన్తతాని కర్మాణ్యాచరతేతి. ఏష వః పన్థా ఇత్యాదేర్థ్య ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో బ్రహ్మలోక ఇత్యన్తేన కర్మానుష్ఠానప్రకారం, శ్రుతిస్మృతిచోదితేషు కర్మస్వేకతరకర్మవైధుర్యేపీతరేషామనుష్ఠితానామపి నిష్ఫలత్వ, మయథానుష్ఠితస్య చాననుష్ఠిత

---

౮ ॥మన్త్రేష్విత్యాది॥ చతుర్ముఖలోకకామపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ॥

న్నాత్ఫయమిత్యత్ర వక్ష్యమాణస్య సమానాధికరణ్యప్రతీతిరస్తి. అతో యథోక్త ఏవార్థః.

౧౦. విశ్వస్యసృష్టిమేవ పరిపశ్యంయతి—ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ— సృష్టార్థాః.

౧౧— ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ—ఖమాకాశః. జ్యోతిస్తేజః. విశ్వస్య కృత్స్నస్య ధారిణీ. ఏతత్పృథివీవిశేషణమ్.

౧౨— అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః| వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా — అముం మన్త్రం ప్రస్తుత్య స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదిత్యత్ర, అగ్నిరిహ ద్యులోకః, అసౌ వై లోకోఽగ్నిరితి శ్రుతేః, స్మరన్తి చ మునయః, ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే| దిశశ్శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతేతి భాషితమ్. వాగ్వివృతాః వాగిన్ద్రియవ్యాపారాః. తద్వచ వేదాః. వాయుః ప్రాణః మహావాయురేవ దేహధారకః. హృదయం విశ్వమస్య. జగత్సర్వమస్య దేహాన్తర్వర్తి హృదయాఖ్యమాంసవిశేషః. పద్భ్యాం పృథివీ. పాదావేవ పృథివీత్యర్థః. ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తృతీయా. సర్వభూతానాం తచ్ఛరీరత్వాత్సర్వేషామయమాత్మేత్యర్థః.

౧౩— తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య ఇత్యాది.

సమత్వ, మభిధాయ, ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశో క్తమవరం యేషు కర్మ। ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపి యన్తీత్యాదినా ఫలాభిసన్ధిపూర్వకత్వేనస్థానసప ధురతయా చావరం కర్మాచరతాం పునరావృత్తిముక్త్వా తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్తీత్యాదినా పునరపి ఫలాభిసఙ్గరహితం జ్ఞానినాఽనుష్ఠితం కర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీతి ప్రశస్య, పరీక్ష్య లోకానిత్యాదినా కేవలకర్మఫలేషు విరక్తస్య యథోదితకర్మానుగృహీతం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతం జ్ఞానం జిజ్ఞాసమానస్యాచార్యోపసదనం విధాయ, తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాదిత్యాదినా సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్యేత్యన్తేన పూర్వోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుషస్యానుక్తైగస్వరూపగుణైస్య సర్వభూతాన్తరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వం, తస్మాద్విశ్వసృష్టిం చ విస్పష్టమభిధాయ, ఆవిస్సన్నిహితమిత్యాదినా తస్యైవాక్షరస్యావ్యాకృతాత్పరతోఽపి పురుషాత్పరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య హృదయగుహాయాముపాసనప్రకార, ముపాసనస్య పరభక్తిరూపత్వ, ముపాసీనస్యావిద్యావిమోకపూర్వకం బ్రహ్మసామ్యం బ్రహ్మానుభవఫలం, చోపదిశ్యోపసంహృతమ్.

౫ అతఏవం విశేషణాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ నాస్మిన్నధికరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే. భేదవ్యపదేశోఽపి హి తాభ్యాం పరస్య బ్రహ్మణో శ్రూయతే- దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః। అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభిః. అక్షరాదవ్యాకృతాత్పరో యస్సమష్టిపురుషః తస్మాదపి పరభూతోఽదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరశబ్దాభిహితః పరమాత్మేత్య

సార్వజ్ఞ్యం॥ తదేతత్సత్యమిత్యాద్యాథర్వాదితి భావః. [illegible]

౫ నాత్ర ప్రకృతాభ్యాం ద్వాభ్యాం విష్ణోరితి॥ భేదవ్యపదేశాత్॥ అన్యశ్చేతి॥

ర్థః- అస్మిన్నితి వా నేతురితి వాఽక్షరమ్- తదవ్యాకృతేఽపి స్యాద్వికారవ్యాప్త్యా వా మహదాదివన్నామాన్తరాభిలాపయోగ్యతయా క్షరణాభావాద్వాఽక్షరత్వం కథఞ్చిదుపపద్యతే.

సూ- రూపోపన్యాసాచ్చ ॥ ౨౪ ॥

అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి దర్శితం రూపం సర్వభూతాన్తరాత్మనః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి- అతశ్చ పరమాత్మా.

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్-

సూ- వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥ ౨౫ ॥

౧ ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః- ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం

వి॥ప్ర॥ దీపికా

ప్రోక్షణనయోఽతిక్రాన్తః-

రూపోపన్యాసాచ్చ- స్పష్టార్థమ్- అధికరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

వైశ్వానరసాధారణశబ్దవిశేషాత్ — ఉపన్యస్తం రూపం పరస్యాద

---

౧ వైశ్వానరవిద్యా ప్రస్తూయతే — ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవస్సత్యయజ్ఞః పౌలుషిరిన్ద్రద్యుమ్నో భాల్లవేయో జనశ్శార్కరాక్ష్యో బుడిల ఆశ్వతరాశ్విస్తే హైతే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాస్సమేత్య మీమాంసాఞ్చక్రుః, కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి — ఉపమన్యుసుతః ప్రాచీనశాలనామా। పులుషసుతస్సత్యయజ్ఞనామా భాల్లవిసుతశ్చేన్ద్రద్యుమ్ననామా- శర్కరాక్ష్యసుతో జననామా- అశ్వతరాశ్వసుతో బుడిలనామా- ఏతే పఞ్చాపి మహాగృహస్థతయా విస్తీర్ణశాలాసంపన్నాః- ప్రసిద్ధా ఇతి యావత్- అతీవ శ్రుతాధ్యయనసమ్పన్నాశ్చైకత్ర సంభూయాస్మాకమన్తర్యామితయా ఆత్మభూతం బ్రహ్మ కిమితి విచారం కృతవన్త ఇత్యర్థః-

౨— తేహ సంపాదయాఞ్చక్రుః — త ఏవం మీమాంసిత్వా నిశ్చయమలభమానా ఆత్మభూతబ్రహ్మోపదేష్టారం కఞ్చిత్సంపాదితవన్తః- నిశ్చితవన్త ఇత్యర్థః-

సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవనో బ్రూహీతి ప్రక్రమ్య యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి. తత్ర సన్దేహః. కిమయం వైశ్వానర ఆత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః, ఉత నేతి. కిం ప్రాప్తమ్. అశక్యనిర్ణయ ఇతి. కుతః. వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేషు ప్రయోగదర్శనాత్. జాఠరాగ్నౌ తావత్ అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే తస్యైష ఘోషో భవతి యమేతత్కర్ణావపిధాయ శృణోతి స యదోత్క్రమిష్యన్భవతి నైనం ఘోషం శృణోతీతి. మహాభూతతృతీయే చ విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వ

న్నస్యాధ్యక్షత ఇతి శక్త్యా సంగతిః. సాధారణశబ్దస్య సూత్రస్థత్వాత్ శక్యనిర్ణయ ఉత నేతి సంశయః కృతః. అహ్నాం కేతురాదిత్యః. అత్ర బ్రహ్మ

---

౩ కిమితి. తత్రాహ — ఉద్దాలకో వై భగవన్తోఽయమారుణిః సంప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి — ఓ భగవన్తులారా! అరుణసుత ఉద్దాలకనామా ఇదానీం వైశ్వానరమాత్మానమ్ అధ్యేతి. ఇక్ స్మరణే. ఉపాస్త ఇత్యర్థః. యద్వా ఇణ్ గతౌ. గత్యర్థా జ్ఞానార్థాః. ఏతిర వగచ్ఛతీత్యర్థః. తమభ్యాగచ్ఛామేతి.

౪— తం హాభ్యాజగ్ముః — తమాగతవన్తః.

౫— స హ సంపాదయాఞ్చకార ప్రక్ష్యన్తి మామిమే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాస్తేభ్యో న సర్వమివ ప్రతిపత్స్యే హన్తాహమన్యమభ్యనుశాసానీతి— స ఉద్దాలకః, ఏతే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియా మాం వైశ్వానరమాత్మానం ప్రక్ష్యన్తి, నాహం తత్సర్వం ప్రతిపద్య తేభ్యో వక్తుం శక్నోమి, అతోఽన్యం తదభిజ్ఞం కంచిదనుశాసాని ఉపదిశానీత్యేవం సంపాదితవాన్. నిశ్చితవానిత్యర్థః.

౬— తాన్హోవాచాశ్వపతిర్వై భగవన్తోఽయం కైకేయః సంప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి, తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి, తం హాభ్యాజగ్ముః— కేకయస్యాపత్యం కైకేయః. శిష్టం స్పష్టమ్.

౭— తం హాభ్యాజగ్ముః— అశ్వపతిముద్దాలకప్రముఖాస్తే అభ్యాగతవన్త ఇత్యర్థః.

౮— తేభ్యో హ ప్రాప్తేభ్యః పృథగర్హాణి కారయాంచకార — ప్రాప్తేభ్యస్తేభ్యో మహర్షిభ్యః కైకేయః పృథక్పృథక్పూజాం భక్త్యా పురోహితాదిభిః

స్మృతిః. దేవతాయాంచ వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజాహికం భువనానామభిశ్రీరితి. పరమాత్మనిచ తదాస్యన్యేవ వ్యాదయేగ్నౌ వైశ్వానరేప్రాయుక్తత్ సఏవ వైశ్వానరో విశ్వరూపః ప్రాణోగ్నిరుదయత ఇతిచ. వాక్యేషు క్రమాదిషూపలభ్యమానాన్యపిలిఙ్గాని సర్వానుగుణతయా నేతుంశక్యానీతి.

శబ్దాదికమిత్యత్రాహ॥ వాక్యేతి॥

కారితవాన్.

౯— సహ ప్రాతః సంజిహాన ఉవాచ — సహ రాజా అశ్వపతిః ప్రాతః కాలే స్వశయనం సంజిహానః త్యజన్ స్వభవనాన్నిర్గత్య. తత్సమీపమేత్యైతిర్యావత్. తాన్ సంబోధ్య ఉవాచేత్యర్థః.

౧౦ కిముక్తవానిత్యత్రాహ— నమే స్తేనో జనపదే న కదర్యో న మద్యపః। నానాహితాగ్నిర్నావిద్వాన్న స్వైరీ స్వైరిణీ కుతః, యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తో హమస్మి, యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి, వసన్తు భగవన్త ఇతి — హే భగవన్తః! పూజార్హాః మదధిష్ఠితే జనపదే చోరో వా దానశూన్యో వా మద్యపాయీ వా నాస్తి. యోగ్యతాయామనాహితాగ్నిర్వా వేదాధ్యయనాదిశూన్యో వైపరీత్యేన గాతా వా పరదారగన్తా వా నాస్తి. స్వైరిణీ పుంశ్చలీ తు కుతః స్యాదిత్యర్థః. ఏవమాద్యదుష్టా న సన్తీతి నహి తదర్థం త్వం ధన ముపజీవామి. అతో మమ ప్రతిగ్రహయోగ్యతాస్తి. అచిరేణైవ కాలేన యాగం కరిష్యామి. ఏకైకస్మై ఋత్విజే యావద్ధనం తావద్భగవద్భ్యః ప్రత్యేకం దాస్యామి. తావత్కాలమత్రైవ వసన్తు. యాగంచ పశ్యన్తు. ఇతి ప్రార్థితవానిత్యర్థః. భగవతాచ భాష్యకృతా నమే స్తేన ఇత్యాదినా యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తో హమస్మీత్యన్తేనాత్మనః సువృత్తస్థతయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధస్య పరిహరణీయతాం విహితస్య కర్తవ్యతాంచ ప్రతిజ్ఞాప్య, యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భగవన్త ఇత్యవోచదితి భాషితమ్.

౧౧— తే హోచుః యేన హైవార్థేన పురుషశ్చరేత్తం హైవ వదేత్, ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి—యేనార్థేన ప్రయోజనేన యత్ప్రయోజన ముద్దిశ్య పురుష ఆగచ్ఛతి, తమేవ పురుషార్థం తస్య కుర్యాత్. సమీహితం సాధితవ్యం భవతి. అస్మాకంచ వైశ్వానర ఆత్మా జిజ్ఞాసితః. త్వంచ తమాత్మానమధునోపాస్సే. నచ తేన జ్ఞానమపహ్నవామహే. అత స్తమేవ నో వదేః. న ప్రయోజనాన్తరమిత్యర్థః.

౨ ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- వైశ్వానరః సాధారణశబ్ద వి శేషాత్- వైశ్వానరః పరమాత్మా- కుతః, సాధారణశబ్దవిశేషా త్- విశేష్యత ఇతి విశేషః- సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమా త్మాసాధారణైర్ధర్మై ర్విశేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః- తథాహి-

---

౨ రాద్ధాన్తే విశేష్యత ఇతి నఘఞన్తప్రత్యయార్థః- సమాసాన్తర్గతః ష ష్ఠ్యర్థః- కర్మణి షష్ఠ్యర్థః- కృదన్తపదయోగే కర్మార్థషష్ఠీనిమిత్తమితి జ్ఞాపయితుం విశేషపదోపాదానమ్- యద్వా విశేష్యత ఇతి ఘఞర్థోక్తిః- స మాసశ్చ కర్మధారయః- విశేష్యమాణత్వాదితి ఫలితార్థః- నశాబ్దార్థః- తే పునర్ధర్మా ఇత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ ధర్మైః కత్వా నేకత్వేజిజ్ఞాసయా వాపద

విశ్వాన్నరాన్నయతీతి వా విశ్వ ఏనం నరా నయన్తీతి వా విశ్వానరః- విశ్వా నర ఏవ వైశ్వానరః- రక్ష ఏవ రాక్షసః, వయ ఏవ వాయస ఇతివత్.

౧౨— తాన్ హోవాచ, ప్రాతర్వః ప్రతివక్తాస్మీతి — తేషు మథితమా నం పరిశోధ్య శ్వః ప్రతివచనం దాస్యామీతి మత్వా ప్రాతః ప్రశ్నస్య ప్రతి వచనం కర్తాస్మీత్యువాచేత్యర్థః.

౧౩— తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిరే — తేద రా జ్ఞోక్తిప్రాయజ్ఞాః సమిద్ధస్తాః అపరేద్యుః పూర్వాహ్ణే రాజానం శిష్య భావ మభ్యుపగతవన్తః.

౧౪— తాన్ హానుపనీయైవైతదువాచ— రాజా తు సమిత్పాణీనపి యో మేతిపదతః త్యక్తస్వజాత్యభిమానానుత్ప్రేక్ష్య తేషాముపదేశయోగ్యతాం జ్ఞా త్వా అబ్రాహ్మణేన బ్రాహ్మణా ఉపనేతవ్యా ఇతి శాస్త్రార్థం జ్ఞాత్వా తేషా ముపనీతం సమిదాద్యుపాయనమప్యకృత్వైవైతద్వక్ష్యమాణముపాచేత్య ర్థః- యత ఏవం మహాశాలా మహాశ్రోత్రియా బ్రాహ్మణాస్స్వస్య మహాశాలత్వాద్య భిమానం హిత్వా సమిద్ధస్తా జాతితో హీనం రాజానం విద్యార్థితయోపజ గ్ముః. తస్మాచ్ఛ్రద్ధావిద్యోపాదిత్సుభిస్త్యక్తాభిమానైర్భవితవ్యమిత్యాఖ్యాయికయా సూ చ్యతే- ఇత్యేతదత్ర ఖణ్డతాత్పర్యమ్.

౧౫ అశ్వపతే కైకేయ త్వం వైశ్వానరాత్మానమధునా వేద ప్రశ్నస్యా నుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మనైవ తే కించిజ్జ్ఞాతం తద్బుభుత్సితమితి విజ్ఞాయ జ్ఞా తాంశ్చ బుభుత్సయా తాన్ స కైకేయః ప్రష్టుముపక్రమతే— ఔపమన్యవ కం త్వమా త్మానముపాస్సే ఇతి దివమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ— హే భగవన్ ద్యులోక శరీరకం వైశ్వానరమహముపాసే ఇతి హోవాచేత్యర్థః.

ఔపమన్యవాదయః తస్మైవ మహావీర్యాయన్యమేత్య కౌసలాః కిం బ్రహ్మేతి విచార్య ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోఽయమారుణిస్సంప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేత్యుద్దాలకస్య వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానమవగమ్య తమభ్యాజగ్ముః. స చోద్దాలకః తపదాన్వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానమనఖిలత్వాత్స్వస్య తత్రాశక్తస్సన్ వేదితుమశక్య తాన్ స్వేనోవాచ అశ్వపతిర్వై భగవన్తోఽయం కైకేయస్స

ద్వ ఉపదేశనే తాత్పర్యాద్వా ॥ంకట్టద్వయమ్.

---

౧౩. కైకేయ ఆహ — ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్సే — యం ద్యులోకావచ్ఛిన్నం వైశ్వానరమాత్మానం త్వముపాస్సే, ఏష వైశ్వానర ఆత్మా సుతేజాః. శోభనం తేజో యస్య స సుతేజాః. ద్యులోకో హి సూర్యచన్ద్రాదితేజసా యుక్తతయా సుతేజా భవతి. యతశ్చ ద్యులోకావచ్ఛిన్నో వైశ్వానర ఆత్మా త్వయోపాస్యమానస్సుతేజస్త్వగుణయోగేన సుతేజా నామ వైశ్వానరః.

౧౪— తస్మాత్తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యతే — అత్ర సుతప్రసుతాసుతశబ్దా ఏకాహాహీనసత్రకర్మగతాభిషవణపరాః. సుశబ్దవత్త్వసామ్యాత్సుతేజస్త్వోపాసనాయాస్సుతాదిఫలకత్వోపపత్తిః.

౧౫— అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమ్ — తదుపాసనవైభవేన లౌకికం భోజ్యమనుభవసి. ప్రియం పుత్రాదికం చ పశ్యసీత్యర్థః.

౧౬ ఏవమన్యోపి యః కశ్చిత్త్వమివ త్వదుపాస్యం వైశ్వానరముపాస్తే, సోపి త్వమివాన్నాదనప్రియదర్శన బ్రహ్మవర్చసశాలీ సన్తానవాంశ్చ భవతీత్యాహ — అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే — ఇత్యర్థః.

౨౦ త్వదుక్తమూర్ధమాత్రవర్ణనేన ఫలప్రదర్శనేన తమభిముఖీకృత్య తత్ర వక్తవ్యముపదిశతి — మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచ, మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి. త్వయా వైశ్వానరవిద్యాయా ఉపాస్యమాన ఏష ద్యులోకపరిచ్ఛిన్న ఆత్మా వైశ్వానరస్యాత్మనో మూర్ధరూపః అవయవభూతః. న తు స ఏవ వైశ్వానరాత్మా. ఏతదర్థనిర్ణయార్థం తవ మత్సమీపాగమనం వైశ్వానరమూర్ధరూపావయవభూతే కృత్స్నవైశ్వానరబుద్ధిం కుర్వతస్తవ విపరీతవిద్యావశాదనర్థస్స్యాత్. అతస్సాధ్వకార్షీః. త్వం యన్మాం నాగమిష్యః శిరః ప్రాపతిష్యత్. ఇతి వ్యాఖ్యాతా.

ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి తే చోద్దాలకసహితా స్త్వశ్వపతిమభ్యాజగ్ముః- భగవాన్స్వరాష్ట్రస్య థాహం పృథగర్ఘ్యం న మే స్తేన ఇత్యాదినా యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మీత్యశ్వపతినాత్మనో వ్రతస్థతయా ప్రతిగ్రహాయోగ్యతాం జ్ఞాపయద్భిశ్చ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధపరిహరణీయతాం విహితకర్మకర్తవ్యతాం చ ప్రజ్ఞాప్య, యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భగవన్త ఇత్యవోచత్. తే చ ముముక్షవో వైశ్వానరమాత్మానం జిజ్ఞాసమానా స్తమేవాత్మానమస్మాకం బ్రూహీత్యవోచన్- తదేవం కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి జీవాత్మనాపూత్కృభూతం బ్రహ్మజిజ్ఞాసమానై స్తైర్జిమద్భిర్వైశ్వానరాత్మజ్ఞ సకాశమాగమ్య పృచ్ఛ్యమానో వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే- అతః బ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ్య పశ్చాత్సర్వత్రాత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్థానే నిర్దిశ్యమానో వైశ్వానరశబ్దో బ్రహ్మవాచక ఇతి విజ్ఞాయతే- కించ సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి వక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి-

---

౨౧— అథో వాచ సత్యయజ్ఞం పౌలుషిం ప్రాచీనయోగ్య కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి — ప్రాచీనయోగ్యేతి సత్యయజ్ఞనామాన్తరమ్-

౨౨— ఆదిత్యమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ, ఏష వై విశ్వరూప ఆత్మా వైశ్వానరో, యం త్వమాత్మానముపాస్సే, తస్మాత్తవ బహు విశ్వరూపం కులే దృశ్యతే, ప్రవృత్తాశ్వతరీరథో దాసీనిష్కో, ఽత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమ్, అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం, భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే, య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే, చక్షుష్ట్వేతదాత్మన ఇతి హోవాచ, అన్ధో భవిష్యో యన్మాం నాగమిష్య ఇతి — రూపమస్యేతి విరూపమ్- విశ్వం రూపం ప్రకాశ్యం యస్య స విశ్వరూపః- ఆదిత్యస్యాతిప్రకాశకత్వాద్విశ్వరూపత్వమ్- తథా చ విశ్వరూపం విశ్వప్రకాశకం త్వత్కులే బహుళం దృశ్యతే- అశ్వతరీభిర్యుక్తో రథః అశ్వత

అతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా.

సూ- స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ ౨౬॥

ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తావయవవిభాగేన వైశ్వానరస్య రూపమిహోపదిశ్యతే. తద్వత్ స్మృతిషు పరమపురుషరూపతయా ప్రసిద్ధమ్. తదిహ తదేవేదమితి స్మర్యమాణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమపురుషత్వే అనుమానమ్. లిఙ్గమిత్యర్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఇత్థంభూతం రూపం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానం స్యాత్.

స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి—లిఙ్గవాచిశబ్దశ్రవణాదితిశబ్దవైయర్థ్యమిత్యత ఆహ॥ ఇతిశబ్ద ఇతి॥

తీరథః. తస్యైవ సుగతః. దానైభిర్యుక్తో నిష్కామః దానైనిష్కః. తస్య సుగతః. శిష్టం పూర్వవత్. ఇతి త్రయోదశఖండదీపికా.

౧౩— అథ హోవాచేన్ద్రద్యుమ్నం భాల్లవేయం వైయాఘ్రపద్య కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి, వాయుమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ, ఏష వై పృథగ్వర్త్మాత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్సే తస్మాత్త్వాం పృథగ్బలయ ఆయన్తి పృథగ్రథశ్రేణయోఽనుయాన్తి, అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమ్, అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం, భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే, య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే, ప్రాణస్త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచ, ప్రాణస్త ఉదక్రమిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి — వ్యాఘ్రపద్యస్యాపత్యం వైయాఘ్రపద్యః. భాల్లవేరేవ వ్యాఘ్రపద్య ఇతి నామాన్తరమ్. వాయోర్వివిధగతిస్వభావత్వాత్పృథగ్వర్త్మత్వమ్. త్వాం పృథక్ నానాదిగ్భ్యో వస్త్రాన్నాదిలక్షణా బలయ ఆగచ్ఛన్తి. రథపఙ్క్తయోఽపి త్వామనుయాన్తి. ఇతి చతుర్దశఖణ్డదీపికా

౧౪— అథ హోవాచ జనం శార్కరాక్ష్యం, శార్కరాక్ష్య కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి, ఆకాశమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ, ఏష వై బహుల ఆత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్సే, తస్మాత్త్వం బహులోఽసి ప్రజయా చ ధనేన చ, అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమ్, అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం, భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే, య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే, సందేహస్త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచ, సందేహస్తే వ్యశీర్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి— భూమా బహుత్వం. సందేహో మధ్యకాయః. మధ్యశరీరస్య ఆకాశస్య మహత్త్వాద్బహులత్వమ్. సందేహ ఇతి సందిహ్యమానత్వాత్ తస్య కాయో మధ్యశరీరకాయో దేహ

౨ శ్రుతిస్మృతిమహితపరమపురుషస్య త్రైలోక్యశరీరత్వం రూపం ప్రసిద్ధమ్. యథా ఆథర్వణే 'అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా' ఇతి. అగ్నిరిహ ద్యులోకః. 'అసౌ వై లోకోऽగ్నిః' ఇతి శ్రుతేః. స్మరన్తి చ మునయః. 'ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే। దిశశ్శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోऽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతా' ఇతి; 'యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః। సూర్యశ్చక్షుర్దిశశ్శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమః' ఇతి.

౩ ఇహాపి ద్యుప్రభృతయో వైశ్వానరస్య మూర్ధాద్యవయవత్వేనోచ్యన్తే. తథాహి. తైరౌపమన్యవప్రభృతిభిర్మహర్షిభిః ఆ

౩ మూర్ధాదీనాముపదేశస్సంభూయ కథం స్యాదిత్యత్రాహ। తథాహీతి।

దేహ ఇత్యుచ్యతే. వ్యక్తిర్వివిక్తార్థవివృతిః. శిష్టం స్పష్టమ్. ఇతి ఛాన్దోగ్యదీపికా.

౧౫— అథ హోవాచ బుడిలమాశ్వతరాశ్విం, వైయాఘ్రపద్య కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి, అప ఏవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ, ఏష వై రయిరాత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్సే, తస్మాత్త్వం రయిమాన్పుష్టిమానసి, అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమ్, అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే, బస్తిస్త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచ, బస్తిస్తే వ్యశీర్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి — వైయాఘ్రపద్య వ్యాఘ్రపదోऽపత్యం వైయాఘ్రపద్యః. అపాం భగవత్త్వాద్రయిత్వమ్. ధనగతత్వాద్వా అన్నపానస్థితిహేతుత్వాద్వా రయిత్వమ్. రయిమాన్ ధనవానసి. బస్తిః మూత్రస్థానమ్. మూత్రనిరోధనసర్వగాత్రవ్యాప్తిర్వ్యశీర్యత ఇత్యస్యార్థః. ఇతి ఛాన్దోగ్యదీపికా.

౧౬— అథ హోవాచోద్దాలకమారుణిం, గౌతమ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి, పృథివీమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ, ఏష వై ప్రతిష్ఠాత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్సే, తస్మాత్త్వం ప్రతిష్ఠితోऽసి ప్రజయా చ పశుభిశ్చ, అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమ్, అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం, భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే, య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే, పాదౌ త్వేతావాత్మన ఇతి హోవాచ, పాదౌ తే వ్యమ్లాస్యేతాం యన్మాం నాగమిష్య ఇతి — ప్రతిష్ఠా ధారకత్వాత్ప్రతిష్ఠితః. [illegible] పాదత్వాత్ [illegible]

త్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్టః కేకయస్తేభ్యో వైశ్వానరాత్మాన ముపదిదిక్షు ర్వ్యశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మన్యేతైః కించిజ్జ్ఞాతం కించిదజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయ జ్ఞాతాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తానేకైకం పప్రచ్ఛ. తత్ర ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి పృష్టే దివమేవ భగవో రాజన్నితి తేన చోక్తే దివి తస్య పూర్ణవైశ్వానరాత్మబుద్ధిం నివర్తయన్వైశ్వానరస్యద్యౌర్మూర్ధేతి చోపదిశంస్తస్య వైశ్వానరాంశభూతాయా దివస్సుతేజా ఇతి గుణనామధేయం ప్రాచిఖ్యపత్- ఏవం సత్యయజ్ఞాదిభిస్తాదిత్యవాయ్వాకాశపృథివీనామేకైకేనైకైకముపాస్యమానతయా కథితానాం విశ్వరూపః పృథగ్వర్త్మా బహులో రయిః ప్రతిష్ఠేత్యేకైకగుణనామధేయాని, వైశ్వానరాత్మనశ్చక్షుః ప్రాణసన్దేహావస్తిపాదావయవత్వం చోపదిష్టమ్- సన్దేహో నామ మధ్యకాయ ఉచ్యతే. అతఏవ ముక్తద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం పరమపురుషస్యైవ రూపమితి వైశ్వానరః పరమపురుష ఏవ-

---

విశ్వస్య రూపకత్వాత్ ప్రకాశకత్వాద్వాదిత్యో విశ్వరూపః- అన్యత్ స్ఫుటమ్-

---

శిష్టం స్పష్టమ్ - ఇతి సప్తదశఖణ్డదీపికా.

౨౭— తాన్హోవాచ— ఋషీనువాచేత్యర్థః -

౨౮— ఏతే వై ఖలు యూయం పృథగివేమమాత్మానం వైశ్వానరం విద్వాంసోన్నమత్థ— ఏతాదృశా యూయమిమం వైశ్వానరమాత్మానం పృథగివ విద్వాంసో భిన్నభిన్నతయోపాసీనాః తదానురూప్యేణ లౌకికం భోగమనుభవథ - పూర్వత్రాత్స్యన్నమితి ప్రతిపురుషమేకవచనోక్తస్యాత్ర బహువచనేననిర్దేశః - అత్రాన్నమత్థేత్యత్ర ప్రియం పశ్యథేత్యస్యాప్యుపలక్షణమ్ ॥

౨౯— యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి— అభివిమానం సర్వత్రాభివ్యాప్తతయా విగతపరిమాణమ్ - విశ్వేషాం నరాణాం నేతారం ఏతమాత్మానం ప్రాదేశమాత్రమ్ - ద్యులోకాదిప్రదేశసంబన్ధిని ప్రాదేశః ప్రాదేశమాత్రా యస్యేతం ప్రాదేశమాత్రం ద్యుభృతిప్రదేశపరిచ్ఛిన్నం, యఉపాస్తే, ససర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మవర్తి బ్రహ్మస్వరూపమన్నమత్తి - అనుభవతీత్యర్థః- అనేన వైశ్వానరోపాసనస్య బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వ ముక్తం భవతి - భగవతాభివ్యక్తతా సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వా

పునరస్య నిర్ణయమేవాశఙ్క్య పరిహరతి.

సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్న తథా దృష్ట్యు-
పదేశాదసమ్భవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే ॥ ౨౭ ॥

యదుక్తం వైశ్వానరః పరమాత్మేతి నిశ్చీయత ఇతి. తన్న. శబ్దాదిభ్యో-
ఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ జాఠరస్యాగ్నేరిహ ప్రతీయమానత్వాత్. శ-
బ్దస్తావద్వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర
ఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయాఽగ్నిరితి శ్రూయతే. అస్మిన్ప్రక-
రణే చ హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమా-
హవనీయ ఇతి వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థాగ్నిత్రయకల్పనం
క్రియతే, తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథ-
మామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహా

శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చేత్యాది—త్రేతాగ్నిక్లృప్తి. ప్రాణాహుత్యా-
ధారత్వయోరాదిశబ్దేనోపాదానమితద్ద్వితీయతయా సన్నికృష్టత్వాత్. వా

త్మసు వర్తమానం యదన్నం భోగ్యం తదత్తి, సర్వత్ర వర్తమానస్స్వతఏవానవ-
ధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతి, యస్తు సర్వైః కర్మవశ్యైరాత్మభిః ప్ర-
త్యేకమనన్యసాధారణమన్నం భుజ్యతే, తదన్నముభిన్నాశ్యజ్యత్వాదిహ నగృహ్య-
త ఇతి భాషితమ్ - అత్ర, ప్రాదేశమాత్రమివహవైదేవాః సువిదితా అభిసంపన్నా-
స్తథాతువ ఏతాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశమాత్రమభిసంపాదయిష్యామీతి స
హోవాచ మూర్ధానముపదిశన్నేష వా అతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి చక్షుషీ ఉపది-
శన్నువాచ ఏష వై సుతేజా వైశ్వానర ఇతి నాసికే ఉపదిశన్నువాచ ఏష వై పృథ-
గ్వర్త్మాత్మా వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యమాకాశముపదిశన్నువాచ ఏష వై బహుళో వైశ్వా-
నర ఇతి ముఖ్యా అప ఉపదిశన్నువాచ ఏష వై రయిర్వైశ్వానర ఇతి చిబుకము-
పదిశన్నువాచ ఏష వై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి వాజసనేయకే ద్యుమూర్ధచిబుకా-
న్తరాళప్రతిష్ఠితత్వలక్ష్యం ప్రాదేశమాత్రత్వం నోపపద్యతే. ద్యుప్రభృతిప్రదేశ
సంబన్ధమాత్రస్య యౌగికార్థస్య ప్రకరణతః ప్రతీతేః. ఉక్తం చ వ్యాసార్యైః
సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే - యుక్త్యైకమేవమితి వాజసనేయకే కాణ్వప్ర-
వాదః, స్వశాఖాఖాస్వేవ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదనమనుపపత్త్యా
పపత్తేరితి - నచాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణో ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తప్రదేశసం-
బన్ధమాత్రయోగాత్కథం పరిచ్ఛిన్నత్వమితి వాచనీయమ్ - పరిచ్ఛిన్నత్వే అపరి-
చ్ఛిన్నత్వం కథమభివ్యక్తేస్స్యాదితి - సూత్రితం చ, అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్య ఇతి -
ద్యునాకత్వం కథమభివ్యక్తిస్థానతో అభివిమానత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రాదేశమాత్రత్వము

దినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వంచ వైశ్వానరస్యావగమ్యతే తథా వైశ్వానరస్యాస్మిన్పురుషేఽవస్థితిః ప్రతిపాదనం వాజసనేయిన స్సమామనన్తి, సయో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషే

ఽనామతిపి ప్రకర్షాత్ కలౌ క్రిరితిభావః॥ తథేతి॥ అగ్నిశబ్ద సచివమన్త్రః ప్రతి

పదిశ్యత ఇత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యత ఇతిసూత్రార్థః. అభివ్యక్త్యర్థం పరిచ్ఛిన్నత్వోపదేశేపి మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమితి నచోదనీయమ్ - తథోపాసనార్థత్వాత్ - సూత్రితంచ అనుస్మృతేర్బాదరిరితి. అనుస్మృతిరుపాసనమ్ - అనుస్మృతేర్హేతోః పురుషవిధత్వ నిరూపణమితి బాదరిరాచార్యోమన్యతఇతిసూత్రార్థః.

౩౦ ప్రాణాహుత్యాధారత్వాత్త్రివిధాత్మత్వపరికల్పిత కాతరాత్మ శరీరకత్వ ద్యుమూర్ధత్వాది విశిష్టత్వధావితి స్వశరీర క్రియమాణ ప్రాణాద్యాహుతిభి ర్వైశ్వానర విద్యానిష్ఠైన పరమాత్మా సమారాధనీయ ఇతిప్రతిపాదయతి—తస్యహవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్యమూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవపాదౌ ఉరఏవవేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయః—ఏతస్యోపాసకస్యాత్మనో మూర్ధైవ తస్య వైశ్వానరస్యమూర్ధా సుతేజా ఆత్మనఇతి వైశ్వానరమూర్ధత్వేన నిర్దిష్టస్సుతేజా ఇత్యర్థః - నచాత్రతస్య హవా ఏతస్యేతి పదయోస్సామానాధికరణ్యమేవాస్తు, నత్వేతస్యేతి శబ్దస్యోపాసకపరామర్శిత్వమితి శఙ్క్యమ్. ఉరఏవ వేదిరిత్యాద్యుపాసకోరఃపరామర్శ స్యావశ్యంభావాత్ మూర్ధైవేత్యత్రాపి ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరామృశ్యతే. తస్మాదేతస్యేతి శబ్దస్య ఉపాసకపరత్వమేవ సిద్ధమ్. ఇహ భగవతా భాష్యకృతాపి ఆమనన్తిచైనమస్మిన్నితి సూత్రవ్యాఖ్యానే "ఏనం పురుషం ద్యుమూర్ధత్వాది విశిష్టం వైశ్వానర మస్మిన్నుపాసక శరీర ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయామనన్తి, తస్య హవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా. అయమర్థః. యస్త్వేత మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమానం వైశ్వానర ముపాస్తే ఇతి త్రైలోక్య శరీరకస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తించఫలముపదిశ్యాస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం తస్యహవా ఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి. యః పూర్వముపాస్యతయోపదిష్టో వైశ్వానరః తస్యావయవభూతాం శ్చ్యుదిత్యాదీనసుతేజోవిశ్వరూపాది నామధేయాన్ ఉపాసకశరీర మూర్ధాది పాదాన్తేషు సంపాదయతి. మూర్ధైవ సుతేజా ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతా ద్యౌస్సుతేజాః-చక్షుర్విశ్వరూప ఆదిత్యఇత్యర్థః. ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా వాయుః

న్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి అతోఽగ్నిశబ్ద సామానాధికరణ్యా, దగ్ని త్రేతాపరికల్పనా, త్ప్రాణాహుత్యాధారత్వా, దన్తఃప్రతిష్ఠానా చ్చ, వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమపి ప్రతీయత ఇతి నైకాన్తతః పరమాత్మ త్వమితి చేత్.

ష్ఠానమితి భావః- ఉక్తహేత్వనుక్రమేణ శఙ్కితమర్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

త్యర్థః- సందేహోబహులః ఉపాసకమధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మమధ్యకాయ భూతాకాశ ఇత్యర్థః- వస్తిరేవరయిః- అస్యవస్తిరేవ తదవయవభూతా అప ఇ త్యర్థః- పృథివ్యేవపాదౌ- అస్యపాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః- ఏవముపాసకః స్వశరీర పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరకం వైశ్వానరం సంనిహిత మనుసంధాయ స్వకీయాన్యురోలోమ హృదయమన ఆస్యాని ప్రా ణాహుత్యాధారస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య వేదిబర్హిర్గార్హపత్యా న్వాహార్యపచ నాహవనీయాన్ అగ్నిహోత్రోపకరణ భూతాన్ పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్ని హోత్రత్వంపరికల్ప్య, ఏవంవిధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానరమారాధయేదితి, అత ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృ దయం గార్హపత్య ఇత్యాది నోపదిశ్యతే" ఇతి భాషితమ్- ఉరః ప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోపదేశశ్చ ప్రాణాహుతే రగ్నిహోత్రత్వసంపత్త్యర్థ ఇతి సంప త్తేరితి జైమినిస్తథాహి దర్శయతీతి సూత్రితమ్- సయ ఇదమవిద్వానగ్నిహో త్రం జుహోతీతి దర్శితాగ్ని హోత్రత్వసంపత్తే రురఆదీనాం వేద్యాదిత్వోపదే శ ఇతి జైమినిర్మన్యత ఇతి సూత్రార్థః- హృదయం గార్హపత్యః- హృదయక మలావచ్ఛిన్న జాఠరాగ్ని గార్హపత్యః- మనోన్వాహార్యపచనః-మన ఇన్ద్రియా వచ్ఛిన్న జాఠరాగ్నిర్దక్షిణాగ్నిః. ఆస్యమాహవనీయః-ఆస్యావచ్ఛిన్న జాఠరాగ్ని రాహవనీయ ఇత్యర్థః- గార్హపత్యాది పరికల్పనస్య సజాతీయజాఠర ఏవో చితత్వాత్ వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్నిత్రయపరికల్పనం క్రియత ఇతి భాషితత్వాచ్చ ఉక్త ఏవార్థః- అత్రచ హృదయాదిశబ్దాః తత్తదవచ్ఛిన్న జాఠరా గ్ని శరీరక పరమాత్మపర్యన్తా ఇతి ద్రష్టవ్యమ్- ఇత్యష్టాదశఖణ్డదీపికా-

౩౧— తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయమ్— తత్ తస్య పుంసః, యద్భక్తం యదన్నమ్, భోజనకాలే ప్రథమత ఆగచ్ఛేత్ ఉపనమేత్, తద్ధోమీయం హోమసాధనమ్- తేన హోతవ్యమిత్యర్థః-

౩౨— సయాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ప్రాణాయస్వాహేతి ప్రాణస్తృప్యతి, ప్రాణే తృప్యతి చక్షుస్తృప్యతి, చక్షుషి తృప్యత్యాదిత్య స్తృప్యతి, ఆదిత్యే తృప్యతి ద్యౌస్తృప్యతి, దివి తృప్యన్త్యాం యత్కించ ద్యౌశ్చా దిత్యశ్చాధితిష్ఠతస్తత్తృప్యతి, తస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయా పశుభిరన్నా

తన్న- తథావ్యపదేశాత్- పూర్వోక్తస్య త్రైలోక్య శరీరస్య పరస్యబ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్ని శరీరతయా తద్విశిష్టస్యోపాసనోపదేశాత్- అగ్నిశబ్దాదిభిర్హీనకేవలో జాఠరః ప్రతిపాద్యతే- అపితుజాఠరాగ్ని విశిష్టః పరమాత్మా- కథమిదమవగమ్యతఇతిచేత్- అసమ్భవాత్- జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్య శరీరత్వాసమ్భవాత్- త్రైలోక్యశరీరతయా ప్రతిపన్న వైశ్వానర సమానాధికరణో జాఠరవిషయతయా ప్రతీయమానోఽగ్నిశబ్దో జాఠరశరీరతయా తద్విశిష్టం పరమాత్మానమేవాభిధత్తేత్యర్థః- యథోక్తం భగవతా అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః॥ ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమితి- జాఠరానలశరీరో భూత్వేత్యర్థః- అతస్తద్విశిష్టస్యోపాసన మత్రోపదిశ్యతే- కించ- పురుషమపిచైనమధీయతే వాజసనేయినః సపషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి- నహిజాఠరస్య కేవలస్యపురుషత్వమ్- పరమాత్మనఏవహి నిరుపాధికం పురుషత్వమ్- యథా సహస్రశీర్షాపురుషః పురుషఏవేదం సర్వమిత్యాదౌ.

సూ. అతఏవనదేవతాభూతంచ॥ ౨౮॥

తస్మైత్యాది॥ జాఠరలిఙ్గపరమాత్మలిఙ్గశ్రవణాత్ విశిష్టోపాస్తిపరత్వమిత్యర్థః- విశిష్టప్రతిపాదనం కథం, తత్ప్రద్ధాహ విశిష్టోపాస్తి పరత్వమిత్యత్రాహ॥ అగ్నిశబ్దాదిభిరితి॥ కించేతి॥ పురుషశబ్దస్యతత్వాదిపరత్వం ప్రకరణాదివశాన్నతుస్వతఇతి భావః.

ద్యేన తేజసాబ్రహ్మవర్చసేనేతి— ప్రాణాయస్వాహేతి ప్రథమాయామాహుతౌ హుతాయాం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యోద్యౌస్తృప్యన్తి- ద్యావాదిత్యాభ్యామధిష్ఠితం వస్తుజాతంచతృప్యతి- తస్మిన్ సర్వస్మిన్ తృప్తే తస్యతృప్తిమను తృప్యతి పశ్వాద్ ప్రజాపశ్వాదభిమానినాఽపితృప్యతీత్యర్థః- అత్ర ప్రాణచక్షురాదిశబ్దాస్తదభిమానిదేవతాపరాః- అచేతనానాం తృప్తేరసమ్భవాదితి- ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యమ్- ఇత్యేకోనవింశఖణ్డటీకా.

33— అథయాం ద్వితీయాం జుహుయాత్తాంజుహుయాద్వ్యానాయస్వాహేత్యాదిఖణ్డచతుష్టయమ్- ఇతి త్రయోవింశఖణ్డటీకా.

ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్యో దేవతాయాశ్చ తృతీయస్య మహాభూత స్యాపి న వైశ్వానరత్వ ప్రసఙ్గః.

సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ౧-౨-౨౮॥

వైశ్వానరసమానాధికరణస్యాగ్నిశబ్దస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్య పరమాత్మనో వాచకత్వం, తత్రైవ పరమాత్మన ఉపాస్యత్వమ్, చోక్తమ్- జైమినిస్త్వాచార్యో వైశ్వానరశబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాపి పరమాత్మన ఏవ సాక్షాత్ అవ్యవధానేన వాచకత్వే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి మన్యతే.

౨ ఏతదుక్తం భవతి- యథా వైశ్వానరశబ్దస్సాధారణోऽపి పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితో విశ్వేషాం నరాణాం నేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి నిశ్చీయతే, ఏవమగ్నిశబ్దోऽప్యగ్రనయనాదినా యేనైవ గుణేన యోగాజ్జ్వలనే వర్తతే, తస్యైవ గుణస్య నిరుపాధికస్య కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సమ్భవాత్తస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితః పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి.

అత ఏవ న దేవతాభూతం చ— జాఠరవత్పరిచ్ఛిన్నత్వాద్దేవేపి నాత్మబ్రహ్మశబ్దాదికృతస్సుహేతవ ఉపపన్నా ఇతి భావః.

సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః —సాక్షాదితి వ్యాఖ్యేయమ్. అవ్యవధానేనేతి వ్యాఖ్యానమ్- వైశ్వానరశబ్దః కేన గుణేన వర్తతే, తద్వదగ్నిశబ్దస్య కేన గుణేన వృత్తిరిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥

౩౪— స య ఏతమేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి — ఇతరః ప్రత్యగ్నినామగ్నిహోత్రప్రకరణవేద్యాదితామజానన్యః ప్రాణాగ్నిహోత్రమనుతిష్ఠతీత్యర్థః.

౩౫— యథాఙ్గారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ —తదనుష్ఠానం భస్మనాహుతి సమానం స్యాదిత్యర్థః. నిష్ఫలమితి యావత్.

౩౬— అథ య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి— సర్వాత్మక భగవదారాధనేన సర్వమారాధితం భవతీతి హుత ప్రశంసోక్తిః.

౩౭— తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః

యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమిత్యపరిచ్ఛిన్నస్య పరస్య బ్రహ్మణో ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తప్రదేశసమ్బన్ధినా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కథముపపద్యతే- తత్రాహ.

సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥౩౦॥

ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం పరమాత్మన ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే- ద్యౌర్మూర్ధా ఆదిత్యశ్చక్షుర్వాయుః ప్రాణ ఆకాశో మధ్యకాయ ఆపో వస్తిః పృథివీ పాదావితి ద్యుప్రభృతి ప్రదేశసమ్బన్ధినా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కృత్స్నమభివ్యాప్తవతోఽవిగతమానస్యాప్యభివ్యక్తేరేవ హేతోర్భవతి.

మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమితి చేత్, తత్రాహ.

సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥౩౧॥

తథోపాసనార్థమితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే- యస్త్వేతమేవమ

ఉత్తరసూత్ర శఙ్కామాహ॥ యస్త్వితి॥

అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః— పరిచ్ఛిన్నత్వం భూతస్మృతీ యదేవతయోరేవేతి శఙ్కాత్ర పరిహృతా॥ ప్రభృతీత్యాదిభిః ప్రాదేశమాత్రాదిశబ్దా వివృతాః॥

అనన్తరస్య శఙ్కామాహ॥ మూర్ధేతి॥

అనుస్మృతేర్బాదరిః— పురుషవిధత్వముపాసార్థమ్- సా చ ముక్త్య

ప్రదూయన్తే య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి— యథేషీకాయా ముఞ్జాన్తర్వర్తినస్తృణవిశేషస్య తూలమగ్నౌ ప్రక్షిప్తం సద్యో దహ్యతే, ఏవం సర్వాణి పాపాన్యేతాదృశవిద్యాపూర్వక ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానేన దగ్ధాని భవన్తీత్యర్థః- బ్రహ్మోపాసనఫలస్య సర్వపాపప్రదాహస్య ప్రాణాగ్నిహోత్రే కీర్తనమఙ్గిఫలేనాఙ్గస్య స్తుత్యర్థమ్- తతశ్చానేనాపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య వైశ్వానరవిద్యాఙ్గత్వం జ్ఞాపితం భవతి-

౩౭— వైశ్వానరవిద్యాం స్తౌతి — తస్మాదు హైవంవిత్ యద్యపి చణ్డాలాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాత్మని హైవాస్య తద్వైశ్వానరే హుతం స్యాదితి— ఉచ్ఛిష్టప్రదానాయోగ్యచణ్డాలాయోచ్ఛిష్టప్రదానమపి వైశ్వానరే సర్వభూతాత్మన్యన్నం జుహుయామితి బుద్ధ్యానుష్ఠితత్వాన్నాధర్మాయ భవతీత్యర్థః-

౩౮— తదేష శ్లోకః— తత్ర ఉక్తప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయే ఏష శ్లోకః శ్రూయత ఇత్యర్థః-

భిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు స ర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి బ్రహ్మప్రాప్తయే హ్యుపాసనముపదిశ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి. ఉక్తప్రకారేణ పురుషాకారమిత్యర్థః సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు వర్తమానం దన్నం భోగ్యం, తదత్తి. సర్వత్ర వర్తమానం స్వత ఏవానవధికా తిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతి. యత్తు సర్వైః కర్మవశ్యైరాత్మభి ప్రత్యేకమనన్యసాధారణమన్నం భుజ్యతే, తదస్య ముముక్షుభిస్త్యా జ్యత్వాదిహ న గృహ్యతే.

యది పరమాత్మా వైశ్వానరః, కథం తస్యోరఃప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోపదేశః, యావతా జాఠరాగ్నిపరిగ్రహ ఏవ తదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

సూ. సమ్పత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి ౹ ౩౧॥

అస్య పరమాత్మన ఏవ వైశ్వానరస్య ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తశరీరస్య క మారాధనభూతాయాః ఉపాసకైరహరహః క్రియమాణాయాః ప్రాణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయాయమురః ప్రభృతీనాం వేదిత్వాద్యుపదేశ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తథాహి పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలం, ప్రాణాహుత్యా అగ్నిహోత్ర సమ్పత్తిం చ, దర్శయతి శ్రుతిః స య ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి యథాఙ్గారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్త

త్తత్స్యాత్ ॥

సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహిదర్శయతి— సంపత్తిః అతస్మింస్తత్కల్పనమ్. తథేత్యాదిసూత్రభాగం వ్యాచష్టే తథాహీతి॥ అగ్నిహోత్రశబ్దస్య పరమాత్మారాధనార్థతాం జ్ఞాపయతీత్యర్థః॥

౪౦— యథేహ క్షుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాసతే। ఏవం సర్వాణి భూతాని అగ్నిహోత్రముపాసత ఇత్యగ్నిహోత్రముపాసత ఇతి— యథా క్షుధితా బాలాః కదా మాతాన్నం ప్రయచ్ఛతీతి మాతరం పరిత ఉపాసతే, ఏవం సర్వాణి భూతాన్యేవంవిదః ప్రాణాగ్నిహోత్రముపాసత ఇతి, విదుషః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్తుత్యర్థోऽయం శ్లోక ఇత్యర్థః। ద్వితీయతధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థా-

న్యేతత్ అథయఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి త
స్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి
తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మా
ప్రదూయన్త ఇతి.

సూ. ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ॥ ౩౩ ॥

ఏనం పరమపురుషం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం వైశ్వానరం అస్మిన్ ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయ ఆమనన్తి చ తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా. అయమర్థః యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి త్రైలోక్యశరీరస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్య తస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం తస్య హ వా ఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి. పూర్వముపాస్యతయోపదిష్టో వైశ్వానరస్య ద్యావయవభూతానగ్న్యాదిత్యాదీంస్తు తేజోవిశ్వరూపాదినామధేయానుపాసకశరీరే మూర్ధాదిపాదాన్తేషు సమ్పాదయతి. మూర్ధైవ సుతేజాః ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతో ద్యౌరిత్యర్థః. చక్షుర్విశ్వరూపః ఆదిత్య ఇత్యర్థః. ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా వాయురిత్యర్థః. సన్దేహో బహులః ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మమధ్యకాయభూత ఆకాశ ఇత్యర్థః. వస్తిరేవ రయిః ఉపాసకస్య వస్తిరేవ తదవయవభూతా ఆప ఇత్యర్థః. పృథివ్యేవ పాదౌ ఉపాసకస్య పాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః. ఏవముపాసకస్య శరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహితమనుసన్ధాయ స్వకీయాన్యురోలోమ హృద

పరమపురుషస్య త్రైలోక్యశరీరస్య [illegible], ఉపాసకానాం ద్యుప్రభృతి [illegible]
[illegible] సూత్రమ్.

ఆమనన్తి చైనమస్మిన్— ఏనమితి గర్భితం విష్ణుత్వాన్ విష్ణోరితి॥ అయ
[illegible] బుద్ధ్యాకార్యాయ ప్రా
[illegible] ఏవమితి॥ నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

[illegible]రణమ్-

రణం

[illegible] ప్రాణాహుత్యాధారత్వ పరమాత్మనో వైశ్వానర
[illegible] ప్రాణాహు[illegible] [illegible]సాహచర్యానగ్నిహో
త్ర వేది[illegible] [illegible] ప్రాణాహుత్యగ్ని హోత్రత్వం
శ్రోపకరణ [illegible] ప్రాణాహుత్యగ్నిహోత్రత్వం
వతః క్త్వైవం విధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానర
మారాధయేదితి ఉరఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హప
త్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే- అతః పరమాత్మా పురుషోత్తమ ఏవ వైశ్వానర
ఇతి సిద్ధమ్- సమాప్తం వైశ్వానరాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఇతి శ్రుతప్రదీపికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః